BUDAPEST RÉGISÉGEI

XL

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM

BUDAPEST RÉGISÉGEI

XL
2006

BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
BUDAPEST, 2007

SZERKESZTETTE

HANNY ERZSÉBET

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG

BENCZE ZOLTÁN
BODÓ SÁNDOR
ENDRŐDI ANNA
ZSIDI PAULA

Lektorálták Bencze Zoltán, Endrődi Anna, Németh Margit, Spekner Enikő, Zsidi Paula, a rajzokat Kuczogi Zsuzsanna, a fotókat Bakos Margit, Tóth Csilla és Komjáthy Péter, az idegen nyelvű kivonatokat Friedrich Albrecht, Serege Anikó és Verestói Vanda készítették.

Tördelés: Skapinyecz Adél

HU – ISSN 0133–1892

© BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM, 2007

KIADTA A BUDAPESTI TÖRTÉNETI MÚZEUM
FELELŐS KIADÓ: BODÓ SÁNDOR FŐIGAZGATÓ

Nyomdai előkészítés és kivitelezés: DeMax Művek Kft.
Felelős vezető: Miklóssy János
Megjelent 344 oldal terjedelemben, 400 példányban, Book Antiqua betűkkel

---

TARTALOM - CONTENTS

KÖSZÖNTÉSEK

BENCZE Zoltán
Nagy Emese nyolcvan éves 7
WELLISCH Márta
Nagy Emese (1926-) szakirodalmi tevékenysége 9

SZIRMAI Krisztina
Kaba Melinda nyolcvan éves 13
HANNY Erzsébet
Kaba Melinda (1926-) szakirodalmi tevékenysége 15

TANULMÁNYOK

ENDRŐDI Anna - Horváth M. Attila
Kora bronzkori arany korong Csepel-szigetről
Early Bronze Age gold disc from the Csepel Island 21

MARÁZ Borbála
Budapest-Gellérthegy és környékének késő LaTène-kori településtörténete II.
Siedlungsgeschichte von Budapest - Gellértberg und Umgebung in der späten LaTène-Zeit II. 31

FACSÁDY Annamária
Ékszerlenyomatos római tégla Aquincumból
Brick with jewel impression from Aquincum 45

FACSÁDY Annamária
Aquincumi fülbevalók
Earrings from Aquincum 51

GABLER Dénes
Terra sigillaták az albertfalvi vicus nyugati részén
Terra sigillata im Westteil des vicus von Albertfalva 71

NAGY Margit
Kora népvándorláskori sírleletek Budapest területéről
Grabfunde aus der frühen Völkerwanderungszeit im Gebiet von Budapest 95

BERTALAN Vilmosné
Corrardus „procurator operum domine regine ... senioris"
Meister Corrardus, der Leiter der Bauarbeiten und Bauwerkstatt von Köngin Elisabeth 157

IRÁSNÉ MELIS Katalin - TÓTH Attila
A Budapest Margit-szigeti királyi udvarhely és a domonkos apácakolostor területén előkerült építészeti kőtöredékek katalógusa
Katalog der im Bereich des Königssitzes und dem Dominikanernonnenkloster auf der Margareteninsel von Budapest gefundenen architektonischen Steinfragmente 179

HAVASI Krisztina
Az óbudai királyi, utóbb királynéi vár kőemlékei
Steindenkmäler der königlichen Burg von Óbuda 221

HOLL Imre
Külföldi kerámia Magyarországon III. (14-17. század)
Ausländische Keramikfunde in Ungarn III. (14–17. Jh.) 253

BENDA Judit
Fazekasműhely a 18. századi Víziárosban
Eine Töpferwerkstatt in der Budaer Wasserstadt des 18. Jahrhunderts 295

MŰEMLÉKVÉDELEM

ISTVÁNFI Gyula
Elméleti~, Épített~, Virtuális Rekonstrukció - a Kronoszkóp ürügyén
Rekonstruktion Theoretische~, Erbaute~, Virtuelle~ – A' propos Kronoskop 315

ZSIDI Paula
A papírtól a képernyőig - aquincumi rekonstrukciók
From the plan sheet to the screen– reconstructions in Aquincum 323

MEGEMLÉKEZÉS

SZILAS Gábor
Kőszegi Frigyes (Újpest, 1933. - Hévíz, 2006.) 339
HANNY Erzsébet
Kőszegi Frigyes (1933 - 2006) szakirodalmi tevékenysége 340

RÖVIDÍTÉSEK - ABBREVIATIONS 343

KÖSZÖNTÉSEK

NAGY EMESE NYOLCVAN ÉVES

Nagy Emese, a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztályának korábbi vezetője hosszú, eredményes szakmai pályafutás után nyolcvan éves lett.

Debrecenben született 1926. augusztus 4-én. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem (beiratkozásakor még Pázmány Péter Tudományegyetem) Bölcsészettudományi Karának régészet szakát 1950-ben végezte el. Érdeklődése hamarosan az építészeti emlékek régészeti és történeti kutatása, valamint a középkori építészet és kőfaragás technikai és munkaszervezeti kérdései felé irányult.

Első ízben 1949-1963 között dolgozott a Budapesti Történeti Múzeumban, előbb múzeológusként, majd tudományos titkárként. A budai középkori királyi palota Gerevich László által vezetett feltárási munkálataiba 1949-ben kapcsolódott be. Az akkor végzett fiatal középkoros régészek egyikeként - többek között Gerő Győző és Holl Imre társaságában - vett részt ezekben a munkákban. Nagy Emese a Savoyai-szobortól északra, a délnyugati pinceszárny betöltésének eltávolításánál, a déli udvarban és a Rondella szintsüllyesztésénél vezette az ásatások egy részét, illetve ellenőrizte a földmunkákat. A régészeti kutatásokat nehezítette, hogy a tervezés, a feltárás és az építkezés párhuzamosan folyt. Palotai kutatásairól 1955-ben *„Zsigmond király budavári Friss palotája"* címmel jelentetett meg tanulmányt a Budapest Régiségei 16. kötetének hasábjain.

A Várnegyed újjáépítésével kapcsolatban 1957-től a Vármúzeum nehéz feladatot kapott. Megbízták a zömében középkori eredetű lakóházak műemléki helyreállítását megelőző építészettörténeti-régészeti kutatásainak elvégzésével. Ezekben a munkákban Nagy Emese is jelentős részt vállalt.

1958 őszén feltárást végzett a budaszentlőrinci pálos kolostor területén. ahol precíz régészeti munkával egy kis területen legalább négy építési periódust sikerült meghatároznia. Tisztázta ugyanis a kerengőtől keletre található káptalanteremhez kapcsolódó perjeli kápolnák helyét és az azokat körbe ölelő sokszögű építményt, amelyről a későbbi kutatás kiderítette, hogy a legkésőbbi káptalanteremmel azonosítható. Kisebb feltárásokat végzett Gercse és Nyék falu területén is.

Régészeti kutatásai azonban nem szorítkoztak csak a főváros területére, hiszen 1957-ben az ozorai ferences kolostor, 1960-ban a Zala megyei egervári vár, 1960-1966 között pedig a kaposszentjakabi bencés apátság területén végzett feltárásokat.

Közben 1963-ban munkahelyet változtatott és 1978-ig a Magyar Nemzeti Múzeum középkori osztályának vezetője lett. 1964-1969 között az esztergomi királyi vár feltárását irányította. Esztergomi kutatásait *„Az esztergomi királyi vár története (Régészeti kutatások 1934-1969)"* című kandidátusi értekezésében foglalta össze, melyet 1986-ban sikerrel védett meg. Sajnálatos, hogy ez az alapvető fontosságú munka mind a mai napig nem jelent meg.

Nagy Emese 1978-tól 1987-ig a Középkori Osztály vezetőjeként ismét a Budapesti Történeti Múzeum munkatársa lett, ahol olyan elődök nyomdokaiba lépett, mint Horváth Henrik, Gerevich László, Kumorovitz L. Bernát és Kubinyi András. Ő kezdte el a Középkori Osztály tudományos kollektívájának fiatalítását, a vezetése alatt idekerült munkatársak ma már a középgenerációt alkotják. Természetéből adódóan nyugodt, megfontolt vezető volt, munkatársai tisztelték és szerették. Nagy Emesének a sors kegye folytán megadatott, hogy 1987-ben, nyugdíjba vonulása előtt még egyik fő szervezője lehetett a Budapesti Történeti Múzeumnak a MTA Művészettörténeti Kutatócsoportjával közösen, 1987. május 29 és szeptember 8. között a Vármúzeum földszintjén és a középkori királyi palota romterületén, nevezetesen a gótikus nagyteremben és a dongaboltozatos pincében rendezett, méltán nagy sikerű - a szakmában csak Zsigmond kiállításként emlegetett -

„Művészet Zsigmond király korában" című kiállításnak. Katalógusát máig alapműként használja a magyar középkorral foglalkozók széles tábora.

Nagy Emese 1987-ben nyugdíjba ment, a Budapesti Történeti Múzeummal azonban nem szakadt meg a kapcsolata. Mint a palotai kőanyag legjobb ismerője megírta *„A budavári középkori királyi palota épületeiről származó kőfaragványok lelőhelyek szerinti feldolgozása"* című összefoglalót. Később *„A budai középkori királyi palota építészeti töredékeinek formai–tipológiai, kronológiai beosztásáról és értékeléséről"* szóló több kötetes tanulmánysorozatot, amelyben a formai–tipológiai katalógus gótikus és reneszánsz része is elkészült már. Ez utóbbit a Széchenyi program keretében Végh András kollégánk rendezte sajtó alá, de anyagi okok miatt még nem jelent meg.

Kései utódaként további jó egészséget és még sok eredményes munkával töltött évet kívánok Nagy Emesének.

Bencze Zoltán

NAGY EMESE (1926–) SZAKIRODALMI TEVÉKENYSÉGE

Összeállította: B. Wellisch Márta

1954 *Adatok* Árpád-kori magyar kőfaragásunk technikai kérdéseihez. = Angaben zu techischen Fragen unserer Steinmetzen der Arpadenzeit. In. Archaeologiai Értesítő 81. (1954), p. 60–64.
A székesfehérvári István koporsó keletkezése. In: Művészettörténeti Értesítő 3. (1954), p. 101–106.

1955 *Zsigmond* király budavári Friss-palotája. = König Sigismund „Neuer Palast" in der Burg von Buda. In: Budapest Régiségei 16. (1955), p.105–134.
Banner J.– László Gy.– Méri I. – Radnóti A.: Régészeti Kézikönyv. 1. Gyakorlati régészet. Bp. : Tankönyvkiadó, 1955. In: Művészettörténeti Értesítő (1955), p. 157–160. [Rec.]

1956 *Halászbástya* Kőtár. Vezető. Budapest : BTM., 1956. 15 p. ill.
Csemegi József: A budavári főtemplom középkori építéstörténete. Bp. : Képzőművészeti K., 1955. In: Művészettörténeti Értesítő (1956), p. 338–340. [Rec.]

1958 *A középkori* Gercse község temploma = L'église de la commune médiévale de Gercse. In: Budapest Régiségei 18. (1958), p. 543–564.
[helységek leírása] In: Pest megye műemlékei. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1958. – 1. k. Albertirsa: p. 218–223.; Cegléd: p. 293–305.; Ipolytölgyes: p. 432–438.; Kocsér: p. 492.; Nagykőrös: p. 524–554.; Ócsa: p. 573–594.
2. k. Törtel: p. 227–228.

1959 *Kutatások* a budaszentlőrinci pálos kolostor területén. = Forschungen im Gebiet des Paulinerklosters von Budaszentlőrinc. In: Budapest Régiségei 19. (1959), p. 291–300.
Műemléki kutatások a budai várban. In: Budapest Régiségei 19. (1959), p. 304., 307–308., 329., 349–354.

1960 *Az Ozorai* Pipo által alapított ferences kolostor Ozorán. (Beszámoló az 1957. év őszén végzett ásatásokról) In: Múzeumi Évkönyv. [Ozora], 1960. p. 8–12.

1962 *Buda* in Mittelalter. (Bertalan Vilmosnéval közösen). – Budapest : BTM, 1962. 31 p.

1963 *A budai* vár házainak 1959. évi műemléki kutatásai. In: Budapest Régiségei. 20. (1963), p. 489., 503. p., 519–523. p.
Buda a középkorban. Kiállítás-vezető. (Bertalan Vilmosnéval közösen). – Budapest : BTM, 1963. 79 p. (Emlékek Budapest múltjából. 3.)
Folia Archaeologica. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának Évkönyve. 13. 1961. In: Archaeologiai Értesítő (1963), p. 132–133. [Rec.]

1964 *A középkori* Buda és Pest építészetének technikai és szervezeti kérdései. 1. közlemény = Les questions techniques et l'organisation du travail de l'architecture de Buda et de Pest au moyen age.1. In: Budapest Régiségei 21. (1964), p. 133–190.
Folia Archaeologica. Magyar Nemzeti Múzeum Történeti Múzeumának Évkönyve. 14. 1962. In: Archaeologiai Értesítő (1964), p. 129–130. [Rec.]

1965 *Az egervári* vár építéstörténete = Histoire de la construction du chateau-fort d'Egervár. In: Archaeologiai Értesítő 95. (1965), p. 192–206.

1968 *Előzetes* jelentés az 1964–67. évi esztergomi várfeltárásokról. In: Archaeologiai Értesítő 98. (1968), p. 102–109.
F. Vattai Erzsébet 1919–1967. In: Folia Archaeologica 19. (1968), p. 7–8.

1969 *Az ozorai* ferences kolostor = Le couvent franciscain d'Ozora. In. Folia Archaeologica 20. (1969), p. 135–153.
Héjjné Détári A.: Régi magyar ékszerek. Bp. : Corvina K., 1965. In: Művészettörténeti Értesítő (1969), p. 82–83. [Rec.]

1970 *István* király esztergomi palotája. In: Budapest 1970 : 8. sz.
Holl, I.: Mittelalterliche Funde aus einem Brunnen von Buda. Bp. : Akadémiai K., 1966. (Studia Archaeologica; 4.) In: Archaeologiai Értesítő (1970), p. 138–140. [Rec.]

1971 *Királyi* központok kutatása. In. Középkori Régészeti Tudományos ülésszak. 1970.dec.8–10. / Szerk. Nagy Emese. – Budapest : MNM, 1971. p. 90–94. (Régészeti Füzetek Ser. 2. 13 [14])
Rapport préliminaire des fouilles d'Esztergom 1964–1969. In: Acta Archaeologia Hungarica 23. (1971), p. 181–198.

1972 *Le premier* palais royal de la Hongrie. [Esztergom]. In: Actès du 22. Congrés International d'histoire de l'Art, Budapest 1969. Évolution générale et développements régionaux en Histoire de l'art. Bp., 1972. Tome 2. p. 803–805.; Tome 3. p. 631–632.

Tudományos ülésszak és kiállítás a magyar középkori régészet 25 éves fejlődéséről. In: Archaeologiai Értesítő 99. (1972.), p. 117–119.

Gervers–Molnár V.: A középkori Magyarország rotundái. Bp. : Akadémiai K., 1970. In: Archaeologiai Értesítő (1972), p. 159–160. [Rec.]

1973 *Előzetes* jelentés a kaposszentjakabi apátság feltárásáról. In: Somogyi Múzeumok Közleményei (1973), p. 339.

1974 *Mesterségek* kialakulása és fejlődése Európában az 5–14.századig. Nemzetközi konferencia és kiállítás. In: Archaeologiai Értesítő 101. (1974), p. 146–147.

1975 *Legkorábbi* világi építészetünk külföldi kapcsolatai. (Előadás). In: Ars Hungarica (1975. 2. sz.), p. 320–321.

1977 *La datation* des pierres sculptées d'après les traces d'outils. In: La formation et le développement des métiers au Moyen Age (Ve–XIVe siécles). – Bp., 1977. p. 107–119.

The new excavations in Esztergom.The 10th– 11th Century Royal Seat. In: New Hungarian Quarterly. 18. (1977), p. 68., 89–93. p.

A Magyar Nemzeti Múzeum 125 éve. Jubileumi kiadv. Bp., 1977. p. 102–103., 128–129., 154–155.

1978 *Kaposszentjakab.* In: Árpád-kori kőfaragványok. Katalógus. / Szerk. Tóth Melinda. Budapest : MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1978. p. 91–92.p

Kőfaragótechnika a középkorban = Steinbearbeitungstechnik im Mittelalter. In: Árpád-kori kőfaragványok. Katalógus. / Szerk. Tóth Melinda. Budapest : MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1978. p. 52–58., 302–306.

1979 *Esztergom*, l'un des premiers centres royaux de la Hongrie. In: Zbornik Narodnoj Muzeja Beograd 9–10. (1979), p. 225–232.p. ill.

[Esztergomi] királyi, majd érseki palota. In: Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergomi és a dorogi járás / Szerk. Torma István. Budapest : Akadémiai K., 1979. p. 95–101. ill. ((Magyarország régészeti topográfiája; 5.)

Mátyás–kori reneszánsz faragványok a budai és nógrádi várról. In: MNM kiállítási lapok (1979. 4. sz.), 4 p. ill.

1980 *Az esztergomi* rotunda alaprajzi rekonstrukciója. In: Építés–, Építészettudomány 12. (1980), p. 357–366., ill.

1982 *L'état* actuel et les taches des recherches glyptographiques dans la Hongrie. In: Actes du Colloque International de Glyptographie de Saragosse, 7 au 11 Juillet, 1982. p. 255–263.

Reconstitution de la topographie de la colline d'Esztergom a la haute époque árpadienne. In: Acta Arch.Hung. 34. (1982) 41–69.p. ill.

[Reneszánsz kőfaragványok leírása]. In: Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541. Katalog. Schallaburg –Wien, 1982. p. 283., 285., 286–289., 293., 361–363., 605., 607–608., 672–673.

1983 *Adatok* a pécsi székesegyház altemplomi lejáratainak problematikájához. In. Építés–, Építészettudomány 15. (1983), p. 327–334., ill.

Magyarország története a honfoglalástól 1849–ig.: Vezető a kiállításhoz. / [sajtó alá rend. és szerk. Dienes Istvánné] ; [a vezetőt írták Dienes István,.. Nagy Emese et al.] 3. kiad. – Budapest : NPIg, [1983]. 90 p., ill.

H .Gyürky K.: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. Bp. : Akadémiai K., 1981. (Fontes Archaeologici Hungariae). In: Archaeologiai Értesítő 110. (1983), p. 320–321.

1984 *La réaménagement* museologique de l'ancien palais de Buda. In: Monuments Historiques. Archeologie et project urbain. 136. (1984–1985), p. 47–48.

H. Gyürky, K.: Das mittelalterliche Dominikanerkloster in Buda. Bp. : Akadémiai K., 1981. (Fontes Archaeologici Hungariae). In: Budapest Régiségei 26. (1984), p. 377–378.

1985 *Jankovich* Miklós régészeti és műemléki tevékenysége = Archäologische und Denkmalsutz-Tätigkeit von Miklós Jankovich. Függelék: 1. Jankovich Miklós gyűjteményeinek lelőhelyes tárgyai valamint publikált és kéziratos jegyzeteinek, levelezésének lelőhelyekre vonatkozó megjegyzései. 2. A Jankovich-leltárak vásárlási hellyel jelzett anyaga. In: Jankovich Miklós, a

gyűjtő és mecénás (1772–1842). Tanulmányok / Szerk. Belitska-Scholz Hedvig. Bp., 1985. p. 122–153., 292–294. – (Művészettörténeti Füzetek; 17.)
Signes lapidaires. Essai de Bibliographie International (3,4.) [IV.] In: Actes du Colloque International de Glyptographie de Cambrai, 14–15–16.septembre.– Centre International Recherches Glyptographiques. 1985. p. 686., 736–738.
Zolnay László emlékére. In: Honismeret 13. (1985 : 6.), p. 62.
G. Sándor M.: Reneszánsz Baranyában. (Il rinascimento a Baranya) Bp., 1984. In: Acta Archaeologia Hungarica 37. (1985), p. 443–445.

1986 *Az esztergomi* királyi palota története. (Régészeti feltárások 1934–1969). Bp., 1986. 10 p. (Kandidátusi értekezés tézisei)

1987 *Buda.* A királyi vár. In. Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. 2. köt. Bp., 1987. p. 116–147, 183., ill.
A budai királyi palota Zsigmond korában = Königspalast zur Zeit des Königs Sigismund von Luxemburg. In: Zsigmond és kora a művészetben = Kaiser Sigismund und seine Zeit in der Kunst. [Kiállítási katalógus] Bp., 1987. p. 22–41., ill.
Magyarország kultúrája a Zsigmond-korban. Építészet = Die Kultur in Ungarn im Zeitalter Sigismunds. Baukunst. In: Művészet Zsigmond király korában, 1387–1437. 2. köt. Katalógus. Bp., 1987. p. 115–147.p. 541–542., ill.
Az ozorai ferences kolostor. In: Ozorai Pipo emlékezete / Szerk. Vadas Ferenc. Szekszárd : Béri Balogh Ádám Múzeum, 1987. p. 97–106.
Zsigmond kora a magyar régészeti kutatásban = Sigismundszeit in der ungarischen Archäologie. In: Művészet Zsigmond király korában 1387–1437. Bp., 1987., 1. köt. P. 364–379.; 2. köt. p. 529–531.

1988 *István* király esztergomi palotája. In: Honismeret 16. (988 : 4), p. 6–9.

1990 *A budai* királyi palota Zsigmondtól Mátyásig. In: Honismeret 18. (1990 : 2–3), p. 8–13.
Az esztergomi királyi palota története c. kandidátusi értekezéséről. Győrffy György és Entz Géza opponensi véleménye; Nagy Emese válasza. In: Archaeologiai Értesítő 117. (1990), p. 106–112.
Sigismondo di Lussemburgo: Mostra commemorativa a Budapest. In: Arte Cristiana 741. Milano, 1990. p. 461–466.

1991 *Az 1987.* évi Zsigmond évforduló eseményei és tudományos jelentősége = Ereignisse und wissenschaftliche Bedeutung des Sigismund-Jubiläums 1987. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 23. (1991), p. 303–334.
Die gotische Architektur in Königspalast von Buda. In : Budapest im Mittelalter / Hrsg. Gerd Biegel. Braunschweig : Braunschweigischen Landesmuseum, 1991. p. 236–251. – (Schriften des Braunschweigischen Landesmuseum; 62.)
Jean Claude Bessac: L'outillage traditionnel du tailleur de pierre de l'Antiquité à nos jours. Revue Archéologique de Narbonnaise Supplément 14, Paris, 1986. In: Tanulmányok Budapest Múltjából 23. (1991), p. 337–345. [Rec.]

1992 *Ausgrabungsergebnisse* der königlichen-erzbischöflichen Gran, 1934–1969. Előadás. In: Bischöfliche Burgen und Residenzen im Mittelalter. Resumées der Vorträge. 3.Castrum Bene Konferenz, Pécs, 10–13.Juni. Pécs, 1992. p. 72–74.

1994 *Az ozorai* obszerváns ferences kolostor. In: Koldulórendi építészet Magyarországon. Tanulmányok. Budapest: OMH, 1994. p. 257–267. (Művészettörténet–Műemlékvédelem; 7.)
Sach– und technische Kultur am Hof Sigismunds. In: Sigismund von Luxemburg. Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. / Hrsg. von Josef Macek, Ernő Marosi, Ferdinand Seibt. Warendorf : Fahlbusch Verlag, 1994. p. 227–234.

1998 *A marosszentimrei* református templom falképeiről. In: Erdélyi Múzeum 60. (1998), p. 3–4., 252–255., ill.

2004 *Az esztergomi* vár a kora Árpád-korban. In: Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére / Szerk. Erdei Gyöngyi, Nagy Balázs, Budapest : BTM és ELTE BTK Középkori és Koraújkori Tanszék, 2004. p. 51–59. (Monumenta Historica Budapestinensia; 14.)

KABA MELINDA NYOLCVAN ÉVES

Kaba Melinda Kolozsvárott született, 1926-ban. Tanulmányait az ELTE Bölcsészettudományi Karán régészet-művészettörténet szakon 1952-ben fejezte be. A főváros múzeumának 1951 óta munkatársa. Bölcsészdoktori disszertációját *„Kelták Aquincumban"* címmel védte meg, 1958-ban.

1987-ben nyugdíjba vonult, azonban szakmai munkáját folytatva 1988-ban megszerezte a bölcsészettudományok kandidátusa címet, *„Thermae Maiores Legionis II Adiutricis"* című dolgozatával.

Szakmai munkájának jelentős részét a régészeti feltárások teszik ki, melyeknek legfontosabb állomásai következzenek itt időrendben, a teljesség igénye nélkül.

1950-1956 között a Szilágyi János vezette munkaközösség tagjaként közreműködött a hajógyári helytartói palota feltárásán. A nemzetközi viszonylatban is kiemelkedő jelentőségű palotaegyüttes főépületében végzett ásatás során előkerült számos értékes lelet, a helytartói palota reprezentációs tárgyi emlékeinek egy része: mozaikpadlók, falfestmények, császártorzó, Nemesis-Fortuna szobor, feliratos üvegpohár stb., az Aquincumi Múzeum kiállításain jelenleg is látható. Emellett, a helytartói palota közelében, a katonaváros északi részén, a Laktanya utcában az 1950-es években egy jelentős stukkódíszes épület maradványait tárta fel. Az újabb kutatások alapján, ez az épület is azokhoz a falfestményekkel, mozaikpadlókkal, stukkókkal díszített épületekhez tartozik, melyeket a városi, sőt a provinciális vezető réteg használt (példának álljon itt a Folyamőr utcai díszes épület, vagy a Meggyfa utcai Hercules villa). 1958-ban került sor a Vízivárosban a Királyfürdő kutatására. Az eredmények szerint a feltárt emlékek a vízivárosi korai ala-táborhoz vagy vicusához tartoznak. Az 1960-as évek második felétől több ásatást is vezetett.

Az 1970-es évek elején, valamint 1982-ben a Budaörs - Hosszúrétek lelőhelyen is dolgozott. Az ásatás legszenzációsabb leletei, a 3. századi, ezüst éremkincslelet 192 darabja az Aquincumi Múzeum állandó kiállításán ma is látható. Nevéhez fűződik a Benedek Elek utcai, 1. század végétől a 4. századig húzódó temető közel 800 sírjának feltárása. A hosszú évekig tartó ásatás-sorozaton több olyan - később kutatóvá lett - fiatal vett rész, akik számára ez a temetőfeltárás jelentette az első találkozást a régészettel. 1975-ben 510 m hosszú szakaszon - az 11-es út korszerűsítési munkálataihoz kapcsolódó régészeti kutatások részeként - feltárta az aquincumi vízvezeték *(aquaeductus)* pilléreit. 1973-1985 között Óbuda és az Árpád-híd rekonstrukciós építkezéseihez kapcsolódva, az óbudai ásatási munkaközösség tagjaként irányította a Flórián téri katonai nagy fürdő *(thermae maiores)* feltárási és bemutatási munkáit. Az ásatások tisztázták az aquincumi 2-3. századi legiotábor 120x140 méteres méretű, nagy fürdőépületének alaprajzát és építéstörténetének főbb szakaszait.

Régészeti feltárásai során egyetemi hallgatók, a fiatal kollégák segítették munkáját és szereztek tapasztalatokat, a különböző ásatási helyszíneken, különösen a Budaörs-Hosszúrétek, Benedek Elek utca, aquincumi vízvezeték, és a Thermae Maiores területén végzett feltárásokon.

Régészeti tevékenysége mellett 1963-tól 1987-ig az Adattár vezetőjeként, majd tudományos titkárként dolgozott a Budapesti Történeti Múzeumban. Feladati közé tartozott a Budapest Régiségeinek szerkesztése, melyet 1976-1991 között, nyugdíjba vonulását követően is ellátott. Emellett szerkesztőbizottsági tagja volt a Tanulmányok Budapest Múltjából 20-24. köteteinek.

Jelentős feladatának tartotta az Aquincumi Múzeum világhírű leletének, a Nagy Lajos által publikált aquincumi orgonának újabb szakmai értékelését, a hazai és a külföldi szakemberekkel együtt. Részt vett

hazai és külföldi nemzetközi konferenciákon a thermae maiores és az aquincumi orgona témájával kapcsolatban.

Fontos tevékenységi területe volt a közművelődés, melyet részben a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat keretein belül fejtett ki. Rendszeres vezetések, sajtónyilatkozatok, a rádióban és a TV-ben elhangzott tájékoztatások is tanúskodnak szakmai munkáiról. A helytörténeti kiállítások adta lehetőségeket is kihasználva rendezte meg - többek között - a Thermae maiores kiállítást, valamint a Budaörs-Kamaraerdőn látható bemutatót.

Hosszú, több mint ötven éves múzeumi pályafutása után sem vált meg intézményétől. Rendszeres szakértői munkát folytat az aquincumi orgonával kapcsolatban felmerülő kérdésekben. Nyugdíjas régészként gondoskodik a Benedek Elek utcai temető leletanyagának folyamatos restauráltatásáról és végzi annak feldolgozási munkáit, melynek eredményeként a szakma várja a jelentős, Benedek Elek utcai római kori temető monográfiáját.

Végezetül további jó egészséget és eredményes munkát kívánok valamennyi kolléga nevében!

Szirmai Krisztina

KABA MELINDA (1926–) SZAKIRODALMI TEVÉKENYSÉGE

Összeállította: Hanny Erzsébet

1955 *Az aquincumi* orgona. Bp., 1955. 4 p.
Az aquincumi parancsnoksági épület belső dekorációja a Laktanya utcában = Innere Dekoration des Kommandogebäudes von Aquincum in der Laktanyastrasse. In: Budapest Régiségei 16. (1955), p. 255–293., ill.
Thermae maiores: Aquincum. Bp., 1955.

1956 *Tábori* kenyérsütő kemence Aquincumból = Polevaja hlebopekarnaja peč v Akvinkume. In: Budapest Régiségei 17. (1956), p. 153–168., ill.

1958 *Az aquincumi* helytartói palota mozaikpadozatai = Die Mosaikfussboden des Statthalterpalastes von Aquincum. In: Budapest Régiségei 18. (1958), p. 79–101., ill.
Az aquincumi üvegek = Stekljannye izdelija iz Akvinkuma. In: Budapest Régiségei 18. (1958), p. 425–448. p., ill.
Előzetes jelentés az óbudai Gázgyár területén feltárt római fakoporsókról = Vorläufige Mitteilungen über die im Gebiet der Gasfabrik von Óbuda ausgegrabenen römerzeitlichen Holzsärge. In: Archaeologiai Értesítő 85. (1958), p. 64–66.

1959 *Késő római* sírok a Fényes Elek utcában = Late Roman Tombs in the Fényes Elek Street. In: Budapest Régiségei 19. (1959), p. 157–165., ill.
Budapest, II. ker. Fő utca. In: Budapest Régiségei 19. (1959), p. 252–253., ill. [ásatási jelentés]
Budapest, III. ker. Búvár utca l. sz. In: Budapest Régiségei 19. (1959), 256. p. [ásatási jelentés]

1962 *Séta* Budapest római–, és törökkori emlékei között. [S.l.] : [S.n.], 1962
Budapest, III. Flórián tér 4–5. In: Archaeológiai Értesítő 89. (1962), p. 261. [ásatási jelentés]
Budapest, III. Flórián tér 5–7. (Szilágyi Jánossal és Parragi Györgyivel közösen), In: Archaeológiai Értesítő 88. (1961), p. 287. [ásatási jelentés]
Budapest, III. Meggyfa u. (Szilágyi Jánossal és Parragi Györgyivel közösen). In: Archaeológiai Értesítő 1961 287. p. [ásatási jelentés]
Budapest, III. Raktár u., cella trichora. In: Archaeológiai Értesítő 89. (1962), p. 261. [ásatási jelentés]
Budapest, III. Szentendrei út 193. In: Archaeológiai Értesítő 1961. 287. [ásatási jelentés]

1963 *Aquincum* emlékei = Die einstige Römerstadt Aquincum. Budapest : Képzőművészeti Alap K., 1963. 72 p., ill.– (Műemlékeink)
Aquincum, mint ókori gyógyhely = Akvinkum, kak drevneje lecebnoje mesto. In: Communicationes ex Bibliotheca Mistoriae Medicae Hungarica (1963), p. 93–101.
Római kori épületmaradványok a Király fürdőnél = Römerzeitliche Gebäudereste beim Király–Bad. In: Budapest Régiségei 20. (1963), p. 259–298., ill.
III. ker. Flórián tér 3. sz. In: Budapest Régiségei 20. (1963), p. 537. [ásatási jelentés]
III. ker. Polgár utca 8–10. sz. In: Budapest Régiségei 20. (1963), 536. [ásatási jelentés]
B. Thomas, Edit: Die Gläser des Espelmayrfeldes. In: Archaeológiai Értesítő 90. (1963), p. 319. [Rec.]

1964 *Az aquincumi* cella trichora újabb helyreállítása = Die erneute Wiederherstellung der cella trichora von Aquincum. In: Budapest Régiségei 21. (1964), p. 337–343. , ill.
Újabb feliratos kő Aquincumból = Ein neuer Inschriftenstein aus Aquincum. In: Budapest Régiségei 21. (1964), p. 247–251., ill.
Budaörs–Kamaraerdői Hosszúrét. In: Archaeológiai Értesítő 91. (1964), p. 254. [ásatási jelentés]

1965 *Az aquincumi* orgona Bp., [1965.] 31 p., ill. [Pécsi Sebestyénnel közösen] – (Emlékek Budapest Múltjából, 9.)
Keltische Denkmäler in Aquincum. In: Acta Antiqua et Archaeologica 1965. p. 119–126.
Budaörs, Kamaraerdői hosszúrét. In: Archaeológiai Értesítő 92. (1965), p. 234. [ásatási jelentés]

1966 Római emlékek Budapest területén. [Budapest] : Fővárosi Idegenforgalmi Hivatal, 1966. 83 p.– (Idegenvezetők kiskönyvtára)
Budaörst–Kamaraerdő. In: Archaeológiai Értesítő 93. (1966), p. 249. [ásatási jelentés]

1968 *Budapest III.*, Benedek Elek u. In: Archaeológiai Értesítő 95. (1968), p. 130. [ásatási jelentés]

1969 *Budapest III.*, Benedek Elek u. In: Archaeológiai Értesítő 96. (1969), p. 255. [ásatási jelentés]

1970 *Aesculapius* ab Aquinco. In: Medical History in Hungary. Bp., 1970. p. 47–54

Die restaurierte Orgel von Aquincum. In: Studia Musicologica 13. (1970), p. 323–330.

1971 *A Budapesti* Történeti Múzeum leletmentései és ásatásai az 1962–1965. évben - Notbergungen und Plangrabungen des Budapester Historischen Museums in den Jahren 1962–1965. In: Budapest Régiségei 22. (1971), p. 383–401.

A főváros régészeti emlékei és a helytörténet. Helytörténeti kézikönyv. Bp., 1971. p. 18–26.

III. ker. Aquincum-Polgárváros, Aranyhegyi patak menti temető = III. Bez. Aquincum-Zivilstadt. Gräberfeld am Aranyhegyi-Bach. In: Budapest Régiségei 22. (1971), p. 387., 396.

III. ker. Miklós tér-Kórház u. sarok = III. Bez. Miklós-Platz - Kórház-Gasse. In: Budapest Régiségei 22. (1971), p. 387., 397.

III. ker. Flórián tér 3–7. = III. Bez. Flórian-Platz 3–7. In: Budapest Régiségei 22. (1971), p. 387., 397.

Budaörs-Kamaraerdő, Hosszúrét (Pest m., budai j.) = Budaörs-Hosszúrét im Wald Kamaraerdő (Kom. Pest, Kr. Buda). In: Budapest Régiségei 22. (1971), p. 389., 398–399. p.

1973 *Aquincummal* kapcsolatos címszavak a Budapest Lexikonban. Bp., 1973.

III. Benedek Elek utca. In: Budapest Régiségei 23. (1973), p. 260. [ásatási jelentés]

III. Vörösvári út 41. In: Budapest Régiségei 23. (1973), p. 270. [ásatási jelentés]

1975 *Budapest III.*, Benedek Elek u. In: Archaeológiai Értesítő 102. (1975), p. 299.

1976 *Aquincumi* Fürdő Múzeum = Das Thermenmuseum von Aquincum (kiállítási vezető). Bp. : BTM, 1976. 11 p., ill.

Az aquincumi aquaeductus pilléreinek 1975. évi kutatása (Előzetes jelentés). - The 1975 Excavations of the Piers of the Aqueduct at Aquincum (Preliminary Report) - Raskopki 1975 goda pillerov akvinkumskogo akveduka. In: Budapest Régiségei 24/1. (1976), p. 225–232. p.; 24/2. (1976), 59–61., ill.A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai és leletmentései 1971–1975 között. In: Budapest Régiségei 24. (1976), p. 393–444.

Die römische Orgel von Aquincum (3. Jahrhundert) [mit einem Beitrag von Ernő Gegus] Budapest : Akadémiai K., 1976. 144 p., ill. - (Musicologia Hungarica 6.)

III. Benedek Elek u. In: Budapest Régiségei 24/1. (1976), p. 421. [ásatási jelentés]

III. Óbuda vasútállomás. In: Budapest Régiségei 24/1. (1976), p. 425. [ásatási jelentés]

Szentendrei út BHÉV Aquincum megálló. In: Budapest Régiségei 24/1. (1976), p. 225–228. [ásatási jelentés]

Budapest Régiségei 24. 1976. [szerk.]

1978 *III. Flórián* tér 9–14. (Szirmai Krisztinával közösen). In: Archaeológiai Értesítő 105. (1978), p. 277.

1979 *Műemlék* az M 11-esen. Aquincum vízvezetékének maradványai. In: Budapest 17. (1979:12), p. 30–33.

Budapest III. Keled u. In: Archaeológiai Értesítő 106. (1979), p. 279.

Tanulmányok Budapest Múltjából 21. 1979. [szerk.]

1980 *Die römische* Orgel von Aquincum : 3. Jahrhundert /- -, Ernő Gegus. - 2. Aufl. Bp. : Akad. K., Kassel [etc.] : Bärenreiter , 1980, cop. 1976. Bp., 1980. 143 p., ill. -(Musicologia Hungarica, 6.)

The Roman Aqueduct in Óbuda. In: The New Hungarian Quaterly (1980:79), p. 196–198.

Budapest III. Flórián tér In: Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 33. (1980), p. 32.

Budapest III. Szentendrei út, Aquaeductus. In: Archaeológiai Értesítő 107. (1980), p. 242.

Budapest III. Szentendrei út, Aquaeductus. In: Régészeti Füzetek Ser 1. No. 33. (1980), p. 36–37.

1982 *Milyen* lesz a Flórián tér? (Bándli Katalinnal közösen). In: Természet Világa 113. (1982), p. 425–427.

A Budapesti Történeti Múzeum várostörténeti tevékenysége az 1976–1981 közötti időszakban. In: Jelentés a fővárosi honismereti-helytörténeti mozgalom... Bp., 1982. p. 48–61.

Budapest III. Flórián tér, thermae maiores. In: Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 35. (1982), p. 32.

1983 *Budapest III.* Flórián tér, thermae maiores. In: Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 36. (1983), p. 34.

Budapest III. Kaszás u. In: Régészeti Füzetek Ser 1. No. 36. (1983), p. 34–35.

1984 *Aquaeductus* pillérei az M–11-es út elválasztósávjában. In: Budapest Régiségei 25. (1984 [1985]), p. 496.

A Budapesti Történeti Múzeum ásatásai és leletmentései 1976–1982 között. Műemlékvédelem = Ausgrabungen und Fundbergungen des Budapester Historischen Museums (1976–1982)

Denkmalpflege. In: Budapest Régiségei 25. (1984 [1985]), p. 455–456.
Az aquincumi katonai nagy fürdő : Vezető a fürdőben. Budapest. : [BTM] , 1984. 7 p., ill. ;
III. századi éremlelet Budaőrsről = Third century A. D. coin find from Budaörs. In: Numizmatikai Közlemények 82–83. (1984), p. 7–17.
III. Szentendrei út (aquaeductus). In: Budapest Régiségei 25. (1984 [1985]), p. 473.
Római kori nagy fürdő a Flórián téren. In: Természet Világa 115. (1984.), p. 374–375.
Thermæ maiores. Aquincumi katonai nagy fürdő. Vezető a Fürdőben. (Katalógus, magyar, német, angol nyelven). Bp., 1984. 14 p., ill.
Újabb kutatások az aquincumi Thermae Maiores területén 1979-ben és 1981-ben (Előzetes jelentés) = Neuere Forschungen auf dem Gebiet der „Thermae Maiores" von Aquincum im Jahre 1979 und 1981 (Vorläufiger Bericht). In: Budapest Régiségei 25. (1984 [1985]), p. 181–225. p., ill.
Aquincumi „Thermae maiores" a III. ker. Flórián téren. In: Budapest Régiségei 25. (1984[1985]), p. 496.
Az aquincumi aqueductus és Thermae Maiores. In: Városi Közlekedés 6. (1984), p. 310–314.
Budapest III. Flórián tér, thermae maiores. In: Archaeológiai Értesítő 111. (1984 [1986]), p. 265.
Budapest III. Flórián tér, thermae maiores. In: Régészeti Füzetek Ser. 1. No. 37. (1984), p. 42.
Fürdőmúzeum a Flórián téren. In: Budapest 22. (1984 :10), p. 15–17.
III. Flórián tér „Thermae maiores". In: Budapest Régiségei 25. (1984 [1985]), p. 463.
III. Hajógyári sziget (Helytartói palota). In: Budapest Régiségei 25. (1984 [1985]), p. 465.
III. Kaszás u. 12. In: Budapest Régiségei 25. (1984 [1985]), p. 478.
III. Keled u. In: Budapest Régiségei 25. (1984 [1985]), p. 467.
Budapest Régiségei 25. 1984. [szerk.] (1986-ban jelent meg)
Budapest Régiségei 26. 1984. [szerk.] (1985-ben jelent meg)

1985 *Archeological* excavations of Aquincum from 1778 to our days. In: Problems of re-restoration, with particular regard to damage caused by acts of aggression /i.e. vandalism, theft/, by elemental disasters and/or by improper storage. 1985. p. 237–241.
Symposium on Current Problems of Medium and Long Range Weather Forecasts 1985 Budapest.: Proceedings of the Symposium on Current Problems of Medium and Long Range Weather Forecasts. Bp. : MMT, 1985. [munkatársként közreműködött]
Óbuda / [szerk. Bán Éva et al.] ; [közread. a III. Kerületi Tanács Végrehajtó Bizottsága]. Bp. : III. Ker. Tcs., 1985. 209 p., ill.
Budapest III. Flórián tér, thermae maiores. In: RégFüz Ser. 1. No. 38. (1985), p. 36–37.
Excavation of Roman Bath in Budapest. In: The New Hungarian Quaterly (1985.: 99), p. 179–182.

1986 *Aquincum* régészeti feltárása 1778-tól napjainkig. A katonai tábor fürdője a „Thermae maiores". In: Múzeumi Műemlékvédelem 15. (1986), p. 269–274.
Die „Thermae maiores" in Aquincum. In: Studien zu den Militärgrenzen Roms 3. Aalen 1983. Stuttgart, 1986. p. 336–340., ill.
Az aquincumi legiós tábor fürdője, a „Thermae maiores". Régészeti műemlékek védelme. [Eger], 1986. p. 87–88.
Thermae maiores legionis II adiutricis Bp., 1986. [kandidátusi értekezés tézisei]
Thermae maiores : Das grosse Bad des Legionslagers von Aquincum. Budapest III. Bez. Florian Platz. Bp. : BTM, 1986. 12 p. [szerk.]

1987 *Thermae* maiores : Das grosse Bad des Legionslagers von Aquincum. Budapest III., Bez. Florian Platz. (katalógus). [Bp.] : BTM, Statistischer Verl., 1987. 21 p., [28] t. : ill. [szerk.]

1989 *Die rekonstruierten* und restaurierten „Thermae maiores" der legio II adiutrix. In: Roman Frontier Studies 1989. Proceedings of the XVe International Congress of Roman Frontier Studies. Exeter, 1991. p. 232–236., ill.
Szentléleki Tihamér 80 éves. In: Archaeológiai Értesítő 116. (1989), p. 128–129.

1990 *Tanulmányok* Óbuda történetéből. Bp., 1990. [szerk.]

1991 *A Budapesti* Történeti Múzeum évi jelentései 1981–1987. = Jahresberichte des Historischen Museums der Stadt Budapest. In. Tanulmányok Budapest Múltjából 24. (1991), p. 241–355.
Thermae maiores legionis II adiutricis. In: Monumenta Historica Budapestinensia; 7. Bp. : BTM, 1991. 158 p.

Újabb kutatások az aquincumi orgona szerkezetére vonatkozólag = Neuere Forschungen zur Konstruktion der Orgel von Aquincum. In: Budapest Régiségei 28. (1991), p. 259.
Tanulmányok Budapest Múltjából 24. 1991. [szerk.]

1993 *Le glacis* romain de la Plain Hongroise. In: Rome face aux barbares : Mil ans pour un un Empire. Daulas: Centre Culturelle Abbaye de Daoulas, 1993. p. 82–88., színes ill.

1995 *Neue* Überlegungen zu ungelösten problemen mit der Orgel von Aquincum. In: Mols, S.T.A.M. Acta of the 12 th International Congress on Ancient Bronzes. Nijmegen 1992. (Nederlandse Archeologische Rapporten; 18.) Amersfoort–Nijmegen, 1995. p. 379–387. ill.
Aquincum a régészeti ásatások tükrében. In: Óbuda évszázadai / Szerk. Kiss Csongor. Bp., 1995. p. 59–116., ill.

1996 *Az aquincumi* Thermae maiores feltárása 1778–1984. In: Magyar Műemlékvédelem 10. (1996), p. 105–138.

1997 *Archäologische* Daten über die von Lajos Nagy im Collegium Centenariorum durchgeführten Forschungen. Internationales Symposium „Orgel der Klassischen Antike: Die Aquincum Orgel" Hans Heinrich Eggebrecht, Musikwissenschaftliche Verlag Gesellschaft mbH, Kleinblittersdorf, 1997. p. 119–124 (ISOKA)

1998 *Az aquincumi* orgona. In: Budapest Régiségei 32. (1998), p. 77–81.
Az aquincumi orgona és az 1994-ben Budapesten megrendezett nemzetközi szimpozium = The Aquincum Organ – International Symposium in Budapest, 1994. In: Budapest Régiségei 32. (1998), p. 143–148.

2000 *Aquincum* a régészeti ásatások tükrében. Óbuda évszázadai. Bp., 2000. p. 83–140.

2001 *Az aquincumi* orgona : Kr. u. 228. Budapest : Osiris : BTM , 2001. 174 p., ill.
Újabb adatok az aquincumi orgona (Kr. u. 228) működésének kérdéséhez. In: Magyar zene 39. (2001), 1. 19–26.
Thermae Maiores in Aquincum. In: Budapest Régiségei 33. (2001), p. 135–146., ill.
A Kárpát-medence a honfoglalás előtt. In: Symphonia Hungarorum : Magyarország zenekultúrájának ezer éve. Bp., 2001. p. 27–32.

2003 *Római* kori orgona Aventicumból (Avenches) = A Roman Organ from Aventicum. Budapest Régiségei 37. (2003), p. 277–289., ill.

2004 *Az aquincumi* – Benedek Elek utcai – római kori temető aranyleletei. In: Változatok a történelemre : Tanulmányok Székely György tiszteletére. Bp., 2004. p. 27–28. – (Monumenta Historica Budapestinensia, 14.)

TANULMÁNYOK

ENDRŐDI ANNA–HORVÁTH M. ATTILA

KORA BRONZKORI ARANY KORONG CSEPEL-SZIGETRŐL

A Csepel északi szigetcsúcsra (Nagyduna sor) tervezett, Központi Szennyvíztisztító telep 29 hektárnyi területén, a műtárgyak építését megelőzően 2004-ben próbafeltárást,[1] majd 2006-ban megelőző feltárást végeztünk. Az eddig feltárt, mintegy 120000 négyzetméternyi területen eddig majd 800 objektum került elő. Többségük előkerülésére a Csepel-sziget más területein korábban elvégzett ásatások eredményei alapján lehetett számítani, a jelenlegi feltárás azonban számos újdonsággal is szolgált. *(1. kép)*

A terület geomorfológiai viszonyai számos őskori kultúra megtelepedésének kedvező feltételeket teremtettek. Nagyjából az óholocén vége felé következhetett be a Duna völgyének a többé-kevésbé a mai geomorfológiai viszonyoknak megfelelő átalakulása. A medersüllyedés legfontosabb következménye a Duna Budai-hegység felé elmozdulása és ennek a jelenkorig való megmaradása lehetett. A pleisztocén elején szárazra került Budai-hegység meghatározta a Duna folyó lefutását, így az ártéri területek elhelyezkedését is. Budapest területén a Duna mindkét partján megfigyelhetők az ártéri szintek.[2] Csepel-szigeten a Szabad kikötőtől északra fekvő rész a magas ártérhez tartozik, de sűrűn szabdalják az alacsony ártérhez tartozó holtmeder-ágak, amelyeket a régészeti munkáink során is megfigyeltünk.

A mai Duna-parthoz legközelebb eső szelvényekben, a mai felszín alatt mintegy 1,5–3 m vastag, salakos, feltöltés alól került elő a termett talaj. Az agyagos, iszapos rétegekről egyértelműen kimutatható volt, hogy a Duna természetes hordalékaként kerültek a helyszínre, így kultúrréteget nem tartalmaztak. Ugyanakkor valamennyi szelvényben igen jelentős mértékű, több esetben erősen szennyezett újkori feltöltés volt megfigyelhető,- amelynek mértéke többnyire az eredeti talajszint egyenetlenségeitől is függött-, ez sok esetben a területen lévő régészeti objektumok pusztulásához, roncsolódásához vezetett.[3]

Kutatásaink alapján elmondható, hogy a horizontális stratigráfia összetevőit a középső rézkori Furchenstich kultúra telepjelenségei, a korabronzkori Harangedény-Csepel csoport sírjai, Nagyrév kultúra temetkezései és telepjelenségei, a késő bronzkori Urnasíros kultúra település objektumai, vaskori - kelta temetkezések és település nyomok, valamint az Árpád-kori falu objektumai alkotják.

A Csepel-szennyvíztelepi 2004-ben, majd 2006-ban folytatott feltárások során 233 bronzkori objektum került felszínre, melyből 220 a korabronzkori Harangedény-Csepel csoport és (kisebb számban) a Nagyrév kultúra, 13 a későbronzkori urnasíros kultúra emlékanyagát reprezentálja.

A Harangedény-Csepel csoport - más közép-európai harangedényes csoportokkal egy időben - a Kr.e. 3. évezred közepén (a magyarországi terminológia szerinti kora bronzkor 2. időszakban) jelent meg, Budapest és Csepel-sziget térségében, (néhány kivételtől eltekintve) egy szűk Duna-menti sávban *(1. kép 1.)*. Az elsősorban a csontvázas és szórthamvasztásos sírok mellékleteként megjelenő jellegzetes harangedényes „package" elemek (harangedények, réztőrök, csuklóvédők, V-furatú csontgombok) egy viszonylag rövid időszakra korlátozódnak, a csoport anyagi kultúrája (álláspontunk szerint) beolvadt a nagyrévi kultúrába. Harangedény-Csepel csoport és a vele egyidős kultúrák (Somogyvár-Vinkovci, Nyírség, korai Maros) kialakulásával párhuzamosan, a gazdálkodásban és életmódban megindult folyamai, valamint a vallásos élet egyes jelenségei viszont hosszabb időszakra, egészen a középső bronzkor végéig meghatározóak maradtak.[4]

A Harangedény-Csepel csoport Csepel-szigeti lelőhelyei a Duna mindkét partján - a nyugati oldalon Tököltől az északi szigetcsúcsig, a keleti par-

[1] HORVÁTH 2005. 177–186.
[2] HORVÁTH–MINDSZENTY–KROLOPP 2006.
[3] HORVÁTH–ENDRŐDI–MARÁZ 2007.
[4] ENDRŐDI–GYULAI–REMÉNYI 2007. 146–150.

ton Szigetszentmiklóstól a Hollandi útig - sűrűn sorakoznak. A Csepel-szigeten és a Főváros más területein folytatott ásatások során megfigyelhető volt, hogy a kultúra elsősorban gerendavázas házakból álló falvai a part közelében egy-egy kiemelkedő dombháton sorakoztak Temetőik rendszerint ezek közelében, de a parttól távolabb helyezkedtek el.[5]

Csepel-Szennyvíztelep Dunától távolabb fekvő, ásatási területén a Harangedény-Csepel csoport nagykiterjedésű temetőjének részletét tártuk fel, ahol urnás és szórthamvasztásos sírok kerültek napvilágra. A Nagyrév kultúra temető részlete - szintén urnás és szórthamvasztásos sírok egy csoportja - a Harangedény - Csepel csoport sírjaitól elkülönülten jelentkezett.

A Harangedény-Csepel csoport hamvasztásos, borítótállal fedett urnasírjai és szórthamvasztásos sírjai a már jól ismert kerámiatípusokat tartalmazták. A kerámia leletek között megtalálhatók a korszak jellegzetes, vörös színű, sávos, pecsételt díszítésű, harang alakú edényei, valamint lapos és négy lábon álló, díszített peremű- és felületű táljai, továbbá az étel-ital áldozatok tárolására szolgáló fazekak, korsók, kis bögrék, csészék és tálkák. A sírok csupán kis százalékából kerültek elő harangedények és azok töredékei, többségében a „Beigleitkeramik" néven ismert kerámiatípusok voltak jelen. A leletek között ugyancsak megtalálhatók a népességre jellemző kőből csiszolt csuklóvédő lemezek, csontgombok és gyöngyök, kőből pattintott pengék és nyílhegyek, valamint egy trianguláris réz tőr.

2006. év kiemelkedő jelentőségű arany korong lelete a 741. számú edénymellékleteket is tartalmazó hamvasztásos urnasírjából került elő *(1. kép 2; 2. kép 1–5.)*. Az urnasír a beruházással érintett terület északi szélén, 101,41 m (Adria) térfelszínen, a jelenlegi Duna ágtól 365 méterre, a holocénkori medertől 200 méterre került felszínre. Sírfolt nem volt megfigyelhető, szántással bolygatott volt.

MELLÉKLETEK

1. Szalagfüles urna

Kihajló peremű, benyomott bordadíszű, , összenyomódott, erősen töredékes állapotban került elő *(3. kép 5.)* a szubhumuszban. A Harangedény-Csepel csoport jellegzetes kerámia típusa, amely Békásmegyer,[6] Csepel-Vízmű,[7] és Budatétény[8] hamvasztásos sírjaiból is ismertek.

M.: 36 cm, pá.: 20,4 cm, fá.: 10,4 cm.

2. Borítótál

„T" alakban profilált peremű, vörösbarna, peremén kicsúcsosodó bütyökkel, aljával lefelé helyezték az urna szájára *(3. kép 2.)*. Díszített peremű változata a temetkezések és telepek gyakori kerámiája (Békásmegyer, Szigetszentmiklós-Üdülősor),[9] úgy véljük azonban, hogy a profilált alj kiképzés, a bütykös perem dísz elsősorban a fiatalabb fázis kerámia típusára jellemző (Budatétény, Albertfalva).[10]

M.: 7,2 cm, pá.: 19,8 cm, fá.: 10,7 cm.

3. Talpas tálka

Egyenesen levágott peremű, mély, az urna nyugati oldala mellett, szájával lefelé fordulva *(3. kép 4.)*, eredeti helyzetéből feltételezhetően kimozdulva. A talp kiképzés a Csepel csoport fiatalabb fázisának jellemzője, melyet a Budatétényi leletek között találunk meg.[11]

M.: 6,9 cm, pá.: 10,8 cm, fá.: 5,7 cm.

4. Kis szalagfüles bögre

Alsó harmadán kónikus hasú, a 3. számú tálka alatt. *(3. kép 3.)* A „presztizs" tárgyakat is tartalmazó sírok kísérő kerámiái („Beigleitkeramik") között előforduló hasas bögreformák,[12] némileg különböznek darabunktól, a kónikus forma párhuzamait a Budatétényi leletek és kora Nagyrév-kultúra leletei között találjuk meg.[13]

M.: 7,7 cm, pá.:4,5 cm, fá.:4,9 cm.

5. Arany korong

Az urna belsejében *(2. kép 4.; 3. kép 1.; 4. kép 7.a–b)* a hamvakon került elő. A Harangedény-Csepel csoport nagykiterjedésű temetőjében, Budakalász-Csajerszke lelőhelyen 2005-ben 2 db aranykorong került elő egy-egy urna belsejéből.[14]

6. Kalcinált csontok az urna belsejében

A csepeli leleteket a korabronzkor 2b fázisára datáljuk, a Harangedény-Csepel csoport fiatalabb periódusának leleteiként értékeljük.

Az 5. számú melléklet, az arany korong átmérője: 1,6x1,4 cm, koncentrikus körökkel díszített, közepe eredendően domború volt. A szélén, az átellenenes

[5] SCHREIBER 1973.; ENDRŐDI 1992. 97–98.; ENDRŐDI–REMÉNYI 2003.
[6] KALICZ-SCHREIBER 1984. 38. kép, 4.
[7] ENDRŐDI 2002. 6. kép 2., 7. kép 2.
[8] KALICZ-SCHREIBER 1984. 41. KÉP 12.
[9] KALICZ-SCHREIBER 1984. 39. kép 4.; ENDRŐDI 1992. 41. kép 2.
[10] KALICZ-SCHREIBER 1984. 41. kép; ENDRŐDI 2003. 7. kép
[11] KALICZ-SCHREIBER 1984. 41. kép 8, 13.
[12] KALICZ-SCHREIBER 1984. 35 kép
[13] KALICZ-SCHREIBER 1984. 41, 42. kép
[14] SIMON 2006, 69.Ottományi Katalin és Czene Andtrás ásatása 2005. A Budakalászon előkerült aranykorongok nagyobb méretűek mint a Csepel-szigeten előkerültek. Az arany leletek közöletlenek. Czene András szíves szóbeli közlése.

oldalon 2-2 átfúrt lyuk látható, egy nagyobb lyuk pedig a közepén *(4. kép 7.a-b)*. Eredetileg valószínűleg ruhadísz lehetett, a későbbiek során a domború közepét átütve, feltételezhetően amulettként viselték. A korong széle visszahajlított, egy helyen sérült, a sírba sérülten helyezték. Bár az arany korong anyagvizsgálata folyamatban van, az mindenesetre megállapítható hogy a Harangedény kultúra nyugati csoportjának aranykorongjai párhuzamba állíthatók leletünkkel. Napszimbólumként való értékelése nem kétséges, ha összehasonlítjuk a korabronzkori Nagyrév kultúra Budapest-Pannonhalmi úti, szimbolikus ábrázolású edényén feltűnő, bekarcolt koncentrikus körökkel ábrázolt napszimbólummal. *(4. kép 6.)* Ugyanez a motívum azonban feltűnik a Szardínián feltárt Anghelu Ruju (Alghero), a Harangedény kultúra leleteit tartalmazó folyosós kamrasírjának bejáratát díszítő motívumon is *(4 kép 5.)*,[15] amely a Bunnanaro kultúra idejére datálnak, ez az időszak párhuzamba állítható a Harangedény-Csepel csoport idejével. A napszimbólum fölött „bucranium" (bika fej, vagy bika szarvak) motívuma látható.

Egy korábbi tanulmányunkban a Budapest-Albertfalva ásatásán tett megfigyelések, archaeoastronomiai vizsgálatok, és két különlegesnek mondható árkolt bütyökdíszes töredék, valamint azok analógiái után rámutattunk a Harangedény-Csepel csoport eddig ismeretlen vallásos elképzelésére. A Napszimbólum sematikus ábrázolása ha ritkán is, de megjelenik a Csepel csoport kísérőkerámiáján is.

A Csepel-Szennyvíztelepen 2004-ben folytatott próbafeltárás során, a Harangedény-Csepel csoport 3. számú hamvasztásos urnasírjában került elő az a fedőtállal borított urna, melynek oldalán 4 plasztikus dísz látható, kör alakú rátett borda, közepén bütyökdísszel. *(4. kép 1.)* A sírba helyezett mellékletek, harangedények, kis bögrék és egy bepecsételt díszű, lábakon álló tál töredéke, a Harangedény-Csepel csoport jellemző kerámiái.[16] A Harangedény-Csepel csoport körében rendkívül ritka, és a kora bronzkorban elsősorban sírkerámián, a Harangedény-Csepel csoport esetében az úgynevezett „kísérő kerámián" megjelenő koncentrikus körökkel árkolt, (vagy plasztikusan rátett koncentrikus körrel bezárt) bütyök díszítéseket Napot szimbolizáló, elvont és sematizált geometrikus jelképek, jelképrendszerek közé soroltuk.[17]

Felhívtuk továbbá a figyelmet arra, hogy hasonló díszítőmotívumok a Harangedény Kultúra északi és nyugati elterjedési területein előkerült (Írország 21 db, Skócia 6 db, Anglia 5 db Franciaország 1 db) arany „nap korongjain" is megfigyelhetők.[18] A Banc Tyndol (Skócia) területén előkerült arany lemezen (sírlelet) 3 koncentrikus kör dísz látható, közepén a felerősítést szolgáló két lyukkal. A külső kört poncolt minta övezi[19] *(4. kép 4)*. Hasonló napkorong ismert Kirk Andrews - Isle of Man (Anglia) lelőhelyről, amelyen hármas, poncolt kördíszítés látható, két lyukkal *(4. kép 3.)*[20] Ebbe a körbe szorosan illeszkedik a Csepel-szigeten előkerült kisebb méretű aranykorong, amely alátámasztja azt a megállapításunkat is, miszerint a kora bronzkorban a hasonló díszítéssel igen ritkán megjelenő sírkerámiák és a sírokban, mellékletként elhelyezett arany korongok feltételezhetően az eltemetett egyén társadalomban betöltött szerepét is hangsúlyozták. A kör alakú szimbólumok a bronzkor alapszimbólumaivá fejlődnek és a Nap vagy a teljes körülöttünk lévő világ (a Kozmosz) szimbólumaként általánossá és gyakorivá váltak a kora bronzkor folyamán; a presztízstárgyakat díszítő jellegzetes motívumok egyike.[21]

A Csepel-sziget, északi szigetcsúcs területén feltárt kora bronzkori temetkezések alapján elmondható hogy Budapest területén az eddigi legnagyobb kiterjedésű temető vált ismerté, amely egyúttal a vallásos elképzelésekhez is szolgáltatott új adatokat.

[15] DEMARTIS 1986.

[16] HORVÁTH 2005a; ENDRŐDI-PÁSZTOR 2006.

[17] ENDRŐDI-PÁSZTOR 2006. 18-20.

[18] CLARKE et al. 1985. 113. 4.39. kép; TIMBERLAKE-GWILT-DAVIS 2004.

[19] http:// antiquity.ac.ukprojgall/timberlake/index.html

[20] CLARKE et al. 1984. 4.14. kép

[21] ENDRŐDI-PÁSZTOR 2006.

IRODALOMJEGYZÉK

CLARKE et al. 1985 — CLARKE, D. V. – Cowie,T. G. –Foxon, A.: Symbols of power at the time of Stonehenge, National Museum of Antiquty of Scotland. 1985.

DEMARTIS 1986 — DEMARTIS, G. M.: La necropoli di Anghelu Ruju, Sardegna. In: Archeologica. Guidi e itinari 2. Sassari, 1986.

ENDRŐDI 1992 — ENDRŐDI, Anna: A korabronzkori Harangedény kultúra telepe és temetője Szigetszentmiklós határában = The settlement and cemetery of the Bell-Beaker Culture int he district of Szigetszentmiklós. In: Régészeti kutatások az M0 autópálya nyomvonalán 1. BTM Műhely 5. Bp., 1992. p. 83–200.

ENDRŐDI 2002 — ENDRŐDI, Anna.: New data ont he Late Copper Age and Early Bronze Age Settlement history of Budapest – Csepel Island = Újabb adatok Budapest, Csepel-sziget késő rézkori és kora bronzkori településtörténetéhez. BudRég 36. (2002), p. 115–131.

ENDRŐDI 2003 — ENDRŐDI, Anna: The Late Phase of the Bell Beaker Csepel Group in Hungary. In: BAR IS 1155. Oxford, 2003. p. 265–276.

ENDRŐDI–GYULAI–REMÉNYI 2007 — ENDRŐDI, Anna – GYULAI, Ferenc – REMÉNYI, László: The roles of the enviromental and cultural factors in the everyday life of Bell Beaker Csepel group. In: „Milleni" ed: Instituto e Museo Fiorentino di Preistoria „P. Graziosi" (in print)

ENDRŐDI–PÁSZTOR 2006 — ENDRŐDI, Anna – PÁSZTOR, E: Symbolism and Traditions int he Society of Bell Beaker – Csepel Group = A szimbolizmus és a tradíciók szerepe a Harangedény-Csepel csoport társadalmában. ArchÉrt 131. (2006), p. 7–25.

ENDRŐDI–REMÉNYI 2003 — ENDRŐDI Anna – REMÉNYI László: Az Albertfalva, 6-os számú főút bővítését megelőző régészeti feltárás eredményei = The results of the excavations preceding the enlargement of route 6 by Albertfalva. In: Aquincumi Füzetek 9. (2003) p. 146–150.

HORVÁTH 2005 — HORVÁTH M. Attila: Régészeti kutatás a tervezett csepeli Központi Szennyvíztisztító telep területén. In: Aquincumi füzetek 11. (2005), p.177–186.

HORVÁTH 2005a — HORVÁTH M. Attila: XXI. Csepel, északnyugati szigetcsúcs, Nagydunasor. In.: Kincsek a város alatt. / Szerk.: Zsidi Paula. Bp., 2005. p. 46.

HORVÁTH–ENDRŐDI–MARÁZ 2007 — HORVÁTH M. Attila – ENDRŐDI Anna – MARÁZ Borbála: Régészeti kutatások a csepeli szennyvíztisztító területén. In: Aquincumi Füzetek 13. 2007. (in print)

HORVÁTH–MINDSZENTY–KROLOPP 2006 — HORVÁTH Zoltán – MINDSZENTY Andrea – KROLOPP Endre: Régészeti és geológiai előtanulmányok a Csepel-sziget északnyugati szigetcsúcs Központi Szennyvíztisztító telep építését megelőző régészeti feltárásokhoz – Jelentés. 2006. (kézirat)

KALICZ–SCHREIBER 1984 — KALICZ–SCHREIBER, Rózsa: Komplex der Nagyrév-Kultur. In Kulturen der Frühbronzezeit des Karpatenbeckens und Nordbalkans (ed.) N. Tasić. Beograd, 1984. p. 133–194.

SCHREIBER 1973 — SCHREIBER Rózsa: A harangedények népe Budapesten. In: Emlékek Budapest múltjából. Bp., 1973.

SIMON 2006 — Az M0-s autópálya északi szakaszának feltárása, Budakalász. In: Régészetzi kutatások másfél millió négyzetméteren. Pest Megyei Múzeumi Füzetek 7. / szerk SIMON L. Szentendre, 2006. p. 69–73.

TIMBERLAKE–GWILT–DAVIS 2004 — TIMBERLAKE, S. – GWILT, A. – DAVIS, M.: A Copper Age / Early Bronze Age gold disc from Banc Tynddol (Penguelan, Cwmystwyth Mines, Ceredigion). In: Antiquity Vol. 78, No. 302. 2004.

EARLY BRONZE AGE GOLD DISC FROM THE CSEPEL ISLAND

A test excavation in 2004[1] and the investment-led archaeological excavation carried out in 2006 unearthed close to 800 objects on the Northern End of the Csepel Island (Nagyduna sor) on an area of 120,000 or so square meters. We had to effect both excavations before the construction of the Central Waste Water Treatment Plant (WWTP) extending over an area of 29 acres. *(Fig. 1)*

The finds number a total of 233 objects dating from the Bronze Age, two hundred and twenty of which are either specimens of the Bell Beaker group Csepel or specimens of the Nagyrév Culture, the remaining thirteen being representatives of the late Bronze Age Urnfield Culture.

Covering the Budapest–Csepel region, The Bell Beaker group Csepel appeared over a narrow stretch along the Danube in the middle of the 3rd millennium B. C. (the second period of the Early Bronze Age in Hungarian terminology), simultaneously with other Central European Bell Beaker groups *(Fig. 1.1)*. The artifacts concurring with cremation and inhumation burial grave goods feature alongside the Bell Beakers bronze daggers, wristquards and bone buttons with v-shaped bores and span a relatively short period since they arguably merged with the Nagyrév Culture.[4]

Both banks of the Danube are densely dotted with Bell Beaker finds of the Csepel Group, spanning the distance between Tököl and the Northern Edge of the island on one side, and from Szigetszentmiklós to Hollandi út on the other.[5]

Further inland, we uncovered part of the cemetery of the Bell Beaker group Csepel on the WWTP excavation site, where we found urn and scattered cremation graves. As expected, the cremation urns covered by lid bowls and the graves contained types of earthenware peculiar to the Bell Beaker Culture.

The most remarkable finding in 2006, the golden disc had lain hidden in cremation urn no. 741, and had also contained beaker paraphernalia *(cf. Fig. 1.2 and 2.1-5)*. The urn grave surfaced 200 meters away from the Holocene Danube riverbed. No grave spot was to be observed.

ACCOMPANYING GRAVE GOODS

1. Urn with a bulging rim, engraved ribbing and band handle; dented and highly fragmented *(fig. 3.5)*. Found in the sub-humus. It is typical of the Bell Beaker Csepel group specimens also found in the Békásmegyer,[6] Csepel-Vízmű (Waterworks)[7] and Budatétény[8] area.

2. Lid dish with corrugated bottom; rim with a tapering knob; placed upside down on the urn *(Fig. 3.2)*. A variant with embellished rim was also in widespread use in burials and settlements (cf. Békásmegyer, Szigetszentmiklós-Üdülősor[9]). However, with its corrugated bottom and knobbed rim, the present specimen arguably belongs to a later ceramic phase (Budatétény, Albertfalva).[10]

3. Footed bowl even-rimmed, provided with a base; found west of the urn, turned with its mouth down *(fig. 3.4)*, and presumably moved from its original position. The finishing of the base is reminiscent of the latest phase of the Csepel Group, specimens of which are to be seen among the Budatétény finds.[11]

4. Mug with conical belly one-third way up, and band-handle, found below bowl no. 3. *(Fig. 3.3)*. Burial earthenware that are suggestive of a high social standing ("Beigleitkeramik"), differ from the present specimen in terms of their rounded belly, with conical belly being a salient feature of the Budatétény and early Nagyrév Culture.[13]

5. Gold disc. Found inside the urn *(Fig. 2.4, 3.1, 4.7 a-b)* on the ashes. In the extensive graveyard of the Csepel Bell Beaker Culture two gold discs turned up inside two different urns on the Budakalász-Csajerszke location in 2005.[14]

6. Calcinated bones inside the Urn.

The Csepel finds can be dated to the Early Bronze Age, phase 2b, and are related to the late Csepel Bell Beaker group.

Embellished with concentric circles and originally bulging in the middle, the *gold disc* measures 1,6x1,4 cm in diameter. Along the hem, there are 4 holes arranged diametrically (2 at each end), along with a bigger hole in the centre *(Fig. 4.7. a-b)*. Originally, it would have been a dress decoration item, but was presumably later converted into an amulet by boring the bulging middle. The hem of the disc is warped, and was placed in the grave itself with a flaw on it. Although examination is currently underway, it can safely be claimed that gold discs of the Western groups of the Bell Beaker culture are related to our finds. A comparison with the early Bronze Age Nagyrév vessel found in the Budapest-Pannonhalmi út region, on which the Sun is symbolized by engraved concentric circles, leaves no doubt about the present specimen also being one such symbol *(Fig. 4.6)*. The same ornament appears on a motive ornamenting the entrance of the passage grave from Anhelu Rojo (Alghero) *(Fig. 4.5)*[15] in Sardinia

containing the finds of the Bell Beaker culture and dated to the time of the Bunnanaro culture. This period is parallel with the time of the Bell Beaker Csepel-Group.

In an earlier study we highlighted the hitherto unknown religious concept of the Csepel Bell Beaker Group with the help of observations made on the Budapest-Albertfalva excavation site, which were further substantiated by archeo-astronomical examinations and two shards displaying channelled-knob ornaments. The schematic representation of the Sun symbol appears, although rarely, in the accompanying grave goods of the Csepel Group. During the test excavation carried out on the WWTP in 2004 we came upon a cremation urn covered by a lid bowl and embellished with 4 jutting ornaments in the Bell Beaker Group Csepel graveyard no. 3 *(Fig. 4.1).*[16] The embossed or engraved concentric circles enclosing knobs that embellish the "Beigleitkeramik", the German for vessels accompanying grave goods, are rare in the case of the Bell Beaker group Csepel and can arguably be classified as abstract and schematic representations of the Sun.[17] We have also drawn attention to the fact that similar ornaments also occur on the gold "Sun" discs in the Western regions of the Bell Beaker culture (the finds number 21 gold discs from Ireland, 6 from Scotland, 5 from England and 1 from France).[18] The gold disc recovered in the Banc Tyndol region Scotland (grave find) carries three concentric circles, with two holes in the middle by means of which it could be fastened. The outer circle is skirted by a punched pattern.[19] *(Fig. 4.4)* A similar sun disc is known from the Kirk Andrews-Isle of Man region England carrying a threefold punched circular pattern with two holes. *(Fig. 4.3)*[20] Closely related to this set of finds is our smaller scale gold disc that surfaced on the Csepel Island, which bears out our claim that sun discs and vessels found among grave goods dating from the early Bronze Age strongly referred to the individual's social standing.

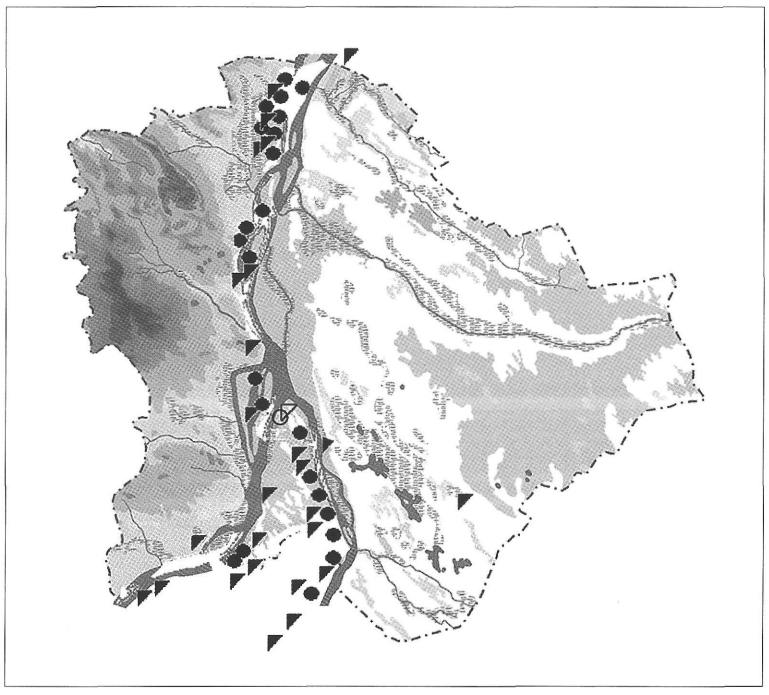

Temetkezések
Települések
Csepel - ÉNy-i Szigetcsúcs

1

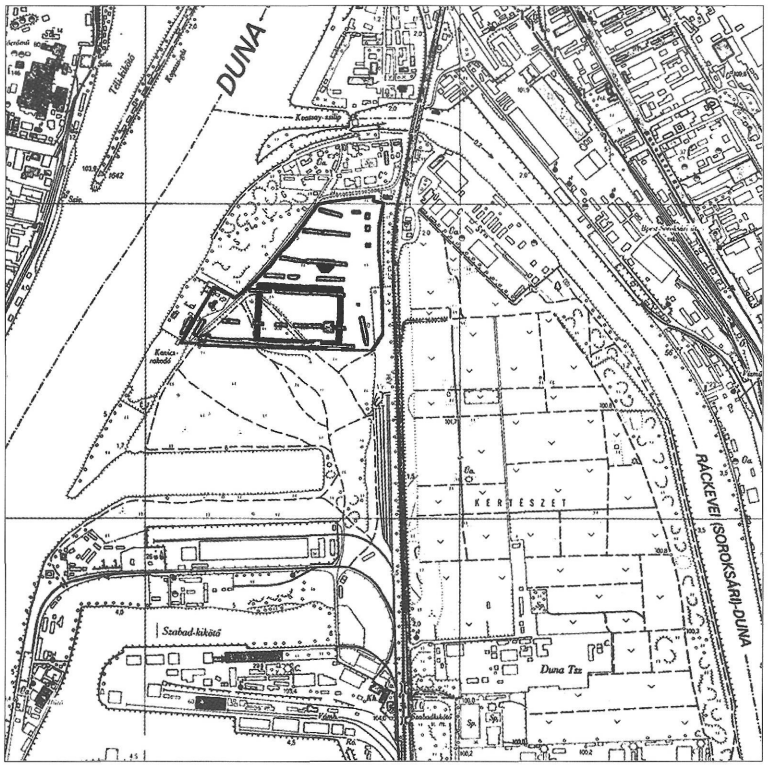

2004-es feltárás
2006-os feltárás
a 741. sír helye

2

1. kép. 1. Harangedény –Csepel csoport lelőhelyei Budapest területén. 2. Csepel-sziget, északi szigetcsúcs, 741. sír lelőhelye

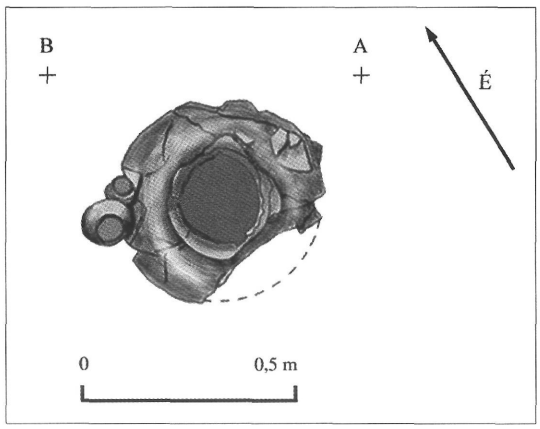

1

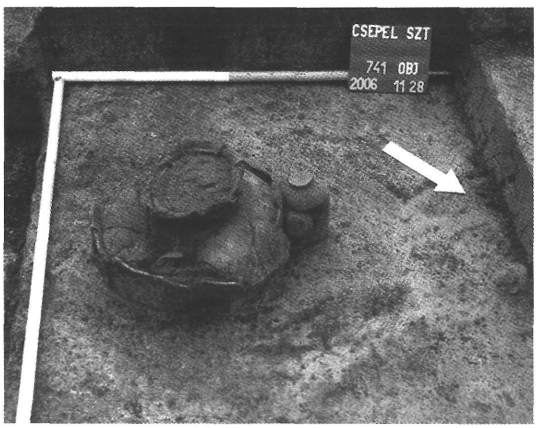

2

3

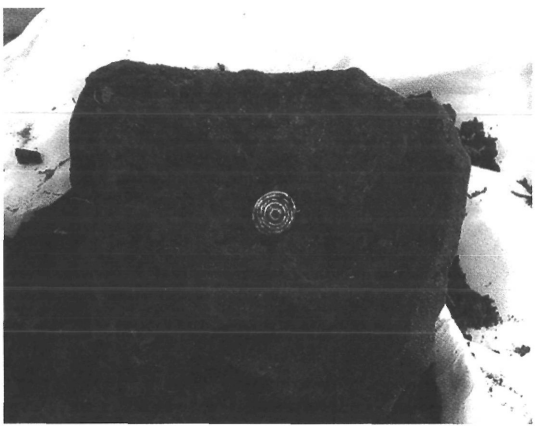

4

5

2. kép. 1–2. 741. számú hamvasztásos urnasír rajza, ásatási fotója, 3. részletfotó a 3. és 4.számú sírmellékletekkel, 4. aranykorong az urna betöltésében „in situ", 5. sír rekonstrukció

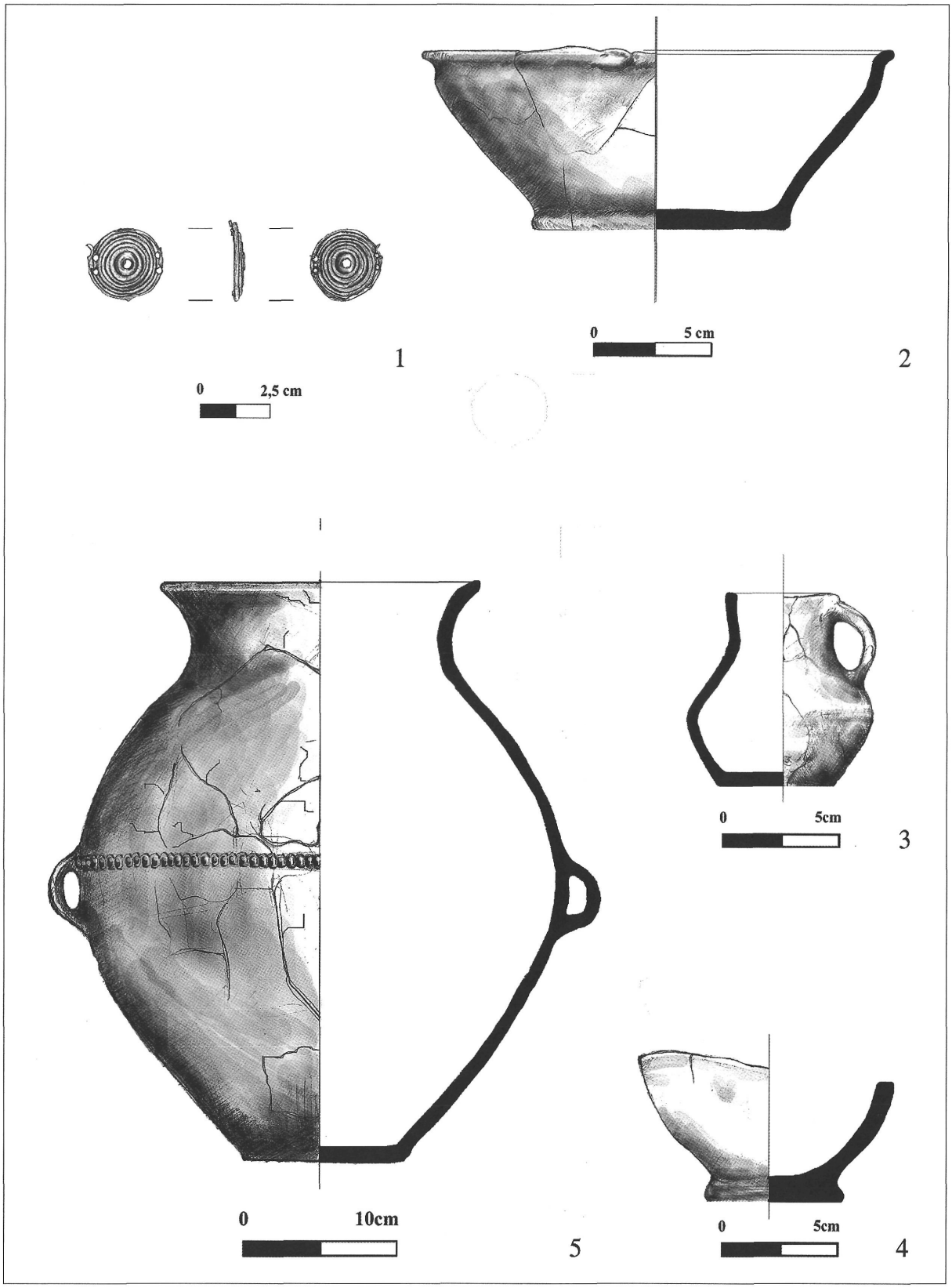

3. kép. 741. számú hamvasztásos urnasír leletei: 1. aranykorong elő–és hátlapja (5. számú melléklet), 2. borítótál (2 számú melléklet), 3. szalagfüles bögre (4. számú melléklet), 4. talpas tálka (3. számú melléklet), 5. szalagfüles urna (1 számú melléklet)

1

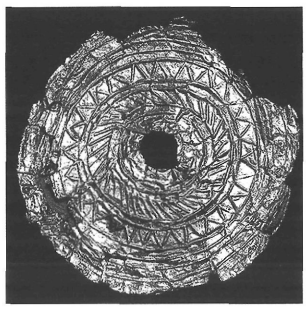

2

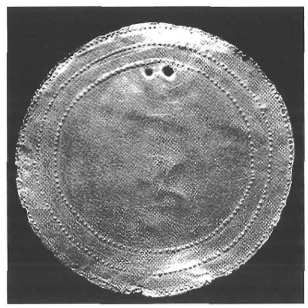

3

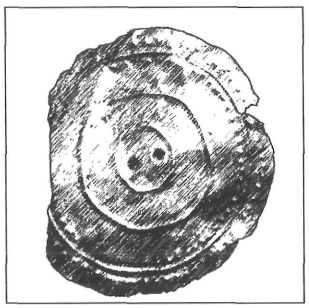

4

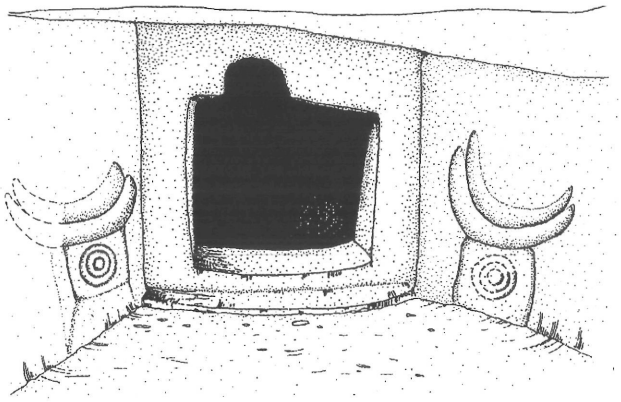

5

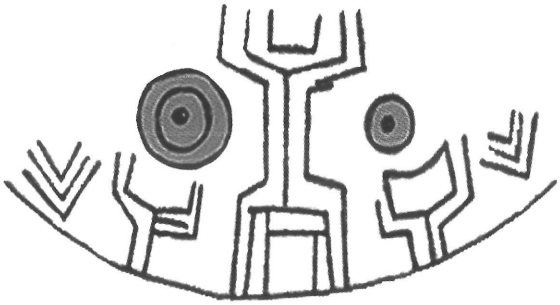

6

7. a

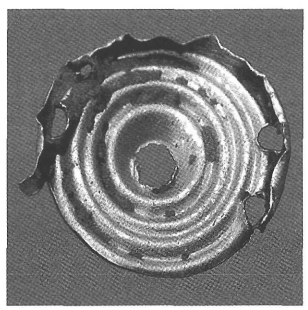

7. b

4. kép. 1. Csepel–Szennyvíztelep 3. sír urnája, 2004. ásatás; 2. Knowes of Trotty, Orkney aranykorong (Harangedény Kultúra, Skócia, Clarke et al, 1985, 4.39. kép után); 3. Kirk Andrews (Isle of Man, Anglia) Clarke et all 1984, 4.14,ábra után, 4. Banc Tyndol (Skócia) napkorong, Harangedény Kultúra, TIMBERLAKE *2004. után); 5. „Bucranium"és Nap korong motívuma dolmen bejáratánál Anghelu Ruju (Szardinia,* DEMARTIS *1986. után); 6. Pannonhalmi úti szimbolikus ábrázolású edény a Nap és Hold szimbolikus ábrázolásával (Nagyrév kultúra,* SCHREIBER *1984. után); 7. a–b.csepeli aranykorong elő–és hátlapja (fotó)*

MARÁZ BORBÁLA

BUDAPEST - GELLÉRTHEGY ÉS KÖRNYÉKÉNEK KÉSŐ LATÈNE-KORI TELEPÜLÉSTÖRTÉNETE II.

A gellérthegyi kelta oppidum és a romanizált őslakosság települései a Gellérthegy körüli síkságon

Jelen tanulmány első, már megjelent részében ismertettük a kutatás által „Gellérthegy-Tabán" kettős névvel jelölt késő LaTène-kori települések közül a *tabán*it.[1] Az azóta a Tabánban, a Rác fürdő körzetében 2005-2007. között végzett ásatások eredményei[2] is megerősítették a két lelőhely szétválasztásának indokait. Az alábbiakban a kettős nevű „lelőhely" *Gellérthegyre* vonatkozó adatait, topográfiai leírását és településtörténeti szempontú bemutatását szándékozunk összefoglalni. Ez nemcsak Budapest területének késő LaTène-kori története szempontjából lehet fontos, amelyre vonatkozóan számos részletes és alapos feldolgozást publikáltak már,[3] hanem a Gellérthegyen végzendő esetleges további terepmunkák és régészeti örökségvédelmi tevékenység számára is. A kelta oppidum teljes területéhez képest ugyanis csak mozaikszerűen elhelyezkedő, kisebb felületek régészeti feltárása történt meg *(3. kép)*. Az oppidum egykori objektumainak helye a 19-20. században csaknem teljesen beépült, és a nagymértékű újkori bolygatottság és fedettség miatt régészeti kutatásra már csak viszonylag kis terület maradt. Ezért tartottuk fontosnak a gellérthegyi oppidum feltételezhető területén belül a mai terület-nyilvántartás alapján a helyrajzi számok lehetőség szerinti megjelölését, azonosítását is, reményeink szerint segítve ezzel a későbbi régészeti feladatok ellátását.

A gellérthegyi oppidum és a körzetében előkerült eraviszkusz települések jelentőségét ugyanakkor Pannonia római foglalás utáni története vonatkozásában is fontos hangsúlyozni. Nagy Lajos volt az, aki a gellérthegyi törzsi központ jelentőségét a Pannonia- és Aquincum-kutatás szempontjából is felismerve foglalkozott intenzíven a gellérthegyi és a tabáni telepek feltárásával és - Alföldi Andrással közösen - az eredmények történeti szempontú interpretációjával.[4] Ezért is foglaljuk össze röviden a gellérthegyi oppidum ismertetése után a Gellérthegy közvetlen környékén ismertté vált többi késő LaTène-kori és a Kr. u. 1. század második felében tovább élő bennszülött települések és temetők, feliratos kőemlékek topográfiai vonatkozású adatait. A települési kép átrendeződése a Kr. u. 1. század közepe után mindenképpen megmutat valamennyit a kelta őslakosság helyzetének a római foglalás után bekövetkezett változásából.

1. GELLÉRTHEGY (I., XI. KER.)

KÉSŐ LATÈNE-KORI OPPIDUM (KR. E. 1. SZÁZAD MÁSODIK FELE – KR. U. 1. SZÁZAD ELSŐ ÉVTIZEDEI)

A budai oldal egyik meghatározó látványa a Gellérthegy; tömbje átlag 120 méterre emelkedik a Dunapart fölé. Az északi és a keleti oldalán függőleges sziklafalakkal, ill. meredek lejtőkkel csatlakozik a Duna menti keskeny parti sávhoz, valamint a Tabánnak nevezett városrészhez (egykori patakvölgyhöz, az Ördögárok völgyéhez). Kelet - nyugat irányban elnyúló platóján és déli lejtőjén létesült a Kr. e. 1. században a kelta eraviszkusz törzs erődített települése, *oppiduma (1. kép)*.[5]

A hegytető kiváló stratégiai helyzetének köszönhetően jött létre itt a római hódítás (foglalás) előtti őslakosság központja. Észak felé egészen a későbbi Aquincumig belátható innét a Duna jobb parti sávja, dél felé pedig az akkoriban sok ágra szakadó Duna szigetei. A Gellérthegy ugyanakkor fontos átkelőhely közelében emelkedik: a Duna Budapest térségében itt a legkeskenyebb, és a pesti oldalra való átjutásra a legalkalmasabb.

Több mint 100 évvel ezelőtt, 1904-ben fordult először figyelem a Gellérthegy régészeti emlékeire, amikor a gellérthegyi Vízművek építése történt. A

[1] MARÁZ 2005a.

[2] PAPP-MARÁZ 2006.

[3] Mindenekelőtt: BÓNIS 1969; továbbá NOVÁKI-PETŐ 1988; PETŐ 1993; BARRAL 1998.

[4] NAGY 1942; ALFÖLDI 1942. A későbbi, hasonló szempontú történeti összefoglalások: RADNÓTI 1955; PÓCZY 1959; MÓCSY 1959. 61-65.; MÓCSY 1962. 536., 679., 694.

[5] A térképmellékletek szerkesztési és grafikai munkáit Csernus Erzsébet grafikus, a 4. kép geodéziai felméréseit Busi György és Kovács Tibor geodéták végezték. Munkájukat itt is köszönöm.

földmunkáknál rézkori, bronzkori és kelta leletek kerültek elő. 1927-1929-ben, a játszóterek építése során, a Gellérthegy déli lejtőjén már túlnyomórészt egy késő LaTène-kori településre utaló kerámiaanyagot találtak.[6] A kelta emlékanyag tudományos igényű feltárására a tabáni városrész-rendezéssel kapcsolatos tabáni ásatások megindulása után került sor. Az első régészeti feltárást a Gellérthegy északi lejtőjének aljában, a tabáni fazekastelep kiterjedésének megállapítására, Nagy L. végezte 1934 - 1935-ben, de a kutatóárkokban nem került elő régészeti lelet.[7]

A Fővárosi Régészeti- és Ásatási Intézet Nagy Lajos, Nagy Tibor és B. Bónis Éva vezetésével az 1936-1941 és 1946-1947 közötti években végzett tervszerű feltárásokat a Gellérthegy déli lejtőjén. Ezek részletes adatait és eredményeit B. Bónis É. monográfiája tartalmazza.[8] A kutatásokat a Budapesti Történeti Múzeum 1981-1997. között Pető Mária irányításával folytatta,[9] 1990-1992-ben és 1996-ban pedig a Budapesti Történeti Múzeum, az ELTE Régészettudományi Intézete és a francia Centre Archéologique Européen du Mont-Beuvray régészeti együttműködése keretében folytak ásatások a Gellérthegy platójának északi részén és az erődítés területén.[10] 2002-2007 között a Budapesti Történeti Múzeum Maráz Borbála vezetésével végzett kisebb ásatásokat és terepmunkákat a Gellérthegy északi oldalán és központi részén, a Citadella területén.[11]

A KELTA OPPIDUM TOPOGRÁFIAI MEGHATÁROZÁSA (KITERJEDÉS, MEGISMERT TELEPÜLÉSRÉSZLETEK)[12]

a.) A GELLÉRTHEGY DÉLI LEJTŐJÉN (XI. KER.)

- *Vízművek (hrsz.: 5413/7):* rézkori, bronzkori és kelta edények kerültek elő 1904-ben.[13]

- *Jubileumi park (hrsz.: 5390):* Wellner I. és Csánk V. leletmentő ásatásakor, 1963–64-ben lakógödrök, malomkő, kerámia kerültek elő.[14] Pető M. 1985 - 86-ban agyagba ágyazott kőfalat tárt fel.[15]

- *Déli oldal Citadella alatti lejtőin (hrsz.: 5413/7):* későbronzkori és kelta-eraviszkusz települési objektumok, leletanyag (1938-39., 1941., 1946 - 47. évi ásatásokból).[16]

- *Déli oldal (hrsz.: 5391/6–8):* későbronzkori és kelta települési rétegek és leletanyag; Pető M. ásatása, 1994.

- *Rezeda u. és a Jubileumi Park között (hrsz.: 5392/1–2):* LT D-korú telep maradványai; Pető M. és Nováki Gy. feltárása 1985-ben.[17]

- *Verejték u. és Pipacs u. között (hrsz.: 5423–5424–5425–5426):* LT D-korú telep maradványai; Pető M. ásatása, 1985.[18]

- *Rezeda u. – Pipacs u. kereszteződésénél (hrsz.: 5424):* őskori leletanyag; Pető M. 1985. évi ásatásából.

- *Pipacs u. 3. számú háztól nyugatra lévő szánkópályán (hrsz.: 5409/3, 5406/4):* Pető M. ásatása, 1985.[19]

- *Rezeda u. 6. (hrsz.: 5389):* eraviszkusz telep leletanyaga és objektumai; Nagy T. ásatása, 1941.[20]

- *Rezeda u. 12. (hrsz.: 5404):* kelta házak és raktárvermek. Nagy T. ásatása, 1939., 1941.[21]

- *Rezeda u. 14. (hrsz.: 5406/4):* kelta település központi része, objektumokkal és leletanyaggal (Nagy T. ásatása 1941-ben).[22] A közvetlen környéken került elő a Iuppiter Teutanus-oltár is.[23]

- *„Pihenőpark" telkein (hrsz.: 5381/1,2, 5392/1,2),* a Kelenhegyi úti házak északi telekhatáráig Pető M. ásatása 1985-ben és 1993–95-ben (kőbánya részletének feltárása).[24]

- *Szabó Dezső sétánytól északra (hrsz.: 5409/1,2):* Pető M. ásatása (1988/89.) során kőfal, kelta érem, lesározott járószint és apró kelta bronztárgyak kerültek elő.[25]

- *A Szirtes u. nyugati oldalán (hrsz.: 5341)* nyitott kutatóárkok negatívak voltak, a keleti oldalán lévő kiemelkedésből kelta cserepek kerültek elő Pető M. 1986. évi ásatásakor.[26]

b.) A GELLÉRTHEGY KÖZPONTI RÉSZE (I., XI. KER.)

- *A Citadella lődombja (hrsz.: 5412):* a nyugati erődfal és a lődomb közti szorosban 1945–46-ban árokásáskor kelta edénytöredékek kerültek elő.[27] A lődomb feltöltése alatt (2002-ben) bronzkori és kelta edénytöredékeket gyűjtött Maráz B.[28]

[6] TOMPA 1942. 16., 39., 64.; KUTZIÁN 1948. 1-11.
[7] NAGY 1936. 19.
[8] BÓNIS 1969. Leletanyag: BTM ősk. gyűjt., lelt. sz.: G. 1946.1-6.79, G. 1947.1-165, G. 53.1-41.
[9] NOVÁKI–PETŐ 1988; PETŐ 1991; PETŐ 1993; PETŐ 2001; PETŐ 2002. Leletanyag: BTM ősk. gyűjt., lelt. sz.: 91.1.1–91.5.43, 92.1.1–16, 92.4.1–1076, 95.3.1–941, 95.5.1–366, 98.6.1–691, 98.12.1–440.
[10] BARRAL 1998; BARRAL 2000; BARRAL et al. 1996.
[11] MARÁZ B.: AqFüz 9. (2003), p. 196.; MARÁZ B.: Régészeti kutatások Magyarországon 2003. Bp., 2004. p. 171.; MARÁZ 2005.
[12] Az ásatások helymegjelölését az ásatási dokumentációkban, publikációkban és a múzeumi leltárkönyvekben szereplő lelőhelynév alapján adjuk meg.
[13] Leletanyag: BTM ősk. gyűjt., lt.sz.: I/A lelt.könyv 12.1 - 13, 4.62.1–10. Irod.: NAGY 1936. 21.; KUTZIÁN 1948.
[14] RégFüz I/17 (1964) 4.
[15] PETŐ 1993.
[16] BÓNIS 1969. Abb. 51.
[17] NOVÁKI–PETŐ 1988.
[18] NOVÁKI–PETŐ 1988.; PETŐ 1993.
[19] PETŐ 1993. 35–36.
[20] NAGY 1943. 367.; BÓNIS 1969.
[21] Uott.
[22] NAGY T.: BpR 13 (1943) 367.; BÓNIS 1969.
[23] ALFÖLDI 1939., 108.; CSEMEGI 1939. 114.; CIL III. 10418.
[24] PETŐ 1998.
[25] PETŐ 1993. 36.
[26] PETŐ 1993. 33–35.
[27] BTM ősk. gyűjt., leltározatlan.
[28] MARÁZ B.: AqFüz 9 (2003) 196.; BTM ősk. gyűjt., lelt. sz.: 2002.5.1–8.

– *A Citadella keleti rondellájának belsejében (hrsz.: 5412)* építkezéssel bolygatott késő LaTène-kori telepmaradványok kerültek elő (Maráz B., helyszíni szemle, 2004).[29]

A Citadella és közvetlen környéke, azaz a teljes 5412 hrsz. terület – mint a kelta oppidum központi része – a Művelődési és Közoktatási Minisztérium 1991. 03. 19-i 58065/91. számú határozatával régészetileg védetté van nyilvánítva; a régészeti védettséget a Fővárosi Kerületek Földhivatala 40676/1994. számú határozatával 1994. szeptember 2-án bejegyezte.

c.) A GELLÉRTHEGY ÉSZAKI OLDALA (I., XI. KER.)

– *Északi oldalon (hrsz.: 5413/3):* sánc-erődítés, kelta ház- és műhelymaradványok, késő bronzkori és kelta települési objektumok. Pető M. és a francia-magyar munkaközösség ásatásai 1987–1998.[30] A több mint egy évtizedes kutatómunka eredményeként vált ismertté, hogy a késő LaTène-kori oppidumnak nemcsak a természeti adottságok révén volt védelme, hanem az északi oldalon mesterséges védműve, sánca révén is. A település a plató északi felére is kiterjedt, ahol a déli oldalról addig nem ismert gödörházak kerültek elő.

A Kulturális Örökségvédelmi Hivatal az erődítés és a településrészlet jelentősége miatt az 5413/3 hrsz. terület régészetileg védetté nyilvánítását 2006. 12. 14-én kelt, 600/688/3/2006. sz. iratában kezdeményezte.

– *Északi oldalon, a Bérc u. 4/A., 4/B., 8., 10., 17. sz. telkek és Orom utcai víztározó (hrsz.: 5332, 5333, 5319/3, 5319/6, 5318, 5317):* régészeti feltárások és megfigyelések, gyűjtések Maráz B. vezetésével 2004 – 2007. között.[31]

A régészeti munkák által érintett terület a kelta sánctól északra, tehát a sánc külső oldalán helyezkedik el, és a Gellérthegy platójának északi peremén van *(3–4. kép)*. A kutatások célja a gellérthegyi késő bronzkori és LaTène-kori település kiterjedésének, északi határának a megállapítása volt.

Ez a terület – fekvését tekintve – a Citadella körüli platóhoz kapcsolható, és a kelta település szélét világosan jelzik az előkerült régészeti jelenségek, objektumok (195–193 m tszf. magasságban). A Citadella körüli plató irányában húzódó beépítetlen telkeken *(hrsz.: 5336, 5337, 5338/3–4)* a felszínen is gyűjthetők kelta edénytöredékek. Az ettől északi és északnyugati irányban lévő ásatási területeken viszont a késő LaTène-kori település maradványai nem kerültek elő *(4. kép)*.

A sánc külső oldalán, attól kb. 35–40 m távolságra a legújabb kori eróziós és feltöltési rétegek alatt talált, kerámiaanyaggal jól datálható kelta (és késő bronzkori) gödrök azt mutatják, hogy ez a terület olyan része volt a késő LaTène-kori kelta magaslati településnek, amely az oppidum sánc-erődítésénél korábban keletkezhetett. A sáncnál régebbi településrész meglétére egyébként a sáncban talált késő LaTène-kori kerámiaanyagból is következtethettünk.[32] Ugyancsak egy, a késő LaTène-kori oppidumnál korábbi kelta településhez tartozó ház maradványait tárta fel 1985–86-ban Pető M. a Gellérthegy déli oldalán.[33]

d.) A KÉSŐ KELTA OPPIDUM KITERJEDÉSE, TELEPÜLÉSTÍPUSA ÉS JELENSÉGEI

Bár a kelta oppidumnak csak kisebb, egymástól távol eső részei kerültek feltárásra a több mint 100 éve folyó régészeti kutatások során, a megismert részletek alapján nyilvánvaló, hogy a települési objektumok egy összefüggő, nagykiterjedésű településhez tartoznak. Határát csak a plató északnyugati és nyugati[34] peremén sikerült megállapítani; keleti széle minden bizonnyal természetes határvonalig, a Duna felőli meredek sziklákig tartott, amelytől kb 30–40 m távolságra, a Citadella keleti rondellájában kerültek elő az eddig ismert legkeletibb leletek.

Az oppidum déli határa, kiterjedése még nem ismert; nincs semmilyen adat, amelyből következtetni lehetne arra, hogy a déli lejtőkön meddig húzódott a település a Gellérthegy lábánál lévő síkságig. A Kelenhegyi út déli oldalán lévő telkek területe azonban még az oppidum legsűrűbben lakott területéhez tartozik.

Budapest területén a késő LaTène-korból kizárólag a Gellérthegyről ismerünk olyan települést, amely az *oppidum* településforma kritériumának megfelel. A régészeti szakirodalom a kezdetektől fogva egyértelműen és egyöntetűen oppidumként[35] határozta meg a gellérthegyi kelta-eraviszkusz telepet, és az 1987-ben újraindult régészeti feltárások ezt csak megerősítették. Ezek eredményeként tisztázódott, hogy az északi lejtőn sánc-erődítése is volt az oppidumnak, amelynek szerkezete megegyezik az általánosan ismert késő kelta erődítésekével. A közelben, az Ördög-árok völgyének túlsó oldalán emelkedő Várhegyen is kerültek elő magaslati településre utaló leletek, amelyek a Kr. e. 1. századra

[29] AqFüz 11 (2005) 239.; leletanyag: BTM ősk. gyűjt., leltározatlan.
[30] Leletanyag: BTM ősk. gyűjt., lásd: 9. jegyzet. Irodalom: NOVÁKI–PETŐ 1988.; PETŐ 1993, BARRAL et al. 1996.; BARRAL 1998.; BARRAL 2000.
[31] Lásd 11. jegyzet.
[32] PETŐ 1993.; BARRAL 1998.; BARRAL 2000.
[33] PETŐ 1991. 67.
[34] PETŐ 1993. 33–35.
[35] Kivételként, és azóta meghaladott véleményként tekinthető a gellérthegyi oppidum *refugiumként* való meghatározása: MÓCSY 1969. 275.

keltezhetők *(1. kép)*, de ennek jellege és erődítése nem ismert.

A Gellérthegy északi oldalán végzett feltárások során fémöntéssel foglalkozó műhelyek maradványai is előkerültek. A lakóházak típusai között földbe mélyített gödörházak, kerek alaprajzú és cölöpszerkezetű házak, valamint a föld fölött emelkedő és cölöpszerkezetű falú, téglalap alaprajzú épületek egyaránt előfordulnak.

2. GELLÉRT TÉR 3. (I. KER., HRSZ.: 5488):
AZ ÚGYNEVEZETT LÁGYMÁNYOSI ÉREMLELET; KÉSŐ LATÈNE-KORI.

Az egyik legjelentősebb éremlelet az eraviszkusz törzs szállásterületéről, amelynek pontos datálásában - és ennek kapcsán ez eraviszkusz pénzverés időhatárainak megállapításában - a kutatás mostanáig sem jutott nyugvópontra.[36]

Az éremkincs a Gellérthegy lábánál, a Gellért tér 3. sz. ház alapozásánál került elő 1901-ben. Az edényben elrejtett éremlelet majdnem teljes; 119 db római köztársaságkori és Augustus-kori denárt (Kr. e. 200-10.), valamint 365 db eraviszkusz ezüstérmét tartalmazott. Az eraviszkusz pénzek nagyobbrészt a római denárok mintájára készültek; egy részükön a felirat az eredeti római írásjegyeket utánozza, más részükön pedig a törzs neve (RAVIS és IRAVISCI), vagy kelta személynevek (DOMISA, DVTEVTI) szerepelnek.[37]

Az éremkincs földbe kerülésének idejére vonatkozóan egyetlen támpont a lelet legfiatalabb római denárja Kr. e. 10-ből: ennek alapján az elrejtés legkorábbi időpontját Kr. e. 10-9 körülre tehetjük. Csaknem minden, Budapest késő LaTène-korával és a római foglalás kezdeteivel foglalkozó irodalom a gellérthegyi oppidum kiürítésének, megszűnésének idejét az ún. lágymányosi éremlelet alapján határozta meg és a Kr. e. I. század utolsó évtizedére, ill. Vinicius hadjáratával összefüggésben a Kr. e. 11-9 közötti évekre keltezte.[38]

3. GELLÉRT FÜRDŐ (I. KER., HRSZ.:5465, 5466, 5536/1):
GELLÉRT TÉR – KELENHEGYI ÚT – KEMENES UTCA KÖRZETE – LT D-KORÚ ÉS KR. U. 1. SZÁZADI TELEPÜLÉS(EK) RÉSZLETE

A Gellért Szálló Kemenes utcai bejáratánál és a Gellért Szállótól a Kelenhegyi úton át a Gellérthegy függőleges sziklafaláig terjedő sávban 1957-ben és 1958-ban Póczy K. végzett ásatást. Az itt feltárt vermek és gödrök kerámiaanyagának egy része LT D-korú típusokat képvisel, de mellettük a Kr. u. 1. század második felére keltezhető és az aquincumi táborváros egyik fazekasműhelyében készült, vörös festésű tálak töredékei is előfordultak. A területen talált teljesen ép, peremes malomkő már nem kelta, hanem római kori típushoz tartozik. A telepészlet a Rudasfürdőnél lévő bennszülött teleppel lehet egykorú.[39]

1975-ben Pető M. a Gellért Pezsgőfürdő területén (Kelenhegyi út 4.) és a Kemenes utcai részen tárta fel, valószínűleg ugyanennek a telepnek a további részletét: edényégető kemencét, tűzhelyet és gödröket. A kelta eredetű kerámiaanyag mellett egy, a Kr. u. 2. század elejére keltezhető terra sigillata tál, terra sigillata-utánzatú edénytöredékek, valamint 1. századi szürke, pecsételt díszű provinciális kerámia is előkerült.[40]

A Gellért téren, a Gellért Szálló bejárata előtt 2002-ben Beszédes J. végzett feltárásokat *(2. kép 3a)*. Ennek során egy eraviszkusz telep két különböző periódusához sorolható településmaradványai (kenyérsütő kemencék, árok) kerültek elő. A településrészlet korát az ásató - a terra sigillata töredékek alapján - a Claudius uralkodásától Traianus/Hadrianus uralkodásáig, sőt a Kr. u. 2. század közepéig terjedő időre határozta meg. A római kori rétegek anyagában sok, LT D jellegű kerámia volt; a római foglalást megelőző, késő kelta időszakhoz tartozó gödör előkerüléséről is említést tesz az ásatásról szóló előzetes ismertetés.[41]

A Gellérthegy délkeleti lejtőjének aljában és attól a Duna partjáig terjedő területen (Gellért tér - Kemenes u. - Gellért fürdő körzetében) mind tisztán késő LaTène-kori, mind pedig tisztán a Kr. u. 1. század második felére datálható objektumok is előkerültek. Mivel sem ezek teljes és részletes közlése, sem az egyes településrészek összesítő alaprajzon való rögzítése még nem történt meg - és erre a jelen tanulmányban sem adódott lehetőség -, továbbá a két különböző korszak maradványainak egymáshoz viszonyított rétegtani helyzetét sem ismerjük, településtörténeti szempontból ennek a „lelőhelynek" a jelentőségét még nem lehet értékelni. Nem ismert, hogy egyazon időszakból származnak-e a két különböző leletanyagot tartalmazó

[36] A téma részletes összefoglalására lásd: TORBÁGYI 1984; TORBÁGYI 2003.

[37] Leletanyag: MNM Éremtár. Fontosabb irodalom: GOHL 1902. 17.; BÓNIS 1950. 348-349.; BÓNIS 1969. 226.; NAGY 1973. 78., 34-35. kép.

[38] ALFÖLDI 1942. 151-156.; BÓNIS 1950. 348-351.; RADNÓTI 1955. 21-22.; MÓCSY 1961-1962; BÓNIS 1969. 226-230.;

[39] PÓCZY 1959; leletanyag: BTM ősk. gyűjt., lelt. sz.: 58.9.1-44, 58.10.1-10.

[40] PETŐ 1979. 281-285., Abb. VIII-IX.; PETŐ 1981. 34., 2. kép. Leletanyag: BTM római gyűjt., lelt. sz.: 76.1.1-228, 76.2.40-41.

[41] BESZÉDES-TEREI 2003. 138-142. Leletanyag: BTM római gyűjt., leltározatlan.

objektumok, vagy pedig két, időben egymást követő településhez. Azt sem lehet eldönteni, hogy ez a terület összefüggő része volt-e a gellérthegyi oppidumnak a LT D periódus idején, mint ezt a területen kutatást végzők többször felvetették. A Gellérthegy déli lejtőjén feltárt késő kelta objektumok és a Gellért tér között túl nagy a távolság ahhoz, hogy ezt az összefüggést magától értetődőnek tartsuk. Arra vonatkozóan sincs támpontunk, hogy a Gellért téren és közvetlen körzetében, azaz a Gellérthegy déli előterében egy, az oppidummal egyidőben létezett síkvidéki település lett volna, amely a római foglalás utáni évtizedekben is lakott maradt, vagy újratelepült. Egyelőre meg kell elégednünk a lehetséges interpretációk felvetésével, a kérdések megválaszolásával pedig várni kell a teljes leletanyagot és az összes települési jelenséget összegző feldolgozásig.

4. MÁNYOKI ÚT 16. (XI. KER.)

1929-ben talált, a római hódítás utáni továbbélő kelta népesség római kori proviciális kerámiaanyaga a Magyar Nemzeti Múzeumban.[42] A 3 ép edény *(kancsó, tál és mély tálka)* inkább korai császárkori (Kr. u. 1. sz. második fele – 2. sz. eleje) temetőre utal, mint településre, bár a lelőkörülményekre vonatkozóan nem maradt fenn adat.

5. MÉNESI ÚT 9/A, C. (XI. KER.)

Korai római kori szórványos telepanyag és hulladékgödör. 1957-ben került elő gyümölcsös ásása közben.[43] A Kr. u. 1. század végére – 2. század elejére keltezhető kerámiaanyag részben a bennszülött kelta fazekasság hagyatékának tekinthető.

6. DÖBRENTEI TÉR 9., RUDASFÜRDŐ (I. KER., HRSZ.: 5539, 5542)

Kr. u. 1. századi bennszülött eraviszkusz település maradványai a Rudasfürdő területén és az Attila ivókúttól néhány méterre.[44] Ennek közvetlen közelében, a török fürdő épülete alatti, török kori planírozásban a bennszülött kelta telep leletanyaga került elő 2004-ben.[45]

A Gellérthegy meredek keleti lejtője és a Dunapart közti keskeny sáv már régebbről ismert késő LaTène-kori, ill. eraviszkusz lelőhely. A Rudasfürdő területén, az Attila ivókúttól néhány méterre, 1957-ben az Erzsébet-híd rekonstrukciós munkái során kerültek elő kelta leletek: az eraviszkusz település két lakógödrének részletét és tűzhelymaradványát Póczy K. publikálta és a Kr. u. 1. századra keltezte.[46] Hasonló eredményre jutott a településrészlet kronológiai helyzetének megállapításánál Bónis É. is.[47]

Az 1957-ben feltárt településrészlet kerámiaanyagában a kormeghatározás szempontjából a Drag. 25. típusú, applikált díszű csészetöredék, valamint az egyik korai aquincumi fazekasműhelyben készült tál és korsók a leglényegesebbek. Ezek a darabok a Rudasfürdőnél feltárt bennszülött telep és a római foglalás utáni, korai aquincumi fazekasműhelyek egyidejűségét látszanak bizonyítani.

Minden valószínűség szerint ugyanehhez a késő LaTène-korra és a korai római korra datálható településhez tartozhattak azok a leletek, amelyek a Rudasfürdő török kori épületén belül, a kupolatérben (18. helyiség) és a 26–27. sz. helyiségekben 2004-ben nyitott feltárási szelvényekben nagy mennyiségben kerültek elő.[48] A kerámiaanyag alapján ítélve a török fürdő jelenlegi padlószintje alatt, rétegekben és másodlagos helyzetben talált leletek a Póczy K. által 1959-ben közölt településrészlet további objektumaiból származnak.

A kupolatértől ÉNy felé elhelyezkedő helyiségekben a 18. századi terrazzo-padló alatt vastag, mészkőtörmelékkel kevert, hamus-faszenes rétegből került elő kelta kerámia és állatcsont. A LaTène-kori település maradványaiból keletkezett feltöltési réteg alatt voltak a török fürdő alapozásául szolgáló, sűrűn elhelyezkedő facölöpök.

A kupolatér (18. helyiség) központi nagy fürdőmedencéje alatti facölöpök között szintén kelta kerámiaanyaggal kevert föld volt, a sarokmedencék közötti szondákban pedig az újkori kerámiával, ill. vörösmárvány-törmelékkel kevert rétegek tartalmaztak nagy mennyiségű késő vaskori kerámiát és állatcsontot.

A leletanyag rétegtani helyzete és a rétegek jellegzetességei azt mutatják, hogy a török fürdő építésekor az ugyanott lévő késő LaTène-kori településmaradványokat rejtő talajt használták fel a tereprendezési és az alapozási munkákhoz. A Rudasfürdő régészeti kutatásai során a másodlagos helyzetben talált kelta kerámiaanyag főbb típusai: grafitos-fésűs *fazekak*, megvastagodó peremű *hombárok*, élesprofilú *tálak*, besimított *rácsmintával díszített fazekak* töredékei, szürke korongolt *„bennszülött" kerámiaanyag*, valamint *vörös sávos festésű edénytöredékek.*

[42] MNM lelt. sz.: 35.1923.1-3. Irodalom: BÓNIS 1969. 233., LIII. T. 9-11.
[43] BTM ősk. gyűjt., lelt. sz.: 58.11.1-14. Irodalom: PÓCZY 1959. 68., 8-9. kép; BÓNIS 1969. 232-233.
[44] Póczy K. leletmentése 1957-ben. PÓCZY 1959. 66-68. Leletanyag: BTM ősk. gyűjt., lelt. sz.: 58.8.1-61.
[45] Maráz B. és Papp A. ásatása; leletanyag: BTM ősk. gyűjt., leltározatlan. PAPP-MARÁZ 2005. 105-106.
[46] PÓCZY 1959. 66-70.
[47] BÓNIS 1969. 231-232.
[48] PAPP-MARÁZ 2005. 105-106.

A Rudasfürdő körzetében előkerült, Duna jobb parti település kiterjedését nem ismerjük. A római foglalást követően létesült és az eddig feltárt kerámiaanyaga alapján a Kr. u. 1. század második felében használhatta a késő LaTène-kori eredetű, bennszülött eraviszkusz lakosság.

7. TABÁN, SZARVAS TÉR (I. KER., HRSZ.: AZONOSÍTHATATLAN)

Korai római kori település részlete. A tabáni késő LaTène-kori fazekastelep területén, az Ördög-árok bal parti részén Garády Sándor 1936. évi feltárásakor előkerült 77. sz. gödör tartozik ide.[49] A 77. gödör leletanyaga nem mutat közvetlen kapcsolatot a korábbi eraviszkusz fazekasság kerámiaművességével. A településrészlet a késő kelta fazekastelep megszűnése utáni időre, a Kr. u. 80–150. közötti időre keltezhető az Ammon-fejes firmamécses töredéke, a Drag. 11. típusú dél-galliai és a Lezoux-i terra sigillata töredékek, valamint a Drag. 11., 27., 29. és 37. típusú terra sigillata-utánzatú bennszülött kerámia alapján.[50] Mai ismereteink szerint a Gellérthegy közvetlen körzetében ez az egyetlen, a római megszállás után létrejött, nem bennszülött település.

8. GELLÉRTHEGY (I., XI. KER.) – RÓMAI KORI, BENNSZÜLÖTT ERAVISZKUSZ SÍRKÖVEK ÉS OLTÁR

A Gellérthegyen és környékén élt kelta (eraviszkusz) őslakosságnak a római hódítás utáni továbbélő csoportjaihoz 4 sírkő köthető, amelyek a Gellérthegyen kerültek elő és a Kr. u. 1. század második feléből valók.[51] Az egyetlen ilyen oltárkő pedig a Kr. u. 3. század közepére keltezhető.[52] A következő kőemlékek sorolhatók ide:

– *a Gellérthegy nyugati oldalán a „Citadellától nem messze, az utolsó szőlőskert-sorban": Iulia Utta E(p)ponis f.* sírkő-töredéke.[53] A 19. században előkerült korai római sírkő helye pontosan nem azonosítható.

– *a Gellérthegy déli oldalán: Brogimara Dallonis f.* sírköve a Brunner-féle szőlőben került elő 1847-ben.[54]

– *a Gellérthegy déli oldalán: Matsiu Tuonis f.* sírkövének töredéke a Brunner-féle szőlő területéről; 1847-ben találták földmunka közben a Brogimara-sírkővel együtt, de attól távolabb.[55]

– *Kelenhegyi út 27.: Valerius Crescens* sírköve. Állítólag ma is ugyanott áll, ahol (Perczi Mór villatelkén) megtalálták.[56]

– *Rezeda u. 14.: oltárkő, Iupiter Teutanus*nak ajánlva a *civitas Eraviscorum* üdvéért *Titianus augur* által.[57] Az oltárkő a Kr. u. 3. sz. közepéről való. T. Flavius Titianus augur ősei az eraviscus törzsből származtak és a Flaviusok alatt kaptak polgárjogot.[58]

Az 1888-ban megtalált oltárkő előkerülési helyének lokalizálására Nagy T. 1939-ben próbaásatást végzett a szomszédos, Rezeda u. 12. sz. telken, ahol a késő vaskori kelta település lakó- és hulladékgödreit, tűzhelyét ill. kerámiaanyagát találta.[59]

Alföldi András feltételezte, hogy az eraviszkusz oppidum főterén állhatott az oltár,[60] és a gellérthegyi telep, mint eraviszkusz kultuszközpont elméletének ez a feltevés szolgálhatott alapul.[61] A Gellérthegy, mint eraviszkusz kultuszhely a régészeti szakirodalomban szinte toposszá vált fogalom, és csak erre az egyetlen oltárkőre alapul. Meg kell azonban jegyezni, hogy az oltárt több mint két évszázaddal az oppidum megszűnése után állították, mégpedig – Nagy T. ásatási eredményei szerint – az egykori kelta lakóépületek és hulladékgödrök helyén. Ugyanakkor a csaknem száz év óta tartó régészeti kutatások és adatgyűjtések eredményei sem adnak támpontot a késő vaskori kelta oppidum esetleges „főterének" vagy kultuszkörzetének a meglétére, illetve helyére vonatkozóan. Az utóbbi évtizedekben, egy Kr. u. 4. századi erődben, a Tolna megyei Bölcskén előkerült, másodlagosan felhasznált oltárkövekkel kapcsolatban szintén felmerült, hogy azok egykor szintén a Gellérthegyen álltak volna.[62] Ezt a feltevést elvetve, az újabb kutatások egy esetleges *Iupiter Teutanus* szentély meglétét a budai oldalon nem a Gellérthegy, hanem a Szépvölgyi út területére lokalizálják.[63] Az eraviszkusz származású *Titianus augur* által állíttatott oltárkő arról tanúskodik, hogy a gellérthegyi oppidum létének megszűnése után kétszáz évvel is még emlékezetben tartották a törzs egykori „fővárosának", központi településének a helyét.

[49] BTM ősk. gyűjt., lelt. sz.: T.1936.59. Irodalom: NAGY 1943a. 447–450., 1-3., 5–6. és 10. kép; RADNÓTI 1955. 23.; BÓNIS 1969. 42., Abb. 41:1–16.

[50] BÓNIS 1969. 83–84.; NAGY 1943a. 450.

[51] NAGY 1942. 243–245.; RADNÓTI 1955. 33.; BÓNIS 1969. 235.

[52] ALFÖLDY 1960.

[53] MNM lelt. sz.: 117.1866.2. (CIL III. 3598 = 10552; 117; ALFÖLDI 1942. 166.; MÓCSY 1959. Kat. 186/45.; BÓNIS 1969. 233., Taf. LIV:2).

[54] MNM lelt. sz.: 31.1847.1. (CIL III. 3594.; MÓCSY 1959. Kat. 186/49.; BÓNIS 1969. 233., Taf. LV.).

[55] MNM lelt. sz.: (CIL III. 3602; NAGY 1935. 10.; MÓCSY 1959. Kat. 186/52.; BÓNIS 1969. 233., Taf. LIV:1).

[56] CIL III. 15169; KUZSINSZKY 1906. 37.; KUZSINSZKY B.: Múzeumi és Könyvtári Értesítő 2. (1908), p. 74–112.; MÓCSY 1959. Kat. 186/37.; BÓNIS 1969. 233.

[57] MNM lelt. sz.: 70.1888.1 (CIL III. 10418; HAMPEL 1892. 52–53.; BÓNIS 1969. 215–216., Taf. LVI.).

[58] ALFÖLDY 1960.

[59] NAGY 1943. 367–368.

[60] ALFÖLDI 1939. 108.

[61] Legújabban felmerült egy, a Gellérthegy déli lejtőjén, Pető M. ásatása során feltárt agyagfalnak egy kelta szentélykörzethez való kapcsolása: PETŐ 2001. 192–194. Ennek a feltételezésnek az igazolását azonban csak az ásatás eredményeinek részletes publikálása oldhatja meg.

[62] SOPRONI 1990.

[63] PÓCZY 1999.

A kelta névadás, viselet és szimbólumok alapján a bennszülöttekhez köthető korai császár-kori sírkövek a Gellérthegyen két körzetben kerültek elő: a Citadella nyugati oldalán, annak közelében, valamint a déli lejtőn lévő egyik szőlőben és a Kelenhegyi úton.[64] Ezek a síremlékek a korai császár-korban a Gellérthegy közvetlen környékén élt bennszülött eraviszkusz őslakosság temetőit jelzik, melyek a régebbi oppidum területén létesültek a Kr. u. 1. század második felében. Valószínűleg ezekből a temetőkből valók az ugyaninnét származó korai császár-kori szórványleletek is: bronzfibula[65] és pénzérmék.[66] Ugyancsak a Gellérthegy déli lejtőjén előkerült korai római kori bennszülött temetkezések emlékanyagát jelenthetik azok a szórványleletként számon tartott kerámialeletek is, amelyek a Mányoki út 16. sz. telekről kerültek a Magyar Nemzeti Múzeumba,[67] bár előkerülési körülményeikről nem maradtak fenn adatok.

Időben ezek a síremlékek és szórványos (feltehetőleg temetkezésekhez köthető) leletek a Gellért téren, a Ménesi úton és a Rudasfürdő területén előkerült bennszülött kelta telepekkel, valamint a tabáni 77. gödör leletanyagával párhuzamosíthatók *(2. kép)*, és a Gellérthegynek a keltákhoz köthető legkésőbbi régészeti hagyatékát jelentik.

[64] NAGY 1942. 239–240.

[65] PETŐ 1991. 67., 4. kép 2.

[66] RADNÓTI 1955. 26., 34., 149. jegyz. Leletanyag: MNM Éremtár, lelt. sz.: 39.1904.

[67] BÓNIS 1969. 233., LII. t. 9–11.

IRODALOMJEGYZÉK

ALFÖLDI 1939	ALFÖLDI András: Epigraphica. II. ArchÉrt 52. (1939), p. 101–114.
ALFÖLDI 1942	ALFÖLDI András: Az eraviszkuszok Buda földjén. In: Budapest története 1. Bp., 1942. p. 137–171.
ALFÖLDY 1960	ALFÖLDY Géza: Pannoniciáni augures. ActaAntHung 8. (1960), p. 145–164
BARRAL 1998	BARRAL, Ph.: Bilan des recherches franco-hongroises sur l'oppidum de Gellérthegy-Tabán à Budapest (1990–92, 1996). ActaArchHung 50. (1998), p. 343–379.
BARRAL 2000	BARRAL, Ph.: Les recherches franco-hongrois sur l'oppidum de Gellérthegy-Tabán à Budapest. In: Collegium Budapest (2000) 37–50.
BARRAL et al 1996	BARRAL, Ph. – GUILLAUMET, J.-P. – PARATTE, Cl.-A. – SZABÓ, M.: Recherches récentes sur les Oppida Celtiques en Pannonie (Fouilles Franco-hongroises à Velem-Szentvid et à Budapest-Gellérthegy). In: Die Kelten in den Alpen und an der Donau. Akten des Internationalen Symposions St. Pölten, 14.–18. Oktober 1992. Budapest-Wien, 1996. p. 415–431.
BESZÉDES–TEREI 2003	BESZÉDES József – TEREI György: Újabb topográfiai adatok a Szent Gellért tér őskori, római és középkori beépítettségéhez. – Recent topographic data on prehistoric, Roman and medieval settlements in Szent Gellért Square. AqFüz 9. (2003), p. 131–145.
BÓNIS 1950	BARANYAINÉ BÓNIS Éva: Jelentés a Fővárosi Régészeti Intézet 1946 – 47. évi gellérthegyi ásatásairól. BudRég 15. (1950), p. 335–351.
BÓNIS 1969	B. BÓNIS, Éva: Die spätkeltische Siedlung Gellérthegy–Tabán in Budapest. In: Arch. Hung. 47. Bp., 1969.
CSEMEGI 1939	Ifj. CSEMEGI József.: Függelék. A Gellérthegy déli oldalán talált oltárkő helyének meghatározása. ArchÉrt 52. (1939), p. 114.
GARÁDY 1943	GARÁDY Sándor: Jelentés az 1936–1942. évben végzett ásatásokról. BudRég 13. (1943), p. 403–415.
GARÁDY 1945	GARÁDY Sándor: Budapest területén végzett középkori ásatások összefoglaló ismertetése 1931–1941. II. rész. BudRég 14. (1945), p. 397–448.
GOHL 1902	GOHL Ödön: A budapesti eraviskus éremlelet. Numizmatikai Közlemények 1. (1902), p. 17–45.
HAMPEL 1892	HAMPEL József: Az eraviscus nép és emlékei. BudRég 4. (1892), p. 31–72.
KUTZIÁN 1948	BOGNÁRNÉ KUTZIÁN Ida: Őskori leletek a Gellérthegyről. In: Antiquitas Hungarica 2/1–2. (1948), p. 11–
KUZSINSZKY 1906	KUZSINSZKY Bálint: Az aquincumi múzeum kőemlékeinek negyedik sorozata. BudRég 9. (1906), p. 33–72.
MARÁZ 2005	MARÁZ Borbála: Régészeti kutatások a Gellérthegy északi oldalán = Archaeological investigations on the northern side of Gellért Hill. AqFüz 11. (2005), p. 96–100.
MARÁZ 2005	MARÁZ Borbála: Budapest–Gellérthegy és környékének késő LaTène kori településtörténete I. BudRég 39. (2005), p. 39–49.
MARÁZ–PAPP 2006	MARÁZ Borbála – PAPP Adrienne: Régészeti kutatások a Rác fürdő és a tabáni késő LaTène-kori fazekastelep területén. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2005. Bp., 2006. p. 109–124.
MÓCSY 1959	MÓCSY András: Die Bevölkerung von Pannonien bis zu den Markomannenkriegen. Bp., 1959.
MÓCSY 1961–1962	MÓCSY András: A római pénz forgalmáról a római uralom előtti Pannoniában. NK 60–61. (1961–1962), p. 15–18.
MÓCSY 1962	MÓCSY András: Pannonia. In: PW–RE Suppl. 9. Stuttgart, 1962. p. 517–775.
MÓCSY 1968	MÓCSY András: A gellérthegy – tabáni telep és az eraviszkuszok problémája. AntTan 15. (1968), p. 275–279.

NAGY 1935 — NAGY Lajos: Asztrális szimbólumok a pannoniai bennszülött lakosság síremlékein = Astrale Symbole auf den Grabdenkmälern der pannonischen einheimischen Bevölkerung. In: Pannonia Könyvtár 6. Pécs. 1935.

NAGY 1936 — NAGY Lajos: Tabán a régészeti ásatások világában. Előzetes jelentés az 1934–35. évi ásatásokról. TBM 4. (1936), p. 18–29.

NAGY 1942 — NAGY Lajos: Az eraviszkusz kultúra emlékei Budapest környékén. In: Budapest története 1. Bp., 1942. p. 236–265.

NAGY 1943a — NAGY Lajos: A középkori Kelenföld (Tabán) római kori hagyatéka. BudRég 13. (1943), p. 447–462.

NAGY 1943 — NAGY Tibor: A Fővárosi Régészeti és Ásatási Intézet jelentése az 1938 – 1942. évek között végzett kutatásairól. BudRég 13. (1943), p. 359–399.

NAGY 1973 — NAGY Tibor: Budapest története az őskortól a honfoglalásig. In: Budapest története 1. Bp., 1973. p. 39–216.

NOVÁKI–PETŐ 1988 — NOVÁKI, Gyula – PETŐ, Mária: Neuere Forschungen im spätkeltischen Oppidum auf dem Gellértberg in Budapest. ActaArchHung 40. (1988), p. 83–99.

PAPP–MARÁZ 2005 — PAPP Adrienn – MARÁZ Borbála: Régészeti kutatások a Rudas fürdő területén = Archaeological investigations in the area of the Rudas Bath. AqFüz 11. (2005), p. 101–106.

PETŐ 1976 — R. PETŐ Mária: Koracsászárkori fazekastelep a Gellérthegy déli oldalán. ArchÉrt 103. (1976), p. 86–95.

PETŐ 1979 — PETŐ, Mária: Neuere topographische und archäologische Angaben zum Leben der Siedlung Gellérthegy-Tabán und Umgebung in der frühen Kaiserzeit. ActaArchHung 31. (1979), p. 271–285.

PETŐ 1981 — PETŐ Mária: La-Tène D – koracsászárkori fazekastelep a Gellérthegytől délre elterülő síkságon. Iparrégészet (1981), p. 33–36.

PETŐ 1991 — PETŐ Mária: Újabb fémleletek a gellérthegyi késővaskori oppidum területéről = Neuere Metallfunde vom Gebiet des Oppidums am Gellért-Berg aus der späten Eisenzeit. BudRég 27. (1991), p. 67–71.

PETŐ 1993 — PETŐ, Mária: Neuere Forschungen im spätkeltischen Oppidum auf dem Gellért-Berg (1985–1991). Acta ArchHung 45. (1993), p. 33–44.

PETŐ 1998 — PETŐ M.: A gellérthegyi kőbánya. BudRég 32 (1998) 123–133.

PETŐ 2001 — PETŐ M.: A gellérthegyi kelta-római kultuszközpont. In: Sors, Áldozat, Divináció. Studia Ethnologia Hungarica 2 (Pécs 2001) 189–197.

PETŐ 2002 — PETŐ Mária: A gellérthegyi oppidum déli oldalán végzett kutatások 1993 – 1997 között = The excavation of the Gellérthegy oppidum,s southern fortress wall (1993–1997). BudRég 35. (2002), p. 125–133.

PÓCZY 1959 — SZ. PÓCZY Klára: A Gellérthegy-tabáni eraviszkusz telep topográfiájához. ArchÉrt 86. (1959), p. 63–69.

PÓCZY 1999 — PÓCZY Klára: Iupiter Optimus Maximus Teutanus Aquincumban. In: Pannoniai kutatások. A Soproni Sándor emlékkonferencia előadásai. Szekszárd, 1999. p. 201–223.

RADNÓTI 1955 — RADNÓTI Aladár: Buda régészeti emlékei. In: Magyarország műemléki topográfiája 4. Budapest Műemlékei 1. Bp., 1955.

SOPRONI 1990 — SOPRONI Sándor: Előzetes jelentés a bölcskei késő római ellenerőd kutatásáról. CommArchHung (1990), p. 133–142.

TOMPA 1942 — TOMPA Ferenc: Őskor. In: Budapest története 1. Bp., 1942. p. 1–134.

TORBÁGYI 1984 — TORBÁGYI, Melinda: Die Münzprägung der Eravisker. ActaArchHung 36. (1984), p. 161–196.

TORBÁGYI 2003 — TORBÁGYI, Melinda: Neue Beiträge zur eraviskischen Münzprägung. In: Pannonica Provincialia et Archaeologica. Libelli Archaeologici S.N. 1. Bp., 2003. p. 47–56.

SIEDLUNGSGESCHICHTE VON BUDAPEST-GELLÉRTBERG UND UMGEBUNG IN DER SPÄTEN LATÈNE-ZEIT II.

Das keltische Oppidum auf dem Gellértberg und die Siedlungen der romanisierten Urbewohner auf der Ebene um den Gellértberg

In dem ersten, bereits publizierten Teil der vorliegenden Studie haben wir die Siedlung in Tabán dargelegt, als eine derjenigen Siedlungen der späten LaTène-Zeit, die in der Forschung mit dem Doppelnamen „Gellértberg-Tabán" bezeichnet sind. Hier seien die Angaben der „Fundstelle" mit Doppelbezeichnung im Bezug zu dem Gellértberg, ihre topographische und siedlungsgeschichtliche Beschreibung zusammengefasst worden. *(Abb. 3).* Das Gebiet des Oppidums wurde im 19-20. Jh beinahe volkommen bebaut. Das und die in seiner Nähe liegenden Eraviskus-Siedlung ist für die Geschichte von Pannonien nach der römischen Belagerung von großer Bedeutung. Lajos Nagy und András Alföldi haben die Bedeutung des Stammeszentrums erkannt und deshalb selbst die Anlage freigelegt und interprätiert *(Abb. 2).*

1. GELLÉRTBERG

Oppidum aus der späten LaTène-Zeit (2.Hälfte des 1.Jahrhunderts v. Ch. - erste Jahrzehnte des 1. Jahrhunderts n. Ch.)

Auf der Ost-West-Ebene und dem südlichen Hang des Gellértberges entstand im 1. Jh vor Ch. die befestigte Siedlung der Eravisken *(Abb. 1).*

Dank der hervorragenden strategischen Lage des Berggipfels ist hier das Zentrum der Urbevölkerung bereits vor der römischen Belagerung entstanden. Von hier aus war das rechte Donauufer, die Inseln bis zu dem späteren Aquincum gut übersehbar. Er liegt in der Nähe einer wichtiger Überfahrt, wo man die Donau besonders günstig überqueren konnte. Bei dem Bau der Wasserwerke auf dem Gellértberg sind im Jahre 1904 Stücke aus der Kupfer-, Bronze- und Keltenzeit zum Vorschein gekommen. Zu der wissenschaftlichen Freilegung des keltischen Gedenkgutes ist es erst nach dem Beginn der Rehabilitierung des Tabáner Stadtteils gekommen. Die ersten Ausgrabungen hat Lajos Nagy zwischen 1934-35 geführt, der später die systematischen Aufdeckungen auf dem südlichen Berghang von Lajos Nagy, Tibor Nagy und Éva B. Bónis (1936-41 und 1946-47) gefolgt sind. Die detaillierten Angaben und Ergebnisse dieser hat Éva B. Bónis publiziert. Die weiteren Forschungen hat das Budapester Historische Museum unter der Leitung von Mária Pető (1981-97), später unter der Mitwirkung des Archäologischen Institutes der Universität Eötvös József, Budapest, sowie der des französischen Centre Archéologique Européen du Mont-Beuvray (1990-92, 1996), schließlich unter der Leitung von Borbála Maráz (2002-07) durchgeführt.

Auf der Südseite des Gellértberges sind die Spuren der Wohnhäuser, der Lebensmittel- und Abfallgruben einer keltisch-eraviskischen Siedlung aus der späten LaTène-Zeit zum Vorschein gekommen. Die Objekte der Siedlungsfragmente mit reichem Fundmaterial sind nach einem unstrukturierten System gebaut worden und sie nutzen volkommen die natürlichen Gegebenheiten des Berghanges aus. Der südliche Rand der Siedlung ist unbekannt (Fundstelle 3).

Man hat auf der zentralen Stelle des Gellértberges Spuren einer späten Keltensiedlung gefunden. Früher hat man hier mit einem Kultzentrum und Heiligtum gerechnet, aber es fehlen jegliche Objekte und Fundstücke dieser Art. Auf der Nordseite des Berges sind bei den Ausgrabungen zwischen 1987 - 2007 die Reste eines keltischen Walls und die von Häusern und Werkstätten aus Stein, Boden und Holzbalken, sowie Objekte einer Siedlung freigelegt worden. Auf dem selben Platz, nördlich von der Schanze hat man die nordöstliche Grenze des keltischen Oppidums identifizieren können *(Abb. 3-4).*

Ausschliesslich auf dem Gellértberg finden wir eine Siedlung aus der späten LaTène Zeit, die den Kriterien eines Oppidums als Siedlungsform entspricht. Diese Feststellung bestätigen auch die archäologischen Ausgrabungen, die 1987 neu begonnen haben. Es ist klar geworden, dass auf der nördlichen Seite eine Wallfestung gezogen ist, ihre Struktur entspricht der der allgemein bekannten spätkeltischen Festungen. In ihrer Nähe, auf dem Burghügel, d.h. auf der anderen Seite des Ördögárok (Teufelgrabens) sind auch Funde einer vermutlichen Höhensiedlung zum Vorschein gekommen *(Abb. 1).* Man darf sie auf das 1. Jh. v.Ch. datieren, ihr Charakter und wie sie befestigt worden ist, ist aber noch unbekannt.

Bei den Ausgrabungen auf der nördlichen Seite des Gellértberges sind auch Reste von Metallguss-Werkstätten freigelegt worden. Unter den Wohnhäusern finden wir unterschiedliche: einige haben runden Grundriss und Pfahlkonstruktion, sie sind in den Boden gegraben. Andere mit rechteckigem Grundriss und Pfahlkonstruktion sind auf den Boden gebaut.

2. GELLÉRT PLATZ 3.

Sog. Münzfund aus Lágymányos, späte LaTène-Zeit (Abb. 2)

Er ist einer der bedeutendsten Münzfunde von dem Quartiergebiet der Eravisken. Der einzige Anhaltspunkt zum Datum, wann der Münzschatz in den Boden gekommen sein sollte, ist der jüngste römische Denar aus dem Jahre 10 v.Ch. Er dürfte also nicht früher als 10-9 v. Ch. in den Boden versteckt worden sein. Die Zeit der Entleerung des Oppidums auf dem Gellértberg wird in der Fachliteratur zum Thema der späten LaTène-Zeit und der Anfänge der römischen Eroberung auf Grund des sog. Münzfundes von Lágymányos fast einheitlich auf die Jahre 11-9 v. Ch datiert.

3. GELLÉRT BAD: UMGEBUNG VOM GELLÉRT PLATZ-KELENHEGYI STRASSE- KEMENES STRASSE

Von hier sind uns Fragmente einer, evtl. mehrerer Siedlungen aus der LT D-Zeit und aus dem 1. Jh. n.Ch. bekannt *(Abb. 2)*. Auch ein Teil der Keramik von den hier freigelegten Gruben ist Typ LT D-Zeit. Daneben finden wir aber auch Fragmente von rot bemalten Schüsseln aus der Töpferwerkstatt der Militärstadt von Aquincum, vermutlich aus dem 1. Jh. n. Ch. Dieses Siedlungsdetail ist etwa mit der Kolonie der Urbevölkerung am Rudas Bad gleichaltrig.

Weitere Details der vermutlich selben Kolonie sind auf dem Gebiet des Gellért Sprudelbades (Kelenhegyi Straße 4.) und in der Kemenes Straße freigelegt worden: ein Backofen einer Töpferei, ein Ofen und Gruben. Neben der Keramik keltischen Ursprungs, d.h. einer *terra sigillata* Schüssel (ca. Anfang des 2. Jahrhunderts n. Ch.) und den Kopien dieser muss man auch die provinziale Keramik mit gesiegelter Dekoration aus dem 1. Jh. erwähnen.

Auf dem Gellért Platz, vor dem Eingang des Hotels *(Abb. 2., 3a)* sind Fragmente einer Eravisken-Siedlung zum Vorschein gekommen. Diese sind Backöfen und eine Grube. Sie stammen aus zwei unterschiedlichen Epochen der Siedlung. Auf Grund der *terra sigillata* Bruchstücke kann man diese Siedlung auf die Zeit von Claudius bis Traianus/Hadrianus, eventuell bis zur Mitte des 2. Jahrhunderts n. Ch. datieren.

4. MÁNYOKI STR. 16.

Die provinzialrömische Keramik der keltischen Bevölkerung nach der römischen Eroberung hat man 1929 gefunden. Sie deutet eher auf den Friedhof aus der Kaiserzeit (2.Hälfte/1. Jh. n. Ch. bis Anfang 2. Jahrhunderts), auch wenn wir keine Informationen zu dem Fundumstand besitzen.

5. MÉNESI STR. 9/A, C.

Sporadischer Siedlungsfund und Abfallgrube aus der Römerzeit, ca. Ende des 1. - Anfang des 2. Jahrhunderts, zum Teil vermutlich das Erbe der keltischen Urbevölkerung.

6. DÖBRENTEI PLATZ 9., RUDAS BAD

Reste einer Siedlung der Eraviskus-Urbevölkerung, Wohngruben und Ofenfragmente *(Abb. 2)*. Von dem Sichtpunkt der Datierung sind das Fragment einer Tasse mit applizierter Dekoration, Typ Drag. 25. sowie die Krüge und die Schüsseln aus einer der jüngsten Töpferei von Aquincum die wichtigsten Stücke des Keramikfunds. Diese Stücke sollen die Gleichzeitigkeit der Siedlung der Urbevölkerung am des Rudas Bades und der frühen Töpferwerkstätte in Aquincum aus der Zeit nach der römischen Eroberung beweisen. Die Größe der Siedlung nahe dem Rudas Bad auf der rechten Seite der Donau ist uns nicht bekannt. Die urheimischen Eravisker der späten LaTène-Zeit müssen sie nach dem bisher freigelegten Keramikmaterial in der 2. Hälfte des 1. Jahrhunderts n. Ch. bewohnt haben.

7. TABÁN, SZARVAS PLATZ

Teil einer frühen römischen Siedlung *(Abb. 2)*. Dazu gehört die Grube Nr. 77, die auf dem Gebiet des Töpfergeländes der späten LaTène-Zeit in Tabán, auf dem linken Ufer des Ördög-árok (Teufelgrabens) freigelegt worden ist, von Sándor Garády im Jahre 1936. Das Fundmaterial weist keinen direkten Zusammenhang mit der Keramik der frühen Töpferei der Eravisken auf. Sie kann auf die Zeit nach der Auflösung der späten keltischen Töpferkolonie, ca 80-150 n. Ch. datiert werden. Diese sollte nach unseren heutigen Kenntnissen die einzige keltische Siedlung sein, die nach der römischen Belagerung entstanden ist und nicht von den urheimischen Kelten bewohnt war.

8. GRABSTEINE UND ALTAR DER URHEIMISCHEN ERAVISKEN AUS DER RÖMERZEIT AUF DEM GELLÉRTBERG

Vier Grabsteine aus der 1. Hälfte des 1. Jahrhunderts n. Ch. kann mit der Gruppe der keltischen Urbevölkerung (Eravisken) in Zusammenhang gebracht werden. Diese Gruppe hat nach der römischen Eroberung weiter auf dem Gellértberg und in der Umgebung gelebt. Der einzige Altarstein dieser Art kann auf die Mitte des 3. Jahrhunderts datiert werden. Der Altar wurde zwei Jahrhunderte nach der Auflösung des Oppidums aufgestellt, und zwar an der Stelle der ehemaligen keltischen Wohnhäuser und Abfallgruben. Nicht einmal die archäologischen

Forschungen und Datensammlungen der etwa letzten 100 Jahre können die Theorie von András Alföldi, d.h. die Existenz des keltischen Oppidums der späten Eisenzeit unter Beweis stellen. Der Grabstein selbst aber zeugt davon, dass man sogar 200 Jahre nach der Auflösung des Oppidums auf dem Gellértberg die Stelle der ehemaligen „Hauptstadt", der zentralen Siedlung des Stammes in Erinnerung gehalten hat. Der Grabstein wurde von dem Eravisken *augur Titianus* aufgestellt.

Die Grabsteine der frühen Kaiserzeit, die auf Grund der keltischen Namensgebung, Tracht und Symbole mit den Urheimischen identifiziert werden können, sind auf der westlichen Seite der Zitadelle, in einem Weingarten auf dem Südhang und in der Kelenhegyi Str. zum Vorschein gekommen. Sie markieren in der frühen Kaiserzeit die Friedhöfe der Urheimischen, die in der unmittelbaren Umgebung des Gellértberges gelebt haben. Die Friedhöfe sind in der 2. Hälfte des 1. Jahrhunderts n. Ch. an der Stelle des früheren Oppidums entstanden. Chronologisch gesehen darf man die Grabsteine und die sporadischen Funde – vermutlich ebenfalls im Zusammenhang mit den Begrabungen – als Parallelität mit den keltischen Siedlungen auf dem Gellért Platz, in der Ménesi Straße und auf dem Gebiet des Rudas Bades, sowie mit dem Fund der Tabáner Grube Nr. 77 auffassen *(Abb. 2)*. Sie bilden den spätesten archäologischen Nachlass des Gellértberges, der noch mit den Kelten verbunden werden kann.

1. kép: Budapest – Gellérthegy körzetében ismert késő LaTène-kori települések és éremlelet. 1. gellérthegyi oppidum; 2. Gellért tér 3.; 3. Gellért tér; 9. Tabán; 10. Várhegy.

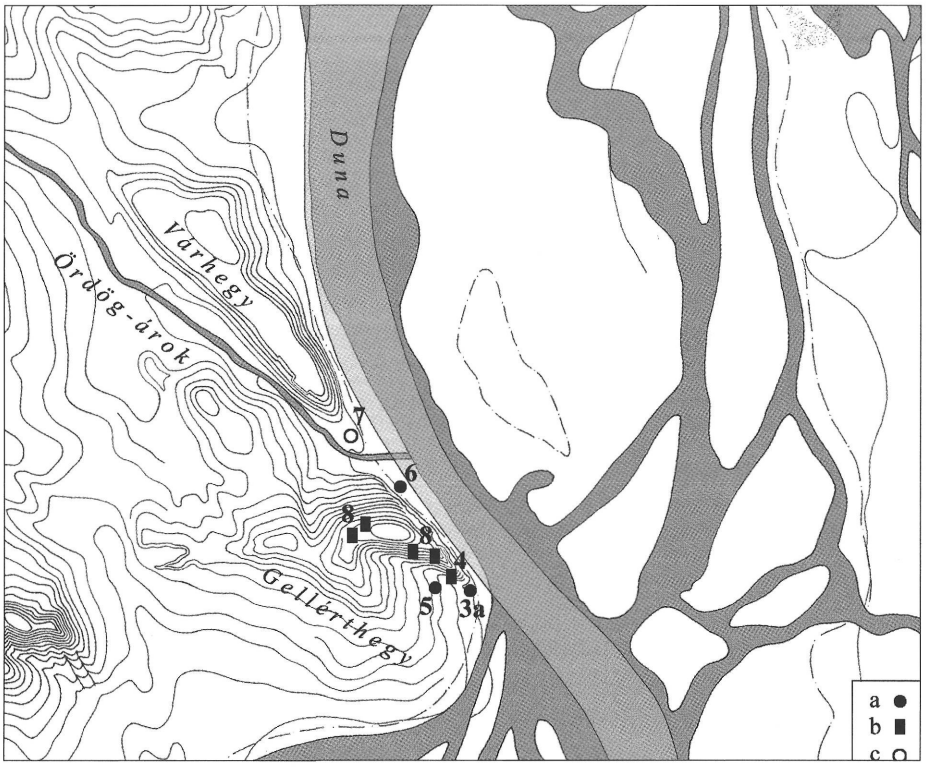

2. kép: Budapest – Gellérthegy körzetében ismert korai császárkori bennszülött eraviszkusz települések, sírletek és sírkövek. 3a. Gellért tér – Kelenhegyi út – Kemenes u. körzete; 4. Mányoki út 16.; 5. Ménesi út; 6. Rudasfürdő; 7. Tabán, Szarvas tér, 8. Gellérthegy nyugati és déli oldala, Kelenhegyi út 27. (a = bennszülött telep; b = bennszülött síremlékek; c = római település)

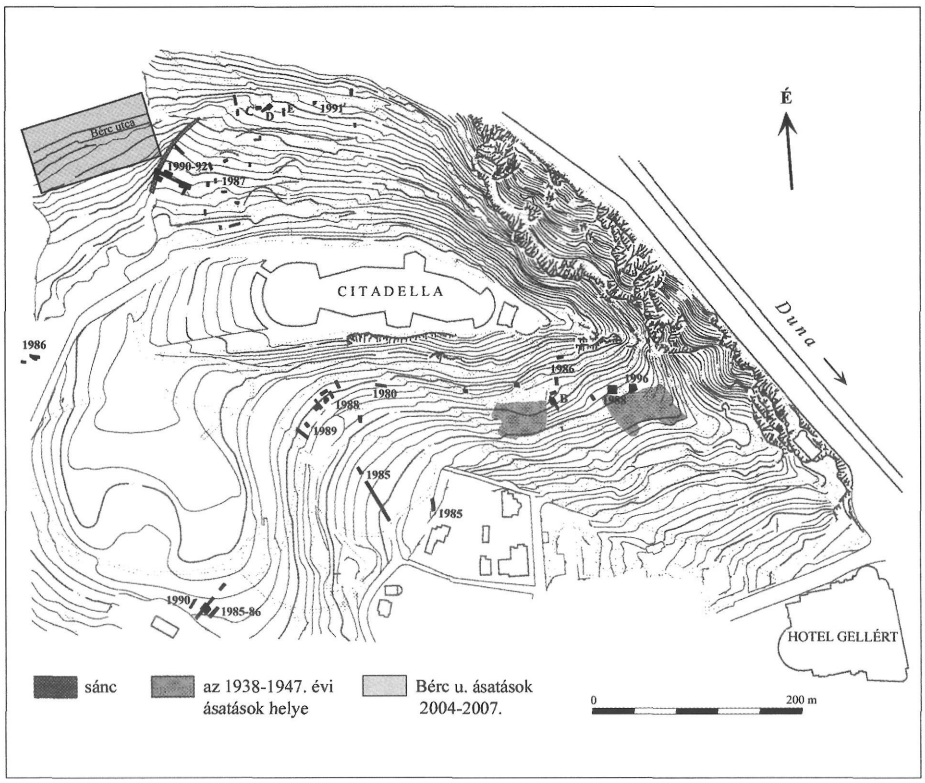

3. kép: A budapest – gellérthegyi oppidum térképe az ásatások helyével (PETŐ–NOVÁKI 1988; PETŐ 1993; BARRAL 1998. térképei alapján).

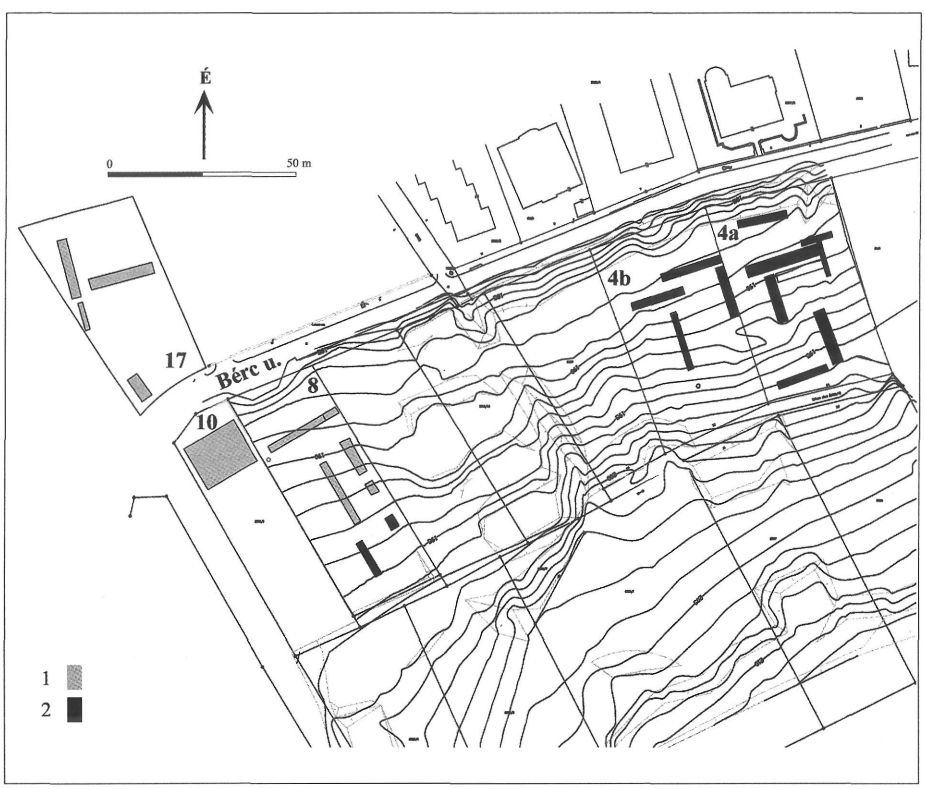

4. kép: Budapest – Gellérthegy északi oldalán (Bérc u.) végzett ásatások helyszínrajza. 1. régészeti lelet nélküli kutatóárkok; 2. kutatóárkok LT D korú objektumokkal (Busi György és Kovács Tibor geodéziai felmérése).

R. FACSÁDY ANNAMÁRIA

ÉKSZERLENYOMATOS RÓMAI TÉGLA AQUINCUMBÓL

Az Aquincumi Múzeum téglaraktárának rendezése, illetve adatbázisának készítése során egy nem szokványos lenyomatú töredéket emeltünk ki.[1] A tégla a Hajógyári-szigeten 1996-ban, H. Kérdő Katalin vezetésével végzett feltárásból[2] származik, s a helytartói rezidencia területéről ismert építési kerámia rendszerezése, valamint egyetemi szakdolgozat formájában történt részbeni feldolgozása[3] kapcsán terelődött rá a figyelem.

A tégladarab[4] mérete 21,5 x 12 cm, vastagsága 2 cm. A törésfelületekből egyértelműen megállapítható, hogy *tubus* szélesebb oldallapjának töredéke, felületén bemélyített vonalakon kívül még a téglaporos mészhabarcs maradványait lehetett megfigyelni. A rajta lévő bélyeg szövege: CHO(rtis). A töredék jelentőségét, egyedi elbírálásának szükségességét azonban egy minden bizonnyal véletlenül rákerült lenyomatnak köszönheti. A csupán technikai okok miatt készített vonalak között megbúvó ábrázolás ugyanis egy vésett gemmával[5] díszített fejű gyűrűtől származik. *(1. kép)*

A GYŰRŰ FELTÉTELEZETT TÍPUSA ÉS A GEMMA ÁBRÁZOLÁSA

A gyűrűt viselő kéz legalább kétszer ért hozzá a még nyers téglához a tubus egyik hosszabbik oldalának szélénél. A lenyomat duplázódása - 4-5 mm-es eltéréssel - élesen kirajzolódik, *(2. kép)* a kettős lenyomat miatt viszont a gyűrű formája kevésbé karakterisztikus. Az első, eredetileg bizonyosan teljesebb formát mutató lenyomaton a gemmakép részlete, a gyűrű fejének alakja, a vállak indítása mutatkozik. A második, felsőbb lenyomat az előbbit részben eltakarja ugyan, de szerencsésen megmaradt a gyűrűfejet díszítő, valószínűsíthető gemma csaknem teljes terjedelmű ábrázolása. Az enyhén ovális gyűrűfej erőteljes, de minden bizonnyal díszítetlen vállban folytatódott. Mivel a gemma - nyomai alapján - nem simulhatott teljesen a gyűrűfejbe, a váll pedig határozott vonalvezetésű, a gyűrű eredetijét Henkel[6] 25. Nr. 157, ill. 56. Nr. 411. Guiraud 2-es (c, d, f g),[7] Henig XII.,[8] illetve Aquincum I.[9] típusok között kell keresnünk. *(3. ábra)* Pontosabb típus-meghatározásra a gyűrűtest ismeretének hiányában nem vállalkozhatunk, de minden bizonnyal egy „typical Roman fingerring"[10] hagyott nyomot töredékünkön. Ennél a formánál a gyűrűtest, a vállak és a gyűrűfej külön díszítés nélkül, egyetlen lendületes ívet alkot. A fej egyáltalán nem, vagy alig emelkedik ki a váll vonalából, hangsúlyosságát az ékszer arányaihoz képest jelentős méretű díszítménye okozza. A vállak a fej felé egyenletesen vastagodók, díszítetlenek. Az 1. század végétől[11] ismert, gyakori gyűrűforma, amely a következő század folyamán fokozatosan, kisebb-nagyobb mértékben módosult. A legszembetűnőbb változás, hogy a gyűrűk válla egyre szélesebb és vastagabb, esetenként szögletesebb lett,[12] a díszítés hangsúlya pedig egyre inkább a fej helyett, illetve mellett a gyűrűvállakra került át. Divatjának szűkebb időszakra történő keltezését bonyolítja, hogy a 3. század folyamán földbe került pannoniai kincsleletekben a főként 2. századra jellemző gyűrűforma a 3. század második feléig, végéig megőrződött.[13]

[1] A téglaraktár rendezését és a feldolgozást Havas Zoltán végzi. Ő hívta fel figyelmemet erre a darabra, amit ezúton is köszönök.

[2] Az ásatás ismertetése: KÉRDŐ 1997. 27-39.

[3] HAVAS 2005.

[4] Téglakatalógus száma. 896, azonosítási száma: 3638.

[5] A lenyomat alapján csak nagy valószínűséggel feltételezzük, hogy gyűrűkő befoglalásával készült a fej díszítménye. A gyűrű saját anyagából készített fejen bemélyített portré igen ritka, ld. GESZTELYI T: Pannóniai gyűrűk egy debreceni magángyűjteményben, DDMÉ (2000), p. 106.

[6] HENKEL 1913. 25., 56.

[7] GUIRAUD 1989. 181.

[8] HENIG 1978. 39. és fig. 1.

[9] FACSÁDY 2003. 13.

[10] JOHNS 1996. 42.

[11] Pl. AGUN 126.

[12] AGUN 71, 72, 118. FACSÁDY 2001a. 221. Nr.1.

[13] Gesztelyi T: Pannonische Siegelringe: Kontinuität und Diskontinuität. In: Akten des 3. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens. Bonn, 1996. 53.; FACSÁDY 2001. 67.

A gyűrű fejrészét - pozitívban fennmaradt lenyomatából következően - intaglio díszítette. A téglatöredéken jobbra néző fej látható, fején babérkoszorúval. A fejtető, a babérkoszorú részlete, illetve a koszorút összekötő szalag az alsó lenyomaton is jól kivehető. Ugyancsak tisztán látszik az orr egyenes vonala, csak sejteni lehet viszont a szemet és a szájat. Minden bizonnyal nem járunk messze az igazságtól, ha az áll vonalának erőteljes kiugrása miatt szakállas férfiportré lenyomatának tartjuk a gemma ábrázolását. Sajnálatos módon a gemma többi része a felső lenyomaton nem maradt fenn, de a gyűrűkő nyomvonalának ívelődése alapján az ábrázolásnak a nyak alatt, vállnál kellett befejeződnie.

Nem a véletlen műve, hogy a lenyomat látványa éremképet juttat eszünkbe. Bár a technikai kivitelezés különbözősége ellenére a vésnökök néha gemma készítésére is vállalkozhattak,[14] mégis elsősorban az ábrázolások tematikája, szimbolikája vagy kompozíciós elemei miatt találhatunk azonos vonásokat a numizmatika és az ún. kisművészetek között.[15] Portrék esetében még nyilvánvalóbb ez az összefüggés, ami a gemmaábrázolások keltezését nagymértékben segíti. A mindkét lenyomaton világosan látszó, szalaggal összefogott babérkoszorú[16] bizonyossá teszi, hogy egy császár arcmását vésték a gemmára. Egyéni vonások természetesen nem fedezhetők fel a lenyomaton, a szakállviselet azonban némileg szűkítheti a feltételezhető ábrázoltak körét. A szakállt viselő császárok sora Hadrianusszal kezdődik, s csak Caracalla után törik meg. A 3. század gyors egymásutánban következő császárai között akad, aki szakállt is viselt, de, különösen a 3. század első felében uralkodó imperatorok „katonás", borostaszerű viselete távol állt a lenyomaton kivehető, állat és arcot is beborító, minden bizonnyal ápolt körszakálltól. A gyűrű formáját, a típus legvalószínűbb készítési idejét is figyelembe véve, a későrómai korszak uralkodóit kizárhatjuk a feltételezett ábrázoltak köréből. Minden bizonnyal nem járunk messze az igazságtól, amennyiben az egyenes orrával, körszakállával (és bajuszával), kissé kerek arcával megjelenített gemmaportréban Hadrianus arcmását véljük felismerni. *(4. kép)*

A GYŰRŰ TULAJDONOSA

A gemmaportré azonosítása mellett felmerül a gyűrű viselési módjának és lehetséges birtokosának kérdése.

Az általánosan személyhez kötött díszítménynek, ékszereknek tartható tárgyak közül a legsokoldalúbb, többféle tartalommal felruházott, mindkét nem képviselői által viselt ékszer a gyűrű. Lehet ugyan „csupán" az *ornamenta muliebris* része, de különböző jelentéseket is hordozhat és közvetíthet a társadalom számára. Az egyszerű alapforma változatos kialakítási lehetőséget rejt magában, elsődlegesen mégis eszközként szolgált, a „személyazonosság" bizonyítékaként, a hitelesítés eszközeként szolgáló pecsét miatt birtokolták.[17] Formája pedig, az ujjat körülölelő, önmagába visszatérő kör, mágikus hiedelmek, az isten-ember és ember-ember közötti kapcsolat kimutatásának eszközévé tette.[18] Anyaga szerint fontos megkülönböztető jellé, státusszimbólummá vált.[19] A köztársaságkorban a senatori rend tagjai vasgyűrűt viseltek, s aranygyűrű kezdetben csak a külföldi követségbe indulóknak járt, majd az - a lovagrend létrejöttekor - ennek a rendnek a megkülönböztető jele lett.[20] Az aranyból készült gyűrű rangjelző mivolta a katonaságnál is érvényre jutott,[21] a megkülönböztetett rendből kikerült katonai parancsnokok viselhették, a katonaság soraiban azonban csak Septimius Severus rendelete alapján, 197. után válhatott általánossá.[22] Már Plinius is utal azonban arra, hogy a tiltások ellenére többen is hordtak - jogosulatlanul - aranyból készült gyűrűt.[23] Az ábrázolások és a tárgyi leletek tanúsága szerint a római császárkor leggyakrabban viselt ékszerfajtája volt, a luxus és a pazarlás fokmérője is olykor.[24] A hüvelykujj kivételével mindkét kéz minden ujján lehetett, akár több darab együttesen is. Az irodalmi források[25] állítását megerősítik az ábrázolások, néhány egyiptomi múmiaportrén[26] kívül a palmyrai kőemlékeken a sok ékszert viselő hölgyek több ujján is látható gyűrű.[27] Rómavárosi emlékek mellett a provinciális kőfaragás is szolgál példával.[28] A

[14] GESZTELYI T: Numizmatika és glyptika. In: Numizmatika és társtudományok 3. Nyíregyháza, 1999. 127.

[15] VERMEULE, C.C: Copying in Imperial Roman Die Design Numismatic Circular 60. (1952), p. 395-400.; HENIG 1978. 135.

[16] ALFÖLDI 1970. 235.

[17] HENIG 1978. 22.

[18] TÓTH 1986. 21.

[19] REINHOLD, M: Usurpation of Status and Statussybols in the Roman Empire. Historia 21. (1971), p. 287.; KOLB, F.: Zu Statussymbolik in antiken Rom. Chiron 7. (1977), p. 243. ERGÜN 1999. 714.

[20] PLINIUS NH XXXIII. 29.; ALFÖLDY 2000. 23.

[21] SANDER, E: Die Kleidung der römischen Soldaten. Historia 12. 1963. 144.

[22] HERODIANUS, III. 8. 4-5. CASSIUS DIO, LXXVI.1.1.

[23] TÓTH 1986. 19. N. ERGÜN 1999. 715.

[24] IUVENALIS, 7. 140.

[25] Pl. PLINIUS NH 33,24., MARTIALIS 11. 59.

[26] DOXIADIS 1995. 19. Nr. 11-12, 71. Nr. 59, 60, 117. Nr. 89, 119 Nr. 93. és 118. Nr. 90.

[27] INGHOLD H: Studier over Palmyrensk skulptur. Koppenhága, 1928. 49, 50, 51. kép; DEPPERT-LIPPITZ, B.: Die Bedeutung der palmyrenischen Grabreliefs für die Kenntnis römischen Schmucks, Palmyra. Linz, 1987. 181,182,183.

[28] ERGÜN 1999. 715. LEFÈBVRE 1990. 47-48., Nr. 22.

pannoniai sírkövek egy részén is megfigyelhetünk az ábrázolt személy ujján gyűrűt. A legtöbb esetben azok a férfiak viselik - bal kezük gyűrűsujján vagy kisujján -, akik kezükben irattekercset tartanak, illetve az irattekercset tartó férfiak kezén kivétel nélkül megtalálható.[29]

Kérdés, hogy a lehetséges tulajdonos meghatározásához közelebb segít-e a gemma ábrázolása? Bár a gyűrűbe foglalt gemmák képi világának témaválasztása, az ábrázolások elterjedési területe és statisztikai elemzései alapján, bizonyos mértékig függhetett annak tulajdonosának- viselőjének foglalkozásától, társadalmi helyzetétől,[30] egy császári képmást hordozó gyűrűkő azonban más szempontok szerinti megítélést kíván. Propagandaértéke kétségtelen, ugyanakkor viselése kifejezésre juttatja az uralkodó iránti hűséget is. Gemmák ajándékozásáról nincs adatunk, csupán az uralkodói portrét magán hordozó pénzérmék osztogatásáról találhatunk elszórt utalásokat.[31] A Digestában[32] ékszerként viselt arany és ezüstpénzekről olvashatunk: *„Nomismata aurea vel argentea vetera, quibus pro gemnis uti solent..."* A 2. századtól követhető nyomon, hogy az érmeket - gemmaként felhasználva - ékszer részeként viselik.[33] A kutatás nem foglal állást egyértelműen a császári ajándékozás kérdésében a császárportréval vésett gemmák esetében sem.[34] Stíluskritika alapján egy részük készítése udvari műhelyhez köthető, ugyanakkor bizonyos anomáliák alapján a provinciális gemmavésésben is feltételezhető gyakorlat a császárportré metszése.[35] A gyűrűben vagy abból kiesve előkerült „császári" gemmák három időhorizonton sűrűsödnek,[36] amelyek egy adott terület politikai hangsúlyát tükrözik. A gemmaleletek mennyiségét, ezen belül pedig a császárt és környezetének tagjait ábrázoló metszeteket tekintve meglepő az Aquincumban előkerült darabok csekély száma.[37] Figyelmen kívül hagyva a császári ház asszonyainak nemegyszer csak frizurájuk alapján valószínűsíthető képmásait, az imperatorok arcmásával vésett intagliok mennyisége és területi eloszlása azt sugallja, hogy ezek készítése és szétosztása szabályozott lehetett.

ELLENŐRZŐ LÁTOGATÁS A TÉGLAKÉSZÍTŐ MŰHELYBEN?

A téglakészítő műhelyekről, azok vezetőiről a principátus korából kevés írásos adat áll rendelkezésünkre. Csupán néhány elöljárót ismerünk név szerint, de feliratuk alapján sem a *figlinarii*,[38] sem a *magistri figlinarum* nem lehettek magas rangban, az *immunes*-hoz tartoztak.[39] Bár a császárportrés gyűrű tulajdonosának társadalmi helyzetét pontosan nem tudjuk meghatározni, a gyártási folyamathoz azonban némi adalékul szolgálhat gyűrűje lenyomata. Mivel a lenyomat duplázódott, feltételezzük, hogy a szárításra előkészített tégla legalább keze magasságában - állványon - lehetett, s nem a gyűrű esett véletlenül a földön lévő téglára. Alátámasztja ezt a feltételezést, hogy egyes téglafajtákon - tubusokon, imbrexeken, padlótéglákon - lábnyomokat nem lehet megfigyelni.[40]

A gyűrűt nem viselhette a munkafolyamatban közvetlenül részt vevők egyike sem, így magasabb rangban lévő látogatót kell feltételeznünk. Bár a téglabélyegek előkerülési helyei alapján általában ezek, akár nagyobb távolságokra történt szállítását feltételezi a kutatás,[41] elgondolkodtató a töredék előkerülési helye. A kész tubust a helytartó rezidenciájának építkezéséhez használták fel, ezért esetleg az ellenőrzés sem lehetett véletlen.

A téglatöredék újkori rétegből került elő, így közelebbről nem lehet meghatározni, mely épületrész készítésére, esetleg javítására került sor a gyűrűportré alapján feltételezett időszakban.

Az ásatások során nagy mennyiségben előkerülő, bélyegei révén keltező értékkel bíró építőanyag előállításának konkrét folyamatáról, a munka szervezéséről, az egyes munkafázisokról kevés adattal rendelkezünk. Egy véletlenül megőrződött, apró nyom azonban gondolatébresztő lehet.

[29] Az aquincumi sírkőplasztikára vonatkozóan: FACSÁDY 1997. 105.
[30] SCHMIDT, E.M. Gemmen und Glaspasten in der Prähistorischen Staatsammlung, München. Bayerische Vorgeschichtsblätter 36. (1971), p. 244.; AGUN 12-13.
[31] FACSÁDY 1999-2000. 270.
[32] POMPONIUS, Dig. VII. 1,28.
[33] FACSÁDY 1999. 117. FACSÁDY 1999-2000. 290.
[34] Aquincum egyetlen császárportrés gemmájával kapcsolatban ld. NAGY L: Bp. Tört. II. Bp. 1942. 627., illetve ellenvéleményként NAGY T: Vettia Fortunata szarkofágja és mellékletei = Der Sarkofag von Vettia Fortunata und seine Beigaben. ArchÉrt 114-115. (1987-1988.), p. 240.
[35] GESZTELYI 1985. 182-183.
[36] DEMBSKI, G: Kaiserliche Gemmen und Kameen aus Carnuntum. Carnuntum Jahrbuch 1998. 20.
[37] AQUILEIA-AQUINCUM 1995. 89-95.
[38] LŐRINCZ 1991. 194.
[39] LŐRINCZ 1991. 193.
[40] HAVAS 2005. 32.
[41] LŐRINCZ 1990. 86., 41. j.

IRODALOMJEGYZÉK

AGUN — GESZTELYI, Tamás: Antiken Gemmen im Ungarischen Nationalmuseum. In: Catalogi Musei Nationalis Hungarici SerArch 3. Bp., 2000.

ALFÖLDI 1970 — ALFÖLDI András: Die Monarchische Repräsentation im römischen Kaiserreche. Darmstadt, 1970.

ALFÖLDY 2000 — ALFÖLDY Géza: Római társadalomtörténet. Bp., 2000.

AQUILEIA–AQUINCUM — Aquileia–Aquincum / Szerk. Szabó K. Bp., 1995.

DOXIADIS 1995 — DOXIADIS, E.: The Mysterious Fayum Portrait. Faces from Ancient Egypt. London, 1995.

ERGÜN 1999 — ERGÜN, N.: Der Ring als Statussymbol. Kölner Jahrbuch 32. (1999), p. 713–725.

FACSÁDY 1997 — R. FACSÁDY Annamária: Représentations de parures sur les stèles funéraires du Musée d'Aquincum. In: Akten des 4. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Celje 1995. Situla 36. (1997), p. 103 - 106.

FACSÁDY 1999 — R. FACSÁDY Annamária: A numizmatika jelentősége a római ékszerkutatásban = The significance of numismatics in the study of Roman jewelry. In: Numizmatika és társtudományok 3. Nyíregyháza, 1999. p. 117–126.

FACSÁDY 1999–2000 — R. FACSÁDY Annamária: Roman mounted coins. ActaArchHung 51. (1999–2000), p. 269 - 325.

FACSÁDY 2001 — R. FACSÁDY Annamária: Trésors de bijouterie trouvés en Pannonie. ActaArchLovaniensia–Monographiae 12. (2001), p. 67.

FACSÁDY 2003 — R. FACSÁDY Annamária: Az aquincumi ékszerek. Adatok a római testékszerek forma és anyag szerinti korszakolásához. PhD értekezés. (Kézirat) Bp., 2003.

GESZTELYI 1998. — GESZTELYI Tamás: Pannoniai vésett ékkövek. Bp., 1998.

GESZTELYI 1985 — GESZTELYI Tamás: Caracalla és Geta ábrázolása provinciális gemmákon. (Az ikonográfiai megkésettség kérdése a gliptikában). ArchÉrt 112. (1985), p.

GUIRAUD 1989. — GUIRAUD, H.: Bagues et anneaux á l'époque romaine en Gaule, Gallia 46. (1989), p. 173–211.

HENIG 1978. — HENIG, M.: A Corpus of Roman Engraved Gemstones from British Sites. In: BAR British Series 8. Oxford, 1978.

HENKEL 1913 — HENKEL, F.: Der römischen Fingerringe der Rheinlande und der benachbarten Gebiete. Berlin, 1913.

KÉRDŐ 1997 — KÉRDŐ Katalin: Előzetes jelentés a helytartói palota szondázó jellegű kutatásáról = Preliminary report on test excavations at Governor's Palace. In: Aquincumi füzetek 3. Bp., 1997. p. 27–39.

LŐRINCZ 1991 — LŐRINCZ, Barnabás: Organisatorische Fragen der Herstellung und Vewendung von Ziegelstempeln. Specimina Nova (1991), p. 191 - 211.

LŐRINCZ 1990 — LŐRINCZ Barnabás: A hadsereg építkezései. A bélyeges téglák. In: Pannonia régészeti kézikönyve / szerk. Mócsy A., Fitz J. Bp., 1990.

LEFÈBVRE — LEFÈBVRE, L: Le Musée Luxembourgeois Arlon (kiállítási vezető). Brüsszel, 1990.

TÓTH 1986 — TÓTH Endre: Római gyűrűk és fibulák. In: Évezredek, évszázadok kincsei 3. Bp., 1986.

BRICK WITH JEWEL IMPRESSION FROM AQUINCUM

During the excavation of the Resident of Aquincum's palace in 1996, a fragment of a tube (brick) was found featuring side by side with the CHO seal (?) an impression which was made unintentionally. The impression comes without a doubt from a ring. Judging by its shape the ring node would have continued in a marked but nonetheless unadorned shoulder. As it shows on the impression, the gem could not have been entirely level with the ring node. The original of the ring belongs with types Henkel 25. Nr. 157, 56 as well as. Nr. 411. Guiraud 2 (c, d, f g), Henig XII., or Aquincum I. The node was decorated with an intaglio depicting a human profile with a laurel looking right - in all likelihood a bearded man's profile, considering the markedly jutting chin-line. The laurel, however, is unmistakable evidence that the gem portrays an emperor. The shape of the ring, the straight nose along with the chin curtain and the moustache, as well as the round face suggest that the portrait is that of Hadrian.

The ring impression appears twice on the brick, which allows us to make certain inferences concerning the method of brick manufacture, namely, that the moulded bricks were dried on shelves or stands. The owner of the ring, presumably a professed follower or henchman of the emperor would have been a visitor of the brick-manufacturing workshop.

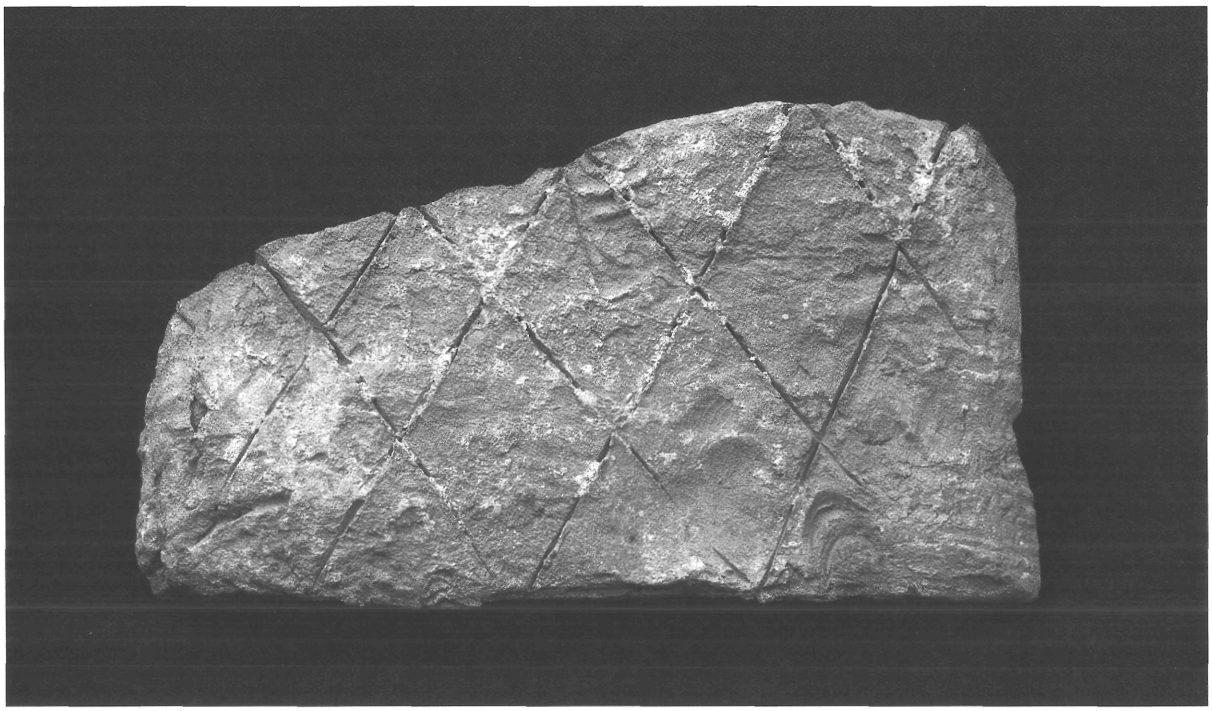

1. kép. Tubus töredéke bélyeggel és ékszer lenyomatával

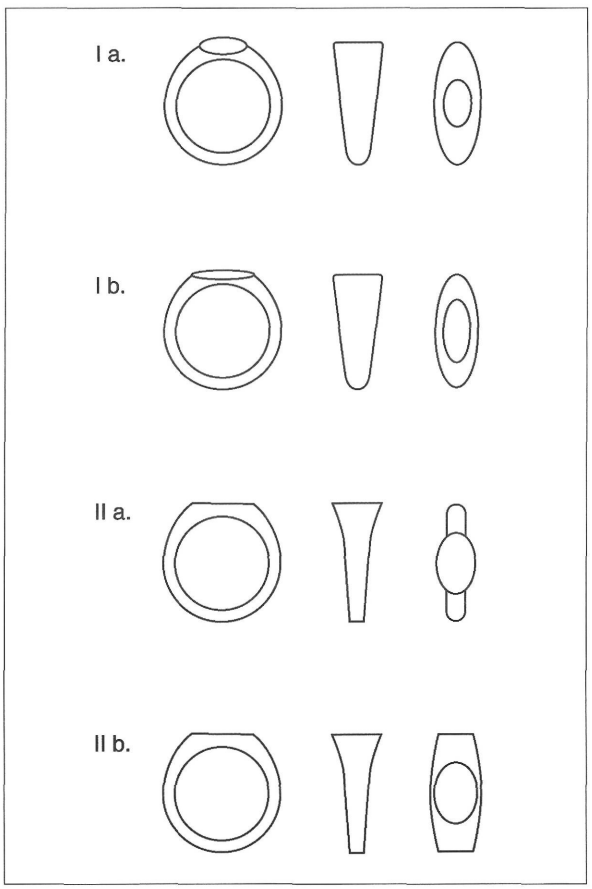

3. ábra. Az Aquincumi gyűrűk I. és II. típusa

2. kép. A gyűrű kettős lenyomata

4. kép. Hadrianus portréja érmen

R. FACSÁDY ANNAMÁRIA

AQUINCUMI FÜLBEVALÓK

Az arcot keretező, kifejezetten díszítő jellegű inaures az egyik legkedveltebb, leggyakrabban viselt ékszerfajta volt. Változatos kialakítású példányai méltó reprezentánsai a jellegzetes római ékszerművesség hellenizmusban gyökerező ágának.

Viseletére nemegyszer találunk utalást a római szerzőknél, azonban véleményük nem túl hízelgő. Ovidius,[1] Iuvenalis[2] sőt Seneca[3] is nehezményezi túlzott méreteiket, bár bírálatuk oka nem az esztétikum hiánya. Bármilyen ékszer a régi erkölcsök lazulását, az egyszerű életforma végét, a gazdagság öncélú mutogatását jelentette, a rómaival szembenálló görög-hellenisztikus, azaz keleti értékrendet szimbolizálta.[4] A Kr. u. 1-2. századi „hivatalos" ábrázolásokon - érmen, szoborportrén, reliefen - nem is találjuk nyomát, ugyanakkor a tárgyi emlékanyagban és a „magánjellegű" díszítményeken jelen van. Láthatjuk a pompeii hölgyek fülében is, az egyiptomi múmiaportrék pedig arról tanúskodnak, hogy még a „puritánabb", kevés ékszert viselő nők is hordtak legalább fülbevalót.[5] Divatjának általánosan elfogadottá válásával pedig képi megjelenítésének mennyisége és változatossága jelentősen növekedett.

Bár a pannoniai sírköveken egyéb tényezők miatt a fülbevaló ábrázolása kevésbé jellemző, a tárgyi leletanyagban, főként a sírokból származó leletek között, a fülbevalók mennyisége számottevő. Kisebb arányban őrizték meg ezeket az ékszereket kincslelet részeként,[6] csak a balozsameggyesi[7] és a szalacskai[8] kincsek között maradtak ránk példányaik.

FÜLBEVALÓ VAGY „KLIPSZ"? MEGJEGYZÉSEK A RÓMAI FÜLBEVALÓK VISELETI MÓDJÁHOZ

Az egyetlen ékszerfajta, amelynek viseléséhez a test bizonyos „módosítására", külső beavatkozásra volt szükség. Id. Plinius említi a fülcimpa átfúrásának szokását, s a fülről írván jegyzi meg, hogy „...in alia parte feminis maius inpendium margaritis dependentibus...".[9] Mivel gyereksírokból is szép számmal kerülnek elő a felnőtt nőkével megegyező formájú ékszerek, a műveletre kisgyermekkorban már sor került. Ezt bizonyítja a Berlinben őrzött két múmiaportré is, melyeken ékszereikkel együtt festették meg az elhunyt gyermekeket.[10] Viselése viszont ennek megtörténte után szükséges volt. Nem figyelt fel eddig a kutatás a formát ugyan nem befolyásoló, de a viselet módját illetően jelentős apróságra.

A fülbevaló beillesztésére alapvetően két, egymástól különböző szerkezeti elem szolgált a császárkori ékszereken. Az egyik lehetőség az összezáródó karika, egyik végén kis kampóval, a másikon a kampó befogadására készült hurokkal. A karika általában sima huzalból készült, melyet tovább díszítettek, ráforrasztott formákkal vagy különböző függőkkel. A másik alaptípusnál az akasztó nyitott, kissé szabálytalan S betűre emlékeztető alakban hajlított huzalból készült, amelyet az ékszer hátsó részére erősítettek. A zárt karikájú fülbevalók mindenképpen csak átfúrt fülcimpába kerülhettek, ezek viselési módjára most nem kívánok kitérni. Az ún. „S akasztós" típusok egyik változata azonban a fül átlyukasztása nélkül, a mai „klipsz" elődeként is viselhető volt, sőt, viselete csak így magyarázható! Az eredeti, viseletnek megfelelő helyzetet csak a kétrészes, függővel készült típusoknál lehet egyértelműen rekonstruálni, mivel a függők helyzete megadja a helyes irányt. Az aquincumi leletanyagban mindkét viselési módra van példa az S akasztós, kombinált, IX. és X. típusba (ld. később) sorolt

[1] OVIDIUS, De medicamine faciei, 17-22.
[2] JUVENALIS, II. 6. 457-459.
[3] SENECA, De beneficiis 7,9,4.
[4] ALEXANDRIDI, A: Schmucklos oder trachtlos. Bildnisse römischer Frauen vom 1. Jh.v. - 2. Jh. N. Chr. Anodos. In: Studies of the Ancient World 3. (2003). Trnava, 2004. 9.
[5] DOXIADIS 1995. nr. 33, 36, 110, 111, 2 századból nr. 106.
[6] FACSÁDY 2001. 63.
[7] SEY-KÁROLYI-SZENTLÉLEKY 1971. 192.
[8] JÁRDÁNYI-PAULOVICS 1953. 115-129.
[9] PLINIUS NH 11. 136. és NH 12. 1, 2.
[10] DOXIADIS 1995. 49. és 50. kép.

változatok között. Az első változat akasztórészének felfelé ívelődő hurokmegoldása egyértelművé teszi, hogy a fülcimpán kifúrt lyukba könnyedén beakasztható volt. *(1. ábra, 17/b. kép)* Ebben az esetben azonban az ékszer felső része nem simulhatott a fülre, az akasztóhorog magasságától függött távolsága. A másik variációnál a hurok a csüngők irányába, azaz lefelé ívelődik, a fülbe beakasztani képtelenség volt. *(2. ábra, 18/b. kép)* Viselésekor a fülcimpát alulról ölelte körül az „S" alakú kampó, amit a szokásos beakasztós mód fordítottjaként forrasztottak az ékszer felső részének hátoldalához. A felerősítés kizárja, hogy az akasztó elmozdulhatott volna eredeti helyzetéből. A felső rész így szorosan rásimulhatott a fülcimpára, ahogy az, többek között, Primilla képmásán[11] is látható. A meghajlított huzal kellően rugalmas volt ahhoz, hogy a fülcimpára rányomható legyen, ugyanakkor az ékszernek a viseléshez elegendő tartást biztosítson. E megoldás magyarázatot ad az aránytalanul megnyújtott kampók létjogosultságára is. Lehetséges, hogy a 3. századtól divatossá váló, nagy méretű, felső részén áttöréssel díszített ékszerek készültek csak ily módon,[12] a függőkkel eltakarva a szerkezetet. Így viselhették a lyoni kincs[13] fülbevaló-párjait, de példákat a birodalom más részeiből és Pannoniából is találunk e technikai megoldásra.[14]

A FÜLBEVALÓK TIPOLÓGIZÁSÁNAK SZEMPONTJAI

Az ékszerek közül a fülbevaló - közvetlenül az arc mellett lévén - a legkarakterisztikusabb, ugyanakkor a legtöbb variációs lehetőséget magában rejtő ékszerfajta. Kormeghatározásában nehézséget jelent a típusba sorolás kérdése. Egységes szempontok szerinti besorolás hiányában az egyes kutatók tipológiai szemléletmódja között alapvető eltérések adódnak, így a rosszul megválasztott, esetleg igen távoli analógiák figyelembe vétele hamis korszakbehatárolásokat eredményezhet.

Az aquincumi példányok tipologizálását alapvetően két szempont szerint végeztem. Egyik a szerkezetét, másik összképét érinti, melyet előbbi csak részben befolyásol. Szerkezetileg a legnagyobb különbség az akasztó technikai megoldásánál figyelhető meg; lehet zárt vagy nyitott. Összképe szerint egyszerű, egyrészes, vagy összetett, többrészes variációkat különböztethetünk meg. A nyitott, S formájú akasztó nagyobb változatosságot, többféle díszítési módot tett lehetővé az ékszerek készítésénél, melyek eltéréseik miatt új típusokat eredményeztek. Az egyes formai megoldások közül több párhuzamosan, hosszabb ideig divatos volt. Nagyon kevés azoknak a jellegzetes típusoknak a száma, mely rövidebb, behatárolható időszak, esetleg egy szűkebb terület viselete volt. A forma mellett az esetek többségében a keltezés pontosabbá tételét a felhasznált minta vagy technika teszi lehetővé, különösen az áttört motívumot alkalmazó daraboknál. Azonos formák a római birodalom különböző tartományaiban, eltérő keltezést lehetővé tevő régészeti konstellációban kerülnek elő, ami nem minden esetben magyarázható a többgenerációs használat feltételezésével.

Az Aquincumban és környékén előkerült példányok tíz fő típusba sorolhatók: az I-III. típusúak zárt karikával, míg a IV-X. típusúak nyitott akasztómegoldással készültek. *(3. ábra)*

AZ EGYES TÍPUSOK LEÍRÁSA ÉS KORMEGHATÁROZÁSA

I. típus: egyrészes, zárt karika

A legegyszerűbb, legelterjedtebb forma, de a felhasznált alapanyag vastagsága alapján némi variációs különbségek figyelhetők meg az egyes darabok között. Mivel a karika a II. és III. variáció alapját képezte, nehéz meghatározni, hogy valóban csak magában viselték-e már a kora császárkorban is.[15] Változatai a huzal mintázatában és a záródás kialakításában különböznek egymástól.

I/a. Huzalból készült karika, végei spirálisan egymásra tekertek. Technikai kialakítása megegyezik a „rugós" karperecekkel[16] és gyűrűkkel.[17] Aranyból[18] igen gyakori, (6 pár került elő) de ezüstből és bronzból készült változata is ismert Aquincumból. *(1. kép)*

I/b. Huzalból hajlított karika, egyik vége hurokformára alakítva, a másik kampós. Minden pár aranyból[19] készült. *(2. kép)*

I/c. A karika sodrott huzalból készült, záródása egyszerű kampó-hurok. Egy példánya ismert bronzból.[20]

A könnyen kialakítható forma a hellenisztikus korra nyúlik vissza. Britanniában feltűnik már a bronzkorban és példányai fellelhetők a római kor után is.[21] Párhuzamai a 2. századból ismertek

[11] METZGER 1999. 133. 111. kép.

[12] A publikációk a legtöbb esetben nem teszik lehetővé a hurok irányának megállapítását.

[13] SEY-KÁROLYI-SZENTLÉLEKY 1999. 123. és 124.

[14] RUSEVA-SLOKOSKA 1991. Kat. 49, 51, 54; JEWELRY cat. 4, 6.; JÁRDÁNYI-PAULOVICS 1953. 124.

[15] SIVIERO 1954. 298. Pompeii

[16] R. FACSÁDY A: Bracelets d'Aquincum ANODOS. Studies os the Ancient World 3. (2003) 44.

[17] HENKEL 73. Nr. 695-705. típusok

[18] TOPÁL 1993. 20, TOPÁL 2003. 46.

[19] SZIRMAI ArchÉrt 112 (1985) 222.; FACSÁDY 2002. 222

[20] TOPÁL 1993. 12.

[21] ALLASON-JONES 1989. 6. (Type 3.)

Thrákiából,[22] Viminaciumól[23] a 2–4. század között. Az I. típusú karikák variációi (I/a. és I/b. keveréke) Pannoniában és attól keletre volt használatban.[24] A későrómai temetőkben a III/b. típuusal azonos számban a leggyakoribb fülbevalóforma.[25] Az aquincumi darabok kísérőleleteik alapján a 3. század végén – 4. század elején kerülhettek a sírokba.

II. típus: egyrészes, díszített karika

Az I. típustól díszítményében különbözik:

II/a. A huzalból hajlított, egyszerű hurok–kampó záródású karikára külön huzalszálból spirál alakban feltekert díszt forrasztottak. Aranyból négy példány ismert.[26] *(3. kép)*

II/b. A karikára forrasztva domborított dísz van, két aranyból készült darab képviseli. *(4. kép)*

II/c. A karikára egy szakaszon egy másik huzaldarabot tekertek fel. Egy aranyból[27] és egy ezüstből készült darab van az aquincumi gyűjteményben. *(5. kép)*

E típus készítési idejét sem lehet pontosan behatárolni.[28] Igen gyakori a 2–3. században a viminaciumi darabok között,[29] elsősorban aranyból. A II/a, spirállal díszített változatának 2. századi feltűnését éremmel keltezett sírleletek mellett megerősíti jelenléte a szarmata temető leletei között.[30] Intercisában is előfordul,[31] Majson, ugyancsak ezüstből, Commodus éremmel együtt került elő.[32] Megjegyezzük, hogy a spirál motívum a britanniai fülbevalókon[33] is ismert, de ezek S formájú akasztóval készültek, így nem tekinthetők típusunk párhuzamának. A II/b. típus analógiái is a 2.[34] és a 3.[35] századból származnak, míg a c. altípussal azonos darab Intercisából került elő.[36]

III. típus: zárt karikájú, kétrészes

I/b. típusú karikán külön ráilleszthető függő van. A variációk a csüngő formája alapján különböznek egymástól..(Párhuzamai meghatározásánál nem tekinthetünk el attól a ténytől, hogy a kutatók egy része tipológiájuk készítésénél nem veszik figyelembe a függők alakváltozatait.)

III/a. Huzalból kialakított függő, végén gyöngyszemmel. Három aranyból készült darab mellett egy bronz fülbevaló is előkerült. *(6. kép)*

III/b. Kúp illetve csonkagúla alakú csüngővel egy arany[37] és egy bronz ékszer került elő. *(7. kép)*

III/c. Gyöngydrót karikán kerek, véséssel díszített lemez aranyból. (8. kép)

A III. típusra is a hosszú élettartam jellemző. A kora császárkortól viselték a zárt karikáról kis sima vagy csavart huzalszálon csüngő gyöngyszemet. (III/a. típus) Feltűnik már Pompeii ékszerei között,[38] de elterjedése a 2. századtól számottevő, s a késő császárkorig keltezhető egy–egy darab.[39] Az egyszerű elkészítés ellenére a végeredmény igen dekoratív, a huzal hosszától és az azon lévő gyöngy anyagától, színétől, nagyságától függően. A III/b. típusnál granulációval díszített vagy gyöngydróttal keretezett kúp vagy gúla alakú, pasztával kitöltött üreges, 16–29 mm hosszú csüngő keretezte az arcot. Párhuzamai[40] a 3. századtól kezdve ismertek, 4. századi női és gyermeksírokban fordulnak elő.[41] Kedveltségüket bizonyítja a későrómai temetőkből származó, aranyból és bronzból készült változataik magas száma.[42] A sírból előkerült aquincumi darab készítési idejét a 3. század végére tehetjük. A fülbevaló függőjének mérete és formája ugyanakkor átvezet egy bizonytalan rendeltetésű függő, az úgynevezett „Hercules–buzogány" alakú csüngők problematikájához.[43]

IV. típus: „S" akasztójú, félgömbös végű

Az S formájú akasztóval ellátott fülbevalók legegyszerűbb típusa. Díszítménye csupán a közvetlenül az akasztó végére forrasztott üreges gomb. *(9. kép)* Az aquincumi példányok díszítménye vagy félgömb alakú, sima gomb (IV/a.típus), melyből három aranyból való[44] került elő, vagy, amint azt egy darabon megfigyelhettük, aranyból készült kúp alakú gomb,(IV/b.) végébe illesztett apró smaragd gyöngyszemmel.

[22] RUSEVA-SLOKOSKA 1991. Cat. 3. aranyból, 67. ezüstből
[23] MILOVANOVIĆ 2003. 133.
[24] POPOVIĆ 2001. cat. 32., 33, 34, 38.; Nr. 2454, 2468, 2473, – 2–3. századra keltezve, ciprusi és "Roman tomb at the Karpathos" lelőhellyel.
[25] LÁNYI 1972. 65/1. és 183.
[26] TOPÁL 1993. 69.; HABLE–MÁRTON Aqfüz 7. (2001) 28.
[27] FACSÁDY 2002. 222.
[28] BMCJ Nr. 2463.
[29] MILOVANOVIĆ 2003. 138. (Type III b. .
[30] RUSEVA-SLOKOSKA 1991. cat. 9. 10. 16. 19.; VÖRÖS Gabriella: Újabb szarmata kori leletek a Szentesi Múzeumban Fábiánsebestyénről StudArch 1. (1995) 123.
[31] ALFÖLDI 1957. C15.
[32] BURGER Alíz: Rómaikori temető Majson. ArchÉrt 99. (1972) 67.
[33] ALLASON-JONES 1989. 8. type 9.
[34] GREIFENHAGEN 1975. T. 49. 11–14.; RUSEVA-SLOKOSKA 1991. cat. 8.; BMCJ 2508.
[35] RUSEVA-SLOKOSKA 1991. cat. 21
[36] ALFÖLDI 1957. C 64.
[37] PÓCZY BudRég 16. (1955) 61.
[38] SIVIERO 1954. 74–75.
[39] BMCJ 2377, 2659.; PFEILER 1970. 18–19.; RUSEVA-SLOKOSKA 1991. cat. 6.; MILOVANOVIĆ 2003. 1538.
[40] POPOVIĆ 2001. cat. 44.
[41] WERNER, J: Herculeskeule und Donar-Amulett JRGZM 11. (1964 [1966]) 177.
[42] LÁNYI 1972. Abb .65. 4 –17. típusok; VÁGÓ-BÓNA 1996. taf. XL 9–10. és 11–12.; ALFÖLDI 1957. C 50, C 65.
[43] FACSÁDY 2002. 222.
[44] KUZSINSZKY 1923. 64.

Az aquincumiakkal megegyező ékszerek, egyszerűségük ellenére sem lehettek igazán népszerűek.[45] Csonkagúlával díszített fejű változatai Moesiából ismertek, 2–3. századi temetkezésekből.[46] Területünkön hamvasztásos és III. Gordianus éremmel a 3. század második felére keltezhető csontvázas sírokból való előkerülésük a 3. századi használatot erősíti meg.

V. típus: „S" akasztós, pántos foglalattal

Hasábos vagy hengeres gyöngyszemmel készült, amelynek befoglalására két aranycsíkot kereszt alakban összeforrasztottak, s két vagy négy oldalról a gyöngyszemre hajlítottak. További díszítésként a pántok végére aranycseppet forrasztottak.[47] Az ékszer látványát elsősorban a befoglalt, többoldalú hasáb vagy henger alakú gyöngyszem színe, mérete határozza meg, másodsorban a pántok szélessége. Az S formájú akasztót külön forrasztották a foglalat hátsó részére.

V/a. Egymásra merőleges fémcsíkból készült foglalat, melyet a díszítményként szolgáló gyöngyszemre hajlítottak. A pántok találkozásánál forrasztották rá az akasztót. Két darab ismert, melynek pántjai aranyból[48] készültek. *(10. kép)*

V/b. A gyöngyszemet szélesebb lemez tartja, a lemez két vége meghajlítva. Oldalán egy-egy granulátum. Egy darab arany[49] példány ismert. *(11. kép)*

Ez az egyszerűen előállítható fülbevaló típus a 3. század folyamán terjedt el Pannoniában. A British Museum 2–3. századra keltezett darabját a forma előzményének tekinthetjük,[50] igazi virágkorát a 3. századtól élte.[51] Britanniában Silchesterből ismert példánya smaragdgyönggyel készült.[52] Aquincumban II. Constantius éremmel együtt lett eltemetve az a fülbevaló-pár, mely egymástól eltérő kiképzésű tagjai mindkét altípust képviselik.[53]

VI. típus: „S" akasztós, dobozfoglalattal

A foglalat zárt, a befoglalt gyöngyöt vagy követ teljesen körülöleli. A dobozra külön ráilleszthető további díszítmény lehet, ami a variációk számát növeli. Az akasztó a doboz hátsó részére van forrasztva.

VI/a. Négyzetes alakú, dobozfoglalaton külön ráforrasztott pántdísz, aranyból.

VI/b. Kör alakú zárt foglalat, külön ráillesztett dekoráló részekkel, ebből két arany[54] fogalattal készült darab ismert. *(12. és 13. kép)*

A zárt foglalatú fülbevalóknál a kivitelezés a korábbi típus foglalatánál igényesebb volt. A doboz alakú foglalat a gyöngyszem felfüggesztését elrejtette,[55] illetve egyes daraboknál a dobozkát üvegpasztával töltötték ki.[56] Oldalára keretként préselt, csavarást utánzó keskeny pántot forrasztottak. Brigetion kívül több példánya ismert Intercisából is,[57] ahova R. Alföldi Mária szerint importáruként érkezhetett.[58] A 3. századi keltezést erősítik széles elterjedési területről tanúskodó analógiái is.[59] A zárt foglalatú típusok másik része kör alakú. Az előbbiekhez hasonlóan zárt, henger alakú foglalat öleli körbe a smaragdgyöngyöt, melyet aranyhuzalra fűzött gyöngyök vettek körbe a Bécsi úti temető sírjából származó fülbevaló-páron. Napjainkra a gyöngyök – mint annyi más ékszernél – elporladtak, s csak a foglalatra erősített, kiálló huzalok tanúskodnak az egykori színesebb kivitelezésről. A gyöngyök közé kis levélkét imitáló aranylemezeket forrasztottak. Készítésük a 3. században történhetett. Ugyanennek a korszaknak tipikus képviselője a gazdag sírleletből származó fülbevaló, amelyen az ovális zafírkövet körülvevő huzal kiképzése nem bizonyítja egyértelműen a mára elporladt igazgyöngyök meglétét. A kő zárt foglalatát tagolt keret foglalja körül, mely elrejti az eredetileg gyöngyöt tartó, visszahajlított aranyhuzalok felerősítési helyeit. Hasonló, rubinköves darab ismert Serdicából,[60] 4. századi temetőből. A virág formáját utánzó fülbevalók a 3. század közepe előtt jöttek divatba a nyugati tartományokban.[61] A középen lévő követ attól elütő színű gyöngyök veszik körbe, pl. a smaragdzöld vagy kék középső részt fehér igazgyöngyök, a fehér gyöngyszemet vörös gránátok. Az arany teljesen háttérbe szorult ezeken a darabokon, az ékkövek erőteljes színe érvényesül, a kialakított forma is ezt szolgálja. Keltezéséhez az eauze-i kincs és a bonni sírlelet[62] fülbevalói nyújtanak támpontot.[63]

[45] BMCJ Nr. 2634. – együtt a 2486-tal.; RUSEVA-SLOKOSKA 1991. cat. 45.; JEWELRY Nr. 25.; POPOVIĆ 1999. Cat. IV/1.
[46] POPOVIĆ 1999. 41.
[47] FACSÁDY 2002a. 521.
[48] BURGER BudRég. 25. (1984) 74.
[49] PÓCZY Klára: Római épületek Óbudán, a Kiscelli u. 10. szám alatt. BudRég. 16. (1955) 61.
[50] BMCJ Nr. 2638.
[51] DEPPERT-LIPPITZ 1985. Kat. 77.; POPOVIĆ 2001. cat. 45, 46, 47.; VÁGÓ-BÓNA 1976. taf. XVII. 8–9.; BARKÓCZI László: New data on the history of late Roman Brigetio. ActaAntHung 13. (1965) 236.
[52] ALLASON-JONES 1989. Nr. 58.
[53] PÓCZY BudRég 16. (1955) 61.
[54] SZILÁGYI J. BudRég. 15. (1950) 305.; KUZSINSZKY 1923. 64.
[55] FACSÁDY 2002a. 521.
[56] BORHY-SZÁMADÓ 1999. 14.
[57] ALFÖLDI 1957. C5, C36.
[58] ALFÖLDI 1957. 403.
[59] RUSEVA-SLOKOSKA 1991. cat. 47; BMCJ Nr. 2655; ALLASON-JONES 1989. 8. (Type 11) 53. Nr.38.
[60] RUSEVA-SLOKOSKA 1991. cat. 48.
[61] BASTIEN-METZGER 1977. 176. B21.
[62] HABEREY 1961. pl. 57.
[63] OLIVER, A. Jr.: Roman Jewelry. A stylistic Survay of Piecies from Excavated Context. In: Ancient Jewelry and Archaeology (ed. A. Calinescu). Bloomington, 1996. 136.

VII. típus „S" akasztós, nyitott foglalat, kör alakú fej

A látványos kör alakú fülbevalók technikailag a pántos fülbevalók (V. típus) továbbfejlesztésének tekinthetők. Az ékszer látványában a befoglalt gyöngyszem másodlagos szerepet kap, a gyöngyszemet befoglaló vékony huzalt a kör alakú, különbözőképpen díszített lemez részben takarja. Az aquincumi leletek között egy ismeretlen lelőhelyű példány és egy sírból származó fülbevaló-pár[64] képviseli a típust.

Mivel a foglalat nem zárt, s a középen levő gyöngy, általában többoldalú hasáb alakú smaragdgyöngy, felfüggesztése nem csak jól látszik, hanem a vékony drót visszatekerésével még hangsúlyossá is vált. Az aranylemezt véséssel, áttöréssel, granulációval díszítették, így ezek az ékszerek nagyon különböző látványúvá váltak. Az aquincumival megegyező példány Intercisából is ismert.[65] A félkör alakú domborítások között a felületet véséssel tagolták, így virágra emlékeztető alakzat jött létre.[66] Kialakulása a palmettamotívum leegyszerűsítésére vezethető vissza, a nagyon dekoratív, könnyen előállítható mintát előszeretettel alkalmazták érmek[67] és gemmák[68] keretein, de egyéb ékszereken[9] is feltűnik, a Birodalom legkülönbözőbb területein. A minta megfogalmazása minden esetben azonos, csak technikai kivitelezése mutat területenként nagy különbségeket. Bár egyik távoli változata még a 4. században is előfordul,[70] alkalmazása a 2. század végétől Gallienus koráig gyakori. A kolorisztikus hatást a körben lecsüngő igazgyöngyök még fokozzák. Az S akasztós, kör alakú fülbevalók 3. századi pannoniai divatját a 260 körül földbe rejtett kincsleletek (Balozsameggyes,[71] Szalacska[72]) és Caracalla éremmel keltezett sírlelet[73] is tanúsítják.

VIII. típus: „S" akasztós, csüngős

A korábbiaktól alapvetően különbözik ez a típus, amelynél az S formájú akasztó egy vízszintes tagra van ráforrasztva. Erről két, huzalból készült díszítmény csüng le, melynek végén eredetileg gyöngyszem lehetett. Mindössze egy darab, a polgárváros területéről származó, töredékes arany példány képviseli[74] *(16. kép)* e tartományunkban kevéssé népszerű típust. Az egyiptomi múmiaportrékon a korai Flavius kortól a 2. század második feléig több változatban gyakori a kereszttagból és arról lecsüngő gyöngyből álló fülönfüggő.[75] E leegyszerűsített forma további típusok alapjául szolgál.

IX. típus: „S" akasztós, kombinált

Több alapforma kombinálásával készült, összetett fülbevalók tartoznak e típusba. Az akasztót a felsőfülhöz közelálló -VI. típusú elemhez illesztették, s csüngős taggal tették látványossá az ékszer összképét. *(17. kép)* A felső rész dobozfoglalat pántdísszel, a csüngődísz közvetlenül a zárt foglalathoz forrasztott. Az egyik, a Magyar Nemzeti Múzeumban őrzött, Aquincumból származó darabon a dobozfoglalat üres. A valószínűleg a polgárváros területéről való fülbevaló-pár egyik tagja még őrzi a zöld üvegpasztát csavart díszítésű foglalatában, melyről igazgyöngy csüng le.[76]

A VI. típussal megegyező „doboz" további függőkkel való kiegészítése igen gyakori, elsősorban a Pannóniától keletre eső területen.[77] A 2. század végétől ismert, de népszerűsége a 3. században tovább fokozódik. A dobozfoglalat alakja lehet ovális, csepp formájú, vagy négyzetes.[78]

X. típus: „S" akasztós, fordított nyitott foglalat, kombinált

A forma mindkét része egyforma hangsúlyt kaphatott készítésekor. Vízszintes tag osztja ketté, melyhez kerek, a foglalatot tartó felső és csüngős alsó rész illeszkedik. Egy arany huzalból kialakított, látványos példány[79] képviseli Aquincumban *(18. kép)* az igen változatos formában népszerű típust. A filigrándróttal körülvett középső részen kék gyöngyszem van, melyet ívesen hajlított, külső részükön kis körben visszahajló aranyhuzalokból álló minta vesz körül. Eredetileg négy, minden bizonnyal gyönggyel díszített tagból állt az alsó rész. Az erőteljesebb vízszintes és a finomabb kör alakú részek közötti átmenetet két elfektetett íves huzaldarab enyhíti, a naturalisztikusabb kialakítású, hasonló szerkezetű fülbevaló típusok imitációjaként.

[64] FACSÁDY 2002. 221.
[65] VÁGÓ-BÓNA 1976. 57. sír, Taf. XXV. 4-5.
[66] FACSÁDY 1999-2000. 282.
[67] FACSÁDY 1999-2000. 282-283.
[68] DEPPERT-LIPPITZ 1985. Kat. 11. Severus kori kameával; BMCJ. Nr. 2726, 2867, 2937.; SEGALL 1938. Nr. 214.; BASTIEN-METZGER 1977. 173. B15. és B16. 172. Nr B14; FILOW 1914. 46. II/2. kép; COCHE DE LA FERTÉ 1956. 122; GREIFENHAGEN 1970. Taf. 54/3.
[69] HEURGON 1958. 63.; DEPPERT-LIPPITZ 1985. Kat. 75.; HENIG 1978. cat. 742.; RUSEVA-SLOKOSKA 1991. cat. 50, 61.; POPOVIĆ 1996. cat. 92.; YEROULANOU 1999. cat. 365, 366.
[70] FACSÁDY 1999-2000. 290.
[71] SEY-KÁROLYI-SZENTLÉLEKY 1971. 190-204.
[72] DARNAY 1912. 312.; JÁRDÁNYI-PAULOVICS 1953. 124.
[73] PULSZKY 1885. 198.
[74] KUZSINSZKY BudRég 2. (1890) 127.
[75] DOXIADIS 1995. Nr. 23,(két csüngővel), Nr. 24, 29, 40, 63, 72, 116. (három csüngővel), Nr 102. (négy csüngővel)
[76] KUZSINSZKY BudRég 1. (1889) 153.
[77] RUSEVA-SLOKOSKA 1991. cat. 49. ezüstből: cat. 62.; BMCJ 2390, 2655; JEWELRY 4. és 6.
[78] POPOVIĆ 1999. 40. további analógiákkal
[79] TOPÁL 1993. 23.

Az egyrészes, rozettás fülbevalók csüngővel történt kiegészítése az előbbi típussal párhuzamosan, a 3. században vált divatossá. A típushoz sorolható ékszereknél egy központi gyöngyszemet vesz körbe az áttöréssel készített díszítés, további technikai kialakításuk az aquincumi darabhoz hasonló.[80] Yeroulanou tömegárunak[81] tartja a főként a keleti területeken széles körben elterjedt, mintakincsükben és technikai kivitelezésükben igen hasonló darabokat. Az aquincumi huzalból megformált darab ismereteink szerint párhuzam nélküli, s csupán összképében emlékeztet a valódi áttört technikával készült, míves munkákra.

A FÜLBEVALÓK ANYAGA ÉS DÍSZÍTÉSE

Az aquincumi ékszerleletek között 64 darab (47 tétel) fülbevalót találunk, párban illetve egyesével. Közülük kilenc darab annyira töredékes, hogy típusba sorolásuk nem lehetséges. A sírokban a párban viselt ékszerek nemegyszer más típust képviselnek,[82] különösen, ha nem eredeti viseleti helyzetben kerülnek elő.

A fülbevalók között - minden ékszerfajtát megelőzve - a legnagyobb számban az aranyból készült példányok vannak. Összesen 46 db készült ebből a nemesfémből, 4 db ezüstből és 9 db bronzból. Utóbbiak csak a legegyszerűbb, I, II. és III. típusban fordulnak elő. Az aránytalanságra némi magyarázattal szolgál, hogy a kis méretű, kevés anyagból készült egyszerű darabok könnyen áldozatául eshettek a rendkívül kedvezőtlen talajviszonyoknak. Az aquincumiétól igen eltérő az egyéb pannoniai temetők vizsgálatakor tapasztalt arány: a későrómai időszakból a pannoniai sírokban korunkra megőrződött 108 db között csupán 17 db készült aranyból.[83] (Az aquincumi I. típusú, a későrómai sírok mellékleteként gyakori egyszerű fülbevalókra vonatkoztatva csak megállapításunkat, az arány némileg módosul, az 5 db ezüst és bronz példánnyal szemben 9 db készült aranyhuzalból.)

Az ezüstből és bronzból való ékszerek készítése megegyezik az azonos típusú, de aranyból készültekével, egyszerű, spirálisan az ellentett végre feltekert karikák, vagy függővel kiegészített, zárt karikájú darabok. Az S akasztós típusok nem készültek, csak aranyból.

A díszítő anyagok között a smaragd, illetve az azt pótolni hivatott zöld üvegpaszta fordul elő legnagyobb számban. Második helyen az igazgyöngy állna, ha feltételezzük, hogy a gyöngyök tartására készült hurkosvégű díszítményeken is ez a könnyen elporladó nemes alapanyag lehetett. Feltételezésünket azok a darabok támasztják alá, melyekről csak egy-egy gyöngyszem hiányzik.

Technikailag leggyakrabban a huzaldíszítést alkalmazták, még a bonyolultabb daraboknál is. Az I. II. VI. és X. típusoknál ez az elem elsődleges, a látvány része volt. A karikára forrasztott, spirál alakú aranydrót, a dobozos foglalatot keretező huzal vagy a huzalból készült kör alakú, „áttört" rozetta kevés anyagból könnyen elkészíthető, ugyanakkor látványos végeredményű megoldás. Kevésbé munkaigényes a csavarást utánzó, de a hátlap alapján egyértelműen domborítással készített minta, amit a VI/a. és a IX. típus dobozfoglalatán láthatunk. A 3. század első felére jellemző megoldás e minta használata.[84] Igényesebb technika a granuláció készítése,[85] amit ékszereinken egy-egy granulátum képvisel. A III, V. és VII. típusok darabjait granulátumokkal vagy vésett-áttört felületekkel díszítették. A felület megbontására előszeretettel alkalmazott áttöréses technika[86] a 2. századtól jelenik meg ékszereken, de látványos térhódítását a Severus korral meginduló ízlésváltásnak köszönheti. Az aquincumi fülbevalón kialakított mintázat szíriai lelőhellyel éppúgy előfodul, mint Galliában.[87] Pannoniai megjelenésére is van példa, s ezek a darabok megerősítik azt a feltevést, hogy helyben készült, nem import áruról van szó.[88]

A FÜLBEVALÓK LELŐKÖRÜLMÉNYEI

Kevés kivételtől eltekintve, a darabok lelőhelye ismert. Könnyen elveszthető ékszer lévén, nem meglepő, hogy 9 darab városi környezetből, szórványként került elő, de mint minden ékszerfajta, a fülbevaló is többnyire a sírok melléklete között szerepelt. Általában a koponya mellett, eredeti viseleti helyén volt, azonban utólag az elhunyt lábához helyezett, már használhatatlan fülbevaló-pár előkerü-

[80] EL-CHADEH 1972. Nr. 19. és 20.; RUSEVA-SLOKOSKA 1991. 31.; YEROULANOU 1999. Cat. 370-381, 413, 414

[81] YEROULANOU 1999. 72.

[82] KUZSINSZKY 1923. 64.; PÓCZY 1955. 61.; FACSÁDY 2002. 222.

[83] LÁNYI 1972. 183.

[84] FACSÁDY 1999-2000. 280.

[85] HIGGINS 1961. 19-21.

[86] Az áttört mintákról átfogóan YEROULANOU 1999.

[87] 2. századra: ZAHN: Sammlung Baurat Schiller. Berlin, 1929. no. 111. Sammlung Franz Trau, Bécs 1935.no 895. Catalogue des monnaies d'or du Musée de Picardie, 1969. no 38.; BMCJ no 2869. 3. századra: BMCJ no 2727, 2871; DAECAENS: Gallia 38. 1980. 363. Autun-Augustodunum, Capitale des Éduens Autun, 1985. no 362.; DAMM 2/1993. 19.; BASTIEN-METZGER 1977. A. kép; VERMEULE 1975. no.30, 31.35.; MERCKLIN ArchAnzeiger 1928. 419.; ALFÖLDI András: Gallienus császár győzelmi számai és légiópénzei. NK 25. (1926) 78.; DEPPERT-LIPPITZ 1985. 13.; GREIFENHAGEN 1970. 53.; VOETTER: Sammlung Bachofen von Echt. Bécs, 1903. no. 2123.; PONCET 1889. 514. X.t. 2.

[88] ALFÖLDI 1954. 62. kincsleletből, AGUN 280; VÁGÓ-BÓNA 1976. XXV. 4-5.

lésére is van példa.[89] Hamvasztásos sírból mindösszesze 3 db van, 37 db pedig csontvázas sírban volt. (A biztosan megállapítható neműek, nem meglepő módon, mindegyike női maradvány volt.)

A FÜLBEVALÓK VISELETI KORSZAKAI

A fülbevalók viselete a Severus korral jött divatba Aquincumban, de - ha anyagukban nem is - megjelenésükben igen nagy különbségek voltak. 2. századra keltezhető fülbevaló a II/a. típus, valamint a VIII. típusú, bizonytalan darab. Többségük a 3. század jellegzetes formáját és díszítési módjait mutatja, a választék a 3. század közepétől válik még színesebbé. Ebben az időben viselték a II.–VII. típusú fülbevalók többségét. A 4. század elejének darabja, lelőkörülményei alapján, az V/b változat. Többségében a későrómai sírok mellékletei az I. típus egyszerű darabjai, aranyból, ezüstből, bronzból készítve.

FÜLBEVALÓ ÁBRÁZOLÁSOK AQUINCUMBAN

Az aquincumi kőemlékeken igen ritkán fedezhetjük fel a fülbevaló ábrázolását.[90] Ennek egyik oka természetesen, hogy a síremlékek egy része az elhunytakat bennszülött viseletükben mutatja, aminek nem volt tartozéka ez az ékszerfajta. Így a fülbevaló viselete csak a római jellegű ruházat átvételével együtt terjedt el vidékünkön is. A másik okot a kőemlékek anyagában és ábrázolási technikájában kell keresnünk. A könnyen megmunkálható, ugyanakkor könnyen sérülő mészkőből faragott reliefeken az ékszereket csak nagy vonalakban faragták meg, a részleteket minden bizonnyal festéssel emelték ki. Napjainkra nemcsak a festés tűnt el, de gyakran a kő is sérült, kopott. Egyes sírköveken azonban vitathatatlanul felismerhető, hogy a képmezőben megörökített nőalak fülét ékszer díszíti.

Síremlék reliefjének része volt a polgárvárosban előkerült, női fejet ábrázoló töredék.[91] A középen elválasztott, erőteljes vonalakkal jelzett frizura mellett jól látható a kétrészes fülbevaló, ami a 3. század második felében vált széles körben viselt ékszerré. Felső része, melyet nagy kör jelez, a fülre simul, az alsó csüngő gömb alakú, részletei azonban nem vehetők ki. A hölgy a fülbevalón kívül négyzetes tagokból készült nyakláncot is visel.

Óbudáról származik az a háromalakos sírtábla,[92] amelynek feliratos része nem maradt ránk. A mészkő dombormű almát tartó nőalakja nyakán kerek szemekből álló gyöngysort visel, fülében pedig az Aquincum VIII. típusba sorolható, három csüngős változatú fülbevaló látszik. *(19. kép)*

Nem egyértelműen megállapítható a típusa egy négyalakos családi sírkövön levő, ovális arcú nő ékszerének[93] A Julia Mamaea frizurájával azonos hajviseletű, kissé elálló fülű nő mindkét fülében csepp alakú, csüngős fülbevaló fedezhető fel.[94] *(20. kép)*

Erősen sérülten került elő egy ötalakos, üres feliratos táblájú sírkő, amelynek keltezéséhez az ábrázolt nőalak fülbevalója is segítséget nyújtott.[95] A reliefen három, szorosan egymás ellett álló felnőtt: két férfi és egy nő alakját faragták ki, előttük két gyermek mellképe látszik. Arcuk sérült, így arcvonásaik, szemük kidolgozása nem maradt ránk. A középen álló nőalak hosszú, keskeny arcú, frizurája középen elválasztva. Hajának tincseit vékony vonalak jelzik, a frizura visszahajlásánál mindkét fülében kétgömbös fülbevalót visel. Az egy- vagy két félgömbből komponált, csüngő fülbevaló a késő római korszak viselete volt, egy aranyból készült pár az intercisai temetőből[96] ismert. Hasonló kettős félgömbökből álló fülbevaló látható a Visegrádi Mátyás Király Múzeumban őrzött, különös történetű fejen is.[97] A Visegrád–Lepencén lévő őrtoronyba befalazott, átfaragott fej eredetileg egy aquincumi, sírszoborként meghatározott női szoborhoz tartozott, s előkerülésével az ábrázolt hölgy ékszerkészlete számunkra is teljessé vált.

AZ AQUINCUMI FÜLBEVALÓK KATALÓGUSA

I. TÍPUS

I/A:

1. Fülbevaló, arany

Sima aranydrótból hajlított, eldeformálódott karika. A huzal elkeskenyedő két vége az ellenkező oldalra van feltekerve, de a spirálok erősen elcsúsztak.
Ltsz: 83.1.255. (A. 87.)
Lh: Bp. III. Bécsi út 166. (sírlelet)
M: 14x18 mm.
Kora: 3. század első fele
Irod.: TOPÁL 1993. 20.

2. Fülbevaló – pár, arany

Vékony, vöröses színű aranylemezből készült, karika formájú fülbevaló - pár. A lemezt a fülbevaló záródásánál elvékonyították, spirálisan feltekerték. Deformálódott.

[89] FACSÁDY 2002. 222.
[90] FACSÁDY 1997. 105.
[91] SZIRMAI Krisztina: Kaiserzeitliche Porträts in Aquincum. Katalog der ausstellung. Bp., 1999. 56. Nr. 36.
[92] Lelt. sz: BTM Aquincumi Múzeum 86.11.27.
[93] FACSÁDY 1997. 105. Taf. 20/5.
[94] Lelt.sz. BTM Aquincumi Múzeum 91.4. 2.
[95] R. FACSÁDY A: Une stèle funéraire récemment trouvée à Aquincum. BudRég 34. (2001), p. 105–107.
[96] LÁNYI 1972. Abb. 65/12.
[97] SZIRMAI 1999. 70. Nr. 50.

Ltsz: 91.2.153-154. (A. 94.)
Lh. Bp. III. Bécsi út 134. (sírlelet)
M: átm. 12 mm.
Kora: 3 század vége - 4. század eleje
Irod.: TOPÁL 2003. 46.

3. Fülbevaló-pár, ezüst
Kerek átmetszetű huzalból készült karika, végei spirálisan az ellentétes oldalra tekertek.
Ltsz: 56.185.178.
Lh: Bp. III. Bécsi út (sírlelet)
M: átm. 17 mm
Kora: 4. század

4. Fülbevaló, bronz
Sima bronz karika, rugós záródással: az elkeskenyedő végeket az ellentétes oldalra csavarták rá. - 3 azonos darab!
Ltsz. 56.185.216.
Lh: Bp. III. Bécsi út
M:átm. 17,5 mm
Kora: 3-4. század

I/B:
5. Fülbevaló-pár, arany
Vékony aranydrótból hajlított sima karika, egyik végén kampót képeztek ki, a másikon hurkot. Két azonos darab.
Ltsz: 83.3.25. (A. 82.)
Lh: Bp.III. Búvár u. 1-3. (sírlelet)
M: átm. 16 mm
Kora: 3. század vége - 4. század eleje
Irod: SZIRMAI ArchÉrt 112 (1985) 222.

6. Fülbevaló, arany
Vékony aranyhuzalból hajlított, kissé ovális alakú fülbevaló, egyik végén laposra kalapálva, karikának visszaforrasztva, másik vége hurkos.
Ltsz: A. 125.
Lh: Bp.III. Szentendrei út (sírlelet)
M: 15x17 mm.
Kora: 3-4. század

7. Fülbevaló, arany
Sima arany drótból hajlított karika, egyik vége laposra kalapálva, visszaforrasztva huroknak, másik vége kampós.
Ltsz: A. 123.
Lh: Bp. III. Gázgyár (szelvény)
M: 9x13 mm.
Kora: 3-4. század

8. Fülbevaló, arany
Sima arany karika, végei kampós-hurkos záródásúak. Kissé deformálódott darab.
Ltsz: 74.10.15. (A. 104.)
Lh: Bp.III. Benedek Elek u. (szórvány)
M: 13x15 mm.
Kora: 3 - 4. század

9. Fülbevaló, arany
Sima arany karika, kampós-hurkos záródással. A hurok laposra kalapálva.
Ltsz: 69.10.310. (A. 96.)
Lh: Bp.III. Benedek Elek u.
M: 7x10 mm.
Kora: 3 -4. század

10. Fülbevaló, arany
2 mm vastag aranyszálból hajlított sima karika, végei elvékonyodóak, záródása sérült.
Ltsz: A. 128/a.
Lh. II. Sajka u. 4. (sírlelet)
M: átm 22 mm.
Kora: 2-4. század
Irod: FACSÁDY 2002. 222

I/C:
11. Fülbevaló, bronz
Rossz megtartású, két huzalszálból sodrott, hurok-kampó záróréssel kialakított karika.
Ltsz. 83.1.81.
Lh: Bp. III. Bécsi út (sírlelet)
M: átm. 20 mm
Kora: 3. század első fele
Irod: TOPÁL 1993. 12.

II. TÍPUS
II/A:
12. Fülbevaló-pár, arany
Kerek átmetszetű huzalból hajlított, hurkos záródású karika, amelyre kis spiráldíszt forrasztottak. A pár tagjai eredetileg azonosak lehettek, jelenleg az egyik darabon a spirálból csak kis huzaldarab maradt.
Ltsz: 87.2.5. (A. 91.)
Lh: Bp. III. Bécsi út 269. (sírlelet)
M: 15 mm.
Kora: 2 - 4. század
Irod: TOPÁL 1993. 69.

13. Fülbevaló-pár, arany
Arany huzalból hajlított, hurkos-kampós záródású karika, amelyre külön huzalból kialakított spirál alakú dísz van forrasztva. Az egyik darab deformálódott.
Lh: Bp. III. Bécsi út 62. (hamvasztásos sír)
M: 8x13 és 9x15 mm.

Kora: 2. század
Irod: HABLE–MÁRTON Aquincumi Füzetek 7. (2001) 28.

14. Fülbevaló–pár, arany
Arany huzalból hajlított, hurkos–kampós záródású karika, amelyre külön huzalból kialakított spirál alakú dísz van forrasztva.
Ltsz: 69.10.162–163. (A 95)
Lh: Bp. III. Benedek Elek utca (sírlelet)
M: 13x15 és 10x16 mm.
Kora: 2–3. század

15. Fülbevaló töredék, arany
Két darabban: arany huzalból készült karika, töredékes, szándékosan elvágva. A karikára spirál alakú, aranyhuzalból hajlított dísz van forrasztva. A spirál fehér pasztával kitöltve.
Ltsz: MNM 71.1.2. (A. R 559.)
Lh: Bp. III. Kaszás u. 1. (vétel)
M: 15 és 25 mm
Kora: 2–3. század

II/B:
16. Fülbevaló, arany
Sima aranydrótból készült karika, rajta külön készült, ráforrasztott ovális alakú, cakkos szélű lemezke. A domború lemez horpadásai emberi arc (maszk) sematikus formáit mutatják.
Ltsz: A. 124.
Lh. Bp. III. Szentendrei út, Auchan (sírlelet)
M: 10 x 12 mm.
Kora: 2. század

17. Fülbevaló, arany
Kampós–hurkos záródású arany karika, ráforrasztott kis félgömb dísszel. A hurok laposra kalapált.
Ltsz: 74.10.5–6. (A. 103.)
Lh: Bp. III. Benedek Elek u. (sírlelet)
M: 10x12 és13x15 mm.
Kora: 2–3. század

II/C:
18. Fülbevaló, arany
2 mm vastagságú arany huzalból hajlított fülbevaló, összenyomott állapotban. Az S alakban meghajlított drótot az akasztórészre merőlegesen visszahajlították, majd az elvékonyodó huzalvéget ezen a darabon sűrűn áttekerték.
Ltsz: A. 128/b.
Lh. II. Sajka u. 4. (sírlelet)
M: 19 mm.
Kora: 2– 3. század
Irod: FACSÁDY 2002. 222.

19. Fülbevaló–pár, ezüst
Sima karika, egyik vége hurkos, másik elvékonyodva kampóra hajlított. Díszítése duplán rácsavart huzalszál.
Ltsz. 56.113.3.
Lh: Bp. III. Lajos u. 164. (sírlelet)
M: átm. 27–28 mm
Kora: 3–4. század

III. TÍPUS
III/A:
20. Fülbevaló, arany
Sima arany karika, melyről egyszerű, kis göbben végződő aranytag csüng le.
Ltsz: 47914 (A. 59.)
Lh. Bp. III. Selmeci u, evangelikus templom
M: átm. 14 mm.
Kora: 2–4. század

21. Fülbevaló – pár, arany
Arany huzalból hajlított, hurkos–kampós záródású karika, a hurok kiképzése spirálban végződik. A karikáról csavart aranyhuzalon kék üveggyöngy függ.
Ltsz: 51484–51485 (A. 27.)
Lh: Óbuda – Aquincum
M: karika átm. 16 mm, a csüngő hossza 14 és 16 mm.
Kora: 2–3. század

22. Fülbevaló – pár, arany
Aranydrótból hajlított karikán hosszú csüngő, végén igazgyöngy.
Ltsz: MNM 261/1875 (A. R. 182/a–b)
Lh: Óbuda
Kora: 2–3. század
Irod: Von Augustus bis Attila. Leben am Ungarischen Donaulimes. Ausstellungskatalog Konstanz, Budapest, 2000. Kat. 177.

23. Fülbevaló töredéke, bronz
Hurkós–kampós záródású bronz karika, csüngő díszítménnyel, melyből csak a hurkolt bronz huzal maradt meg.
Ltsz. 56.154.5.
Lh: Colonia
M. átm.18 mm

III/B:
24. Fülbevaló, arany
Hurkos–kampós záródású arany karikán hatlapú csonkagúla alakú arany csüngő, melynek minden második lapját három–három csepp granuláció díszíti. Belsejében arany töredék és fehér paszta nyoma.
Ltsz: 48844. (A. 33.)
Lh: Bp. III. Kiscelli utca 10–12. (sírlelet.)

M: hossza 29 mm, csüngő hossza: 13 mm.
Kora: 3–4. század
Irod: PÓCZY BudRég 16. (1955) 61.

25. Fülbevaló, bronz
Töredékes rugós bronz karikán csonkakúp alakú csüngő, fehér pasztából készült gyöngyszemmel a végén.
Ltsz. 87.5.141.
Lh: Bp. III. Folyamőr u. (gödör)
M: átm. 21 mm, csüngő h: 19 mm
Kora: 3–4. század

III/C:
26. Fülbevaló (?), arany
Gyöngydrótból készült karika, sérült végei eredetileg az ellentet oldalra tekertek lehettek. A karikáról kisebb, lemezből kivágott karika csüng le, melynek egyik oldala sima, másik oldala véséssel tagolt, virágmintájú.
Ltsz: 51492. (A. 26.)
Lh: Óbuda – Aquincum
M: átm. 9 és 17 mm, hossza 23 mm
Kora: 2–3. század

IV. TÍPUS
IV/A:
27. Fülbevaló, arany
Arany huzalból hajlított fülbevaló, a hurokformára hajlított huzal végén 8 mm átmérőjű félgömb, külön ráforrasztott kis kampóval.
Ltsz: 90.4.1./a–b. = R 952 (A. 105/a–b.)
Lh: Bp. III. Szentendrei út (csatornázás – vétel)
M: 8x15 mm.
Kora: 2–4. század

28. Fülbevaló, arany
Hurokformára meghajlított arany huzalból készült, végén ráforrasztott, 6 mm átmérőjű arany gomb díszíti.
Ltsz: 51497. (A. 39.)
Lh: Bp. III. Bécsi út 102. (sírlelet)
M: 10 x 23 mm
Kora: 2–3. század
Irod: KUZSINSZKY BudRég 10. (1923) 64.

29. Fülbevaló–pár, arany
S akasztós arany fülbevaló-pár, a hurok végén ráforrasztott 6 mm átmérőjű, félgömb alakú fejjel. A fej üreges, kissé benyomódott.
Ltsz: 91.2.56–57. (A. 92.)
Lh: Bp. III. Bécsi út 134. (sírlelet)
M: 7 x 18 mm.
Kora: 3. század második fele
Irod: TOPÁL 2003. 39.

IV/B:
30. Fülbevaló, arany
S akasztós, aranyhuzalból hajlított fülbevaló, végén csonkakúp alakú üreges dísz. A díszítményen lévő smaragdszem sérülés miatt kiesett.
Ltsz: A. 127.
Lh: Szentendrei út (sírlelet)
M: 18 mm (átm. 12,5 mm)
Kora: 2–3 század

V. TÍPUS
31. Fülbevaló, arany
S akasztós arany fülbevaló, díszítménye barnásfehér (csont?) henger alakú gyöngyszem, keresztpánttal befoglalva. A pántok végénél egy-egy granulált aranycsepp, mellettük kis karika.
Ltsz: MNM 7/1938.2.. (A. R.425.)
Lh: II. Margit körút
M: 8,5 x 16 mm
Kora: 3–4. század

32. Fülbevaló – pár, arany
S akasztós, keskeny aranypántokba foglalt smaragdszemes fülbevaló. A keresztpántok végein egy-egy granulált aranycsepp. Az egyik darabon a keresztpánt sérült.
Ltsz: MNM 40.1892.14–15. (A. R 199 a–b.)
Lh: „Budaújlak, József hegy oldalán", (sírlelet)
M: 10 x 16 mm.
Kora: 3. század vége
Irod: BURGER BudRég 25. (1984) 74.

33. Fülbevaló–pár, arany
A pár két tagja nem azonos kiképzésű. Mindkettő nagyméretű, S alakú akasztóval készült, amelyet a fejhez forrasztottak. Az egyiknél a világosabb zöld hosszúkás smaragdgyöngyöt rovátkolással tagolt pánt fogja közre, melyen egy-egy granulált aranycsepp van. A másik fejét barnászöld gyöngy alkotja, melyet keskeny, kereszt alakú pánttal foglaltak be. A pánt egyik befoglaló karma letört.
Ltsz: 51584 –51585. (A. 23.)
Lh: Bp. III. Kiscelli u. 10. (sírlelet)
M: 24–26 mm
Kora: 4. század
Irod: PÓCZY BudRég 16. (1955) 61.

VI. TÍPUS
VI/A:
34. Fülbevaló–pár, arany
S akasztós arany fülbevaló, fejrészén zárt, téglalap alakú foglalatban smaragdkő. A foglalaton külön ráforrasztott keskeny, préselt, csavart mintát imitáló lemez.

Ltsz: MNM 105.1899.2–3. (A. R 196 a–b.)
Lh: Budapest, Óbuda (?)(vétel)
M: 12 mm.
Kora: 3–4. század (?)

VI/B:
35. Fülbevaló – pár, arany
S akasztós arany fülbevaló, fejrésze ovális, illetve kör alakú smaragdkő, zárt arany foglalatban. A foglalat hátlapjához van forrasztva az oldallap, amelyet a kőre ráhajlítottak. Az oldallapon készített bevágásokba illesztették felváltva a hurkos végű, eredetileg gyöngyöt tartó huzalokat és a levélke alakú díszeket. Az eredetileg három–három huzal, illetve levélke hiányos.
Ltsz: 51365 – 51366. (A. 20)
Lh: Bp. III. Bécsi út 166. Bohn téglagyár (sírlelet)
M: hossza 19 és 20 mm.
Kora: 3. század
Irod: SZILÁGYI J. BudRég 15. (1950) 305.

36. Fülbevaló, arany
S akasztós fülbevaló, zárt foglalatú fejjel. Az ovális zafírkövet filigrános arany keret övezi, amelynek hátoldalához körben huzalokból hajlított kampókat forrasztottak. Ezeken eredetileg igazgyöngyök voltak. S alakú akasztókampója törött.
Ltsz: 51487. (A. 17.)
Lh: Bp. III. Bécsi út 102. (sírlelet)
M: 19 mm.
Kora: 3. század
Irod: KUZSINSZKY BudRég 10. (1923) 64.

VII. típus
37. Fülbevaló, arany
Kör alakú, S akasztós arany fülbevaló, fejrészén hasáb alakú smaragdgyöngy arany foglalatban. A foglalat hátsó része zárt, a követ kör alakú, cakkos keret veszi körül, melyet granuláció díszít. A smaragdkő arany dróttal a kerethez van erősítve.
Ltsz: 51488. (A. 24.)
Lh: Óbuda – Aquincum
M: 17 x 25 mm.
Kora: 3. század

38. Fülbevaló–pár, arany
Kör alakú, S akasztós arany fülbevaló–pár, a hengeres smaragdgyöngyöt gyöngydrót, valamint véséssel és domborítással kialakított mintázatú arany keret veszi körül. Erre a keretre erősítették rá az igazgyöngyöket tartó hat drótot. Az egyik darabról két igazgyöngy hiányzik, akasztójuk sérült.
Ltsz: R 2030. (A. 107)
Lh: II. Sajka u. 4. (1993/9. sír.)
M: átm. 19 mm.
Kora: 3. század
Irod: FACSÁDY 2002. 221.

VIII. TÍPUS
39. Fülbevaló, arany
S akasztós arany fülbevaló töredéke. Díszítetlen vízszintes tag hátoldalára van ráforrasztva a huzallal áttekert akasztókampó, valamint a két csüngőrészt tartó huzal. Ezek egyikéről kis aranytag lóg, melyen eredetileg gyöngy lehetett.
Ltsz: 51498. (A. 40.)
Lh: colonia
M: 23 mm.
Kora: 3. század
Irod: KUZSINSZKY BudRég 2. (1890) 127.

IX. TÍPUS
40. Fülbevaló, arany
S akasztós arany fülbevaló, fejrésze négyzetes zárt foglalat, amelyből a kő hiányzik. A foglalatra körben, hullámvonal alakban vékony, négyzetes átmetszetű aranyhuzal forrasztva. A hátsó lapon akasztófülről két arany huzalon igazgyöngycsüngő lóg le. Töredékes, sérült.
Ltsz: MNM 71.1.1. (A.)
Lh: Bp. III. Kaszás u. 1. (vétel)
M: 10 x 18 mm.
Kora: 3. század

41. Fülbevaló pár, arany
S akasztós arany fülbevaló – pár, négyszögletes zárt foglalatban zöld üvegpaszta, alatta csavart arany huzalon szabálytalan alakú igazgyöngy csüng. A foglalatra keskeny, préselt mintával díszített keret van ráforrasztva, mely az egyik darabról hiányzik. A hurkos akasztó alsó vége tartja az igazgyöngy csüngőt. Az egyik darabból az üvegpaszta hiányzik.
Ltsz. 51489 – 51490 (A. 22.)
Lh: colonia?
M: 39 mm
Kora: 3. század második fele – 4. század első fele
Irod: Ugyanilyen darabot említ KUZSINSZKY BudRég 1. (1889) 153.

X. TÍPUS
42. Fülbevaló, arany
S akasztós arany fülbevaló. Vízszintes, díszítetlen tagról eredetileg négy csüngő lógott le, egyik elveszett. A lecsüngő tagok pszeudofiligrán díszítésűek, eredetileg gyöngyöt tartottak. A vízszintes tagra ráforrasztva „ül" a kör alakú felső rész, amelyet az opus interrasile munkákra emlékeztetően képeztek ki: a gyöngyhuzallal körbevett középső gyöngy-

szemből sugarasan kiindulva, kis ívben hajlított, szögletes átmetszetű aranyhuzalok indulnak ki, végük visszahajlítva, kis köröket formáznak. A mintát kör alakú huzal fogja össze, alul két különálló, vízszintesen elhelyezett tag.
Ltsz: 84.2.78. (A. 89.)
Lh: Bp. III. Bécsi út 166. (hamvasztásos sír)
M: átm. 17 mm, hossza 23 mm
Kora: 2. század vége - 3. eleje század
Irod: TOPÁL 1993. 23.

TÖREDÉKEK, TÍPUSUK NEM MEGÁLLAPÍTHATÓ:

43. Fülbevaló töredéke, arany
Minden bizonnyal fülbevalóról származó, kampósra hajlított aranyhuzal.
Ltsz: A. 121.
Lh: Budapest, II. Sajka u. 4. (sírlelet)
M: 16 mm

44. Fülbevaló-pár, bronz
Sima, lapos, zárt bronzkarika.
Ltsz.62.2.11.
Lh: Bp. III. Bécsi út, kísérleti lakótelep (sírlelet)
M:átm. 18 és 20 mm
Kora: 4. század

45. Fülbevaló-pár, bronz
Erősen töredékes, huzalból hajlított karika, záródása nem maradt meg.
Ltsz.55.41.71.
Lh: Bp. III. Vályog u. 35.
M: átm. 15 mm
Kora: 4. század

46. Fülbevaló, bronz
Három darab töredék, nagyon vékony, félkör átmetszetű huzalból hajlított karika..
Ltsz. 55.34.7.
Lh:Bp. III. Vihar u.
M: átm. 15 mm

47. Fülbevaló, bronz
Töredék: huzaldarabon ráforrasztott bronzlemez díszítéssel.
Ltsz. 81.3.117.
Lh: Bp. III. Bécsi út 166. (sírlelet)
M: 17 mm

IRODALOMJEGYZÉK

ALFÖLDI 1957 — R. ALFÖLDI Mária: Schmucksachen. In: Intercisa 2. ArchHung 36. Bp., p.99–475.

ALLASON-JONES 1989 — ALLASON-JONES, L.: Ear-rings in Roman Britain. In: BAR BSerie 201. Oxford, 1989

BASTIEN-METZGER 1977 — BASTIEN, P.- METZGER, C: Le trésor de Beaurains. Wetteren, 1977.

BMCJ — MARSHALL, F. H.: Catalogue of the Jewellery, Greek, Etruscan and Roman, in the Depertment of Antiquities, British Museum. London, 1911.

BORHY-SZÁMADÓ 1999 — BORHY László – SZÁMADÓ Emese: Brigetio kincsei. Komárom, 1999.

COCHE DE LA FERTÉ 1956 — COCHE DE LA FERTÉ, E.: Les bijoux antiques. Paris, 1956.

DARNAY 1912 — DARNAY Kálmán: Leletek a szalacskai barbár kelta pénzverő és öntőműhely területéről ArchÉrt 32. (1912), p. 153–168.

DEPPERT-LIPPITZ 1985 — DEPPERT-LIPPITZ, B.: Goldschmucke der Römerzeit im Römisch-Germanischen Zentralmuseum, Mainz. Bonn, 1985.

DOXIADIS 1995 — DOXIADIS, E: The Mysterious Fayum Portrait. Faces from Ancient Egypt. London, 1995.

EL-CHEHADEH 1972 — EL-CHEHADEH, J: Untersuchungen zum antiken Schmuck in Syrien. Berlin, 1972.

FACSÁDY 1997 — R. FACSÁDY, Annamária: Représentations de parures sur les stèles funéraires du Musée d'Aquincum. In: Akten des 4. internationalen Kolloquiums über Probleme des provinzialrömischen Kunstschaffens, Celje 1995. Situla 36. (1997), p. 103 - 106.

FACSÁDY 1999–2000 — R. FACSÁDY, Annamária: Roman mounted coins. ActaArchHung 51. (1999-2000), p. 269 - 325.

FACSÁDY 2001 — R. FACSÁDY, Annamária: Trésors de bijouterie trouvés en Pannonie-Belgian Archaeology in a European Setting 1. / ed. M Lodewijckx. ActaArchLovaniensia-Monographiae 12. (2001), p. 57–69.

FACSÁDY 2002 — R. FACSÁDY Annamária: Arany ékszerek az aquincumi katonaváros nyugati temetőjének új feltárásaiból. BudRég 35. (2002), p. 221–225.

FACSÁDY 2002a — R. FACSÁDY, Annamária: Les formes et techniques de fabrication des bijoux d'or d'Aquincum. In: I bronzi antichi: Produzione e technologia / red. A. Giumlia-Mair. Montagnac, 2002. p. 517–524.

FILOW 1914 — FILOW, B.: Le trésor de Nikolaevo. Izvesztija na blgarszkovo archeologiseszko druzsesztvo 4. (1914)

GREIFENHAGEN 1970 — GREIFENHAGEN, A: Schmuckarbeiten in Edelmetall 1. Berlin, 1970.

GREIFENHAGEN 1975 — GREIFENHAGEN, A: Schmuckarbeiten in Edelmetall 2. Berlin, 1975.

GUIRAUD 1996 — GUIRAUD, H: The Eauze Treasure. Questions of Workshop. Ancient Jewelry and Archeology / red. A. Calinescu. Bloomington and Indianapolis, 1996. p. 62–72.

HABEREY 1961 — HABEREY, W: Ein Mädchengrab römischer Zeit aus der Josefstrasse in Bonn. Bonner Jahrbücher 161. (1961), p. 318–332.

HENIG 1978 — HENIG, M: A Corpus of Roman Engraved Gemstones from British Sites. In: BAR BS 8. Oxford, 1978.

HENKEL 1913 — HENKEL, F: Der römischen Fingerringe der Rheinlande und der benachbarten Gebiete. Berlin, 1913.

HIGGINS 1961 — HIGGINS, R. A.: Greek and Roman Jevellery. London, 1961.

HEURGON 1958 — HEURGON, J.: Le trésor de Ténes. Paris, 1958.

JÁRDÁNYI-PAULOVICS 1953 — JÁRDÁNYI-PAULOVICS István: Szalacska, a kaposvölgyi rómaikori fémművességi központ = Szalacska, ein Zentrum des Metallschmiedegewerbes im Kapostal unter den Römern. ArchÉrt 80. (1953), p. 115–129.

JEWELRY	Nakit. JEWELRY. Magic Power of Shape (kiállítási katalógus). Ljubljana, 1992.
JOVANOVIĆ 1978	JOVANOVIĆ, A: Jewellery in the Roman Dardania. In: Dissertationes et Monographiae 21. Belgrad, 1978.
KUZSINSZKY 1923	KUZSINSZKY Bálint: Aquincumi sírlelet. BudRég 10. (1923), p. 56–73.
LÁNYI 1972	LÁNYI Vera: Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien. ActaArchHung 24. (1972), p. 53–213.
METZGER 1999	AUBIN, G. – BARATTE, F. – LASCOX, J. P. – METZGER, C.: Le trésor de Vaise á Lyon (Rhőne). Lyon, 1999.
Milovanović 2003	MILOVANOVIĆ, B: Earrings – Symbol of Feminity of Roman Ladies of Viminacium. Anodos. Studies of the Ancient World 3. (2003), p. 131–143.
NAGY 1942	NAGY Lajos: Művészetek. In: Budapest története 2. Bp., 1942. p. 622–627.
PARRAGI 1993	PARRAGI Györgyi: Későrómai sírok az aquincumi canabae északnyugati részén BudRég 30. (1993), p. 317–320.
PFEILER 1970	PFEILER, B.: Römischer Goldschmuck des 1. und 2. Jahrhundert. Mainz, 1970.
PLINIUS NH	C. Plini Secundi Naturalis Historiae
POPOVIĆ 1996	POPOVIĆ, I.: Les bijoux romains du Musée National de Beograd 2. Les bijoux d'or. Belgrad, 1996.
POPOVIĆ 1999	POPOVIĆ, I.: – Donevski, P.: Gold and Silver Jewelry from Durostorum Burials. Svishtov, 1999.
POPOVIĆ 2001	POPOVIĆ, I.: Late Roman and Early Bizantine Gold Jewery in Narional Museum in Belgrade. Belgrad, 2001.
PULSZKY 1885	PULSZKY Ferenc: Egy római sírlelet Bolgárországból. ArchÉrt 5. (1885), p. 198.
RUSEVA-SLOKOSKA 1991	RUSEVA-SLOKOSKA, L: Roman Jewellery. A Collection of the National Archeological Museum Sofia. London, 1991.
SEY–KÁROLYI–SZENTLÉLEKY 1971	B SEY Katalin – KÁROLYI Mária – SZENTLÉLEKY Tihamér: A balozsameggyesi római ékszer és éremlelet = Der römische Schmuck- und Münzfund aus Balozsameggyes. ArchÉrt 98. (1971), p. 190–204.
SIVIERO 1954	SIVIERO, R: Gli ori e le ambre del Museo Nationale di Napoli. Firenze, 1954.
TOPÁL 1993	TOPÁL J: Roman Cemetery of Aquincum, Pannonia – The Western Cemetery, Bécsi Road I. Budapest. Bp., 1993.
TOPÁL 2003	TOPÁL J: Roman Cemetery of Aquincum, Pannonia – The Western Cemetery, Bécsi Road II. Budapest. Bp., 2003.
VÁGÓ–BÓNA 1976	VÁGÓ Eszter – BÓNA István: Die Gräberfelder von Intercisa I. Der spätrömische Südostfriedhof. Bp., 1976.
YEROULANOU 1999	YEROULANOU, A.: Diatrita. Gold piercied- work jewellwery from the 3rd to the 7th centery. Athen, 1999.

EARRINGS FROM AQUINCUM

Being akin to facial ornaments, earrings are prominent jewellery items and display great variety. Being able to wear them may call for certain modifications of the earlobe. In Aquincum, the site of the present research, earrings were fastened by means of two substantially different methods: either by a closing ring with a hook at one end and a loop designed to fit into the hook on the other; or a hook in the shape of the letter "S" fixed to the rear side of the jewel. The closed ringed earrings could only put into bored-through earlobes, whereas the so-called "S-hooked" types were in all probability worn as clip-on earrings. Their wearing position could only be ascertained in the case of items having a pendant, since these determined the downward tilt and thus defined the right position of the earrings. The loop with the upward curve could easily fit into the hole in the ear whereas the downward curve embraced the lobe from down under.

The typology of the Aquincum earrings was done according to their structure and overall appearance. Jewels of type I have closed rings and a simple design, and based on the accompanying finds, would probably have been placed in graves in the end of the 3rd or beginning of the 4th century. Type II also includes closed ringed items but their finish is more elaborate. Also fitted with closed rings, type III earrings were complemented with pendants. Blandly designed S-hooked specimens are found among type IV; they have half balls attached to them and were used in the 3rd century. Type V specimens have a strapped mounting enclosing a bead. Type VI includes S-hooked, case-mounted, square or circular shaped jewels. These latter ones fit in well with the floral shaped earrings making a trend in the 3rd century. Type VII earrings are S-hooked, circular and open mounted. They are trimmed with granulation or lacework, the latter of which can arguably be dated to the first and second third of the third century. Type VIII earrings with a pendant date from the pre-Empire, and were not in widespread use in Pannonia. Type IX jewels are finished with case mounting and pendant. Type X also has a compound structure, but is finished with an inverted S-hook, and is divided by a horizontal panel, attaching to which is a round shaped lower and upper pivot fastening the mount. On closer inspection, the piece wrought from a twisted wire (filigree) turns out to be only faintly reminiscent of its genuine lace-work counterparts.

The Aquincum finds total 64 pieces (that is, 47 items) partly in pairs and partly as individual pieces. Gold specimens top the list with a total of 46 pieces, followed by 4 silver and 9 bronze pieces.

The most widespread technique was twisted wire-embellishment even with more elaborate items. With types I-II-VI and X this was an inherent part of the overall aspect. Less demanding is the pattern observed on type VI/a and IX case mountings imitating strip twisted wiring, but made in relief as the rear panel reveals; this technique gains growing foothold by the first half of the 3rd century. Types III-V and VII were embellished with granulation or lacework. Earrings became fashionable in Aquincum in the wake of the Severus era and displayed a fair diversity in terms of their appearance, if not their material. Type II/a and type VIII with an obscure piece can be dated to the 2nd century. Most of them display the characteristic shapes and trimmings of the 3rd century with a widening range to follow later on this century, which is the time when most of the type II-VII earrings would have been worn. Based on its provenance, type V/b is presumably dated to 4th century. Found among grave goods, type I includes, for the most part, unadorned late-Roman pieces made of gold silver and bronze.

There are only stray examples of earring depictions as they did not form part of the indigenous gear. Due to the obscuration and the material of the stones the type of the jewels cannot always be safely established, but their general shape serves strong clue in the determination of their age.

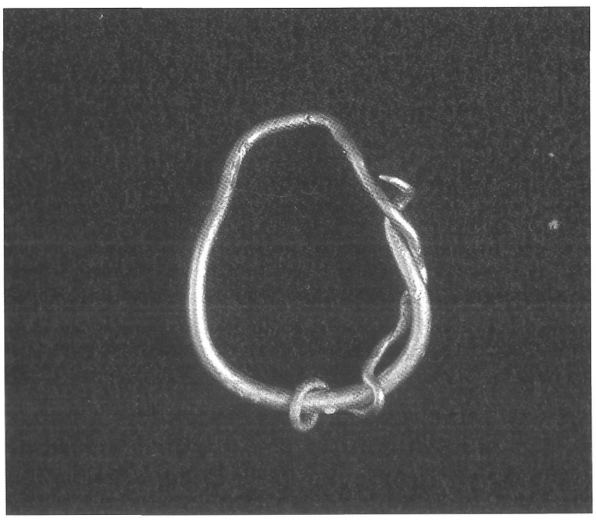

1. kép. I/A. típus, hurkos zárt karika (ltsz. 83.3.25.)

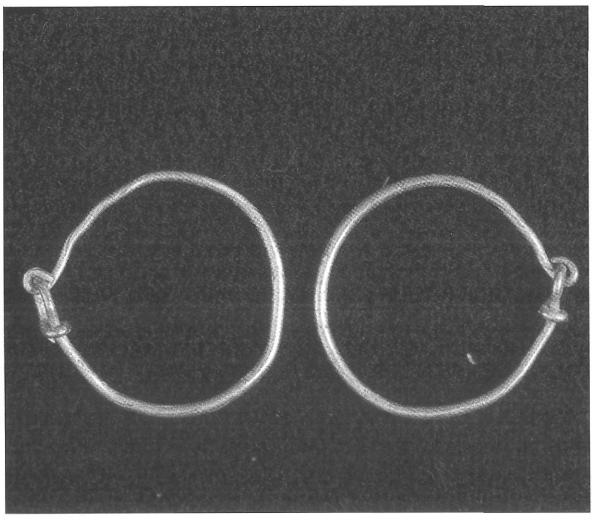

2. kép. I/b. típus, kampós–hurkos záródású karika (ltsz. 74.10.15.)

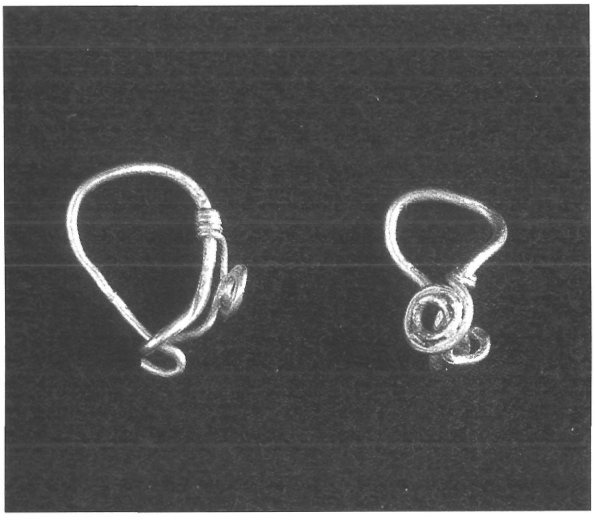

3. kép. II/a. típus, spirálos díszű zárt karika

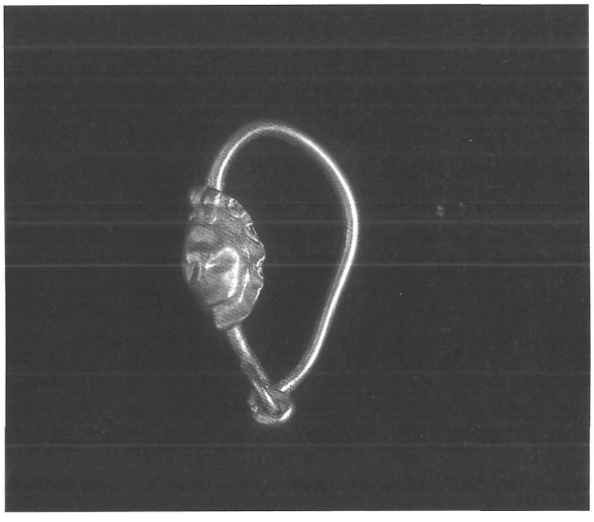

4. kép. II/b. típus, zárt karika domborított dísszel (A 124.)

5. kép. II/c. típus, huzaltekeréssel (A 128/b.)

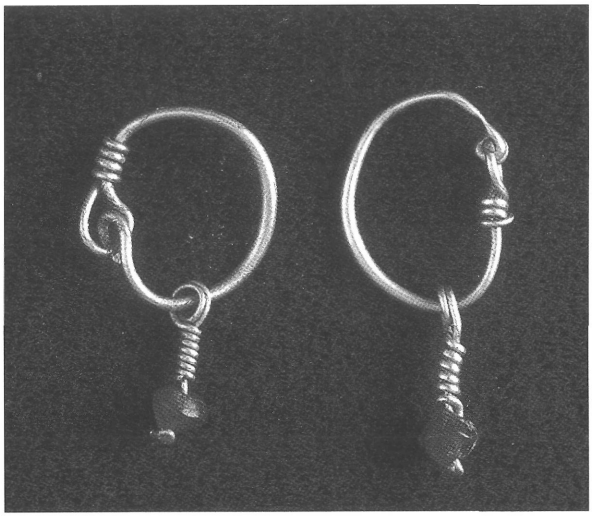

6. kép. III/a. típus, függődíszes zárt karika (ltsz.. 51484–51485.)

7. kép. III/b. típus, csonkagúlás csüngődíssszel (ltsz. 48844)

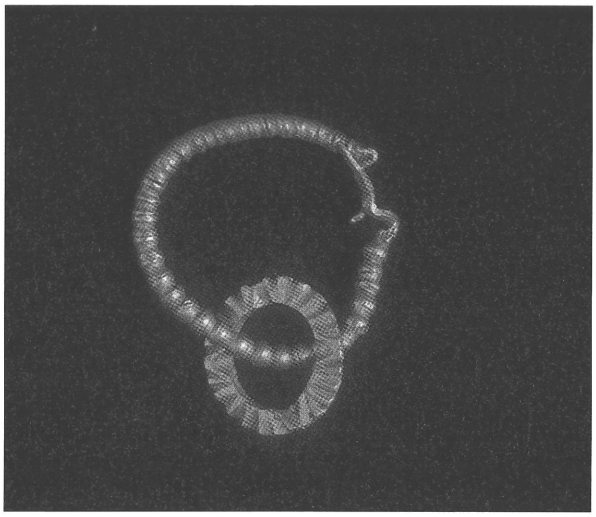

8. kép. III/c. típus, gyöngydrótból (ltsz. 51492)

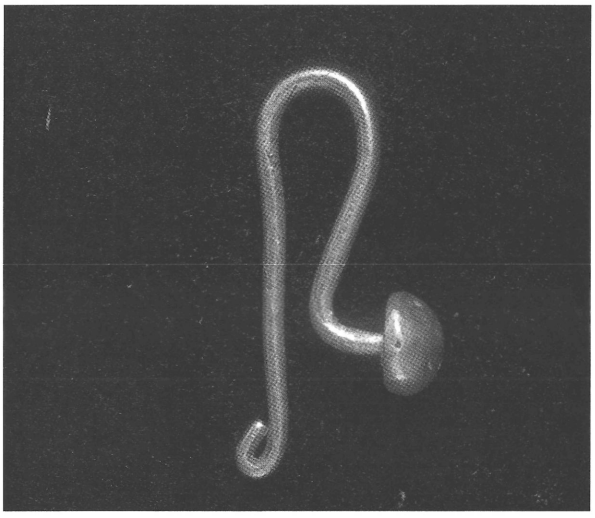

9. kép. IV/a. típus, gömbös végű nyitott foglalat (ltsz. 51497)

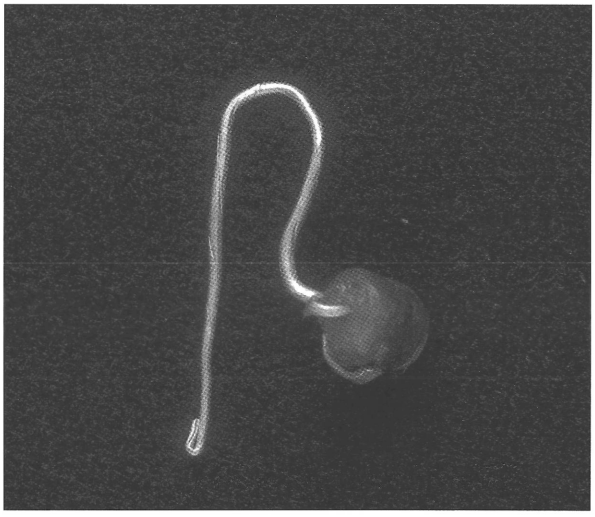

10. kép. V/a. típus, pántos foglalat (ltsz. 51584)

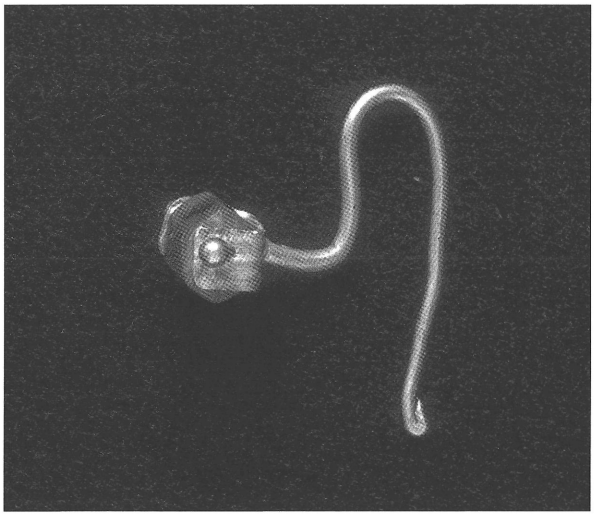

11. kép. V/b. típus, pántos foglalat (ltsz. 51585)

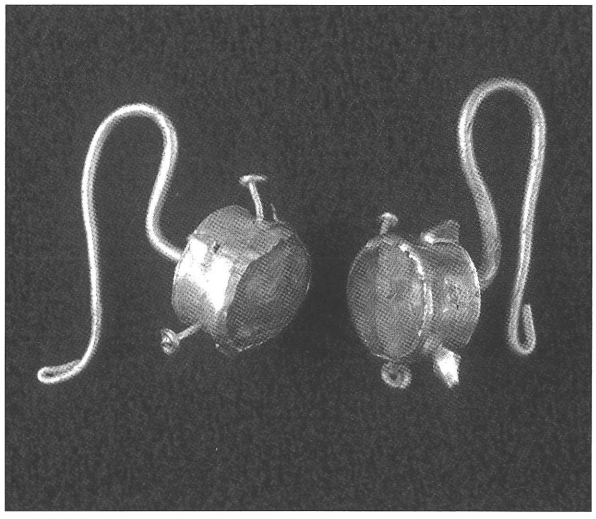

12. kép. VI/b. típus, doboz foglalatos fülbevaló pár (ltsz. 51365–51366)

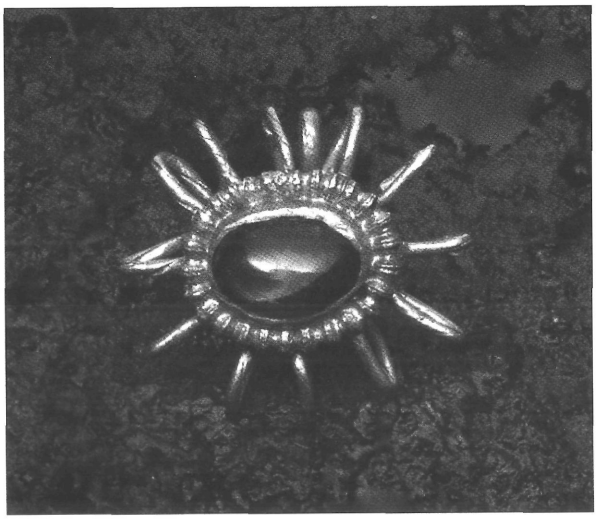

13. kép. VI/b. típus, zafírköves fülbevaló (ltsz. 51487)

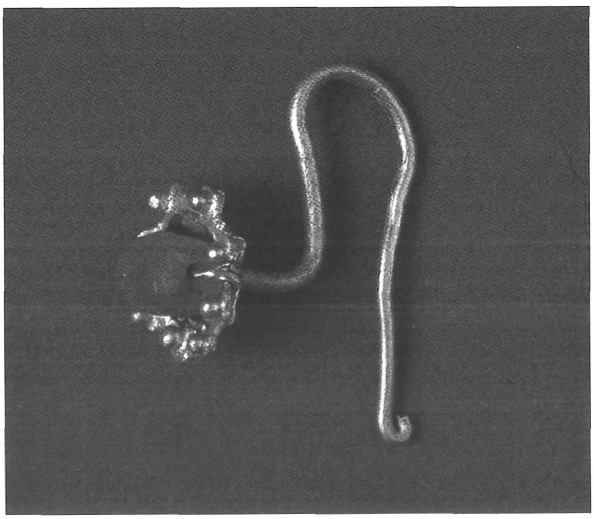

14. kép. VII. típus, granulációval díszített fülbevaló (ltsz. 51488)

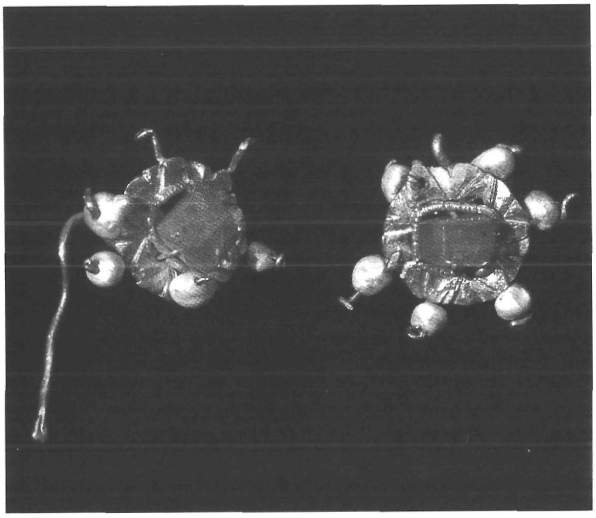

15. kép. VII. típus, áttört díszítésű fülbevaló pár (R 2030)

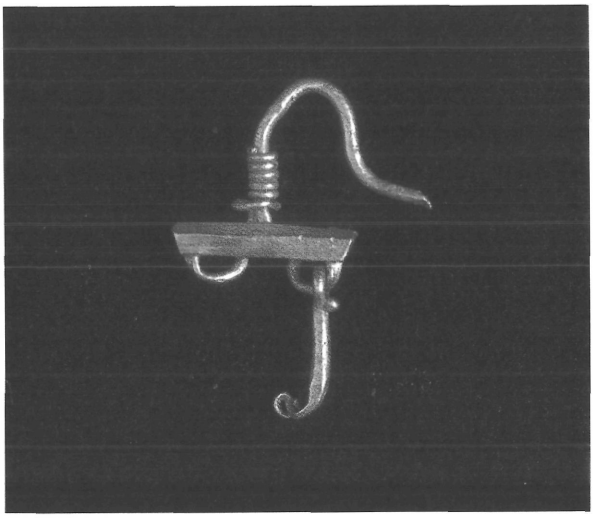

16. kép. VIII, típus, csüngős fülbevaló töredék (ltsz: 51498)

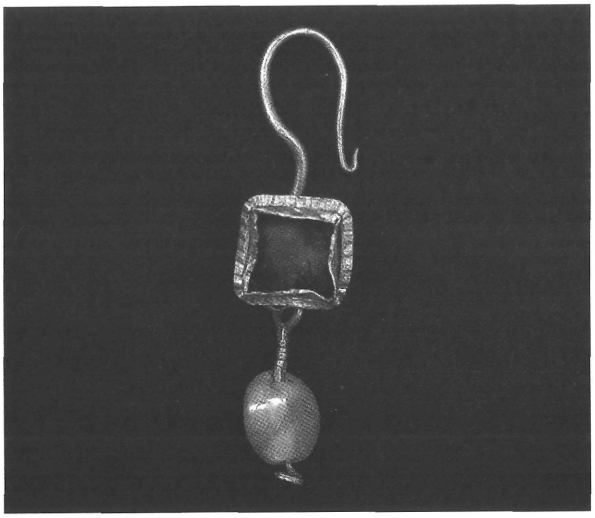

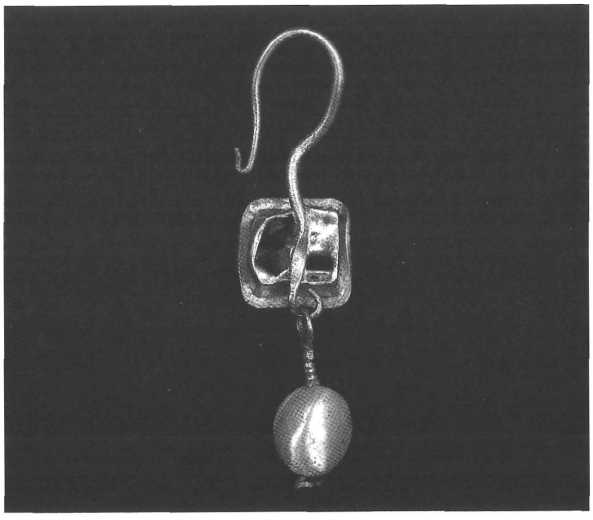

17. kép. IX. típus, kombinált, csüngős fülbevaló pár (ltsz. 51489–51490)

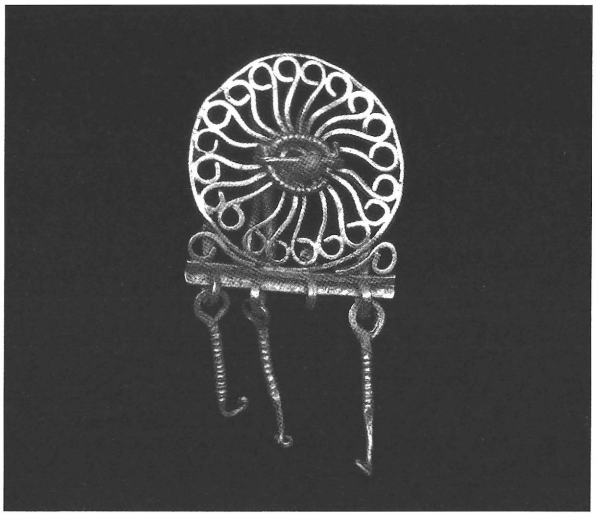

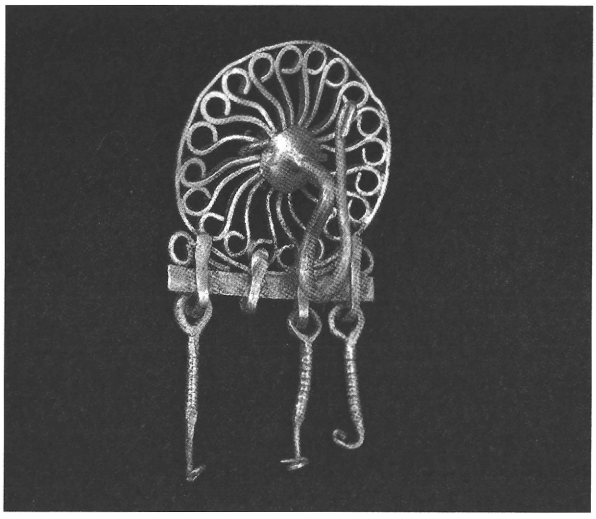

18. kép. X. típus, huzaldíszítésű csüngős fülbevaló (ltsz. 84.2.78.)

19. kép. Fülbevalót viselő nő háromalakos sírkőről

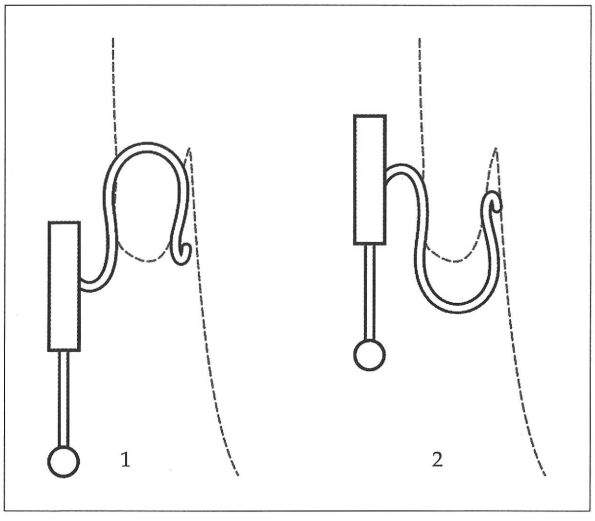

1–2. ábra. „Beakasztós" fülbevaló viseleti helyzete, „Klipsz" viseleti helyzete

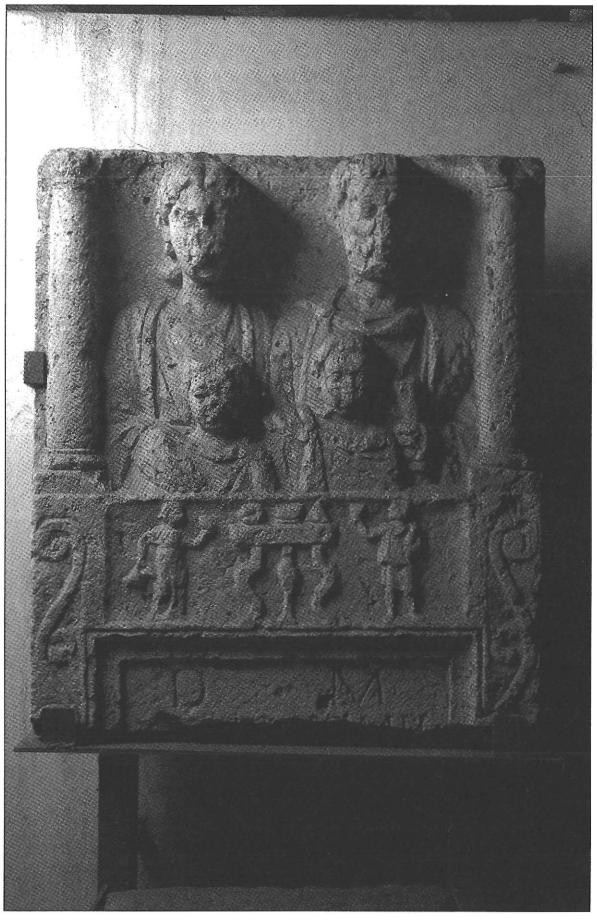

20. kép. Családi sírkő töredéke, fülbevalót viselő nővel

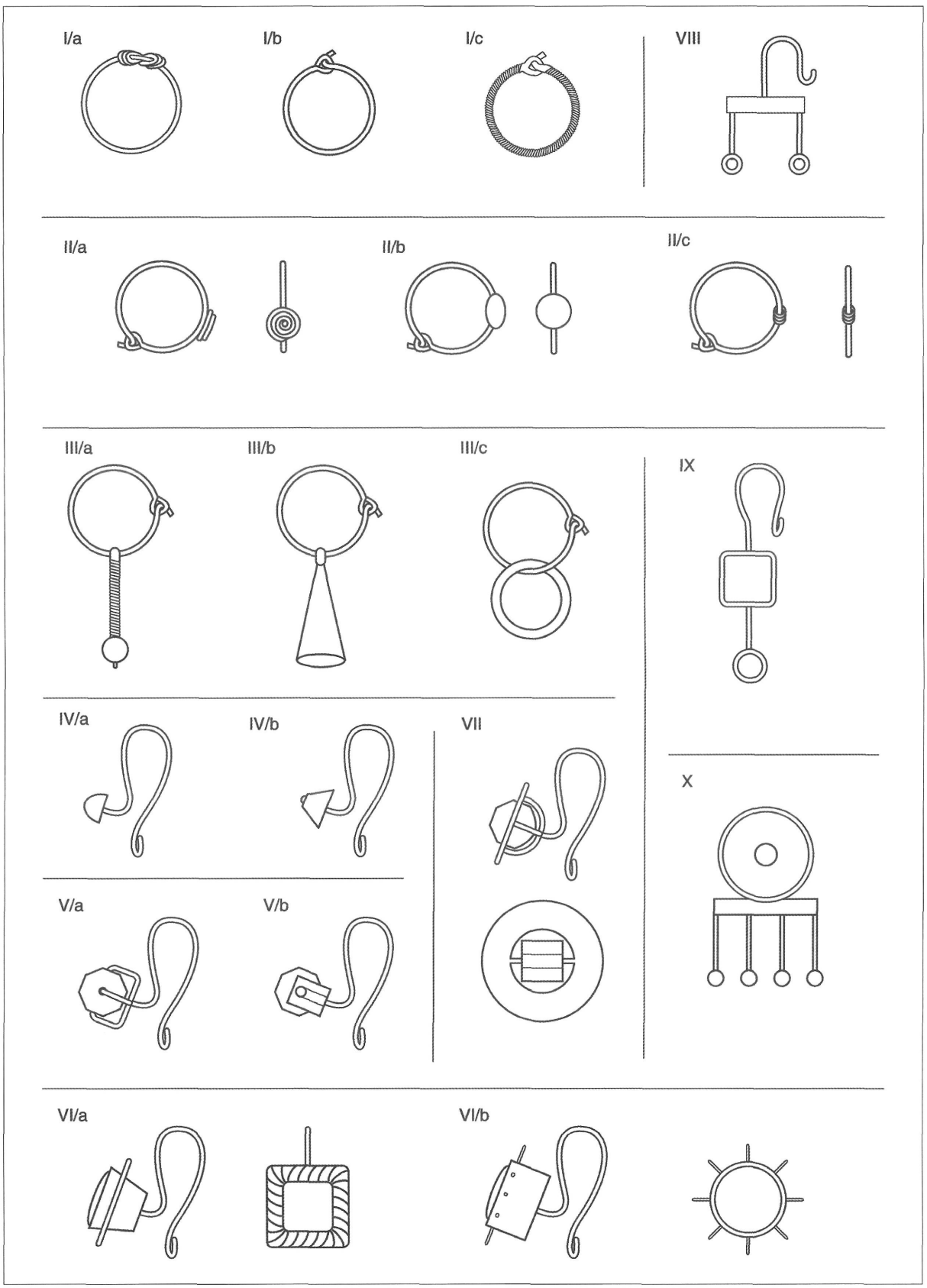

3. ábra. Az aquincumi fülbevalók típusa

GABLER DÉNES

TERRA SIGILLATÁK AZ ALBERTFALVI VICUS NYUGATI RÉSZÉN

Az albertfalvi táborhoz tartozó vicus területének nyugati részén 2004-ben, az elbontásra ítélt Kitérő út északi oldalán Endrődi Anna és Beszédes József megelőző feltárást végzett.[1] A feltárás során késő rézkori és bronzkori telepjelenségek mellett néhány La Tène D és 25 római kori telepobjektumot (földbemélyített házakat, vermeket, föld-és kő kutakat) sikerült megfigyelni. A feltárt -mintegy 7000 m^2 -terület keleti vége a tábortól kb. 380 m távolságra húzódott. A legjobban megfigyelhető objektum (a 169. számú) egy É-D-i irányú, földbemélyített gödörlakás volt, amelynek betöltésében és a rajta húzódó planírozásban aránylag sok terra sigillata került elő. Ezek a telep életének végére vonatkozóan új információkat szolgáltatnak, közlésük elsősorban ezért indokolt. A gödör feletti, a terep kiegyenlítésére szolgáló rétegre kőépítményt emeltek. Jelentősebb mennyiségben került elő terra sigillata továbbá egy mezőgazdasági funkciójú, gabonamaradványokat tartalmazó gödörben is (181. objektum); e felett épült később a Nagy T. által 1952-ben feltárt, háromhelyiséges kőépület,[2] így a sigillaták révén annak időrendjére vonatkozó adatokat is nyerhetünk. Sigillaták kerültek elő továbbá a 91. objektumból, amely valószínűleg tárológödör lehetett.[3] A feltárt település-részlet keleti szélén csatornaszerű építmény került elő, amely mélyebb gödörbe futott. Ez utóbbit (215. objektum) is terra sigillaták keltezik.

A TERRA SIGILLATÁK LEÍRÁSA[4]

RELIEF DÍSZŰ SIGILLATÁK

dél-galliai áru

1. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke, ezen tojásfüzér (HOFMANN 1988. Fig.18/7 E típus; Knorr 1910. Taf. III. 1-2), alatta hullámvonal. A képmezőben astragalosra függesztett sima ív (KARNITSCH 1959, Taf. 29, 5-6). *(1. kép 1)*
   Banassaci áru, Natalis kör (?)
   Trajanus - Hadrianus kori
   BTM ltsz. 2004.12.124
   Lelőhely: 196. objektum bontása
2. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke. A tojásfüzért hullámvonal kíséri. A képmezőben metopéosztás függőleges hullámvonallal- tőle jobbra férfi fej és vállrésze (HOFMANN 1988. 2). A baloldali metopében levéldísz (HOFMANN 1988. 326; KARNITSCH 1959. Taf. 24,1). *(1.kép 2)*
   Banassaci áru
   Trajanus - Hadrianus kori
   BTM ltsz. 2004.12.138.
   Lelőhely: 181. objektum feletti metszetfal
3. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke tojásfüzérrel (HOFMANN 1988. Fig. 18/7 AA) alatta hullámvonallal. A képmezőben gladiátor részlete (HOFMANN 1988. 84). *(1. kép 3)*
   Banassaci áru
   Trajanus - Hadrianus kori
   BTM ltsz. 2004.12.137
   Lelőhely: 215. objektum bontása

közép-galliai áru

4. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke. Fent tojásfüzér (ROGERS B 17) alatta gyöngysor. A képmezőt vízszintes gyöngysor osztja ketté. Fent félkörív alatt oroszlán (O. 1379). Az ívhez inda kapcsolódik, felette madár (O. 2295 A). *(1.kép 4)*
   Lezouxi áru, Attianus officinája
   Hadrianus - Antoninus Pius kori
   BTM ltsz. 2004.12.121
   Lelőhely: 181. objektum bontása, nyugati fele, faszenes betöltés, 20 cm.
5. *Drag. 37* formájú tál aljtöredéke. A képmezőt gömbben végződő gyöngysorok tagolják metopékra; a megmaradt mezőben száguldó ló (O. 1903), alatta fordítva bepecsételt oroszlán (O. 1510). A kitöltetlen felületen levélhegyekből álló

[1] BESZÉDES J.: Kutatások az albertfalvi auxiliaris vicus nyugati részén. AqFüz 11. (2005), p. 114-122.; ENDRŐDI Anna: A késő rézkori Baden-kultúra településjelenségei Albertfalván. AqFüz 11. (2005), p. 123-128.

[2] NAGY Tibor: Az Albertfalva, Hunyadi János úti római település. In: Budapest műemlékei 2. Bp., 1962. p. 519-231.

[3] BESZÉDES 2005. 120.

[4] A rajzokat Ba Zsuzsa (MTA Régészeti Intézete) készítette; munkájáért ezúton mondok köszönetet.

díszek (CGP pl. 85,1). (Ld. CGP pl. 86,14; KARNITSCH 1959. Taf.38,3). *(1. kép 5)*
Lezouxi áru Attianus officinája
Hadrianus - Antoninus Pius kori
BTM ltsz. 2004.12.78
Lelőhely: 169/A objektum rábontás, lakógödör ÉNy rész.

6. *Drag. 30* formájú tál oldaltöredéke. A képmezőt függőleges gyöngysor tagolja metopékra. Jobbra kettős kör felett madár (O. 2316). A gyöngysoros osztótagon rozetta (ROGERS C. 171), tőle balra koszorú (ROGERS E 69). *(1. kép 6)*
Lezouxi áru, Mercator II
Marcus Aurelius - Commodus kori
BTM ltsz. 2004.12.18
Lelőhely: D felület déli széle, 142. objektumtól keletre (10-14 m-rel)
7. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke; ezen tojásfüzér (CGP Fig. 47,3), alatta gyöngysor. A képmezőben inda részlete. *(1. kép 7)*
Lezouxi áru, Cinnamus műhelye
Antoninus Pius - Marcus Aurelius kori
BTM ltsz. 2004.12.115
Lelőhely: 181. objektum
8. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke. Fent tojásfüzér (ROGERS B 105), alatta gyöngysor. A képmezőben körbefutó indáról leágazó levelek (CGP Fig. 30,22; ROGERS H 37), felettük csillag alakú dísz (ROGERS C 168.; hasonló kompozíció: KARNITSCH 1959. Taf. 50,1). *(1. kép 8)*
Lezouxi áru, Paternus II
Marcus Aurelius - Commodus kori
BTM ltsz. 2004.12.33
Lelőhely: D felület északi szélének nyesése, 169. objektumtól keletre (2-3 m-rel)
9. *Drag. 37* formáju- talán előbbihez tartozó- tál aljrésze. A képmezőben körbefutó indáról leágazó kacsok és levél (ROGERS H 37); a hullámvölgy mindkét oldalán csillagalakú dísz (ROGERS C 168., hasonló kompozíció: KARNITSCH 1959. Taf. 50,1). *(1. kép 9)*
Lezouxi áru, Paternus II
Marcus Aurelius - Commodus kori
BTM ltsz. 2004.12.90
Lelőhely: 169/B felső része, szürkésbarna planírozás
10. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke, ezen tojásfüzér (ROGERS B 105), alatta gyöngysor. *(1. kép 10)*
Lezouxi áru, Paternus II (?)
Marcus Aurelius-Commodus kori
BTM ltsz. 2004.12.94
Lelőhely: 169/B rábontás, szürkésbarna planírozás, lakógödör ÉK-i negyede
11. *Drag. 37* formájú tál peremtöredéke tojásfüzér részletével (ROGERS B 105 ?).
Lezouxi áru, Paternus II (?)
Marcus Aurelius - Commodus kori
BTM ltsz. 2004.12.119
Lelőhely: 181. objektum feletti metszetfal
12. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke, ezen tojásfüzér (ROGERS B 161) alatta gyöngysor. A képmezőben levél (ROGERS G 323 vagy 336). Másodlagosan égett. *(1. kép 11)*
Lezouxi áru, Do(v)eccus officinája
Marcus Aurelius - Commodus kori
BTM ltsz. 2004.12.84
Lelőhely: 197 bontás 169/B metszetfaltól északra
13. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke. A képmezőben szarvas (O. 1782) és levél részlete. *(1. kép 12)*
Közép-galliai áru
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.17
Lelőhely: D felület közepe, gép utáni nyesés (kevert újkori réteg)
14. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke. A képmezőben kettős kör részlete. *(1. kép 13)*
Középgalliai áru
Antoninus kori
BTM lsz: 2004.12.131
Lelőhely: 196 bontása
15. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke. A képmezőben levél részlete.
Közép-galliai áru
Antoninus kori
Lelőhely: 169. objektum bontása
16. *Drag. 30* formájú tál oldaltöredéke tojásfüzér részletével. *(1. kép 14)*
Közép-galliai áru
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.24
Lelőhely: D felület déli széle, nyesés a 142. objektumtól keletre (13-15 m)
17. *Drag. 37* formájú tál peremtöredéke.
Minőségjegyei alapján közép-galliai áru.
Hadrianus-Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.19
Lelőhely: D felület déli széle, nyesés a 142. objektumtól keletre (13-15 m)
18. *Drag. 37* formájú tál peremtöredéke.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.25
Lelőhely: D felület déli széle, nyesés a 142. objektumtól K-re
19. *Drag. 37* formájú tál peremtöredéke.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.81
Lelőhely: 169/B objektum bontása, a metszetfaltól északra

20. *Drag. 37* formájú tál töredéke a tojásfüzér indításával. Másodlagosan feketére égett. *(1. kép 15)*
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.76
Lelőhely: 169/A objektum, paticsos rész alsó harmada, a lakógödör ÉK-i negyede
21. *Drag. 37* formájú tál peremtöredéke.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.6
Lelőhely: D felület

rheinzaberni áru

22. *Drag. 37* formájú tál peremtöredéke. Fent tojásfüzér (Ri-Fi E 1), amelyre ...IS névbélyeget pecsételtek. A bélyeg valószínűleg [CERIAL]IS-ra egészíthető ki (Ri-Lud VI Taf. 256c). A képmezőben akanthuslevél. *(2. kép 1)*
Cerialis V
Marcus Aurelius kori
BTM ltsz. 2004.12.12
Lelőhely: D felület, 91 és 92. objektum közti felület nyesése
23. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke. A képmezőben szarvas (Ri-Fi T 100 vagy 101). *(2. kép 2)*
Reginus I, Janu I, Janu-hoz közelálló mester
Antoninus Pius - Marcus Aurelius kori
BTM ltsz. 2004.12.2
Lelőhely: D felület ÉNy része, nyesés
24. *Drag. 37* formájú tál aljrésze, ezen kettős levelekből álló fríz (Ri-Fi R 34). *(2. kép 3)*
Cerialis I, V, Comitialis I, Belsus II, Mammilianus
Marcus Aurelius - Septimius Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.20
Lelőhely: D felület déli széle, 142. Objektumtól keletre (10-14 m)
25. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke, ezen tojásfüzér (Ri-Fi E 44). *(2. kép 4)*
Cobnertus I, Cerialis II-III, Pupus-Juvenis, Julius II-Julianus I-hez közelálló áru, O. 382-83 motívumokkal díszített áru, Victor I
Antoninus - Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.88
Lelőhely: 169/B rábontás, szürke planírréteg alsó része
26. *Drag. 37* formájú tál teljes profilt mutató töredékei. Az aránylag alacsony peremsáv alatt tojásfüzér (Ri-Fi E 26). A képmezőben levélszerű dísztagok (Ri-Fi O. 218) kettős körben (Ri-Fi K 20 a) hippocampus (Ri-Fi T 188). Ez utóbbi többszörösen ismétlődik. A párhuzamok alapján feltehető, hogy minden második mezőben nyilas figura lehetett. *(2. kép 5; 3. kép 2)* (Hasonló kompozíciót ld. KARNITSCH 1955. Taf. 36,2.)
Comitialis VI
Commodus - Septimius Severus kori
BTM ltsz. 20004.12.40
Lelőhely: D felület, 91. objektum bontásának északi fele
27. *Drag. 37* formájú tál peremtöredéke, ezen tojásfüzér (Ri-Fi E 25). A képmezőben szarvas (?) (Ri-Fi T 966) *(2. kép 6)*
Comitialis IV, VI, Belsus II, Castus, Respectus, Florentinus, E 25-25 tojásfüzéres áru, Firmus II, Belsus III, Pupus-Juvenis II, Atto, Attillus, O. 382-82 díszű áru
Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.7
Lelőhely: D felület északi szélének nyesése, 91.obj. (?) felső része
28. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke. Tojásfüzér (Ri-Fi E 26). A képmezőben kettős kör (Ri-Fi K 20) részlete. *(2. kép 7)*
Comitialis VI, Belsus II, Atto, Respectus, Florentinus, E 25-26 tojásfüzér mestere, Belsus III, Attillus, O. 382-83 díszű áru
Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.11
Lelőhely: D felület 91. és 92. obj. közti felület nyesése
29. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke tojásfüzér (Ri-Fi E 17 ?) részletével. *(2. kép 9, 3. kép 3)*
Firmus I, BFA, Comitialis V, Florentinus, Julius II-Julianus I, Victorinus II-III, Julius II- Julianus I-hez kapcsolódó áru, Respectus II, Perpetuus, Statutus
Késő Antoninus - Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.110
Lelőhely: 171. objektum
30. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke, ezen tojásfüzér (Ri-Fi E 1). A képmezőben tagolt körökben (Ri-Fi K 33) madarak (Ri-Fi T 245).A reliefmezőt kettős levelekből álló fríz (Ri- Fi R 34) zárja. *(2. kép 8)*
Cerialis I, V
Marcus Aurelius kori
BTM ltsz. 2004.12.49
Lelőhely: D felület nyugati rész, kidobott földből
31. *Drag. 37* formájú tál oldaltöredéke. Fent tojásfüzér (Ri-Fi E 17). A képmezőben gladiátor (Ri-Fi M 216 ?) és támasztótag (Ri-Fi O 169) részlete. *(2. kép 10)*
Julius II-Julianus I
Késő Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.1
Lelőhely: D felület, gépi dózerolás
32. *Drag. 37* formájú tál peremtöredéke tojásfüzér részletével. *(2. kép 11)*
Antoninus - Severus kori

BTM ltsz. 2004.12.106
Lelőhely: 171. objektum körüli nyesés (újkorral kevert)

33. *Drag. 37* formájú tál peremtöredéke tojásfüzér (Ri-Fi E 30) részletével. *(3. kép 4)*
Antoninus - Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.114
Lelőhely: 181. objektum feletti metszetfal

34. *Drag. 37* formájú tál magas peremrésze.
Késő Antoninus - Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.43
Lelőhely: D felület, 91. objektum bontásának északi fele

35. *Drag. 37* formájú tál apró oldaltöredéke állatalak lábának részletével. *(3. kép 1)*
Késő Antoninus - Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.9
Lelőhely: D felület északi felének nyesése

DÍSZÍTETLEN SIGILLÁTÁK

Díszítetlen áru névbélyeggel

36. *Drag. 31* formájú tányér (catillus) aljtöredéke APRILIS·F bélyeggel.
Aprilis közép-galliai mester, aki Lezouxban, Pont-des-Rèmesben, Toulon-sur-Allierben működött (BÉMONT-BOURGEOIS 1986, 279). Aprilis fc jelzését Drag. 18/31 és Drag. 31 formájú tányérokról egyaránt ismerjük (Osw., Index of potters' stamps 19). Egy Aprilis nevű fazekas dolgozott Heiligenbergben is (Osw., Index of potters' stamps 20, 350) Pannoniából bélyegét eddig csak Brigetioból (JUHÁSZ 1935. Nr. 19, 135, Taf. XLIV. 19), valamint a Pannoniától északra fekvő barbaricumból ismerjük (KUZMOVÁ-ROTH 1988. Nr. 13, 125, Abb. 30,1, 214). A Pont-des Rèmes-i vagy a Toulon-sur-Allier-i műhely az albertfalvai darab esetében nem vehető számításba. *(3. kép 5)*
Valószínűleg Hadrianus-korai Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.42
Lelőhely: D felület, 91. objektum bontásának északi fele

37. *Drag. 18/31* formájú tányér alja AESTIVI M bélyeggel. A bélyeg típusához ld. JUHÁSZ 1935. N. 5, 134, Taf. XLIV. 5; MIKL-CURK 1969. Nr. 237, 244. Lezouxi mester (Osw., Index of potters stamps 7; WALKE 1965. Taf. 34, 117, Taf. 40, 53; HOFMANN I. N. 3, 28; BÉMONT-BOURGEOIS 1986. 279; FABER 1993. 199; DICKINSON 2001. 192), (TOBER, B.: Die archäologischen Untersuchungen auf dem Kaiser-Joseph-Platz in Wels 1993. Sonderreihe zum Jb des Musealvereins Wels 7. Wels, 2001. 53.) A fazekas áruja Pannoniában eddig Aquincumban (FINÁLY 1906. 95, Nr. 3-4), Tokodon, Brigetioban és Poetovioban került elő (GABLER-MÁRTON 2005). *(3. kép 6)*
Marcus Aurelius kori (DICKINSON 2001. 192), 160 után (FABER 1993. 199)
BTM ltsz. 2004.12.66
Lelőhely: 169/A alja, fekete, faszenes réteg

38. *Drag. 33* formájú, enyhén konkáv oldalú csésze (acetabulum) teljes profilt mutató töredéke. Az oldalfal közepén bevájt vonal; a talpgyűrű felett bekarcolt V jelzés. (A formához ld. OSWALD-PRYCE 1920. pl. LI. 13; GABLER-KOCZTUR 1977. Taf. 5,17-19; FABER 1993. Beil. 10,99.) Az edény alján CASURIUS bélyeg. (A bélyeg típusához ld. JUHÁSZ 1935. Taf. XLIV. 56-57.)
Lezouxi mester-ld. HOFMANN pl. XI. 42.2; HARTLEY 1972. 19; BÉMONT-BOURGEOIS 1986. 28; DICKINSON 2001. 194.
A fazekas áruja Pannoniában eddig Brigetion kívül Gorsiumban (GABLER 1967. Nr. 11, 35, 47) és Carnuntumban (HEYDENDORFF 1949. 8, Nr. 58) került elő. Pátm: 9 cm, M: 5 cm, Tátm: 4,3 cm *(3. kép 7)*
Marcus Aurelius - Commodus kori (DICKINSON 2001. 194)0
BTM ltsz. 2004.12.75
Lelőhely: 169/A bontása (vörös, paticsos alsó harmada), lakógödör ÉNy-i negyed

39. *Drag. 18/31* formájú tányér felhúzott középső része. A bélyegből...]EN betűk olvashatók. Feltehetően IUV]EN[IS-re egészíthető ki. (A mesterhez ld. JUHÁSZ 1935. Taf. XLVI. 142; HOFMANN pl. XII. 94.7; WALKE 1965. Taf. 34, 117; Taf. 40,53; BÉMONT-BOURGOIS 1986. 279; DICKINSON 2001. 192. A pannoniai lelőhelyek közül Poetovioból, Brigetioból, Aquincumból és Tokodról ismerjük ezt a bélyeget - ld. GABLER-MÁRTON 2005. 256. *(3. kép 8)*
Közép-galliai áru
Marcus Aurelius kori
BTM ltsz. 2004.12.14
Lelőhely: D felület északi szélének nyesése, a 118. objektumtól nyugatra

40. *Drag. 18/31* formájú tányér teljes profilt mutató nagyobb töredéke. Az edény alján BORILLIOFFIC bélyeg. A bélyeg típusához ld. GABLER, D.: Die Keramik von Vindobona. Die Römer im Wiener Raum. 52. Sonderausstellung des Hist. Museum der Stadt Wien. Wien, 1977. 220, K 70.
Lezouxi mester- ld. BÉMONT-BOURGEOIS 1986. 280, BET-DELAGE 1991. Nr. 63, 214; DICKINSON 1991. Nr. 14, 46; DICKINSON 1999. 274; DICKINSON 1999. 274. A fazekas áruja Pannoniában eddig Carnuntumban (GROLLER, M. von: Die Grabungen in Carnuntum RLÖ 10. (1909), Nr. 3, 76, Fig. 29.3, 56, Fig. 16,5; MILTNER 1933. 56, Fig.

16,5; 62, Nr. 3, Fig. 29, 3, 7; HEYDENDORFF 1952. Nr. 137) , Vindobonában (KENNER, F. von: Römische Funde in Wien aus den Jahren 1904 und 1905. JZK N. F. 3/1. (1905), 223. Abb. 341; CZEIKA–ÖLLERER–SEDLMAYER 1999. 93), Sallán (GABLER 1989. Nr. 88, 448, Abb. 7,6), Brigetioban (JUHÁSZ 1935. Nr. 45, 137, Taf. XLIV. 45), Aquincumban (KUZSINSZKY 1932. 376; JUHÁSZ 1936. 35, 28. kép 2, 34; VÁMOS 2002. Nr. 203, 66, *40. kép 2; 46.kép 5)*, Tokodon (GABLER 1964. 100) és Balácán (GABLER–PALÁGYI 1989. Nr. 26, 122, 5. ábra 1) került elő mind Drag. 33 formájú pohárón, mind Drag. 18/31 ill. 31 formájú tányéron. A tányér alján karcolt felirat:EYTV. *(4. kép 1)* M.: 4,9 cm, számítható peremátm: 18 cm, Fátm.:9,1 cm. Miután a mester Lezouxban reliefdíszű árut is készített (CGP 311; BET–DELAGE 1991. Nr.63, 214) működését Kr.u. 140–160 közé tették; újabban Dickinson (DICKINSON 1999. 274) 145–175 közötti keltezést javasolt.
BTM ltsz. 2004.12.80
Lelőhely: 169/B objektum aljából

Bélyeg nélküli díszítetlen sigillaták
dél–galliai áru

41. *Drag. 18* formájú tányér (*catillus*) peremtöredéke. Oldala enyhén ívelt, a szájrész alig profilált. Számítható peremátm.: 25 cm.
Trajanus – Hadrianus kori
BTM ltsz. 2004.12.41
Lelőhely: 91. objektum határa észak felé
42. *Drag. 27* formáju pohár (*acetabulum*) apró peremtöredéke.
Trajanus – Hadrianus kori
BTM ltsz. 2004.12.130
Lelőhely: 196. alja
43. *Drag. 33* formájú pohár (*acetabulum*) apró oldaltöredéke az aljrész törésével.
Trajanus – Hadrianus kori
BTM ltsz. 2004.12.59
Lelőhely: 169/A bontása, paticsos réteg aljából, feketére égett réteg, lakógödör nyugati része, a metszetfaltól délre
44. *Drag. 33* formájú pohár apró peremtöredéke.
Trajanus – Hadrianus kori
BTM ltsz. 2004.12.100
Lelőhely: 169. obj. paticsos réteg bontása
45. *Drag. 36* ? formájú tálka oldaltöredéke *(4. kép 2)*
Trajanus – Hadrianus kori
BTM ltsz. 2004.12.52
Lelőhely: D felület, NY-i része, gép által kidobott földből
46. *Drag. 18* /Walters 79/80 formájú, nagyobb méretű tányér peremtöredéke. Alacsony, ívelt oldala ferde illetve horizontális aljrészben folytatódik (vö. OSWALD–PRYCE pl. 58,9; PLANCK 1975. Taf. 89,3). Az oldalfal és az aljrész találkozásánál enyhén kiemelkedő tag. Talán ehhez tartozik egy tányér aljrésze alacsony talpgyűrűvel. Az aljrész középen enyhén kiemelkedik. *(4. kép 3)*
Trajanus – Hadrianus kori
BTM ltsz. 2004.12.55
Lelőhely:169/A bontása, paticsos metszetfaltól délre
47. *Lud Tb* formájú tányér perem és oldaltöredéke.
Dél–galliai (?)
Trajanus – Hadrianus kori (?)
BTM ltsz. 2004.12.58
Lelőhely: 169/A bontása, paticsos metszetfaltól délre, az aljrész a lakógödör nyugati harmadában
48. *Curle 15* Drag. 42 formájú tányér peremtöredékei (5 db). Horizontális peremének külső oldalán kis karima. Alacsony oldalfala negyedkörív körvonalú. Az oldalfal és az aljrész találkozásánál enyhén kiemelkedő léc. (Ld. OSWALD–PRYCE pl. 54,3; BAATZ 1973, Taf. 14 T 6; HOFMANNN 1965. 41; DIMITROVA–MILČEVA 2000. Taf. 8, 140). *(4. kép 4–5)*
Dél – galliai
Trajanus – Hadrianus kori
BTM ltsz. 2004.12.53, 2004.12.101, 2004.12.65, 2004.12.70–71
Lelőhely: 169/A rábontás, lakógödör északnyugati sarok, 169 rábontás az É–D-i fal mellől, 169/A bontása, metszetfal DK része, paticsos réteg a metszetfaltól délre
49. *Drag. 18* formájú tányér pereme.
Dél – galliai
Trajanus – Hadrianus kori
BTM ltsz. 2004.12.133
Lelőhely: 196. objektum

közép–galliai áru

50. *Drag. 18/31* formájú tányér peremtöredéke.
Hadrianus – Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.34
Lelőhely: D felület északi szélének nyesése, 169. objektumtól keletre (2–3 m–rel)
51. *Drag. 18/31* formájú tányér oldala, amely enyhe töréssel folytatódik az aljrészbe.
Hadrianus – Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.113
Lelőhely: 181. objektum feletti metszetfal
52. *Drag. 18/31* formájú tányér peremének szilánkja.
Hadrianus – Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.118
Lelőhely: mint előbbié

53. *Drag. 18/31* formájú tányér oldaltöredéke, amely enyhe töréssel folytatódik az aljrészbe. *(4. kép 6)*
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.116
Lelőhely: 181. objektum feletti metszetfal partolása
54. *Drag. 18/31* formájú tányér peremrészének szilánkja.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.36
Lelőhely: D felület északi szélének nyesése, 169. objektumtól keletre (2-3 m-rel)
55. *Drag. 18/31* formájú tányér peremrészének szilánkja.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.117
Lelőhely: 181. objektum feletti metszetfal
56. *Drag. 18/31* formájú tányér peremrészének szilánkjai.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.127
Lelőhely: 196. objektum aljából
57. *Drag. 18/31* formájú tányér apró peremtöredéke.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.21
Lelőhely: D felület déli széle, 142. objektumól keletre (10-14 m-rel)
58. *Drag. 18/31* formájú tányér aljtöredéke, ezen finom rovátkolás.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.22
Lelőhely: D felület déli széle, 142. objektumtól keletre (10-14 m-rel)
59. *Drag. 18/31* formájú tányér oldaltöredéke.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.26
Lelőhely: D felület déli széle, nyesés a 142. objektumtól keletre (13-15 m)
60. *Drag. 18/31* formájú tányér aljtöredéke; az oldal és az aljrész közt kis kiemelkedő tag.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.27
Lelőhely: mint előbbinek
61. *Drag. 18/31* formájú tányér aljtöredéke körbefutó bevájt vonalakkal.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.23
Lelőhely: mint előbbinek
62. Tányértöredék (?) Másodlagos égésnyomokkal.
BTM ltsz.2004.12.31
Lelőhely: mint előbbinek
63. *Drag. 18/31* formájú tányér perem és aljrésze. A perem enyhén ívelt. *(5. kép 1)*
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.91-92
Lelőhely: 169/B rábontás, szürkésbarnás planírréteg, a lakógödör ÉK negyede
64-65. *Drag. 18/31* formájú tányér peremtöredékei. *(4. kép 7)*
Hadrianus-Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.44
Lelőhely: D felület, 91. objektum bontásának északi fele
66. *Drag. 18/31* formájú tányér pereme.
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.82
Lelőhely: 169/B, fekete, faszenes réteg a lakógödör közepén
67. *Drag. 18/31* formájú tányér oldaltöredéke.
Hadrianus - Antoninus kori
Lelőhely: 169. Obj. rábontás, É-D-i kőfal omlása mellől, sötétbarna humuszból, kövek közül
68. *Drag. 18/31* formájú (?) tányér oldaltöredéke.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.79
Lelőhely: 169/A alja
69. *Drag. 18/31* formájú tányér aljtöredéke talpgyűrűvel; az oldalfal és az aljrész találkozásánál kis körbefutó tag. *(5. kép 2)* T. átm:11,4 cm
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.62
Lelőhely: 169/A objektum bontása, metszetfaltól délre, lakógödör nyugati harmada
70. *Drag. 18/31* formájú tányér aljrésze.
Hadrianus - Antoninus kori
Lelőhely: D felület északi oldalának nyesése a 173. objektum környékéről
71. *Drag. 18* formájú tányér oldaltöredékei. Az oldalfal és az aljrész találkozásánál kis kiemelkedő léctag. Másodlagosan feketére égett. *(5. kép 3)*
Hadrianus - korai Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.72, 2004.12.77
Lelőhely: 169/A bontása, paticsos, faszenes réteg a metszetfaltól délre, 169/A bontása, paticsos omlás alsó harmada, lakógödör ÉNy negyede
72. *Drag. 18* formájú tányér oldaltöredéke. Az oldalfal és az aljrész találkozásánál kis kiemelkedő léctag.
Hadrianus - korai Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.57
Lelőhely: 169/A objektum bontása, paticsos, faszenes réteg a metszetfaltól délre
73. *Drag. 18/31* formájú tányér aljtöredéke.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.68
Lelőhely: 169/A bontása, lakógödör aljáról, paticsos, faszenes omladék

74. *Drag. 18* formájú tányér perem és oldaltöredéke. A peremrész erősen ívelt. *(5. kép 4)*
Hadrianus - korai Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.67
Lelőhely: 169/A bontása, lakógödör aljáról, paticsos, faszenes omladék
75. *Drag. 18/31* formájú tányér peremtöredéke.
Hadrianus–Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.54
Lelőhely: 169/A objektum alja, fekete, átégett rétegből, a metszetfaltól délre
76. *Drag. 18/31* formájú tányér talpgyűrűjének töredéke. *(5. kép 5)*
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.48
Lelőhely: D felület nyugati rész, gép által kidobott földből
77. *Drag. 18/31* formájú tányér oldaltöredéke. Másodlagosan égett.
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.940
Lelőhely: D felület nyugati széle, gép által kidobott földből
78–79. *Drag. 18/31* formájú tányérok aljrésze; az alj és az oldalfal találkozásánál erősebb törés. *(5. kép 6)*
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.97
Lelőhely: 169. objektum bontása
80. *Drag. 31* formájú tányér aljtöredéke.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.87
Lelőhely: 169/B rábontás, szürkésbarna planírozás alsó része
81. *Drag. 18/31* formájú tányér oldaltöredéke.
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.120
Lelőhely: 181. objektum
82. *Drag. 18/31* formájú tányér peremtöredéke.
Hadrianus–Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.111
Lelőhely: 177. objektum
83. *Drag. 33* (Pudding Pan Rock 13) formájú pohár (*paropsis*) pereme. Oldalfalának közepén horizontális bevájt vonal (ld. OSWALD–PRYCE pl. LI. 11; FABER 1993, Beil. 10, 104). Az edényt nem sikerült jól kikorongolni, ezért a peremrészen görbület látható. A törésfelületen másodlagos égés nyomai vehetők ki. *(5. kép 7)*
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.61
Lelőhely: 169/A objektum bontása, patics aljából, feketére égett rétegből, lakógödör nyugati széle, a metszetfaltól délre
84. *Drag. 27* (?) formájú pohár oldaltöredéke.
Hadrianus - Antoninus Pius kori
BTM ltsz. 2004.12.15
Lelőhely: D felület déli részének nyesése
85. *Drag. 33* formájú pohár teljes oldalrésze. A fal enyhén ívelt, közepén horizontális bevájt vonal (ld. OSWALD–PRYCE pl. LI. 11; FABER 1993. Beil. 10, 104). Számítható átm: 12 cm *(6. kép 2)*
Középső Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.74
Lelőhely: 169/A objektum alja, fekete, átégett réteg, lakógödör közepe
86. *Drag. 33* formájú pohár peremtöredéke; az oldalfal közepén horizontális bevájt vonal. Enyhén barnára égett. *(5. kép 8)*
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.73
Lelőhely: 169/A objektum, paticsos réteg alsó harmada, lakógödör ÉK–i negyede
87. *Drag. 33* formájú pohár perem és aljtöredéke. A két fragmentum összetartozása kérdéses.
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.32, 2004.12.28
Lelőhely: D felület déli széle, nyesés a 142. objektumról 13–15 m–rel keletre
88. *Drag. 33* formájú pohár oldalának alsó része. Az enyhén ívelt falon horizontális, bevájt vonal. *(6. kép 1)*
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.13
Lelőhely: D felület északi szélének nyesése, a 118. objektumtól nyugatra
89. *Drag. 33* formájú pohár teljes profilt mutató két töredéke. Enyhén ívelt falán horizontális, bevájt vonal. *(5. kép 9)*
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.45
Lelőhely: D felület nyugati rész, kidobott földből
90. *Drag. 33* formájú pohár aljrésze.
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.89
Lelőhely: 169/B objektum felső része, szürkésbarna planírréteg
91. *Drag. 33* formájú pohár peremrésze, horizontális, enyhén bemélyedő vonalakkal. *(6. kép 3)* Másodlagosan feketére égett.
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.64
Lelőhely: 169/A objektum határa, északnyugati rész, a metszetfaltól északra
92. *Drag. 33* formájú pohár ívelt peremrésze. Másodlagosan égett. *(5. kép 10)*
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.16

Lelőhely: D felület közepe, gép utáni nyesés (kívül újkori réteg)

93. *Drag. 33* formájú pohár aljrészének töredéke. Másodlagosan égett.
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.85
Lelőhely: 197. objektum bontása 169/B metszetfaltól északra

94. *Drag. 33* formájú pohár pereme.
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.95
Lelőhely: 169/B szürkésbarna planírréteg, lakógödör északkeleti negyede

95. *Drag. 33* formájú pohár oldala. Az egyenes oldalfalon horizontálisan bevájt vonal.
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.63
Lelőhely: 169/A objektum, paticsos omladék, metszetfaltól délre

96. *Drag. 33* formájú pohár aljtöredéke. *(5. kép 11)*
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.139
Lelőhely: 169. obj., paticsos réteg bontása

97. *Drag. 33* formájú pohár konkáv oldaltöredéke, az aljrész törésével.
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.123
Lelőhely: 195. objektum K-i fele, 1. ásónyom bontása

98. *Drag. 33* formájú edény oldaltöredéke. *(5. kép 12)*
Közép-galliai (?)
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.129
Lelőhely: 196. objektum bontása

99. *Drag. 33* formájú (?) pohár töredéke.
Közép-galliai
Hadrianus-Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.125
Lelőhely: 196. objektum bontása

100. *Drag. 46* formájú pohár peremrésze. Oldalán horizontális bevájt vonal. *(5. kép 13)*
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.4
Lelőhely: D felület, munkagép után, kidobott föld

101. *Drag. 46* formájú, ívelt oldalú pohár töredéke. Másodlagosan égett.
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.103
Lelőhely: 169. objektum rábontása, É-D-i fal mellől, köves omladék

102. *Drag. 46* formájú, ívelt oldalú pohár töredéke.
Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.83
Lelőhely: 197. objektum bontása 169/B metszetfaltól északra

103. *Drag. 38* formájú *mortarium* gallér-és aljtöredéke (ld. VERTET 1986. 140, Abb.1; WALKE 1965. Taf. 38,5; FABER 1993. Beil. 11,139). (5. kép 14)
Középső Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.39
Lelőhely: D felület északi oldalának nyesése a 173. objektum környékén

104. *Curle 11* (?) formájú tál oldaltöredéke a perem indításával. *(5. kép 15)*
Hadrianus - Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.56
Lelőhely: 169/A objektum bontása, paticsos alja, a metszetfaltól délre

105-106 Meghatározhatlan formájú közép-galliai edénytöredékek.
Valószínűleg Hadrianus - Antoninus koriak
BTM ltsz. 2004.12.135-136
Lelőhely: 197. objektum, fal elbontása

107. *Drag. 36* (?) formájú edény oldaltöredéke.
Hadrianus-Antoninus kori
BTM ltsz. 2004.12.122
Lelőhely: 181. objektum bontása, Ny-i fele, faszenes betöltésből, 20 cm

rheinzaberni áru

108. *Drag. 31* formájú tányér peremtöredéke. A szájrész alatt ólomkapocs. *(5. kép 16)*
Késő Antoninus - Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.8
Lelőhely: D felület északi szélének nyesése, 91. objektum felső rész

109-110. *Drag. 31* formájú tányér peremtöredékei.
Késő Antoninus - Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.29-30
Lelőhely: D felület déli széle, nyesés a 142. objektumtól 13-15 m-rel keletre

111. *Drag. 31* formájú tányér aljtöredéke.
Késő Antoninus - Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.37
Lelőhely: D felület északi oldalának nyesése, a 173. objektum közelében

112. *Drag. 31* formájú tányér oldaltöredéke, az alj és az oldalrész közt alig észrevehető töréssel.
Antoninus - Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.5
Lelőhely: D felület, munkagép után kiszórt föld

113. *Drag. 18/31* formájú tányér peremtöredékei.
Antoninus - korai Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.96
Lelőhely: 169. objektum bontása

114. *Drag. 31* formájú ? tányér oldaltöredéke.
Antoninus - Severus kori

BTM ltsz. 2004.12.35
Lelőhely: D felület északi szélének nyesése, 169. objektumtól 2–3 m-rel keletre

115–116. *Drag. 31* formájú tányérok peremtöredékei. *(5. kép 17–18)*
Antoninus-Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.50–51
Lelőhely: D felület nyugati rész, kidobott föld

117. *Drag. 31* formájú tányér peremtöredéke.
Antoninus – Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.112
Lelőhely: 181. objektum nyesése

118. *Drag. 31* (?) formájú tányér peremtöredéke.
Antoninus – Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.128
Lelőhely:196. objektum aljából

119. *Drag. 31* formájú (?) tányér oldaltöredéke.
Antoninus – Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.102
Lelőhely: 169. objektum rábontása, É-D-i kőfal omlása mellől, sötétbarna humuszos réteg, kövek közül

120. *Drag. 31* formájú tányér peremtöredéke.
Antoninus – Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.86
Lelőhely: 169/B objektum, metszet bontása

121. *Drag. 32* formájú tányér oldaltöredéke.
Késő Antoninus – Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.38
Lelőhely: D felület északi részének nyesése a 173. objektum környékén

122. *Drag. 33* formájú pohár (*acetabulum*) peremtöredéke.
Antoninus – Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.3
Lelőhely: D felület ÉNy-i része, nyesés

123–124. *Drag. 33* formájú poharak peremtöredékei. *(6. kép 4–5)*
Antoninus – korai Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.46–47
Lelőhely: D felület nyugati része, kidobott föld

125. *Drag. 33* formájú pohár peremtöredéke, oldalán horizontális bevájt vonallal. *(6. kép 6)*
Antoninus –S everus kori
BTM ltsz. 2004.12.10
Lelőhely: D felület, 91. és 92. objektumok közti felület nyesése

126. *Drag. 33* formájú ? edény oldaltöredéke.
Antoninus – Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.107
Lelőhely: 171. objektum körüli nyesés

127. *Drag. 54* formáju palack (*olla*) oldalának töredéke. *(6. kép 7)*
Késő Antoninus – Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.108
Lelőhely: 171. objektum körüli nyesés

128. *Meghatározhatatlan* formájú rheinzaberni edény oldaltöredéke.
Antoninus – Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.104
Lelőhely: 169. objektum rábontása, É-D-i metszetfal mellől, köves omladék

129. *Meghatározhatatan* formájú rheinzaberni edény szilánkja.
Antoninus – Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.134
Lelőhely: 196. objektum, első tanúfal elbontása

130. *Meghatározhatatlan* formájú rheinzaberni edény szilánkja.
Antoninus – Severus kori
BTM ltsz. 2004.12.132
Lelőhely: 196. objektum

131–132. *Edény* szilánkjai.
Antoninus – Severus kori
BTM ltsz. 2004,12.126, 2004.12.109, 2004.12.105
Lelőhely: 196. objektum aljából, 170. objektum, 171. objektum

A LELETANYAG ÉRTÉKELÉSE

A fentiekben bemutatott leletanyagban – a korábban közölt albertfalvi sigillatáktól eltérően – nincs itáliai gyártmányú edény és a kevés *dél-galliai kerámia* is a későbbi műhelyekhez köthető. Biztosan la graufesenque-inak meghatározható példányt nem találtunk az anyagban, holott a korábban közölt[5] dél-galliai tálak többségét ehhez a manufakturához köthettük. A dunai limes-táboroknál szinte kivétel nélkül ez a spektrum figyelhető meg. Miután jó részük a Flavius korban épült ki, a Domitianus-, részben Trajanus kori la graufesenque-i áru mennyisége mindenütt felülmúlja a későbbi banassaci manufaktúra termékeinek számát. Ennek legmarkánsabb példáját Vindobona esetében figyelhetjük meg, ahol az 1. század utolsó éveiben kiépített legiotáborban és annak canabaejában 141 la graufesenque-i és 88 banassaci sigillata került elő.[6] Az eddig közölt albertfalvi anyagban a két gyártóhely aránya 35:25 a condatomagusi manufaktura javára. A Nagy T. által közölt sigillaták is csaknem kivétel nélkül a la graufesenque-i fazekasközpontban készültek.[7] A vicus nyugati részén ezzel szemben csak a banassaci áru van képviselve, az is csekély mennyiségben. Banassac reliefdíszű árujának exportja a Frankfurt-heddernheimi kőtábor I b periódusának anyaga alap-

[5] Gabler 2004. 146
[6] Weber-Hiden 1996. 32
[7] Nagy 1949. 59, 8.kép

ján Kr. u. 90–100 körül kezdődhetett.[8] Ezzel szemben A. Mees a limes-körzetbe irányuló export kezdetét a 110 körüli illetve az azt követő időszakra[9] keltezte. Az export korábbi kezdete mellett foglalt állást újabban R. Franke,[10] míg a Kr. u. 110 körül felhagyott hofheimi kőtábor,[11] valamint Oberstimm és Unterkirchberg anyaga[12] inkább a Kr. u. 110 és 120 közti időpontra való keltezést támogatják.[13] A késő dél-galliai áru Hadrianus kori forgalmát már korábban is bizonyították a zalalövői ásatások megfigyelései,[14] ahol Hadrianus uralkodásának második felére tehető érem keltezte a dél-galliai sigillatát. Banassac késői működését bizonyítja az a megfigyelés is, miszerint ez a manufaktura a 135 után működő lezouxi Cinnamus officina motívumainak leformázásával jutott pecsétlőkhöz. Ez azt jelenti, hogy a késő Hadrianus - korai Antoninus korban a fazekascentrum még folytatta a gyártást, sőt exportterülete volt a dunai tartományokban.[15] Ezt támogatja Pförring és Rainau-Buch vicusainak anyaga is, amely Banassac exportját igazolja a raetiai limes mentén legalább Kr. u. 140-ig.[16] A késődélgalliai áru még ez után is forgalomban lehetett, amit a seebruck-i temető síregyüttesei bizonyítanak[17] a stutheieni villa anyagával együtt.[18] A banassaci Natalis sigillatája késő Hadrianus kori középgalliai áruval együtt került elő a Regensburg-kumpfmühli leletegyüttesekben,[19] míg Flavia Solvában Natalis, Germanus VII és Cinnamus táljai voltak azonos leletkontextusban.[20] A banassaci kerámia a 2. század elején jelentős mennyiségben található Pannoniában; ennek a manufakturának áruját csak az Antoninus korban szorítják ki teljesen a közép-galliai műhelyek termékei.[21] Ugyanez a tendencia figyelhető meg a noricumi limesen illetve az ahhoz közeli településeken is.[22] Banassac fentiekben bizonyított Hadrianus kori exportja Pannoniában azokban a városokban jelentős, amelyek Hadrianus korában kaptak municipium rangot, így Carnuntumban, Aquincumban vagy Sallában; ezeken a településeken a banassaci áru mennyisége nagyobb mint a la Graufesenque-i.[23]

A három dombordíszes edényen kívül minőségi jegyei alapján még 9 töredéket köthetünk valamelyik dél-galliai műhelyhez. A díszítetlen sigillaták közt ritka formák is feltűnnek, így Curle 15 vagy Drag. 42 formáju, horgasperemű tányér vagy a Walters 79/80 formájú edény. Az albertfalvi vicus nyugati részének legkorábbi importált kerámiája Trajanus – Hadrianus kori, az itteni megtelepedés tehát mindenképpen erre az időszakra tehető.

A vicus nyugati részének sigillataanyaga döntő többségében *közép-galliai áru*. Aránya az itt közölt leleteknél több mint 60%. Ilyen magas részesedést nem tapasztaltunk a korábban közölt anyagban, noha a lezouxi sigillaták száma ott is magas volt[24] (a leletek harmadát tette ki). A nyugati negyed anyaga nemcsak mennyiségében, hanem összetételében is eltér a korábbiakétól. Míg az eddig közölt sigillatáknál Cinnamus, Albucius vagy Advocisus árujának dominanciáját figyelhettük meg, az itt közölt anyagban Attianus, Mercator II, Paternus II és Do(v)eccus edényeit ismerhettük fel. Közülük Attianus a legkorábbi, működése Hadrianus korára illetve Antoninus Pius uralkodásának elejére tehető (120–145).[25] Ennek az officinának áruját Aquincumból már ismerjük,[26] több példány került elő Vindobonában is.[27]

A késői műhelyek közül Paternus II áruja van képviselve anyagunkban. Ez az officina egyike a legkésőbbi vállalkozásoknak, amelyek még exportáltak a távoli Pannoniába. Működése B. Hartley szerint Kr. u. 160 körül kezdődhetett,[28] és legalább 180/190-ig tarthatott.[29] Paternus kerámiája gyakori a marko-

[8] FABER 1994. 177

[9] MEES 1995. 108

[10] FRANKE, R.: Arae Flaviae V. Rottweil und die Okkupation des oberen Neckargebietes. Forschungen und Berichte Vor-und Frühgeschichte Baden-Württemberg. Stuttgart 2003, 111

[11] SEITZ, G.: Zum spätsüdgallischen Terra sigillata-Import in der Wetterau. Acta RCRF 21-22. (1982), 143

[12] SCHÖNBERGER-SIMON 1989. 273.

[13] PFERDEHIRT 1986. 253-.

[14] GABLER, D.: Terra sigillata. In: Römische Forschungen in Zalalövő 1976. ActaArchHung 30. (1978) 406

[15] ROGERS 1969-1970. 101

[16] HEILIGMANN, J.: Der Alb-Limes. Ein Beitrag zur römischen Besetzungsgeschichte Südwestdeutschlands. Forschungen und Berichte Vor-und Frühgeschichte Baden-Württemberg 35. (1990), 150

[17] FASOLD, P.: Das römisch-norische Gräberfeld von Seebruck-Bedaium. Materialhefte Bayerische Vorgeschichte Reihe A. Bd. 64. Kallmünz/Opf, 1993. 41.

[18] ROTH RUBI, K.: Die Villa von Stutheien-Hüttwilen. Ein Gutshof der mittleren Kaiserzeit. Antiqua 14. (1986) 25, 74.

[19] FABER 1993. 178

[20] GROH 1993. 65; 109-110

[21] GABLER 1976. 150-151. Jelentős mennyiségű banassaci sigillatát közölt Vindobonából WEBER-HIDEN 1996. 32.

[22] KARNITSCH 1959. 28; TOBER, B.: Untersuchungen auf dem Kaiser Joseph Platz in Wels 1993. Jb des Musealvereins Wels Sonderreihe 7. Wels, 2001. 42; KARNITSCH 1972. Taf. 16-20; RUPRECHTSBERGER 1980. Taf. V. 1, 10-13.

[23] GABLER ! 204, 146-147

[24] GABLER 1993; GABLER 1993-1994

[25] CGP 210

[26] GABLER 1976. 9, Nr. 27-29

[27] WEBER-HIDEN 1996. Taf.38, 9-13

[28] HARTLEY, B. R.: The Roman Occupation of Scotland. The Evidence of Samian Ware. Britannia 3. (1972) 33

[29] CGP 239; késői időpontra, 160-195 közé keltezi B. DICKINSON – B. HARTLEY – H. W. PENGELLY In: A. S. ANDERSON -J. S. WACHER – A. P. FITZPATRICK: The Romano-British small town at Wanborough. Excavations 1966-1976. Britannia Monogr. Ser. 19. London, 2001. 188.

mann háborúkkal kapcsolatba hozható pusztulási rétegek anyagában.[30] Vindobonából 43 példányt ismerünk ebből az officinából,[31] de eljutott áruja Moesia inferiorba is.[32] A késői lezouxi műhelyek közé tartozik Mercator II-é is; működését Kr. u 170-195 közti időpontra keltezik.[33] Pannoniai exportja valószínűleg a 180 előtti időszakra tehető. A lezouxi díszített edények közt Do(v)eccus áruja is megtalálható, aki a 2. század végén működhetett, sőt gyártmányai 3. század elejére keltezhető leletegyüttesekben is felbukkanjanak.[34] Ennek a műhelynek edényei a dunai piacokon is megtalálhatók, többek közt Brigetioban,[35] Viminaciumban[36] és Novaeban[37] - holott a markomann háborúk a Közép-Galliával való kereskedelmi kapcsolatokat megszakították, ezért lezouxi áru csak elvétve kerülhetett Pannoniába és Moesiába a Kr. u. 170/178 utáni időszakban. Minden jel arra utal, hogy ennek a fazekasnak működési idejét aligha lehet a 200 utáni időszakra kiterjeszteni, amelyre már korábban történtek kísérletek.[38] (Britanniában Clodius Albinus fellépéséig, Kr. u. 197-ig biztosan fellelhető ennek a műhelynek áruja a kereskedők raktárában.[39]

A díszítetlen sigillaták közül leginkább a kevésbé töredékes Drag. 33 formájú *paropsides* és *acetabula* meghatározására volt lehetőség. Utóbbiak a Kr. u. 170-es évek közepén elsüllyedt Pudding Pan Rock-i hajólelet 13. típusával vethetők össze. Az 58. sz. példányon másodlagos égésnyom figyelhető meg. Mind ez, mind az 59. sz. darab a 169. objektum (lakógödör) feketére égett pusztulási rétegéből került elő, azaz a lakógödröt egy tűzvész által okozott pusztulás omladékával töltöttek fel; valószínűleg a markomann-szarmata háborúk 170/178 évi eseményeit követően. Ugyanebből a lakógödörből került elő egy konkáv oldalú, kisebb méretű Drag. 33 formájú pohár, alján CASURIUS bélyeggel. Ez a fazekas is a középső és a késő Antoninus korban működött; a pohár formája a gorsiumi és a regensburg-kumpfmühli Drag. 33 formájú sigillatákéval vethető össze; fenti lelőhelyeken is a 170-es évek közepére ill. második felére keltezhető kontextusban került elő.[40]

A középgalliai díszítetlen áru megoszlása anyagunkban a következő:

Drag. 18/31 formájú tányér 31 db
Drag. 18 formájú tányér 3 db
Drag. 27 formájú pohár 1 db
Drag. 33 formájú pohár 17 db
Drag. 46 formájú pohár 3 db
Drag. 36 formájú tál 1 db
Drag. 38 formájú mortarium 1 db
Curle 11 (?) formájú edény 1 db

A legkorábbi rheinzaberni sigillaták is a markomann háborúk előtti időszakban érkeztek Albertfalvára; ezek közé tartozik a 23. sz. példány, amely motivumai alapján Reginus I, Janu(ariu)s I vagy egy hozzá közelálló mester edényének tartható. Pannoniában aránylag gyakori ezeknek az officináknak áruja. Működésüket A. Mees a Kr. u. 150/160 és 190/200 közti időszakra keltezte,[41] miután azonban Reginus I táljai gyakoriak a markomann háborúkkal kapcsolatba hozható pusztulási rétegek anyagában (pl. Ad Statuas)[42] mi inkább a korábban javasolt Kr. u. 150-180 közti évtizedekre tesszük pannoniai exportjukat. (Újabb munkájában A. Mees is amellett foglalt állást, hogy Reginus I gyártmányai csak Kr. u. 180-ig voltak forgalomban; pecsétlőit azonban tovább használhatták.[43]) Janu(ariu)s I áruja eddig legnagyobb számban Vindobonában[44] és Carnuntumban került elő,[45] megtalálható továbbá Vetus Salinában és Sárváron,[46] Brigetioban,[47] ritkábban Aquincumban,[48] Gorsiumban

[30] FABER 1993. 184; GABLER 1994. 365.
[31] WEBER-HIDEN 1996. Taf. 43, 3-11, Taf. 44,1-12, Taf. 45,1, Taf. 46, 1-16, Taf. 47, 1-6
[32] DIMITROVA-MILČEVA 2000. Nr. 252-254.
[33] CGP 290
[34] DICKINSON, B. - HARTLEY, B. - PENGELLY, H. W.: The Roman Cemetery at Brougham. Cumbria. Excavations 1966-67. Britannia Monograph ser. 21. London, 2004. 349.
[35] JUHÁSZ 1935. Taf. III. 14
[36] BJELAJAC 1990. pl. 9, 87
[37] DIMITROVA-MILČEVA, A.: Importierte Terra sigillata aus Novae. Bull.Inst.Arch.Sofia 37.(1987), Taf. XI. 104, 107-108; Eadem: Terra sigillata und dünnwandige Keramik aus Moesia Inferior (Nordbulgarien). Sofia, 2000. 61, Nr. 260-261.
[38] ROGERS, G. B.: Poteries sigillées de la Gaule centale. Les poters. In: Cahiers du Centre Archéologique de Lezoux (sous direction de Ph. Bet et R. Delage) 1999. 190- Kr.u. 170-200 közötti működési időre tett javaslatot- korábban: DORE, J. N. - GILLAM, J. P.: The Roman Fort at South Shields. Excavations 1875-1975. In: The Society of Antiquaries of Newcastle upon Tyne. Monograph Ser. 1. Newcastle, 1979. No. 63.
[39] CGP 256
[40] GABLER-KOCZTUR 1977. Taf. 5,17-19; Faber 1993. Beil. 10,99.
[41] MEES-KORTÜM 1998. 162
[42] GABLER, D.: The Roman Fort in Ács-Vaspuszta (Hungary) on the Danubian *limes*. BAR IS 531. Oxford, 1989. 237-38, 437.
[43] MEES, A.: Organisationsformen römischer Töpfer-Manufakturen am Beispiel von Arezzo und Rheinzabern unter Berücksichtigung von Papyri, Inschriften und Rechtsquellen. RGM Monographien 52,1. Mainz, 2002. 325.
[44] WEBER-HIDEN 1996. 392.
[45] ZÖCHMANN, Ch.: Reliefverzierte Sigillaten as gallischen, germanischen und rätischen Töpfereien im Museum Carnuntinum. Unveröff. Dissertatio zur Erlangung des Doktorgrates. Wien, 1987. Nr. 101-117.
[46] GABLER, D.: Einige Besonderheiten der Verbreitung der Rheinzaberner Sigillaten in Pannonien. BVbl 52. (1987), 81.
[47] KUZMOVÁ, K.: Terra sigillata in der Museumssammlung Komorn. Podunajské Múzeum Komarno, Katalog III. Rímské Zbierky, Komarno 1992.
[48] GABLER 2002. 239.

és Balácán.[49] Reginus I áruja legnagyobb számban Carnuntumban lelhető fel (33 db), ezt Vindobona követi. Aránylag sok került elő Ács-Vaspusztán, a tábor principiájában, néhány darabot közölhettünk Aquincumból, Brigetioból, Gorsiumból és Balácáról.[50]

Anyagunkban megtalálható a Cerialis V típus is (22. sz.), amely a Bernhard-féle osztályozás szerint az I b csoportba sorolható. Th. Fischer szerint ennek a csoportnak működése a markomann háborúk utáni időszakra keltezhető, mivel árujuk nem található meg a Kr. u 175 táján elpusztult Regensburg-kumpfmühli táborban.[51] Ezzel szemben a Cerialis csoport több olyan pannoniai tábor és város leletanyagában megtalálható, amelynek pusztulása a Kr. u. 170/178 évi markomann háborúk eseményeivel hozható kapcsolatba, így Aquincumban, Sallán, Gerulatán, Quadratán, Celamantiában és Intercisában.[52] Ennek megfelelően a Cerialis csoport még a Marcus háborúk előtti időszakra keltezhető. E széria után húzatjuk meg azt a határt, amely a későbbi kronológiai csoportot a korai és középső-Antoninus koritól elválasztja. Némileg eltérően keltezte fenti műhelyeket A. Mees, aki a Bernhard-féle osztályozást teljes egészében elvetette,[53] és az egyes típusokat a jól keltezhető leletegyüttesekben előforduló gyakoriságuk alapján próbálta meg időrendileg csoportosítani. Ez a matrix az egyes típusok forgalmi idejének meghatározásához nyújthat segítséget. Módszere alapján a gyakrabban előforduló kerámia keltezésére természetesen jóval több esély nyílik, mint a ritkán fellelhető árufajtákéra. A. Mees a Cerialis csoportot Kr. u. 160/170 és 220/230 közti időszakra keltezte,[54] jelezve azt, hogy a műhely működésének záródátuma nehezen határozható meg. A dunai tartományokban a Cerialis csoport árujának Kr. u. 180 utáni forgalma nem igazolható, ezzel szemben a markomann háborúkkal kapcsolatba hozható égésrétegekben ez a kerámia gyakran lelhető fel, ezért ezt a szériát Antoninus korinak tarthatjuk. Ezt a keltezést elfogadta A. Mees is,[55] noha a Kr.u. 160-180 közti időrendet támogató leletegyüttesek időrendjét bizonytalannak tartja. A csoport áruja a 180 utáni síregyüttesekben is megtalálható, így a regensburgi temetőben.[56] A 24. sz. darab töredékessége miatt nehezen határozható meg. A levélfríz ugyan több, a korai csoportba sorolható mesternél is megtalálható, de Mammilianus motívumkincsében is feltűnik. Ez utóbbi A. Mees szerint a Jaccard szerinti osztályozás 5. csoportjába sorolható. Működési idejének meghatározásában csak kevés jól keltezhető leletegyüttes nyújt támpotot, ezek alapján tevékenysége a Kr. u. 170-200 közötti évtizedekre tehető. Viszonylag korai kezdetre enged következtetni egy Lucanus perembélyeg is, amely ennek az officinának edényén jelenik meg. Nincs kizárva, hogy olyan korai rheinzaberni műhelyek mint Janu I, Reginus I vagy Cobnertus II táljain fellelhető Mammilianus perembélyeg ennek az officinának fazekasára vonatkozik,[57] ami azt jelenti, hogy működésének korai fázisában kiformázó fazekas lehetett a manufaktura alapító generáció mestereinél, majd később lett önálló, reliefkészítő. Egyes gyártmányai, mint azt a Kr. u. 242 utánra keltezhető großprüfeningi leletegyüttes bizonyítja, még a 3. század közepén is forgalomban lehettek.[58] Ennél a példánynál tehát számításba vehető a Severus kori keltezés is.

Míg fenti példányok esetében csak felvetődött az a lehetőség, hogy rheinzaberni áru a markomann háborúk után is kerülhetett Albertfalvára, az alábbiakban két olyan edénytöredéket mutatunk be, amelyeknél a Severus kori keltezés biztosra vehető. Ezeknek egyike a legépebben maradt, teljes profilt és talpgyűrűt mutató 26. sz. példány, amely Comitialis VI műhelyében készülhetett. Ez a széria aránylag gyakran fordul elő jól keltezhető leletegyüttesekben, így a Kr. u. 183 utánra tehető Newsteadben,[59] a 185-ben épült Niederbieberben,[60] Heddernheim 180 utánra tehető III. fázisának anyagában,[61] a 180 után nyitott regensburgi temetőben, a londoni rakpart Kr.u. 224 utánra tehető 4-5 fázisának leletanyagában[62], a Kr.u. 222 utáni kerámiát tartalmazó langenheimi 1. pince betöltésében.[63] Ennek

[49] GABLER, D.: Die Sigillaten von Baláca 4. In: Balácai közlemények 7. (2002), 76.

[50] IBIDEM 76.

[51] FISCHER 1990. 48.

[52] GABLER 1994. 59; LŐRINCZ, B. - VISY, Zs.: Die Baugeschichte des Auxiliarkastells von Intercisa. In: Roman Frontier Studies 1979. Papers presented to the 12 th Int. Congres of Roman Frontier Studies BAR IS 71. Oxford, 1980. 683, 693.

[53] MEES, A.: Zur Gruppenbildung Rheinzaberner Modelhersteller und Ausformer. Jahrbuch aus Augst, Kaiseraugst 14. (1993), 229.

[54] MEES-KORTÜM 1998. 161.

[55] MEES 2002. 332.

[56] SCHNURBEIN, S. von: Das römische Gräberfeld von Regensburg. Arch.Forsch. in Regina Castra- Reganesburg I. Materialhefte zur Bay. Vorgesch.. Reihe A 31. Kallmünz/Opf, 1977. 29.

[57] MEES 2002. 338-339.

[58] FISCHER 1990. 35, Anmerkung 133.

[59] HARTLEY 1972. Appendix VII.

[60] OELMANN 1914. Taf. 8.

[61] FISCHER 1973. 208.

[62] BIRD, J.: Samian ware. In: MILLER, A. -SCHOEFIELD, J. -RHODES, M. (eds): The Roman Quay at St.Magnus House, London. In: London and Middlesex Arch. Society, Special Paper. London, 1986. 139.

[63] SIMON, H.-G. - KÖHLER, J.: Ein Geschirrdepot des 3. Jahrhunderts. Grabungen im Lagerdorf des Kastells Langenhain. In: Materialien zur röm-germanischen eramik 11. Bonn, 1992.

a szériának gyártása tehát biztosan 180 utánra tehető; forgalmi ideje azonban a III.sz első negyedében, esetleg az után is követhető.[64]

A Comitialis VI áru gyakori a dunai tartományokban. Poetovioból 17 példányát ismerjük [65] Vindobonában 8,[66] Brigetioban 4,[67] Carnuntumban 3,[68] Aquincumban, Gorsiumban[69] és Balácán egy-egy darab került elő.[70] Ugyanígy gyakran tűnik fel a noricumi leletanyagokban is: Lauriacumban 25,[71] Ovilavában 16,[72] Flavia Solvában 9 példány került elő ebből a szériából.[73]

A másik, egyértelműen Rheinzabern későbbi időszakában gyártott darab a 31. sz., amely Julius I-Julianus I köréhez köthető. Ez az áru is több, jól keltezhető leletegyüttesben található meg, így -előbbihez hasonlóan- a londoni rakpart 4-5. fázisának 224 utánra tehető anyagában, a Kr. u. 222 után betöltött langenheimi 1. pincében, a 185 után épített Niederbieberben , Heddernheim 180 utánra tehető III. fázisának leletei közt ill. a jagsthauseni 2 c gödör Kr.u 218-ban vert éremmel keltezett betöltésében valamint a ladenburgi, 244 utáni pinceleletben.[74] Ha a biztosan keltezhető leletegyüttesekből indulunk ki, akkor megállapíthatjuk, hogy ez az áru először a III. században jelenik meg,[75] forgalma azonban valószínüleg a 240-es évekig követhető. Ez a széria elsősorban a Wetterauban és Germania inferiorban gyakori, de a Dunavidéken is fellelhető, így Lauriacumban[76] (30 db), Ovilavában (10 db)[77] valamint Mauternben.[78] Számos példány található Pannoniában is: Carnuntumban 18 db,[79] Vindobonában 11 db,[80] Poetovioban 4, Burgenlandban 2 és Aquincumban egy db[81] került elő.

A négy késő rheinzaberni példány (26-27-28, 31) egytől egyig a D felület nyesése, dózerolása során került elő, tehát a felső rétegekben, míg a földbemélyedő objektumokban korábbi, a markomann háborúk előtti időszakra keltezhető leletanyag volt. E néhány késő-Antoninus-Severus kori töredék ugyan a sigillataanyagnak alig 6%-át teszi ki (a teljeseddig 408 db-ból álló albertfalvi sigillata anyagnak pedig alig 1%-a), mégis azt bizonyítja, hogy a vicus területén, legalábbis annak nyugati részén a 3. század elején vagy első felében is lehetett gyér megtelepedés.

A díszítetlen rheinzaberni sigillaták száma kevés; többségük a Drag. 31 formájú tányér valamelyik változatát képviseli (12 db), közelebbi meghatározásukat azonban töredékességük nem teszi lehetővé. Egyiküknél (108. sz.) az eltört tányértöredékeket ólomkapoccsal illesztették össze, ennek nemcsak helye, hanem az összeerősítésre szolgáló ólom is megmaradt. A rajnai anyagban összesen 5 db Drag. 33 formájú pohár töredéke található, ezeknek közelebbi tipológiai besorolása sem lehetséges. Újkori feltöltéssel kevert anyagban, nyesés során került elő egy Drag. 54 formájú, gömbhasú palack (olla) töredéke. A forma eddig Albertfalván ismeretlen volt. Párhuzamai a Kr. u. 170-es évek második felére keltezhető cambodunumi edénydepotban találhatók.[82] Ugyanez a forma fellelhető Niederbieberben,[83] Sorviodunumban,[84] valamint az aquincumi canabaeban.[85] Keltezésénél a késő Antoninus - Severus kor vehető számításba.

A reliefdíszű sigillaták közt nincs westerndorfi-pfaffenhofeni áru; a díszítetlen edények közt pedig a kései Drag. 32 forma csak egyetlen példánnyal van képviselve (121. sz.). A 3. század közepének jellegzetes spektruma tehát hiányzik a telepen, ami azt jelenti, hogy gyér betelepüléssel inkább csak a 3. század első negyedében számolhatunk.

A terra sigillata anyag alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le:

a) a vicus nyugati részén a betelepülés valamivel később kezdődhetett, mint a korábban kutatott területeken; itt Trajanus uralkodásának végén vagy Hadrianus korában kezdődik az importált kerámia forgalom.

[64] MEES 2002. 336.
[65] MIKL-CURK 1969. 24-26.
[66] WEBER-HIDEN 1996. Taf. 106 1-8.
[67] KUZMOVÁ, K.: Katalog III. Rímské zbierky. Podunajské múzeum, Komarno. = Terra sigillata a múzeum gyűjteményében. Komarno, 1992. 61.
[68] ZÖCHMANN-KANDLER, Ch.: Terra sigillata der „Steilhang-Grabung" 1971-1972 in Petronell. Carnuntum Jb 2001. 79.
[69] GABLER 1987. 80.
[70] GABLER, D.: Die Sigillaten von Baláca 4. In: Balácai közlemények 7. (2002), 77.
[71] KARNITSCH 1955. Taf. 35, 5-9, Taf. 36, 1-7, Taf. 37,1-7, Taf. 38, 1-6.
[72] KARNITSCH 1959. Taf. 136,6, Taf. 137, 1-5, Taf. 138, 1-7, Taf. 139, 1-3.
[73] GROH, St.: Die Insula XLI von Flavia Solva. Ergebnisse der Grabungen 1959 und 1989 bis 1992. ÖAI. Sonderschriften 28. Wien, 1996. 213.
[74] KORTÜM, K.-MEES, A.: Die Datierung der Rheinzaberner Reliefsigillata. In: Form and Fabric. Rome's material past in honour of B. R. Hartley. Oxbow Monograph 80. Oxford, 1998. 158.
[75] MEES 2002. 352.
[76] KARNITSCH 1955. Taf. 68, 1-9, Taf. 69, 1-8, Taf. 70, 1-8, Taf. 71, 1-5.
[77] KARNITSCH 1959. Taf. 177, 1-8, Taf. 178, 1-2.
[78] KALTENBERGER, A.: Terra sigillata In: SAUER, R.-STIGLITZ, H.-ZABEHLICHKY, H.: Das Kastell Mautern-Favianis. RLÖ 39. Wien, 2000. 137, 149.
[79] ZÖCHMANN-KANDLER 2001. 80; ZÖCHMANN-KANDLER, Ch.: Terra sigillata der Grabungskampagne 1993. In: Das Auxiliarkastell Carnuntum 2. Forschungen seit 1989. ÖAI Sonderschrift 30. Wien, 1997. 106.
[80] WEBER-HIDEN 1996. Taf.133, 1-11.
[81] GABLER 1987. 87.
[82] CZYSZ, W.: Der Sigillata Geschirrdepot von Cambodunum-Kempten. Ein Beitrag zur Technologie und Handelskunde mittelkaiserzeitlicher Keramik. BRGK 63. (1982), 288.
[83] OSWALD-PRYCE pl. 87.
[84] WALKE 1965. Taf. 35,13.
[85] GABLER 1976. Abb. 20,15.

b) Legnagyobb számban - akárcsak a korábbi leletanyagban - a középgalliai sigillaták érkeztek Alberfalvára. A másodlagosan égett, égésrétegben vagy betöltésben talált típusok arra engednek következtetni, hogy a telep a markomann-szarmata háborúk során elpusztulhatott.

c) A markomann háborúk után- a korábban feltárt teleprészektől eltérően gyér megtelepedés igazolható a III.század első negyedéig. A későbbi típusok hiánya alapján azonban továbbra sem tartjuk valószínűnek, hogy a vicus megélte a válságos 260 körüli időszakot.

IRODALOMJEGYZÉK

BÉMONT-BUORGEOIS 1986 — BÉMONT, C. - BUORGEOIS, A.: Les noms de potiers. In: C. Bémont - J. P. Jacob: La terre sigillée gallo-romaine. DAF 6. Paris, 1986. p. 279-286

BESZÉDES 2005 — BESZÉDES József.: Kutatások az albertfalvi auxiliaris Vicus nyugati részén. AqFüz 11. (2005), p. 114-122.

BAATZ 1973 — BAATZ, D.: Das Kastell Hesselbach und andere Forschungen am Odenwaldlimes. Limesforschungen 12. Berlin, 1973.

BERNOUIS 1999 — BERNOUIS, Ph.: L'orne. Carte Archéologique de la Gaule 61. Paris, 1999. p. 103-104

BET-DELAGE 1991 — BET, Ph. - DELAGE, R.: Introduction à l'étude des marques sigillée moulée de Lezoux. SFECAG Actes du Congrès de Cognac 1991. p. 193-227

BJELAJAC 1990 — BJELAJAC, Lj.: Terra sigillata in Upper Moesia. Import and Viminacium-Margum Workshops- Terra sigillata u Gornjoj Meziji. Import i radonice Viminacium-Margum. Monographies Arch. Inst. Beograd, 1990.

CGP — STANFIELD, J. A. - SIMPSON, G.: Central Gaulish Potters. London 1958 revised new ed. Les potiers de la Gaule centrale. Revue Arch. SITES hors-serie No 37. 1990.

CZEIKA-ÖLLERER-SEDLMAYER 1999 — CZEIKA, S. - ÖLLERER, Ch - SEDLMAYER, H.: Römische Funde und Befunde aus dem Siedlungsbereich Wien 3. Hafengasse. Fundort Wien 2. (1999), p. 90-110.

DICKINSON 1999 — DICKINSON, B.: The Samian. In: R. Niblett: The excavations of ceremonial site at Folly Lane, Verulamium. Britannia Monogr. Ser. 14. London, 1999. p. 273-278.

DICKINSON 2001 — DICKINSON, B.: The Potters' Stamps. In: Anderson, Wacher, Fitzpatrick: The Romano-British „ Small Town" at Wanborough, Wiltshire. Excavations 1966-1976. Britannia Monogr. Ser. No. 19. London, 2001.

DIMITROVA-MILČEVA 2000 — DIMITROVA-MILČEVA, A.: Terra sigillata und dünnwandige Keramik aus Moesia Inferior (Nordbulgarien). Sofia, 2000.

FABER 1994 — FABER, A.: Das römische Auxiliarkastell und Vicus in Regensburg-Kumpfmühl. Veröffentlichungen der Kommission zu Arch. Erforschung des spätrömischen Raetien. Münchner Beitr. zur Vor- und Frühgesch. 49. München, 1994.

FINÁLY 1906 — FINÁLY Gábor: Az Aquincumi Múzeum terra sigillata darabjai. BudRég 9. (1906), p. 73-102.

FISCHER 1973 — FISCHER, Ch.: Bilderschüsseln von Terra sigillaten. in: U. Fischer: Grabungen im römischen Steinkastell von Heddernheim 1957-1959. Schriften des Frankfurter Museum f. Vor-und Frühgeschichte 1973.

FISCHER 1990 — FISCHER, Th.: Das Umland des römischen Regensburg . Münchner Beitr. zu Vor-und Frühgeschichte 42. München, 1990.

GABLER 1964 — GABLER Dénes: Az importált terra sigillaták forgalma Pannoniában. ArchÉrt 94. (1964), p. 94-110.

GABLER 1967 — GABLER, Dénes: Die gestempelten Sigillaten von Tác (Gorsium). Acta RCRF 9. (1967 [1969]), p. 29-49.

GABLER 1976 — GABLER, Dénes: Die Sigillaten vom Gebiete der Hercules Villa in Aquincum (mit einem Beitrag von I. Wellner). ActaArchHung 28. (1976), p. 34–52.

GABLER 1987 — GABLER, Dénes: Einige Besonderheiten der Verbreitung der Rheinzaberner Sigillaten in Pannonien. BVbl 52. (1987), p. 75–104.

GABLER 1993 — GABLER, Dénes: Samian Ware from Albertfalva Vicus. BudRég 30. (1993), p. 119–132.

GABLER 1994–1995 — GABLER, Dénes: Samian Ware from the vicus of Albertfalva. CommArchHung (1994–1995), p. 61–79.

GABLER 1994 — GABLER, Dénes: Über Aussagekraft der Terra sigillata-Funde bezüglich der Zerstörungen in den Provinzen. In: Markomannenkriege. Ursachen und Wirkungen (hrsg. von H. Friesinger–J. Tejral–A. Stuppner). Brno. 1994. p. 355–369.

GABLER 2004 — GABLER, Dénes: Zur frühen Terra sigillata der Zivilsiedlung von Vindobona. In: G. Dembski, M. Zavadil, D. Gabler: Ausgewählte Funde vom Rennweg 44 in Wien. Wiener Arch. Studien 6. Wien, 2004.

GABLER–KOCZTUR 1976 — GABLER, Dénes – KOCZTUR, Éva: Terra sigillata Depotfund aus Gorsium. Alba Regia 15. (1976), p. 65–88.

GABLER–PALÁGYI 1989 — GABLER, Dénes – PALÁGYI, Sylvia: A balácai terra sigillaták I. Terra sigillaták az I. épület (főépület) 1906–1926-os, 1976–1979-es ásatásából ás a 6. helyiség (pince) anyagából. Balácai közlemények 1. (1989), p. 109–134.

GABLER–MÁRTON 2005 — GABLER, Dénes – MÁRTON A.: Galliai–germaniai és Duna–vidéki terra sigillata bélyegek nem reliefdíszes edényeken. CommArchHung (2005), p. 227–307.

GROH 1996 — GROH, St.: Die Insula XLI von Flavia Solva. Ergebnisse der Grabungen 1959 und 1989 bis 1992. ÖAI Sonderschrift 28. Wien, 1996

HARTLEY 1972 — HARTLEY, B. R.: The Roman Occupation of Scotland: the Evidence of Samian Ware. Britannia 3. (1972), p. 1–55.

HEYDENDORFF 1949 — HEYDENDORFF, W.: Töpferstempel auf Terra sigillata aus Carnuntum. Mitteilungen der Freunde Carnuntums 2 (1949) 5 ff.

HEYDENDORFF 1952 — HEYDENDORFF, W.: Töpferstempel auf Terra sigillata aus Carnuntum. Mitteilungen des Vereins der Freunde Carnuntums 5. Petronell, 1952.

HOFMANN 1965 — HOFMANN, B.: Essai de datation de la céramique sigillée de Banassac. Acta RCRF 7. (1965), p. 39–65.

HOFMANN 1966 — HOFMANN, B.: Oves et marques de potiers de Banassac (Fouilles 1961–1964). Acta RCRF 8. (1966), p. 23–44.

HOFMANN — HOFMANN, B.: Catalogue des estampilles sur vaiselle sigillée Iere partie (les atelier de la Graufesenque et de Lezoux). Groupe d' arch. Antique du Touring Club de France. Notice Technique 22.

HOFMANN 1988 — HOFMANN, B.: L'atelier de Banassac. Revue Archéologique SITES Hors. Série 33. 1988.

JUHÁSZ 1935 — JUHÁSZ, G.: Die Sigillaten von Brigetio. In: DissPann Ser. 2/3. Bp., 1935.

KARNITSCH 1955 — KARNITSCH, P.: Die verzierte Sigillata von Lauriacum (Lorch–Enns). FiL 3. Linz 1955

KARNITSCH 1959 — KARNITSCH, P.: Die Reliefsigillaten von Ovilava (Wels, Oberösterreich). In: Schriftenreihe des Instituts für Landeskunde von Oberösterreich 12. Linz, 1959.

KENNER 1911 — KENNER, F. von: Römische Funde in Wien 1908–1910. Jahrb. f. Altertumskunde 5. (1911), p. 107–162.

KNORR 1910 — KNORR, R.: Die verzierten Terra-Sigillata-Gefäße von Rottenburg–Sumelocenna. Stuttgart, 1910.

KUZMOVÁ–ROTH — KUZMOVÁ, K. – ROTH, P.: Terra sigillata v Barbariku. Nálezy z germánskych sidlisk a pohrebisk na územi Slovensko = Terra sigillata im Barbaricum. In: Materialia Archaeologica Slovaca 9. Nitra, 1988.

MEES 1995 — MEES, A. W.: Modelsignierte Dekorationen auf südgallischer Terra Sigillata. In: Forschungen und Berichte zur Vor-und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 54. Stuttgart, 1995.

MEES 2002 — MEES, A. W.: Organisationsformen römischer Töpfer -Manufakturen am Beispiel von Arezzo und Rheinzabern unter Berücksichtigung von Papyri, Inschriften und Rechtsquellen. In: RGM Monographien 52,1. Mainz, 2002.

MEES–KORTÜM 1998 — MEES, A. W. - KORTÜM, K.: Die Datierung der Rheinzaberner Reliefsigillata. In: Form and Fabric. Studies in Rome's material past in honour of B. R. Hartley. Oxbow Monograph 80. (1998), p. 157–168.

MIKL CURK 1969 — MIKL CURK, I.: Terra sigillata in sorodne vrste keramike iz Poetovija = Terra sigillata und ähnliche Keramikgattungen aus Poetovio. In: Dissertationes 9. Ljubljana, 1969.

MILTNER 1933 — MILTNER, F.: Das zweite Amphitheater von Carnuntum. RLÖ 7. (1933), p. 1–72

NAGY 1949 — NAGY Tibor: Az albertfalvi romanizált eraviscus telep emlékanyaga = Les monuments d' un établisment éravisque romanisé à Albertfalva. Antiquitas Hungarica 3. (1949), p. 49–57.

OELMAN 1914 — OELMAN, E.: Die Keramik des Kastells Niederbieber. Materialien zur röm.-germ. Keramik I. Frankfurt am Main, 1914.

O — OSWALD, F.: Index of Figure Types on Terra Sigillata „Samian Ware". In: Suppl. Annals Archaeology and Anthropology 23–24. Liverpool, 1936–1937. [rep. London, 1964.]

OSW. — OSWALD, F.: Index of potters' stamps on Terra sigillata. East Bridgford, 1931. [rep. London, 1964.]

OSWALD–PRICE 1966 — OSWALD, F. - PRICE, D.: An Introduction to the Study of Terra sigillata, treated from chronological standpoint. 1920. [rep. London, 1966.]

PFERDEHIRT 1986 — PFERDEHIRT, B.: Die römische Okkupation Germaniens und Rätiens von der Zeit des Tiberius bis zum Tode Trajans. Untersuchungen zur Chronologie südgallischer Reliefsigillata. JRGZM 33. (1986), p. 221–313

PLANCK 1975 — PLANCK, D.: Arae Flaviae I–I. Neue Untersuchungen zur Geschichte des römischen Rottweil. In: Forschungen und Berichte zur Vor-und Frühgeschichte in Baden-Württemberg 6. Stuttgart, 1975.

Pudding Pan Rock — SMITH, R. A.: Proceedings of Soc. Antiq. London 21. (1905–1907), p. 268– !

RI–LUD VI — RICKEN, H. - LUDOVICI, W.: Katalog VII. Tafelband. Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern, bearb. von H. Ricken. 1. Aufl. Darmstadt, 1942.

RI–FI — RICKEN, H. –FISCHER, Ch.: Die Bilderschüsseln der römischen Töpfer von Rheinzabern. Textband und Typenbilder zu Katalog VI der Ausgrabungen von W. Ludovici in Rheinzabern 1901–1914. bearb. von Ch. Fischer. Materialien zur röm-germ. Keramik 7. Bonn, 1963.

ROGERS 1969–1970 — ROGERS, G.: Banassac and Cinnamus. Acta RCRF 11–12. (1969–1970), p. 98–106.

ROGERS 1974 — ROGERS, G.: Poteries sigillées de la Gaule centrale I. Motifs non figurés. Suppl. 28 à Gallia. Paris, 1974.

SCHÖNBERGER–SIMON 1989 — SCHÖNBERGER, H. - KÖHLER, J. - SIMON, H.-G.: Neue Ergebnisse zur Geschichte des Kastells Oberstimm.
SIMON, H.-G.: Münzen und Terra sigillata aus den Grabungen von 1984 bis 1986. BRGK 70. (1989), p. 267–301.

VÁMOS 2002 — VÁMOS Péter: Fazekasműhely az aquincumi canabae déli részén = Töpferwerkstatt im südlichen Teil der canabae von Aquincum. ArchÉrt 127. (2002), p. 5–87.

WALKE 1965 — N. WALKE: Das römische Donaukastell Straubing-Sorviodunum. Limesforschungen 3. Berlin 1965

WEBER–HIDEN 1996 — I. WEBER–HIDEN: Terra sigillata aus Vindobona. I. Legionslager und Canabae. Wiener Arch. Studien 1. Wien 1996.

TERRA SIGILLATA IM WESTTEIL DES VICUS VON ALBERTFALVA

Seit den Publikationen von Tibor Nagy am Ende der 1940er Jahre und 1962 (NAGY 1949; NAGY 1962) wurden in zwei Mitteilungen (GÁBLER 1993; GÁBLER 1993–1995) fast ein halbes Hundert von Terra sigillata aus dem Material der von Krisztina Szirmai durchgeführten Ausgrabungen auf dem Gebiet des Lagerdorfes von Alberfalva veröffentlicht. Aus der Analyse dieser Funde wurde die Schlußfolgerung gezogen, daß das Auxiliarkastell von Albertfalva wahrscheinlich schon nach den Markomannen-Sarmatenkriegen aufgegeben wurde; vermutlich deshalb war sein Name nicht in die Itinerarien aufgenommen worden.

Die Untersuchung der bei der Rettungsgrabung durch József Beszédes 2004 im W-Teil des vicus gefundenen 132 Sigillaten hat zu teilweise anderen Ergebnissen als den obigen geführt. Das hier veröffentlichte Keramikmaterial lieferte vor allem bezüglich des Endes des Lebens in der Siedlung neue Erkenntnisse. Bei der erneuten Ausgrabung wurde eine Grube mit Getreideresten (Objekt 181) freigelegt, über der das 1952 ausgegrabene Steinbau mit drei Raumen errichtet worden war. Durch die Analyse der Sigillaten gelangte man auch zu Ergebnissen, die die Chronologie des Gebäudes betrafen. Aufgrund der in der Grube gefundenen mittelgallischen und Rheinzaberner Sigillaten aus der späten antoninischen Zeit (Nr. 7, 11) wird das Steingebäude auf jeden Fall nach 180 n. Chr. errichtet worden sein.

In dem Sigillatenmaterial aus dem W-Teil des *vicus* befinden sich keine Gefäße italischer Herkunft, und auch die wenigen südgallischen Waren sind der späteren, der Manufaktur von Banassac zuzuordnen, obwohl das frühere Fundmaterial vom Übergewicht der Keramik von La Graufesenque charakterisiert war. Aufgrund dessen kann die Bebauung des W-Teils des *vicus* in die ersten Jahrzehnte des 2. Jahrhunderts datiert werden, wogegen der Bau des Lagers und die Ansiedlung im O-Teil des *vicus* in der Flavierzeit geschehen sein mag. 3 reliefverzierte und 9 glatte Gefäße des Materials können den südgallischen Werkstätten zugeschrieben werden. Das Sigillatenmaterial aus dem W-Teil des Lagerdorfes ist in überwiegender Mehrheit mittelgallische Ware; ihr Anteil am Fundmaterial beträgt 60% und ist demnach doppelt so hoch wie im früher veröffentlichten Fundmaterial. Die hier mitgeteilten Sigillaten sind den Offizinen von Attianus, Mercator II, Paternus II und Do(v)eccus zuzuordnen; der Anteil der Cinnamus-Ware ist geringer. Unter den mittelgallischen reliefverzierten Gefäßen sind die von Attianus die frühesten,[24–26] dessen Produktion in die Hadrianszeit bzw. an der Anfang der Herrschaft von Antoninus Pius zu datieren ist, wogegen unter den späteren Werkstätten die Ware von Paternus II in die Periode 160–180/190 datiert werden kann.[27–31] Zu den späteren Offizinen sind die von Mercator II und Do(v)eccus zu rechnen.[32–36] Unter den unverzierten Sigillaten finden sich in größter Zahl Teller Drag. 18/31 und Becher Drag. 33 der hadrianisch-antoninischen Zeit, seltener Becher Drag. 46 oder sog. Mortarium Drag.38.

Bedeutender ist der Anteil von Rheinzabern in unserem Material mit annähernd 30%. Die rheinische Ware konnte teilweise vor den Markomannen-kriegen nach Albertfalva gelangt sei, so Nr. 23, die Reginus I oder Janu(ariu)s I oder einem ihm nahestehenden Töpfer zuzuschreiben ist.[40–49] Zur früheren Gruppe wurde auch die Ware von Cerialis V gerechnet,[50–52] aufgrund der Fundkomplexe pannonischer Fundorte. Anders als die obigen können in die Periode nach den Marcus-Kriegen die Exemplare aus den Werkstätten von Comitialis VI (Nr. 26)[58–72] und Julius II-Julianus I (Nr. 31) datiert werden.[73–80] Die späten Rheinzaberner Gefäße fanden sich bei der Reinigung der Fläche D, in den oberen Schichten, wogegen in den in die Erde eingetieften Objekten allgemein Fundmaterial aus der Periode vor den Markomannen-Sarmatenkriegen lag. Diese wenigen Exemplare aus der späten Antoninus-Severuszeit machen kaum 6% des Sigillatenmaterials aus, und wenn man das gesamte Sigillatenmaterial von Albertfalva berücksichtigt, kaum 1%. Zugleich fehlt das für die Mitte des 3. Jahrhunderts charakteristische Spektrum in der Siedlung, so ist in Albertfalva keine einzige Westerndorfer oder Pfaffenhofener Sigillate bekannt.

Aufgrund der Sigillatenfunde wird die Ansiedlung im W-Teil des *vicus* etwas später begonnen haben als auf den früher untersuchten Gebieten. Das zahlenmäßig größte ist das mittelgallische Sigillatenmaterial. Die sekundär gebrannten oder eben in Brandschichten oder in der Auffüllung gefundenen Typen lassen die Folgerung zu, daß die Siedlung in den Markomannen-Sarmatenkriegen zerstört worden sein kann. Die – anders als in den früher untersuchten Siedlungsteilen – schwache Besiedlung kann bis ins erste Vierel des 3. Jahrhunderts belegt werden. Aber aufgrund des Fehlens der späteren Typen kann auch weiter für unwahrscheinlich gelten, daß der vicus noch bis zur Zeit um 260 n. Chr. bestanden haben wird.

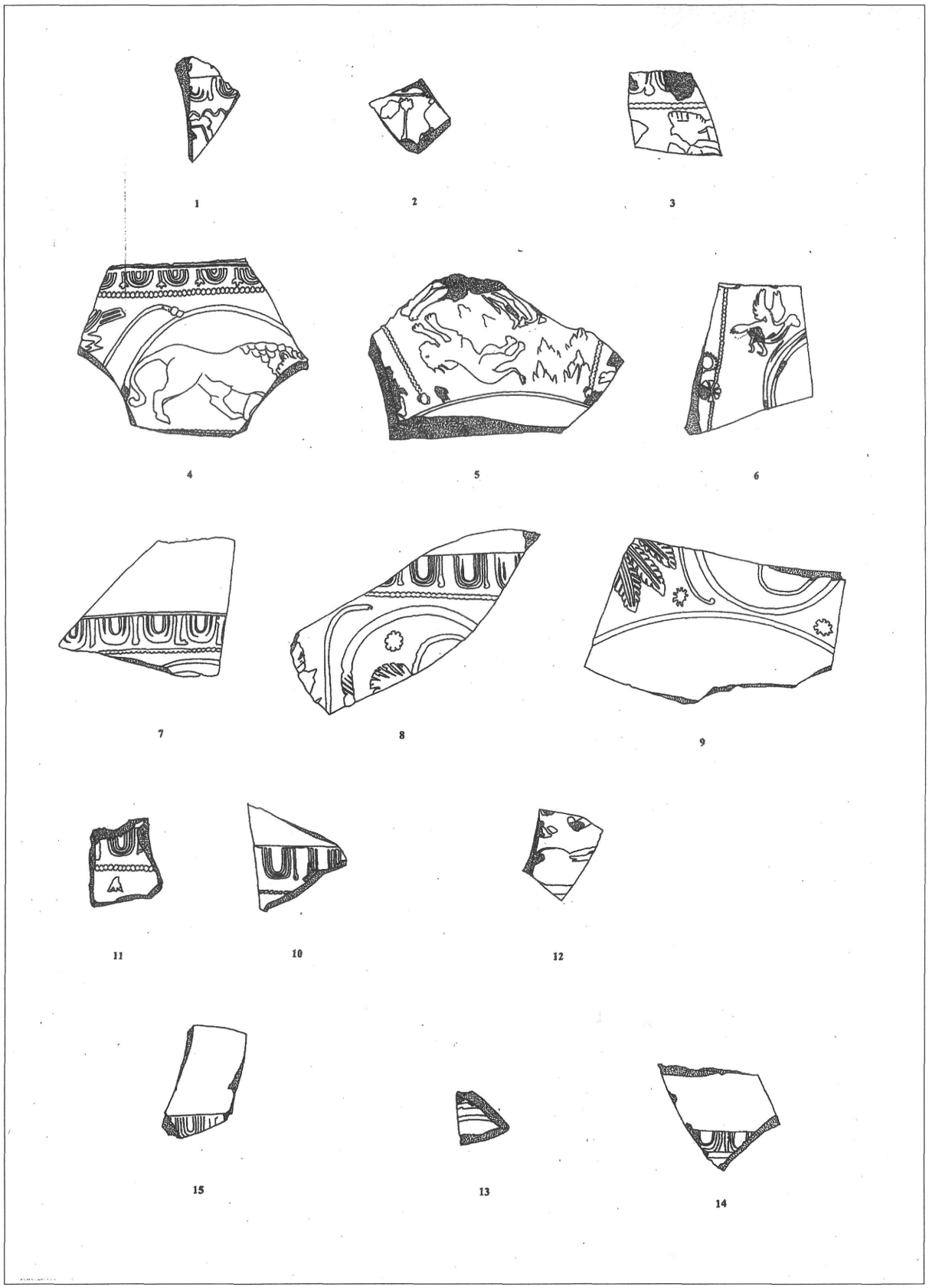

1. kép. Dél–galliai (1–3) és közép–galliai (4–15) sigillaták az alberfalvai vicusból. M= 1:2

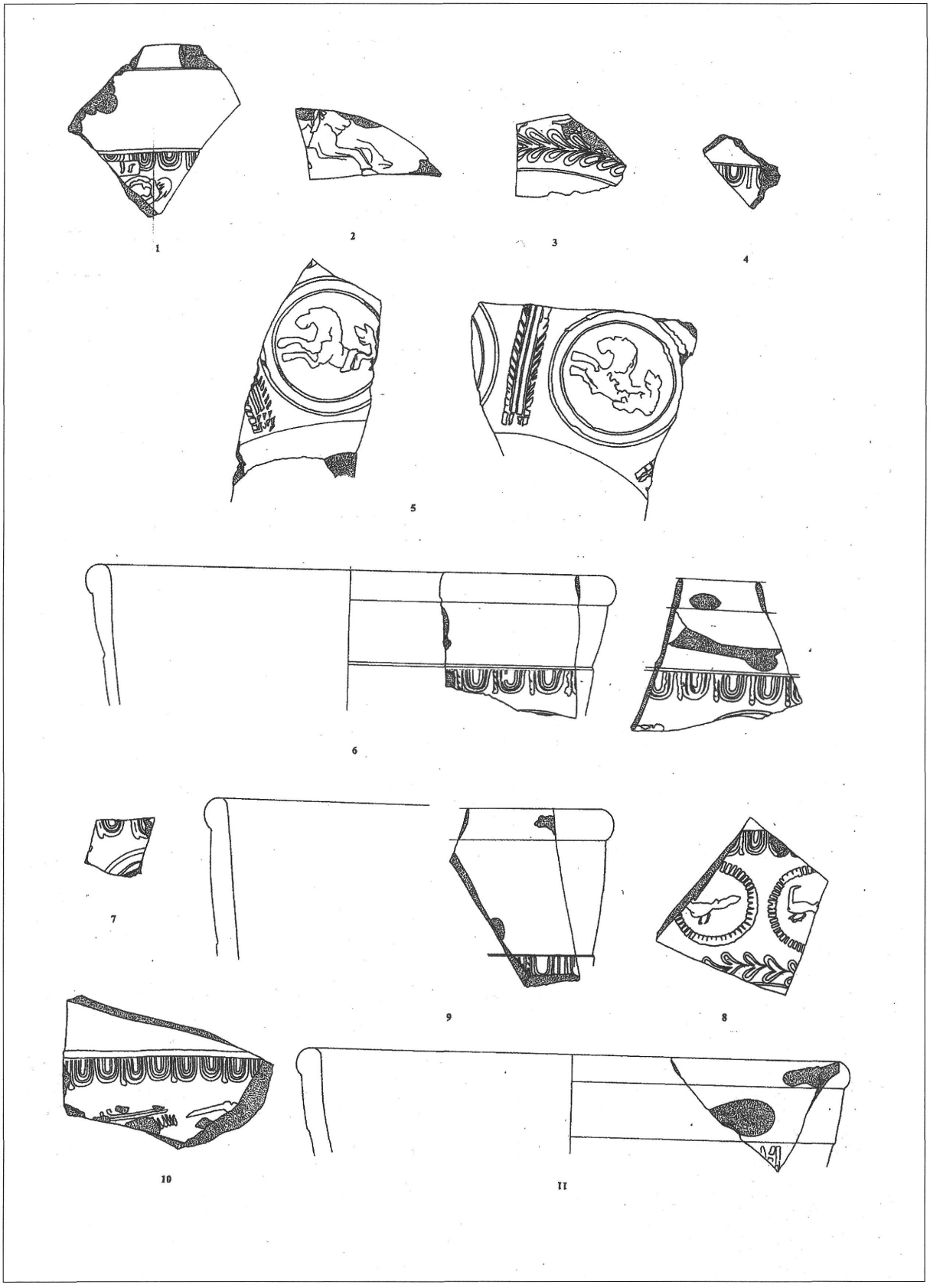

2. kép. Rheinzaberni reliefdíszű sigillaták az alberfalvai vicusból. M= 1:2

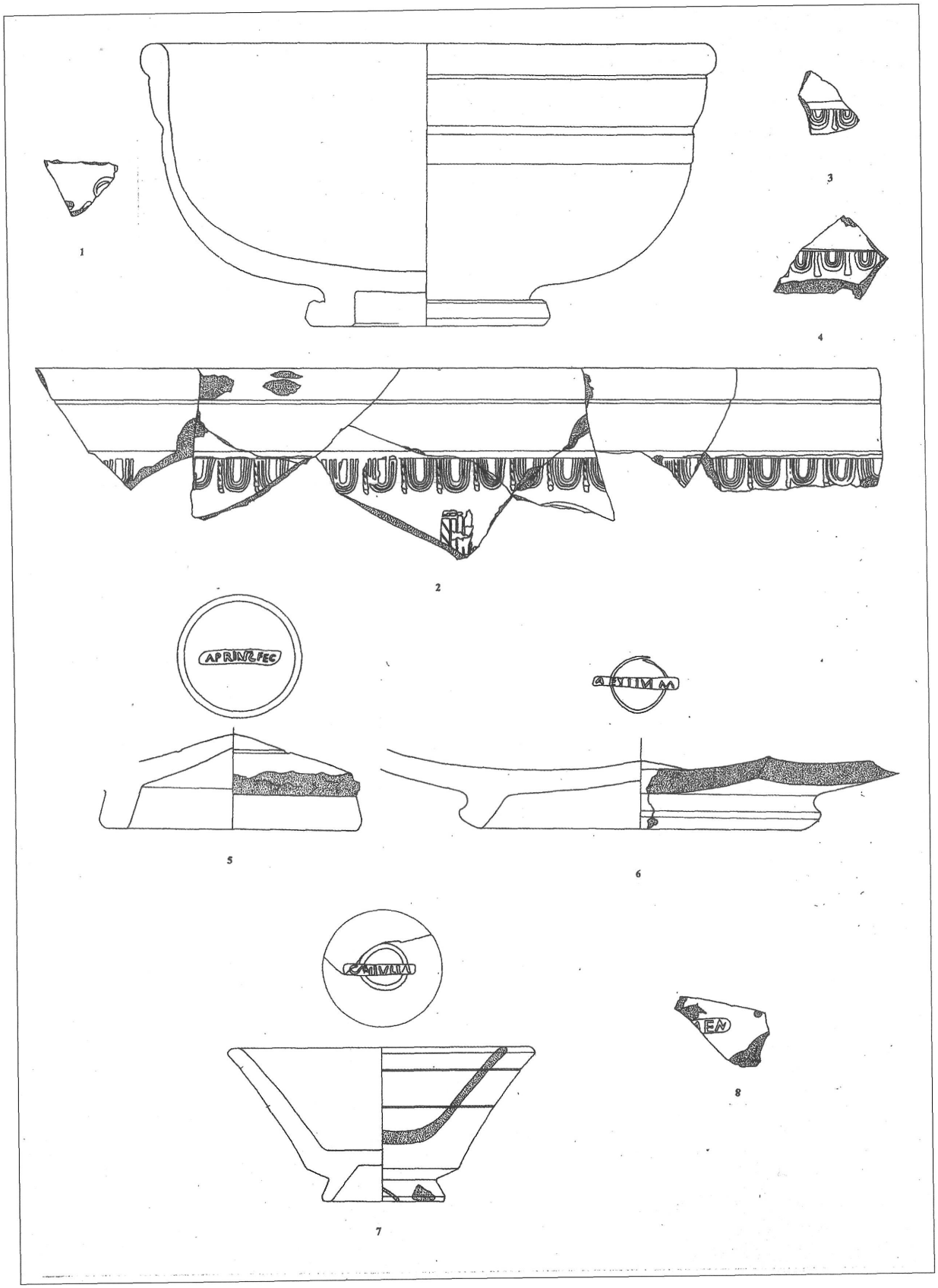

3. kép. Rheinzaberni reliefdíszű tálak (1–4) és bélyeges díszítetlen középgalliai sigillaták az alberfalvai vicusból (5–8). M= 1:2

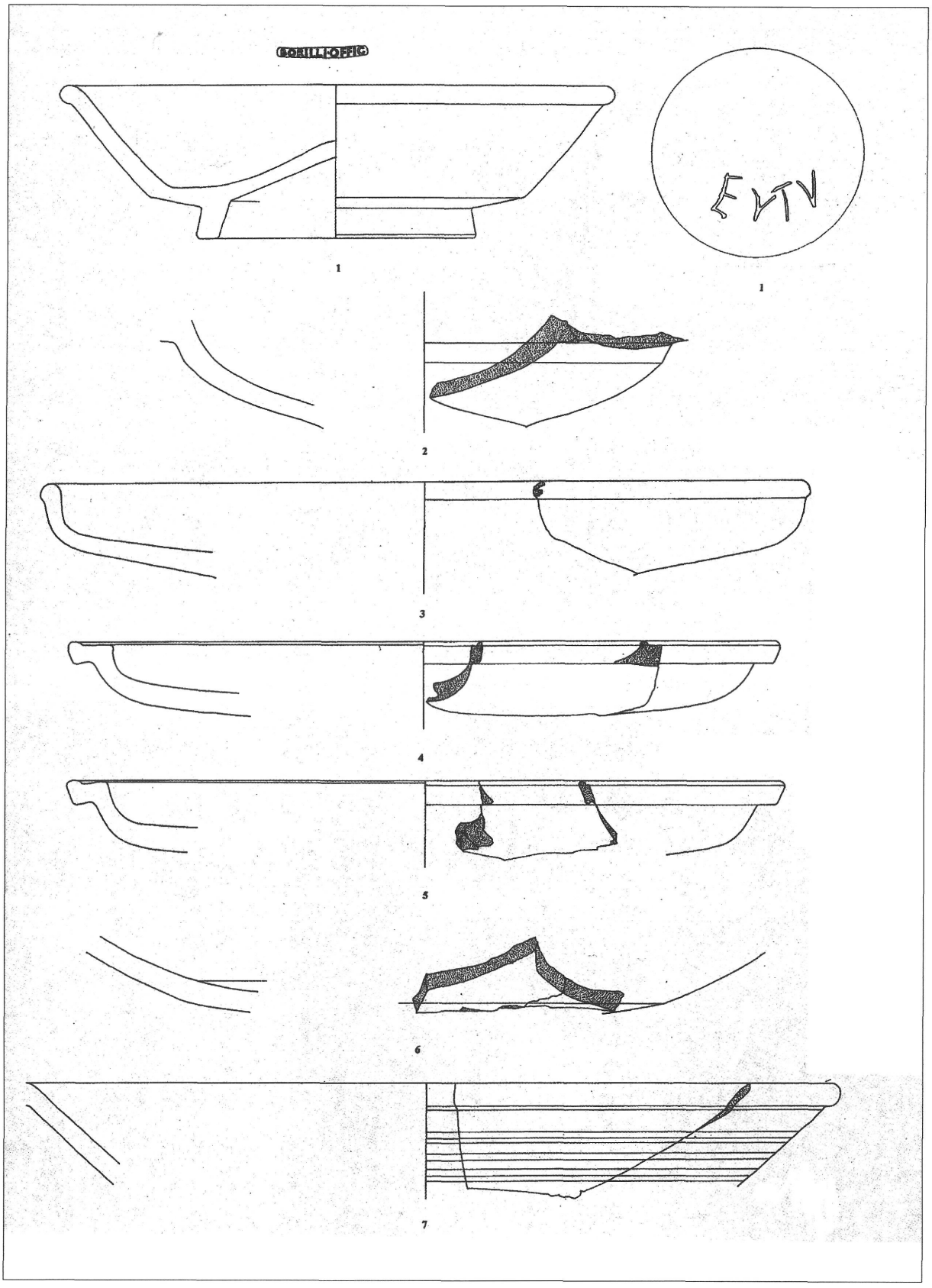

4. kép. Bélyeges lezouxi sigillata (1), dél–galliai (2–5) és közép–galliai (6–7) díszítetlen sigillaták az alberfalvai vicusból. M= 1:2.

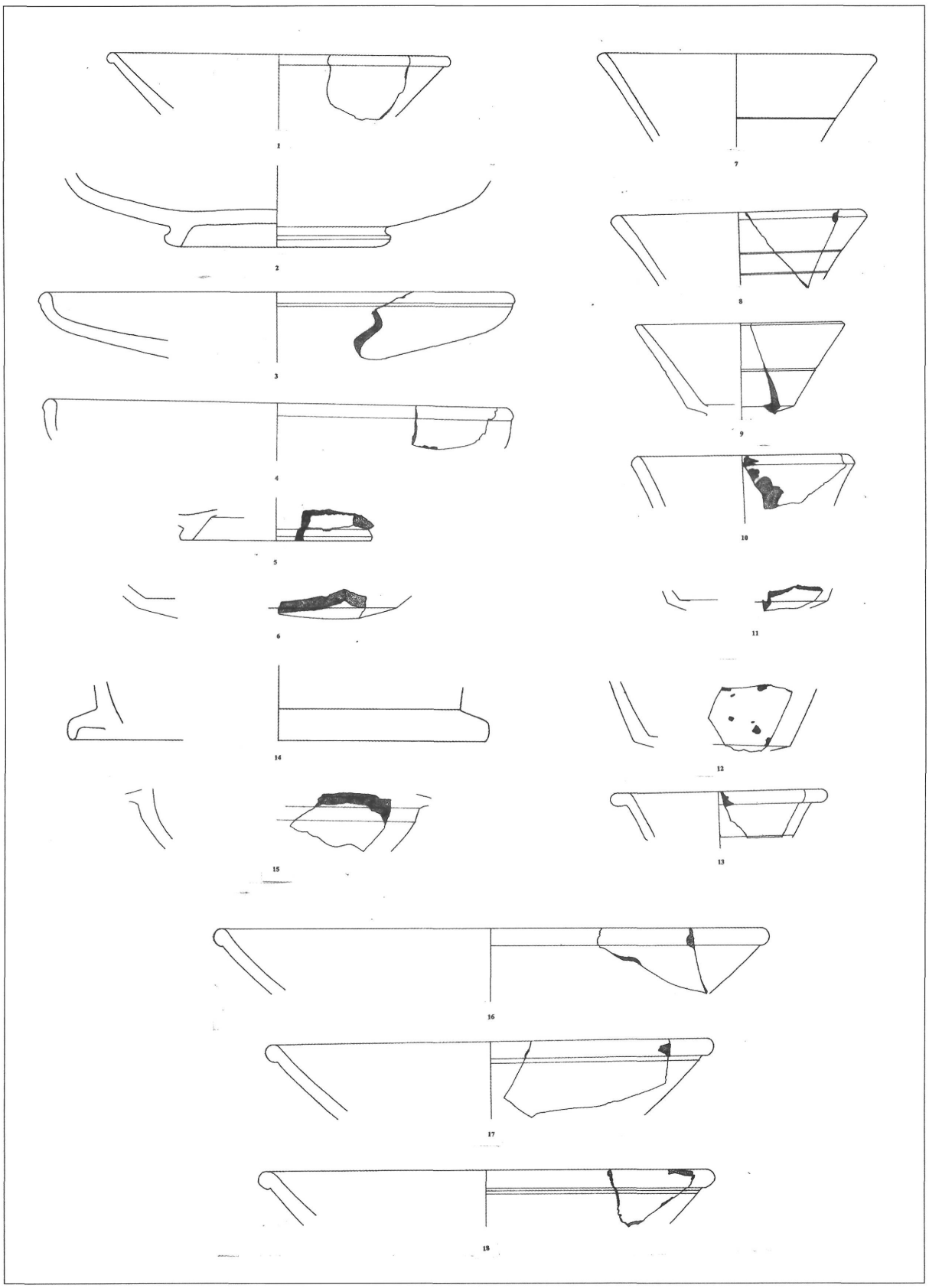

5. kép. Díszítetlen közép-galliai (1–15) és rheinzaberni (16–18) sigillaták az alberfalvai vicusból. M= 1:3

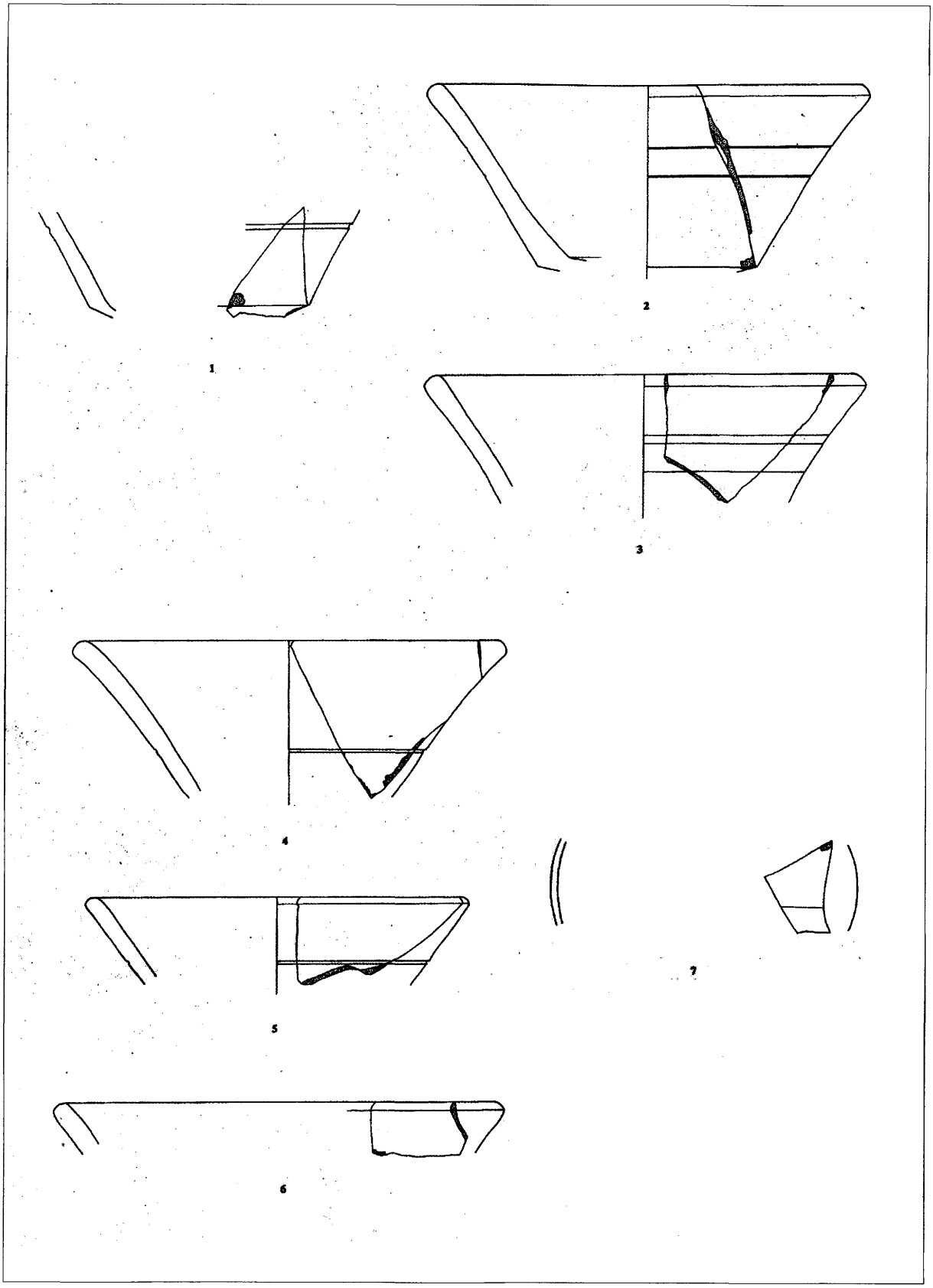

6. kép Díszítetlen közép–galliai (1–3) és rheinzaberni (4–7) sigillaták az albertfalvai vicusból. M= 1:2

NAGY MARGIT

KORA NÉPVÁNDORLÁSKORI SÍRLELETEK BUDAPEST TERÜLETÉRŐL

1. BP. X. KERESZTÚRI ÚT 162, A RÁKOS-PATAK ÉSZAKI PARTJA

1969 március 14-én Dr. Noszky Jenőné bejelentette, hogy a Fővárosi Kertészeti Vállalat 1. sz. telepének a Keresztúri úttól északra fekvő területén embercsontok kerültek elő. A csontokat a bejelentő a Rákos patak ideiglenes medrének kimélyítése után, a meder északi fala mellett találta *(1. kép 3,1 sz. lelőhely)*. A helyszíni szemle során megtudtam, hogy a Rákos-patak Kőbánya és Mátyásföld közötti, kelet-nyugati irányú szakaszán szabályozási munkálatok folytak. Ennek során az eredeti medertől 6-8 méterre északra földgéppel ideiglenes medret vájtak. A bejelentő március 12-én az ideiglenes meder északi falában embercsontokra lett figyelmes. A csontok kb. 60 cm mélységből kerültek elő. Megtaláláskor csupán a medence és a lábszárak feküdtek eredeti helyükön; a felsőtest csontjai és a koponya a partfal laza homokjával együtt leszakadt. A meder alján lévő homokban Dr. Noszky Jenőné és 16 éves fia, Noszky Tamás rábukkantak az ép koponyára és egy törött fülű agyagkorsóra. Kibontották a partfalban *in situ* fekvő lábszárakat, itt azonban melléklet már nem volt. Átvizsgálva a kimélyített mederbe szóródott homokot, összegyűjtötték a felsőtest többi csontját is. A nyakcsigolyák közelében egy ép arany torquest és a rajta lévő félhold alakú csüngőt találtak. A torquestől nem messze, a leszakadt homokból egy erősen oxidálódott, törött tűszerkezetű, lunula alakú bronz fibula is előkerült. A bejelentő a leleteket a Budapesti Történeti Múzeum, az embercsontokat az MTA Régészeti Intézete számára vizsgálatra átadta.[1]

A helyszíni szemlén a felszedett lábcsontok helyét láthattam. A bejelentők elmondása alapján megállapítható volt, hogy a csontváz koponyával D-re, D-É-i tájolásban, nyújtott helyzetben feküdt. Az agyag korsó a felsőtest közeléből, talán a koponya mellől gurult le a mederbe, a torques a nyakcsigolyáknál lehetett. A szemle során az ideiglenes patakmeder mintegy 4 m magas északi és déli falát gondosan átvizsgáltam. A 20-25 cm-es felső humuszréteg alatt tiszta sárga, folyami homokréteg húzódott, melyben újabb beásást nem találtam. A Csatornázási Művek április folyamán a sír környékén a patakmeder mindkét oldalát földgéppel legyalultatta. Ezt a földmunkát figyelemmel kísértem. Az arany ékszeres sír környékén, a patakot kísérő homokdűnéken 200-250 méteres körzetben temetkezés vagy egyéb régészeti jelenség nem került elő.[2]

A LELETEK LEÍRÁSA ÉS ELEMZÉSE[3]

1. Arany torques

Négyszögletes metszetű, csavart drótból készült, hurkos-kampós záródású. A zárórész előtti drótszakaszt kerekre kalapálták. A kampót alkotó drótvéget gömbszerűen lekerekítették. A hurkot kb. 3 cm hosszú kerek metszetű drótból hajlították; a hurok 1 cm hosszú, keskenyre nyomott, a drót végét háromszorosan visszatekercselték. A torques közepén patkó alakú, félgömbös végű, öntött arany csüngő függött. A barázdált díszű függesztőfület meghajlítva forrasztással erősítették a csüngőhöz. A torques és a csüngő aranyának színe megegyezik, kopásnyom egyiken sem látható.

Átm.: 14,5 cm. A drót V.: 0,2 cm. A csüngő Átm.: 1,8 cm. Súly a csüngővel együtt: 13,37 gr. *(1. kép 1, 1a; 2. kép 1)*

2. Lunula alakú bronz fibula

Öntött, sima pelta vagy lunula formájú lemez, végein kettős, a lemez szélén, a hajlásnál és középen egy-egy félkörös kiugróval. A lemez formája a pelta (amazonpajzs) formától annyiban különbözik, hogy a belső ív középső toldalékrésze hiányzik. A fibula előlapján vékony ezüstlemez borítás részletei ma-

[1] A meglehetősen robosztus csontvázat Kiszely István 1970-ben 20-25 év körüli férfinek határozta meg.

[2] BTM Adattár, Nagy M. 480-77. sz. jelentése. NAGY 1970. 48.

[3] A leletek BTM Népv. Gyűjt. 69.1.1.1-3. Ltsz.-on. Restaurátor: Hervainé Nagy Judit. A csüngő: NAGY 1995. 150-151, 105. sz. Az agyag korsó: 106. sz.

radtak meg, melyek a restaurálás során megsemmisültek. A lemez közepén 1 milliméternyire mélyülő kerek email-, vagy kőbetét helye látható, középen a rögzítésre szolgáló lyukkal. A kerek betét peremét halványan látszódó poncolt pontsor kíséri. A hátlapon a tűszerkezet számára egy 0,4 cm széles, kissé kiemelkedő, horizontális borda készült. A borda szélét az öntőmintán a fibula belső ívével levágták. A rugótartó lemezből és a tűlemezből csak törött, lekopott csonkok maradtak meg.

Átm.: 4 cm. *(1. kép 2; 2. kép 2–2a.)*

3. Agyag korsó

Sötétszürke, fényezett felületű, korongolt. Pereme tölcséresen kihajlik, a perem széle két helyen, a folyadék kiöntését elősegítendő, kissé benyomva. A nyakon plasztikus borda fut körbe, alatta szalagfül töredéke indul ki. A fül régi törésű; a törésfelületére vízkő rakódott. A korsó teste a középső harmadban erősen kiszélesedik, az alj felé összeszűkül, talpa profilált. A korsó nyakán és felső harmadában a fényezett felületnél sötétebb színű, hosszanti besimított vonaldísz látható. A felület erősen kopott; a felső réteg, különösen a fül alsó végének helyétől balra több helyen levált. A talpat a fazekas egyenetlenül vágta le, ezért a korsó kissé oldalra billen.

M.: 17 cm. Pá.: 6,8 cm. Fá.: 6 cm *(3. kép 1a–f).*

Mivel a leletek összetartozása kronológiailag problematikus, mérlegelni kell, hogy valóban egy sírból kerültek-e elő. Tény, hogy az ideiglenes patakmeder leszakadt homokfalában 1969 márciusában csak egyetlen csontvázat találtak; más temetkezésre sem a homokfalban, sem a földgéppel legyalult területen nem akadtunk. Nincs okunk kételkedni abban, hogy a bejelentő, Dr. Noszky Jenőné, aki később Sashalom és környéke középkori lelőhelyeinek megfigyelője lett, a Rákos-patak menti sír megtalálásának körülményeiről megbízhatóan számolt be. A torques és a patkó alakú csüngő összetartozása nehezen lenne kétségbe vonható. Az ép agyag korsó minden valószínűség szerint a koponya vagy a felsőtest környékén lehetett, hiszen a lábak csontjait a találók bontották ki a homokfalból. A korsót lepattogzott és kopott felülete, valamint a régi törésű fül miatt, a kopásnyomokat nem mutató arany torquesszel összehasonlítva, relatíve a sír legrégebbi, leghosszabb ideig használt mellékletének határoznánk meg. A jelenleg használt kronológiai besorolás szerint a helyzet a Rákos-patak menti sírnál éppen fordított: az aranyékszerek típusa az 1. századra, a besimított agyag korsó a 4–5. századra jellemző. A tűszerkezet és az előlapján berakás nélküli félhold alakú bronz fibula „a torquestől nem messze, a leszakadt homokból" került elő; a hely meghatározása a fibula sírhoz tartozását legalábbis hihetővé teszi.

A torques csüngődíszének, a félhold/patkó alakú csüngőnek *(1. kép 1a)* formai párhuzamai a Kárpát-medence keleti felének legkorábbi, azaz a Kr. u. 1. századra keltezett szarmata „lelethorizontjában" találhatók. A szarmaták bevándorlásának történeti és régészeti adatait, kutatástörténetét legutóbb Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria részletesen összefoglalta. A szarmata leletanyag legkorábbi részét a női sírok aranyékszerei, a rátétes díszű fülbevalók, a lunulacsüngők, az aranylemez flitterek, az arany- és karneolgyöngyök, torquesek alkotják. A szerzőpáros világosan rámutat az „aranyhorizont" értelmezésének nehézségeire: a tárgytípusok előképei sem a keleti sztyeppén, sem a Pontus-vidéken nem találhatók, a lelethorizont csak női sírok ékszereiből áll, viszonylag szűk időrendi keretek közé szorul, csekély létszámú népességre utal, nincs folytatása stb. Az ellentmondások feloldásához többféle magyarázat vetődik fel, ezek közt szerepel a nomadizáló népek korai hagyatékának megfoghatatlansága, az - egyébként igen valószínű - feltevés, hogy a szarmaták kezdetben csak harci alakulataikkal, zsoldoscsapatokkal jelentek meg a Kárpát-medencében. Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria ugyanakkor észreveszik a különben Kőhegyi Mihály által is „alacsony értékelhetőségi fokú"-nak[4] minősített lelethorizont elkülönítésének hibaforrásait: 1) a szarmata kori temetők általános kirablottsága erre a körre nem terjed ki. Nyilvánvalóan más lenne a nemesfém tárgyak reprezentáltsága, ha a többi temető eredeti melléklet adását ismerhetnénk. 2) A Nyíregyháza-Felsősima 161. lelőhely 140. sírjából előkerült arany torques kapcsán felvetik a lehetőséget, hogy a tárgytípusok szoros 1. századon belüli keltezését valószínűleg szélesebbre kell tágítani.[5]

Visszatérve a lunula/patkó formájú csüngőkre, Kőhegyi Mihály két fő típust különített el: 1) az öntött sima és a 2) lemezes préselt csüngők; utóbbiaknál hat változat különböztethető meg.[6] A lunulacsüngők főként a Duna-Tisza közéről, szórványosan a Tisza felső és középső szakasza mellől,

[4] KŐHEGYI 1985. 342.; Ld. ehhez még VÖRÖS 2006 elemzését!

[5] ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006. 211–229.

[6] KŐHEGYI 1985. 332. Az öntött változatot az I. t. 17, Farkas Sándor gyűjtéséből származó, bizonytalan korú aranycsüngő képviseli, v. ö. KŐHEGYI 1985. 270–271! Az elkeskenyedő, csaknem összeérő végű csüngő formája nagy hasonlóságot mutat az ászári kincs rovátkolt fülű, granulációdíszes arany lunulájával: HAMPEL 1885. 29. A császárkori párhuzam alapján a Csongrád megyei lunulát nem kell őskorinak tartanunk. Gömbös végű, sima, rovátkolt fülű ezüst lunula került elő a 2. század második felére keltezett geleji női sírból: HADHÁZY–VADAY 1980. 94, Taf. I,1.

valamint a Körös déli partja mellől kerültek elő. Istvánovits–Kulcsár legutóbbi összeállítása szerint lemezes aranycsüngőt eddig tizenhét lelőhelyről ismerünk.[7]

1.) Gyulavarsánd–Laposhalom, szórvány, aranylemez csüngő bordázott füllel, a lunula belsejében rekeszes kék üvegbetéttel. H.: 2,2 cm. Sz.: 2,4 cm.[8]

2.) Csongrád és Szentes vidéke. Gömbös végű arany csüngő, melynek utólag rádolgozott, barázdált díszű fülénél egy aranygömböcske ül. H.: 1,9 cm. Súly: 1,54 gr.[9]

3.) Dunakeszi–Székesdűlő, női temetkezésnél karneol–, borostyán– és kalcedongyöngyök közt lemezes, granulációdíszes lunula.[10]

4.) Eger vidéke (?) A csüngő préselt lemezének szélei felfelé hajolnak, fülének tövén és két végén egy-egy arany gömböcske ül. Átm.: 1,1 cm.[11]

5.) Füzesabony–Kastély-dűlő 150. sír. D–É-i irányú, bolygatott női sír. Barázdált felületű, patkó alakú arany csüngő, végein és belsejében kék üvegbetétes rekeszekkel. Átm: 1,2–2,05 cm.[12]

6.) Kecel–Csukástó (1965) patkó alakú aranycsüngő.[13]

7.) Kelebia–Vermesjárás, D–É-i bolygatott sírlelet (1966) rablógödréből egy patkó alakú arany csüngő, a fül alján és a két gömbszerűen kiszélesedő végen kékes-fekete üvegberakás. Átm: 2 cm.[14]

8.) Kiskőrös–Vágóhídi dűlő, Seregélyes 7. sír, DK–ÉNy-i irányú csontvánznál gyöngyökkel együtt patkó alakú csüngő a kiszélesedő végeken kék kőberakással. Átm.: 2 cm. Kiskőrös–Vágóhídi dűlő–Seregélyes 17. sír, DK–ÉNy-i tájolású, piros agyagkorsóval, vas vödörcsüngővel. Az „áll alatt" patkó alakú arany csüngő, melynek két végén és a függesztőfül tövén kerek rekeszekben kék üvegberakások ülnek. Átm: 1,7 cm. Súly: 1,25 gr.[15]

9.) Kiskunfélegyháza–Kecskeméti út. Nagyobb méretű barázdált díszű, patkó alakú arany csüngő, a fül alatt és a két végén kék üvegbetéttel. Átm.: 2,2 cm. Hasonló kisebb arany csüngő, ugyancsak kék üvegberakásos díszítéssel. Átm.: 1,8 cm.[16]

10.) Kiskunmajsa–Kuklás Jenő földje, D–É-i irányú sírleletből bordás díszű, patkó alakú arany csüngő, a fül alatt háromszögletű rekesszel és a két végén kerek rekeszekkel, feketés színű berakással. Átm.: 1,9 cm.[17]

11.) Mezőcsát–Hörcsögös 56. sír, D–É-i irányú női temetkezésből arany lemezgyöngyök, karneol és üveggyöngyök közé fűzött arany lunula a melltájékon. A végeken kerek rekeszben kék üvegberakások. Átm.: 2 cm.[18]

12.) Monor vidéke, patkó alakú arany csüngő, középen gerincelt, kerek rekeszekben végződő végekkel. A rekeszekben feketés berakás volt. Átm.: 2,5 cm.[19]

13.) Nagykörü–Marsó tanya, patkó alakú arany csüngő, nyitott végein kék berakással. Füle alatt granuláció ül. Átm.: 1,8 cm.[20]

14.) Örvény–Seres Zsigmond szőlője. É–D-i irányú női sírból (lyuggatott peremű tükörrel, bronzcsengővel, kolomppal (?), gömbös karikás fülbevalókkal, orsógombbal, gyöngyökkel együtt) végein és közepén kék köves berakású, patkó alakú csüngő. Átm.: 1,8 cm.[21]

15.) Szeged–Csongrádi út 24. sír, DNy–ÉK-i irányú női sírban a patkó alakú arany függő a gyöngysorba volt fűzve. A csüngő végein kerek rekeszben és a patkó belsejében, ómega alakú rekeszben fekete üvegberakás. Átm.: 2,2 cm. Egy másik, az előzőhöz hasonló arany csüngő a jobb lapocka mellől, a bolygatott földből került elő.[22]

16.) Tápiószele–Szumrák, DK–ÉNy-i sírban karneol–, ametiszt–, korallgyöngyök közt a nyakban rekeszes kék üvegberakásssal és granulációval díszített arany lemezcsüngő, a függesztőfüllel szemben háromszög alakú rekesszel. (A sírban még bronzkarika, állatcsont, bronzcsengő, edény, bronzszelence.) Átm. 1,5 cm. M.: 1,9 cm. Súly. 0,71 gr.[23]

17.) Tenk–Homokbánya, vétel, rozettával és arany gyöngyökkel együtt patkó alakú aranycsüngő, lemezből kivágva, aranydróttal keretezve. Belsejében három rekeszes kék üvegbetét, a függesztőfüllel szemben háromszög alakú rekeszes üvegbetétes dísz. H.: 2 cm. Sz.: 2,3 cm.[24]

A felsorolt darabok a szarmata területről ismert félhold alakú aranylemez csüngők legelterjedtebb tí-

[7] ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006. 215, 5. kép.

[8] KŐHEGYI 1985. 274, II. t. 49; azonos PÁRDUCZ 1941, 22, X. t. 9–el és ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006. 215, 1. számmal (Békéscsaba környéke)

[9] KŐHEGYI 1985. 270–271, I. t. 18.

[10] Reményi László–Korom Anita ásatása, 2004; KINCSEK 57; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006. 215, 3. sz.

[11] KŐHEGYI 1985. 271, II. t. 1.

[12] FARKAS 1998. 73, II. t. 3, A szerző észrevétele szerint az üvegbetétes granulált díszű fülbevalók és a lunula betétjei hasonló színűek, tehát ékszerkészletről lehet szó. HAVASSY 1998. 148, 8. sz.

[13] KŐHEGYI 1985. 279, IV. t. 12 (leírás, méret nélkül)

[14] KŐHEGYI 1985. 284, IV. t. 11.

[15] KŐHEGYI 1985. 314, X. t. 5 és 11.

[16] KŐHEGYI 1985. 286, VI. t. 1–2.

[17] KŐHEGYI 1985. 290, VI. t. 19.

[18] VADAY 1984. 169, Taf. 4.1; Taf. 5.1.

[19] KŐHEGYI 1985. 294, VII. t. 7.

[20] KŐHEGYI 1985. 295.

[21] KŐHEGYI 1985. 296, VII. t. 18. Az átmérőként megadott 8,0 cm nyilvánvalóan elírás.

[22] KŐHEGYI 1985. 321, XII. t. 5–6.

[23] KŐHEGYI 1985. 301, ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006. 215, 16. sz.

[24] KŐHEGYI 1985. 303, VIII. t. 1; HAVASSY 1998. 148 és CÍMLAP; ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006. 215, 17. sz.

pusához tartoznak, melynek Kőhegyi Mihály hat változatát különböztette meg,[25] 1,1–2,2 cm átmérő közötti nagyságban, szinte azonos formát követve készültek. Jellemzőjük a középen kiemelkedő, préselt bordadísz, két végükön kerek rekeszes üvegberakás. Gyakori a függesztőfül alatt, a félhold belsejében, rekeszfallal kerített, ómega vagy háromszög alakú, kék vagy fekete üvegberakás. A formai hasonlóság az Alföldön előkerült példányoknál olyan nagy, hogy az ékszerforma Fekete-tenger vidéki eredetének[26] elismerése mellett Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria joggal vetették fel a patkó alakú csüngők helyi készítésének lehetőségét.[27]

A Rákos-patak menti sír 1,8 cm átmérőjű csüngője előállítási technika szempontjából eltér a szarmata kori csüngőktől. Míg a szarmata csüngők – egyetlen, a kormeghatározás szempontjából kérdéses Csongrád megyei példány kivételével –, préselt lemezből készültek, a Rákos-patak menti sír csüngője öntött. Fontos eltérés, hogy félholdcsüngőnk csúcsain elhelyezkedő félgömböket nem üvegberakás tölti ki, hanem az öntvény részét képezik. A kerek rekeszbe foglalt üvegek formáját a Rákos-patak menti példánynál befoglalták a tárgy öntőmintájába. A Szeged-Csongrádi úti 25. sír csüngőjének fotója[28] nyomán gyanítható, hogy félholdcsüngőt ezüstből is öntöttek, de a gömbök nem tartoztak az öntőformához; az elkeskenyedő végekre különálló gömböcskéket forrasztottak.

Már Kőhegyi Mihály rámutatott, hogy a félholdcsüngők gömbös végű, viaszveszejtéses öntéssel készített változata a Fekete-tenger vidéki görög települések lakóinak viseletében bukkant fel.[29] A petuchovkai Kr. e. 3–2. századi kurgántemető egyik kirabolt sírjában gömbös végű arany patkócsüngőt találtak, a rovátkolt függesztőfül tövénél kis rozettával.[30] Pannóniában a kelta-eraviszkusz bennszülött nők, amint ezt egy aquincumi sírkő ábrázolása megörökítette, nyakban, szalagra fűzött félholdcsüngőt viseltek.[31] A római kori lunulának a keleti kultuszokkal való kapcsolatára utal a Hamilton-gyűjtemény fonott arany nyakláncon viselt csüngője, melynek függesztőfülét az egyiptomi Tavaszisten, Hórusz attributumával, az uraeus-kígyóval díszítették. Más arany lunulák gömbös végei közé csiszolt sarkú, sokszögű gyöngyöt foglaltak be.[32] A gömbös végű félhold, mint asztrális jelkép, a pannoniai római sírköveken főként a tartomány északkeleti részében fordul elő olyan sírsztéléken, melyeken a halottak, Mócsy András megállapítása szerint, még helyi (nem latin) neveket viselnek.[33]

Szelené-Luna istennő jelképe, a félhold, a római temetők anyagában, amulettcsüngőként az 1. századtól megtalálható. A szarmata gömbös végű, háromszög vagy csepp alakú toldalékkal kiegészített csüngők egyik római párhuzama kétséget kizáróan a termékenységkultuszhoz kapcsolódik. Az Iller menti (Svábföld) Kempten római temetőjének az 1. század második felére keltezhető 278. sírjában (hamvasztásos kettős sír: férfi és gyermek) gömbös végű ezüst lunuláján, a függesztőfüllel szemben fallosz formájú rekeszdísz van.[34] A lunulacsüngők Pannoniában is a kora császárkori leletanyagban jelentkeznek. Szentendre késő római temetőjéből, a 118. hamvasztásos sír urnája felett, nor-pannon szárnyas fibulával együtt egy granulált díszű, barázdált függesztőfüllel ellátott, gömbös végű ezüst lunula került elő.[35] Késő római leletösszefüggésben gömbös végű lunulát nem sikerült találnom. Kralovánszky Alán a 10–11. századi félholdcsüngőkről írt tanulmányában megállapította, hogy az apotropaikus és szerencsét hozó félholdcsüngők az őskortól a középkorig a földművelő népeknél a gyermekek és a nők viseletéhez tartoztak. A 10–11. századi lunulák – melyek között a gömbös végű forma ismét megjelent –, kereskedelmi áruként terjedtek el és etnikumra jellemző tárgynak nem tarthatók.[36] A lemezes és öntött lunulacsüngők népszerűsége a késő római–, kora népvándorláskorban sem csökkent.[37]

A szarmaták a gömbös végű lunula-amuletteket a Fekete tenger-vidéki görögöktől, a Kaukázus előterének alánjaitól vagy a pannoniai bennszülött eraviszkuszoktól egyaránt megismerhették és átvehették. A kis csüngők helyi változatainak készítése nem igényelt bonyolult technikát; ugyanúgy előállíthatták pannoniai műhelyek, mint az alföldi szarma-

[25] KŐHEGYI 1985. 332.

[26] VADAY 1984. 173–174; KŐHEGYI 1985. 332.

[27] ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2005. 338. A szerzőpáros új összefoglalásában negatív eredményre jutott a patkó alakú csüngők Fekete tenger-vidéki, hellenisztikus előzményével kapcsolatban: ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006. 220.

[28] HAVASSY 1998. 150, Kat. 23. A sír leírásánál VÖRÖS 1981. 128 a lunula készítésének módja nem szerepel.

[29] KŐHEGYI 1985. 332.

[30] EBERT 1911. 64, Abb. 69.

[31] NÉMETH 1999. 14, 15. sz.

[32] MARSHALL 1911. 315, Nr. 2719–2720, 2723, 2743.

[33] MÓCSY 1990. 251. A felfelé nyitott, gömbös végű félhold legjobb példái Busto esztergomi, Vinedia és Madena Germana pusztasomodori sírkövein láthatók: NAGY 1941. 235–237, pl. XLVIII, 1; pl. LI, 1; pl. LII.1.

[34] MACKENSEN 1978. I, 44, 278, II, Taf. 110, 278.5. Nagy Lajos utal a félhold-jelkép kis-ázsiai-iráni vallási kapcsolataira és a hasonló formájú alföldi szarmata aranycsüngőkre. NAGY 1941. 241.

[35] MARÓTI–TOPÁL 1980. 125.

[36] KRALOVÁNSZKY 1959. 81, XVII–XVIII. t.

[37] LÁNYI 1972. 170, Abb. 64.B, 1–5. 4–5. századi lunulák: NAGY 2005. 101, 9. kép.

ták fémműves mesterei. A Rákos-patak menti sír aranycsüngője, ha a sír leleteinek összetartozását elfogadjuk, a gömbös végű lunulacsüngők legkésőbbi, a népvándorláskor D_1 periódusából származó példánya. Mivel sem a torquesen, sem a csüngőn nem figyelhető meg használat nyoma, feltehető, hogy az ékszeregyüttest speciálisan a temetés alkalmából készíthették, tehát semmiképpen nem tarthatók a síregyüttes legrégebben készült tárgyainak.

Párducz Mihály, Kőhegyi Mihály és Vaday Andrea kutatásai nyomán elfogadott, hogy a csavart torquesek aranyból készült példányai a korai szarmata időszak jellemző ékszerei.[38] Az arany torquesek négyszögletes metszetű, a tengely körül megcsavart drótból készültek; a tordírozást a zárórész előtt néhány centiméterrel abbahagyták, a drótot gömbölyűre kalapálták. A szarmata arany torquesek eddig ismert példányai két egymásba kapcsolható kampóval zárulnak. Az egyszerű zárószerkezet dáciai előképét a veresegyházi csavart ezüst torques kacsafejekkel díszített, visszahajtott végeiben ismerhetjük fel.[39] Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria gyűjtése szerint arany torques a magyar Alföld területéről nyolc esetben került múzeumi gyűjteményekbe.[40]

1.) Budapest-Káposztásmegyer (átm.: 14,3-13,9 cm, súly: 13,18 gr),[41]

2.) Dunavecse, csavart, végei „kapocsalakúra hajlítva", azaz kampósak),[42]

3.) Füzesabony-Kettőshalom 1. sír (nem hiteles sír, a torques két kampós, csavart, H.: 41 cm),[43]

4.) Mezőcsát-Hörcsögös 63. sír (kislány, csavart, ráhúzott gyöngyökkel, átm.: 9 cm),[44]

5.) Nyíregyháza-Felsősima, Gyebrás-tanya (karneolgyöngysorral együtt),[45]

6.) Szank-Móricgát (Szabó Kálmán által kiásott női sír, arany fülbevalókkal, 3 db csepp alakú, granulációdíszes, berakásos arany csüngővel és csavart, két kampós nyakpereccel, átm.: 14,6 cm, súly: 19,5 gr),[46]

7.) Törökszentmiklós-Surján-Újtelep 54. sír (két hurkos, csavart),[47]

8.) Újszilvás-Gólyajárás 1. sír (gyűrűs markolatú kardos férfi, bronzfibulával, két kampóval záruló csavart torquesszel, melyre egy szem fehér gerezdelt gyöngyöt fűztek, átm.: kb. 15,4 cm),[48]

9.) A Rákos-patak menti sír torquese a kilencedik példány. A nyíregyházi és a törökszentmiklósi példányokhoz hasonlóan,[49] a Rákos-patak menti sír torquesét is az ún. „aranyhorizontnál" későbbi időszakra kell kelteznünk.

A publikációból ismert hét csavart díszű példány két végén behajlított kampók összekapcsolásával zárul. A hiteles lelőkörülmények között előkerült arany torquesek két esetben a női- (Mezőcsát-Hörcsögös 63. sír és Szank-Móricgát), egy esetben férfiviselethez (Újszilvás-Gólyajárás) tartoztak; utóbbiról lehet szó a Rákos-patak menti sírnál is. Az arany torqueseket tehát férfiak és nők egyaránt viselték,[50] az arány mégis talán a férfiak javára tolódhat el. Az előzetes ásatási jelentés szerint az ecseri torqueses sírban férfi nyugodott.[51] Elkalapált végű ezüst torquest és ezüst lemezes lunulacsüngőt viselt a kiskundorzsma-subasai 138. sírban nyugvó férfi, akinek torquesét ráhajtogatott korong alakú ezüst lemezkék is díszítették.[52]

A Rákos-patak északi partjánál előkerült arany torques *(2. kép 2)* térben legközelebbi párhuzama a pesti határ északi részéből, Káposztásmegyerről ismert. A szögletes metszetű drótból csavart arany torquest, félkörös rátétekkel díszített arany fülbevalópárt, bronztükröt, bronz karperecpárt, 2 db agyag orsógombot és gyöngyöket 1910-ben Magyar László küldte be a Magyar Nemzeti Múzeumba, ahol 1913-ban leltározták.[53] A káposztásmegyeri torques méretben (14,3-13,9 cm átm.) és súly szerint is (13,18 gr) a Rákos-patak menti torques megfelelője. Különbség csak a záródásnál állapítható meg; a káposztásmegyeri nyakperec kampókkal zárul: a végeket gömbölyűre kalapálták, behajlították és a két kampót egymásba fűzték. A káposztásmegyeri leletek előkerülési körülményeiről, a leletösszefüggésekről egyébként nem lehet közelebbit tudni. A félkörös-rátétes fülbevalópár a korai szarmata leletkörre jellemző, de a torques és a fülbevalók összefüggése

[38] PÁRDUCZ 1941; KŐHEGYI 1973; KŐHEGYI 1985; VADAY 1984. Az aranyékszeres sírok korai keltezésével és etnikai meghatározásával kapcsolatos kételyeknek Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria, valamint Vörös Gabriella is hangot adott. ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2005. VÖRÖS 2006.

[39] MESTERHÁZY 1986. 148-149, Abb. 2.1.

[40] ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2005. 338 (öt arany torques említése); ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2006. 219, 7. kép.

[41] KŐHEGYI 1985. 307, IX. t. 3.

[42] PÁRDUCZ 1931. 125, 194. sz.

[43] VADAY 1984. 172-173; KŐHEGYI 1985. 305, VIII, t. 15.

[44] VADAY 1984. 170, Taf. 4.2.

[45] ISTVÁNOVITS-ALMÁSSY 2006. 289; ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2006. 218-219, 5. sz.

[46] KŐHEGYI 1985. 326, XIV. t. 3.

[47] VADAY 1989. 286, Taf. 141,3.

[48] TARI 1994. 259, 2. kép 1.

[49] ISTVÁNOVITS-KULCSÁR 2006. 218-219.

[50] VÖRÖS 2006. 24.

[51] Ecser 7. lelőhely: KULCSÁR-NAGY-PESTI-PATAY-RÁCZ-VOICSEK 2006. 231-233.

[52] BOZSIK 2003. 98-100, 2. kép.

[53] KŐHEGYI 1985. 307-309, IX. t. 1-3. A Nemzeti Múzeum naplóbejegyzése szerint az 1910 dec. 9-én 180. sz. alatt nyilvántartásba vett káposztásmegyeri leleteket találójuk előbb a múzeumnak ajándékozta, majd később visszakérte. Az aranytárgyakat is tartalmazó leletegyüttest 1913-ban mégis beletározták a múzeumi gyűjteménybe.

bizonytalan; a múzeumi gyűjteménybe került leletek több temetkezésből valók.

A hurkos-kampós záródást Vaday Andrea és Istvánovits Eszter megállapítása szerint a szarmata fülbevalóknál a 2. század közepétől használták.[54] Hurkos-kapcsos záródással ezüst és bronz karperecek, fülbevalók is készültek. A Füzesabony-Kastély-dűlői 150. sírban egy sima bronzhuzal karpereccel együtt csavart díszű karperec került elő hurkos-kapcsos záródással.[55] Tiszavasvári-Városföldje-Jegyzőtag 7. sírból, 2. század végi – 3. századi kísérőleletekkel együtt, hasonló záródású ezüst fülbevalópárt Istvánovits Eszter közölt.[56] Ilyen záródású tordírozott arany fülbevalót, a Rákoscsaba-Péceli úti 2–4. századi temető szórványleletei közül is említhetünk.[57] Hurkos-kampós záródású arany fülbevaló Üllő 9. lelőhely szarmata temetőjéből, több szálból csavart arany fülbevaló Cegléd 4/12. lelőhely szarmata temetőjéből került elő.[58] A hurkos-kapcsos záródású fülbevalók használatának felső határa az 5. század, amint pl. Szeged-Szőreg-Homokbánya sír leletegyüttesénél ezt Vörös Gabriella bizonyította.[59] Bizonyára véletlennek lehet tartani, hogy a szarmata kori arany torquesek mindegyike – a Rákos-patak mentén előkerült példány kivételével –, két kampóval zárul. Nem valószínű, hogy a hurkos-kampós szerkezetet kizárólag a színesfémből készült torquesek és a kisebb méretű fülbevalók esetében alkalmazták. A két kampós záródás egyszerűen rövidebb drótot igényel; az arany torquesek összekapcsolásnak ezt a módját feltehetően az anyagtakarékosság magyarázza.

A Rákos-patak menti sír torques-csüngő együttesének analógiái igen nagy területen találhatók és több évszázadot képviselnek. Az elterjedés egyik iránya a római ékszerek felé vezet, melyek között félhold alakú csüngődísszel vagy bullával együtt viselt torques a férfi és női viseletben egyaránt előfordul. A Castellani-gyűjtemény két hurokkal záruló csavart arany torquesén kerek bulla függ.[60] A germánoknál a torques viseletének különleges jelentősége volt. Arany torques és arany karperecek a 3–5. századi barbár királysírok (Hassleben, Céke, Osztrópataka, Sackrau, Petrossa stb.) méltóságjelvényei.[61] Amint Michael Schmauder részletes összefoglalásában kimutatta, a torques viseletének a késő antik korban, római környezetben, hivatali rangjelző szerepe lehetett, határozott katonai jelleggel.[62]

A torques-lunula ékszerösszetétel másik iránya kelet felé a Fekete-tenger északi és keleti partvidékéig vezet. A Kubán vidék alán arisztokratái sima aranydrótból készült, hurkos-kapcsos záródású nyakékszereket már az 1–2. században viseltek.[63] A kercsi katakombákba a 4. század végén – az 5. század első évtizedeiben a helyi arisztokrácia tagjai arany ékszereikkel feldíszítve temetkeztek: diadémokkal, aranylemezzel bevont fibulákkal, hurkos-kapcsos záródású arany torquesekkel.[64] Kis méretű, 8,5–11,1 cm átmérőjű, csavart díszű arany nyakpereceket a kercsi katakombák gyermeksírjaiban találtak, így az 1904 jún. 24-én feldúlt sírokban. Részben ezekből a temetkezésekből, részben bizonytalan déloroszországi lelőhelyekről műkincskereskedők útján a kölni Diergardt-gyűjteménybe hurkos-kapcsos záródású, vékony drótból készült, tordírozott arany torquesek (súly: 13,43; 6,68; 38,85; 21,09 gr.) kerültek, melyeket Inciser Gürçay Damm a kercsi párhuzamok alapján az 5. század első felére keltezett. Említésre méltó, hogy a déloroszországi arany torqueseken ugyanúgy nem figyelhető meg a használat nyoma,[65] mint a Rákos-patak menti példánynál. A kopásnyomok hiányából arra lehet következtetni, hogy az aranytárgyakat közvetlenül a temetés előtt készítették el; az életben viselt ékszereket nem temették el a halottal. Arany ékszereknél egyébként nem szokatlan a tárgyformák több száz évig való megőrzése. A Diergardt-gyűjtemény Pontus vidéki, Taman vagy Maikop lelőhelyű nyakláncát említem példaként, melynél a lánc 1–2. századi kettős aranycsövecskékből áll, a láncra erősített préselt pontdíszes félholdcsüngő formája és típusa a 4–5. századi készítést teszi valószínűvé.[66]

Az 5. század első felétől, a hun kortól a férfiviselet fontos darabjává vált a tömör, súlyos arany torques, melynek rangjelző szerepét László Gyula,

[54] VADAY 1988–1989. 45–46; ISTVÁNOVITS 1990. 90.

[55] FARKAS 1998. 74, II. t. 7; HAVASSY 1998. 154, 54. sz.

[56] ISTVÁNOVITS 1990. 85, II. t. 2–3; HAVASSY 1998. 150, 24. sz.

[57] BTM, Aquincumi Múzeum, Népv. Gyűjt. Ltsz.: 74.1.101.

[58] RÉGÉSZETI KUTATÁSOK 2006. 47, 104.

[59] VÖRÖS 1986. III. t. 1–2.

[60] A késő római torquesviseletről: KELLER 1979. 27–31, 130–131; SCHMAUDER 2002. 100–105. Castellani-gyűjtemény: MARSHALL 1911. 323, Kat.Nr. 2766, Pl. LXII.

[61] SCHMAUDER 2002. I, 100–105, 340, Fundliste 16; PROHÁSZKA 2004. 50–52; PROHÁSZKA 2006. 43–46.

[62] SCHMAUDER 2002. I, 110–114.

[63] Két kampós záródású arany torques: Kazanyszkaja és Tflisszkaja sztanyica közötti 49. kurgán: GUSHCHINA–ZASETSKAYA 1994. 50, Kat. No. 145, sima arany karika: Tiflisszkaja sztanyica 15. kurgán: GUSHCHINA–ZASETSKAYA 1994. 58, Kat. No. 264; hurkos-kapcsos záródású sima aranykarika Uszty-Labinszkaja 32. kurgán GUSHCHINA–ZASETSKAYA 1994. 37, 369, Tab. 41, No. 369. Gömbös végű, lemezes lunulacsüngő bronzból (feltehetően lószerszámdísz): Uszty-Labinszkaja 41. kurgán GUSHCHINA–ZASETSKAYA 1994. 69, Tab. 46, Kat. No. 433. Ezeket a sírokat a szerzők a Kr. u. 1–2. századra keltezik.

[64] ZASETSKAYA 1979. 7, 11–13, risz 2, 34–38.

[65] DAMM 1988. 128–131, Kat.Nr. 39–42.

[66] DAMM 1988. 131–132, Kat.Nr. 43, Abb. 90.

Joachim Werner, Bóna István is hangsúlyozta.[67] Michael Schmauder összegzése szerint a torquest, mint rangjelző ékszert a Kárpát-medencében a hun katonai vezető réteg a későantik hadseregtől vette át.[68] A fiatal fiúk arany torquesei az öröklött rang jelképei lehettek. Hurkos-kapcsos záródású, 84,6 gr. súlyú (a Rákos-patak menti torques súlyának több mint hatszorosa) sima arany torquest viselt a Keszthely-Téglagyárnál eltemetett 10 év körüli fiú.[69]

A Rákos-patak mentén előkerült sírlelet csavart torquese és öntött lunulacsüngője mind a római, a szarmata-alán, a germán, mind a kercsi katakombák nyakdíszeihez kapcsolható. Kétségtelen azonban, hogy a sír torquesének súlya és minősége leginkább a szarmata kori és a kercsi gyermeksírokból előkerült párhuzamokhoz áll közelebb. A gömbös végű lunulacsüngő közeli formai előzményeit a magyar Alföld szarmata arany ékszerei között találtuk meg. A kercsi analógiák szerint számolni lehet azzal, hogy a Rákos-patak menti torques-csüngő együttes a 4. század utolsó harmadától az 5. század első harmadáig tartó periódusban készült.

A Rákos-patak menti lunula alakú fibula típusát *(2. kép 2–2a)*[70] Sellye Ibolya összefoglaló munkájában egy poetovióri példány képviseli. A 3,3 cm átmérőjű poetovióri bronzfibula email betétje a középső, kör alakú mélyedést tölti ki. Mindegyik Sellye által ismert példány felületén fehérfém bevonat volt. A kihajló ívekben végződő, középen kiszögelés nélküli, félhold alakú fibulák további példányait Sellye Sisciából, Novi Banovciból (Újbánya) és ismeretlen lelőhelyről (MNM tulajdona) említi. A párhuzamként felsorolt germániai példányok az 1. századra keltezhetők.[71] Patek Erzsébet, a pannóniai fibulatípusokat tárgyaló munkájában az áttörés nélküli pelta alakú fibulák mintapéldája a már ismert poetovióri; az elterjedési térkép szerint a típus a Duna (Carnuntum, Brigetio, Intercisa, Gradisce, Novi Banovci) és a Dráva melletti (Poetovio és Siscia) települések római anyagában található.[72]

Szarmata területről lunula formájú emailos fibula egyelőre nem ismert. A Rákos-patak menti fibulához formailag Vaday III/4/1/2 típusa (Sükösd és Tiszaföldvár) áll a legközelebb.[73] A szarmata terület fibuláinak belső ívében az amazonpajzs középső íves csúcsa megmaradt, a Rákos-patak melletti fibulánál ezt a részt már az öntőformán levágták, a hátlap keresztirányú bordájának szélével együtt *(2. kép 2a)*. Úgy látszik, a peltafibulákból átalakított lunulafibulákat főként a római limes menti településeken használták; a Felső-Rajna vidéken különösen kedvelték ezt a fibulaformát. Emilie Riha egész sorozat hasonló fibulát közölt Augstból és Kaiseraugstból, melyeknek nagy része, a rétegadatok szerint, a Kr. u. 1. század elejétől a 2. század második feléig keltezhető. A kísérőleletek alapján csupán két példánynál lehet 4. század végi földbekerüléssel számolni.[74] Riha a lunulafibulák párhuzamait Britanniából, Galliából és a Rajna-vidékről említi. Amennyiben a lunulafibula a Rákos-patak menti sírban nyugvó férfi melléklete volt, nem lehetetlen, hogy tulajdonosa a fibulát másodlagosan, övveretként használta. A késő római - korai népvándorláskori széles katonai övek veretei között megtalálhatók a pelta formájúak is. A singidunumi kora népvándorlás kori temető 99. sírjában egy 15 év körüli fiú öltözékéhez pelta alakú övveret tartozott; hasonló formájú veretek a galliai késő római-meroving kori temetőkben is előfordulnak.[75]

A Rákos-patak menti sír edénymelléklete a késő római besimított nyakú korsókhoz tartozik *(3. kép)*. Finom anyaga, jó korongolása, sötét, fényezett felülete, valamint kissé benyomott pereme, rövid nyaka, magas talpa miatt csoportján belül új változatot képvisel. A korsó készítője római edényformát, kiöntős peremet és profilált talpat korongolt, a talp egyenes levágását azonban nem tudta hibátlanul megoldani. A felület kidolgozása gondos; a fényezett felületre felvitt besimított sávok a típusra jellemző fémutánzat benyomását erősítik.

A korsóforma a 4. század második felében tűnt fel Pannoniában (Ottományi 9. típus).[76] Mivel a keleti germánok hasonló korsókat már korábbi szállásterületeiken megismerték, a forma használata

[67] LÁSZLÓ 1951. 102–103; WERNER 1956. 84; BÓNA 1991. 282–283; BÓNA 1993. 253. A torques viseletét a hun kor után a keletre visszavonult hunok és a tetraxita gótok asszonyai őrizték meg a 6. század második feléig; olykor két ezüst példányt is a nyakukra kapcsoltak, l. pl. Djurszó 259, 292, 306. 483, 516. sír: DMITRIJEW 1982. 84–94, risz. 5–9; KAZANSKI 2002. 138–146, Abb. 5.31,35; Abb. 6,4.

[68] SCHMAUDER 2002. 114–116.

[69] BÓNA 1991. 282–283, Taf. XXIII; BÓNA 1993. 253, Taf. XXIII; SCHMAUDER 2002. I, 45–47, II, 34–35, Taf. 59–6000. További hun kori arany torquesek: SCHMAUDER 2002. I, 342–344, a keszthelyi, a szeged-nagyszéksósi és a két ismeretlen lelőhelyű magyarországi példány mellett, 41. számmal a Rákos-patak menti sír torquese.

[70] A Poetovioi és a Rákos-patak menti fibulákat peltafibula helyett, hasonlóan Emilie Riha 7.5 fibulacsoportjának elnevezéséhez, szívesebben nevezzük lunulafibuláknak: RIHA 1994. 155.

[71] SELLYE 1939. 49, Pl. III. 7.

[72] PATEK 1942. 54, 225–226, 293, XVIII. t. 16.

[73] VADAY 2003. 342–343, Fig. 13.

[74] RIHA 1979. 183, Nr. 1542–1553; RIHA 1994. 155, Nr. 2777–2786, Tab. 192.

[75] IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI 2002. 116, 138–139, Pl. VIII. 99,1. Az adatot Branka Migottinak (Zágráb, Régészeti Intézet) köszönöm.

[76] OTTOMÁNYI 1982. 45–47, Taf. VII–VIII.

gyorsan nemzetközivé vált és az 5. század első felében a Kárpát-medencében is elterjedt. Ottományi Katalin megállapítása szerint a tölcséres peremű, besimított nyakú korsótípus használatának végét az 5. századi magányos sírok murgai típusú korsók jelentik[77] *(4. kép 2)*. A Rákos-patak menti sír korsója az ún. „foederati-kerámia" egyik változata, melynek példáit késő szvéb településterületről Jaroslav Tejral gyűjtötte össze, a noricumi és a pannoniai Duna-limes mentéről (Bratislava-Devín, Leobendorf, Heidenstatt-Limberg, Grafenwörth).[78] Hasonló formájú, bár nagyobb méretű korsók 5. századi sírokból a Dunától északra, a Garam alsó folyása mellől (Rybník, Šarovce III, 5. sír, Sikenica-Vel'ký Pesek)[79] és a Tarna mentéről kerültek elő. A Tarnaméra-Urak dűlőjében eltemetett fegyveres férfi sírjába a murgai típusú korsók legszebb kidolgozású, fényezett felületű, sávos díszítésű példányát mellékelték *(4. kép 4)*. A Rákos-patak menti korsó közeli formai párhuzama a tarnamérai szórvány agyag korsó is, mely csiszolt oldalú üvegpohárral együtt került múzeumba.[80]

A Rákos-patak menti sírt a besimított nyakú korsó analógiái a Duna-vidéki 5. századi keleti germán katonai vezető réteg lelethorizontjához kapcsolják, úgymint a Gundremmingen-típusú kardkoptatós temetkezésekhez (Tarnaméra-Urak dűlője 2. sír, Szirmabesenyő), ill. az íves kivágású bronz kard- és tőrkoptatók (Kőrösladány, Csongrád-Kenderföldek 28. sír) használóihoz.[81] Az óbudai bordázott oldalú és galléros peremű ezüst korsók előkerülése jelzi, hogy a késő antik és a hun kor katonai arisztokráciája a Duna-kanyar területét is birtokba vette *(19. kép 3, 4.4–5)*. Csepel szigetről újabb, áttételesen a térség hun kori vezetőire utaló tárgy került elő. A hárosi avar kori temető 195. női sírjában, Horváth M. Attila ásatásán egy nagy méretű, korongolt, nyakán és hasán besimított díszű, ún. murgai típusú korsót találtak.[82] A korsó eredetileg magas rangú hun kori személy temetkezésének edénymelléklete lehetett *(4. kép 3)*, melyet az avarok megtaláltak (sírrablás?), talán használták is (a perem alatti bekarcolt rovásjelek a hun vagy az avar tulajdonostól egyaránt származhatnak), majd ismét földbe került, ezúttal az avar italáldozat edényeként. A csepel-hárosi avaroknál egyébként már korábban is feltűnt az antik tárgyak gyakorisága. Az avar síregyüttesekben több gyűjtött-talált tárgyat regisztrálhattunk, így tarsolykészletekben római bronztárgyakat, csont tokban tartott (és nyilvánvalóan használt) őskori fejes bronztűt.[83]

A hun kori fegyveres sírok korsói a Rákos-patak menti korsónál magasabbak, szélesebb szájúak, hosszabb nyakúak, aljuk egyenesen levágott vagy enyhén tagolt, a felület többnyire fényezetlen. Bizonyára nem véletlen, hanem a Rákos-patak menti korsónak a korábbi sorozathoz tartozása mellett szól, hogy a méret és a felület kidolgozása egy arrabonai, valószínűleg torzított koponyájú, de fegyver nélküli férfisír fényezett felületű példányához hasonlít leginkább *(4. kép 1)*.[84] A késő római besimított nyakú korsók készítését a 4. század utolsó harmadától az 5. század középső harmadáig lehet keltezni. A Rákos-patak partjánál eltemetett férfi sírmellékleteinek földbe kerülését a legkésőbbi tárgy, az agyag korsó készítésének ideje határozza meg. Az arany torquest viselő fiatal férfi eltemetését a provincia hun foglalás előtti időszakára, a 4–5. század fordulója körüli évtizedekre tehetjük.[85] A lunulacsüngővel együtt viselt arany torques talán az elhunyt katonai rangját jelképezte.

2. BP. XVI. SASHALOM, ZALAVÁR UTCA 7.

1988 május 3-án Szűcs István, a Zalavár u. 7. sz. telek tulajdonosa (Hrsz. 100038) meszesgödör ásása közben embercsontokat talált. A lábfejcsontok előkerülését követően a sír előkerüléséről bejelentést tett a Budapesti Történeti Múzeum Régészeti Osztályának. A feltárást – a telektulajdonos segítségével –, a helyszíni szemle során még aznap elvégeztem. A csontváz a telek közepén, az É–D-i irányú vízvezeték és gázcsőárok mellett feküdt *(5. kép 1–2)*. A tulajdonos szívességéből a telek beépítetlen délkeleti részén 1988 május–júniusában lehetőség nyílt a sír környékének átkutatására; a munka

[77] OTTOMÁNYI 1991. 28–29., 15. t.

[78] TEJRAL 1999. 250–258, Abb. 41, Abb. 42,1,9,11.

[79] PIETA 2002. 239–243., Abb. 2.

[80] BÓNA 2002. (Tarnaméra) 240–241., Taf. 58.2, 112.2.

[81] BÓNA 1993. 89., 37. rajz, 4–5; TEJRAL 1999a. 252–267., Abb. 27,1; Abb. 28,2; PÁRDUCZ 1959. 312., Taf. VIII, 1 (Csongád-Kenderföldek 28. sír).

[82] ENDRŐDI–HORVÁTH 1999. 36., 6. kép 1.

[83] Csepel-Háros 21. sírban római aláhajtott lábú fibula: NAGY 1998. Taf. 103,12. A 69. sírban hagymagombos bronzfibula: NAGY 1998. 151, Taf. 113,5; amphora alakú késő római bronz szíjvég a 91. sírban: NAGY 1998. 173, Taf. 117,3; a 68. sírban: NAGY 1998. 167, Taf.113,8a. A 195. sír korsója: KINCSEK 35–36 (Horváth M. A). A csepeli avarok rovásírásáról: HARMATTA 1985–1986.

[84] BÓNA 1993. 244., 23. kép. A murgai korsó is fegyver nélküli férfisír melléklete volt. J. Tejral gyűjtötte össze azokat a férfisírokat, akikhez nem mellékeltek fegyvert, viszont lábbeli csatot, övcsatot és középméretű kardszíjcsatot viseltek (Murga, Mözs 11. sír, Vyškov 14. sír, Velikaja Bakta 4. sír): TEJRAL 2003. 510–511., Taf. 12–13.

[85] A Rákos-patak menti sírt 1988-ban Jaroslav Tejral a D_2 horizont hun kori lovasnomád jellegű sírleletei közé sorolta: TEJRAL 1988. 256, 291, Karte 2. A leletek elemzése nyomán a D_1 periódus valószínűbb.

azonban nem vezetett eredményre. Nem találtunk újabb temetkezést a szomszédos 100040 és 100035 Hrsz. telkeken sem.[86] A Rákos-patak déli oldalán fekvő kiemelkedő homokdombon ezek szerint vagy magányos temetkezésről lehet szó, vagy olyan kisebb sírszámú temetőről, melynek többi sírja a korábbi építkezéseknél szakember tudomása nélkül került elő és tönkrement. A magányos temetkezés feltevését erősíti, hogy a nyugati oldalon fekvő 100037 Hrsz. gyümölcsöskert területén, építkezést megelőző földmunka során Korom Anita 2006-ban sem talált régészeti objektumot[87] *(5. kép 1).*

A SÍR ÉS A LELETEK LEÍRÁSA[88]

Nő, 45–50 k. *M.:* 96 cm. *I.:* DK–ÉNy (8–40) *Vázhossz:* 165 cm. Jó állapotú nyújtott váz[89]. (A koponya: *11. kép 1a–b)* A sír világosbarna, humusszal kevert homokos betöltésének körvonalai bizonytalanul látszódtak; a beásás téglalap formája és lekerekített sarkai azonban kivehetők voltak. A koporsónyomot nem tudtam megfigyelni. A találó által kimozdított lábfejcsontokon kívül a váz csontjai anatómiai rendben feküdtek; a helyéről kimozdult jobb kulcscsont azonban bolygatásra utalhat *(6. kép 1–3).*

1. Agyag edény

A koponya mögött, oldalára dőlve, kézikorongolt, vastag falú, feketére égetett, kavicsos anyagú, fényezett felületű. Pereme tölcséresen kihajlik, alja egyenesen levágott.
M.: 14,2 cm. Pá.: 6,6 cm. Fá.: 6,2 cm. *(8. kép 6; 9. kép 6.)*

2. Vaskés

A jobb kulcscsont alatt, kissé ferdén, nyelével a koponya irányába fordulva, egyélű.

A sírban mért H.: 12,5 cm; a töredékek jelenlegi H.: 5,5 és 6 cm. A nyél H.: 2,4 cm, a penge Sz.: 1,7 cm *(8. kép 5; 9. kép 7).*

3. Bronz karika

A kés mellett, az állkapocs jobb oldalánál, vékony, egy helyen erősen elvékonyodva, kopásnyommal. Átm.: 1,9 cm *(8. kép 1; 9. kép 2).*

4. Bronz karika

Az állkapocs bal oldalánál, két gyöngy között. Öntött, zárt, lapos, egy helyen kopásnyommal.

Átm.: 1,8 cm *(8. kép 2; 9. kép 3).*

5. Gyöngysor

Az állkapocs mindkét oldala mellett, a nyakcsigolyáknál és a bordákon, egészen az alsó bordák végéig *borostyán-, karneol- és üveggyöngyök*ből állt. A borostyángyöngyök (35 db) formái: lapos gömbformájúak, kis méretűek; nagyobb lapított henger, korong és gömb formájúak; hasábosak és rombusz formájúak. Gömbölyű, borvörös karneolgyöngyök (25 db); fehér és áttetsző zöld, gerezdelt üveggyöngyök (8 db), 2 db gömb alakú, áttetsző, színtelen üveggyöngy, 1 db lapított gömb formájú sárga üveggyöngy. A gyöngyöket Hunyady Ágnes restaurátor a sírban megfigyelt sorrendben fűzte fel (összesen: 71 db) *(7. kép, 9. kép 1).*

6. Vas horog

A bal felkar külső oldala mellett, kerek metszetű, behajlított végű. Nyél felőli vége hegyes.
H.: 2,6 cm *(8. kép 3; 9. kép 4.).*

7. Agyag orsógomb

A bal alkarcsont külső oldalánál, kettős csonkakúp alakú, szürke, fekete foltos, egyik oldala lapos, másik meredek. Lapos felének kiszélesedő szélén körbefutó besimított vonaldísz.

Átm.: 3,2 cm. M.: 2 cm *(8. kép 4; 9. kép 5).*

TEMETKEZÉSI SZOKÁS

A sír DK–ÉNy-i tájolása a szarmatakor leggyakoribb tájolási irányának, a D–É-inak a DNy–ÉK-inél ritkábban előforduló változata. Dinnyés István a tápiószelei sírok tájolásával kapcsolatban megállapította, hogy a DK–ÉNy-i irány az 1–2. századi és a késő szarmatakori temetőkre (Dunaharaszti, Szeged-Öthalom, Dóc) jellemző.[90] A DK–ÉNy-i irányú temetkezések a Felső-Tisza-vidéki, Duna–Tisza-közi és Pest megyei temetőkben az É-i irányú sírokkal vegyesen fordulnak elő, néhány lelőhelyen fele-fele arányban vagy domináns mértékben. Utóbbiakhoz sorolhatók Bács-Kiskun megyében Kiskőrös-Feketehalom, Kunfehértó–Kovács tanya, Kunpeszér–Zsidóhalom és Lajosmizse–Kónya major temetői.[91]

A D–É-i tájolású sírokból álló Csongrád-Kenderföldek 5. századi temetőjében mindössze három DK–ÉNy-i tájolású sír fordult elő.[92] Az erősen bolygatott csongrád-kaszárnyai temető 18 sírjából két

[86] NAGY 1989. 47.
[87] Korom Anita jelentése, BTM, Adattár, 2524-2006.
[88] BTM, Népv. gyűjtemény, Ltsz.: 91.1.1-7. Restaurátor: Hunyady Ágnes.
[89] Ld. az Appendix 2-t, melyet Juhász Etelka mérésadatai alapján Köhler Kitti állított össze.
[90] DINNYÉS 1980. 197.
[91] KULCSÁR 1998. 126–127, Kat. 73: Kiskőrös Feketehalom hat sírból három DK–ÉNY-i, 128, Kat. 88: Kunfehértó–Kovács tanya, mind az öt sír; 128–129, Kat. 90: Kunpeszér–Zsidóhalom, mind az öt sír; 131–132, Kat. 92: Lajosmizse–Kónya major, 27 sírból 20 sír.
[92] 6. sír (nő), 8. sír (nő), 55. sír (gyermek): PÁRDUCZ 1959. 311–314.

esetben lehetett DK-ÉNy-i tájolást regisztrálni.[93] A hun kori magányos síroknál vagy a néhány sírból álló családi temetőkben a tájolás iránya fordított, az uralkodó a fejjel É-i irányba való fektetés.[94] ÉNy-DK-i tájolásra lehetett következtetni a lengyeltóti-gyógyszertárnál földúlt hun kori harcossír esetében.[95] A Zalavár utca sír tájolása a Tápé-Malajdok „A" temető nagy részének DK-ÉNy-i tájolásához hasonló; ilyen irányú temetkezések teszik ki a temetőnek csaknem a felét, 43,4%-ot.[96] Az alattyáni temető hun kori 13. sírjának kardos-lándzsás harcosát DK-ÉNy-i irányban fektették.[97] A Zalavár utcai sír iránya megegyezik a hun kor utolsó időszakára, az 5. század középső harmadára keltezhető Mezőkövesd-Mocsolyás lemezfibulákkal eltemetett női sírjának tájolásával is.[98]

A LELETEK

A Zalavár utcai sír szűk nyakú edénye minden bizonnyal italfélét tartalmazott *(8. kép 6; 9. kép 6)*. Az italféle tárolására és fogyasztására szolgáló edények, az agyag- és üvegkorsók, poharak a provinciális temetők leletanyagában a késő római korban a kerámia többségét teszik ki.[99] Valószínűleg ugyanez a tendencia érvényesül a barbaricumi keramikában. A korsók számának megnövekedése és a formák változatosabbá válása a 4–5. századra jellemző. Az edény fej melletti elhelyezése a szarmata női sírokban kivételesnek számít,[100] a késő római provinciális lakosság körében sem jellemző,[101] a hun kori temetkezéseknél azonban általános szokássá vált. A Keszthely-téglagyári fiú feje mögé, a birkahús melléklettel együtt, vörös festésű római korsót helyeztek, a lábhoz egy rossz kiégetésű edény darabját.[102] A lébényi spáthás harcosnál a koponya jobb oldala mellől került elő az agyag korsó-üveg pohár együttes.[103] A regöly-pénzesdombi aranyékszeres női sír madárfejes agyag korsója és üvegpohara szintén a koponya jobb oldalánál feküdt.[104] A lengyeltóti gyógyszertárnál előkerült ÉNY-DK-i tájolású kardos, lószerszámos férfisír besimított korsóját a koponyától nyugatra, a sírfenéktől 20 cm-rel magasabban találták.[105] Az edénymelléklet a csornai diadémás női sírnál is a koponya mögött volt.[106] Az árpás-szérüskerti fiatal férfi sírjában a halott fejét körberakták edényekkel: a füles korsó a fej bal oldalán, a zöld üvegpohár és a kis agyagpohár a fej jobb oldalán volt.[107] A szobi 2. sír kézzelformált edénye a felsőtest jobb oldala mellett, a sír oldalába bevájt fülkében állt.[108] Az edény fülkébe helyezésének szokását a mezőkövesd-mocsolyási sír esetében Lovász Emese is megfigyelte.[109] A hun kor után megnyitott alföldi gepida temetőkben általános gyakorlattá vált, hogy az ital-mellékletet tartalmazó edényt a fej mellé állították.[110]

Összegezve az edénymelléklet helyéről eddig elmondottakat, a 4. század végétől az 5. század közepéig keltezhető magányos temetkezések jellemző szokása, hogy az edényt a fej környékére helyezték. A Zalavár utcai sírban az edény oldalára dőlve került elő, ami koporsós temetkezésre utalhat,[111] bár a száraz homokos talajban koporsónyomot nem sikerült megfigyelni.

[93] PÁRDUCZ 1963. 52, 52. A DK-ÉNy-i tájolás csak a 133. és a 138. sír esetében helytálló; a 122. sírnál valószínűleg elírás, mivel a sírleírás szerint a koponya DNy-i irányban feküdt.

[94] Tomka Péter az árpási ÉNy-DK-i irányú sírhoz kapcsolódva áttekintette a hun kori tájolás változatait. Megállapította, hogy a kitüntetett É-D-i irány mellett gyakorisági sorrendben az ÉK-DNy, ÉNy-DK, a Ny-K és a K-Ny-i irány fordul elő. TOMKA 2001. 179, 3. j. A felsorolást éppen a DK-ÉNy-i változatnál kell kiigazítani; ilyen irány példájaként Tomka a Szob-Kálvária dűlői 1-2. sírokat említi, holott Kovrig Ilona DNy-ÉK-i tájolási adatot közölt. KOVRIG 1959. 209. A pokrovski 36/2 kurgán torzított koponyájú férfi hallottját É-D-i tájolásban temették el. ZASETSKAYA 1994. 198–199.

[95] BAKAY 1978. 149.

[96] PÁRDUCZ-KOREK 1948. 291–296 adatai szerint Tápé-Malajdok „A" temetőben 23 sír tájolása DK-ÉNy; D-É-i 17 sír, DNy-ÉK-i 3 sír. 10 sír esetében a tájolási adat hiányzik.

[97] KOVRIG 1963. 10–11, Abb. 3, 193–194.

[98] LOVÁSZ 2005. 50.

[99] LÁNYI 1972. 69–79, 176–177, Abb. 37–42.

[100] KULCSÁR 1998. 66–69.

[101] LÁNYI 1972. 96–99, Abb. 14–15. A koponya környékén egy-egy esetben került elő edény (Keszthely-Dobogó, Bogád, Kisárpás), több ilyen, rendhagyó eset fordult elő a Kő-i, ságvári, táci, tokodi temetőben; általános szokás a római korban a lábaknál elhelyezett edénymelléklet volt.

[102] SCHMAUDER 2002. II, 34–35, Abb. 7.

[103] SCHMAUDER 2002. II, 35–36, Abb. 9.

[104] SCHMAUDER 2002. II, 58, Abb. 15.

[105] SCHMAUDER 2002. II, 38.

[106] KOVRIG 1985. 107–108; BÓNA 1993. 247.

[107] TOMKA 2001. 162–163, 3. kép.

[108] KOVRIG 1959. 209–210, Fig. 2. A hun kori edénymellékletek elhelyezése azonban korántsem egységes. Úgy látszik, hogy a nagyobb sírszámú temetők népe a római-szarmata kori szokást, azaz az edénymelléklet lábhoz tételének gyakorlatát inkább őrizte, mint a magányos sírok eltemetői. Csongrád-Kenderföldek temetőjének 25 agyag- ill. üvegedényes sírja közül csak két esetben került elő a koponyánál az edény, inkább a medencében, a „kéznél", de leggyakrabban a „lábaknál" vagy a „saroknál", vö. PÁRDUCZ 1959. 310–318. Tápé-Malajdok „A" temető 14 edényét (az előkerülési hely 8 esetben ismert) a halott lábához, a lábfejek közé vagy a bokák magasságában helyezték el. PÁRDUCZ-KOREK 1948. 291–296. A tiszadobi temetőben kivételes a kissé zsugorított helyzetű 10. sír, melynél a kézzel formált edényt a koponya fölé, a többi temetkezésnél az edényeket a lábak mellé állították. ISTVÁNOVITS 1991. 38; ISTVÁNOVITS 1993. 98.

[109] LOVÁSZ 2005. 52, Abb. 3.

[110] Pl. Hódmezővásárhely-Kishomok: NAGY 2002. 94–95; Szőreg: NAGY 2005a. 143–145, Abb. 9.

[111] Hasonlóan az árpási sír feldőlt edényeihez: TOMKA 2001. 166.

A Zalavár utcai vastag falú, fekete színűre égetett, fényezett felületű edénynek két formai párhuzamát ismerem. Az egyik a Bécstől délre fekvő Mödling-Lerchengasse 1. férfisírból való. A 14,2 cm magas Zalavár utcai edénnyel csaknem megegyező méretű (14,6 cm magas), fényezett fekete, hálós besimítású mödlingi edény oldalán egy szalagfül kiindulása jelzi, hogy korsónak készült *(11. kép 3)*. A mödlingi korsót egy kehely formájú, hullámvonal rátétes díszű üvegpohárral *(11. kép 2)* együtt helyezték a sírba; utóbbi a 4. század végére, 5. századi első felére való keltezést erősíti meg.[112] Jaroslav Tejral a mödlingi temetőt a D_2 horizontba (410–425 közé) keltezte.[113] A Zalavár utcai edény fül nélküli változatát a Mazúr-tóhátság egyik lelőhelyén, Jucknaitschen-i temető leletei között találtam, ahol a 450–550 közé keltezhető lelethorizont jellemző edényformája.[114] A Tisza-vidéki szarmata területen ezt a formát a Jászfelsőszentgyörgy-Pusztakerekudvarról szórványként előkerült, szürke, fényezett felületű, 14,1 cm magas palack képviseli.[115]

A Zalavár utcai sír egyélű vaskése *(8. kép 5; 9. kép 7)* és a horogfejű vastű *(8. kép 3; 9. kép 4)* a kora népvándorláskor megszokott, nem keltező értékű tárgyai közé tartozik. A vaskés és a felfüggesztésére szolgáló, vékony bronzkarika *(8. kép 1)* a jobb kulcscsont alól nyilvánvalóan nem viseleti helyén került elő. A rendellenes helyzet talán a sír bolygatására utal, amennyiben a derékövre rögzített kést az övcsat kiemelése miatt a sírrablók a mozdították el. A jobb kulcscsont kimozdítása összefügghet a vállon viselt fibula kiemelésével. Mindenesetre a fémtárgyak a csontokon nem hagytak nyomot; a rablás vagy a temetés után röviddel történt, vagy aranytárgyakról volt szó; esetleg mindkét körülmény egyszerre állott fenn.

Amennyiben a vaskést a koponya jobb oldala mellé helyezték, egy sajátos temetkezési szokással, az ún. vasbabonával állunk szemben. Tápé-Malajdok „A" temető 30. gyermeksírjában a vaskést a koponya mellett találták.[116] Nem viseleti összefüggésben, a koponya jobb oldala melletti edénynél került elő a szőregi gepida temető 29. sírjának (nő) tokos vaskése.[117] Hódmezővásárhely-Kishomok 81. sírjában nyugvó gepida nőt a derékövön viselt késével együtt temették el. Egy másik kést a halott homlokára keresztben fektettek, nyéllel a fej jobb oldala mellé állított edény felé.[118] Elképzelhető, hogy a Kulcsár Valéria által felismert szarmata kori (2–3. századra keltezhető) kés-edény eltemetés szokását a gepidák örökítették tovább. A szarmata kés-edény együttesek elhelyezését női sírokban a Duna-Tisza közén, a Tisza középső szakasza mellett és a Tiszántúlon is megfigyeltek (speciális változat a hortobágy-porosháti, ahol a kést és az edényt rendszeresen a lábakhoz helyezték).[119] A késeknek és más vastárgyaknak a vasbabonák körébe utalható avar kori eseteit Tomka Péter és Somogyi Péter értékelte.[120]

A többnyire törötten napvilágra kerülő fém tűk egy része, elsősorban a felcsavart végűek, viselethez tartozó tárgyként, mint hajtűk, ruhaujjat vagy övet összefogó „biztosítótűként" határozhatók meg.[121] A vas- és bronztűk jelentős hányada azonban munkaeszközként került a barbaricumi sírokba. A kerek metszetű vas és bronz varrótűk egyik végén hegyes, a másikon ellapított és átlyukasztott formáját, mely a csernyahov-marosszentannai temetőkből ismert,[122] az alföldi temetők anyagában alig találjuk. Ennek egyik oka lehet, hogy az elkalapált, átlyukasztott vég elrozsdásodva könnyen letörik, a földből való kiemeléskor szétporlik.[123] Nagyon valószínű, hogy a csont tokokban őrzött példányok, melyeket gyakran restaurálás után sem szabadítanak ki tokjukból, nagyrészt varrótűk, a hosszabbak kötőtűk is lehetnek.[124]

Horgas fejű, fa- vagy csont tűket a hurkolt technikájú kézműves termékek előállításához (hálók, köte-

[112] GERMANEN VII, 31.a–b (P. Stadler). A csúcsos-kónikus pohárforma keltezéséhez Augusta Raurica 68-as forma (Isings 106 a/b) kapcsán: RÜTTI 1991. I, 47, Abb. 68; II, 75, Taf. 66, Nr. 1434; Fürst: SCHMAUDER 2002. II, 33, Taf. 58,5; Lébény: BARKÓCZI 1988, 82–83, Typ. 47 c. A forma Aquincumban is előfordul: KABA 1958, 432, II. t. 4. A gazdagréti késő római temető 109. sírjában a pohártípus 4. sz. első felében vert érmekkel együtt került a sírba; legkésőbbi Constans 336–337-es érme: ZSIDI 1987. 58, 14. kép.

[113] TEJRAL 1988. 248, Abb. 16.

[114] NOWAKOWSKI 1998. 21–23, Abb. 4.

[115] VADAY 1988–1989. 242, Kat. 81, Taf. 36,7. A rövid nyakú palackok gepida változatai: Gyula-Kálvária dűlő: CSALLÁNY 1961, 112. Taf. CXCII, 4; Berettyóújfalu, u.o. 219, Taf. CCLXXII, 9; Szentes-Nagyhegy, Borsós-szőlő, u. o. 66, Taf. XLVII, 15.

[116] PÁRDUCZ-KOREK 1948. 294.

[117] NAGY 2005a. 151.

[118] BÓNA-NAGY 2002. 67, Abb. 32; NAGY 2002. 100–102; NAGY 2004a. 146.

[119] KULCSÁR 1998. 56–57.

[120] TOMKA 1972. 70–73. Az avar kori sarlós temetkezések kapcsán: SOMOGYI 1982, 191.

[121] Így VADAY 1988–1989. 122. KULCSÁR 1998. 57. A pátyi késő római – kora népvándorláskori temető 564. sírjában a vállaknál előkerült, meghajlított végű ezüst tűk biztosan ruha összefogására szolgáltak: OTTOMÁNYI 2001. 43, 58–59, 7. kép 2–3. A párban viselt ruhatűk keleti germán női sírokból kerülnek elő, ld. SZŐKE 1996. 42–43; ÓDOR 2001. 41. Legutóbb összefoglalóan: QUAST 2006. 263–272, Abb. 26, Fundliste 3.

[122] Pl. Marosszentanna 27, 36. és 65. sír: KOVÁCS 1912. 330; Koblevo 21. sír: SZIMONOVICS 1979. 74,78–81, risz. 8,20; Ruzsicsanka 24. sír: VINOKUR 1979. 118, risz. 15, 3–4; Spanţov 39. sír: MITREA-PREDA 1966. 168, Fig. 66,3 stb.

[123] Valószínűleg erre példa Mezőszemere-Kismari-fenék 42. sír (férfi) tűje: VADAY-DOMBORÓCZKI 2001. 23, Abb. 38,2.

[124] Kivételes eset az endrőd-szujókereszti 80. sír vas árja, ami férfisírból került elő, fatokban, felfüggesztésre egy karika szolgált. VADAY-SZŐKE 1983, 86, 7. kép 2.

lek, zsinegek, szőnyegek, erszények, tarsolyok, edénytartók stb.) az őskortól fogva használtak. A hurkolás technikáját a népi iparművészet szakirodalma az újkorra keltezi (1800-as évekre), holott meghajlított fejű vas és bronz tűk a késő római korból is előkerültek.[125] A barbaricumi vas és bronz horgolótűk feje 2-3 mm-es átmérőjű, azaz a hurkolandó fonal is hasonló vastagságú lehetett. A tű hegyes végére fa- vagy csontnyelet erősítettek; a nyél maradványai néhány példánynál, így pl. a Mezőszemere-Kismari-fenéki 44. sír vas tűjénél megfigyelhetők.[126] A vas tűk vagy árak gyakran a fa tokhoz rozsdásodnak, ezért nem állapítható meg, egyszerű hegyes végű vagy horgas fejű tűvel van-e dolgunk.[127] A horgas fejű tűk lelőhelyeinek elterjedését vizsgálva, azt találjuk, hogy viszonylag ritkán temették el a halottakkal. A szokás valószínűleg egy-egy helyi közösségre jellemző: Szeged-Felsőpusztaszeren hét esetben,[128] Mezőszemere-Kismari-feneken három esetben,[129] Füzesabony-Kastély dűlőn két esetben[130] fordul elő, egy-egy esetet találtam Endrőd-Szujókereszten,[131] Madaras-Halmokon (597. sír),[132] Tápiószele-pedagógusföldeken (4. sír),[133] Kiszombor „B" temetőben (213. sír),[134] Szentes-Jaksoron (1. sír).[135] A varró- és horgolótűk eltemetésének szokása a 4-5. században a germán népekre jellemző Észak-Jütlandtól a Fekete-tenger partvidékéig.[136] Valószínű, hogy a madár hosszúcsontból megmunkált tűtartókat az alföldi szarmaták germán hatásra vették át. A csont tűtartók használata, Vaday Andrea és Domboróczki László megállapítása szerint, a 3. század végétől mutatható ki és a 4. században válik gyakorivá.[137]

A tű és az orsógomb a Zalavár utcai sírban a halott bal karjának külső oldalánál feküdt. A két különböző magasságú részből álló, korongolt orsógomb érdekessége a lapos oldal széle mellett körbefutó besimított vonaldísz *(8. kép 4; 9. kép 5)*. Az egyik oldalán szinte lapos, aszimmetrikus részekből álló orsógombnak számos párhuzama ismert, melyekből a Vyškov-i 1. sír 5. századi fülbevalós és fibulás síregyüttesből előkerült példányát említem.[138]

A Zalavár utcai sír 71 darabból álló, mintegy 72 cm hosszú gyöngysorát nyakban viselte tulajdonosa *(7. kép; 9. kép 1)*. A gyöngyöknek csaknem felét (35 db = 49%) borostyángyöngyök alkotják. A borostyánból készült gyöngyök különféle nagyságúak, 0,7 cm átmérőtől 3,6 cm-es átmérőig. Formailag igen változatosak; megtalálhatók a gömb, henger, téglalap alakúak (TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985. 390, 403, 407. forma) *(10. kép 7-9)*, a kettőskónikus forma két változata (410. forma) *(10. kép 10-11)* és a szabálytalan félgömb formájúak (400. forma) *(10. kép 12-19.)*.[139] A gyöngysor 37%-át a gömb formájú, szűk furatú, borvörös karneolgyöngyök teszik ki, melyekből háromféle méret (0,8, 1 és 1,4 cm átm.) van jelen *(10. kép 4-6)*. A legkevesebb (14%) darabszámúak a fehér és zöld, gerezdelt díszű *(10. kép 1-3)* és a hordó formájú fehér és sárga üveggyöngyök.

A hortobágy-porosháti halomsírok gyöngyanyagában feltűnő a borostyángyöngyök viszonylag gyakori előfordulása. Mivel a sírok többségében a rablás miatt a felsőtestből semmi sem maradt, a nyakban viselt borostyángyöngyökről alig tudunk meg valamit. Szokatlan, hogy borostyánokat a ruha alját díszítő gyöngyök közé is varrtak; de előfordulnak borostyángyöngyök a lábnál egy csomóba téve. A porosháti halomsírok általános borostyángyöngyformája a henger vagy a hasáb.[140] Madaras-Halmok szarmata-hun kori temetőjének gyöngykészletét vizsgálva Kőhegyi Mihály megállapította, hogy a borostyángyöngyök az összes gyöngy 7,79%-át teszik

[125] LÁNYI 1972. 91, Abb. 66,13 - a hajtűk közé sorolva.

[126] VADAY-DOMBORÓCZKY 2001, 30, Abb. 48,12.

[127] Az endrőd-szujókereszti 80. és 108. sír vas eszközeinél fa tok jelenléte regisztrálható: VADAY-SZŐKE 1983, 86, 118.

[128] Szeged-Felsőpusztaszer 14. sír: PÁRDUCZ 1941. 16, XII. t. 29; 16. sír: PÁRDUCZ 1941. 17, XIII. t. 12; 17. sír: PÁRDUCZ 1941. 17, XIV. t. 3; 20. sír; PÁRDUCZ 1941. 17, XV. t. 5; 24. sír. PÁRDUCZ 1941. 17, XVIII. t. 3; 25. sír: PÁRDUCZ 1941. 17, XV. t. 8; 34. sír: PÁRDUCZ 1941. 18, XIII. t. 19. Összesen: hét sír = 14,5 %

[129] Mezőszemere-Kismari-fenék 35. sír: VADAY-DOMBORÓCZKY 2001. 16 (a jobb kéznél), Abb. 21,3; 40. sír: VADAY-DOMBORÓCZKY 2001, 22 (a sírföldből), Abb. 33,2; 44. sír: VADAY-DOMBORÓCZKY 2001. 29 (a sírföldből), Abb. 48, 12.

[130] Füzesabony-Kastély dűlő 60. sír, kampós végű bronztű a jobb kulcscsontnál: FARKAS 1989. 71; 150. sírban a jobb vállnál: FARKAS 1989. 73. Ruhatűként értelmezve: FARKAS 1989. 76.

[131] Endrőd-Szujókereszt 88. sír, bronztű (a jobb könyöknél): VADAY-SZŐKE 1983. 88, 9. kép 5.

[132] VÖRÖS 2003. 35.

[133] DINNYÉS 1980. 189, 13. t. 1 (bronztű).

[134] PÁRDUCZ 1950. 17, XLVIII. t. 9 (bronz, torques töredéknek meghatározva).

[135] PÁRDUCZ 1950. 19, LVII. t. 6.

[136] Vas horgolótűk: Sejflod „F" sír (Észak-Jütland): NIELSEN 2000. II, 14, x108. Tordírozott ezüst horgolótű: Masłomęcz, Woi. lubelskie, (Lengyelo.) 494. sír: DIE VANDALEN 406-408., Kat. 15.135.1. (M. Gładys-Juścińska). Vas és bronz példányok a marosszentannacsernyahovi kultúra területéről: Independenţa 3. sír, MITREA-PREDA 1966. 170, Fig. 107,2; Dancsenü 371. sír, RAFALOVICS 1986, 174, Tab. LVII,11; Ruzicsanka 29. sír, VINOKUR 1979. 129, risz.17,7; 55. sír, 135, risz. 26; Koblevó 21. sír (2 db), SZIMONOVICS 1979. 78-81, risz. 8,7-8; 36. sír: 44, risz. 8,9; 44. sír (2 db): 85, risz. 12, 7-8.

[137] VADAY-DOMBORÓCZKY 2001. 108.

[138] TEJRAL 1982. 226, obr. 105, 1-2; GERMANEN VIII, 29.8.

[139] TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985. Taf. 15.

[140] Hortobágy-Poroshát I/4. halom, 25 db borostyán a lábaknál: ZOLTAI 1941. 271; I/11. halom: borostyángyöngyök a lábaknál, u. o. 272; II/13. halom: hengeres borostyánok, u. o. 275, II/16. halom, a lábaknál, üveggyöngyökkel együtt, u. o. 276, III/9. halom, a lábaknál, üveggyöngyökkel együtt, u. o. 281, V/7. halom: a jobb bokánál nagy borostyángyöngyök: u. o. 288, Taf. VIII. 6 stb.

ki. Megfigyelése szerint a megmunkált borostyánokat a nyakban viselt gyöngysorokba fűzték, rendszerint kis számban, más fajtájú gyöngyökkel együtt. Csupán egy esetben fordult elő két külön gyöngysor; az egyik borostyángyöngyökből állt.[141] A borostyánokat más anyagú gyöngyöktől elválasztva viselték a szeged-tápéi temető 14. és 29. sírjánál is, amint ezt Vörös Gabriella megfigyelte.[142]

Id. Plinius közlése szerint a rómaiaknak a borostyánkövet a barbároktól kellett megvásárolniuk.[143] A borostyánkereskedelem forgalma a Duna-vidéken az 5. századtól észrevehetően megnőtt. A nagy méretű borostyángyöngyök a keleti germán nemes asszonyok nyakláncainak attraktív darabjai. A korábbi hengerformát a szabálytalan gömb- (lapított gömb és gömbszelet) és korongformák váltják fel. A lemezfibulás és aranylemezes borítású fibulás viselethez tartozó gyöngykészletek jelentős részét nagy méretű borostyángyöngyök teszik ki, így Laa a. d. Thaya 1. sírnál,[144] Rábapordány-Patyi dombi leletnél,[145] Csővár 1. sírnál[146] a mádi sírnál,[147] Csongrád-Werbőczi utcai[148] és a Vranja-i leletnél[149] stb. Észak-Galliában a 4–5. század fordulóján Cortrat temetőjének nagy gyöngyei a borostyánforgalom fellendülését tanúsítják.[150] Az 5. század középső harmadára (D_2/D_3 átmenetre és a D_3-ra) keltezhető síregyüttesek borostyángyöngyei között a szabályosabb geometrikus formák, a félgömb, lapított gömb, zseton- vagy lencseformák uralkodóak (pl. Szekszárd-Palánk 217. sír, Hács-Béndekpuszta 3. sír, „5. sír"[151]).

A Zalavár utcai sír gyöngykészletének összetétele nem szokványos: a borostyánok jelentős aránya mellett feltűnő a gömb formájú vörös karneolgyöngyök nagy száma. Párducz Mihály megállapítása szerint utóbbi gyöngytípus a korai szarmata leletekkel együtt fordul elő.[152] Vaday Andrea a gömb alakú, szűk furatú, kalcedon alapanyagú gyöngyöket szintén a korai periódus jellegzetes típusaként említi.[153] A gyöngytípus a mezőszemerei temető sírjaiban is előfordul, ezért a forma használatának felső határa a hun korig vihető.[154] Istvánovits Eszter és Kulcsár Valéria a kora szarmata leletanyag jellegzetességének tartja a gömb formájú karneolgyöngyöket, megjegyezve, hogy egyes leletösszefüggések a 2–3. század fordulójáig való használatra utalnak.[155]

Kétségtelen, hogy az alapanyag és a munkaigényes csiszolás miatt a karneol értékes gyöngynek számított; nem véletlen, hogy az arany ékszeres viselet rendszeres kiegészítői. Úgy látszik, hogy a gömbformájú karneolgyöngyök használatának időrendi kereteit más lelőhelyek esetében is tágítani kell. Nagy számú (33–71 db-os) előfordulásukról szeged-felsőpusztaszeri temető 17. és 32. sírjában[156], Kiskőrös-Vágóhídi dűlő-Seregélyes két sírjában[157] és a kistőkei temető két sírjában,[158] valamint Nagykörü-Marsó Péter tanyai,[159] Szentes-Gógányos-epressori[160] szórványleletekben rendelkezünk adattal. Kisebb darabszámú gömbös karneol gyöngykészleteket tartalmaztak a pusztamonostori (17 db),[161] békésszentandrási (24 db),[162] békés-vizesbánomi (26 db)[163] szórványok. Amennyire a korántsem teljes adatgyűjtés alapján megítélhető, a 4–5. században a gömb formájú karneolgyöngyök megritkulnak és a forma agyag utánzatai tűnnek fel. Tápé-Malajdok „A" 7. sírjában 50 db gömbformájú agyag gyöngyből és 2 db karneolból készült gyöngysort találtak.[164] A hun kor idején gömb alakú féldrágakő gyöngyöket a legválasztékosabb díszű arany nyakláncon találunk, így a bakodpusztai 1. sír 14 db. gránátgyöngyből, hét félhold és hat szív alakú fog-

[141] KŐHEGYI 1979. 121–122.

[142] VÖRÖS 1996. 124–125.

[143] PLINIUS Nat. hist. XXXVII, 43–44, a borostyán gyógyhatásáról: cap. 51; GABLER 1990. 204–205.

[144] 35 db nagy, korongos borostyángyöngy, 1 db hegyikristály, 1 db fekete üveg, 5 db betétes millefiori gyöngy, 3 db fekete, egy barna, egy fekete golyóformájú gyöngy, két tojásformájú tejfehér kvarcgyöngy, három karneol, ebből kettő szabálytalan gömb formájú és egy barna kvarcgyöngy. GERMANEN VII. 37. i., Taf. 53. TEJRAL 1988. Abb. 31, 2–7.

[145] 13 db nagy borostyángyöngy, a legnagyobb 5 cm, a legkisebb 2,3 cm átmérővel. BÓNA 1991–1993. 245, 28. kép; SCHMAUDER 2002. II, 57, Taf. 114.

[146] Apró hengeresekkel együtt két nagy szemű borostyángyöngy: KOVRIG 1959. 211, Pl. II,6; TEJRAL 1988. 281, Abb. 40, 14.

[147] Nagy lapos borostyángyöngyök, lecsiszolt sarkú karneolgyöngyök, kis kerek üveggyöngyökkel, 1 db. gerezdelt üveggyöngy, 1 db. pettyes, sötét alapú gyöngy, több kalcedongyöngy. KOVRIG 1951. 114, XLII. t.

[148] TEJRAL 1988. 263, Abb. 28, 1–24 - D_2 horizont, lecsiszolt sarkúakkal együtt lapos kerek borostyánok.

[149] Lecsapott sarkú gyöngyökkel együtt nagy korongos borostyánok: TEJRAL 1988. 276–277, Abb. 36,1.

[150] BÖHME 1974. I, 41–42, II, Taf. 117, 7; Taf. 119,10; KAZANSKI 1990–1991. 112, fig. 4.

[151] KISS 1996. 61–62, Abb. 7, 20–37; KISS 1995, 310–311, Abb. 6,1–6; Abb. 7, 1–3; Abb. 8, 1–3; Abb. 15.

[152] PÁRDUCZ 1941. 35.

[153] VADAY 1988–1989. 104–105.

[154] VADAY–DOMBORÓCZKY 2001. 65.

[155] ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006. 220–221.

[156] Szeged-Felsőpusztaszer 17. sír: PÁRDUCZ 1940. 17, XIV. t. 7 (34 db); 17. sír: u. o. 18, XIX. T. 47 (34 db).

[157] Kiskőrös-Vágóhídi dűlő, Seregélyes 7. sír: PÁRDUCZ 1940. 22, XXVIII. t. 8. 18. sír: u. o. 22, XXIX. t. 52.

[158] Kistőke 119. sír: PÁRDUCZ 1944. 14, XI. t. 2 (71 db); 144. sír: u. o. 17, XXIII. t. 6.

[159] Nagykörü-Marsó tanya: PÁRDUCZ 1940. 19, XXII. t. 34–66 (33 db).

[160] Szentes-Gógányos-Epressor: PÁRDUCZ 1944. 18, XXVII. t. 6.

[161] Pusztamonostor: PÁRDUCZ 1940. 20, XXVIII. t. 15.

[162] Békésszentandrás: PÁRDUCZ 1944. 18, XXVII.t. 11.

[163] Békés-Vizesbánom: PÁRDUCZ 1944. 62, LV. t. 4.

[164] PÁRDUCZ–KOREK 1948. 202, LIII. t. 40.

lalatos csüngőből álló nyakékén.[165] A szerbiai Ostružnica-i temető szórványleletei[166] alapján arra lehet következtetni, hogy a gömbös karneolgyöngyök az 5. század közepén és második felében készült, öntött ötgombos fibulapárral együtt is előfordulhatnak. A Zalavár utcai sír esetében felmerül a gyanú, hogy az értékes gyöngysort nemesfém fibulákkal megtűzött felsőruhával, peplosszal együtt viselte tulajdonosa, hasonlóan a tiszalöki és a mezőkövesd-mocsolyási sírok gepida dámáinak viseletéhez.[167] Jóllehet a gyöngytípusok szerint a Zalavár utcai sír leletegyüttese a nagy lemezfibulás körnél néhány évtizeddel idősebb, ilyen gyöngysorral együtt lehetséges a lemezfibulák és díszcsat viselete. Bizonyos jelek (a jobb kulcscsont kissé kimozdítva, alatta, rendellenes helyzetben a vaskés és a függesztő bronzkarika) egyébként is arra utalnak, hogy a sírrablás lehetősége nem zárható ki. A gyöngysor zárását a lapos metszetű bronzkarikával oldották meg, mely a bal kulcscsont mellett kerül elő *(8. kép 2; 9. kép 3)*.

A Zalavár utcai fehér és világoszöld bordázott oldalú üveggyöngyök *(9. kép 1; 10. kép 2–3)* a jellegzetes késő antik gyöngytípust képviselik, mely az ukrajnai-romániai gót és az alföldi szarmata gyöngysorokban a 2–3. századtól fordul elő (pl. Ruzsicsanka 25. és 50. sír, Endrőd-Szujókereszt 27. és 88. sír).[168] Az eredetileg egyiptomi átlátszatlan fajanszgyöngyök utánzatának kék és zöld üvegből készült változatai a császárkori germánoknál, valamint a Fekete-tenger keleti partvidékének alán és germán lakosságánál a 2. századtól a 6. századig népszerűek.[169] A bordázott gyöngyöket a hun korban, a sötétkék vagy fekete alapú, pettyes díszű gyöngyökhöz hasonlóan,[170] valószínűleg szerencsét hozó amulettgyöngyként viselték. Gerezdelt formát a készítés technikai ismerete vagy lehetősége nélkül is készítettek. Csongrád-Kenderföldek 58. sír készletének egyik gömb alakú zöld üveggyöngyén a bordákat bekarcolt vonalakkal utánozták.[171] A Zalavár utcai bordázott gyöngyök valódiak; egyenként, a folyékony üveget formába öntve készültek.

A Zalavár utcai gyöngysor 86%-át az értékes, import alapanyagú borostyán- és karneolgyöngyök teszik ki *(7. kép; 9. kép 1; 10. kép 4–5; 7–19)*. Hasonló minőségű és összetételű gyöngysor került elő Viminacium 1582. sírjából, melyben fiatal nő torzított koponyájú, feldúlt csontvázát találták. A Zalavár utcai nyaklánchoz hasonlóan a viminaciumi gyöngysorban a nagy borostyángyöngyök együtt fordulnak elő a gömb alakú karneolokkal és más, a viminaciumi B-fázis első szakaszára (5. század második harmada) jellemző gyöngytípusokkal.[172] Meg kell jegyezni azonban, hogy a Zalavár utcai borostyángyöngyök csiszolása kezdetlegesebb, a formák szabálytalanabbak a viminaciumi gyöngysor példányainál; a Zalavár utcai gyöngysor – szemben a változatos összetételű viminaciumival –, mindössze háromféle alapanyagú gyöngyökből áll. Mivel mind a borostyánnak, mind a karneolnak az őskortól máig gyógyhatást tulajdonítanak, nem lehetetlen, hogy a Zalavár utcai hölgy nyakékének gyöngyeit a gyógy- és varázshatás reményében (vö. Appendix 2-ben a lábfejcsontok gyulladására vonatkozó adatot!) válogatta össze.

Összefoglalva a Zalavár utcai sír értékelését, megállapíthatjuk, hogy a Rákos patak középső szakaszánál, a part melletti homokdombok egyikén az 5. század első felében magányosan temettek el egy rangos hölgyet. Lehetséges, hogy nemesfém ékszereit, valószínűleg vállon viselt fibuláit a temetés után nem sokkal sírrablók emelték ki. Keleti germán jellegű agyag korsójának, munkaeszközeinek és értékes nyakláncának analógiái szerint a Zalavár utcai sír halottja felnőtt évtizedeit a hun foglalás időszakában (410–440) élte meg.

3. XI. BUDAFOKI ÚT 78

A LELŐHELY ÉS A LELŐKÖRÜLMÉNYEK

A sír 1958 nov. 11.-én Alföldy Géza leletmentő ásatásán került elő[173]. A leletmentés a XI. Budafoki út és a Galvani utca (az Andor utca keleti folytatása) sarkánál, az 1. sz. Épületelemgyár 3996 Hrsz. telkén folyt. Nagy Tibor 1947–1948-ban az iparvágány nyugati oldalán lévő szomszédos telken, a „Lőporraktár" és a Galvani utca közötti homokbányában a Péceli kultúra települését és egy temetkezését[174] tárt fel. 1958 novemberében az Épületelemgyár az iparvágány keleti oldala mellett, mintegy 120 m-re keletre Nagy Tibor ásatásának helyszínétől, egy darupálya alapozási munkálatait végeztette. Régészeti jelenségeket a kelet-nyugati irányú darupályához két sorban 2 x 2 x 1,5 m-es, egymástól 12–12 m-re ásott alapozási blokkokban találtak *(12. kép 2)*. A Budafoki úti lelőhely a Duna jobbpartján, az egy-

[165] SCHMAUDER 2002. II, 30–31, Taf. 50, Taf. 55,2a.
[166] GERMANEN 232, V/26.b, Taf. 23 (P. Milosevic).
[167] A gót-gepida fibulaviseletről: MARTIN 1994. 542–545; MARTIN 1995. 629–680.
[168] VINOKUR 1979. 130–133, risz. 24; VADAY-SZŐKE 1983. 111, 24. kép I/1. típus variánsa.
[169] IVANIŠEVIĆ-KAZANSKI-MASTYKOVA 2006. 72–73, Type 33.
[170] A pettyes amulettgyöngyökről legutóbb: NAGY 2005. 100–101.
[171] PÁRDUCZ 1959. 314–315, Taf. XI, 8.
[172] IVANIŠEVIĆ-KAZANSKI-MASTYKOVA 2006. 119–120, 210–213, Fig. 55, Fig. 73.
[173] ALFÖLDY 1959. 257. Alföldy Géza ásatási dokumentációja: BTM Adattár 492–77.
[174] ENDRŐDI 1997. 121–122.

kori nyugati mellékág által közrefogott földnyelven, a Keserű ér északi partja mentén fekszik *(12. kép 1; 19. kép 10)*. Az 1958. évi leletmentésen Alföldy Géza középső rézkori (Ludanice kultúra) gödröket és kemencét[175], valamint egy hun korinak meghatározott, feltehetően magányos temetkezést tárt fel[176].

A SÍR ÉS A LELETEK

Nő, sen.[177] Mélység: 40 cm, a sír alja -50 cm. Irány: ÉNy–DK (42–10). A sír beásása 200 x 75 cm, lekerekített sarkú, téglalap alakú volt. A váz közepes megtartású; a koponyát a föld szétnyomta. Vázhossz: 155 cm. A C-blokkban előkerült rézkori gödröt a sír beásása metszette *(14. kép 1)*. A fényképek nyomán megállapítható, hogy a vázat láthatóan anatómiai rendben, bolygatatlanul találták, csupán a bal alsó lábszárcsont feküdt rendellenesen kimozdítva *(13. kép 1–3)*.

A koponya bal oldala mellett, a sír széle felé kb. 20 cm-re egy 20 x 20 cm-es mészkődarab feküdt *(14. kép 2)*.

1. Agyagedény

A koponya jobb oldala mellett, nagyrészt a rányomódott arckoponya töredékei alatt, kis szétmállott darabjai (elveszett).

2. Bronzfibula

Öntött, aláhajtott lábú, a jobb kulcscsont és a bordák között, lábával a koponya irányában feküdt. A kengyel és a láb közepén, hosszában, poncolt körökből álló sor. A fibulához kis textilmaradvány rozsdásodott, mely a tárgy első restaurálása után nem maradt meg

H.: 4,9 cm. A kengyel Sz.: 0,5 cm. *(15. kép 2;16. kép2)*.

3. Púposhátú csontfésű

Egyoldalas, a jobb felsőkarnak a bordák felé eső oldalánál, részben a felkar alatt, ferdén, fogaival a koponya felé feküdt. A csiszolt csontlapokból készült fésűt a fogórészen és a keresztlécnél bronzszegek fogják össze. A fésű tetejét, a fogórész két oldalán ellentétes irányba néző, ívelt nyakú lófejek díszítik; az egyik fej letört. A megmaradt állatfejen pontkörös szem és bekarcolt vonalas keretezés (fejhám jelzése?) látható. A fésű mindkét oldala vésett körökkel díszített. A félköríves fogólap közepén 7 db pontkörből kialakított kör formájú díszítés, melynek közepét egy nagyobb koncentrikus kör foglalja el. A fogak fölötti vízszintes lécen 2–2 kisebb pontkörből és a felső minta középső köréhez hasonló, nagyobb koncentrikus körből álló, négyszer ismétlődő minta látható.

H.: 9,9 cm. M.: 4,9 cm[178] *(15. kép 1; 16. kép 1)*.

4. Bronzcsat

Öntött, a keresztcsont fölötti csigolyán, tövisével balra feküdt. A csatkarika lapított kör alakú, közép felé megvastagodó; a csattövis tetőformájú, a karikára ráhajlik; a csatlemez két, a karika felé enyhén szűkülő lapból áll. A két lapot a széltől 0,7 cm-re a közép felé egy nitszög fogja össze. A csattövis hegyén, kétoldalt, ék alakú vésett vonaldísz, a csatlemez kiszélesedő végén kettős vésett vonaldísz van.

H.: 6 cm A karika átm.: 3 cm *(15. kép 7; 16. kép 6)*.

5. A lábfejeknél nagyobb *agyagedény* töredékei (elveszett).[179]

6. Zárt *bronz karika*. Átm.: 2,2 cm *(15. kép 3; 16. kép 3)*.

7. *Bronztű*. H.: 4,3 cm *(15. kép 4; 16. kép 4)*.

8. Két négyszögletes, egy helyen átfúrt *bronzlemez*, szögalátétek.1,2 x 1,2 cm *(15. kép 5–6; 16. kép 5)*.

A 6–8. sz. tárgyak előkerülési helye nem ismert.[180]

[175] VIRÁG 2002. 95.

[176] A sír említése: ALFÖLDY 1959. 257. Értékelése és a fésű fotója: NAGY 1973. 187, 124. kép.

[177] A sír csontanyaga a MNM TTM-ba került, LTSz.: 66.1.1. Ismertette: BOTTYÁN 1967. 457–458.

[178] Ltsz.: 66.2.7. NAGY 1973. 187, 124. kép; TEJRAL 1988. 49, Abb. 16,12; NAGY 1995. 40, 151.

[179] A Budafoki úti sír fejnél és lábnál lévő agyagedényeit a BTM Népvándorlás kori gyűjteményébe nem leltározták be. A sírfotóról *(14. kép 2)* látszik, hogy a koponyánál lévő, bizonyára rosszul kiégetett, porlékony anyagú edény teljesen összeroppant; kiemelés után valószínűleg nehezen összeállítható vagy éppen összeállíthatatlan lehetett. A Budafoki úti leletmentésből származó őskori kerámiát 1962-ben Kalicz-Schreiber Rózsa leltározta (BTM, őskori gyűjt., Ltsz.: 62.28.1–35.). Az anyagot M.Virág Zsuzsa segítségével - szívességéért e helyen is köszönetet mondok –, átnézve, a népvándorlás kori kézzel formált edényekből egyetlen töredéket sem találtam. Mivel a lábakhoz helyezett „nagyobb agyagedény" töredékeiről közelebbi adat nem maradt, a sírfotókon sem látható *(13. kép 1,3)*, felmerül a lehetőség, hogy az edénytöredékek a rézkori gödör földjéből kerültek a népvándorláskori sírba. Mivel a sír metszette a C-blokkban feltárt gödröt *(14. kép 1)*, a helyzet nagyon is elképzelhető. A magyarcsanád-bökényi gepida temetőben tapaszaltam, hogy a gepida sírások a megbolygatott kora vaskori urnasír edényeit, mintegy mellékletként, a fej fölé (valószínűleg a koporsó tetejére) helyezték. NAGY 2005a. 102–103, Abb. 4, 33a–b.

[180] A Budafoki út 78. lelőhellyel 1966-ban a fésű mellett három szálból csavart bronz torquest, íjcsontokat és a kétélű vas nyílhegyeket leltároztak be (Ltsz.: 66.2.1–6). Utóbbiak Alföldy Géza XX. Marx Károly utcai homokbányában 1959-ben végzett leletmentéséből valók és egy honfoglalás kori férfisír mellékletei, v.ö.: MELIS 1983. 14, 14. sz. A Budafoki úti fésű restaurálásáról: HERVAI 1984. 337–345. A sír rövid ismertetése: NAGY 1996. A sír fibuláját, a csatot, a bronzkarikát, bronztű töredékét és a bronzlemezeket 1979-ben találtam meg a Károlyi palota albertfalvi római gyűjteményében. (Ltsz.: 79.1.1–2.)

A TÁJOLÁS

A Budafoki úti sír ÉNy–DK-i tájolása a szarmata temetőkben kivételesnek tartható É–D-i irány változata. A szarmata kori É–D-i tájolású „magányos" temetkezés szokása, Kulcsár Valéria megállapítása szerint, időben és földrajzilag általánosan elterjedt. A temetőkben ez a tájolás idővel fokozatosan gyakoribbá vált, amit valószínűleg a keletről betelepülők új hullámainak érkezése magyaráz. Az É–D-i többségű temetők a szarmata szállásterület északi határán jelentkeznek Isaszeg–Hévízgyörk–Hatvan vonalában. Kulcsár véleménye szerint ez a jelenség összefüggésben lehet a germán betelepülők megjelenésével.[181] A halom alatt eltemetett újhartyáni pajzsos–kardos lovas harcos ÉNy–DK-i tájolásban feküdt[182]. A Hajdúszoboszló–Bajcsy-Zsilinszky u. 60. alatt előkerült, teljes fegyverzetű 5. századi gepida harcos sírját ugyanebben az irányban ásták meg.[183] A hun korra biztosan keltezhető Árpás–Szérűskert 1. sír tájolása szerint[184] az ÉNY–DK-i irányítás az 5. század első felében a római város felhagyott épületébe ásott magányos sír esetében is előfordult. Irina Zaszeckaja összeállítása szerint a tájolási adattal rendelkező dél-oroszországi és ukrajnai hun kori magányos sírok többségénél a halottat fejjel ÉNy-ra fektették.[185] Az eddig ismert férfisírok mellett most a Budafoki úti női temetkezést is a pannoniai 5. századi magányosan eltemetett ÉNy–DK-i tájolásúak közé számíthatjuk.

A Budafoki úti lelőhelytől északnyugatra, Gazdagréten feltárt 116 sírból álló 4–5. századi temetőben Zsidi Paula két, tájolás szempontjából és területileg is viszonylag elkülöníthető sírcsoportot regisztrált. Az ÉNy–DK-i irányítású I. csoport 53 sírból állt; ezt a csoportot az ásató a késő római helyi lakosság 4. század végi, 5. század eleji hagyatékának, a DNy–ÉK-i irányítású II. sírcsoportot az 5. század elején a Barbaricumból áttelepült, valószínűleg heterogén összetételű népesség temetőjének határozta meg.[186]

A temetkezési szokások szempontjából a Budafoki sír esetében elsősorban az edénymellékletek fejhez és a lábakhoz helyezésének kérdését kell tárgyalnunk. A szarmaták általában egy edényt tettek a sírba; a több edény mellékelése rendhagyónak tartható.[187] A Zalavár utcai sír edényével kapcsolatban megállapítottuk, hogy a fej mellett elhelyezett edénymelléklet a hun korban vált gyakorivá. Két edény mellékelésére több példát találunk. A keszthely-téglagyári 10 év körüli gyermek fejéhez piros festésű korsót, lábfejei elé nagyobb agyagedény darabját tették.[188] A Csongrád–Berzsenyi utcai feldúlt 2. sírban (nő) a koponya mellett és a jobb felkarcsontnál talált edénytöredékek miatt két edény mellékeléséről szó lehet.[189] A Regöly–Pénzesdombon eltemetett aranyékszeres hölgy ivókészletét (sólyomfejes korsót és üvegpoharat) a feje mellé, kis kézzel formált agyagedényét a lábfejek elé állították.[190] Az árpás–szérűskerti ifjú sírjában a fejnél az italfélékhez szükséges edénykészletet (korsót, agyag- és üvegpoharat), a jobb alsó lábszárcsont mellett szarvasmarha csontot és a nyilvánvalóan ételféleséget tartalmazó bronzedényt találták.[191] A példák szerint a fejhez–lábhoz tett edénymelléklet az 5. század első felének népességénél valószínűleg nemcsak temetkezési szokás, hanem az átlagosnál kedvezőbb szociális helyzet jele. Végül a temetkezési szokásoknál kell megemlíteni azt a ritkán megfigyelhető jelenséget, hogy a Budafoki úti sírba, a fej bal oldala mellé (valószínűleg a koporsón kívül) egy lapos mészkövet helyeztek *(14. kép 2)*.

A LELETEK

A Budafoki úti sír legjelentősebb tárgya a lófejekkel díszített, púposhátú csontfésű *(5. kép 1; 16. kép 1)*, melynek párhuzamai nyomán Nagy Tibor a sír korát a provincia hun foglalás előtti időszakára, az 5. század első harmadában állapította meg.[192] Jaroslav Tejral a Közép-Duna-vidék kora népvándorláskori leleteinek rendszerezésekor Nagy Tibor keltezését megerősítve, a Budafoki úti sírt a D_2 horizontba (410–425) sorolta.[193]

A Budafoki úti fésű két szempontból érdemel figyelmet: egyrészt maga az a tény, hogy értékes, állatalakos díszű fésűket nemcsak fegyveres férfiakkal, hanem asszonyokkal is temettek. A jobb felkar alá helyezett fésű a sírba nyilvánvalóan nem viseleti összefüggésben, hanem használati tárgyként került.[194] Másrészt fésűnk készítője különleges formai újítást valósított meg: a germán területen korábban gyakori félkör alakú fogó és a lóprotomék összekapcsolását.

[181] KULCSÁR 1998. 19–20, 2. kép.
[182] BÓNA 1961. 193–195.
[183] ISTVÁNOVITS–M. NEPPER 2005. 46–47.
[184] TOMKA 2001. 164–165.
[185] ZASETSKAYA 1994. 198–199, pril. 2.
[186] ZSIDI 1987. 69. Kovács Péter a tájolásmódok közti különbséget figyelmen kívül hagyva, a két csoport között nem lát etnikai különbséget; véleménye szerint a II. csoportban a korábbi lakosság elszegényedett utódai temetkeztek. KOVÁCS 2004. 143, 7. j.
[187] KULCSÁR 1998. 67–69.
[188] SCHMAUDER 2002. II. 34–35, Abb. 7.
[189] PÁRDUCZ 1963. 18, Abb. 3,1.
[190] SCHMAUDER 2002. II, 58–60, Abb. 15.
[191] TOMKA 2001. 161–167, 3. kép.
[192] NAGY 1973. 187.
[193] TEJRAL 1988. 249, 290, Abb. 16, 12, Karte 1.
[194] Használati tárgyként került a lébényi harcos sírjába is a tokos fésű, holott a fej alá helyezték. BÓNA 1993. 24, 21. kép.

A széles fogójú csontfésűk felülete igen alkalmas a karcolt minták készítésére; a 3–5. századi germán fésűk karcolt állatképei szinte kizárólag ló- és a madárábrázolásokból állnak.[195] Míg a szakirodalomban a púposhátú fésűk helyi készítésével kapcsolatos kétely fel sem merül, addig a szimmetrikus helyzetű állatfej-protomékkal díszített fogójú fésűk műhelykérdése vitatott,[196] holott technikailag az állatfej alakú részekkel való kitoldás nem megoldhatatlan feladat. Az egyik legjobb minőségű ilyen példány a lébényi kardos férfisírból ismert, melynél nemcsak a fogórészt díszítették lófejekkel, hanem a fogakat védő tok két oldalára is lófejeket faragtak.[197] A lébényi fésű, hasonlóan az eddig ismert lóprotomés példány többségéhez, háromszög fogóval készült. Háromszög fogójú fésűket, T. Biró Mária megállapítása szerint, a nyugati provinciákban használtak, de a Pannónia szomszédságában élő alemannoknál és a quadoknál is elterjedt.[198]

A Budafoki úti fésű alaptípusa, a marosszentanna-csernyahovi kultúra területén általános ún. „púposhátú" fésű nem ismeretlen Aquincumban. A békásmegyeri Duna-parton 1936-os ásatás 36. szemétgödréből egy bronzszögekkel összeerősített, jó minőségű, gondosan csiszolt felületű fésű került elő *(17. kép 5a–b)*; a tárgy mellett talált ásatási feljegyzés szerint római bronzéremmel és feliratos kővel együtt.[199] A Budafoki úti lelőhelytől légvonalban mintegy 6 km-re északnyugatra, a gazdagréti temető DNy–ÉK-i irányú 116. sírjából Zsidi Paula közölt töredékes állapotú, pontkörökkel és ívelt vonalakkal díszített csontlemezeket, melyek között egy ívelt szélű töredék is található (I. Valentinianus-éremmel együtt).[200]

Különös figyelmet érdemel az ívelt fogójú, bronzszögekkel összeerősített fésűtöredék *(17. kép 1)*, melyet az aquincumi katonaváros nyugati temetőjének IV/9. sírjából (Bécsi út 203) Topál Judit publikált. A fésű és egy, a csatkarika széles oldalán a csattövis hegye mellett, szembeforduló állatfejekkel díszített bronzcsat *(17. kép 4)* a földgépektől tönkretett ókeresztény sírkamra freskóval díszített kőfalának töredékével együtt, a villamossínek alól kimarkolt földből került elő. Mivel a földmunka éjszaka folyt, a szétdúlt sírokról semmiféle adatot nem sikerült megtudni. A púposhátú fésű töredékének egyik részlete, a fogó tövénél felfelé tartó íves kiképzés különleges formát sejtet[201]. Mindkét szélén felfelé ívelő (egy-egy állatfejet jelképező), púposhátú fésűformát ukrajnai gót temetőkből ismerünk (pl. a Dnyeper-vidéki Perejaszlav-Hmelnyickij 5. sírjából *(17.kép 2)*, ahol ez a fésűtípus a csernyahovi kultúra 4. század végi leletcsoportjához tartozik.[202] Ugyanezt a lapos ívű formát a marosszentannai temető fésűi között is megtaláljuk.[203] A Bécsi úti fésűtöredéknek a félkör alakú fogó miatt valószínűbb rekonstrukciós lehetősége, ha a felső lemez, a fogó két oldala mellett kivágott félkörívek mellett tompaszögben ér véget *(17. kép 1)*. Hasonló íves bevágású púposhátú fésűket használtak a nyugati gótok Marosszentannán (26., 45., 50(1)., 64. sír és szórvány).[204] A Duna-vidék D_2-horizontjának idején, a magas rangú untersiebenbrunni család cikádafibulás gyermekének sírjába is íves bevágású fésűt helyeztek *(17. kép 3)*.[205] Különleges formai lelemény a Hajdúszoboszló-Bajcsy-Zsilinszky úti teljes fegyverzetű gepida harcos sírjából előkerült fésű, melynek fogójánál a germán félkör- és a római háromszögformát egyesítették. A fogó töve kétoldalt háromnegyedkör alakú ívekkel szűkülve folytatódik a háromszög alakú felső lap felé.[206] Alig látható, egészen sekély félkörívek helyezkednek el az Alzey-i púposhátú fésű fogójának két oldalán.[207] A Bécsi úti IV/9. sír fésűjének D_2-es időrendi helyzete az első értékelhető adat arra, hogy az aquincumi katonaváros nyugati temetőjének északi részét az 5. század első évtizedeiben is használták.

[195] BÍRÓ 2002. 59–60; NAGY 2007. 13. tábla.

[196] BÓNA 1993. 244.

[197] SCHMAUDER 2002. I, 46–47, II, 35–37, Taf. 62–63. A lébényi tok Augst-i párhuzama, valamint a Champlieu-i tok egyazon háromszög fogójú fésűtípushoz tartozik. PETITJEAN 1995. 174–175, Pl. VIII, 2–3.

[198] BÍRÓ 2002. 44, Abb. 83–86.

[199] 1936-ban Nagy Lajos a békásmegyeri Vízművek területén végzett ásatást, a főként őskori leletanyag publikálatlan. Említések: LÁSZLÓ 1942. 794–795; NAGY 1973. 207–208. A 36. gödörben késő avar kori edénytöredékeket is találtak, melyeket a békásmegyeri népvándorláskori telepkerámia feldolgozása kapcsán Tóth Judit azonosított és rajzoltatott. Tóth J., Késő népvándorláskori településnyomok Békásmegyeren. Budapest, 1994. Kézirat. A gödörből előkerült egyéb anyag – a fésű kivételével – azonosítatlan. A fésű BTM Népv. gyűjtemény, Bsz. 153. Kovács Péter a matricai római tábor principiájának szentélyében egy Valentinianus utáni periódusra keltezhető szemétgödröt tárt fel. A gödör felső részén nagyobb mészkő bázis, betöltésében Valentinianus-érem, dörzstál, besimított kerámia, Frigeridus dux-bélyeg és egy körökkel díszített púposhátú fésű volt. KOVÁCS 2004. 130.

[200] ZSIDI 1987. 66, 15. kép.

[201] TOPÁL 2003. 33, Pl. 33. A fésűt a vele együtt előkerült állatfejekkel díszített csat 4. század végi, vagy ennél későbbi chichesteri párhuzama keltezi.

[202] BIERBAUER 1994. 115, Fig. 23, 118–119; BIERBAUER 1994a, 80, Cat. n. I.18j.

[203] KOVÁCS 1912. 284, 42. kép (32. sír).

[204] KOVÁCS 1912. 272, 26. kép; 295–296, 59. kép 5; az 50(1) és a 64. sír fésűi bronzcsövecskékkel összefogva: uo. 300–301, 67. kép 1; 315, 88. kép 1a; szórvány: 325, 105. kép 6.

[205] TEJRAL 1988. 259, Abb. 24, 12; SCHMAUDER 2002. I, 43–45; II, Taf. 226, 4.

[206] ISTVÁNOVITS–M. NEPPER 2005. 47, Taf. 14, 9.

[207] BERNHARD 1999. 19, Abb. 3,2.

Bóna István álláspontja, mely szerint a lóprotoméval díszített fésűk a 4–5. század fordulóján kizárólag római műhelyekben készültek,[208] nem áll ellentétben a feltevéssel, hogy a csontmegmunkáló műhelyek az állatfejes díszítést a barbár megrendelők igénye szerint tervezték. Vladislav Popović elterjedési térképen mutatta be, hogy a lóprotomés, háromszög fogójú fésűk az egykori provinciák területén kerültek elő, főként a Duna középső és alsó szakasza mentén.[209] Eddig csak két olyan fésű ismert, melynél az alapforma kifejezetten barbár jellegű: a közép-duna-vidéki Budapest-Budafoki útról *(18. kép 1)* és a közép-rajna-vidéki Rommersheimből *(18. kép 4)*. A rommersheimi aranymarkolatos spáthás harcos számára különlegesen díszes, két-két lófejjel ellátott, tokos fésűt készítettek. A rommersheimi kardtok díszeit Kurt Böhner a Childerich sír és az apahidai 2. sír almandinberakásaihoz hasonlította,[210] Wilfried Menghin az 5. századi alamann kardok síkrekeszes díszű, keleti germán jellegű csoportjához sorolta (Tournai, Pouan, Flonheim 5. sír kardjaival együtt) és 450 k.-re keltezte.[211] Meg kell jegyezni, hogy a Tarnamérai-Urak dűlőjéből előkerült spáthás harcos egyoldalas fésűtöredéke a rommersheimihez hasonló, ívelt szélű típusra enged következtetni *(18. kép 2)*; nem lehetetlen, hogy ez a fésű eredetileg állatfejes díszű lehetett.[212] A Sens *(18. kép 7)*, ismeretlen (Louvre) *(18. kép 12)*, Rommersheim *(18. kép 4)*, Rannersdorf *(18. kép 5)*, Enns *(18. kép 13)*, Trier *(18. kép 6)*, Szőny *(18. kép 8)*, Gărvan *(18. kép 9)*, Kupinovo *(18. kép 11)*, Karataš *(18. kép 10)* és Cortrat[213] lelőhelyekről számon tartott lófejes díszű fésűk között a Budafoki úti példány a tipológiai sor elején foglal helyet.

A Budafoki úti sír jobb vállon viselt bronz fibulája *(15. kép 2)*, mely a felsőruha vagy köpeny összetűzésére szolgált, az egytagú aláhajtott lábú fibulák rövid rugójú, visszahajtott és a kengyel tövére felcsavart lábú típusának közép-európai szériájához tartozik. A típus a Duna-vidéken, Pannóniában és a szarmatáknál a 2. század végén jelent meg; használata folyamatos volt több mint két évszázadig. A legfiatalabbak az 5. század első két harmadára keltezhető, vésett díszű példányok, melyeknél a kengyel és a láb aránya az utóbbi javára tolódik el: ilyenek pl. a wolfsheimi, a Smolin XXXII. sír fibulái, a belgrádi fibulák.[214] Arányát tekintve a Budafoki úti fibula inkább a 4. századi sorozathoz tartozik; a kengyelen és a lábon végighúzódó kör alakú vésés párhuzamait azonban már 5. századi fibulákon találjuk meg: pl. a tiszacsegei nagy aranyozott ezüstfibula kengyelén,[215] a blučinai aranyozott ezüstfibula kengyelének oldalán.[216]

A Budafoki úti bronzcsat *(15. kép 7)* jellegzetessége a vastag, tetőszerű csattövis. Hasonló formájú ezüst övcsatokat viseltek az aranylemezes-ékkőberakásos fibulás vagy ezüst lemezfibulás hölgyek, pl. az Airan-i,[217] a mádi,[218] a kacsini.[219] A szerényebb kivitelű Budafoki úti csat tövisén az állatfejet vésett vonaldíszek helyettesítik, a csatlemez, a szélen lévő záróvonalaktól eltekintve, díszítetlen. A sírhoz tartozó bronz tárgyak: fülbevaló karika, tű és szögalátét lemezek bizonyára a csontok felszedésekor kerültek elő; viseleti funkciójukról nem tudunk közelebbit.

A Budafoki úton eltemetett idős asszony népi hovatartozásáról csak annyi mondható, hogy a tárgyak, melyeket használt és viselt, az 5. század első évtizedeiben, a provincia hun foglalása előtt vagy a foglalás idején, a 420–430-as években készültek és keleti germán jellegűek. Már eddig is körvonalazódott, hogy a budai oldal provinciális lakossága a hun foglalást megelőzően együtt élt barbár származású csoportokkal. A Budafoki úti sírnál megfigyelt temetkezési szokások, a fibulás-övcsatos női viselet a budai oldal keleti germán beköltözőinek egyikét reprezentálja.

A most tárgyalt három kora népvándorláskori sír elemzése nyomán a hun kort megelőző etnikai viszonyokkal kapcsolatosan nem vonhatunk le általános érvényű következtetést. A Duna-kanyar 5. századi lakosságának vegyes népi összetételét jelzi, hogy a sírokat semmiféle hasonlóság nem köti össze; temetkezési szokások és viselet szempontjából teljesen különbözőek. Úgy látszik, hogy a 4–5. század fordulóján Aquincum katonavárosa nem néptelenedett el teljesen, a Bécsi úti nyugati temető déli részében a temetkezések folytatódtak. Egy különleges formájú fésűtöredék rekonstrukciója alapján arra következtethetünk, hogy a római temető északi parcelláját is használták az 5. század első évtizedeiben *(19. kép 4)*. Az óbudai arany ékszerek *(19. kép 1–2)*, valamint a Kapucinus dombi bordázott oldalú ezüst korsó és az óbudai galléros peremű ezüst korsó *(19. kép 3)* a hun kori felső vezető réteg vagyonát reprezentálja. Keleti eredetű, a hun foglalókra jellemző rítus és vise-

[208] BÓNA 1993. 244.
[209] POPOVIĆ 1987. 137–138, Abb. 14.
[210] BÖHNER 1987. 440, Abb. 12, 4 (a koptató gombja).
[211] MENGHIN 1994–95. 189–190, Abb. 46–47.
[212] BÜÓNA–SZABÓ 2002. 241, Taf. 57,3.
[213] PETITJEAN 1995. 188, Pl. VI,7 (6. sír).
[214] AMBROZ 1966. 58–59; TEJRAL 1988. 279–284, Abb. 43, 12.
[215] MENKE 1986. 59, Abb. 1, 3.
[216] SCHMAUDER 2002. II, 25, Taf. 41, 21–21a.
[217] TEJRAL 1988. 237–241, Abb. 9,2.
[218] KOVRIG 1951. 114, XLV. t. 2; TEJRAL 1988. 267–273, Abb. 32,7.
[219] KUHARENKO 1982, 236–237, risz. 2,1.

let egyelőre csak a pesti oldalon, a Rákos-patak menti, zuglói férfisírnál mutatható ki *(19. kép 4.12)*. A csepeli avar sírból előkerült besimított korsó, 5. századi párhuzamai szerint, eredetileg hun kori fegyveres férfisír mellékleteként került földbe *(19. kép 4.11)*, jóllehet nem tudható, hogy a csepeli avarok hol találtak rá erre a sírra. Csak a korszak leleteinek és a hiteles megfigyeléseknek a bővülése biztosíthat lehetőséget arra, hogy Aquincum és a szemben lévő Duna-part hun kori lakosságának népi összetételére következtethessünk. A kora népvándorláskori leletegyüttesek csekély száma indokolta a szakirodalomban eddig csak említések nyomán ismert három sír részletes közlését.[220]

[220] A tanulmány hivatkozás nélküli rajzait a szerző készítette.

IRODALOMJEGYZÉK

ALFÖLDY 1959 — ALFÖLDY Géza: XI. ker. Budafoki út 78. (Ásatási jelentés). BudRég 19 (1959), p. 257.

AMBROZ 1966 — AMBROZ, Anatolij Konsztantinovics: Fibuli juga evropejszkoj csasztyi SzSzSzR. Arheologija SzSzSzR. 1966. p. 1–30.

BAKAY 1978 — BAKAY, Kornél: Bestattung eines vornehmen Kriegers vom 5. Jahrhundert in Lengyeltóti (Komitat Somogy, Kreis Marcali). ActaArchHung 30. (1978), p. 149–172.

BARKÓCZI 1988 — BARKÓCZI 1988, László: Pannonische Glasfunde in Ungarn. / Red. L. Gerevich. In: StudArch 9. Bp., 1988.

BERNHARD 1999 — BERNHARD, Helmut: Germanische Funde in römischen Siedlungen der Pfalz. Germanen beiderseits des spätantiken Limes. SpisyAÚB 14, Hrsg. Von Th. Fischer- G. Precht - J. Tejral. Brno, 15–46.

BIERBRAUER 1994 — BIERBRAUER, Volker: Archäologie und Geschichte der Goten vom 1.–7. Jahrhundert. Versuch einer Bilanz. Frühmittelaterliche Studien. Jahrbuch des Instituts für Frühmittelalterforschung der Universität Münster, Band 28 (1994), 51–171.

BIERBRAUER 1994a — BIERBRAUER, Volker: Archeologia degli Ostrogoti in Italia. I Goti. Milano 1994, 170–213.

BÍRÓ 2002 — T. BÍRÓ, Mária: Combs and combs-making in Roman Pannonia: ethnical and historical aspects. Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum. SpisyAÚB 19, Hrsg. J. Tejral. Brno, 31–71.

BÓNA 1961 — BÓNA István: Az újhartyáni germán lovassír. Das germanische Reitergrab von Újhartyán. ArchÉrt 88, 192–209.

BÓNA 1991 — BÓNA István: Das Hunnenreich. Budapest-Stuttgart, 1991.

BÓNA 1993 — BÓNA István: A hunok és nagykirályaik. Bp., 1993.

BÓNA–NAGY 2002 — BÓNA, István - NAGY, Margit: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. Hódmezővásárhely-Kishomok (Kom. Csongrád). MGAH 1. Bp., 2002. p. 34–77.

BÓNA–SZABÓ 2002 — BÓNA István - SZABÓ, János Győző: Tarnaméra-Urak dűlője. In: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. / Bóna, I., Nagy, M. MGAH 1. Bp., 2002. p. 240–242.

BOTTYÁN 1967 — BOTTYÁN, Olga: Data to the Anthropology of the Hun Period Population in Hungary. Annales Historico-Naturales Musei Nationalis Hungarici, Pars Anthropologica 50. (1967), p. 455–464.

BOZSIK 2003 — BOZSIK Katalin: Szarmata-sírok a kiskundorozsma-subasai 26/78. számú lelőhelyen. Sarmatian Graves at site 16/78. in Kiskundorozsma-Subasa. In: Úton, útfélen. Múzeumi kutatások az M5 autópálya nyomvonalán. / Szerk.: Szalontai Cs. Szeged, 2003. p. 97- 106.

BÖHME 1974 — BÖHME, Horst Wolfgang: Germanische Grabfunde des 4. bis 5. Jahrhundert zwischen unterer Elbe und Loire. In: Münchener Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 19. München, 1974.

BÖHNER 1987 — BÖHNER, Kurt: Germanische Schwerter des 5./6. Jahrhunderts. JRGZM 33. (1987), p. 411–490.

CSALLÁNY 1961 — CSALLÁNY, Dezső: Archäologische Denkmäler der Gepiden im Mitteldonaubecken (454–589 u. Z.). In: ArchHung 38. Bp., 1961.

DAMM 1988 — DAMM, Inciser Gürçay: Goldschmiedearbeiten der Völkerwanderungszeit aus dem nördlichen Schwarzmeergebiet. Katalog der Sammlung Diergardt 2. Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte 21. (1988), p. 65–210.

DINNYÉS 1980 — DINNYÉS István: II–III. századi szarmata sírok Tápiószelén. Sarmatische Gräber aus dem 2–3. Jahrhundert von Tápiószele. Studia Comitatensia 9. (1980), p. 187–234.

DMITRIJEW 1982 — DMITRIJEW, A. V.: Rannesrednevekovüe fibulü iz mogilnika na r. Djurso = Frühmittelalterliche Fibeln vom Gräberfeld am Djurso-Fluß. In: Drevnosti epohi velikogo pereselenija narodov V-VIII vv. / Red. Ambroz, A. K.., Erdélyi, I. Moskva, 1982. p.69-107.

EBERT 1911 — EBERT, Max: Ausgrabungen auf dem Gute Maritzyn, Gouv. Cherson (Süd-Russland). PrähZeitsch 3-4. (1911), p. 64-352.

ENDRŐDI 1997 — ENDRŐDI Anna: A késő rézkori Bádeni kultúra Andor utcai telepanyaga a kultúrális kapcsolatok tükrében = Die Siedlungsmaterialen der spätkupferzeilichen Badener Kultur aus der Andorstraße, im Spiegel der kulturellen Verbindungen. BudRég 31. (1997), p. 121-175.

ENDRŐDI-HORVÁTH 1999 — ENDRŐDI Anna - HORVÁTH M. Attila: Kora bronzkori és avar kori sírok Budapest, Csepel-szigeten. = Early Bronze Age and Avar graves at Budapest, Csepel-Island. In: Régészeti kutatások Magyarországon 1999. / Ed.: Marton E. Bp., 1999. p. 27-45.

FARKAS 1998 — FARKAS Csilla: Korai szarmata temető aranyleletes sírjai Füzesabony határából. (Újabb adatok a szarmata kori viselet problémaköréhez.) Jazigok, roxolánok, alánok. Szarmaták az Alföldön. In: Gyulai katalógusok 6. / Szerk.: Havassy P. Gyula, 1998. p. 69-81.

FEGYVÁRI Tamás 2003 — FEGYVÁRI Tamás: A Budapest-Zugló, Vezér úti sírlelet berakásainak értékelése. In: Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére 60. születésnapja alkalmából. / Szerk.: Viga Gy. Et al. Bp., 2003. p. 329-333.

GABLER 1990 — GABLER Dénes: Kereskedelem. In: Pannonia régészeti kézikönyve. / Szerk.: Mócsy A., Fitz J. Bp., 1990. p.

GERMANEN — GERMANEN, Hunnen und Awaren. Schätze der Völkerwanderungszeit. Ausstellungskataloge des Germanischen Nationalmuseums. / Hrsg. von G. Bott. Nürnberg, 1988.

I GOTI — I GOTI. Milano, Palazzo Reale. Milano, 1994.

GUSCHCHINA-ZASETSKAYA 1994 — GUSHCHINA, Irina - ZASETSKAYA, Irina: «Zolotoje kladbisče» rimskoj epohi v Prikuban'e. Rossijskaja Arheologičeskaja Biblioteka 1. = „Golden cemetery" of the Roman age in the Kuban'basine. Russian Archeaological Library 1. Sankt-Petersburg, 1994.

HADHÁZY-VADAY 1980 — HADHÁZY-VADAY, Andrea: Neuere Angaben zur Frage der Verbreiterung des sog. Schildkopfarmringes. Slovenska Archeológia 38. (1980), p. 91-100.

HAMPEL 1885 — HAMPEL József: Az ászári kincs. ArchÉrt 5. (1885), p. 24-30.

HARMATTA 1985-1986 — HARMATTA János: A Budapesti Történeti Múzeum avar rovásírásos feliratai. AT 32. (1985-86), p. 46-56.

HAVASSY 1998 — HAVASSY Péter: Katalógus. Jazigok, szarmaták, alánok. In: Szarmaták az Alföldön. / Szerk.: Havassy P. Gyulai katalógusok 6. Gyula, 1998. p.147-174.

HERVAI 1984 — HERVAI Judit: Népvándorláskori csontfésűk. = Völkerwanderungszeitliche Knochenkämme. BudRég 26. (1984), p. 337-345.

ISTVÁNOVITS 1990 — ISTVÁNOVITS Eszter: A Felső-Tisza-vidék legkorábbi szarmata leletei - 2-3. századi sírok Tiszavasváriból. = The earliest Sarmatian finds of the Upper Tisza region - 2 nd-3nd burials in Tiszavasvári. JAMÉ 27-29. (1990), p. 83-133.

ISTVÁNOVITS 1991 — ISTVÁNOVITS Eszter: Adatok a Felső-Tisza-vidék 4-5. századi történetéhez a tiszadobi temető alapján. = Beiträge zur Geschichte des Oberen Theißgebiets in dem 4-5. Jahrhundert. MFMÉ (1984-85. [1991]), p. 29-53.

ISTVÁNOVITS 1993 — ISTVÁNOVITS Eszter: Das Gräberfeld aus dem 4.-5. Jahrhundert von Tiszadob-Sziget. ActaArchHung 45. (1993), p. 91-145.

ISTVÁNOVITS–ALMÁSSY 2006 ISTVÁNOVITS Eszter – ALMÁSSY Katalin: Nyiregyháza-Felsősima, Gyebrás-tanyától ÉK-re (Szabolcs-Szatmár-Bereg megye). In: Régészeti kutatások Magyarországon 2005. Bp., 2005. p. 289.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2005 ISTVÁNOVITS Eszter – KULCSÁR, Valéria: Severnopričernomorskie (?) zolotye juvelirnye izdelija v kulture Karpatskogo bassejna. Bosporskij fenomen: problema sootnasenija pis'mennyh i arheologičeskih istočnikov. Materiali Mezdunarodnoj Naucnoj Konferencii. Sankt-Peterburg, 2005. p. 335–342.

ISTVÁNOVITS–KULCSÁR 2006 ISTVÁNOVITS Eszter – KULCSÁR, Valéria: Az első szarmaták az Alföldön (Gondolatok a Kárpát-medencei jazig foglalásról). = The first Sarmatian in the Great Hungarian Plain (Some notes on the Jazygian immigration into the Carpatian Basin). JAMÉ 48. (2006), p. 203–237.

ISTVÁNOVITS–M. NEPPER 2005 ISTVÁNOVITS Eszter – M. NEPPER Ibolya: Hajdúszoboszló-Bajcsy-Zsilinszky u. 60. (Kom. Hajdú-Bihar). In: Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet II / Cseh, J. et al. MGAH 2. Bp., 2005. p. 46–49.

IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI 2002 IVANIŠEVIĆ, Vujadin – KAZANSKI, Michel: La nécropole de l'époque des Grandes Migrations à Singidunum. Nekropole seoba naroda iz Singidunuma. SINGIDUNUM 3 Beograd, 2002. p. 101–157.

IVANIŠEVIĆ–KAZANSKI–MASTYKOVA 2006 IVANIŠEVIĆ, Vujadin – KAZANSKI, Michel – MASTYKOVA, Anna: Les nécropoles de Viminacium à l'époque des Grandes Migration. Collège de France. In: CNRS, Monographies 22. Paris, 2006.

JÁRÓ 2003 JÁRÓ Márta: A Budapest–Zugló, Vezér úti sírlelet aranylemezeinek anyagvizsgálata. In: Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére 60. születésnapja alkalmából. / Szerk.: Viga Gy.et al. Bp., 2003. p. 327–328.

KABA 1958 KABA Melinda Az aquincumi üvegek. BudRég 18. (1958), p. 425–446.

KAZANSKI 1990–1991 KAZANSKI, Michel: Les Germains de l'Elbe–Oder–Vistule et la Gaule au Bas–Empire. Antiqités Nationales 22–23. (1990–1991), p. 112–127.

KAZANSKI 2002 KAZANSKI, Michel: Die Chronologie der Anfangsphase des Gräberfeldes von Djurso. Probleme der frühen Merowingerzeit im Donauraum. SpisyAÚB 19. (2002), p. 137–157.

KAZANSKI 2005 KAZANSKI, Michel: Schnell – gefährlich – käuflich. In: Die Völkerwanderung. Europa zwischen Antike und Mittelalter. / Hrsg. Knaut, M.– Quast, D. Archäologie in Deutschland, Sonderheft (2005), p. 28–37.

KELLER 1979 KELLER, Egon: Das spätrömische Gräberfeld von Neuburg an der Donau. In: Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte 40. Kallmünz, 1979.

KINCSEK Kincsek a város alatt. Budapest régészeti örökségének feltárása, 1989–2004. = Treasures under the city. Survey of the heritage of Budapest, 1989–2004. / Szerk.: Zsidi P. Bp., 2005.

KISS 1995 KISS, Attila: Das germanische Gräberfeld von Hács-Béndekpuszta (Westungarn) aus dem 5.–6. Jahrhundert. ActaAntHung 36. (1995), p. 275–342.

KISS 1996 KISS, Attila: Das Gräberfeld von Szekszárd-Palánk aus der zweiten Hälfte des 5. Jh. und der ostgotische Fundstoff in Pannonien. In: Chronologischen Fragen der Völkerwanderungszeit. Archäologisches Konferenz des Komitates Zala und Niederösterreichs IV. Zalai Múzeum 6. (1996), p. 53–86.

KOVÁCS 1912 KOVÁCS István A marosszentannai népvándorláskori temető. = Cimetière de l'époque de la migration des peuples à Marosszentanna. In: Dolgozatok 3. Kolozsvár, 1912. p. 250–342.

KOVÁCS 2004 KOVÁCS Péter: Hun kori sír Százhalombattán. = A grave from the Hun Period at Százhalombatta. ComArchHung (2004), p.123–150.

KOVRIG 1951 — KOVRIG Ilona: A tiszalöki és a mádi lelet. = Nahodki v s. Tisalek i Mad. ArchÉrt 20. (1951), p. 113–119.

KOVRIG 1959 — KOVRIG, Ilona: Nouvelles trouvailles du Ve siècle découvertes en Hongrie (Szob, Pilismarót, Csővár, Németkér). ActaArchHung 10. (1959), p. 209–225.

KOVRIG 1963 — KOVRIG, Ilona Das awarenzeitliche Gräberfeld von Alattyán. ArchHung 40. Bp., 1963.

KOVRIG 1985 — KOVRIG, Ilona: Das Diadem von Csorna. = A csornai diadém. FolArch 36. (1985), p. 107–148.

KŐHEGYI 1973 — KŐHEGYI, Mihály: Das erste Siedlungsgebiet der Jazygen in Ungarn. In: Actes du VIIIe Congres International Sciences Praehistoriques et Protohistoriques, III. Beograd, 1973. p. 277–282.

KŐHEGYI 1979 — KŐHEGYI Mihály: Borostyángyöngyök szarmata sírokban. = Bernsteinperlen aus Sarmatengräber. Savaria 7–8. (1973–1974. [1979]), p. 121–132.

KŐHEGYI 1985 — KŐHEGYI Mihály: Kora szarmata aranyleletes női sírok az Alföldön. = Frühsarmatische Frauengräber mit Goldfunden in der grossen Ungarischen Tiefebene. DDMÉ (1982 [1985]), p. 267–355.

KRALOVÁNSZKY 1959 — KRALOVÁNSZKY Alán: Adatok a Kárpát-medencei X–XI. századi félholdalakú csüngők kérdéséhez. = Beitrag zur Problematik der halmondförmigen Anhänger aus dem 10–11. Jh. im Karpathenbecken. ArchÉrt 86. (1959), p. 76–81, 82.

KUHARENKO 1982 — KUHARENKO, Jurij: O kačinskoj nahodke V. v. = Über den Fund des 5. Jahrhunderts von Katschin. In: Drevnosti epohi velikogo pereselenija narodov V–VIII vv. / Red. Ambroz et al. Moskva, 1982. p. 234–244, 260.

KULCSÁR 1998 — KULCSÁR Valéria: A kárpát-medencei szarmaták temetkezési szokásai. = The burial rite of the Sarmatians of the Carpatian basin. In: Múzeumi Füzetek 49. Aszód, 1998.

KULCSÁR et al. 2006 — KULCSÁR Valéria – NAGY Andrea – PESTI Krisztina – PATAY Róbert – RÁCZ Tibor – VOICSEK Vanda: Ecser, 7. sz. lelőhely (Pest megye). In: Régészeti kutatások Magyarországon 2005. / Szerk.: Kisfaludi J. Bp., 2006. p. 231–233.

LÁNYI 1972 — LÁNYI, Vera: Die spätantiken Gräberfelder von Pannonien. ActaArchHung 24. (1972), p. 53–213.

LÁSZLÓ 1942 — LÁSZLÓ Gyula: Budapest a népvándorlás korában. In: Budapest története 1. Budapest az ókorban. / Szerk.: Szendy K. Bp., 1942. p. 781–818.

LÁSZLÓ 1951 — LÁSZLÓ Gyula: The Significance of the Hun Golden Bow. Contribution to the Structure of the Hun Nomad Empire. ActaArchHung 1. (1951), p. 91–106.

LOVÁSZ 2005 — LOVÁSZ, Emese: Mezőkövesd-Mocsolyás. In: Cseh, J. et al. Gepidische Gräberfelder im Teissgebiet 2. MGAH 2. Bp., 2005. p. 50–53.

MACKENSEN 1978 — MACKENSEN, Michael: Das römische Gräberfeld auf der Keckwiese in Kempten I–II. In: Cambodunumforschungen 4. Materialhefte zur Bayerischen Vorgeschichte, Reihe A. Kallmünz, 1978.

MADARASSY-TOPÁL-ZSIDI 2000 — MADARASSY Orsolya – TOPÁL Judit – ZSIDI Paula: Ókeresztény temetőkápolnák és temetkezések Aquincumban. In: Ókeresztény emlékek Aquincumban. / Szerk.: Zsidi P. Bp., 2000. p. 25–38.

MARÓTI-TOPÁL 1980 — MARÓTI Éva – TOPÁL Judit: Szentendre római kori temetője. = Das römerzeitliche Gräberfeld von Szentendre. Studia Comitatensia 9. (1980), p. 95–177.

MARSHALL 1911 — MARSHALL, F. H.: Catalogue of the jewellery, greek, etruscans and roman in the departments of Antiquities, British Museum. London, 1911.

MARTIN 1994 — MARTIN, Max: Fibel und Fibeltracht. Späte Völkerwanderungszeit und Merowingerzeit auf dem Kontinent. RGA. 8:5–6. (1994), p. 541–582.

MARTIN 1995 — MARTIN, Max: Tradition und Wandel der fibelgeschmückten frühmittelalterlichen Frauenkleidung. JRGZM 38. (1991. [1995]), p. 629–680.

MELIS 1983 — MELIS Katalin: Adatok a pesti síkság Árpád-kori településtörténetéhez. Monumenta Historica Budapestinensia 4. Bp., 1983.

MENGHIN 1994–95 — MENGHIN, Wilfried: Schwerter de Goldgriffspathenhorizonts im Museum ür Vor- und Frühgeschichte, Berlin. Acta Praehistorica et Archaeologica 26–27. (1994-95), p. 140–191.

MENKE 1986 — MENKE, M.: Frühvölkerwanderungszeitliche Fibeln aus dem Ungarischen Nationalmuseum. ComArchHung (1986), p. 55–96.

MESTERHÁZY 1986 — MESTERHÁZY Károly: Frühsarmatenzeitlicher Grabfund aus Veresegyház. Kora szarmata kori sírlelet Veresegyházáról. FolArch 37. (1968), p. 137–161.

MITREA–PREDA 1966 — MITREA, Bucur – PREDA, Constantin: Necropole din secolul al IVlea e. n. în Muntenia. Biblioteca de Arheologie 10. Bucareşt, 1966.

MÓCSY 1990 — MÓCSY András: Síremlékek. In: Pannonia régészeti kézikönyve. / Szerk.: Mócsy A., Fitz J. Bp., 1990. p. 250–253, 367–368.

NAGY G. 1897 — NAGY Géza: Budapest a népvándorlás korában. BudRég 5. (1897), p. 55–94.

NAGY L. 1941 — NAGY, Lajos: Les symboles astraux sur les monuments funéraires de la population indigène de la Pannonie. In: Laureae Aquincenses – Aquincumi babérágak 2. Diss Pann Ser. 2. No. 11. Bp., 1941. p. 232–243.

NAGY 1970 — NAGY Margit Budapest, X. Keresztúri út 162. RégFüz 23. (1970), p. 48.

NAGY 1993 — NAGY Margit: Óbuda a népvándorlás korban. = Óbuda zur Zeit der Völkerwanderung. BudRég 30. (1993), p. 353–395; 370–371.

NAGY 1995 — NAGY Margit: Népvándorlás kori gyűjtemény. Budapesti Történeti Múzeum. / Főszerk. Buzinkay G. Bp., 1995. p. 40–45; 123–125; 150–151.

NAGY 1996 — NAGY Margit: Kelenföld és vidéke a népvándorlás korban. In: Régészeti emlékek Budapest XI. kerületében (XI. kerületi füzetek 3.) Bp., 1996.

NAGY 1998 — NAGY Margit: Awarenzeitliche Gräberfelder im Stadtgebiet von Budapest I–II. In: MAA 2. Bp., 1998.

NAGY 2002 — NAGY Margit: Hódmezővásárhely-Kishomok. Bestattungsbräuche. Fundanalyse. Die Bevölkerung des Gräberfeldes. Zusammenfassung. Anhang – Tabellen. In: Bóna, I. – Nagy, M.: Gepidische Gräberfelder am Theissgebiet I. MGAH 1. Bp., 2002. p. 95–189.

NAGY 2003 — NAGY Margit: Hunkori férfisír Budapest-Zuglóból. Vándorutak – Múzeumi örökség. Tanulmányok Bodó Sándor tiszteletére 60. születésnapja alkalmából. / Szerk.: Viga Gy.et al. Bp., p. 299–325.

NAGY 2004 — NAGY Margit: Két késő római kori fegyveres sír az aquincumi canabae nyugati szélén. Late-Roman armed male graves from the northern edge of the Canabae in Aquincum. BudRég 38. (2004), p. 231–315.

NAGY 2004a — NAGY Margit: A hódmezővásárhely-kishomoki gepida temető (elemzés). Das gepidische Gräberfeld von Hódmezővásárhely-Kishomok (Analyse). MFMÉ-StudArch 10. (20041), p. 129–239.

NAGY 2005 — NAGY Margit: Kora népvándorlás kori gyermeksír amulettekkel Mártélyról (Csongrád megye). 5th century child grave with amulets and iron bell from Mártély (Csongrád Country). Zalai Múzeum 14. (2005), p. 97–127.

NAGY 2005a — NAGY Margit: Magyarcsanád-Bökény. – Szőreg-Téglagyár. In: Gepidische Gräberfelder im Theissgebiet 2./ Cseh, J et al. MGAH 2. Bp., 2005. p. 97–116, 120–202.

NAGY 2007 — NAGY Margit: Állatábrázolások és az I. germán állatstílus a Közép-Duna-vidéken (Kr. u. 3–6. század). = Tierdarstellungen und der germanische Tierstil I im Gebiet der mittleren Donau (3–6. Jahrhundert n. Chr.). MGHA 5. Bp., 2007.

NAGY 2007a — Nagy, Margit: A Hun-age burial with male skeleton and horse bones found in Budapest. – 2007. Manuscript

NAGY T. 1973 — NAGY Tibor: Budapest története az őskortól a honfoglalásig. 3. A népvándorlás kora. History of Budapest from the Prehistoric Age till the Hungarian Conquest. III. Migration Period. History of Budapest from the Prehistoric age till the End of the Arpadian Age (1301). In: Budapest története 1. / Főszerk.: Gerevich L. Bp., p. 185–216.

NÉMETH 1999 — NÉMETH Margit: Vezető az Aquincumi Múzeum kőtárában. Bp., 1999.

NIELSEN 2000 — NIELSEN, Jens: Sejlflod – ein eisenzeitliches Dorf in Nordjütland, 1-2. Nordiska Fortidsminder Ser. B, 20:1–2.

NOWAKOWSKI 1998 — NOWAKOWSKI, Wojciech: Die Funde der römischen Kaiserzeit und der Völkerwanderungszeit aus Masuren. Museum für Vor- und Frühgeschichte. Staatliche Museum zu Berlin, Bestandkataloge Band 6. Berlin, 1998.

ÓDOR János 2001 — ÓDOR János: 5. századi temető Sióagárdon. = Das Gräberfeld von Sióagárd aus dem 5. Jahrhundert. In: Hadak útján 12. „Régiók és tájak a népvándorlás korában." A népvándorlás kor fiatal kutatói konferenciájának előadásai. Simontornya 2001, szept. 3–5. A Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 23. (2001), p. 39–45.

OTTOMÁNYI 1982 — OTTOMÁNYI, Katalin: Fragen der spätrömischen eingeglätteten Keramik in Pannonien. In: Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös nominatae, Ser. 11. No. 10. Bp., 1982.

OTTOMÁNYI 1991 — OTTOMÁNYI, Katalin: Késő római kerámia a leányfalui őrtoronyból. Studia Comitatensia 22. (1991), p. 5–144.

OTTOMÁNYI 2001 — OTTOMÁNYI, Katalin: „Hunkori" sírok a pátyi temetőben. = „Hunnenzeitliche" Gräber im Gräberfeld von Páty. ArchÉrt 126. (2001), p. 35–74.

PÁRDUCZ 1931 — PÁRDUCZ Mihály: A nagy magyar Alföld rómaikori leletei. = Römerzeitliche Funde der grossen ungarischen Alföld. In: Dolgozatok 7. Szeged, 1931. p.74–161; 162–186.

PÁRDUCZ 1941 — PÁRDUCZ Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon, I. = Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns, I. In: ArchHung 25. Bp., 1941.

PÁRDUCZ 1944 — PÁRDUCZ Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon II. = Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns II. In: ArchHung 28. Bp., 1944.

PÁRDUCZ 1950 — PÁRDUCZ Mihály: A szarmatakor emlékei Magyarországon III. = Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns III. In: ArchHung 30. Bp., 1950.

PÁRDUCZ 1959 — PÁRDUCZ, Mihály: Archäologische Beiträge zur Geschichte der Hunnenzeit in Ungarn. ActaArchHung 11. (1959), p. 309–398.

PÁRDUCZ 1963 — PÁRDUCZ, Mihály: Die ethnischen Probleme der Hunnenzeit in Ungarn. Studia Archaeologica 1. Bp., 1963.

PÁRDUCZ–KOREK 1948 — PÁRDUCZ Mihály – Korek József: Germán befolyás a Maros-Tisza-Körös-szög késő szarmata emlékanyagában. = Les éléments germaniques dans l civilisation sarmatique récente de la région limitiée par les fleuves Maros, Tisza et Körös. ArchÉrt 7–9. (1946–1948 [1948]), p. 291–312.

PATEK 1942 — PATEK Erzsébet: A pannoniai fibulatípusok elterjedése és eredete. = Verbreitung und Herkunft der römischen Fibeltypen in Pannonien. DissPann 2. No. 19. Bp., 1942.

PETITJEAN 1995 — PETITJEAN, M.: Les peignes en os à l'époque mérovingienne. Évolution depuis l'Antiquité tardive. Antiquités Nationales 27. (1995), p. 145–191.

PIETA 2002 — PIETA, Karl: Neue Erkenntnisse zum Grab von Sikenica-Vel'ký Pesek. Probleme der frühen Merowingerzeit im Mitteldonauraum. SpisyAÚB 19. (2002), p. 237–245.

PLINIUS — C. Plinii Secundi: Historia Naturalis XXXIII–XXXVII. = Idősebb Plinius: Természetrajz (XXXIII–XXXVII). Az ásványokról és a művészetekről.

POPOVIĆ 1987 — POPOVIĆ, Vladislav: Die süddanubische Provinzen in der Spätantike vom Ende des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts. In: Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert. / Hrsg.: B. Hänsel. Südosteuropa Jahrbuch 17. (1987), p. 95–140.

PROHÁSZKA 2004 — PROHÁSZKA Péter: Az osztrópataki vandál királysír. Esztergom, 2004.

PROHÁSZKA 2006 — PROHÁSZKA Péter: Das vandalische Königsgrab von Osztrópataka (Ostrovany, Sk.) In: MGAH 3. Bp., 2006.

QUAST 2005 — QUAST, Dieter: Völkerwanderungszeitliche Frauengräber aus HIPPO REGIUS (Annaba/Bône) in Algerien. JRGZM 52. (2005), p. 237–315.

RADNÓTI 1938 — RADNÓTI, Aladár: Die römischen Bronzegefäße von Pannonien. DissPann 2. No. 6. Bp., 1938.

RAFALOVICS 1986 — RAFALOVICS, I. A: Danceny. Mogilnik černahovskoj kultury III–IV vv. n. e. Kisinev, 1986.

RÉGÉSZETI KUTATÁSOK 2006 — Régészeti kutatások másfél millió négyzetméteren. Autópálya és gyorsforgalmi utak építését megelőző régészeti feltárárások Pest megyében 2001–2006. In: Pest megyei múzeumi Füzetek 7. Szentendre, 2006.

RIEGL 1901 — RIEGL, Alois: Die spätrömische Kunstindustrie nach den Funden in Österreich-Ungarn. Wien, 1901.

RIHA 1994 — RIHA, Emilie: Die römischen Fibeln aus Augst und Kaiseraugst. Die Neufunde seit 1975. In: Forschungen in Augst 18. Augst, 1994.

RÜTTI 1991 — RÜTTI, Beat: Die römischen Gläser aus Augst und Kaiseraugst. In: Forschungen in Augst 13. Augst, 1991.

SCHMAUDER 2002 — SCHMAUDER, Michael: Oberschichtgräber und Verwahrfunde in Südosteuropa im 4. und 5. Jahrhundert. Zum Verhältnis zwischen den spätantiken Reich und der barbarischen Oberschicht aufgrund der archäologischen Quellen. 1–2. In: Archaeologia Romanica 3. Bukarest, 2002.

SELLYE 1939 — SELLYE Ibolya: Császárkori emailmunkák Pannoniából. = Les bronzes émaillés de la Pannonie romaine. DissPann Ser. 2. Fasc. 8. Bp., 1939.

SOMOGYI 1982 — SOMOGYI Péter: A kárpát-medencei sarlós temetkezési szokás eredete. = Ursprung des Bastattungsbrauches mit Sichel im Karpathenbecken. ArchÉrt 109. (1982), p. 191–200.

SZIMONOVICS 1979 — SZIMONOVICS, Eduard: Koblevskij i ranževskij mogil'niki okolo g. Odessi. In: Mogil'niki černahovskoj kultury. Moskva, 1979. p. 63–111.

SZŐKE 1996 — SZŐKE Béla Miklós: Das völkerwanderungszeitliche Gräberfeld von Kilimán-Felső major, Kom. Zala (SW-Ungarn). Antaeus 23, 29–59.

TARI 1994 — TARI Edit: Korai szarmata sír Újszilváson. Early Sarmatian Grave from Újszilvás. In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. Szeged, 1994. p. 259–261.

TEJRAL 1982 — TEJRAL, Jaroslav: Morava na sklonku antiky. Praha, 1982.

TEJRAL 1988 — TEJRAL, Jaroslav: Zur Chronologie der frühen Völkerwanderungszeit im mittleren Donauraum. ArchA 72. (1988), p. 223–304.

TEJRAL 1999 — TEJRAL, Jaroslav: Archäologisch-kulturelle Entwicklung im norddanubischen Raum am Ende der Spätkaiserzeit und am Anfang der Völkerwanderungszeit. L'Occident romain et l'Europe centrale au debut de l'époque des Grande Migrations. / Hrsg. J. Tejral–Ch. Pilet–M. Kazanski (dir.) SpisyAÚB. Brno, 1999. p. 205–271.

TEJRAL 1999a — Tejral, Jaroslav: Die spätantiken militärischen Eliten beiderseits der norisch-pannonischen Grenze aus der Sicht der Grabfunde. Germanen beiderseits des spätantiken Limes. / Hrsg. Von Th. Fischer- G. Precht - J. Tejral. SpisyAÚB. Brno, 1999. p. 217-292.

TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA 1985 — TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA, Magdalena: Die Perlen der römischen Kaiserzeit und der frühen Phase der Völkerwanderungszeit im mitteleuropäischen Barbaricum. RGF 43. Mainz, 1985.

TOMKA 1972 — TOMKA Péter: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. Kés a sírban. = Beiträge zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit. Messer im Grab. Arrabona 14. (1972), p. 27-75.

TOMKA 2001 — TOMKA Péter: Az árpási 5. századi sír. = The Grave of Árpás from the 5th century. Arrabona 39. (2001), p. 161-181.

TOPÁL 2003 — TOPÁL, Judit: Roman Cemeteries of Aquincum, Pannonia. The Western Cemetery (Bécsi Road) 1. Bp., 1993.

VADAY 1984 — H. VADAY, Andrea: Das Gräberfeld der Jazyges Metanastae in Mezőcsát-Hörcsögös. MittArchInst 12-13. (1982-1983. [1984]), p. 167-188.

VADAY 1988-89 — H. VADAY, Andrea Die sarmatischen Denkmäler des Komitats Szolnok. Ein Beitrag zur Archäologie und Geschichte des sarmatischen Barbaricums. Anteaus 17-18. (1989)

VADAY 2003 — VADAY, Andrea: Cloisonné brooches in the Sarmatian Barbaricum in the Carpathian basin. ActaArchHung 54. (2003), p. 315-421.

VADAY-SZŐKE 1983 — H. VADAY Andrea - SZŐKE Béla Miklós: Szarmata temető és gepida sír Endrőd-Szujókereszten. = Sarmatischen Gräberfeld und gepidisches Grab in Endrőd-Szujókereszt. CommArchHung (1983), p. 79-132.

VADAY-DOMBORÓCZKY 2001 — H. VADAY Andrea - DOMBORÓCZKY László: Mezőszemere, Kismari-fenék. Spätkaiser-frühvölkerwanderungszeitliches Gräberfeldsdetail. = Mezőszemere-Kismari-fenék. Késő-császárkori-, kora népvándorláskori temetőrészlet. Agria 37. (2001), p. 5-206.

DIE VANDALEN — Die Vandalen. Die Könige. Die Eliten. Die Krieger. Die Handwerker. Ausstellung im Weserrenaissance Schloss Bevern. Nordstemmen, 2003.

VINOKUR 1979 — VINOKUR, I. SZ: Ružičanski mogil'nik. In: Mogil'niki černahovskoj kultury. Moskva, 1979. p.112-141.

VIRÁG 2002 — M. VIRÁG, Zsuzsanna: Data on the middle Copper Age archaeological topography of Budapest environs (sites of the Ludanice Culture). Adatok Budapest középső rézkorának topográfiájához (A Ludanice kultúra lelőhelyei). BudRég 36. (2002), p. 3-113.

VÖRÖS 1981 — VÖRÖS Gabriella: Adatok a szarmatakori női viselethez. = Angaben zur sarmatenzeitlichen Frauentracht. CommArchHung (1981), p. 121-135.

VÖRÖS 1986 — VÖRÖS Gabriella: Hunkori leletek a szeged-szőregi homokbányából. = Funde der Hunnenzeit aus der Sandgrube von Szeged-Szőreg. MFMÉ (1986), p. 15-30.

VÖRÖS 1996 — VÖRÖS Gabriella: Temetkezési szokások és viselet egy dél-alföldi szarmata temetőben (Szeged-Tápé). = Bestattungssitten und Trachten eines sarmatischen Gräberfeldes in der Südlichen Tiefebene (Szeged-Tápé). MFMÉ - Stud Arch 2. (1996), p. 111-176.

VÖRÖS 2003 — VÖRÖS Gabriella: A ruhák aljának gyöngyözése a Madaras-Halmok szarmata temető sírjaiban (Statisztika-tipológia). = Der perlenverziete Saum von Bekleidungsstücken in der Gräbern des sarmatischen Gräberfeldes Madaras-Halmok (Statistik-Typologie). MFMÉ-StudArch 9. (2003), p. 145-150.

VÖRÖS 2006 — VÖRÖS Gabriella: Az alföldi jazigok hagyatékának kronológiai problémái. In: Múzeumi kutatások Csongrád megyében 2005. / Szerk.: Tóth I. Szeged, 2006. p. 21–29.

WERNER 1956 — WERNER, Joachim: Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches. In: Bayerische Akademie der Wissenschaften, N. F. 38 A., München, 1956.

ZASETSKAYA 1979 — ZASETSKAYA, Irina Petrovna: Bosporskie sklepy gunnskoj epohi kak hronologičeskij etalon dlja datirovki pamjatnikov Vostočnoevropeiskih stepej. KSIA 158. (1979), p. 5–17.

ZASETSKAYA 1994 — ZASETSKAYA, Irina Petrovna: Kultura kočevnikov južnorusskih stepej v gunnskuju epohu (konec IV–V vv.) = Nomadic culture of the South Russian steppelands: the end of the fourth and the fifth centuries A.D. Sankt-Peterburg, 1994.

ZOLTAI 1941 — ZOLTAI, Lajos:Die Hügelgräber der römischen Kaiserzeit in Hortobágy.In: Laureae Aquincenses – Aquincumi babérágak 2. DissPann Ser. 2. No. 11. (1941), p. 269–308, 326–342.

ZSIDI 1987 — ZSIDI Paula: A Budapest XI. kerületi Gazdagréten feltárt 4–5. századi temető. = Das auf dem Gazdagrét (Budapest XI. Bez.) freigelegte Gräberfeld aus dem 4–5. Jahrhundert. CommArchHung (1987), p. 45–72.

GRABFUNDE AUS DER FRÜHEN VÖLKERWANDERUNGSZEIT IM GEBIET VON BUDAPEST

Die archäologische Hinterlassenschaft der Bewohner des Budaer und Pester Donauufers im 5. Jahrhundert ist wenig bekannt. Nach unseren heutigen Kenntnissen bewohnte ein kleiner Überrest der spätrömischen Bevölkerung weiter die früheren Wohnstätten in Aquincum und seiner weiteren Umgebung; die neuen Ansiedler bestatteten auf der Pester Seite im Tal des Rákos patak (Rákos-Bach), auf der Budaer Seite auf dem Gebiet der römischen *canabae* und in der Nähe des Donauufers. Die geringe Anzahl von frühvölkerwanderungszeitlichen Fundkomplexen läßt die detaillierte Publizierung der bisher nur durch Erwähnungen bekannten drei Gräber als begründet erscheinen.

1. X. Keresztúri út 162, Nordufer des Rákos-Baches

Im März 1969 wurden nördlich von der Keresztúri út, bei der Vertiefung des provisorischen Bettes des Rákos-Baches, in ca. 60 cm Tiefe Menschenknochen gefunden *(Abb. 1.3, FO 1)*. Bei der Auffindung lagen nur Becken und Unterschenkelknochen *in situ*; die Knochen des Oberkörpers und der Schädel waren mit dem lockeren Sand der Uferböschung herabgefallen. Im Sand auf der Sohle des Bettes stießen die Berichterstatter auf den intakten Schädel und einen Tonkrug mit abgebrochenem Henkel. Sie legten die in der Uferböschung *in situ* in S-N-Richtung liegenden Unterschenkel frei, bei denen sich allerdings keine Beigaben mehr befanden. Auf dem Grund des Bettes sammelten sie auch die übrigen Knochen des Oberkörpers ein. In der Nähe der Halswirbel gelang ihnen, einen intakten Goldtorques mit Halbmondanhänger zu finden. Im herabgefallenen Ufersand lag unweit des Torques auch eine stark oxydierte Lunula-Bronzefibel mit zerbrochener Nadelkonstruktion. Die Berichterstatter übergaben die Funde dem Budapester Historischen Museum und die Menschenknochen dem Archäologischen Institut der Ungarischen Akademie der Wissenschaften zur Untersuchung. Gemäß der anthropologischen Bestimmung hatte man in dem Grab einen etwa 20-25 Jahre alten Mann bestattet.

Während meiner Ortsbegehung untersuchte ich die etwa 4 m hohe Nord- und Südböschung des provisorischen Bachbettes gründlich. Unter der 20-25 cm dicken oberen Humusschicht zog sich eine reine Flußsandschicht hin, in der ich keine weitere Eingrabung entdecken konnte. Die Kanalisationswerke ließen im Laufe des April in der Umgebung des Grabes beide Seiten des Bachbettes maschinell abhobeln. Auch bei diesen Erdarbeiten war ich anwesend. In der Umgebung des Grabes mit Goldschmuckbeigabe fand sich auf den den Bachlauf einfassenden Sanddünen im Umfeld von 200-250 m keine Bestattung oder sonstige archäologische Erscheinung.

Beschreibung und Analyse der Funde

Goldtorques. Viereckiger Querschnitt, aus tordiertem Draht, mit Schlaufen- und Hakenverschluß. Der Drahtabschnitt vor dem Verschlußteil war rund gehämmert. In der Mitte des Torques hing ein hufeisenförmiger, goldgegossener Anhänger mit halbrunden Enden. Die gerillte Anhängeöse war gebogen an den Anhänger angelötet. Die Farbe des Goldes von Torques und Anhänger stimmt überein, Abnutzungsspuren waren an beiden nicht zu erkennen. Dm: 14,5 cm. Draht-Dm: 0,2 cm. Anhänger-Dm: 1,8 cm. Gewicht zusammen mit Anhänger: 13,37 g *(Abb. 1.1, 1a; Abb. 2.1)*.

Lunula-Bronzefibel. Gegossene, flache lunula- oder peltaförmige Scheibe, an den Enden in Doppelzacken gespalten, weitere Zacken am Gipfel der Wölbung. Auf der Vorderseite der Fibel konnten bei der Auffindung noch Teile des Silberblechbelages beobachtet werden, die bei der Restaurierung vernichtet wurden. In der Mitte des Bleches ist die 1 mm vertiefte Stelle einer runden Email- oder Steineinlage zu erkennen, mit einem Befestigungsloch in der Mitte. Den Rand der runden Einlage umgibt eine schwach sichtbare punzierte Punktreihe. Auf der Rückseite sind vom Federhalterblech und dem Nadelblech nur abgebrochene und abgenutzte Stümpfe erhalten. Dm: 4 cm *(Abb. 1.2; Abb. 2.2-2a)*.

Tonkrug. Dunkelgrau, geglättete Oberfläche, scheibengedreht. Rand trichterförmig nach außen gebogen. Rand an zwei Stellen etwas eingedrückt, um das Ausgießen der Flüssigkeit zu erleichtern. Auf dem Hals eine plastische Rippe, unter der das Bandhenkelfragment ansetzt. Der Henkel weist einen alten Bruch auf. Am Hals und auf dem oberen Drittel längs eingeglättete Linienzier. Oberfläche stark abgenutzt, oberste Schicht an mehreren Stellen abgelöst, besonders links vom unteren Henkelansatz. H: 17 cm. Rand-Dm: 6,8 cm. Boden-Dm: 6 cm *(Abb 3.1a-f)*.

Da die Zusammengehörigkeit der Funde chronologisch problematisch ist, muß erwogen werden, ob sie wirklich zu einem Grab gehörten.

Tatsache ist, daß in der herabgebrochenen Sandböschung des provisorischen Bachbettes im März 1969 nur ein einziges Skelett gefunden wurde; andere Bestattungen konnten weder in der Sandböschung noch in dem maschinell abgehobelten Gelände gefunden werden. Die Zusammengehörigkeit von Torques und Hufeisenanhänger wäre schwer zu bezweifeln. Der intakte Tonkrug wird aller Wahrscheinlichkeit nach in der Umgebung des Schädels oder Oberkörpers gestanden haben. Die Lunulafibel befand sich vermutlich auf dem Oberkörper oder in der Beckengegend.

Formparallelen des Torquesanhängers, des Halbmond/Hufeisenanhängers *(Abb. 1.1a)* finden sich im frühesten, d. h. dem ins 1. Jahrhundert n. Chr. datierten sarmatischen „Fundhorizont". Die historischen und archäologischen Angaben und die Forschungsgeschichte der Einwanderung der Sarmaten haben jüngst Eszter Istvánovits und Valéria Kulcsár detailliert zusammengefaßt. Den frühesten Teil des sarmatischen Fundmaterials macht der Goldschmuck der Frauengräber aus, die auflagenverzierten Ohrringe, Lunulaanhänger, Goldblechflitter, Gold- und Karneolperlen und Torques. Die Autorinnen weisen deutlich auf die Schwierigkeiten der Interpretation des „Goldhorizonts" hin: Die Vorbilder der Gegenstandstypen finden sich weder in der östlichen Steppe noch im Pontusgebiet, der Fundhorizont besteht nur aus Frauengräbern, ist auf einen relativ engen chronologischen Rahmen beschränkt, weist auf zahlenmäßig kleine Bevölkerung hin, hat keine Fortsetzung usw. Zur Lösung dieser Widersprüche bieten sich mehrere Erklärungen an, unter ihnen die Unfaßbarkeit der frühen Hinterlassenschaft nomadisierender Völker und die - im übrigen sehr wahrscheinliche - Hypothese, daß die Sarmaten anfangs nur mit ihren Kampfformationen, den Söldnertruppen, im Karpatenbecken auftauchten. Eszter Istvánovits und Valéria Kulcsár erkennen zugleich die Fehlerquellen der Absonderung des Fundhorizontes, den im übrigen auch Mihály Kőhegyi als „von niedrigem Bewertungsgrad" qualifizierte: 1. Die allgemeine Beraubtheit der sarmatenzeitlichen Gräberfelder erstreckt sich nicht auf diesen Kreis. Offensichtlich sähe die Repräsentation der Edelmetallgegenstände anders aus, wenn wir den originalen Beigabenbestand der übrigen Gräberfelder kennen würden. 2. Im Zusammenhang mit dem Goldtorques aus Grab 140 vom Fundort 161 von Nyíregyháza-Felsősima besteht die Möglichkeit, daß die Datierung der Gegenstandstypen streng innerhalb des 1. Jahrhunderts wahrscheinlich weiter ausgedehnt werden muß.

Die Lunulaanhänger wurden vor allem im Gebiet zwischen Donau und Theiß, als Streufunde an der oberen und mittleten Theiß sowie am Südufer der Körös gefunden. Der letzten Zusammenstellung von Istvánovits-Kulcsár zufolge sind Goldanhänger bisher von 17 Fundorten bekannt: 1. Gyulavarsánd-Laposhalom; 2. Gegend von Csongrád und Szentes; 3. Dunakeszi-Székesdűlő; 4. Gegend von Eger (?); 5. Füzesabony-Kastély-dűlő Grab 150; 6. Kecel-Csukástó; 7. Kelebia-Vermesjárás; 8. Kiskőrös-Vágóhídi dűlő, Seregélyes Grab 7 und 17; 9. Kiskunfélegyháza-Kecskeméti út; 10. Kiskunmajsa-Kuklás Jenő földje; 11. Mezőcsát-Hörcsögös Grab 56; 12. Gegend von Monor; 13. Nagykörü-Marsó tanya; 14. Örvény-Seres Zsigmond szőlője; 15. Szeged-Csongrádi út Grab 24; 16. Tápiószele-Szumrák; 17. Tenk-Homokbánya.

Die angeführten Stücke gehören zum verbreitetsten Typ der aus dem Sarmatengebiet bekannten Goldblech-Halbmondanhänger, von dem Mihály Kőhegyi sechs Varianten unterschieden hat. Charakteristisch für sie sind die in der Mitte hervorstehende gepreßte Rippenzier und die runde Zellenglaseinlage an beiden Enden. Häufig ist die omegaförmige oder dreieckige, blaue oder schwarze, mit Zellenwand eingefaßte Glaseinlage unter der Aufhängeöse, im Ineren des Halbmondes. Die Formähnlichkeit der Exemplare aus der Tiefebene ist so groß, daß Eszter Istvánovits und Valéria Kulcsár neben der Anerkennung der Herkunft der Schmuckform aus dem Schwarzmeergebiet mit Recht die Möglichkeit einer lokalen Herstellung der hufeisenförmigen Anhänger erwogen.

Der Anhänger mit 1,8 cm Dm aus dem Grab am Rákos-Bach unterscheidet sich hinsichtlich der Herstellungstechnik von den sarmatenzeitlichen Anhängern. Während diese - mit Ausnahme des einzigen, zeitlich fraglichen Exemplars aus dem Kom. Csongrád - aus gepreßtem Blech bestehen, ist der Anhänger vom Rákos-Bach gegossen. Ein wichtiger Unterschied ist, daß die Halbkugeln an den Spitzen unseres Halbmondanhängers nicht mit Glaseinlagen ausgefüllt, sondern Teile des Gußstückes sind. Die Form der zelleneingefaßten Glasstücke wurde bei dem Exemplar am Rákos-Bach in den Gußmodel einbezogen.

Bereits Mihály Kőhegyi hatte darauf hingewiesen, daß die Variante der im Wachsausschmelzverfahren hergestellten Halbmondanhänger mit Kugelenden in der Tracht der Bewohner griechischer Schwarz-

meersiedlungen aufgetaucht sei. Eines dieser Beispiele ist der goldene Hufeisenanhänger in einem beraubten Grab des Kurgangräberfeldes aus dem 3.-2. Jahrhundert v. Chr. von Petuchovka, dessen gekerbte Aufhängeöse eine kleine Rosette ziert. In Pannonien trugen die eingeborenen Kelten-Eraviskerfrauen, wie dies der Darstellung eines Aquincumer Grabsteins zu entnehmen ist, um den Hals Halbmondanhänger am Band. Auf den Bezug der römerzeitlichen Lunula zu orientalischen Kulten weist der an einer geflochtenen goldenen Halskette getragene Anhänger in der Hamilton-Sammlung hin, dessen Aufhängeöse mit dem Attribut des ägyptischen Frühlingsgottes Horus, mit der Uraeus-Schlange geschmückt wurde. Zwischen die Kugelenden anderer Goldlunulen wurden vieleckige Perlen mit geschliffenen Ecken eingepaßt. Der Halbmond mit Kugelenden als astrales Symbol kommt auf römischen Grabsteinen Pannoniens vor allem im NO-Teil der Provinz auf Grabstelen vor, auf denen die Toten nach Feststellung von András Mócsy noch lokale (nicht lateinische) Namen tragen.

Das Symbol der Göttin Selene-Luna, das Halbmondamulett, findet sich seit dem 1. Jahrhundert im Material römischer Gräberfelder. Eine römische Parallele (Silberanhänger von Kempten Grab 278, zwischen den Lunulabögen Glaseinlage in Phallusform) der sarmatischen Anhänger mit Kugelenden, ergänzt durch dreieckige oder tropfenförmige Zusätze, steht unzweifelbar mit dem Fruchtbarkeitskult in Beziehung. Diese spezielle Form der Lunulaanhänger erscheint in Pannonien zwischen frühkaiserzeitlichen Funden. Aus dem spätrömischen Gräberfeld von Szentendre wurde zusammen mit einer nor-pannonischen Flügelfibel eine granulatverzierte Silberlunula mit gefurchter Aufhängeöse und Kugelenden veröffentlicht. Alán Kralovánszky stellte in seiner Studie über die Halbmondanhänger des 10.-11. Jahrhunderts fest, daß die apotropäischen und glückbringenden Anhänger bei den Ackerbauervölkern zur Tracht der Frauen und Kinder gehörten, von der Urzeit bis ins Mittelalter. Die Beliebtheit der Lunulaanhänger ließ auch in der spätrömisch-frühvölkerwanderungszeitlichen Periode nicht nach.

Die Sarmaten konnten die Lunulaamulette mit Kugelenden bei den Griechen im Schwarzmeergebiet, den Alanen im Vorkaukasus oder den pannonischen eingeborenen Eraviskern kennengelernt und übernommen haben. Die Herstellung der lokalen Variante der kleinen Anhänger verlangte keine komplizierte Technik; die pannonischen Werkstätten konnten sie ebenso herstellen wie die sarmatischen Metallhandwerker in der Tiefebene. Der Goldanhänger des Grabes am Rákos-Bach ist, wenn man die Zusammengehörigkeit der Fundstücke des Grabes akzeptiert, ein Exemplar aus der spätesten Periode der Lunulaanhänger mit Kugelenden, der Periode D_1 der Völkerwanderungszeit. Da weder am Torques noch am Anhänger Gebrauchsspuren zu erkennen sind, können sie nicht als die am frühesten gefertigten Gegenstände des Grabkomplexes gelten.

Aufgrund der Forschungen von Mihály Párducz, Mihály Kőhegyi und Andrea Vaday wird heute akzeptiert, daß die goldenen Exemplare der tordierten Torques typische Schmuckstücke der frühen Sarmatenzeit sind. Die bisher bekannten Exemplare der sarmatischen Goldtorques wurden durch zwei ineinander gefügte Haken geschlossen. Der Sammlung von Eszter Istvánovits und Valéria Kulcsár gemäß kamen aus der ungarischen Tiefebene in acht Fällen Goldtorques in Museumssammlungen. 1. Budapest-Káposztásmegyer (Gewicht: 13,18 g); 2. Dunavecse; 3. Füzesabony-Kettőshalom Grab 1; 4. Mezőcsát-Hörcsögös Grab 63; 5. Nyíregyháza-Felsősima, Gyebrástanya; 6. Szank-Móricgát (Gewicht: 19,5 g); 7. Törökszentmiklós-Surján-Újtelep Grab 54; 8. Újszilvás-Gólyajárás Grab 1.

Die aus den Publikationen bekannten sieben tordierten Exemplare werden durch an beiden Enden umgebogene Haken geschlossen. Die unter authentischen Umständen gefundenen Goldtorques gehörten in zwei Fällen zur Frauen- (Mezőcsát-Hörcsögös Grab 63 und Szank-Móricgát) und in einem Falle zur Männertracht (Újszilvás-Gólyajárás); um letzteres kann es sich auch bei dem Grab am Rákos-Bach handeln. Das Tragen der Goldtorques kann also bei beiden Geschlechtern beobachtet werden, obwohl der Anteil sich wohl zugunsten der Männer verschieben kann.

Die räumlich nächstliegende Parallele des Goldtorques am Nordufer des Rákos-Baches *(Abb. 2.1)* ist aus dem Nordteil der Pester Gemarkung, aus Káposztásmegyer bekannt. Über die Fundzusammenhänge des als Streufund ins Ungarische Nationalmuseum gelangten Torques ist nichts Sicheres bekannt. Der Schlaufen-Haken-Verschluß wurde nach der Feststellung von Andrea Vaday und Eszter Istvánovits bei den sarmatischen Ohrringen seit der Mitte des 2. Jahrhunderts verwendet. Die Obergrenze der Verwendung der mit Schlaufe und Haken geschlossenen Ohrringe ist das 5. Jahrhundert, wie dies Gabriella Vörös z. B. mit dem Fundkomplex im Grab von Szeged-Szőreg-Homokbánya belegte. Nicht wahrscheinlich

ist, daß die Schlaufen-Haken-Konstruktion ausschließlich bei den Torques aus Buntmetall und den kleineren Ohrringen verwendet wurde. Der Zweihakenverschluß benötigt einfach einen kürzeren Draht; Diese Art, die Goldtorques zu schließen, wird vermutlich durch Materialeinsparung erklärt.

Die Analogien der Torques-Anhänger-Kombination im Grab am Rákos-Bach finden sich in einem sehr großen Gebiet und vertreten mehrere Jahrhunderte. Eine Richtung der Verbreitung führt in Richtung des römischen Schmuckes, in dem Torques mit Halbmondanhänger oder Bulle in der Männer- und Frauentracht gleicherweise vorkommen. In der Castellani-Sammlung hängt an einem mit zwei Schlaufen geschlossenen tordierten Goldtorques eine runde Bulle. Bei den Germanen hatte das Tragen des Torques eine besondere Bedeutung. Goldtorques und goldene Armreife sind die Würdezeichen in barbarischen Königsgräbern des 3.-5. Jahrhunderts (Hassleben, Céke, Osztrópataka, Sackrau, Pietroasa usw.). Wie Michael Schmauder in seiner detaillierten Zusammenfassung nachwies, kann das Tragen des Torques in spätantiker Zeit, im römischen Milieu, amtliche rangbezeichnende Funktion gehabt haben, mit bestimmendem militärischen Charakter.

Die andere Richtung der Torques-Lunula-Schmuckzusammensetzung führt nach Osten in das nördliche und östliche Küstengebiet des Schwarzen Meeres. Die alanischen Aristokraten des Kuban'-Gebietes trugen Halsschmuck aus glattem Golddraht mit Schlaufen-Haken-Verschluß schon im 1.-2. Jahrhundert. In den Katakomben von Kertsch wurden am Ende des 4. Jahrhunderts bis in die ersten Jahrzehnte des 5. Jahrhunderts die Mitglieder der lokalen Aristokratie mit ihrem Schmuck versehen bestattet: mit Diademen, goldblechüberzogenen Fibeln, Goldtorques mit Schlaufen-Haken-Verschluß. Kleine tordierte goldene Halsringe mit 8,5-11,1 cm Dm lagen in den Kindergräbern der Kertscher Katakomben. Die in die Kölner Diergardt-Sammlung gelangten tordierten Goldtorques mit Schlaufen-Haken-Verschluß hat Inciser Gürçay Damm aufgrund der Kertscher Parallelen in die erste Hälfte des 5. Jahrhunderts datiert. Es verdient Erwähnung, daß bei den südrussischen Goldtorques ebensowenig Spuren des Gebrauchs zu erkennen sind wie bei dem Exemplar am Rákos-Bach. Aus dem Fehlen von Abnutzungsspuren kann darauf geschlossen werden, daß die Goldgegenstände unmittelbar vor der Bestattung hergestellt worden waren.

Von der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts, von der Hunnenzeit an wurde der massive, schwere Goldtorques zu einem wichtigen Bestandteil der Männertracht. Michael Schmauders Zusammenfassung gemäß hat den Torques als Rangbezeichnungsschmuck die hunnische militärische Führungsschicht im Karpatenbecken vom spätantiken Heer übernommen. Die Goldtorques junger Knaben werden vererbte Rangsymbole gewesen sein. Einen glatten Goldtorques mit Schlaufen-Haken-Verschluß trug der etwa 10 jährige Junge von Keszthely-Téglagyár. Allerdings hat sein Goldschmuck mehr als das sechsfache Gewicht des Torques am Rákos-Bach.

Der Typ der Lunulafibel vom Rákos-Bach *(Abb. 2.2-2a)* war nach den summierenden Arbeiten von Ibolya Sellye und Erzsébet Patek in den römischen Siedlungen an Donau (Carnuntum, Brigetio, Intercisa, Gradise, Novi Banovci) und Drau (Poetovio und Siscia) verbreitet. Am Oberrhein mag diese Fibelform besonders beliebt gewesen sein. Emilie Riha verröffentlichte eine ganze Serie ähnlicher Fibeln aus Augst und Kaiseraugst, die großenteils den Schichtenangaben gemäß in die Zeit vom Ende des 1. bis zur 2. Hälfte des 2. Jahrhunderts zu datieren sind. Aufgrund der Begleitfunde ist bloß bei zwei Exemplaren damit zu rechnen, daß sie am Ende des 4. Jahrhunderts in die Erde gelangten. Aus dem Sarmatengebiet kenne ich keine Lunulafibel mit Email. Möglicherweise hat der junge Mann vom Rákos-Bach die alte Bronzefibel mit unbrauchbarer Nadelkonstruktion sekundär verwendet, als Gürtelbeschlag.

Die Gefäßbeigabe des Grabes am Rákos-Bach gehört zu den spätrömischen Krügen mit eingeglättetem Hals *(Abb. 3)*. Mit seinem feinen Material, seiner guten Bearbeitung auf der Töpferscheibe, seiner dunklen, geglätteten Oberfläche sowie dem etwas eingedrückten Rand, kurzen Hals und hohen Fuß stellt dieser Krug in seiner Gruppe eine neue Variante dar. Die Krugform tauchte in Pannonien in der zweiten Hälfte des 4. Jahrhunderts auf (Ottományi Typ 9). Ihre Verwendung wurde schnell international und verbreitete sich in der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts auch im Karpatenbecken. Nach Katalin Ottományis Feststellung stellen das Ende das Krugtyps mit trichterförmigem Rand und eingeglättetem Hals die Krüge des Murga-Typs in Einzelgräbern des 5. Jahrhunderts dar *(Abb. 4.2)*. Der Krug im Grab am Rákos-Bach ist eine Variante der sog. „Föderatenkeramik", deren Exemplare im spätsuebischen Siedlungsgebiet sowie am norischen und pannonischen Donaulimes von

Jaroslav Tejral gesammelt wurden. Ähnlich geformte, wenn auch größere Krüge wurden in Gräbern des 5. Jahrhunderts nördlich der Donau, am Unterlauf der Garam/Gran und an der Tarna gefunden. Die Beigabe im Grab des bewaffneten Mannes von Tarnaméra-Urak dűlője ist das am schönsten bearbeitete, streifenverzierte Exemplar der Krüge Typ Murga mit geglätteter Oberfläche *(Abb. 4.4)*. Auf der Csepel-Insel wurde ein weiterer, indirekt auf die hunnenzeitlichen Führer dieses Raumes verweisender Gegenstand freigelegt. Im Frauengrab 195 des awarenzeitlichen Gräberfeldes von Háros wurde ein großer scheibengedrehter Krug Typ Murga mit Einglättverzierung an Hals und Bauch gefunden Der Krug kann ursprünglich die Gefäßbeigabe einer ranghohen hunnenzeitlichen Person gewesen sein *(Abb. 4.3)*, die von Awaren gefunden (Grabberaubung?) und vielleicht auch in Gebrauch genommen wurde (die unter dem Rand eingeritzten Kerbschriftzeichen können sowohl vom hunnischen als auch vom awarischen Besitzer stammen), dann wieder in die Erde kam, diesmal als Gefäß für das awarische Trankopfer. Bei den Awaren von Csepel-Háros sind im übigen auch schon früher antike Gegenstände aufgetaucht, so befanden sich in den Taschen römische Bronzegegenstände und neuerdings eine bronzezeitliche Bronzekopfnadel im Beinbehälter (die offensichtlich auch benutzt wurde).

Die Krüge in hunnenzeitlichen Gräbern mit Waffen sind höher als der Krug vom Rákos-Bach, haben einen weiteren Mund und längeren Hals, ihr Boden ist gerade abgeschnitten oder leicht gegliedert, die Oberfläche meist ungeglättet. Es ist gewiß kein Zufall, sondern spricht für die Zugehörigkeit des Kruges vom Rákos-Bach zur vorigen Gruppe, daß seine Größe und Oberflächenbearbeitung am ehesten dem geglätteten Exemplar in einem Männergrab von Arrabona mit künstlich deformiertem Schädel, aber ohne Waffen ähnelt *(Abb. 4.1)*. Der Zeitpunkt, an dem die Grabbeigaben des Mannes vom Rákos-Bach in die Erde kamen, wird von der Herstellungszeit des spätesten Gegenstandes, des Tonkruges, bestimmt. Die Bestattung des jungen Mannes mit Goldtorques ist in die Periode vor der Hunnenbesetzung der Provinz, in die Jahrzehnte um die Wende 4./5. Jahrhundert zu datieren.

2. XVI. SASHALOM, ZALAVÁR UTCA 7

Am 3. Mai 1988 stieß der Eigentümer des Grundstückes Zalavár u. 7, István Szűcs, beim Graben einer Kalkgrube auf Menschenknochen. Nach dem Finden der Fußknochen meldete er die Grabentdeckung dem Museum. Die Freilegung - mit Hilfe des Grundstücksinhabers - führte ich im Laufe der Augenscheinnahme noch an demselben Tag durch. Das Skelett lag in der Mitte des Grundstücks, neben dem in N-S-Richtung verlaufenden Wasser- und Gasleitungsgraben *(Abb. 5.1-2)*. Dank der Freundlichkeit des Eigentümers wurde im unbebauten südöstlichen Grundstücksteil im Mai-Juni 1988 die Untersuchung der Grabumgebung möglich, die aber ergebnislos blieb. Wir fanden auch keine weitere Bestattung in den Nachbargrundstücken Hrsz. 100040 und 100035 *(Abb. 5.1)*.

BESCHREIBUNG DES GRABES UND DER FUNDE

Frau, 45-50jährig. *T:* 96 cm. O: *SO-NW* (8-40). *Skelett-L:* 165 cm. Gestrecktes Skelett in gutem Zustand (vgl. Appendix 2. Schädel: *Abb. 11.1a-b)*. Außer den vom Finder mobilisierten Fußknochen lagen die Knochen des Skeletts in anatomischer Ordnung; das mobilisierte rechte Schlüsselbein kann jedoch auf eine Störung verweisen *(Abb. 6.1-3)*.

1. Hinter dem Schädel auf die Seite gekipptes, auf der Handscheibe gedrehtes, aus kieselhaltigem Material schwarz gebranntes, dickwandiges *Tongefäß* mit geglätteter Oberfläche. H: 14,2 cm. Rand-Dm.: 6,6 cm. Boden-Dm: 6,2 cm *(Abb. 8.6; Abb. 9.6)*.

2. Unter dem rechten Schlüsselbein zwei etwas schräg liegende Stücke eines einschneidigen Eisenmessers mit dem Griff in Richtung Schädel. Im Grab gemessene L: 12,5 cm *(Abb. 8.5; Abb. 9.7)*.

3. Neben dem Messer, an der rechten Seite des Unterkiefers, dünner *Bronzering*. Dm: 1,9 cm *(Abb. 8.1; Abb. 9.2)*.

4. An der linken Seite des Unterkiefers zwischen zwei Perlen gegossener, geschlossener flacher *Bronzering*. Dm: 1,8 cm *(Abb. 8.2; Abb. 9.3)*.

5. Auf beiden Seiten des Unterkiefers, an den Halswirbeln und auf den Rippen bis ans Ende der untersten Rippen Perlenkette aus *Bernstein-, Karneol-* und *Glasperlen*. 35 St. Bernsteinperlen, 25 St. gerundete weinrote Karneolperlen, 8 St. weiße und durchscheinend grüne, gerippte Glasperlen, 2 St. db kugelförmigedurchscheinend farblose Glasperlen, 1 St. gestaucht kugelförmige gelbe Glasperle. Die Perlen wurden von der Restauratorin Ágnes Hunyady in der im Grab beobachteten Reihenfolge aufgefädelt (insgesamt 71 St.) *(Abb. 7.1; Abb. 9.1)*.

6. Außen am linken Oberarm *eiserne Häkelnadel* mit rundem Querschnitt und umgebogenem Ende. Das Ende zum Griff hin ist spitz. L: 2,6 cm *(Abb. 8.3; Abb. 9.4)*.

7. Außen an den linken Unterarmknochen doppelkonischer *Spinnwirtel aus Ton*, grau mit schwarzen Flecken, eine Seite flach, die andere steil. Am verbreiterten Rand der flachen Seite umlaufende eingeglättete Linienverzierung. Dm: 3,2 cm. H: 2 cm *(Abb. 8.4; Abb. 9.5)*.

BESTATTUNGSBRAUCH

Die Orientierung des Grabes, SO–NW, ist eine seltenere Variante als die in der Sarmatenzeit häufigste SW–NO-Richtung der S–N-Orientierung. Die Orientierung des Grabes in der Zalavár utca ähnelt der SO–NW-Orientierung des großen Teils des „A"-Gräberfeldes von Tápé-Malajdok; derartig gerichtete Bestattungen machen fast die Hälfte des Gräberfeldes aus, 43,4%. Der Mann mit Schwert und Lanze im hunnenzeitlichen Grab 13 im Gräberfeld von Alattyán wurde in SO–NW-Richtung bestattet. Die Richtung des Grabes in der Zalavár utca stimmt mit der Orientierung des Grabes von Mezőkövesd-Mocsolyás einer mit in die letzte Periode der Hunnenzeit, ins mittlere Drittel des 5. Jahrhunderts datierten Blechfibeln bestatteten Frau überein.

DIE FUNDE

Das enghalsige Gefäß des Grabes in der Zalavár utca enthielt gewiß ein Getränk *(Abb. 8.6; Abb. 9.6)*. Die Gefäße zur Lagerung und zum Verzehr von Getränken, die Ton- und Glaskrüge, die Becher machen im Fundmaterial der provinzialen Gräberfelder in spätrömischer Zeit die Mehrheit der Keramik aus. Wahrscheinlich dieselbe Tendenz kommt auch in der Keramik des Barbaricums zum Tragen. Eine Zunahme der Zahl der Krüge und der Formvarianten ist im 4.–5. Jahrhundert typisch. Das Abstellen der Gefäße am Kopf ist in den sarmatischen Frauengräbern die Ausnahme und auch in Kreisen der spätrömischen Provinzialbevölkerung untypisch, bei den hunnenzeitlichen Bestattungen jedoch allgemeiner Brauch (Keszthely-Téglagyár, Lébény, Lengyeltóti).

Im Grab in der Zalavár utca wurde das Gefäß umgestürzt gefunden, was auf eine Sargbestattung hinweist, obwohl in dem trockenen sandigen Boden keine Sargspur beobachtet werden konnte. Ich kenne zwei Formparallelen dieses Gefäßes. Die eine stammt aus dem Männergrab in der Lerchengasse 1 von Mödling, südlich von Wien. An der Wand des mit dem 14,2 cm hohen Gefäß der Zalavár utca fast gleich hohen (14,6 cm) geglättet schwarzen Mödlinger Gefäßes mit Netzeinglättung zeigt der Ansatz eines Bandhenkels, daß es als Krug gefertigt worden war *(Abb. 11.3)*. Der Mödlinger Krug war zusammen mit einem kelchartigen Glasbecher mit Wellenlinienapplikation *(Abb. 11.2)* ins Grab gelegt worden; letzterer bestätigt die Datierung auf das Ende des 4. bis zur Mitte des 5. Jahrhunderts. Jaroslav Tejral datierte das Mödlinger Gräberfeld in den Horizont D_2 (410–425). Eine henkellose Variante entdeckte ich unter den Gräberfeldfunden des Fundortes Jucknaitschen der Masurischen Seenplatte, wo sie die typische Gefäßform des auf 450–550 zu datierenden Fundhorizontes ist.

Das einschneidige Eisenmesser des Grabes in der Zalavár utca *(Abb. 8.5; Abb. 9.7)* und die hakenköpfige Eisennadel *(Abb. 8.3; Abb. 9.4)* gehören zu den üblichen, den Gegenständen ohne Datierungswert der frühen Völkerwanderungszeit. Das Eisenmesser und der dünne, Aufhängezwecken dienende Bronzering *(Abb. 8.1)* unter dem rechten Schlüsselbein lagen offensichtlich nicht dort, wo sie getragen wurden. Ihre Lage deutet vielleicht auf eine Grabstörung hin. Es ist vorstellbar, daß es sich bei dem Grab in der Zalavár utca um ein Beispiel aus dem 5. Jahrhundert des von Valéria Kulcsár erkannten sarmatenzeitlichen (ins 2.–3. Jh. datierbaren) Brauches handelt, Messer und Gefäß zusammen ins Grab zu legen.

Ein Teil der zumeist zerbrochen gefundenen Metallnadeln sind als Trachtgegenstände, als Haarnadeln, Kleiderärmel oder Gürtel zusammenfassende „Sicherheitsnadeln" zu bestimmen. Ein erheblicher Anteil der Eisen- und Bronzenadeln lag aber als Arbeitswerkzeug in den Frauengräbern des Barbaricums.

Die hölzernen oder beinernen Nadeln mit Hakenkopf wurden für in Häkeltechnik hergestellte handwerkliche Erzeugnisse (Netze, Seile, Schnüre, Teppiche, Geldbeutel, Taschen, Gefäßbehälter usw.) sehr wahrscheinlich seit der Urzeit verwendet. Eisen- und Bronzenadeln mit gebogenem Kopf fanden sich aus spätrömischer Zeit. Der Kopf der eisernen oder bronzenen Häkelnadeln im Barbaricum hatte 2–3 mm Dm, also wird auch der Häkelfaden von ähnlicher Dicke gewesen sein. Auf dem spitzen Ende der Nadel wurde ein Holz- oder Beingriff befestigt; die Griffreste sind an einigen Exemplaren zu beobachten, so etwa an der Eisennadel von Mezőszemere-Kismari-fenék Grab 44. Die Beigabe von Hakenkopfnadeln ist wahrscheinlich der Brauch einzelner lokaler Gemeinschaften: die meisten Exemplare (in sieben Fällen) lagen im Gräberfeld von Szeged-Felsőpusztaszer.

Der Brauch der Beigabe von Näh- und Häkelnadeln war im 4.–5. Jahrhundert für die germanischen Völker von Nordjütland bis ins Küstengebiet des Schwarzen Meeres typisch.

Wahrscheinlich haben Sarmaten der Tiefebene die aus Vogellangknochen gearbeiteten Nadelbehälter durch germanischen Einfluß übernommen. Der Gebrauch der beinernen Nadelbehälter ist nach der Feststellung von Andrea Vaday und László Domboróczki seit Ende des 3. Jahrhunderts nachweisbar und wird im 4. Jahrhundert üblich.

Die Perlenkette aus 71 Stück des Grabes in der Zalavár utca trug die Besitzerin um den Hals *(Abb. 7; Abb. 9.1)*. 49% der Perlen sind aus Bernstein, sie sind in der Form sehr variabel, es finden sich kugel-, zylinder- und ziegelförmige (TEMPELMANN-MĄCZYŃSKA Form 390, 403, 407) *(Abb. 10.7–9)*, zwei Varianten der doppelkonischen Form (Form 410) *(Abb. 10.10–11)* und unregelmäßig halbkugelförmige (Form 400) *(Abb. 10.12–19)*. 37% der Perlenkette machen die kugelförmigen weinroten Karneolperlen mit enger Bohrung aus *(Abb. 10.4–6)*. In geringster Stückzahl (14%) sind die weißen und grünen kerbverzierten *(Abb. 10. 1–3)* und die faßförmigen weißen und gelben Glasperlen vertreten.

Nach Mitteilung von. Plinius d. Ä. mußten die Römer den Bernstein von den Barbaren kaufen. Der Verkehr des Bernsteinhandels erhöhte sich im Donaugebiet seit dem 5. Jahrhundert merklich. Große Bernsteinperlen waren attraktive Stücke der Halsketten der ostgermanischen adligen Frauen. Die frühere Zylinderform wird von unregelmäßigen Kugel- (gestauchte Kugel und Kugelsegment) und Scheibenformen abgelöst. Einen bedeutenden Teil des Perlenbestandes, der zur Tracht der Blechfibeln und goldblechüberzogenen Fibeln gehörte, machen große Bernsteinperlen aus, wie etwa bei Grab 1 von Laa a. d. Thaya, bei den Funden von Rábapordány-Patyi domb, Csővár Grab 1, Csongrád-Werbőczi utca und Vranja.

Die Zusammensetzung des Perlenbestandes aus dem Grab in der Zalavár utca ist unüblich: Neben dem hohen Anteil von Bernstein ist die große Zahl von kugeligen roten Karneolperlen auffällig. Nach der Feststellung von Mihály Párducz ist der letztere Perlentyp für frühsarmatische Fundensembles typisch. Andrea Vaday erwähnt die kugelförmigen Perlen mit enger Bohrung aus dem Grundstoff Chalcedon ebenfalls als charakteristischen Typ der Frühperiode; aufgrund ihres Vorkommens in Mezőszemere verlängert sie ihre Verwendung bis ins 4.-5. Jahrhundert. Eszter Istvánovits und Valéria Kulcsár halten die kugelförmigen Karneolperlen für ein Charakteristikum des frühsarmatischen Fundmaterials und fügen hinzu, daß einzelne Fundzusammenhänge auf ihre Verwendung an der Wende des 2.-3. Jahrhunderts hinweisen.

Aufgrund des Perlenbestandes aus dem Grab in der Zalavár utca hat es den Anschein, daß der Zeitrahmen der Verwendung von kugelförmigen Karneolperlen noch erweitert werden kann. In der Hunnenzeit finden sich kugelförmige Halbedelsteinperlen auf den erlesensten goldenen Halsketten, so auf dem Geschmeide von Bakodpuszta Grab 1 mit 14 St. Granatperlen, 7 St. Halbkugel- und 6 St. herzförmigen Anhängern mit Fassung. Aus den Streufunden des Gräberfeldes von Ostružnica in Serbien kann geschlossen werden, daß die kugelförmigen Karneolperlen auch mit einem in der Mitte und zweiten Hälfte des 5. Jahrhunderts gegossenen Fünfknopffibelpaar zusammen vorkommen können.

Die Perlenkette aus der Zalavár utca besteht zu 86% aus den wertvollen Perlen aus dem importierten Bernstein und Karneol *(Abb. 7; Abb. 9.1; Abb. 10.4–5, 7–19)*. Eine Perlenkette ähnlicher Qualität und Zusammensetzung fand sich in Viminacium Grab 1582, in dem das zerwühlte Skelett einer jungen Frau mit künstlich deformiertem Schädel lag. Wie bei der Halskette der Zalavár utca kommen in der von Viminacium die großen Bernsteinperlen zusammen mit den kugelförmigen Karneolen und anderen Perlentypen vor, die für den ersten Abschnitt der Phase B von Viminacium (zweites Drittel 5. Jh.) typisch sind. Es ist jedoch anzumerken, daß der Schliff der Bernsteinperlen der Zalavár utca primitiver ist und ihre Formen unregelmäßiger als die von Viminacium sind; Die Perlenkette der Zalavár utca besteht - anders als die von Viminacium mit abwechslungsreicherer Zusammensetzung - aus Perlen nur dreierlei Materials. Da sowohl dem Bernstein als auch dem Karneol von der Urzeit bis heute Heilkräfte zugesprochen werden, ist es nicht ausgeschlossen, daß die Dame der Zalavár utca die Perlen ihrer Halskette in der Hoffnung auf ihre Heil- und Zauberkraft (vgl. im Appendix 2 die Angabe über die Entzündung der Fußknochen!) ausgesucht hatte.

Als Zusammenfassung der Auswertung des Grabes in der Zalavár utca ist festzustellen, daß auf einem Sandhügel am Rákos-Bach in der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts eine ranghohe Dame in einem Einzelgrab bestattet wurde. Möglicherweise wurden nicht lange nach ihrer Bestattung ihr Edelmetallschmuck und die wahrscheinlich auf der Schulter getragenen Fibeln von Grabräubern entwendet. Den Analogien des Tonkruges ostgermanischen Charakters, ihrer Werkzeuge und wertvollen Halskette gemäß hat die Tote des Grabes in der Zalavár utca ihre Erwachsenenjahrzehnte in der Zeit um die Hunnenbesetzung (410–440) erlebt.

3. XI. BUDAFOKI ÚT 78

Fundort und Fundumstände

Das Grab wurde im November 1958 bei der Fundrettungsgrabung von Géza Alföldy im Zusammenhang mit Fundamentierungsarbeiten für eine Kranbahn gefunden. Der Fundort liegt am rechten Donauufer auf einer vom einstigen westlichen Nebenarm eingefaßten Landzunge, am Nordufer des Keserű ér *(Abb. 12.1–2; Abb. 19.10)*.

Das Grab und die Funde

Frau, sen. T: 40 cm, Grabsohle -50 cm. O: NW–SO (42–10). Grabfleck: 200x75 cm, Rechteckig mit abgerundeten Ecken. Das Skelett war mäßig erhalten; der Schädel von der Erde zerdrückt. Skelett-L: 155 cm. Die im Block C gefundene kupferzeitliche Grube wurde von der Eintiefung des Grabes geschnitten *(Abb. 14.1)*. Den Fotos ist zu entnehmen, daß das Skelett sichtlich in anatomischer Ordnung, ungestört gefunden wurde und nur ein linker Unterschenkelknochen ordnungswidrig bewegt worden war *(Abb. 13.1–3)*.

Neben der linken Schädelseite, etwa 20 cm zum Grabrand hin, lag ein 20x20 cm großes Kalksteinstück *(Abb. 14.2)*.

1. Neben der rechten Seite des Schädels, großenteils unter den daraufgedrückten Gesichtsschädelfragmenten, zerfallene Stücke eines kleinen Tongefäßes (nicht zu finden).

2. Zwischen dem rechten Schlüsselbein und den Rippen Bronzefibel mit umgebogenem Fuß, mit dem Fuß in Richtung Schädel. In der Mitte von Bügel und Fuß eine Reihe von punzierten Kreisen in Längsrichtung. L: 4,9 cm. Bügel-B: 0,5 cm. *(Abb. 15.2; Abb. 16.2)*.

3. Auf der Seite des rechten Oberarms zu den Rippen, teils unter dem Oberarm, schräg, mit den Zähnen zum Schädel hin, einseitiger Beinkamm mit halbkreisförmiger Griffplatte. Den Kamm aus geschliffenen Beinplatten halten an der Griffplatte und der Querleiste Bronzenägerl zusammen. An beiden Seiten der Griffplatte zieren den Kamm in entgegengesetzte Richtungen schauende Pferdeköpfe mit gebogenem Hals; der eine Kopf ist abgebrochen. Auf dem erhaltenen Tierkopf ist ein Punktkreisauge und geritzte Linienumrahmung (Andeutung des Kopfgeschirrs?). Der Kamm ist auf beiden Seiten mit gravierten Kreisen verziert. L: 9,9 cm. H: 4,9 cm *(Abb. 15.1; Abb. 16.1)*.

4. Auf dem Wirbel über dem Kreuzbein gegossene Bronzeschnalle mit dem Dorn nach links. Die zwei Seiten des Beschlagbleches faßt ein Niet zusammen. Oben und auf beiden Seiten des Schnallendorns gravierte Linienzier, am verbreiterten Ende des Schnallenbeschlags gravierte Doppellinie. L: 6 cm, Ring-Dm: 3 cm *(Abb. 15.7; Abb. 16.6)*.

5. Bei den Füßen Fragmente von größerem Tongefäß. (Die am Kopf und den Füßen abgestellten handgeformzten Gefäße zerbrachen wahrscheinlich beim Herausnehmen. Keines wurde inventarisiert.)

6. Geschlossener Bronzering, Dm: 2,2 cm *(Abb. 15.3; Abb. 16.3)*.

7. Bronzenadel, L: 4,3 cm *(Abb. 15.4; Abb. 16.4)*.

8. Zwei viereckige, an einer Stelle durchbohrte Bronzebleche, Eckunterlagen. 1,2x1,2 cm *(Abb. 15.5–6; Abb. 16.5)*. Die Fundstelle der Funde Nr. 7 und 8 ist unbekannt.

Orientierung

Die Graborientierung NW–SO ist eine Variante der in Sarmatengräberfeldern als Ausnahme geltenden N–S-Orientierung. Die mehrheitlich N–S gerichteten Gräberfelder gibt es nach Valéria Kulcsárs Feststellung an der N-Grenze des sarmatischen Siedlungsgebietes bei der Linie Isaszeg–Hévízgyörk–Hatvan; diese Erscheinung kann mit dem Auftreten germanischer Ansiedler zusammenhängen. Der Orientierung des mit Sicherheit in die Hunnenzeit zu datierenden Grab 1 von Árpás-Szérűskert 1 gemäß kam die NW–SO-Orientierung in der ersten Hälfte des 5. Jahrhunderts auch bei einem Einzelgrab vor, das in einem verlassenen Gebäude einer römischen Stadt gegraben wurde. Aufgrund der Zusammenstellung von Irina Zasetskaya wurden bei der Mehrzahl der südrussischen und ukrainischen hunnenzeitlichen Einzelgräber mit Angabe der Orientierung die Toten mit dem Kopf nach NW bestattet. In dem vom Fundort Budafoki út ca. 6 km nordwestlich liegenden freigelegten Gräberfeld des 4.–5. Jahrhunderts von Gazdagrét können zwei von der Orientierung her und auch lokal gesonderte Grabgruppen registriert werden. Die NW–SO gerichtete Gruppe I bestimmte die Ausgräberin Paula Zsidi als Hinterlassenschaft der spätrömischen Lokalbevölkerung vom Ende des 4. und Anfang des 5. Jahrhunderts, die SW–NO orientierte Grabgruppe II als Gräberfeld der am Anfang des 5. Jahrhunderts aus dem Barbaricum umgesiedelten Bevölkerung wahrscheinlich heterogener Zusammensetzung.

Der Brauch, die Gefäßbeigaben an den Kopf und die Füße zu stellen, halten wir für einen Bestattungsbrauch der Jahrzehnte unmittelbar vor und in der Hunnenzeit. Die Sarmaten stellten im allgemeinen ein Gefäß ins Grab; die Beigabe mehrerer Gefäße kann als unüblich gelten. In der

Hunnenzeit wurde dieser Brauch üblich (Keszthely-Téglagyár, Csongrád-Berzsenyi utca Grab 2, Regöly-Pénzesdomb, Árpás-Szérűskert), und zwar in der Weise, daß an den Kopf das Getränk und an die Füße die festeren Speisearten gestellt wurden. Nicht zu enträtseln ist der Sinn der selten zu beobachtenden Erscheinung, daß links neben den Kopf (wahrscheinlich außerhalb des Sarges) ein flacher Kalkstein gelegt wurde *(Abb. 14.2)*.

Die Funde

Das bedeutendste Stück im Grab der Budafoki út ist der mit Pferdeköpfen gezierte Beinkamm mit halbkreisförmiger Griffplatte *(Abb. 5.1; Abb. 16.1)*; aufgrund seiner Parallelen hat Tibor Nagy als Zeit des Grabes die Periode vor der Hunnenbesetzung der Provinz, das erste Drittel des 5. Jahrhunderts bestimmt. Jaroslav Tejral hat bei seiner Systematisierung der frühvölkerwanderungszeitlichen Funde im Mitteldonaugebiet Tibor Nagys Datierung bestätigt und das Grab in der Budafoki út beim Horizont D_2 (410–425) eingereiht.

Der Kamm von der Budafoki út verdient aus zwei Gründen Beachtung: einerseits, weil wertvolle, mit Tierfiguren verzierte Kämme nicht nur mit bewaffneten Männern, sondern auch Frauen bestattet wurden. Der unter den rechten Oberarm gelegte Kamm kam offensichtlich nicht im Zusammenhang mit der Tracht, sondern als Gebrauchsgegenstand in das Grab. Andererseits hatte der Hersteller des Kammes eine besondere Formnovität geschaffen: die Verbindung des in germanischem Gebiet früher häufigen halbrunden Griffes mit den Pferdeprotomen.

Während in der Fachliteratur kein Zweifel an der lokalen Herstellung der Kämme mit halbkreisförmigem Griff aufkommt, ist die Werkstattfrage der Kämme mit symmetrischen Tierkopfprotomen an dem halbkreisförmigen Griff umstritten, obwohl technisch die Erweiterung durch die Tierkopfteile keine unlösbare Aufgabe für einen Meister ist, der in der Lage ist, einen Kamm mit gebogenem Griff herzustellen. Der Grundtyp des Kammes aus der Budafoki út, der in der Tscherniachov-Sîntana de Mureş-Kultur allgemeine sog. Kamm mit „gebogenem Griff", ist in Aquincum nicht unbekannt. Am Donauufer von Békásmegyer wurde bei der Ausgrabung 1936 in der Abfallgrube 36 ein mit Bronzenägeln zusammengehaltener, sorgfältig geschliffener Kamm guter Qualität gefunden *(Abb. 17.5a–b)*; gemäß der dem Gegenstand beigegebenen Grabungsaufzeichnung zusammen mit einer römischen Bronzemünze und einem Inschriftstein.

Besondere Aufmerksamkeit verdient das mit Bronzenägeln befestigte Kammfragment mit gebogenem Griff *(Abb. 17.1)*, das Judit Topál vom westlichen Gräberfeld der Aquincumer Militärstadt Grab IV/9 (Bécsi út 203) publizierte. Der Kamm und eine Bronzeschnalle, die auf der breiten Seite des Schnallenringes neben der Schnallendornspitze mit einander anschauenden Tierköpfen verziert war *(Abb. 17.4)*, fanden sich zusammen mit einem freskoverzierten steinernen Wandfragment einer von Maschinen zerstörten altchristlichen Grabkammer in der unter den Straßenbahnschienen ausgehobenen Erde. Ein Detail des Kammfragmentes, die nach oben verlaufende gebogene Ausbildung am Griffansatz, läßt eine besondere Form vermuten. Die an beiden Rändern nach oben biegende (je einen Tierkopf symbolisierende) Kammform mit gebogenem Griff kennen wir aus ukrainischen Gotengräberfeldern (z.B. Perejaslav-Chmel'nickij am Dnjepr Grab 5, *Abb. 17.2)*, wo dieser Kammtyp zur Fundgruppe vom Ende des 4. Jahrhunderts der Tscherniachov-Kultur gehört. Die wahscheinlichere Rekonstruktionsmöglichkeit des Kammfragments der Bécsi út, wenn die obere Platte neben den Halbkreisbögen an den beiden Seiten im stumpfen Winkel endet *(17. kép 1)*. Ähnlich bogig eingeschnittene Kämme mit halbkreisförmigem Griff benutzten die Westgoten in Sîntana de Mureş. Zur Zeit des Horizonts D_2 des Donaugebietes legte man auch ins Grab des Kindes mit Zikadenfibel der ranghohen Untersiebenbrunner Familie einen Kamm mit runden Einschnitten am Griff *(Abb. 17.3)*. Die D_2-Datierung des Kammes aus Grab IV/9 der Bécsi út ist die erste bewertbare Angabe dafür, daß der N-Teil des westlichen Gräberfeldes der Aquincumer Militärstadt in den ersten Jahrzehnten des 5. Jahrhunderts benutzt wurde.

István Bónas Standpunkt, daß die mit Pferdeprotomen verzierten Kämme an der Wende des 4./5. Jahrhundert ausschließlich in römischen Werkstätten entstanden seien, steht nicht mit der Hypothese in Widerspruch, daß die Beinbearbeitungswerkstätten die Tierkopfverzierung den Wünschen der Barbarenkundschaft entsprechend entwarfen. Vladislav Popović zeigte auf einer Verbreitungskarte, daß die Kämme mit Dreiecksgriff und Pferdeprotomen im Gebiet der einstigen Provinzen ans Tageslicht kamen, und zwar vor allem am Mittel- und Unterlauf der Donau. Bisher sind nur zwei Kämme bekannt, bei denen die Grundform ausgesprochen barbarisch ist: Budapest-Budafoki út an der mittleren Donau *(Abb. 18.1)* und Rommersheim am Mittelrhein *(Abb. 18.4)*. Für den mit Spatha mit goldenem Griff bewaffneten

Mann von Rommersheim hatte man einen besonders reich mit je zwei Pferdeköpfen verzierten Kamm mit Futteral geschaffen. Die Zierden an der Schwertscheide von Rommersheim hat Kurt Böhner mit den Almandineinlagen aus dem Childerich-Grab und Grab 2 von Apahida verglichen, Wilfried Menghin hat sie zur Gruppe der alamannischen Schwerter des 5. Jahrhunderts mit Flachzellenverzierung und ostgermanischem Charakter gerechnet (zusammen mit den Schwertern von Tournai, Pouan und Flonheim Grab 5) und auf die Zeit um 450 datiert. Hinzugefügt sei, daß das einseitige Kammfragment des mit Spatha bewaffneten Mannes von Tarnaméra-Urak dűlője auf einen dem von Rommersheim ähnelnden Typ mit gebogenem Rand schließen läßt *(Abb. 18.2)*; es ist nicht unmöglich, daß auch dieser Kamm ursprünglich Tierkopfverzierung gehabt haben kann. Unter den von den Fundorten Sens *(Abb. 18.7)*, unbek. Fo. (Louvre) *(Abb. 18.12)*, Rommersheim *(Abb. 18.4)*, Rannersdorf *(Abb. 18.5)*, Enns *(Abb. 18.13)*, Trier *(Abb. 18.6)*, Szőny *(Abb. 18.8)*, Gărvan *(Abb. 18.9)*, Kupinovo *(Abb. 18.11)*, Karataš *(Abb. 18.10)* und Cortrat registrierten Kämmen mit Pferdeköpfen steht des Exemplar von der Budafoki út typologisch am Anfang der Reihe.

Die auf der rechten Schulter getragene Bronzefibel aus dem Grab der Budafoki út *(Abb. 15.2)*, die das Obergewand oder den Mantel zusammenhielt, gehört zur mitteleuropäischen Serie der eingliedrigen Fibeln mit umgebogenen Fuß. Der Typ erschien im Donaugebiet, in Pannonien und bei den Sarmaten am Ende des 2. Jahrhunderts und wurde ununterbrochen über zwei Jahrhunderte verwendet. Die jüngsten sind die in die ersten beiden Drittel des 5. Jahrhunderts zu datierenden Exemplare mit gravierter Verzierung, bei denen sich die Proportion von Bügel und Fuß zugunsten des letzteren verschiebt: dazu gehören z. B. die Fibel des Wolfsheimer Grabensembles, die Fibeln von Smolin Grab XXXII und die Belgrader Fibeln. Bezüglich ihrer Proportion gehört die Fibel der Budafoki út eher zur Serie des 4. Jahrhunderts; doch finden sich die Parallelen der sich auf dem Bügel und Fuß lang hinziehenden kreisförmigen Gravierung bereits auf Fibeln des 5. Jahrhunderts: z. B. auf dem Bügel der großen silbervergoldeten Fibel von Tiszacsege und an der Seite des Bügels der silververgoldeten Fibel von Blučina.

Die Besonderheit der Bronzeschnalle der Budafoki út *(Abb. 15.7)* besteht in dem dicken, dachförmigen Schnallendorn. Ähnlich geformte silberne Gürtelschnallen trugen die Damen mit Goldblechfibeln mit Edelsteineinlage oder mit Silberblechfibeln, z. B. die von Airan, Mád und Katschin. Über die ethnische Zugehörigkeit der in der Budafoki út bestatteten älteren Frau kann nur gesagt werden, daß die Gegenstände, die sie benutzte und trug, in den ersten Jahrzehnten des 5. Jahrhunderts, vor oder während der Hunnenbesetzung der Provinz, in den 420–430er Jahren entstanden und ostgermanischen Charakters sind. Es hatte sich auch bisher schon herausgestellt, daß die Provinzialbewohner auf der Budaer Seite vor der Hunnenbesetzung mit Gruppen barbarischer Herkunft zusammenlebten. Die beim Grab in der Budafoki út beobachteten Bestattungsbräuche, die Frauentracht mit Fibel und Gürtelschnalle repräsentieren eine Gruppe der ostgermanischen Zuwanderer auf der Budaer Seite.

Aufgrund der Analyse der jetzt behandelten drei Gräber aus der frühen Völkerwanderungszeit können in bezug auf die ethnischen Verhältnisse vor der Hunnenzeit keine allgemeingültigen Folgerungen gezogen werden. Auf die gemischte Zusammensetzung der Bewohner des Donauknies im 5. Jahrhundert weist hin, daß die Gräber keinerlei Ähnlichkeit verbindet; sie sind in den Bestattungsbräuchen und der Tracht völlig unterschiedlich. Es hat den Anschein, daß an der Wende des 4./5. Jahrhunderts die Militärstadt Aquincums nicht völlig entvölkert war und im S-Teil des westlichen Gräberfeldes der Bécsi út Bestattungen stattfanden. Aufgrund der Rekonstruktion eines besonders geformten Kammfragments können wir den Schluß ziehen, daß auch die N-Parzelle des römischen Gräberfeldes in den ersten Jahrzehnten des 5. Jahrhunderts genutzt wurde *(Abb. 19.4)*. Der Óbudaer/Altofner Goldschmuck *(Abb. 19.1–2)* sowie der Silberkrug mit gerippter Wand vom Kapucinus domb und der Óbudaer Silberkrug mit Kragenrand *(Abb. 19.3)* repräsentieren das Vermögen der hunnenzeitlichen obersten Führungsschicht. Ritus und Tracht östlicher Herkunft, typisch für die hunnischen Eroberer, lassen sich vorerst nur auf der Pester Seite, am Rákos-Bach, bei dem Männergrab von Zugló nachweisen *(Abb. 19.4.12)*. Der eingeglättete Krug aus dem Awarengrab von Csepel gelangte ursprünglich – seinen Parallelen aus dem 5. Jahrhundert gemäß – als Beigabe eines hunnenzeitlichen bewaffneten Mannes in die Erde *(Abb. 19.4.11)*, auch wenn man nicht wissen kann, wo die Csepeler Awaren auf dieses Grab gestoßen waren. Erst eine Zunahme der Funde dieser Periode und authentischer Beobachtungen kann die Möglichkeit garantieren, daß wir die ethnische Zusammensetzung der hunnenzeitlichen Bevölkerung Aquincums und des gegenüberliegenden Donauufers erschließen können.

APPENDIX 1.

A D_1–D_3 KORSZAK (375–450) KELTEZHETŐ LELETEI BUDAPEST TERÜLETÉRŐL *(19. kép 4)*

1. *Budapest,* III., Bécsi út 203, IV/9. sír. Csontfésű és bronzcsat.[221] (D_1)
2. *Budapest,* III., Bécsi út 172. Csont íjtöredékekből, üvegedény töredékből, áttört bronzkorongból, bronzlemezből, vaskésből és vaspántos vödörből álló leletegyüttes (1943).[222] (D_2)
3. *Budapest,* III.,
- Emese utca (ma Váradi Sándor u.), temetőrészlet, a 9. sírban féltojás formájú üvegpohárral.[223] (D_1)
- Hunor utca, temetőrészlet, féltojás formájú üvegpohárral.[224] (D_1)
4. *Budapest,* III., Kapucinus domb. Római épület ciszternájában elrejtett ezüst korsó.[225] (D_2/D_3)
5. *Budapest,* III.
- Óbuda. Sokszögfejes arany tű gránátberakásokkal és sokszögcsüngős arany fülbevaló. (Bécs, Kunsthistorische Sammlung.)[226] (D_2/D_3)
- Óbuda. Rekeszes berakású arany gyűrű a MNM-ban (Római gyűjt. 119/1881).[227] (D_2/D_3)
- Óbuda. Trapraini típusú gallérperemes ezüst korsó. (Bécs, Kunsthistorisches Museum, Ltsz.: 765.)[228] (D_2/D_3)
- Óbuda (?) 3 db lemezfibula a Schmidt-gyűjteményből.[229] (D_2/D_3)
6. *Budapest,* III.
- Óbuda, Föld utca, ezüst fibula.[230] (D_2)
- Kiscelli utca, temetőrészlet.[231] (D_1)
7. *Budapest,* III.
- Újlak, Bécsi út 42. Férfisír ezüstveretes karddal, ezüst kardszíj veretekkel, bronzveretes katonai övgarnitúrával.[232] (D_1)
- Pacsirtamező utca 3–11. A katonaváros déli temetőjében bronzveretes katonai övgarnitúra.[233] (D_1)
- Lajos utca. A katonaváros déli temetőjében torzított koponyás sírok.[234] (D_1?)
8. *Budapest,* III. Szőlő utca. Késő római és avar kori sírok között 5. századi szórványleletek.[235] (D_2/D_3)
9. *Budapest,* XI. Gazdagrét. Késő római-kora népvándorláskori temető.[236] (D_1–D_3)
10. *Budapest,* XI. Budafoki út 78. Női sír. Alföldy Géza leletmentése (1959). (D_2)
11. *Budapest,* XXI. Csepel-Vízmű, 195. sír. Avar sír mellékleteként besimított díszű 5. századi agyag korsó.[237] (D_2/D_3)
12. *Budapest,* XIV., Zugló, Egressy út – Vezér utca. Nagy Tibor leletmentése (1961). Férfisír, gránátberakásos arany ékszerek szétnyírt darabjaival.[238] (D_2/D_3);
13. *Budapest,* XVI., Sashalom, Zalavár utca. Női sír (1988). (D_2/D_3)
14. *Budapest,* X. Keresztúri út 162. Férfisír (1969). (D_2)

[221] TOPÁL 1993. 33. Pl. 33.
[222] NAGY 2004. 231–234, 2–5. kép.
[223] NAGY 1993. 360, II/2. sz.
[224] NAGY 1993. 360, II/4. sz.
[225] NAGY 1993. 361, 2. sz.
[226] NAGY 1897. 63–64. 1. kép 1–2; RIEGL 1901. 173, Taf. I. 2,5; NAGY 1993. 361, 8. sz.
[227] HAMPEL 1882. 144.
[228] RADNÓTI 1938. 141–142, XLV. t. 2, 2a.
[229] NAGY 1993. 361, 9. sz.
[230] NAGY 1993. 361, 1. sz.
[231] NAGY 1993. 360, II/3.
[232] NAGY 2004. 234–239, 8–21. kép.
[233] KINCSEK 119.
[234] MADARASSY–TOPÁL–ZSIDI 2000. 37–38.
[235] NAGY 1993. 360, II/5. sz.
[236] ZSIDI 1987.
[237] ENDRŐDI–HORVÁTH 1999. 36, 6. kép 1; KINCSEK 35.
[238] BÓNA 1991. 102–104, 282, Taf. 73/1.–5; BÓNA 1993. 252–253, 73. kép; NAGY 2003; JÁRÓ 2003; FEGYVÁRI 2003; KAZANSKI 2005. 36–37.; Nagy 2007a.

APPENDIX 2.

A BUDAPEST, XVI., ZALAVÁR U. 7. LELŐHELY EMBERI CSONTMARADVÁNYÁNAK LEÍRÁSA

Összeállította Juhász Etelka adataival: Köhler Kitti

ANYAG ÉS MÓDSZER

Alábbiakban a Budapest, XVI., Zalavár u. 7. sz. alatt feltárt temetkezés embertani maradványainak leírását közöljük. A morfológiai nem meghatározása 23 nemi dimorfizmust mutató anatómiai jelleg figyelembe vétele alapján történt. (ÉRI et al. 1963) Az életkor becslése során NEMESKÉRY-HARSÁNYI-ACSÁDY 1960 és SJØVOLD 1975 módszerét alkalmaztuk. A metrikus adatok felvételét MARTIN-SALLER 1957, értékelését ALEKSZEJEV-DEBEC 1964 rendszerében végeztük el. A testmagasság meghatározásakor SJØVOLD 1990 formuláját alkalmaztuk, a kapott adatokat MARTIN-SALLER 1957 szerint osztályoztuk.

LEÍRÁS

A lelet egy 40–50 éves nő jó megtartású koponyájából *(11. kép 1a–b)* és vázcsontozatából áll. Az egyéni koponya- és vázcsont méretek, jelzők, valamint a számított testmagasság az 1. és 2. sz. táblázatban találhatók. A halálozási életkor becslésének alapját a koponyavarratok elcsontosodása, a fogak kopása, valamint a femur és a humerus proximális epiphysisének belső szerkezeti változása képezte.

A pentagonoid, illetve bomba körvonalú agykoponya abszolút méretek szerint hosszú–igen széles–igen magas, indexek alapján brachy–hypsi–metriokran. A tarkó curvoccipitális profilú, a középszéles homlok stenometop kategóriájú. A glabella 1–es, a protuberantia occipitalis externa 3–as fokozatú. A lefelé szélesedő arc alacsony és széles, euryprosop, a középmagas felsőarc mesen kategóriájú. A rectanguláris, keskeny és igen alacsony orbita hyperchamaekonch kategóriájú. A csontos orrhát hajlott (konvex), az orrgyök közepesen mély, az orrüreg hyperleptorrhin indexű. Az apertura piriformis alsó széle sulcus praenasalis jellegű, a spina nasalis anterior 1–es fokozatú. A fossa canina közepesen mély, az alveoláris prognathia mérsékelt. A fogív parabola alakú, a szájmélység közepes. A hosszúcsontok mérete alapján számolt testmagasság a magas kategóriába esik (161,1 cm).

A megőrződött 32 fog közül szuvasodás (caries) egy esetben fordult elő (egy alsó M3–as fogon). A fogkopás (abrasio) mértéke 2–es fokozatú. Kóros elváltozásként a mindkét lábfej középcsontjain látható gyulladásnyomok említhetők meg.

1. sz. táblázat: Egyéni koponyaméretek és indexek

Martin No.		1. sír nő
1	Agykoponya legnagyobb hosszúsága	180
3.	Glabella-lambda hosszúság	170
5.	Koponyaalap hosszúság	100
7.	Foramen magnum hosszúság	35
8.	Agykoponya legnagyobb szélessége	150
9.	Legkisebb homlokszélesség	95
10.	Legnagyobb homlokszélesség	124
11.	Biaricularis szélesség	120
12.	Legnagyobb tarkószélesség	110
13.	Csecsnyúlványszélesség	100
17.	Agykoponya magassága	140
20.	Porion-bregma magasság	122
23.	Horizontális kerület	530
24.	Haránt koponyaív	320
25.	Nyílirányú koponyaív	375
32/1	Nasion-bregma szög	60°
32/2	Glabella-bregma szög	54°
32/a	Tangentialis szög	87°
40.	Arckoponya hosszúság	90
42.	Alsóarc hosszúság	110
43.	Felsőarc szélesség	104
44.	Biorbitális szélesség	92
45.	Arcszélesség	128
46.	Középarc szélesség	100
47.	Arcmagasság	104
48.	Felsőarc magasság	68
50.	Orrgyök szélesség	24
51d	Orbitaszélesség	37
51s	Orbitaszélesség	37
52d	Orbitamagasság	28
52s	Orbitamagasság	28
54.	Orrszélesség	20
55.	Orrmagasság	50
60.	Maxilloalveolaris hosszúság	54
61.	Maxilloalveolaris szélesség	66
62.	Szájpad hosszúság	54
63.	Szájpad szélesség	42
65.	Bikondilaris szélesség	116
66.	Bigonialis szélesség	95
68.	Állkapocs hosszúság	104
69.	Állmagasság	30
70/a	Állkapocság magasság	55
71/a	Legkisebb állkapocság szélesség	32
72.	Arcprofilszög	86°
73.	Középarc profilszög	84°
79.	Állkapocság szöge	125°
8:1	Hosszúság-szélességi jelző	83,3
17:1	Hosszúság-magassági jelző	77,8
20:1	Hosszúság-magassági jelző	67,8
17:8	Szélesség-magassági jelző	93,3
20:8	Szélesség-magassági jelző	81,3
9:8	Transversalis frontoparietalis jelző	63,3
47:45	Morfológiai arcjelző	81,2
48:45	Felsőarc jelző	53,1
52:51	Szemüreg jelző	75,7
54:55	Orrjelző	40,0
61:60	Maxilloalveolaris jelző	122,2
63:62	Szájpadjelző	77,8

2. sz. táblázat: Egyéni vázcsontméretek, indexek és a számított testmagasság

Martin No.		1. sír nő	
		D	S
Clavicula	1.148	154	
	6.	30	32
	6:1	20,3	20,8
Humerus	1.	305	305
	2.	290	290
	4.	58	58
	5.	20	20
	6.	17	17
	7.	62	58
	9.	42	44
	7:1	20,3	19,0
	6:5	85,0	85,0
Radius	1.	228	232
	4.	16	16
	5.	10	12
Ulna	1.	245	-
Femur	1.	420	420
	2.	410	405
	6.	24	24
	7.	25	27
	9.	30	32
	10.	24	24
	19.	42	44
	6:7	96,0	88,9
	10:9	80,0	75,0
Tibia	1.	350	355
	1b.	330	345
	8a.	30	30
	9a.	24	24
	9a:8a	80,0	80,0
Fibula	1.	340	340
Sacrum	1.	125	
	2.	115	
	5.	116	
Pelvis	1.	195	
	2.	142í	

IRODALOMJEGYZÉK

ALEKSZEJEV-DEBEC 1964 — ALEKSZEJEV, V. P. - DEBEC, G. F.: Kraniometrija. Moszkva, 1964.

ÉRY 1963 — ÉRY Kinga - KRALOVÁNSZKY Alán - NEMESKÉRI János: Történeti népességek rekonstrukciójának reprezentációja, = A representative reconstruction of historic population. AnthrKözl 7. (1963), p. 41-90.

MARTIN-SALLER 1957 — MARTIN, R. - SALLER, K.: Lehrbuch der Anthropologie. Stuttgart, 1957.

NEMESKÉRI-HARSÁNYI-ACSÁDI 1960 — NEMESKÉRI, János - HARSÁNYI, L. - ACSÁDI, Gy.: Methoden zur Diagnose des Lebensalters von Skelettfunden. AnthrAnz 24. (1960), p. 70-95.

SJØVOLD 1975 — SJØVOLD, T.: Tables of the Combined Method for Determination of Age at Death given by Nemeskéri, Harsányi and Acsádi. AnthrKözl 19. (1975), p. 9-22.

SJØVOLD 1990 — SJØVOLD, T: Estimation of stature from long bones utilizing the line of organic correlation. Human Evol 5. (1990), p. 431-447.

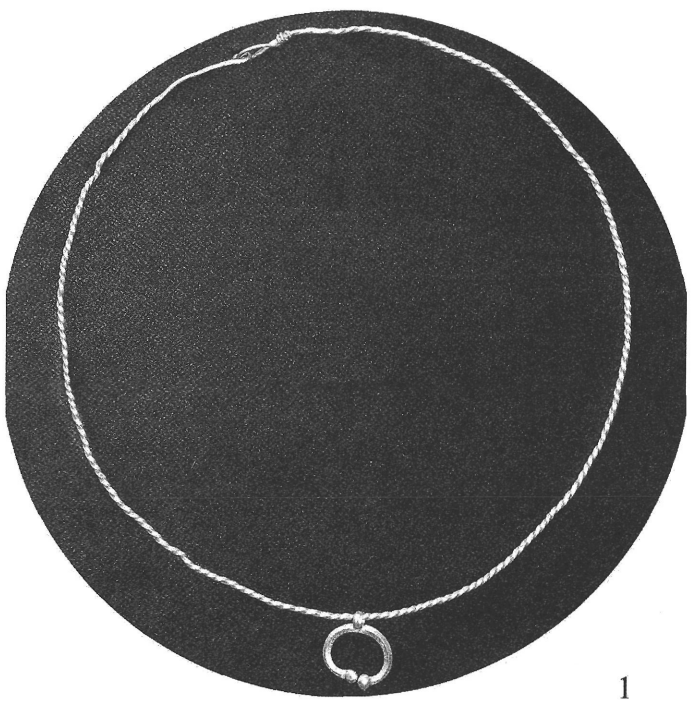

1

1a

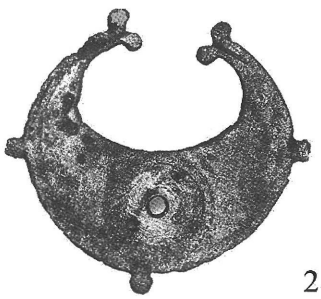

2

3

1. kép. 1–2. Budapest, X. Keresztúri út 162. 1–1a: Arany torques; 2: lunula formájú bronzfibula; 3: A Rákos-patak menti lelőhelyek: 1=Budapest, X. Keresztúri út 162; 2=Budapest, XVI., Sashalom, Zalavár utca 7; 3=Budapest, XIV., Zugló, Egressy út–Vezér utca (1–2. fotó: Molnár Ilona)

2. kép. Budapest, X. Keresztúri út 162. 1: Arany torques; 2–2a: lunula formájú bronzfibula

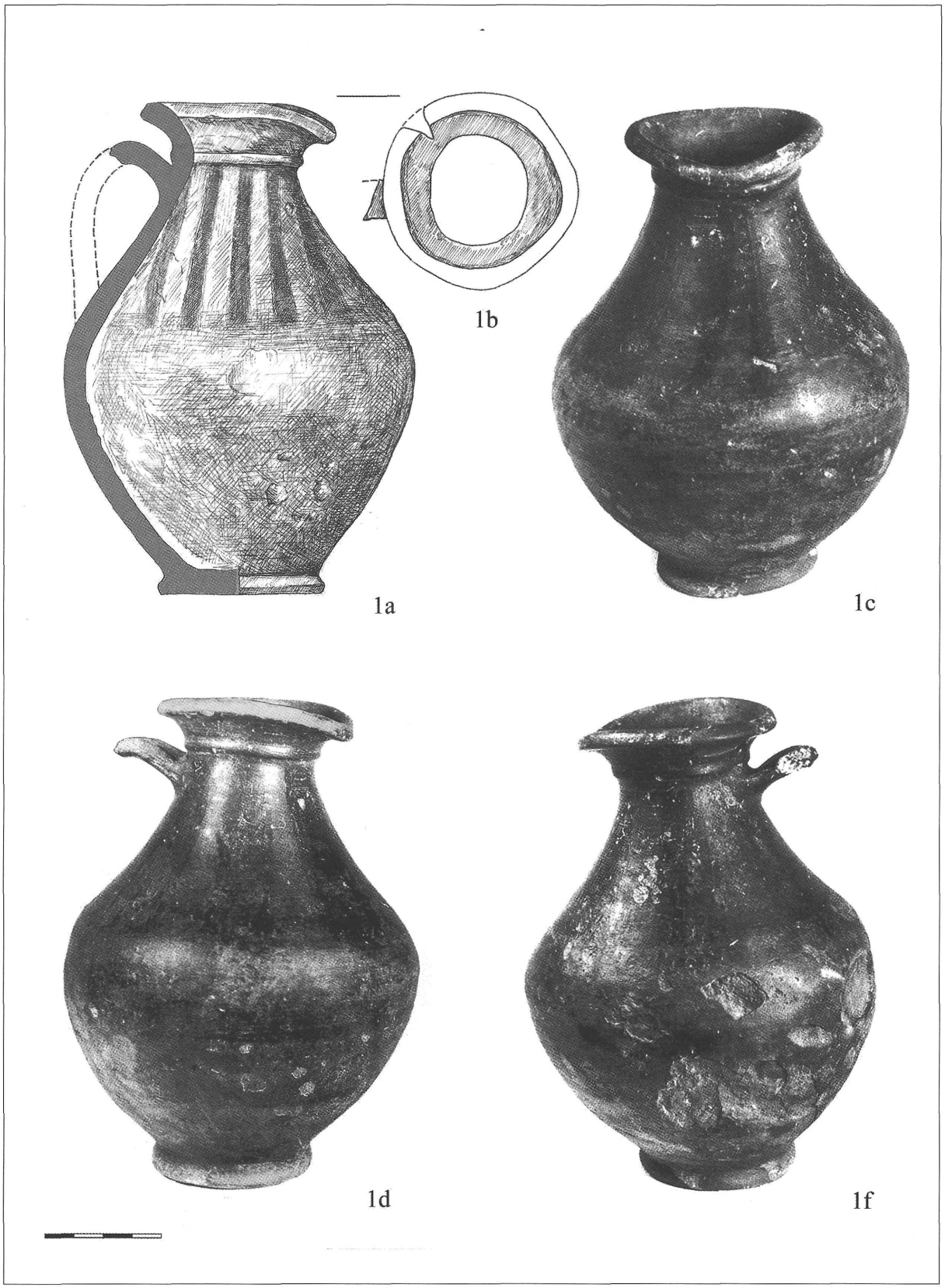

3. kép. Budapest, X. Keresztúri út 162. 1a–f: Besimított díszű agyag korsó (fotó: Molnár Ilona)

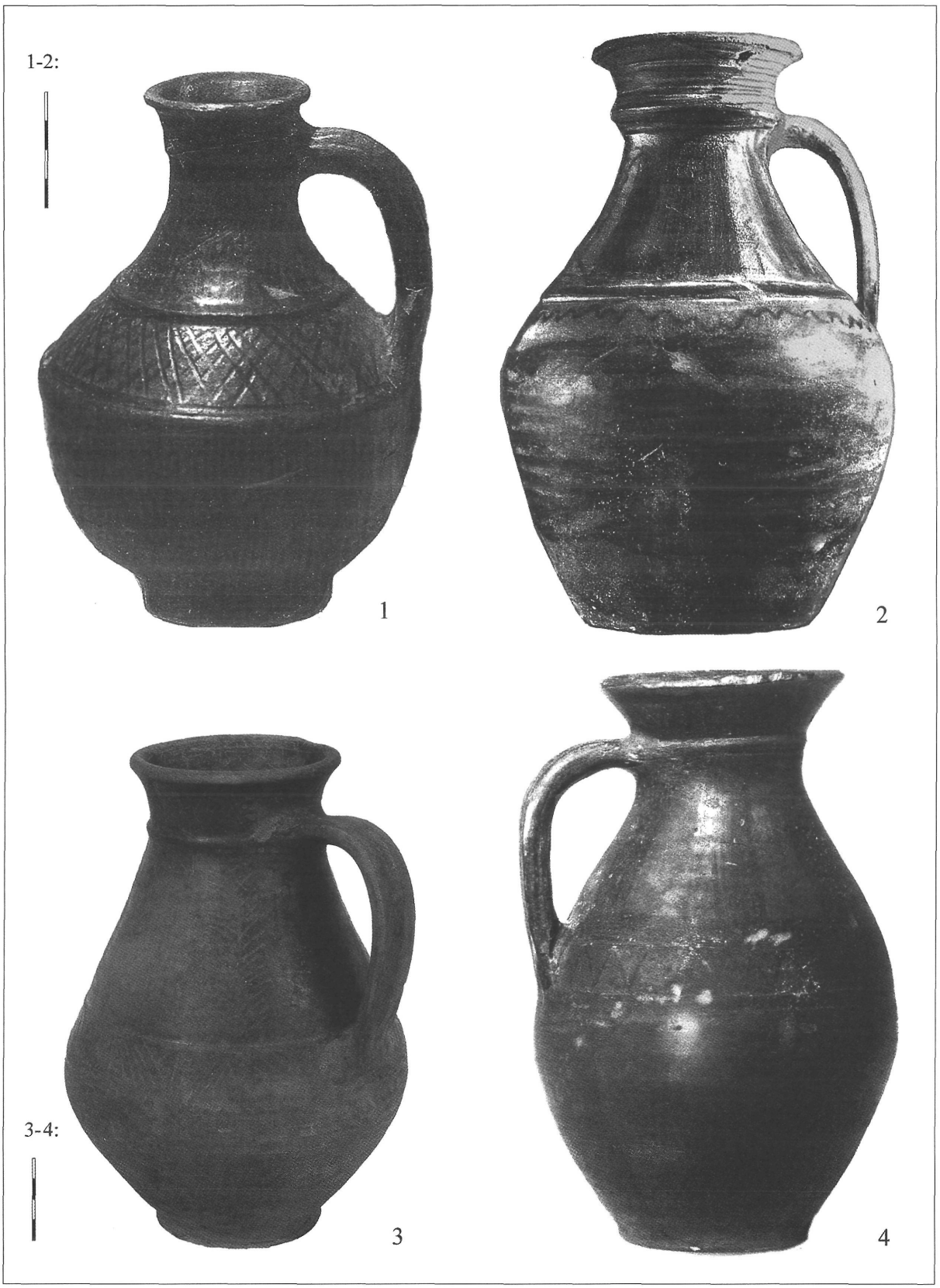

4. kép. 5. századi besimított díszű agyag korsók. 1: Arrabona/Győr (BÓNA 1993. 23. kép); 2: Murga (BÓNA 1993. 69. kép); 3: Csepel–Vízmű, 159. (avar) sír; 4: Tarnaméra-Urak dűlője (BÓNA-SZABÓ 2002. Taf. 112,4) (3. fotó: Komjáthy Péter)

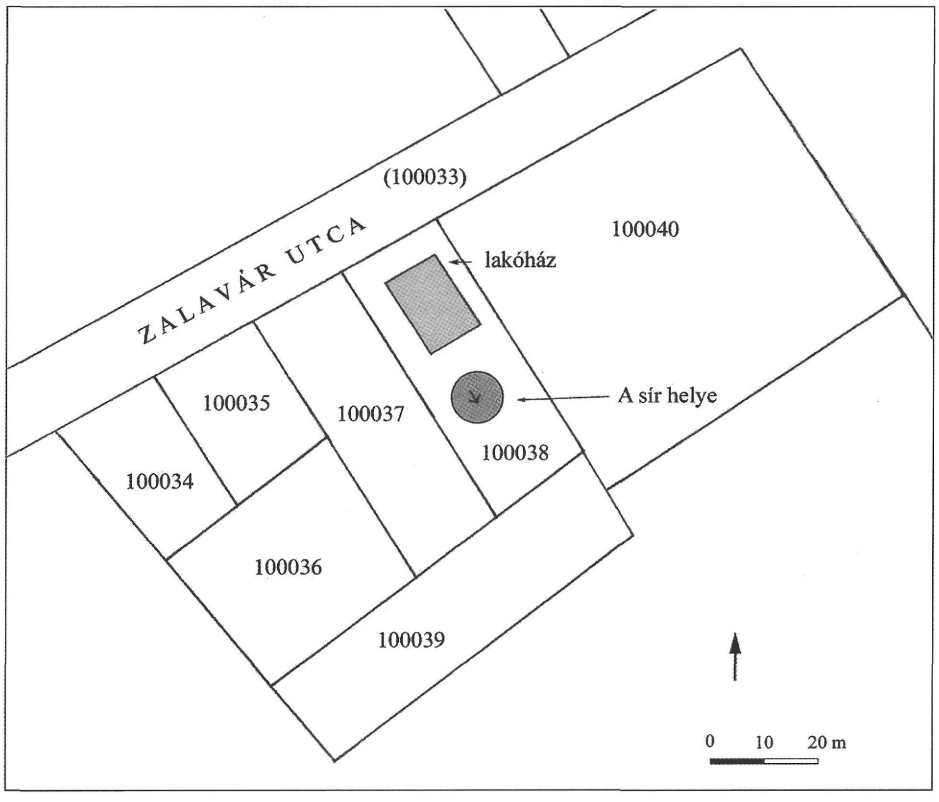

1

2

5. kép. Budapest, XVI., Sashalom, Zalavár utca 7. 1: Helyszínrajz; 2: A sír lelőhelye. (fotó: Szűcs István)

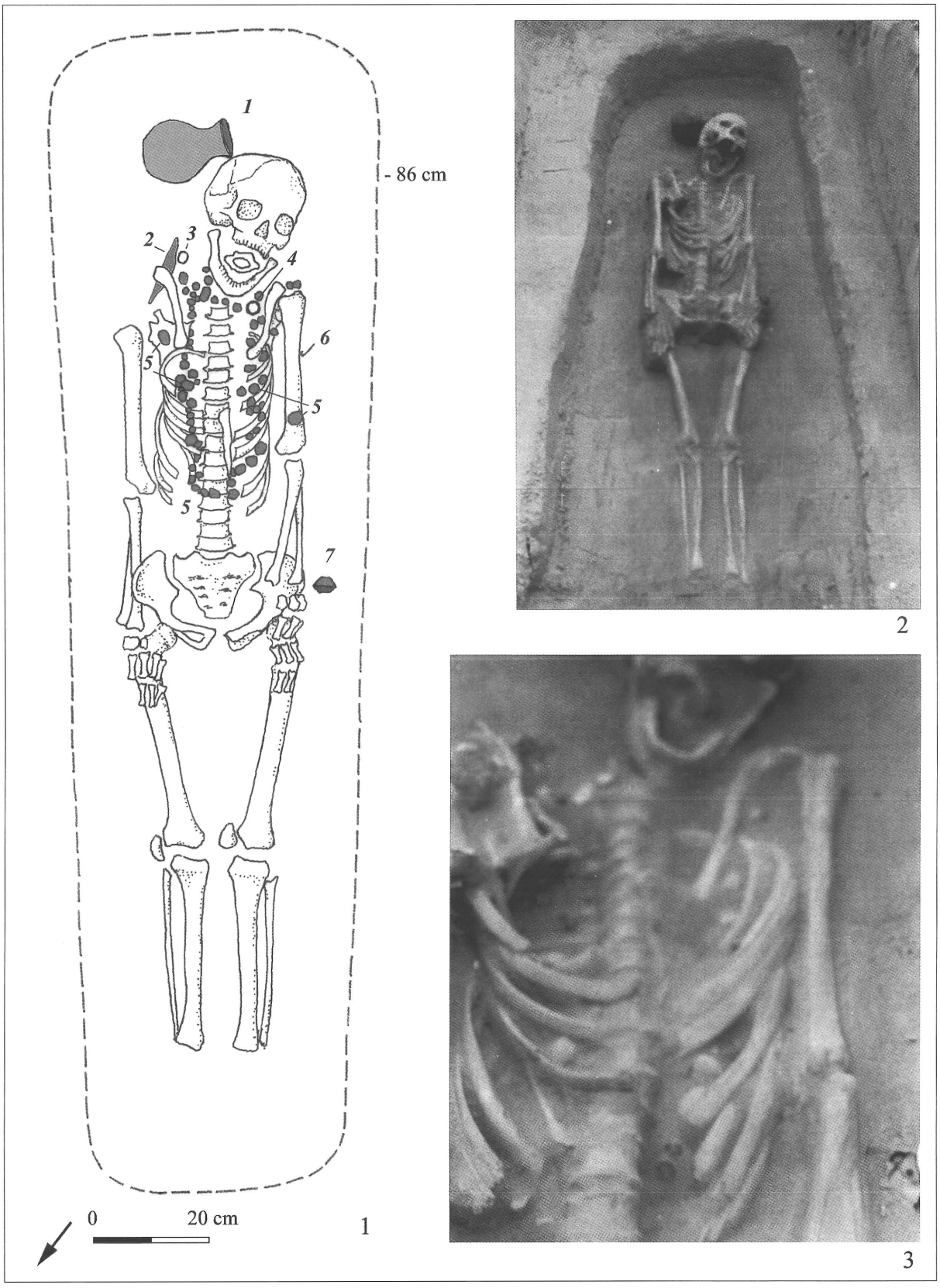

6. kép. Budapest, XVI., Sashalom, Zalavár utca 7. 1: Sírrajz; 2–3: Sírfotó (fotó: Szűcs István)

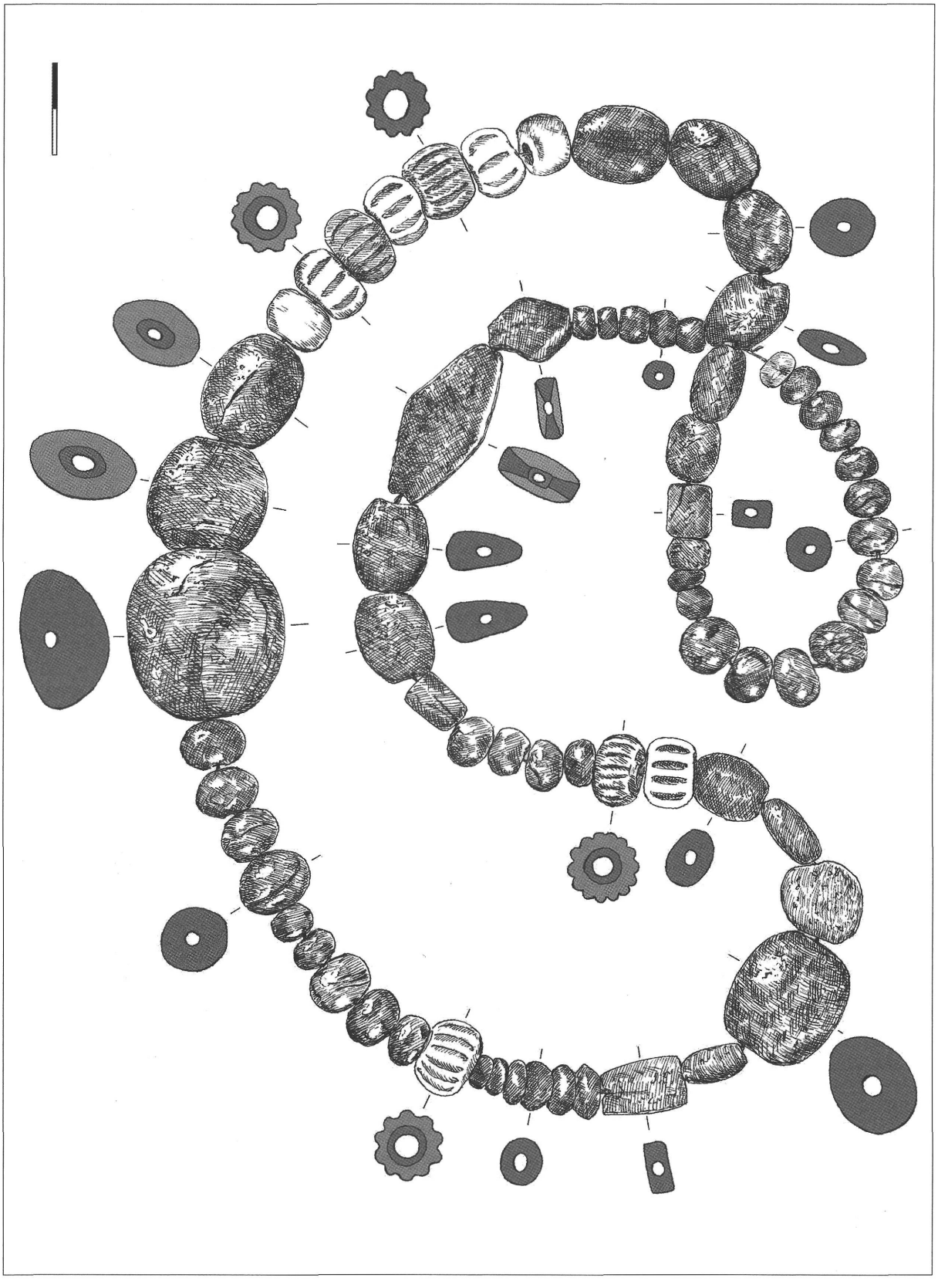

7. kép. Budapest, XVI., Sashalom, Zalavár utca 7. Üveg– borostyán– és karneolgyöngyök

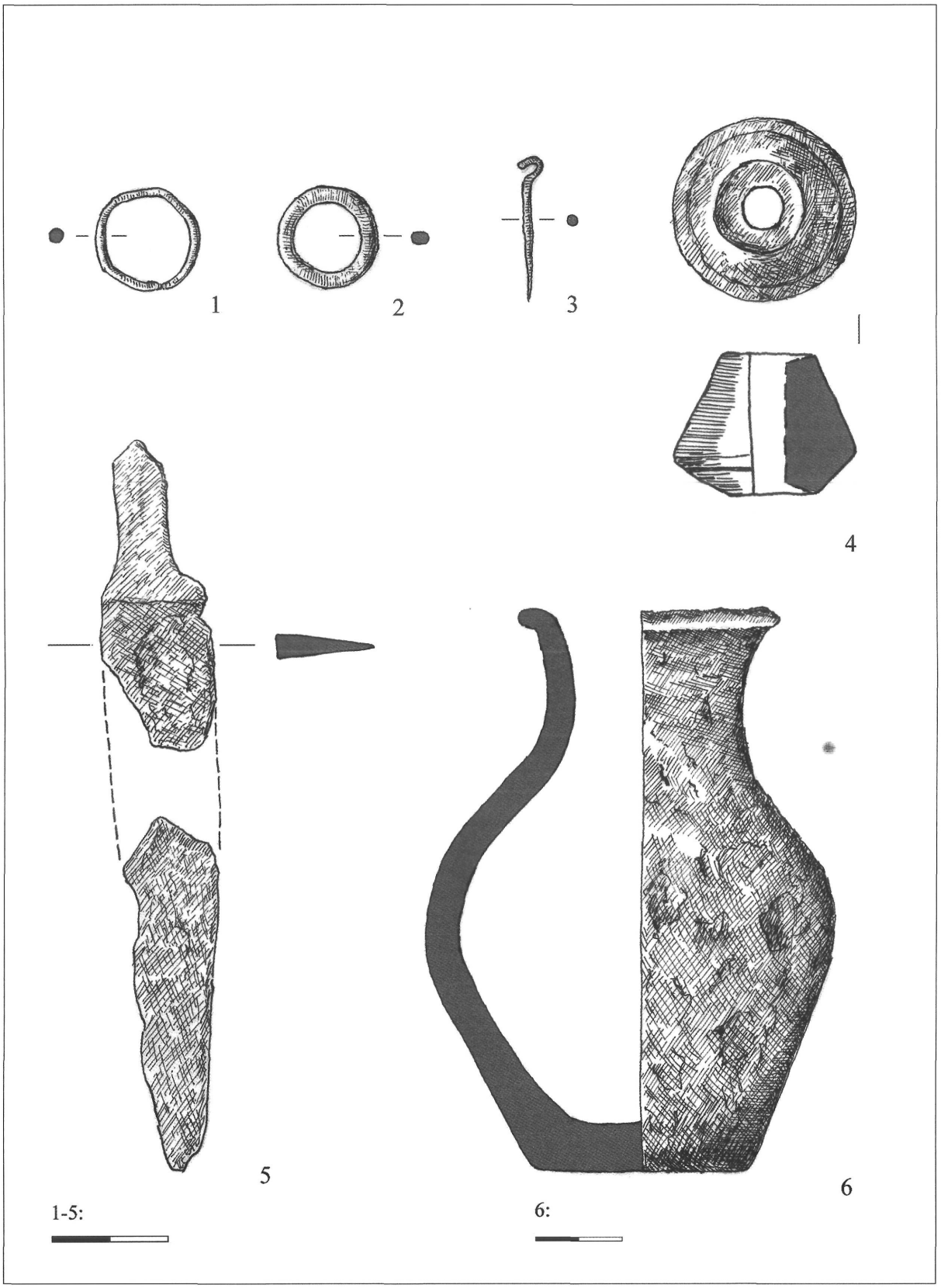

8. kép. Budapest, XVI., Sashalom, Zalavár utca 7. 1–2: bronzkarikák; 3: vas horog; 4: agyag orsógomb; 5: vaskés; 6: agyag edény

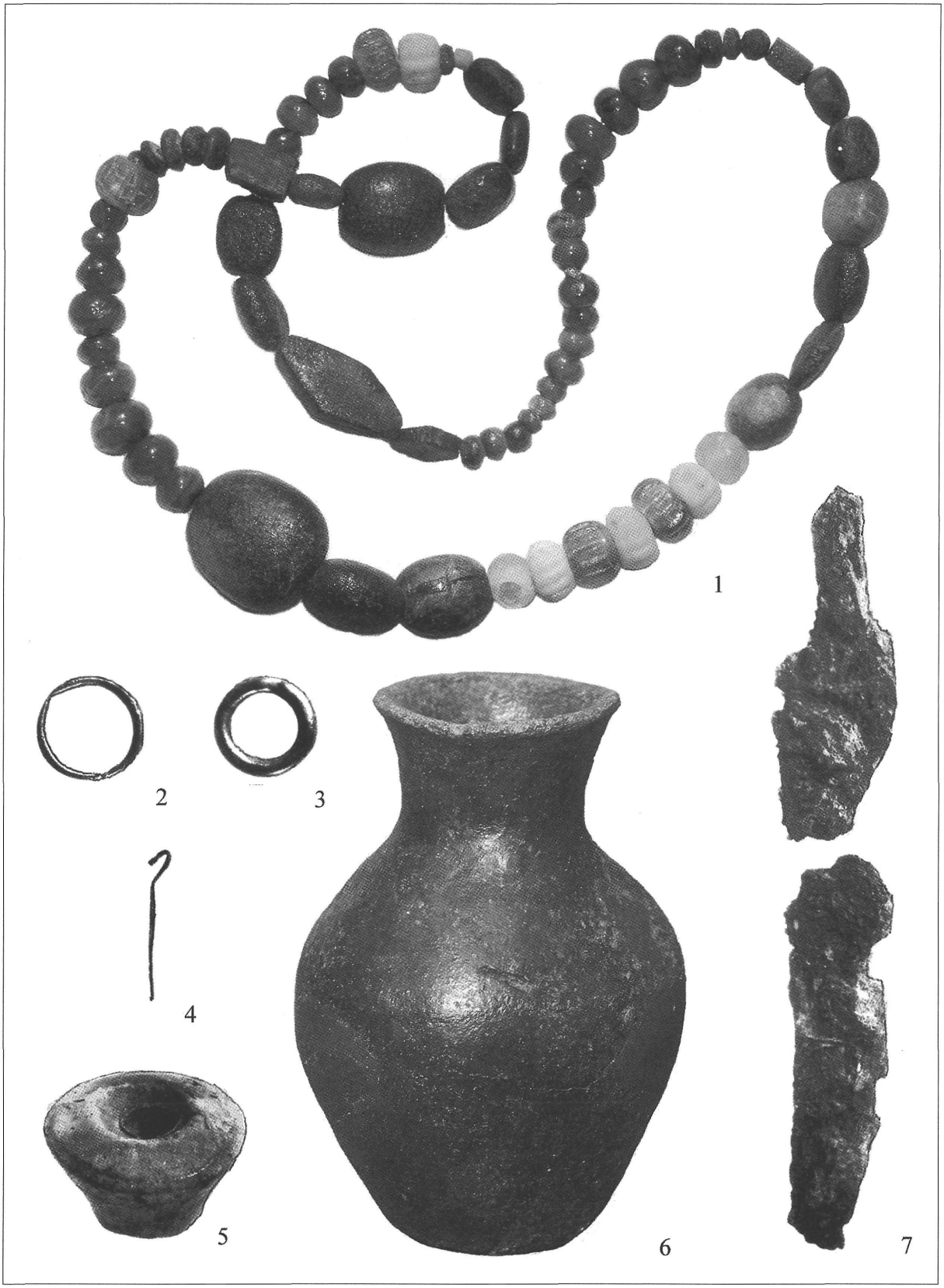

9. kép. Budapest, XVI., Sashalom, Zalavár utca 7. 1: gyöngysor; 2–3: bronzkarikák; 4: vas horog; 5: agyag orsógomb; 6: agyag edény; 7: vaskés (1,6. fotó: Tóth Csilla, 2–5,7: Molnár Ilona)

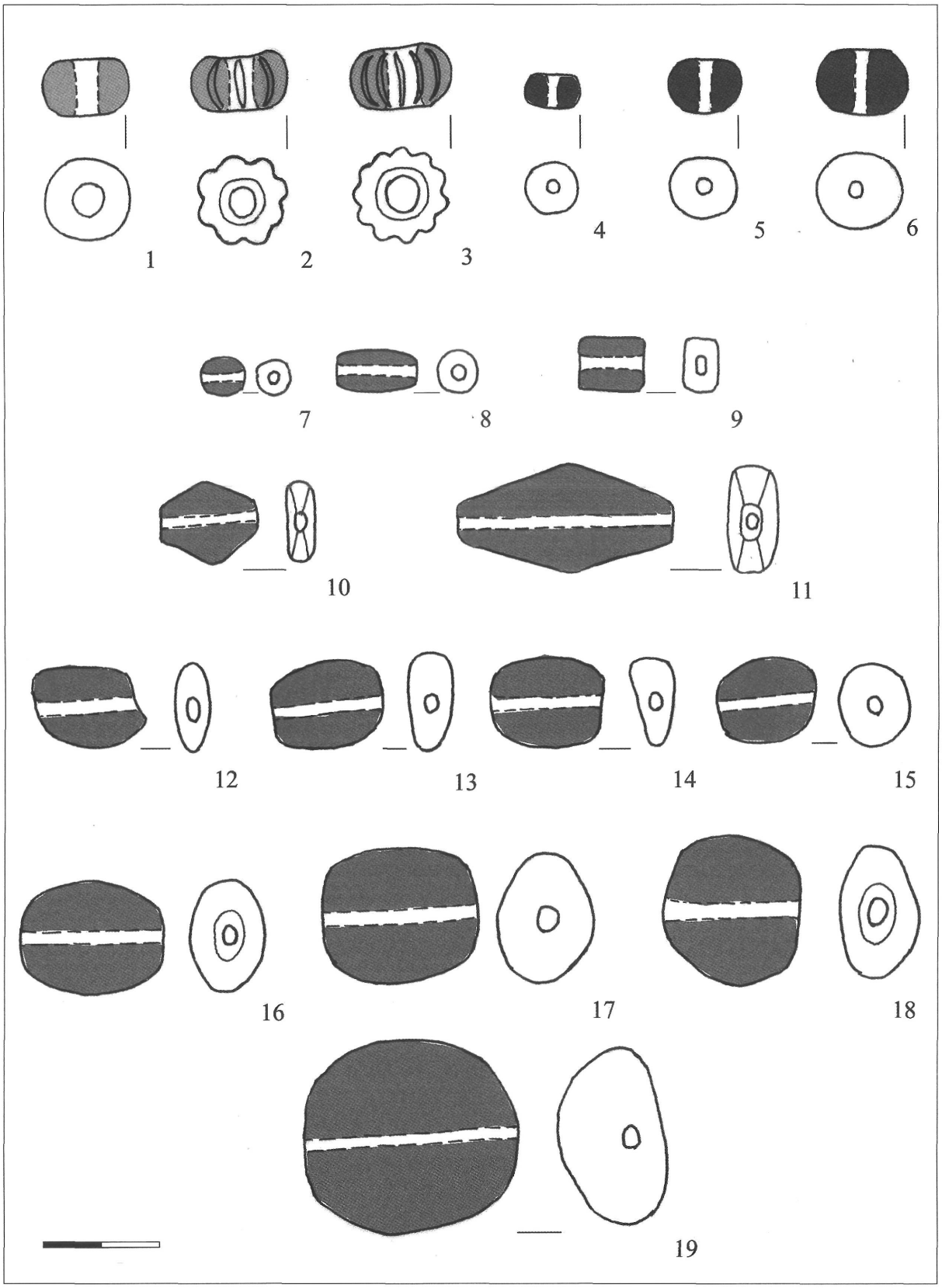

10. kép. Budapest, XVI., Sashalom, Zalavár utca 7. Gyöngytípusok. 1–3: üveg; 4–6: karneol; 7–19: borostyán

1a

2

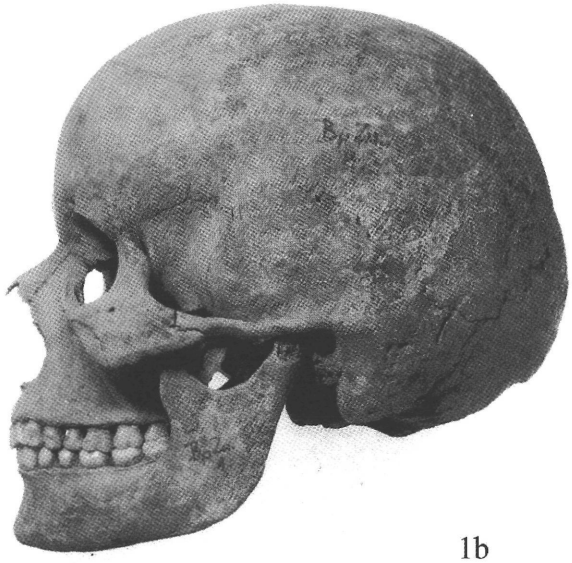

1b

3

11. kép. Budapest, XVI., Sashalom, Zalavár utca 7. 1a–b: a koponya. 2–3: Mödling–Lerchengasse 1. sír (GERMANEN VII, 31.a–b) (1a–b. fotó: Komjáthy Péter)

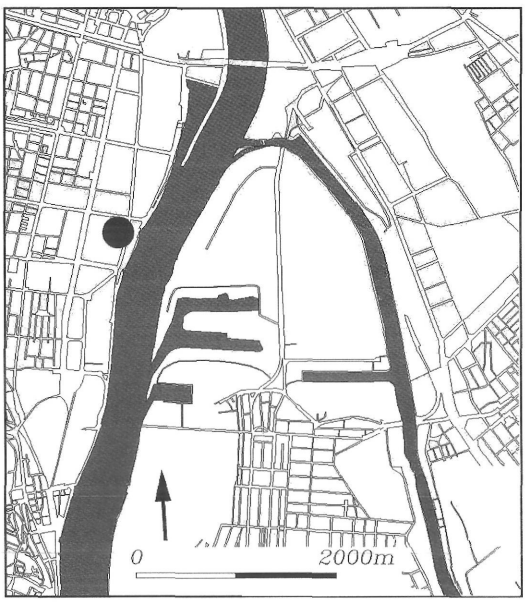

1

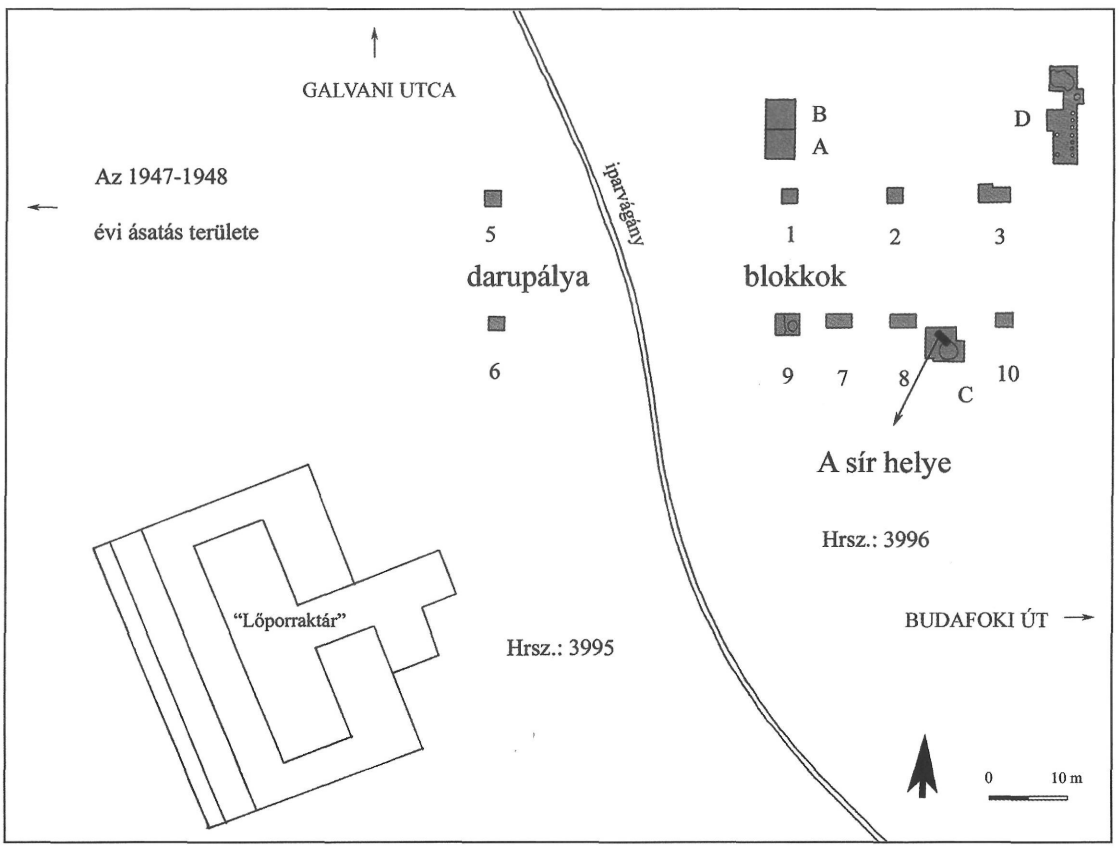

2

12. kép. Budapest, XI. Budafoki út 78. 1: A lelőhely; 2: a leletmentés helyszínrajza (1958)

1

2

3

13. kép. Budapest, XI. Budafoki út 78. 1–3: Az 5. századi sír (fotó: Alföldy Géza)

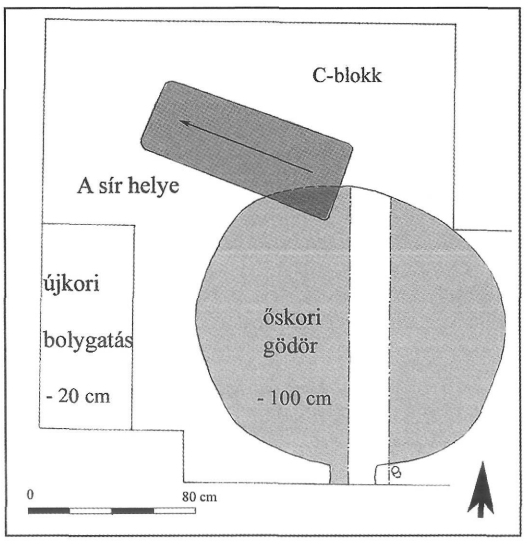

1

2

14. kép. Budapest, XI. Budafoki út 78. 1: A C–blokk rajza; 2: a sír mellékletei (fotó: Alföldy Géza)

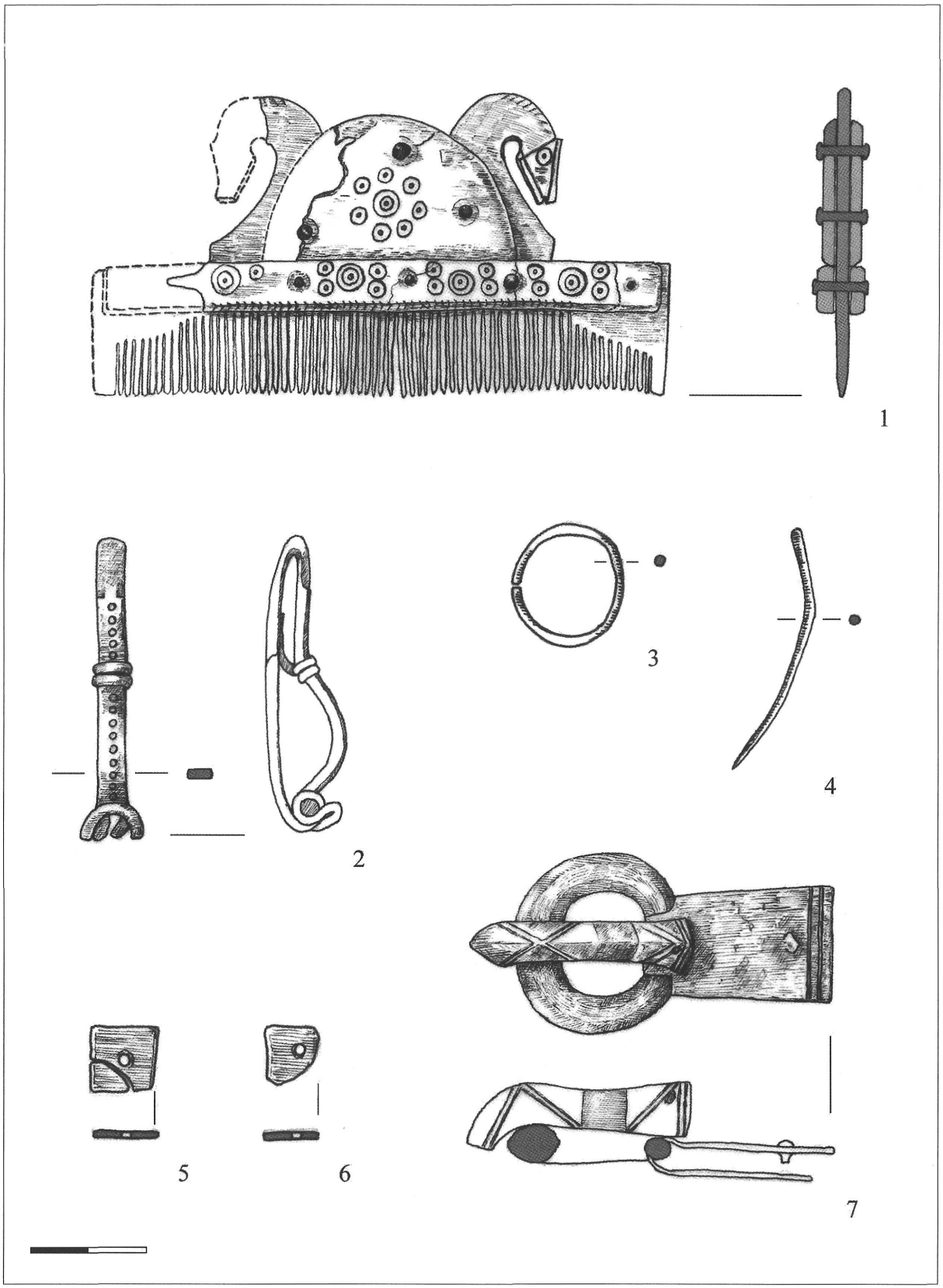

15. kép. Budapest, XI. Budafoki út 78. 1: Csontfésű; 2: bronz fibula; 3: bronz fülbevaló karika; 4: bronztű; 5–6: bronz lemezek; 7: bronzcsat

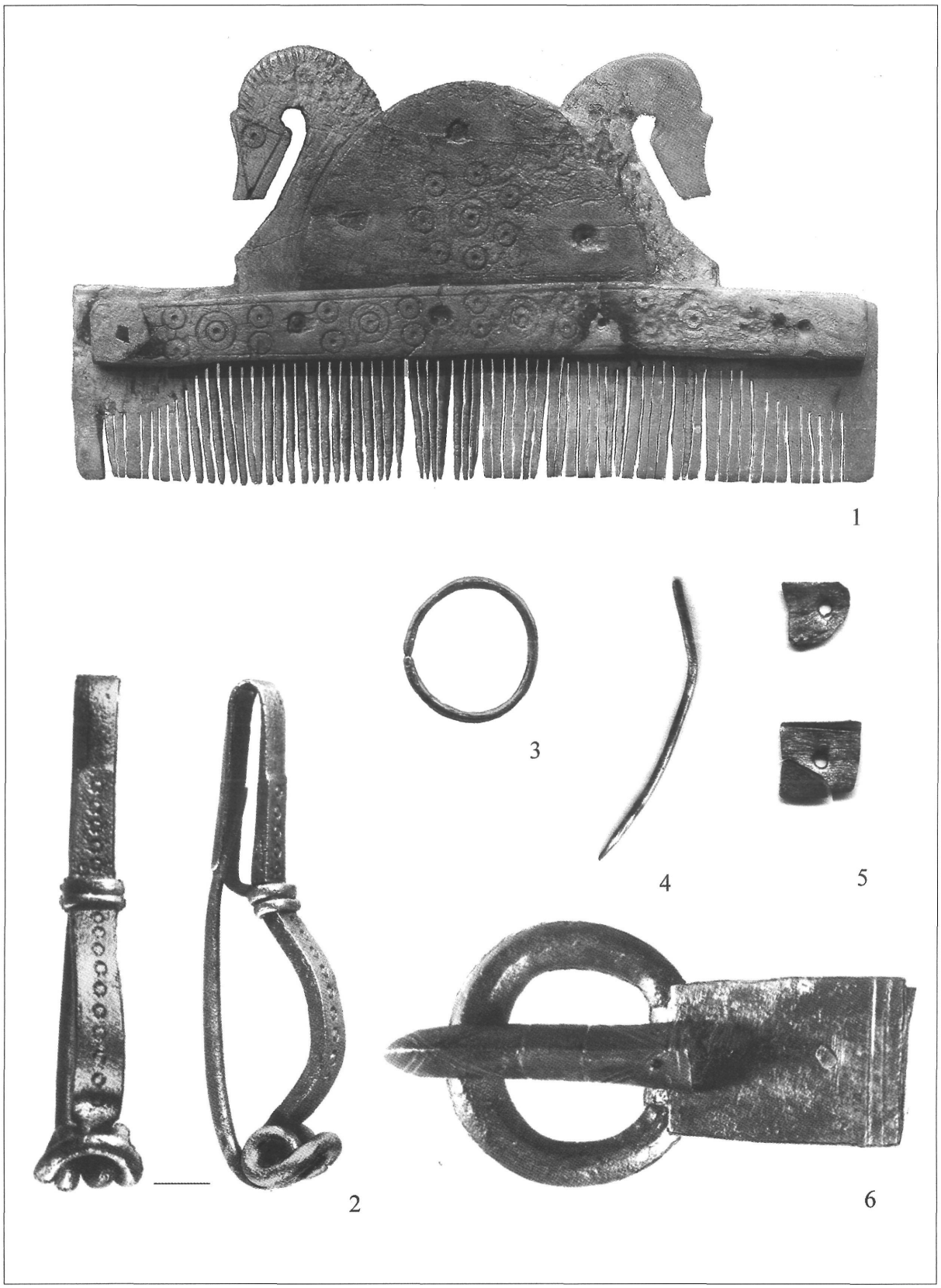

16. kép. Budapest, XI. Budafoki út 78. 1: Csontfésű; 2: bronz fibula; 3: bronz fülbevaló karika; 4: bronztű; 5: bronzcsat (1–5: fotó: Tóth Csilla; 2,6: Molnár Ilona)

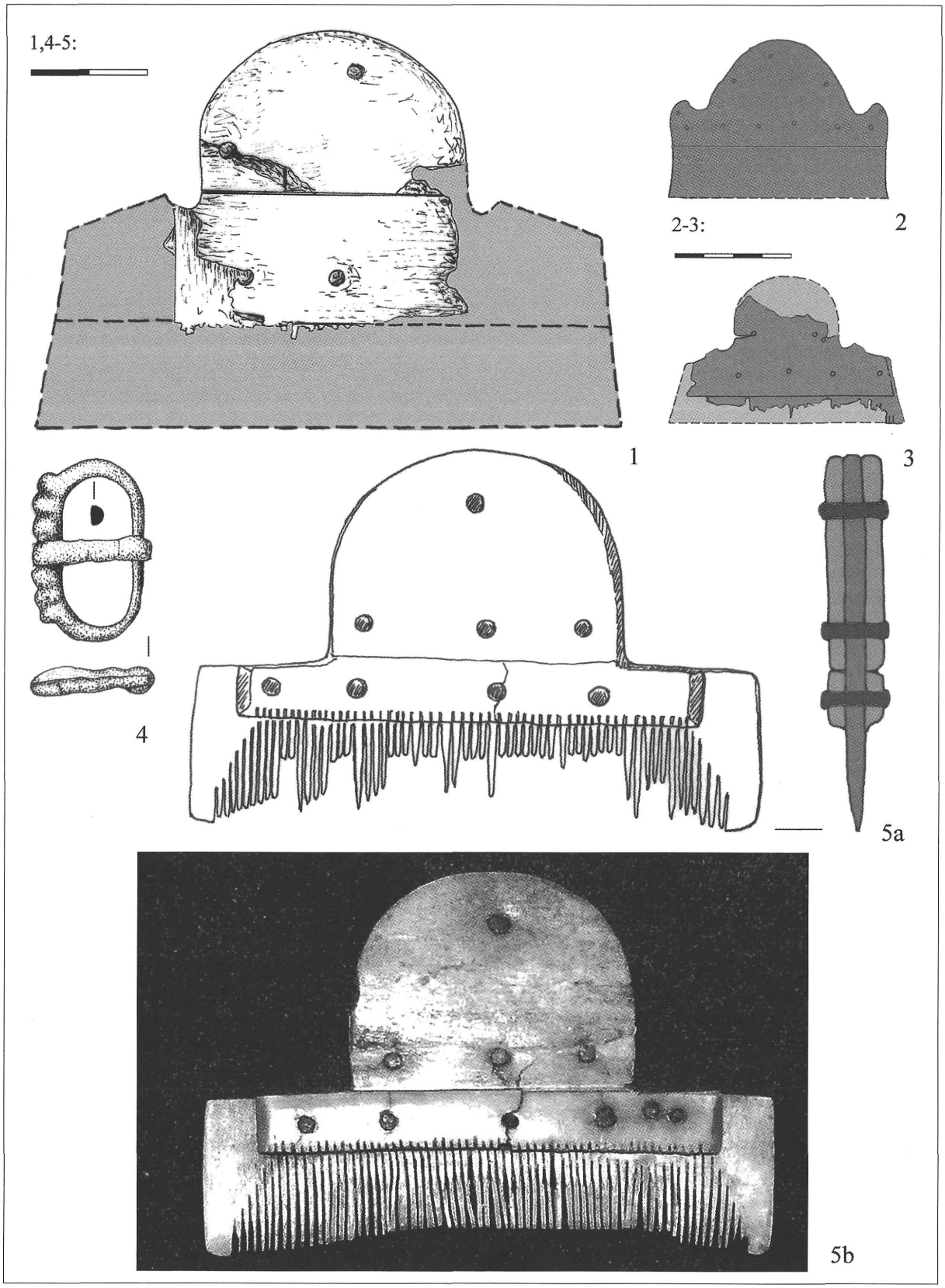

17. kép. 1,4: Budapest, III. Bécsi út 203, IV/9. sír, csontfésű töredéke és bronzcsat (TOPÁL 2003. Pl. 33); 2: Perejaszlav–Hmelnyickij 5. sír, a csontfésű formája (I GOTI Fig. I.109); 3: Untersiebenbrunn, gyermeksír, a csontfésű formája (SCHMAUDER 2002. Taf. 226,4 után)

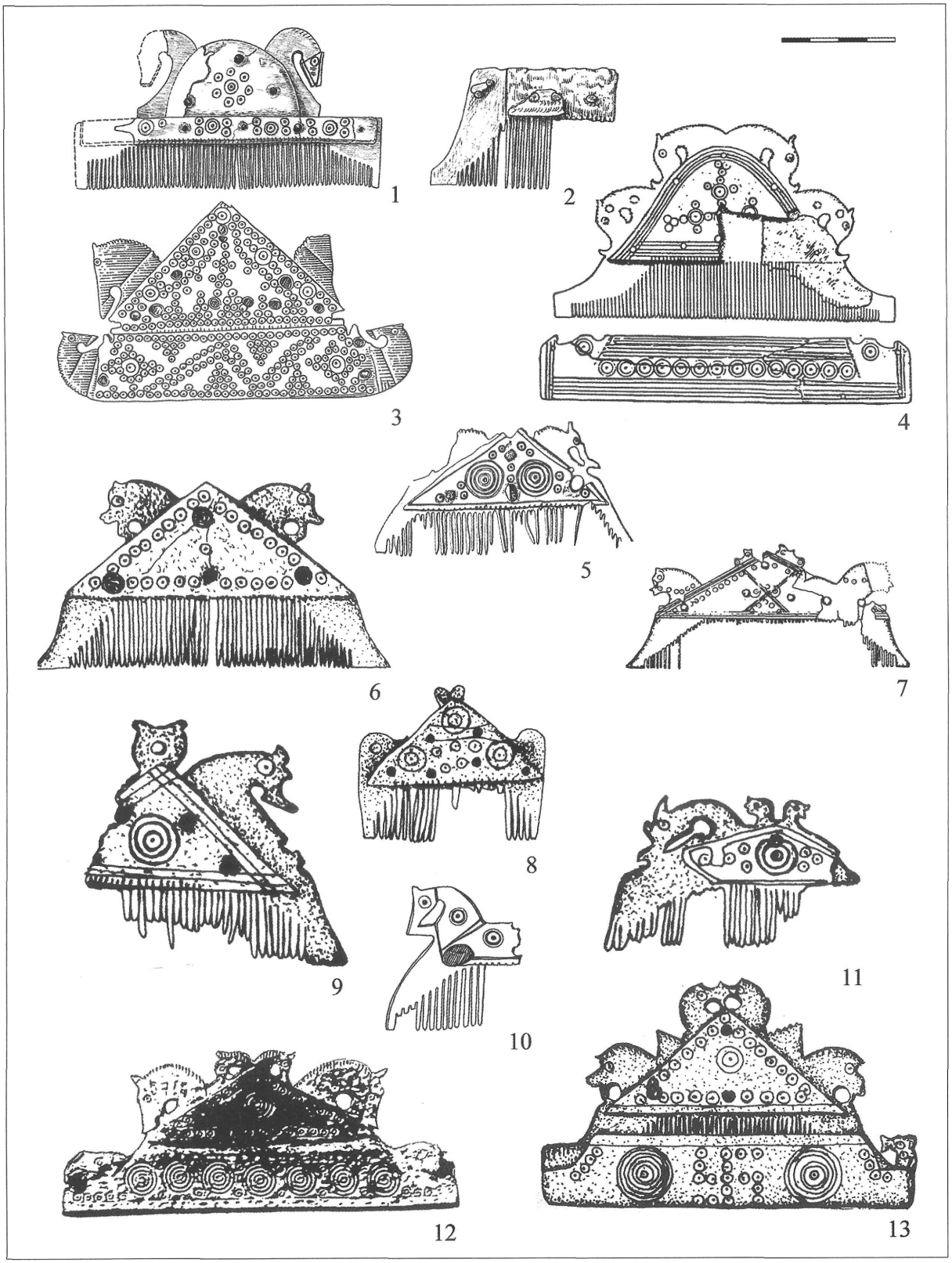

18. kép. 1: Budapest, XI. Budafoki út 78; 2: Tarnaméra–Urak–dűlője 2. sír (BÓNA-SZABÓ 2002. Taf. 57,3); 3: Lébény–Magasmart (TEJRAL 1988. Abb. 21,7); 4: Rommersheim (BÖHNER 1987. Abb. 13,7); 5: Rannersdorf (TEJRAL 1988. Abb. 16,13); 6: Trier (BÍRÓ 2002. Nr. 86); 7: Sens (PETITJEAN 1995. Pl. VI, 4); 9: Gărvan (BÍRÓ 2002. Nr. 87); 10: Karataš (POPOVIĆ 1987. Taf. 8,1); 11: Kupinovo (BÍRÓ 2002. Nr. 88); 12: Ism. lh., Louvre (PETITJEAN 1995. Pl. VI,6); 13: Enns (BÍRÓ 2002. Nr. 83)

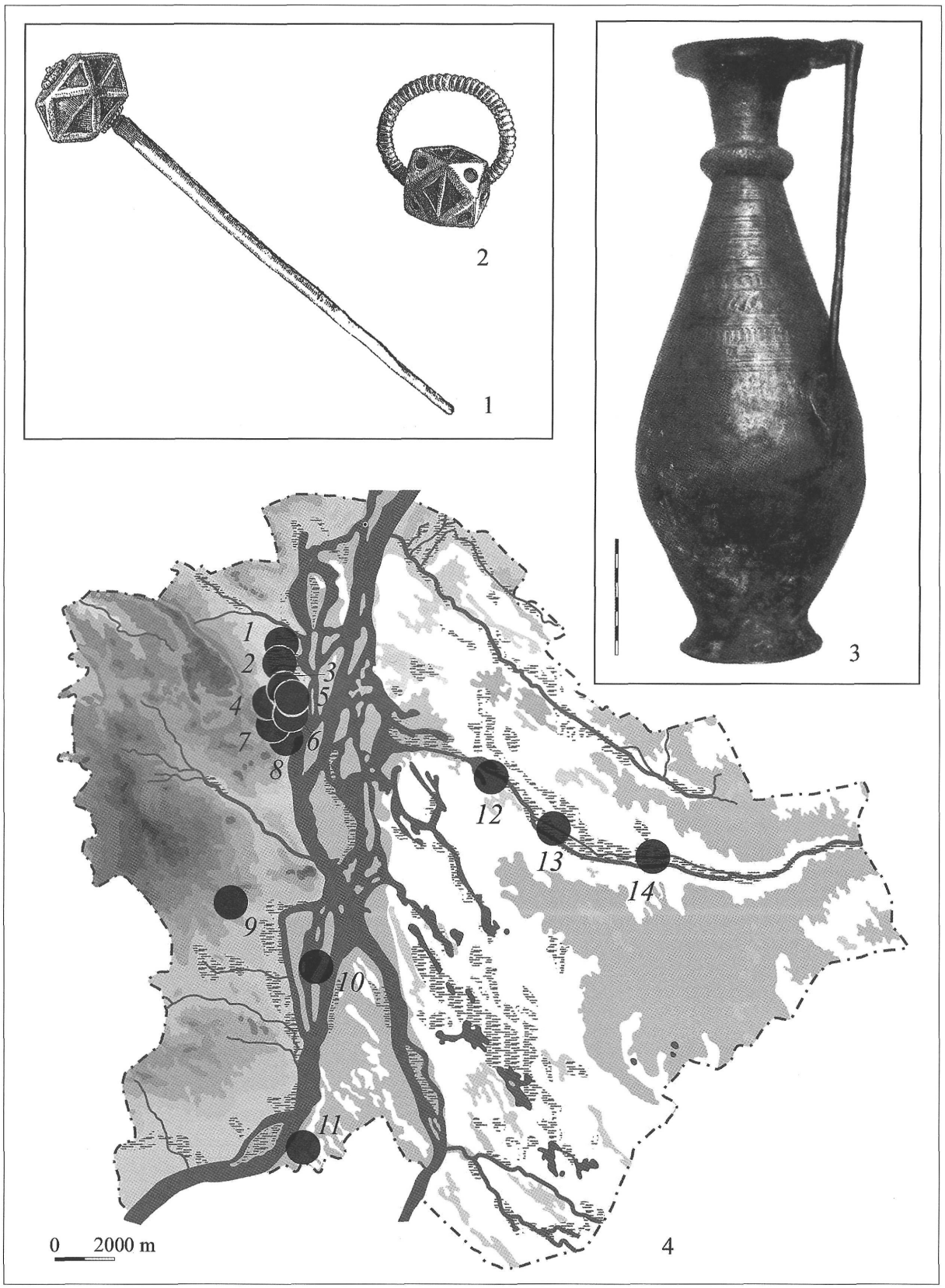

19. kép. 1: Ó–buda, gránátberakásos aranytű és fülbevaló (NAGY 1897. 63–64. 1. kép 1–2); 3: Ó–buda, ezüst korsó (RADNÓTI 1938. XLV. t. 2); 4: A D_1–D_3 korszak (375–450) keltezhető leletei Budapest területéről (a lelőhelyjegyzéket ld. Appendix 1–ben!)

BERTALAN VILMOSNÉ

CORRARDUS „PROCURATOR OPERUM DOMINE REGINE ... SENIORIS"

Corrardus mester Erzsébet királyné építkezéseinek, építőműhelyének vezetője

A középkori Óbuda legjelentősebb objektumainak, mint a Mária templom *(1. kép 2)*, klarissza kolostor *(1. kép 9)*, a kereskedőcsarnok *(1. kép 10)* stb. építtetése, valamint a királynéi vár *(1. kép 5)* átépítése Erzsébet királyné, Károly Róbert özvegyének nevéhez fűződik. I. Lajos király 1343. január 7-én kelt pátens levelében az óbudai várat vámjával, minden jövedelmével együtt kedvelt anyjának, Erzsébetnek adományozta, hogy ott lakjon amíg csak él, vagy ameddig kedve tartja. Erzsébet 1343-ban meg is kezdi itt, azaz Óbudán berendezni saját özvegyi kúriáját. A káptalannal való torzsalkodás miatt 1355-ben I. Lajos egy egyházi és világi előkelőségekből álló bizottság javaslata alapján megosztotta Óbudát anyja és a káptalan között. A megosztás alapján a város déli része az özvegy királyné birtokába került, az északi rész továbbra is a budai káptalan területe maradt.[1] *(1. kép)* Az 1355-ös rendezés után Erzsébet az óbudai várban élt, s 1380-ban az általa alapított klarissza kolostorban, a Krisztus teste kápolnában temették el.[2]

Erzsébet királyné óbudai építkezéseinek építésze, építőműhelyének vezető mestere Corrardus Theotonicus volt.[3] A bevándorolt német mester és műhelye 1340 körül telepedhetett le Óbudán a város déli részén, a kereskedő és iparos városrészben a 11-12. században a Kovács Vicus, azaz 1355 után a királynéi városrész területén. Házának egy részletét - a pince egy szakaszát - sikerült meghatároznunk az 1374-es oklevél szerint a klarissza kolostortól északra, a középkori nagyobbik és kisebbik utca, azaz a mai Kiskorona és Mókus utca között.[4] *(2. kép)*

Corrardus Theotoniucus a gmündi Szentkereszt templom, az erfurti dóm, a mühlhauseni Mária templom, a bécsi Szent István dóm és a 14. század első felében épült, illetve átépített délnémet templomok[5] hagyományait követi, melyekben déli és északi francia hatások is érződnek.[6]

A Parlerek által Swäbisch Gmündben, a Szent Kereszt templomnál kialakított háromhajós oszlopos csarnok Óbudán a Mária templomnál majdnem azonos időben jelenik meg. A kereszthajó aránylag kevésbé hangsúlyos megjelenése, illetve teljes hiánya a a klarissza kolostor Mária templománál, ugyancsak erre az építészeti irányzatra jellemző. A késő gótikus építészet továbbfejlesztése a 14. század közepétől kezdve Közép-Európában történt. A belső tér kialakításában győzött a csarnok és terem a bazilika felett. Ez a már a 13. században határozottan jelentkező irányzat beletorkollik az úgynevezett német gótikába, melynek súlyponti területe a német-római császárság keleti része Bajor-, Szász-, és Csehország. Hozzá kapcsolódik a német lovagrend poroszországi területe, itt elsősorban Marienburgra[7] gondolunk. Ennek az irányzatnak jellemző elemei a magyarországi építészetben elsőnek Óbudán érvényesülnek a Mária templom és klarissza kolostor templomainál. Corrardus Theotonicus munkásságának jegyei alapján délnémet területről származhatott. Corrardus kortársa volt Matthieu d'Arrasnak, az avignoni építésznek, Hans von Gmündnek, a freiburgi dóm (1300) építészének, Heinrich és Peter Parlernek, akik a 14. század közepén a Swäbisch Gmünd-i Szent kereszt templom építkezésén dolgoztak, illetve Peter Parlernek, aki a prágai dóm (1355-1385 között) építkezéseit vezette, s akit IV. Károly (1346-1378) hívott meg a prágai székesegyház 1341-ben megindult átépítéséhez.[8] Corrardust - hasonlóan a mühlhauseni Mária templom építészéhez, Heinrich von Sambach-hoz, akit az

[1] KUMOROVITZ 1966. 9-10.

[2] BÁRTFAI-SZABÓ 1935. 89-90.; VENCZEL 1857. No 228 , 164.

[3] KUMOROVITZ 1966. 14., 21-24.

[4] Bertalan Vilmosné: Budapest III. ker. Fényes Adolf u. 45. (Magyar Lajos) u. 3. 1985. évi ásatás BTM doc. 1502-86. (13-15. kép) 13. kép: A 19. századi épület dél i traktusa bontás közben. A 19. századi szint alatt feltárt K-Ny-i irányú pince dongaboltozatának részlete. A középkori pince boltozatának magassága a 85/1-es árokban feltárt középkori szint magasságában jelentkezett. Feltételezzük, hogy a pince egy középkori épület maradványa. 14. kép: ugyanaz. A középső pincerész (középkori) boltozatában kialakított későbbi szellőzőnyílás. 15. kép: ugyanaz. A két újkori pinceszakasz között a középkori pince maradványa.

[5] ENTZ 1973. 100-110.; HAMANN 1933. 284-339.

[6] SZŰCS 1972. Troyes, Saint Urbain templom: 32.

[7] ENTZ 1973. 101.; SPRINGER 1919. 372., 519. kép

[8] ENTZ 1973. 102-104.; SWOBODA 1940. 5-7.

általa épített templomban temettek el (1382),[9] - valószínűleg ugyancsak az általa épített egyik óbudai templomba temették (1374-ben már nem élt).

A Mária templomról az első ismert oklevelünk 1348. június 19-ből származik. Ebben Erzsébet királyné VI. Kelemen pápához folyamodik, hogy az általa építtetett óbudai prépostsági templom számára búcsút engedélyezzen.

„....preposito ac capitulo ecclesie beate Marie virginis in Veteri Buda..." VI. Kelemen pápa még ugyanazon a napon megadta két búcsút a Szűz Mária templomnak Óbudán, mely Szent Péter apostol temploma mellett van.

„...ecclesie beate Marie virginis in Veteri Buda, ... iuxta ecclesiam beati Petri apostoli..."[10] Az új templom építésére azért került sor, mert a korábbi a 11-12. századi Péter templomot 1241-ben a tatárok feldúlták. Egy 1321-es oklevél is még ezt mondja „...Ecclesian sancti Petri de Veteri Buda olim per tartaros fuit funditus diruta...".[11] A Mária templom építését az az 1340 körül letelepedett német mesterek végezték, akik ugyanebben az időben a klarissza kolostornál és templomnál is dolgoztak.

A templom alapfalainak maradványát 1935-ben a Fő téren észak-déli irányba húzott csatornaárokban találták meg. 1956-57 és 1980-83 között végzett leletmentések és az ásatások során a templom további részletei kerültek elő. *(3. kép)* A feltárt alapfalak a Fő tér szintje alatt 120-150 cm mélységben húzódnak. A közel 70 m hosszú, 20 m széles templom háromhajós csarnok, ál-kereszthajóval, melyben egy szentélyrekesztő is volt. A főhajó szentélye és a mellékszentélyek sokszög záródásúak. *(4. kép)* A templom alaprajzában és részletformáiban a mühlhauseni 14. századi csarnoktemplomhoz, a Mária templomhoz és ugyancsak a mühlhauseni Blasius templomhoz áll legközelebb.[12] A nyugati oldalon nyílt a főkapuja *(5. kép)*, mely a megmaradt részletek alapján hasonló lehetett az erfurti dóm,[13] a mühlhauseni Mária templom és más délnémet templomok, 14. századi áttört, timpanonos, szobrokkal díszített kapuihoz. A Mária templomnak az északi és a déli oldalán is lehetett kapuja. Az északi kapuhoz egy kis előcsarnok is tartozott. A magyarországi építészetben az óbudaihoz hasonló, de későbbi a lőcsei Szent Jakab templom déli bejárata és a 14. században átépített garamszentbenedeki templom ívsorral díszített kapuja. A Mária templom homlokzatát, külső támpilléreit vakmérműves díszítés boríthatta. Ilyen homlokzati kialakítást találunk a 14. század végi kassai és zágrábi dómoknál.[14] A templombelsőt mérműves ablakok tagolták. *(6. kép)* A Mária templom nyugati bejáratához a 15. század második felében a támpillérekhez csatlakozó torony készült, feltehetőleg a Péter templom elbontása után. Ugyancsak a 15. század második felében épült a templom északi oldalán, a korábbi előcsarnok kerületén egy négyzetes alaprajzú sekrestye, melyben valószínűleg a templom irattárát helyezték el. A templom hajójának első boltszakasza lényegesen szélesebb, mint a további boltszakaszok. *(4. kép)* Ez a korábbi templomtípusoknál megszokott kereszthajóra emlékeztet. Ebben a boltszakaszban a főhajó irányában egy szentélyrekesztő falmaradványai kerültek elő. *(7. kép)* A templomhajót oszlopsor tagolta, körtetagos keresztboltozat fedte az egyes boltszakaszokat. A templombelsőt gazdag festés borította. *(8. kép)* Freskói figurális és ornamentális díszítésűek. Mestereit az esztergomi várkápolna 14. századi freskókészítő műhelyében kereshetjük. A freskók alatt, hasonlóan a lőcsei Szent Jakab templomhoz a jeleneteket magyarázó bibliai szövegrészletek voltak. Az oltárok körül az oltárt állító egyházi vagy világi személy volt eltemetve. A templom területén a padlószint alatt, bolygatott állapotban több részben téglával kifalazott, illetve fakoporsós sír került elő.[15] A sírokat 1526-ban az Óbudán táborozó törökök feldúlták. Az elvonulásuk utáni helyreállítás során a sima padlótéglákban a sírhelyeket díszes kőlapok már nem jelölték. 1410-ből ismerjük az egyetem rektorának vörösmárványból készült sírkövét.

Az óbudai egyetemet Zsigmond király alapította, az egyetem kancellárja Lambertus, aki a káptalan prépostjaként (1413-15) Zsigmond királyt elkísérte és részt vett a Konstanzi zsinaton (1414).[16] Az óbudai egyetem a káptalan valamelyik jelentősebb épületében működhetett. A káptalan irattárát a templom sekrestyéjében helyezték el. Ennek építése volt a valóságos oka annak, hogy Mátyás király az óbudai káptalanon keresztül folyamodott a pápához engedélyért a Mária templom szépségének látványát lerontó Péter templom elbontásához. A maradványok bontásának engedélye 1483-ból származik.[17] A Mária templom pompájáról és szépségéről egy 15. századi forrásból értesülünk. Ransanus, olasz püspök, aki 1475-78 között Mátyás király udvarában járt és ismerte a Mária templomot úgy vélte, hogy annak

[9] BADSTÜBNER 1989. 124.
[10] BÁRTFAI-SZABÓ 1935. 44. 71.
[11] BÁRTFAI-SZABÓ 1935. 30-64.
[12] BADSTÜBNER 1989. 125., 99-100.
[13] ERFURT 1965. 13, 17, 21, 23, 26, 27.
[14] MAROSI 1982. 64-68.; MAROSI 1987. 318., 1030-1031. kép; BALOGH-DERCSÉNYI-GARAS 1964. 160-162.
[15] BERTALANNÉ 1984. 393., 6. jegyzet
[16] BÁCSKAI-GYÓNI-KUBINYI 2000. 46-47.
[17] BÁRTFAI-SZABÓ 1935. 156., 112.

monumentalitása, szépsége méltóvá tenné, hogy bármely nagyvárosban álljon.[18]

A 14–15. századi templom területén a padlószintek alatt korábbi falmaradványok húzódnak. Ezek részben a Péter templomhoz, illetve az 1283-ban említett Mária kápolnához tartozhattak. A középkori templom romlása és pusztulása a török uralom alatt indult meg. Falainak kőanyagát elhordták. A török kori rombolást árvizek és a 18. század elején megindult, Zichy-féle nagy építkezéseket megelőző bontások tetőzték be.[19] Jelenleg alapfalainak kis részlete látható a Fő tér 1-ben a pincegaléria, illetve a Sípos vendéglő (Szentlélek tér 8.) pincéjében.

A Corrardus-féle műhely másik jelentős építménye a klarissza kolostor A kolostort ugyancsak Erzsébet királyné építteti. 1334-ből van az alapító oklevél, mely szerint Erzsébet saját és szülei lelki üdvére építteti a kolostort templommal, melléképületekkel és temetővel.[20] A kolostor területén egy korábbi település, a 12–13. századi Kovács Vicus egy részlete húzódik. A Kovács Vicus a két magú középkori Óbuda kereskedő és kézműves települése. A kolostor építésével megszűnt az 1345, 1359-ben oklevelekben említett észak–déli irányú Kovács utca egy szakasza. A középkori utca egy részletén volt megtalálható az 1353 után kialakított nyugati kolostorudvar és az itt álló kelet–nyugati irányú betegek háza és a tőle nyugatra húzódó észak–déli irányú kerítésfal. Ugyancsak megszűnt az a kelet–nyugati irányú keskeny utca, mely keletről torkollott a Kovács utcába. Ennek az utcának a részlete a templom déli oldalánál került elő, a 12–13. századi utcák mentén. A feltárt területen két kőházat, több fa-, illetve agyagfalú építményt, kemencéket, tüzelőhelyeket tártunk fel.[21] A középkori település alatt római út és épületmaradványok húzódtak. A Kovács utca alatt a feltárt szakaszon azonos irányú, de szélesebb észak–déli irányú római út húzódik. *(9. kép e, f)* Ennek az útnak a keleti oldalán a feltárt többhelyiséges, apszisos építményt az ásató, Póczy Klára ókeresztény bazilika maradványaként azonosította.[22] A 3–4. századi maradványok körül 7–8. századi, avar kori kerámia is előkerült.[23]

1346-ra elkészült a kolostor nagy része, ekkor jöttek ide az első apácák, részben olyanok, akiket más kolostorokból helyeztek át. 1353 után alakult ki a kolostor nyugati udvara és épület fel az a különálló ház, mely a kolostoroknál szokásos elrendezés szerint a betegek háza volt. A déli oldalon bővült a kolostori szárny, mely határos volt a kolostortól délre eső szántó területtel. A keleti oldalon a kolostor gazdasági épületei készültek el. A kolostort körülvevő kerítésfal is ekkor készült. *(9. kép a, b, c, d)* 1350 előtt fejeződött be kolostor templomának építése. *(10. kép)* 1350. április 8-án VI. Kelemen pápa Erzsébet királyné kérésére búcsút engedélyezett a templom számára.[24] A kolostor nagyméretű, háromhajós templomának nyugati felét a 20x20 m-es apácakarzat foglalta el. Az apácakarzat földszinti terét, illetve annak boltozatát egy középpillér tartotta. Alaprajzában és részleteiben a német lovagrend marienburgi palotájának egyik 14. századi terméhez hasonlít.[25] Az apácakarzattól keletre a háromhajós templomot oszlopsor tagolta, az oszlopok közében oltárok és sírok voltak. A főhajó szentélye nyújtott és sokszögzáródású volt, és a lefutó bordakötegek lábazatai tagolták. A templom legpompásabb részletei a körtetagos keresztboltozat metszésében jelentkező zárókövek, melyeket a 14. századra jellemező, gazdag káposztalevél motívumok és a levelek közül kitekintő torzfejek díszítettek. *(9. kép g, h)* A templom két mellékhajójának szentélye sokszögzáródású. Ez a boltszakasz kereszthajóra emlékeztet. A szentélyben és hajóban mérműveklel tagolt ablakok nyíltak. A templomot belül festés díszíthette, melynek piros és fekete keret-részletei megmaradtak. Padlója sima, dísztelen kerámialapokból állt. A templom déli mellékszentélyében, közvetlenül a diadalívtől nyugatra sírok voltak. Több oklevél maradt fent azon neves adományozókról, akik oltárt létesítettek és sírjuk volt a templomban. A templom egyik bejárata az északi oldalon volt, a temető felől. A temetőben 1357-től, pápai engedéllyel az apácák lelki gondozását ellátó Ferenc rendi barátok is temetkeztek. 1374. után kibővítették a temetőt, melyet ugyancsak kőfal zárt le. A templom déli oldalán helyezkedett el a kolostor. Ennek alaprajzi elrendezése a ciszterci rendnél kialakult kolostori típus követte. A keleti szárnyban volt a kolostor legjelentősebb helyisége, a káptalan terem. A termet körtetagos keresztboltozat fedhette. Ennek a traktusnak az emeletén az apácák hálóterme (dormitorium) helyezkedett el és ugyancsak ebben a szárnyban volt a noviciák helyisége is. A traktuson keresztül két folyosó vezetett a kolostor gazdasági épületé-

[18] BÁRTFAI–SZABÓ 1935. 45 71.

[19] Az Óbuda belterületét ábrázoló 1778. évi térképen (Kneidinger András térképe) már semmi nyoma sincs a középkori objektumoknak. GÁL 1979.

[20] BÁRTFAI–SZABÓ 1935. 36. 67.

[21] BERTALANNÉ 1976. 269–278.; BERTALANNÉ 1982. 151–176.

[22] PÓCZY 2000. 22., 19. kép.

[23] NAGY 1995. 134.

[24] BÁRTFAI–SZABÓ 1935. 46., 72.

[25] SPRINGER 1919. 372–373., 519. kép; B. Marienburg (Winter, Zommer Remter) alaprajzán 520. kép Vom Hochmeister Haus auf der Marienburg (Konzolmegoldás)

hez. A keleti traktusban közvetlenül a déli oldalon volt a sekrestye. A kolostor déli traktusában a refektórium, az apácák közös étkezőhelye, illetve a konyha helyezkedett el. A refektóriumnak, mely általában a kolostorok díszes helyisége padlófűtése is volt, hasonlóan más 14. században épült kolostorhoz. A helyiség alatti fűtőtérből a meleg levegőt a padlóban nyílásokon keresztül engedték be a terembe. A kolostor nyugati szárnyában voltak a laikus nővérek helyiségei és az épület alatt pince húzódott. Ebből a szárnyból ugyancsak két átjárón keresztül lehetett a nyugati udvarba jutni, ahol a betegek háza és feltehetőleg egy kútház is állt. *(11. kép)* A templom építése – a későbbi bővítések nélkül – 1348-ra fejeződött be. A templom építőmestere ugyancsak Corrardus Theotonicus volt. A német származású mesterről már 1364-ből maradt fent oklevél egy telekvásárlással kapcsolatban. 1374-ben már nem élt. Özvegye az apácáknak adta át azt a telekrészletüket, mely a kolostor északi vonalával volt határos, melyen még álltak a kőfaragók műhelyei és színei.[26] (Építészeti részletek a Corrardus műhelyből: *12, 13. kép*)

Csodálatos szépségűnek nevezi a kolostort Nagy Lajos 1368. szeptember 8-án kelt oklevelében.[27] 1391-ben Zsigmond király ugyancsak bámulatba ejtő műnek mondja a kolostort.[28] Az óbudai kolostor a magyarországi klarissza kolostorok központja lett és egyben a főúri leánynevelés irányítója.[29]

A kolostor életét 1526-ban a mohács csatavesztés utáni kényszerű menekülés tette nehézzé. Visszatérésük után a megsérült épületeket képtelenek voltak helyreállítani. 1541-ben aztán újra menekülniük kellett, magukkal víve értéktárgyaikat és Erzsébet királyné hamvait.

Buda visszafoglalása után az óbudai klarisszák a budai várban telepedtek le, miután Óbuda területét közben a Zichy uradalomhoz csatolták és a család a lerombolt épületeket újra visszakövetelő egyházi testületeket nem engedte visszaköltözni.

A klarisszák templomát és kolostorát a Mókus utcai általános iskola területén végzett közművesítés során találtuk meg. A kolostor alapfalai a 18–19. századi lakóépületek alól kerültek elő. A feltárt kolostor templomának és a torony déli oldalán álló Krisztus Teste kápolnának maradványait a kolostor részletével megtartották és rekonstruálták.

A kolostorhoz vezető észak–déli utca, a kisebbik utca (Platea minor, a mai Mókus utca) mentén állt Gilher német telepes lakóháza. *(1. kép 11)* A ház az utca nyugati oldalán, azzal párhuzamosan helyezkedett el, hossza 11,5 m, szélessége 6,2 m volt. Az épületnek csak az alsó szintje maradt meg, mely a pincéből állt. A 14. századi házat az oklevelek alapján azonosítani lehetett Gilher német telepes házával, melyet 1363-ban 32 forintért eladott Erzsébet királynénak, aki ezt a kolostornak adományozta. Ekkor a ház déli oldalán Pete Jakab óbudai telepes háza és telke volt, aki ugyanekkor eladta házát és telkét 20 forintért. A Gilher-féle ház keleti oldalán észak–déli utca részlete került elő. Ezt az utcát az 1374-es oklevél alapján a középkori kisebbik utcával azonosíthatjuk, mely Corrardus kúriáját keletről határolta, a kolostortól északra. *(1. kép 12)*[30]

[26] „...Kúriája telkének a rendház felé eső szélén (mintegy) 33 öl hosszú és 24 öl széles a nagy (nagyobbik) utcától kúriájuk kapuja mellett a kerítés mentén hátrafelé egészen a kis (kisebbik) utcáig húzódó földdarabkáért, amelyen (még) most (is) a munkások részére elkerített szállás és (lomb) sátor áll..." KUMOROVITZ 1966. 14.

[27] BÁRTFAI-SZABÓ 1935. 75., 86–87.

[28] BALOGH–DERCSÉNYI–GARAS 1964. 160.

[29] A klarisszákról általában Karácsonyi János: Szent Ferenc rend története Magyarországon 1711-ig. 2. kötet. Bp., 1924. p. 482–509 és SCHWARCZ Katalin: „Mert ihol jön asszonyotok és kezében új szoknyák..." Bp., 2002. című munkáiból kaphatunk képet.

[30] Az ásatások felmérését Noéh Ferenc, Szesztai Attiláné, Simonyi Gyula és Vándor Andrásné, fotókat Szemenyei Tivadar, Bakos Margit és Tihanyi Bence készítették, a metszetrajzok Illés Anna és Arnóti Zsuzsa, a kiviteli rajzok Kuczogi Zsuzsa, a kőrészletek felmérése és rekonstrukciója Héjjas Pál, Major János, Kollár Gyula és Viczkó Tamás készítették. Az 1980. évi ásatásnál Nagy Ildikó volt a munkatárs.

IRODALOMJEGYZÉK

BALOGH–DERCSÉNYI–GARAS 1964 — BALOGH Jolán – DERCSÉNYI Dezső – GARAS Klára – GEREVICH László: A magyarországi művészet a honfoglalástól a XIX. sz-ig. Bp., 1964.

BÁCSKAI–GYÓNI–KUBINYI 2000 — BÁCSKAI Vera – GYÓNI Gábor – KUBINYI András: Budapest története a kezdetektől 1945-ig. Bp., 2000.

BADSTÜBNER 1989 — BADSTÜBNER, Ernst: Das Alte Mühlhausen. Leipzig, 1989.

BÁRTFAI-SZABÓ 1935 — BÁRTFAI-SZABÓ László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Bp., 1935.

BERTALANNÉ 1976 — BERTALAN Vilmosné: Az óbudai klarissza kolostor. BudRég 24. (1976), p. 269–278.

BERTALANNÉ 1982 — BERTALAN, Herta: Das Klarissinnenkloster von Óbuda aus dem XIV. Jahrhundert. ActaArchHung 34. (1982), p. 151–176.

BERTALANNÉ 1984 — BERTALAN Vilmosné: A Fő téren feltárt középkori maradványok. BudRég 25. (1984), p. 393–416.

BERTALANNÉ–ALTMANN 1991 — BERTALAN, Herta – ALTMANN, Júlia: Óbuda von XI–XIII. Jahrhundert. Óbuda im Spätmittelalter. In: Budapest im Mittelalter. Braunschweig, 1991. p. 187–198.

BERTALANNÉ 1994 — BERTALAN Vilmosné: Az óbudai klarissza kolostor. In: Koldulórendi építészet a középkori Magyarországon. Bp., 1994. p. 153–175.

BERTALANNÉ–ALTMANN 1995 — BERTALAN Vilmosné – ALTMANN Júlia: A középkori Óbuda. In: Óbuda évszázadai. Bp., 1995. p. 182–186., 189–197.

ENTZ 1973 — ENTZ Géza:A gótika művészete. Bp., 1973.

ERFURT 1965 — Der Dom zu Erfurt. In: Das Kristliche Denkmal 21–22. (1965), p. 21–27.

FARBAKI–FERKAI–GERLE 1998 — FARBAKY Péter – FERKAI András – GERLE János (et al.): Magyarország építészetének története. Bp., 1998.

GÁL 1979 — GÁL Éva: Óbuda topográfiája a XVII.sz. végétől a XIX. sz. közepéig. TMB 21. (1979), p. 7–22.

HAMANN 1933 — HAMANN, Richard: Geschichte der Kunst. Berlin, 1933.

KUMOROVITZ 1966 — KUMOROVITZ L. Bernát: Idősb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. TMB 17. (1966), p. 9–26.

MAROSI 1982 — MAROSI Ernő: Művészet I. Lajos király korában 1342–1382. Kat.: Székesfehérvár, 1982.

MAROSI 1987 — Magyarországi művészet 1300–1470 körül. Szerk. MAROSI Ernő. 1-2. Bp., 1987.

NAGY 1995 — NAGY Margit: A népvándorlás kora. In: Óbuda évszázadai. Bp., 1995. p. 137–138.

PÓCZY 2000 — PÓCZY Klára: Ókeresztény emlékek Aquincumban. Bp., 2000.

SPRINGER 1919 — SPRINGER, Anton: Früchcristliche Kunst und Mittelalter. Leipzig, 1919.

SWOBODA 1941 — SWOBODA, Karl: Peter Parler der Baukünstler und Bildhauer. Wien, 1941.

SZŰCS 1972 — B. SZŰCS Margit: Franciaország építészete 1. Bp., 1972.

VENCZEL 1857 — VENCZEL Gusztáv: Budai regeszták. In: Magyar Történelmi Tár 4. Bp., 1857. p.

CORRARDUS „PROCURATOR OPERUM DOMINE REGINE ... SENIORIS"

Meister Corrardus, der Leiter der Bauarbeiten und Bauwerkstatt von Köngin Elisabeth

Die bedeutendsten Bauarbeiten im mittelalterlichem Buda, d. h. der Umbau der Marienkirche *(Abb. 1, 2)*, des Klarissenklosters *(Abb. 1, 9)*, der Burg der Königin *(Abb. 1, 5)*, der Bau der Markthalle *(Abb. 1, 10)* sind mit dem Namen von Königin Elisabeth, der Witwe von Karl Robert verbunden. König Ludwig I. hat in seinem Patentbrief vom 7. Januar 1343 die Burg von Óbuda samt Maut und alle Einnahmen an seine geliebte Mutter, Elisabeth verschenkt, damit sie lebenslang oder so lange sie Lust hat dort leben soll. So hat Elisabeth hier, in Óbuda im Jahre 1343 mit der Einrichtung der eigenen Witwenkurie angefangen. Ludwig I. hat Óbuda im Jahre 1355 wegen dem Zwist mit dem Kaplan - auf den Vorschlag einer Komitee von geistlichen und weltlichen Vornehmen - zwischen seiner Mutter und dem Kaplan geteilt. So ist der südliche Stadtteil in den Besitz der Königin gekommen, während der nördliche Teil auch im weiteren das Gut des Kaplans geblieben ist. *(Abb. 1.)* Elisabeth hat nach dieser Regelung von 1355 in der Burg von Óbuda gelebt, sie ist 1380 in dem von ihr gestifteten Klarissenkloster, in der Kapelle Corporis Christi begraben worden. *(Abb. 9)*

Der Leiter der Bauarbeiten von Königin Elisabeth und der Bauwerkstatt selbst hieß Corrardus Theotonicus. Der eingewanderte deutsche Meister und seine Werkstatt soll sich um 1340 in Óbuda niederlassen haben, und zwar in dem östlichen Stadtteil der Händler und Handwerker, im sog. Kovács vicus des 11-12. Jahrhundertes, d.h. in dem, das nach 1355 im Besitz der Königin gewesen ist.

Es ist uns gelungen, einen Teil seines Hauses, ein Stück vom Keller zu identifizieren. Es soll nach der Urkunde aus dem Jahre 1374 zwischen den mittelalterlichen kleineren und größeren Straßen, nördlich von dem Klarissenkloster, d.h. zwischen den heutigen Kiskorona und Mókus Straßen gestanden haben. *(Abb. 2)* Corrardus Theotoniucus hat sich als Vorbild das Heiligkreuzmünster in Gmünd, den Erfurter Dom und die Marienkirche in Mühlhausen gewählt. Gleichzeitig ist er aber auch den Traditionen anderer süd-deutschen Kirchen gefolgt. Diese sind in der ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts mit einer gewissen süd- und nordfranzösischen Wirkung gebaut, bzw. umgebaut worden.

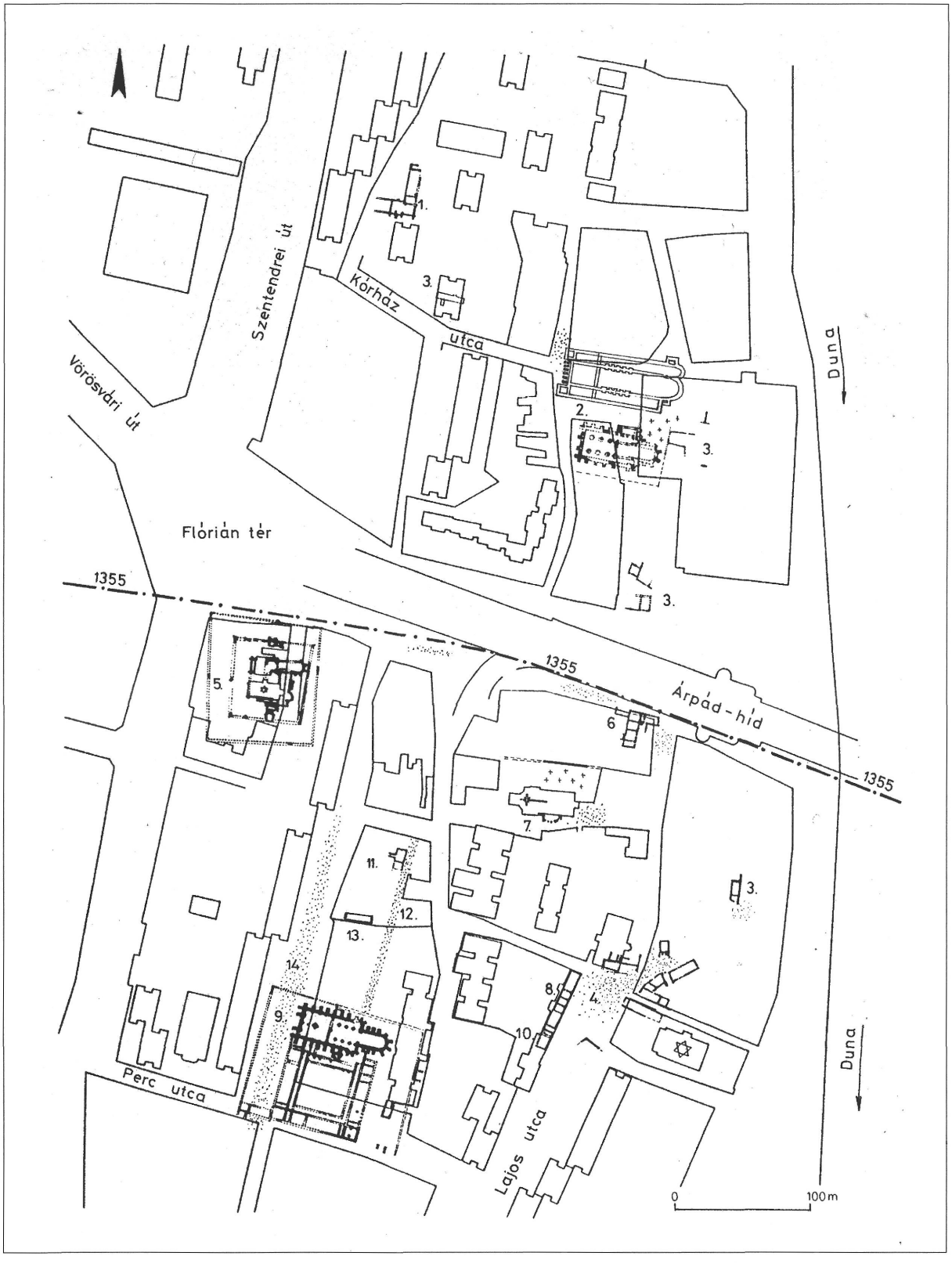

1. kép. Óbuda Nagy Lajos és Erzsébet királyné korában. 1.) Ferences kolostor, 2.) Péter és Mária templom, 3.) középkori lakóházak, 4.) Középkori piactér, 5.) Királyi, illetve 1340–től királynéi vár, 6.) Tumpa László lakóháza az 1355–ös déli határ egyik pontja, 7.) Középkori plébánia templom déli oldalán kápolna (Margit kápolna), 8.) Ferenc deák háza, 9.) Klarissza kolostor, 10.) Kereskedőház, 11.) Gilher, német telepes háza, 12.) Kisebbik utca (középkori), 13.) Corrardus Theotonicus házának pinceje, 14.) Nagyobbik utca (Kovács utca)

1/a. kép. Ásatások és leletmentések helyszínrajza a Fő tér és környékén (86–os térképszelvény)

1/b. kép. Ásatások és leletmentések helyszínrajza a Magyar Lajos (Kiskorona u.) és Lajos u. környékén (103–as térképszelvény)

2. kép. Corrardus Theotonicus telkének azon részlete, amelyet 1374–ben a kolostornak adtak át

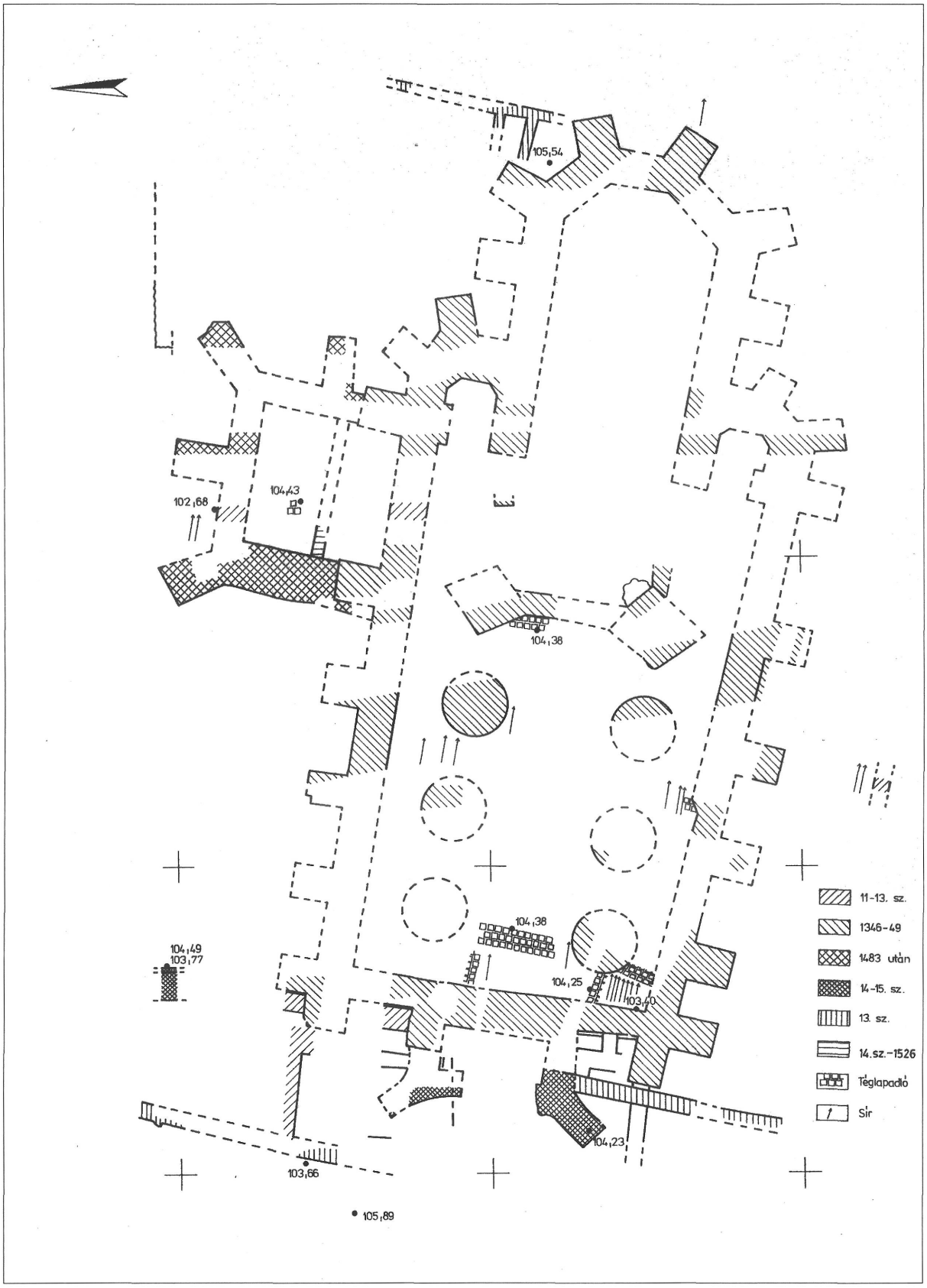

3. kép. A Mária templom feltárt részletei a szintekkel

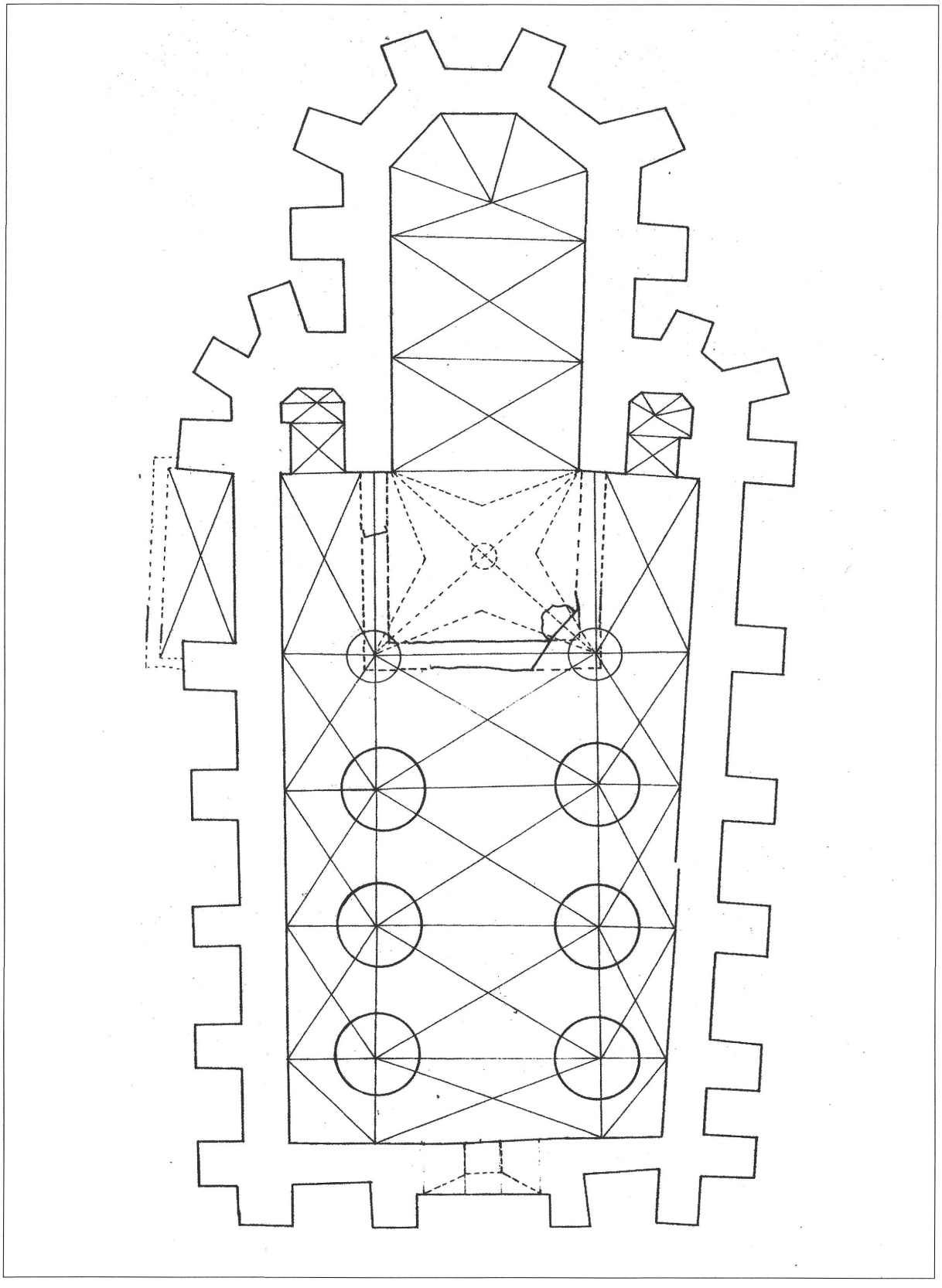

4. kép. A Mária templom alaprajza 1348–1349. A boltozat rekonstrukciójával

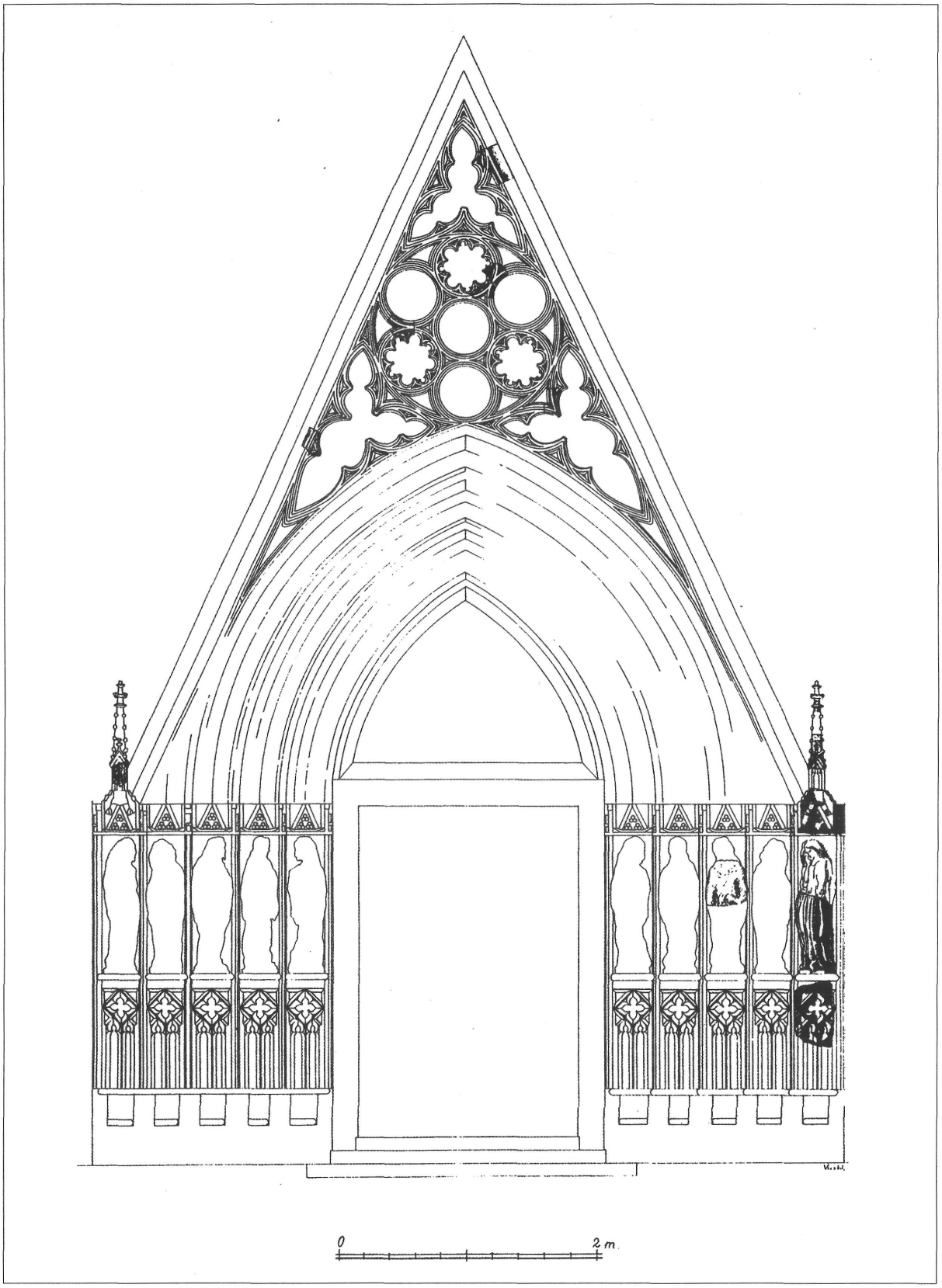

5. kép. A Mária templom főkapujának rekonstrukciós rajza az előkerült kőtöredékek alapján

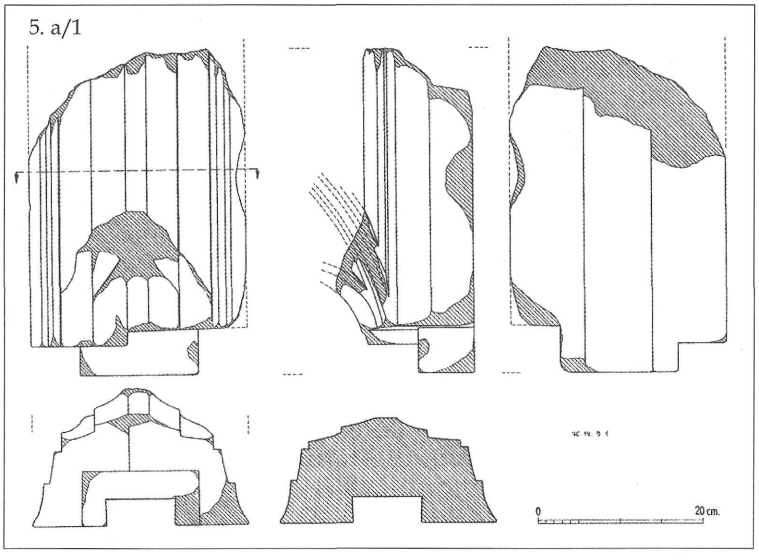

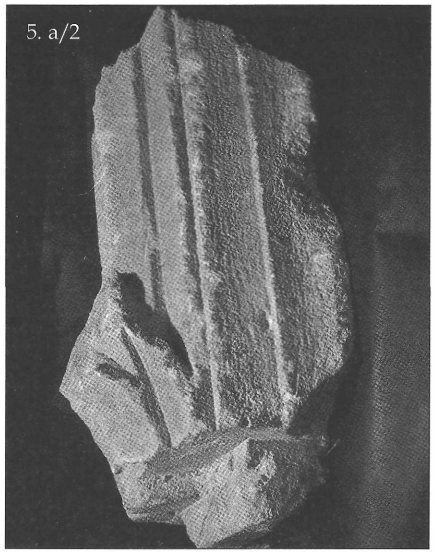

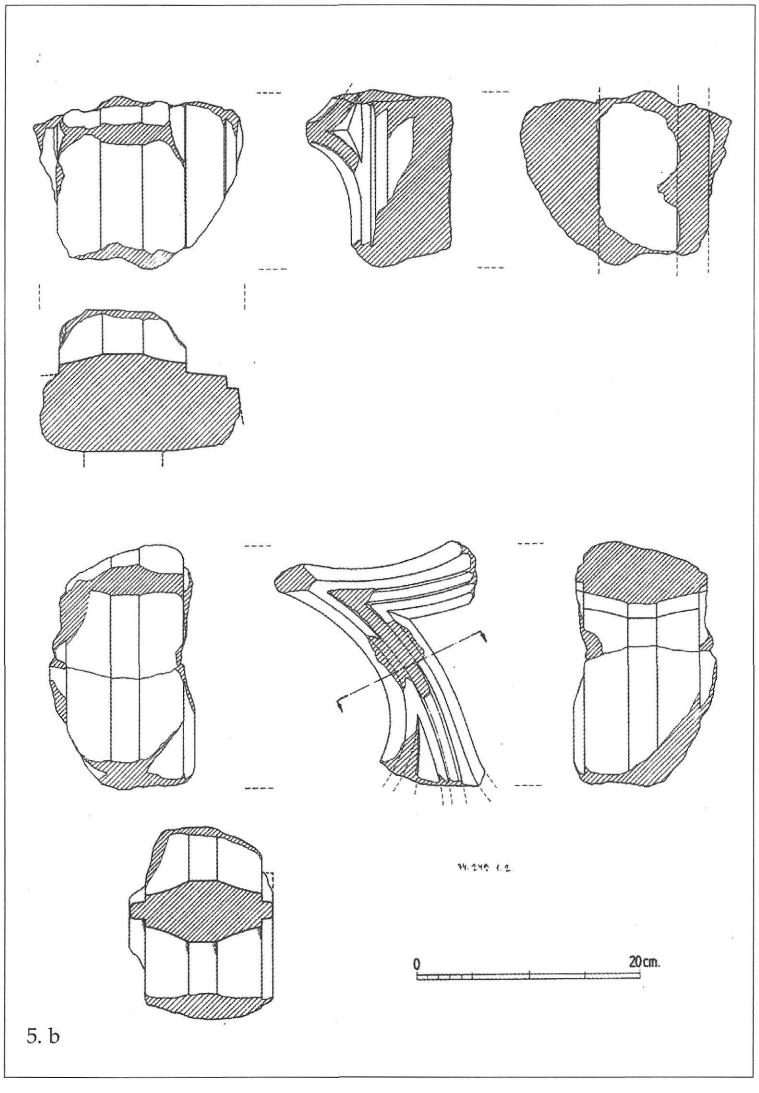

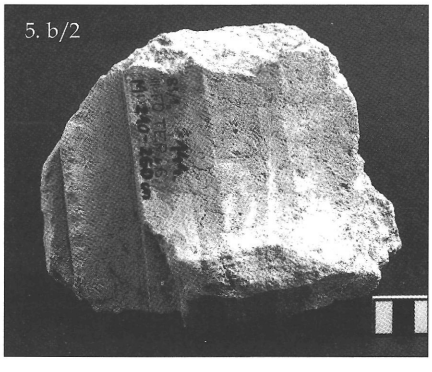

5. kép. a–b.) A kapu részleteinek felmérési rajzai és fotói

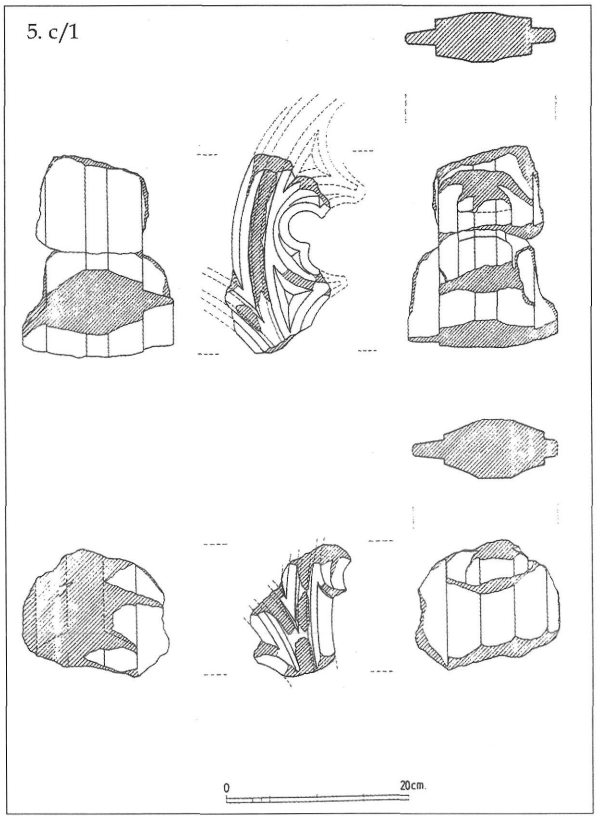

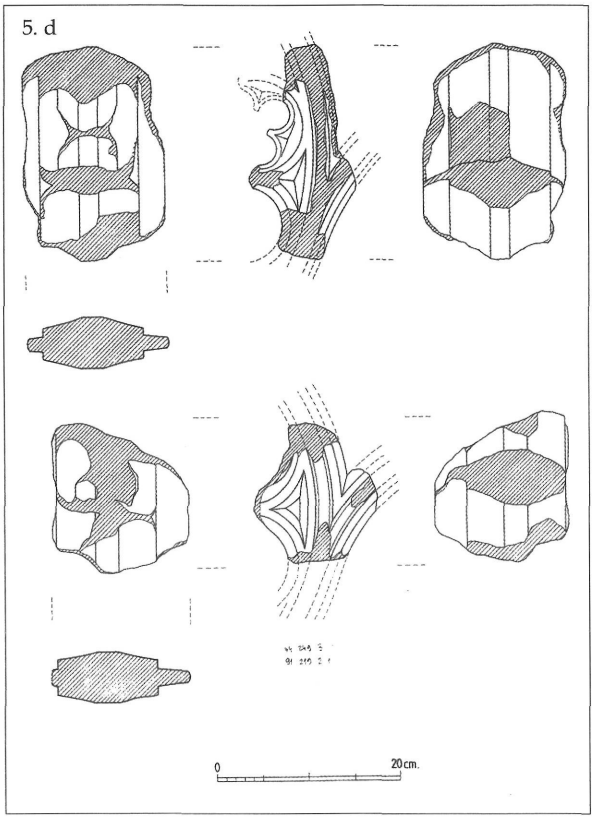

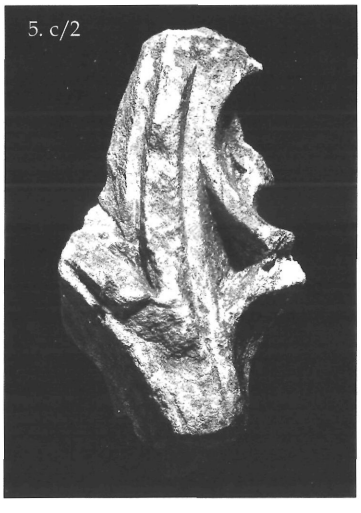

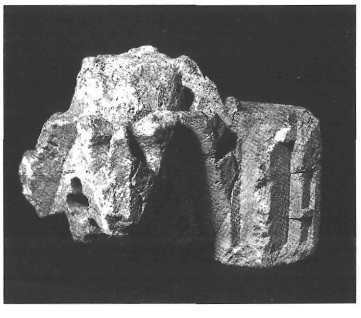

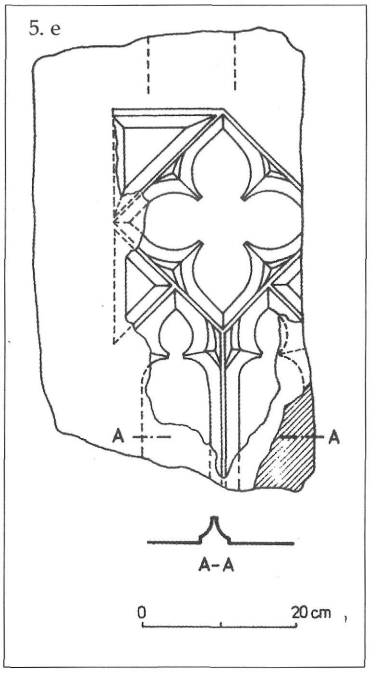

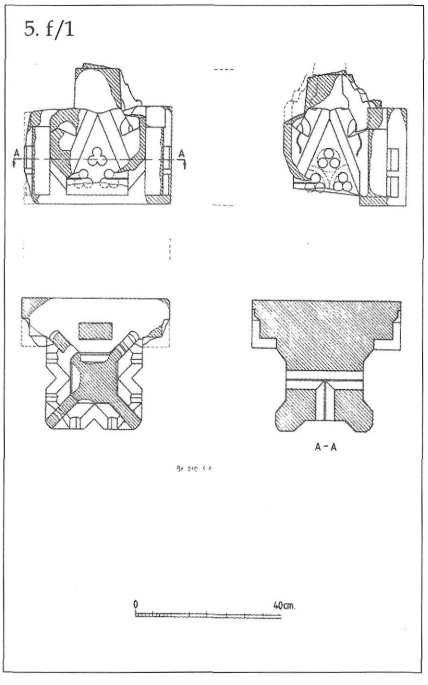

5. kép. c–f.) A kapu részleteinek felmérési rajzai és fotói

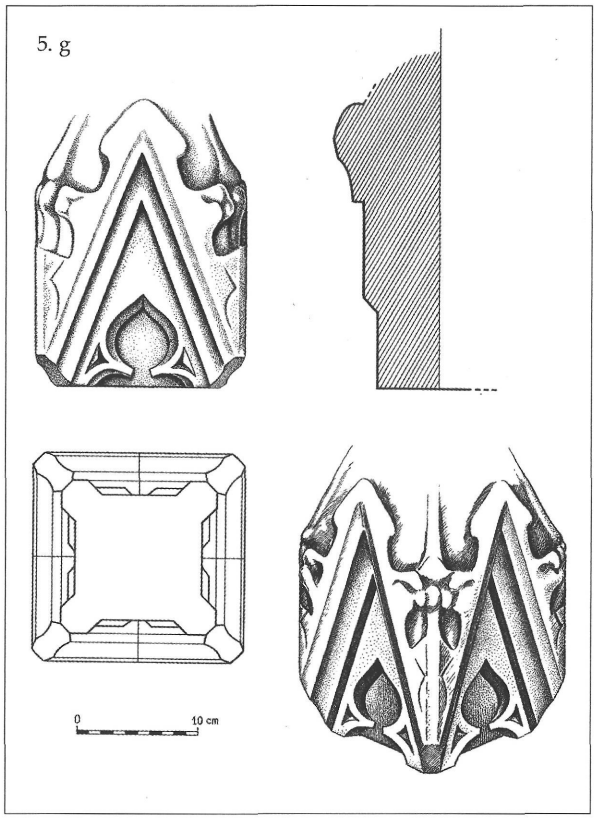

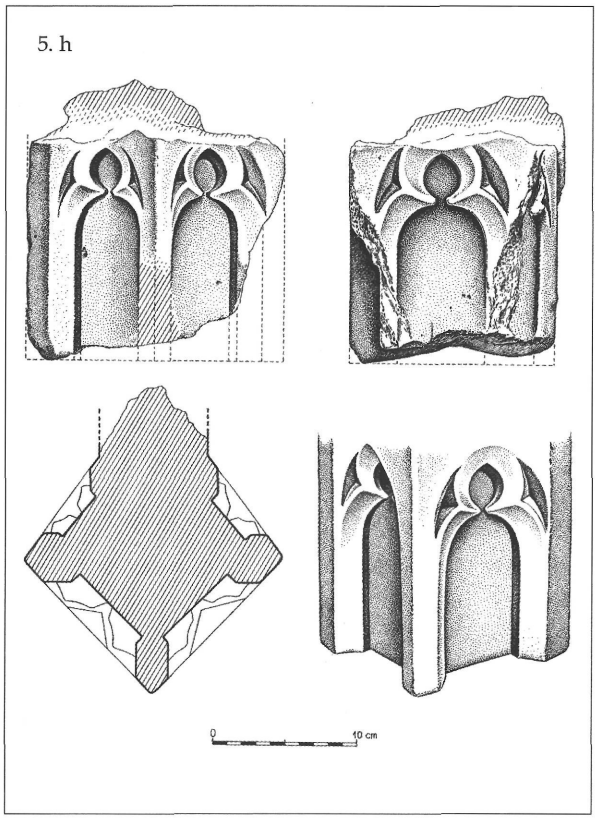

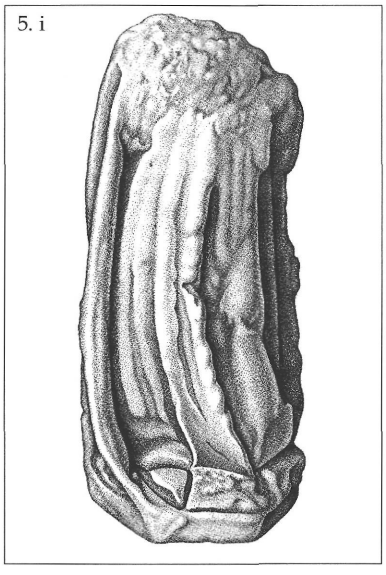

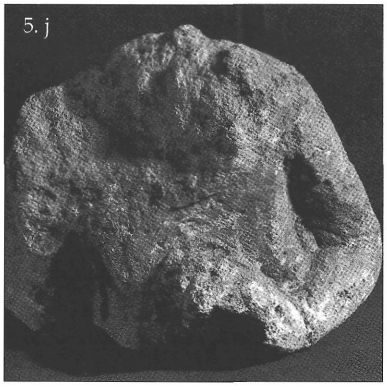

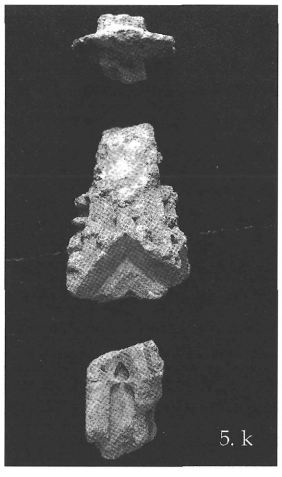

5. kép. g–k.) A kapu részleteinek felmérési rajzai és fotói

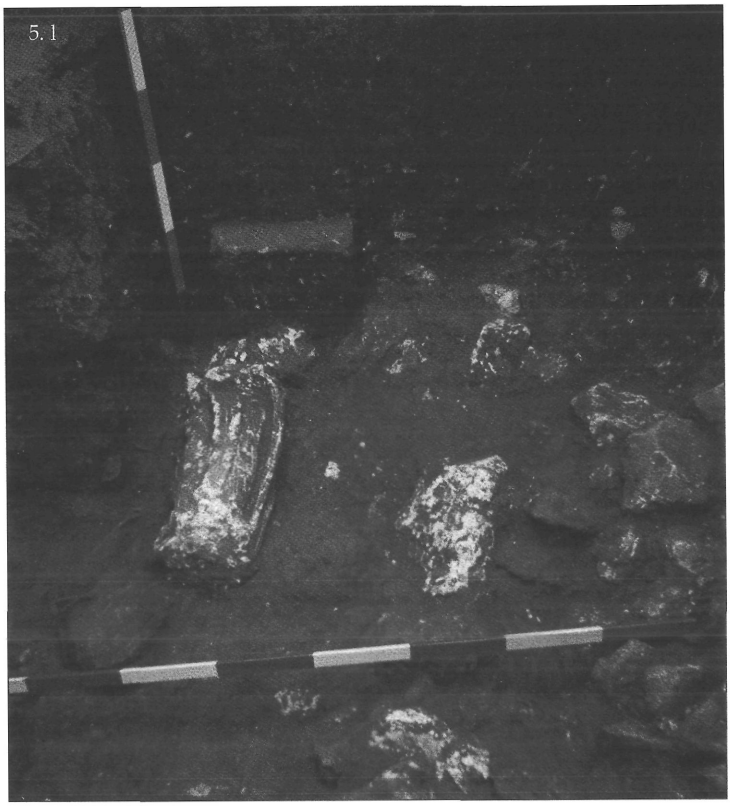

5. kép. l.) a kapu kőanyagának részletei az ásatásnál

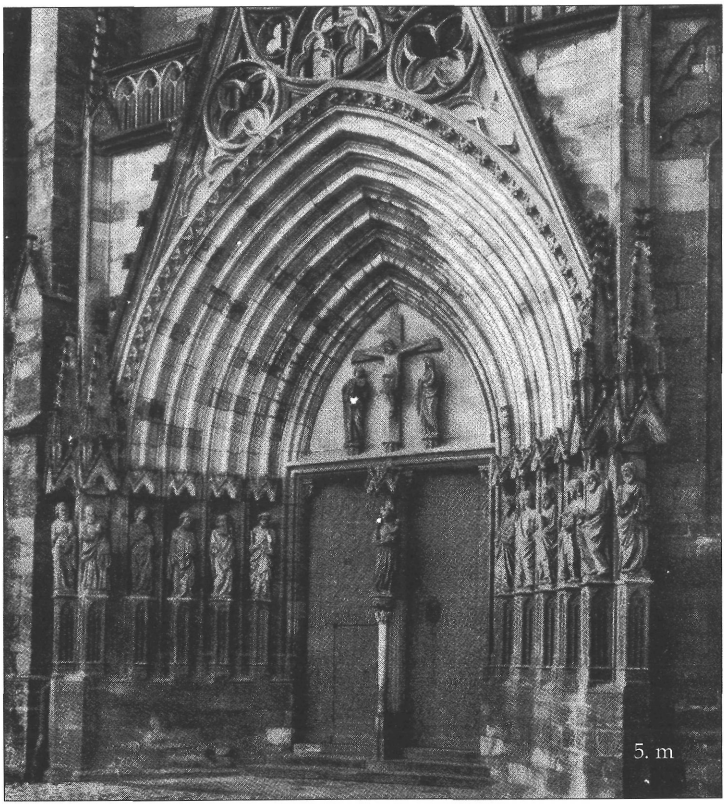

5. kép. m.) Az erfurti dóm egyik kapuja (ERFURT 1965. 21–23.)

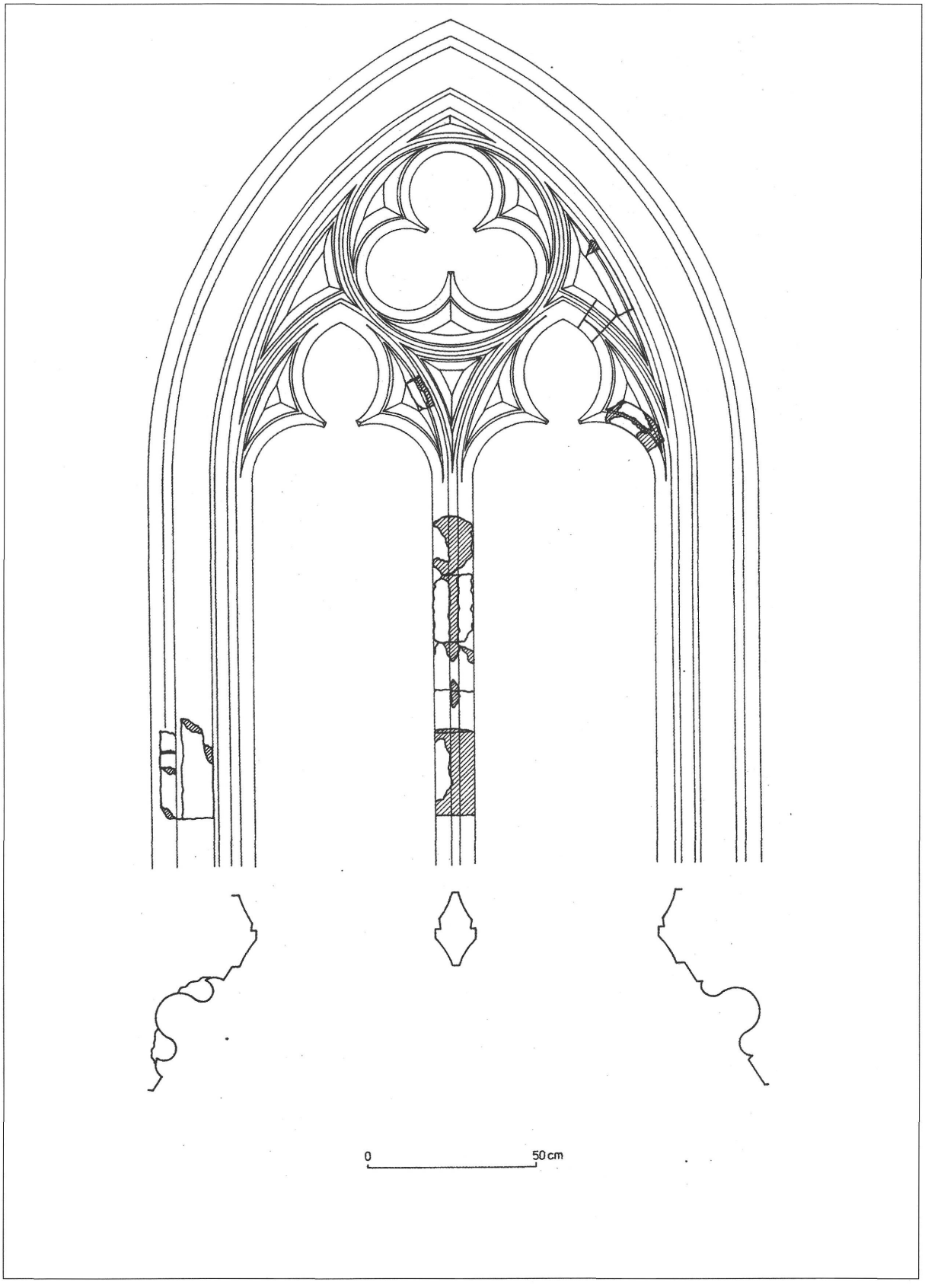

6. kép. A Mária templom egyik ablakának rekonstruált rajza az előkerült kőtöredékek alapján

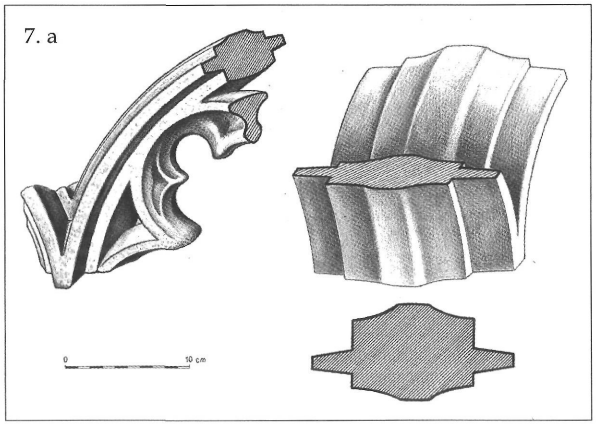

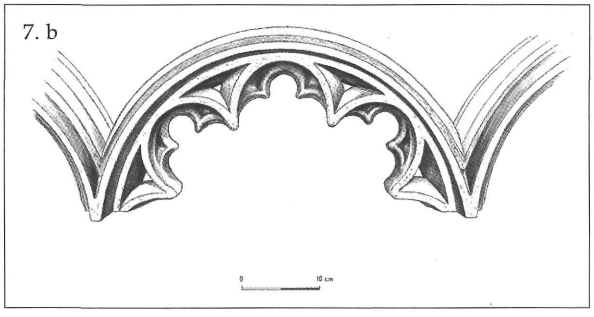

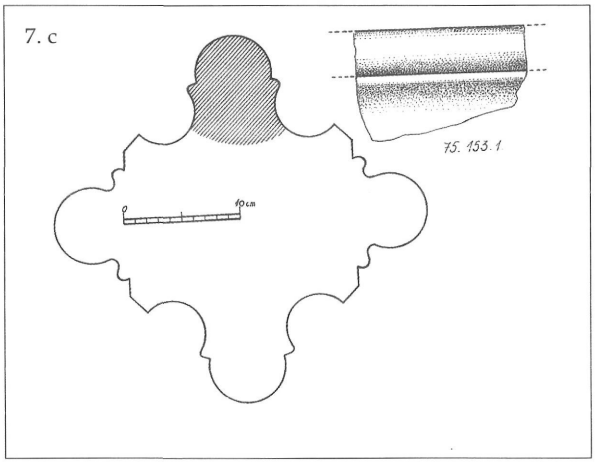

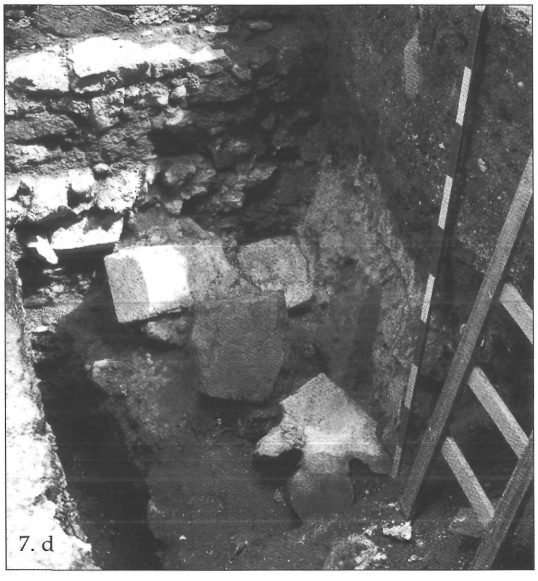

7. kép. A szentélyrekesztő részletei. a-c.) Az átjáró rekonstrukciós rajza, d.)Az ásatás során előkerült kőtöredékek

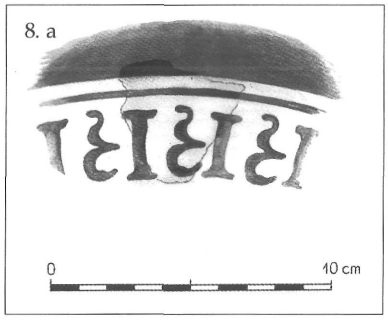

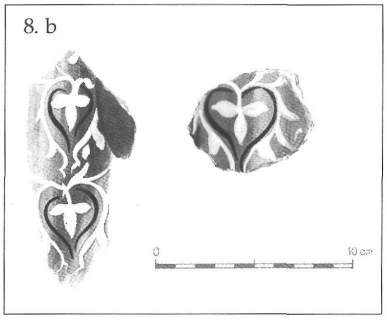

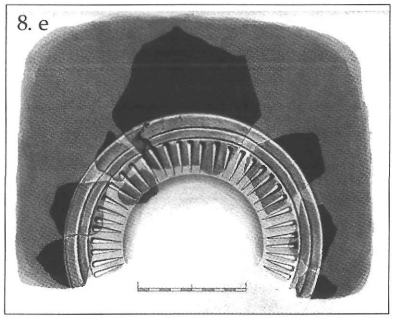

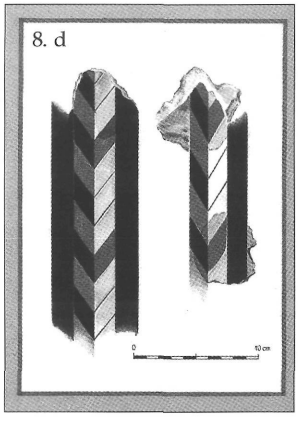

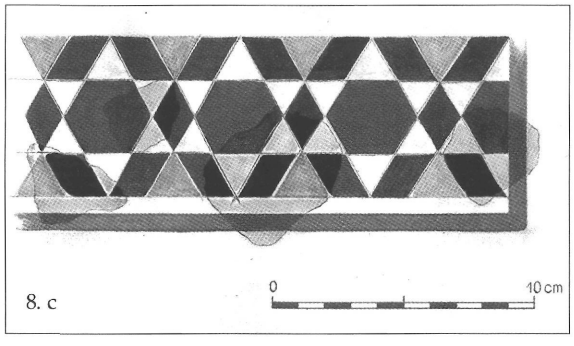

8 kép. Mária templom freskótöredékei

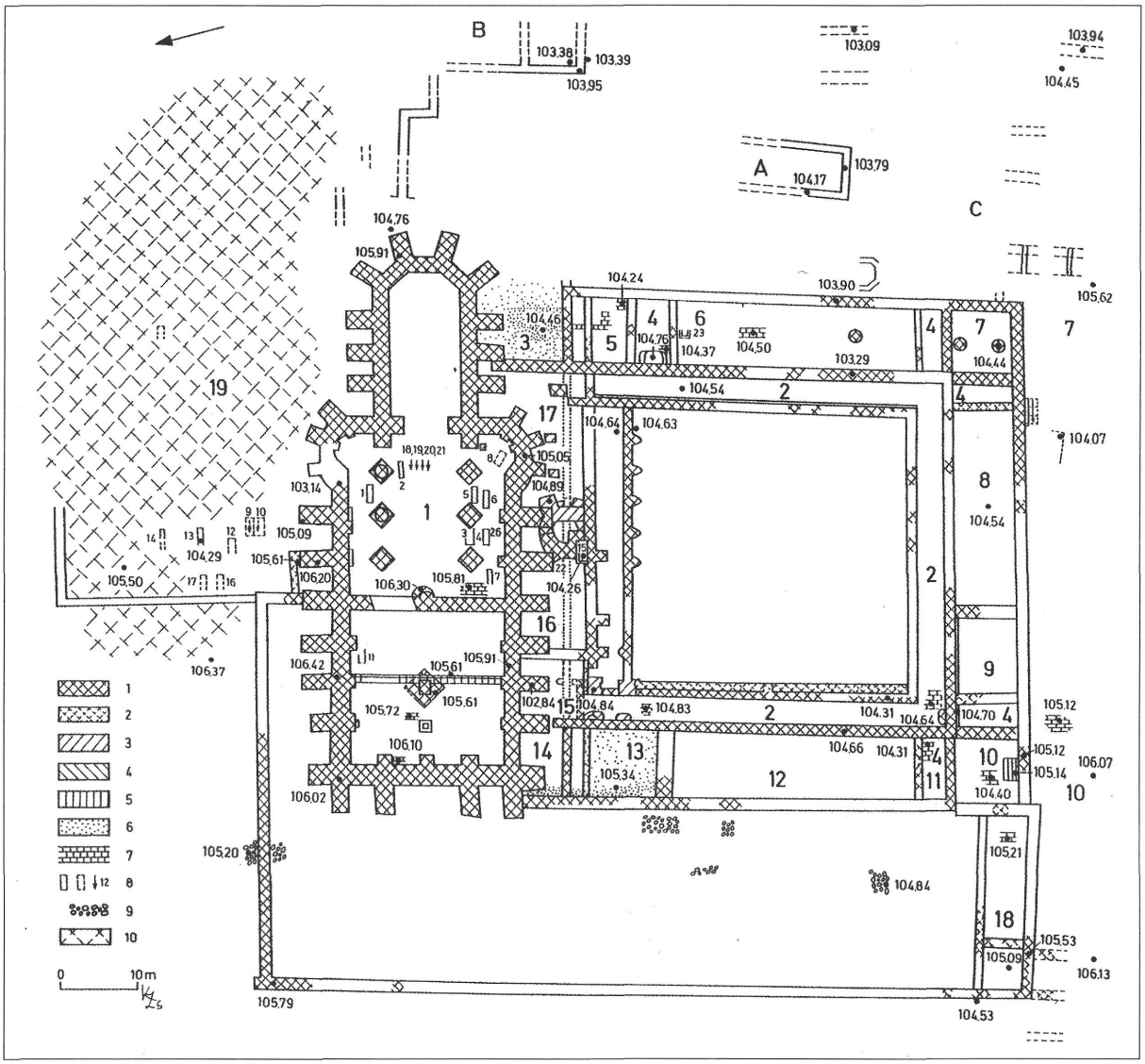

9. kép. A klarissza kolostor és templom feltárt részletei a szintekkel. a.) ásatási képek a feltárásról, a szentély részlete az újkori épület alatt, b.) a templom a feltárás során DK–ről nézve, c.) a keleti traktus részlete (Perc utca), d.) a kolostor kerítésének ÉK–i sarka, a Kovács Vicus és a római vízvezeték maradványai, f.) a kolostor Ny–i udvarán feltárt É–D–i középkori utca alatt húzódó római épület DNY–i sarkával és annak Ny–i oldalán az É–D–i út részletével, g.) a templom területén feltárt É–i oszlopsor részlete a szögletes alapozáson az oszlop , illetve a téglapadló maradványával, h.) egy feltárt sír a templom területén, i.) a kolostor Ny–i udvarán feltárt É–D–i középkori utca (Kovács utca) az újkori beépítéssel

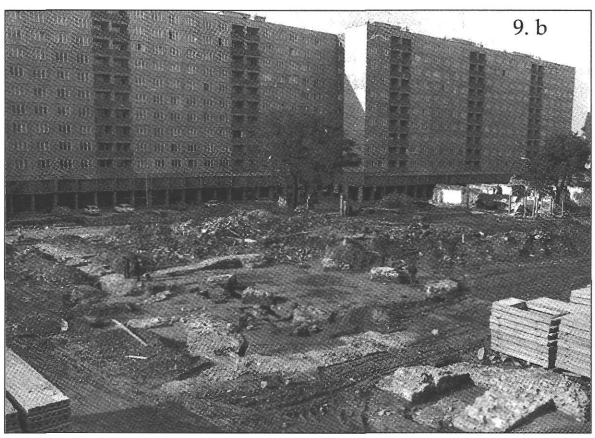

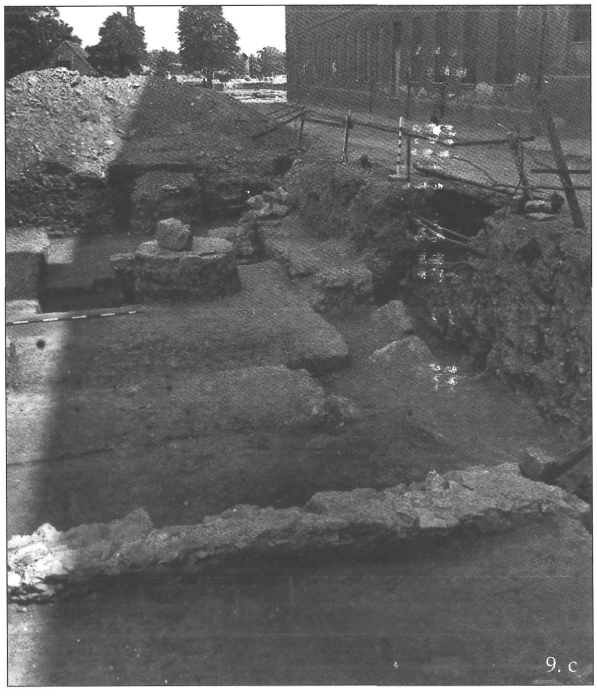
9. c

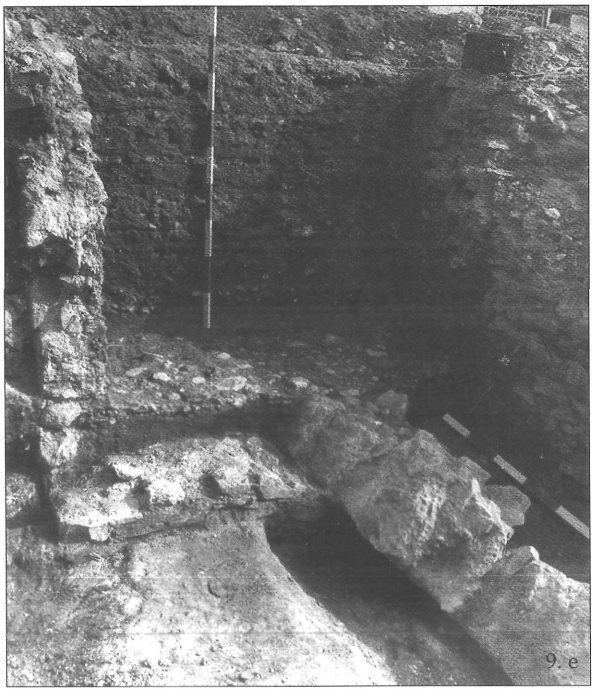
9. e

9. d

9. f

9. g

9. h

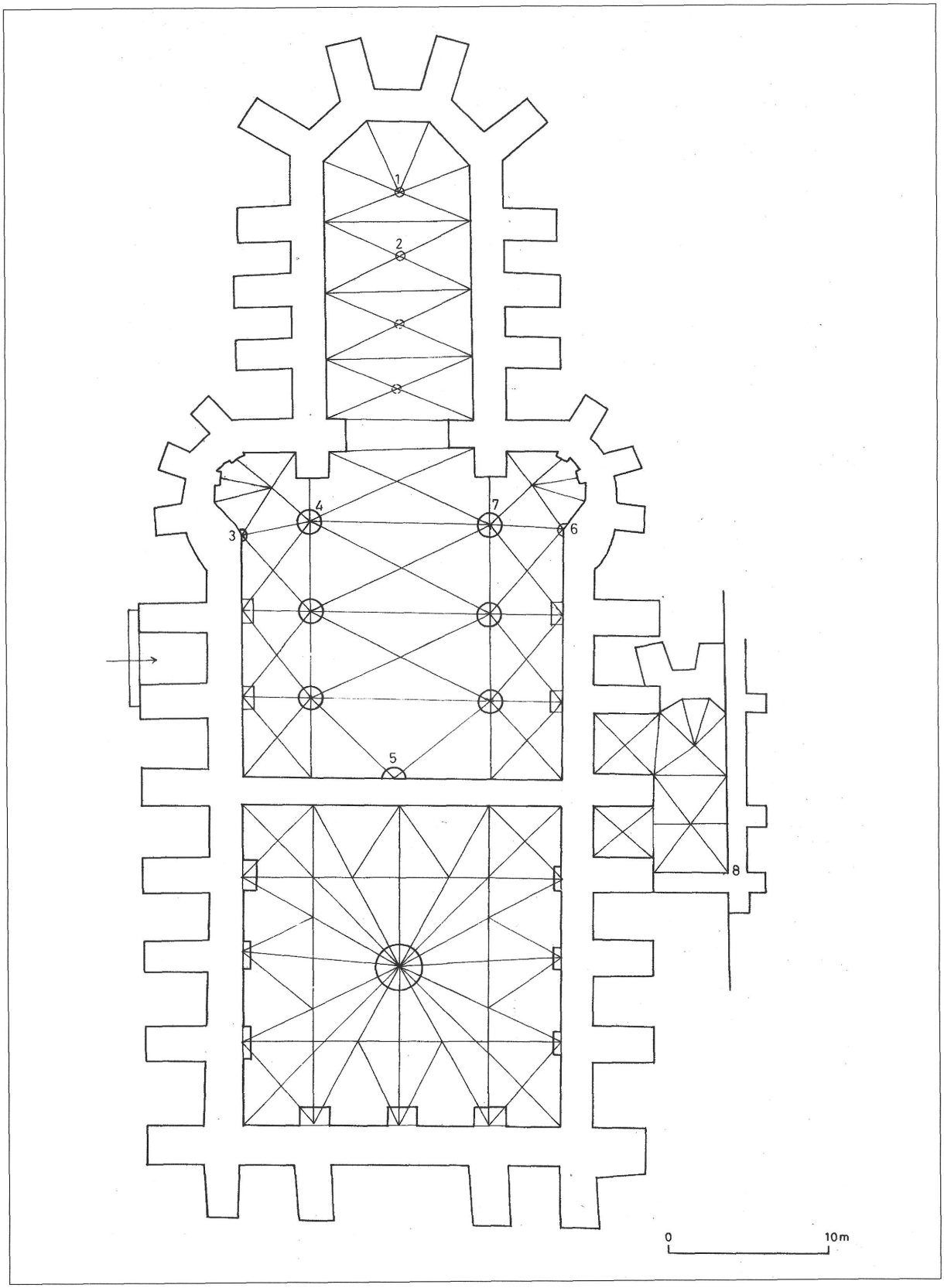

10. kép. A klarissza kolostor templomának alaprajza a boltozat–rekonstrukciójával és a Krisztus Teste kápolnával. a.) Maszkos zárókő a templom szentélyéből, b.) körtetagos bordarészlet a templomból, c.) Marienburg (SPRINGER 1919 nyomán)

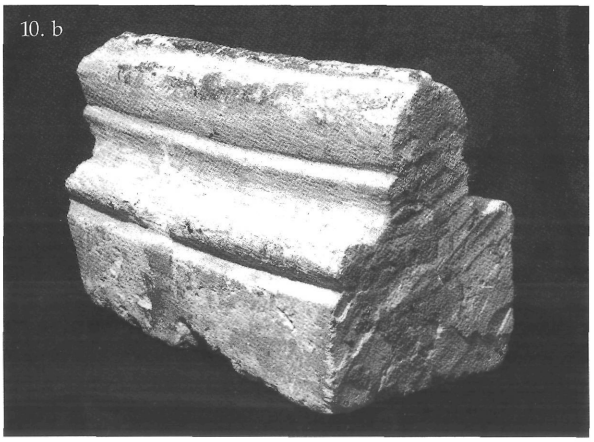

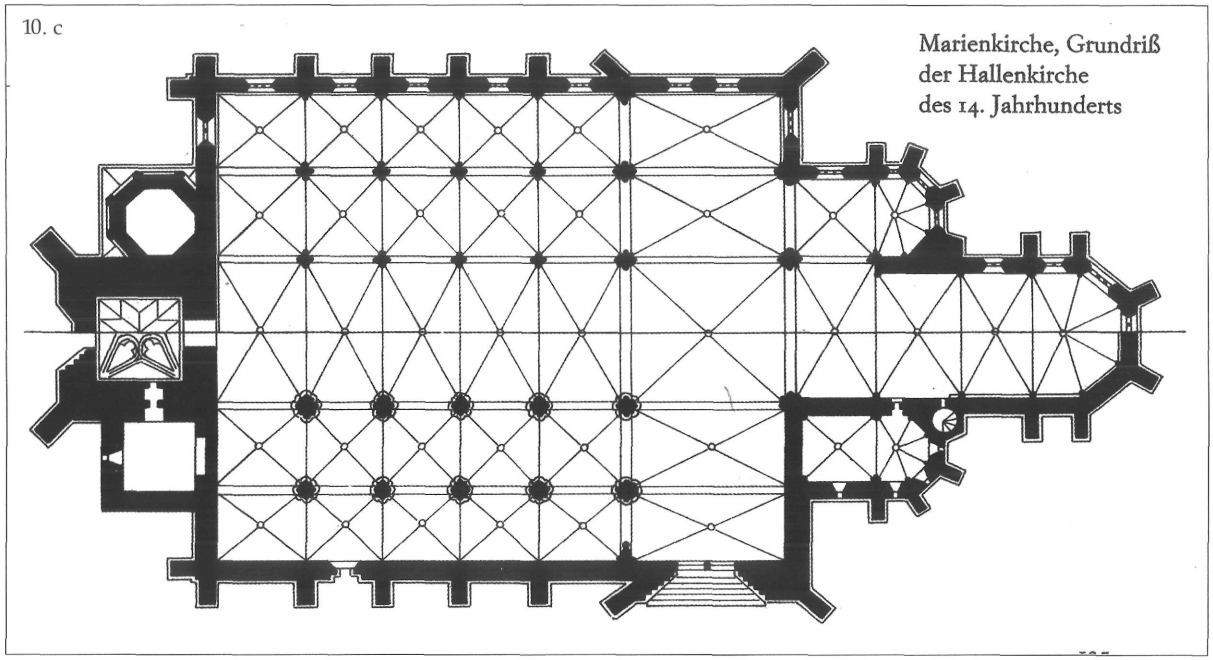

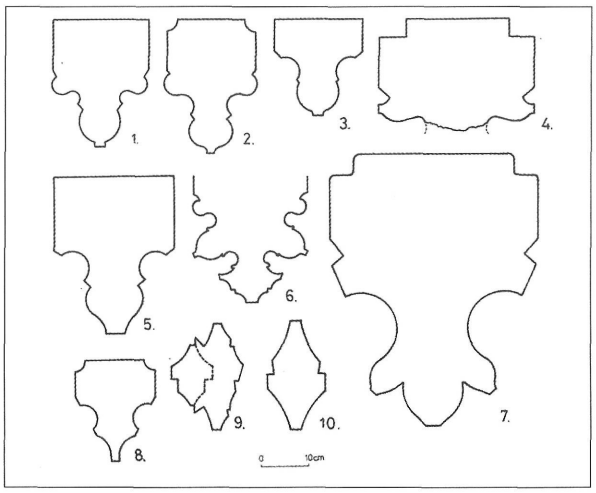

11. kép. Építészeti elemek a Corrardus–műhelyből: 1–4. klarissza templom, 5. királynéi vár, 6–8. klarissza kolostor, Mária templom, 9–10. a klarissza kolostor

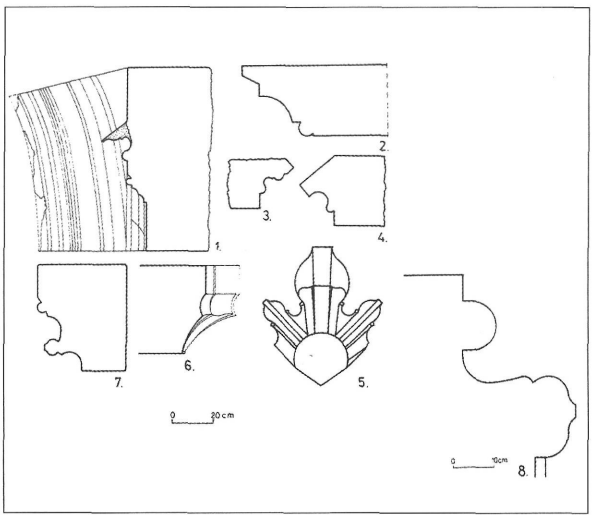

12. kép. Építészeti elemek a Corrardus–műhelyből: 1–4, 8. a klarissza kolostor temploma és a kápolna, 5–7. Mária templom

IRÁSNÉ MELIS KATALIN – TÓTH ATTILA

A BUDAPEST MARGIT-SZIGETI KIRÁLYI UDVARHELY ÉS A DOMONKOS APÁCAKOLOSTOR TERÜLETÉN ELŐKERÜLT ÉPÍTÉSZETI KŐTÖREDÉKEK KATALÓGUSA

I. FEJEZET

A Margit-szigeti domonkos apácák a mohácsi csatavesztés hírére, 1526-ban, Magyarország ÉNy-i része felé menekültek. Mária királyné kérésére visszatértek a szigeti kolostorukba, de a zavartalan, nyugodt kolostori életnek vége szakadt. Az apácakolostor lakói nemcsak az itt maradt török katonaságtól féltek, hanem nehézségeket okoztak azok a hadjáratok is, amelyek során, II. Lajos király (1516–1526) halála után, Szapolyai János és Habsburg Ferdinánd a magyar királyságért és Buda elfoglalásáért csatáztak. A magyar, osztrák és török seregek megjelenése és letáborozása, a budai és a pesti oldal katonai eseményei bezárták az apácákat a szigetre, a kolostort elvágták a budai és pesti piacoktól, házaiktól és a falvaiktól. A bizonytalan helyzet miatt, 1529-ben Nagyváradra menekültek, de feltételezhető hogy kolostor ekkor még nem maradt őrizetlen. 1541-ben Buda török kézre került, a Margit-szigetről mindenki elmenekült, és ezt követően megkezdődött a középkori épületek pusztulása.[1]

Az osztrák császári seregek 1542 őszén felvonultak Buda alá, hogy megkíséreljék Buda visszafoglalását. Először Pestet ostromolták, de a törökök ellenálltak. Közben korán elkezdődtek az őszi esők, és a császári sereg elvonult. A hadieseményekről szóló tudósításokhoz, Enea Vico készített illusztrációt *(1. kép)*. Az 1542-ben készült rézmetszet a pesti oldalon zajló eseményeket ábrázolta, és feltüntette a Margit-sziget keleti oldalát is, mert a hadieseményekhez az is hozzátartozott, hogy a Buda visszavételére érkezett császári sereg bevonult a Margit-szigetre, a királyi udvarhelyre és az apácakolostorba. A Duna-parti várfalra ágyúkat állítottak, a katonák a királyi udvarhely kikötőjébe állított hajóhídon járkálnak. Látható még a ferences kolostor, és a keresztes lovagok vára.[2] A török hódoltság ideje alatt a törökök nem építkeztek a szigeten, kaszálóként hasznosították és lovakat tartottak. A lőfegyverek fejlődésével megnövekedett a lőtávolság, ezért a Margit-sziget déli felén szétlőtték és lerombolták a középkori épületmaradványokat. A történetei adatok szerint a sziget északi felén azonban, a 17. század végén még használható állapotban voltak az apácakolostor és a körülötte álló épületek. 1686-ban, Buda török alóli felszabadítására érkezett hadsereg bevonult a Margit-szigetre. A Duna-parton körben ágyúállásokat építettek. Lotharingiai Károly serege részére a királyi udvarhelyen és az apácakolostorban katonai kórházat létesítettek.[3] Az udvarhely nyugati épületében kapott helyet a katonai kórház kápolnája, amelyben megmaradt a középkori kövekből épített oltár *(2. kép)*. A templomban és templom körül négy, nagy katonai tömegsírról van tudomásunk.[4] A 18. század elején a pesti városi tanács felügyelete alatt még működött a szigeti kórház, és amikor megszűntették, erőteljes füstöléssel fertőtlenítették a kórteremként használt helyiségeket. A pesti kórházak felépülése után a szigeti katonai temető feledésbe merült. 1686 után a sziget a domonkos apácák örökösei, a clarissa apácák tulajdonába került, majd a 18. század végén megszerezte a Habsburg főhercegi család. 1799-ben József nádor magántulajdona lett, és azonnal hozzákezdett a sziget nádori üdülőhellyé alakításához.[5] Az 1995–2004 közötti régészeti kutatások során látható lett, hogy József nádor különösen nagy gondot fordított a királyi kastély és az apácakolostor maradványainak teljes eltűntetésére. Először mindegyik épületből kiszedette a mészkő és vörösmárvány építészeti részleteket, ajtó és ablakkereteket, küszöböket, lépcsőlapokat, valamint a faragott kövekből épített oszlopokat, falpilléreket, párkányokat, stb. *(3. kép)*. Több helyen, főként a támpilléreknél hiányoztak a

[1] FEKETE-NAGY 1973. 337-343.

[2] RÓZSA 1995. 14. 3. kép.

[3] VÁRKONYI 1984. 274-294.

[4] Az első nagy tömegsírt 1838-ban, a templom hajójában tárták fel. KUBINYI 1861. 21. A nyugati kastélyépület 1. helyiségében és a mellette lévő, nyugati folyosóban, valamint a templomhajó melletti északi udvarban, 1997-1998-ban újabb tömegsírokat találtunk. IRÁSNÉ MELIS 2004. 111-112. A középkori templom szentélye és a Duna-parti udvarház közötti területen, 2005-ben, Kovács Eszter újabb 17-18. századi sírokat tárt fel. KOVÁCS 2006. 208.

[5] GÁL 2000. 18-19.

sarok armírozás kváderei is. Ezután az alacsonyabb falakat ledöntötték, az emeletes épületmaradványokat felrobbantották.[6] A felmenőfalak az épületek körül kifelé dőltek, a födémek pedig beszakadtak a földszinti helyiségekbe. A faltörmeléket szétterítették, és kerti földdel beborították. A faltörmelékben 1800–1815 közötti pénzeket találtunk. Csak a templom romjait hagyták meg, de annak is „lejjebb bontották a falait, mert a magas falak az odaültetett fenyők elől elzárták a levegőt". Kubinyi Ferenc a templom maradványainak az ismertetése közben megemlítette, hogy a templom egész területén faragott kövek vannak szétszórva.[7] Ezekből néhány a 20. század elejére megmaradt, és azokat lefényképezték. A 19. század végén tovább bontották a középkori falakat, amikor József főherceg a vadászbalesetet szenvedett testvére emlékére felépíttette az 1945-ben szétlőtt, neogótikus, László kápolnát. A középkori templom szentélyéhez épített László kápolna pont a Duna-parti királyi kastély falai közé került, de nagymértékben lebontották a kolostortemplom szentélyének a keleti és a déli falát is.

Az első régészeti kutatások a 20. század első felében zajlottak. Ez a valóságban azt jelentette, hogy a kolostor területéről kihordták a 19. század elején ledöntött falak törmelékét és törmelék feletti feltöltést. A templom falait kivéve, zömmel a középkori alapfalak maradtak meg. 1938-ban ünnepélyes keretek között megnyitották a közismert romkertet, amelyet 1962-ben, 1985-ben és 2001-ben ismételten fel kellett újítani. A kőfaragványok újabb csoportja Lux Kálmán és Lux Géza műemléki kutatásai (1920–1930-as évek) közben került elő. Ezeket és a Feuerné Tóth Rózsa 1959–1962 közötti műemléki kutatásaiból összegyűjtött köveket az ásatási területen kialakított kőtárban helyezték el. 1985-re, egy újabb kertészeti rendezés időszakára, az őrizetlen kőtárat szétverték és a kövek jelentős része eltűnt. 1985-ben, a kerengőben és a káptalanteremben kisebb, szintén őrizetlen kőkiállítás nyílt, az ekkor ki nem állított kövek egy részét kőtárba szállítottuk.[8] A szigeten maradt kövek jelentős részét ismét elhordták. 1995–2006 között minden kint hagyott, és az ásatások közben előkerült kőfaragványt a Budapesti Történeti Múzeum kőtárába szállítottuk. Elsőként az 1995–2004 közötti ásatások kőleleteivel foglalkoztunk, amelyek néhány darabot kivéve, a középkori királyi udvarhely helyiségeiben, udvarain és a kolostor templomának a szentélye körül kerültek elő *(4–5. kép)*. A tudományos feldolgozás első lépéseként beleltároztuk és lefényképeztük a kőfaragványokat. Egyelőre nincs lehetőség a közel 200 kőfaragvány felmérésére, és az esetleg összetartozó darabokból kiszerkeszthető építészeti részletek bemutatására. A katalógusban felsorolt kövek különböző helyekről kerültek elő, de szemmel láthatóan egy-egy korszak azonos formai jegyeit viselik.[9]

1. csoport

A kőleletek első csoportját azok a darabok alkotják, amelyek a helyszínen, az eredeti középkori helyzetben kerültek napvilágra. Idetartoznak a királyi udvarhely nyugati épületének földszintjén megmaradt küszöbök, ajtó és ablakrészletek, a lakóhelyiségek középpillér lábazatai, lépcsőlapok töredékei *(6–8. kép)*. Az ajtókeretekből magmaradtak a legalsó, legnagyobb kövek, mert ezeket a 19. század elején nem tudták kiszedni. A 19. század eleji kiszedést mutatja, hogy a 18. század első felében kórháznak használt, fertőtlenítés miatt kifüstölt helyiségekben a füstös-kormos kőfaragványok törésfelülete teljesen világos, a törésfelületeken nincs füst, vagy korom szennyeződés. Ugyanezt láttuk az ablakpárkányokon, mindegyik törésfelület világos. Az ásatás közben nem kerültek elő a letört, vagy széttört építészeti elemek részletei. Az ásatások közben a robbantással leomlasztott faltörmelékből ugyancsak hiányoztak a faragott kövek, csak kisebb élszedett töredékeket találtunk. Az ásatások befejezése után a kilazult, vagy a könnyen elvihető kőfaragványokat kiszedtük és kőtárba vittük.[10] *(9–10. kép)*

2. csoport

A királyi udvarhely keleti díszudvarának a DNy-i sarkában, a 14–16. században egy emeletes kaputorony állt. A 19. század elején a torony leomlott, de megmaradt a torony alatti nyugati kapu két oldala *(11–12 kép)*. A kapurészletet elborító faltörmelékben különösen sok festett kőfaragvány volt. A faragott és festett kövek a kaputorony és a kaputoronyból kivezető ajtók, ablakok töredékei lehetnek. Az omladék alatt érintetlenül megmaradt a kaputorony, és a kaputorony melletti helyiség utolsó, 16. század eleji töredezett téglapadlója.

3. csoport

A középkori feltöltésekből több alaktalan, és kisebb számban faragott kváder, vagy 1-1 építészeti elem töredéke is előkerült. Ezeket a szintemelések során, közvetlenül az épület fala mellé helyezték,

[6] A falmaradványokban megtaláltuk a tűzfészkeket.
[7] KUBINYI 1861. 11-14.
[8] LUX 1938. 206-211.; HORLER 1988. 130-132.
[9] FEUERNÉ 1971. 245-241.
[10] A kolostortemplom nyugati kapujának ajtókereteit egy római sírkő összeillő két darabjából faragták. A befalazott, feliratos oldalt többször publikálták a római koros régészeti irodalomban. A középkori átfaragás publikálatlan. A két ajtókeretet Kubinyi vitte be a Nemzeti Múzeumba, ma a római kori gyűjteményben találhatók. KUBINYI 1861. 16-17.

hogy a gondosan lerakott kősor megtartsa a laza szerkezetű feltöltés réteget. A templom szentélyének mind a két oldalán szerencsésen megmaradtak a középkori szintemelések olyan kisebb részletei, amelyekben azonos korúak voltak a korhatározásra alkalmas cserép edénytöredékek és azonos korúak voltak a faragott kövek is. A szentély déli oldalán, az egyenes záródású szentély és a poligonális záródású szentélytoldás összeépítésének a külső oldalán, az alsó, bolygatatlan feltöltés rétegben, például a 13. század közepére jellemző, sásleveles, bimbós fiálék töredékeit tártuk fel. A szentélytoldás északi oldalán, a támpillérek közötti feltöltésben, zömében 14. századi, mérműves ablaktöredékek, ívindítások és egy egész konzol került elő.

4. csoport

A legtöbb faragott kő a falomladékokból került elő. Például a nyugati kastély 1. helyiségének az északi falomladékából egy, és az 5. helyiségnek szintén az északi falomladékából két, törésfelülettel illeszkedő kőtöredéket szedtünk ki, amelyek egy 13. századi kettős oszlop alsó részét alkották. A falazó kövek között egy római, Mithras dombormű töredéke volt a legrégebbi darab. A kiszáradás közben négy különböző vastagságú vakolatréteg pergett le a domborműves oldalról. A feltárt falrészletekben számos, olyan értékes kőfaragványok, például a 13. századi ablakpárkányok, is előkerültek, amelyeket nem lehetett kiemelni *(13. kép)*. Bemutatunk egy 13. századi oszloptalapzatot, amelyet egy 14–15. századi nyílt kéményű szabadtűzhely, majd kemence, ÉK-i sarkába építettek be *(14. kép)*. Feltehetően egy 15. században lebontott kútból származik az a vaspántokkal összefogott keskeny medencerészlet, amelyet a kolostor 16. századi konyhájának egyik küszöbe alatt találtunk meg *(15. kép)*.

5. csoport

Azokról a kövekről, amelyeket az egyes helyiségek járószintjére omlott faltörmelékből, vagy a helyiségek külső oldalán kidőlt faltörmelékből emeltünk ki, azt gondoljuk, hogy szintén az udvarház késő középkori falából származnak. Zömében másodlagos felhasználású falazott kövek voltak.

6. csoport

A padló alatti fűtőberendezések feltöltéséből származó kövek egy része a fűtőberendezésből származik. Ilyenek például a fűtőkamrák légjártába épített füstelvezető kövek, vagy a lakóhelyiség padlójába épített légnyílások töredékei *(16. kép)*. 1410 körüli pénzek mutatják a padló alatti fűtőberendezések megszüntetésének idejét.

7. csoport

A királyi udvarházak udvaraiba hordott és a falmaradványokat is elborító feltöltésből kiszedett kőleletek. Ezeket nem lehet épületekhez kötni.[11]

Irásné Melis Katalin

KATALÓGUS

Az 1995–2004. évek közötti, időszakban került sor a Margit-szigeti középkori királyi udvarhely és a domonkos apácakolostor maradványainak feltárására.[12] A régészeti leletek között számos építészeti elem töredéke is előkerült. A legértékesebb kőfaragványok egy része, olyan középkori, szintemeléssel járó feltöltés rétegekből származik, amelyek például a kolostortemplom szentélytoldásának vagy a királyi udvarhely nyugati épületének átépítésével kapcsolatban keletkeztek. A faragott kövek egy másik csoportját a leomlott középkori falakból, például a királyi udvarhely K-i díszudvarán leomlott kaputoronyból szedtük össze. A legtöbb kőtöredék azonban a nyugati udvarház helyiségeit betöltő és az épület maradványait eltakaró, 19. század eleji feltöltésből származik.

A kövek felmérése még nem készült el, ezért egyelőre nem lehet a törésfelülettel nem találkozó, de szemlátomást összetartozó darabokat – ajtók, ablakok, boltozati bordák töredékeit – pontosan összeválogatni.

A katalógus 174 tételében közel 190 db kőfaragványt ismertetünk. A leletegyüttes anyag szerinti megoszlása: durva mészkő 75%, kemény mészkő 13%, vörösmárvány 8%, márga 2%, meszes homokkő, fehér-márvány és hárshegyi homokkő 2%.

A kőanyag állapotáról tett megfigyelések:

1. A kemény mészkőből, márványból és homokkőből készült darabok jó megtartásúak.
2. A márgából készültek, mint ismeretes, palásan hasadnak.
3. A durva mészkőből készült darabok többsége igen rossz állapotú. Kezeletlen részük morzsolódó, porladó állapotban van, a ragasztást nem bírják. Mozgatás, tisztítás közben a festett vakolat leválik a kövekről. Ennek okai: –a kőanyag eredetileg is gyengébb a minősége, – a romterület földrajzi helyzetéből adódó kilúgozottság, – a nem megfelelő raktár klimatikai adottsága.

[11] A bevezető tanulmányhoz tartozó fényképeket Bakos Margit, a rajzokat Kuczogi Zsuzsanna készítette. A katalógus 17-77. számú fényképei Varga Zoltánné Tóth Zsuzsanna, a 78-94. számú fényképek Tihanyi Bence munkái. A rajzok, fényképek elkészítését ezúton is köszönik a szerzők.

[12] A korábbi ásatások megmaradt követ a katalógus II. fejezetében lehetne bemutatni. Ezek a darabok a BTM különböző, főként pinceraktáraiban kaptak elhelyezést. Restaurálatlanok. Lista szerinti felsorolás sem készült, nincs régészeti dokumentáció. Néhány darabot kivéve, publikálatlanok.

Az ásatás első éveiben előkerült, jelentősebb darabokat kiállítottuk, ezeknek az anyaga ma is jó megtartású, mert bekerülésük után „Sandsteinfestiger"-es átitatást kaptak. Így a porlás megszüntetése mellett sikerült a színezett vakolat, és a falfestés színeit felfrissíteni, és előhívni. Bizonyos sárga és világoszöld motívumok csak a kezelés után váltak láthatóvá. A később bekerült emlékanyag szilárdító szer hiányában kezeletlen maradt, illetve a nagyon porló és megindult színes vakolat 3%-os paraloid-os átitatást, és 5%-os rögzítést kapott. Az összetartozó és folyamatosan aprózódó töredékek ragasztása azonban értelmetlen szilárdítás nélkül.

A ránk maradt festett falelemek alapján a következőket bizton állíthatjuk:

1. Az udvarhely Ny-i épületének a külső fala vörös - fehér kváder mintázatú volt.
2. Ezt részben, vagy egészben kékes-szürke alapon fehér kváderes kiosztásúra festették át. 1861-ben, ezt a szint Kubinyi Ferenc is megtalálta a templomhajó díszítéseként.[13]
3. A nyugati épületben mindegyik helyiségnek a belső falai is festettek voltak. Az egyik helyiségben látszott, hogy nagyon finom homokvakolatra festettek, egy másik helyiségben márványporral kevert gipszes alapra hordták fel a festéket.

Magyarázat a katalógus jelöléseihez:

A) lelőhely, előkerülés körülményei, éve, leltári száma, őrzési helye,
B) a tagozat állapota,
C) a kőanyag meghatározás, a töredék méretei, (hosszúság x vastagság x magasság sorrendben) esetenként átmérő,
D) a töredék leírása,
E) felirat egyiken sincs, ezt gondolatjellel jelzem,
F) közelítő datálás.

A katalógus felsorolásában nem szerepel néhány vörösmárvány lemeztöredék, ezeknek csak egy felülete csiszolt és nincs kapcsolódó törésfelületük. Valamint hiányzik néhány, tenyérnyi nagyságú kváder sarok is, ezeket a hozzátartozás reményében megtartottuk.[14]

1. Mérműves töredék (17-18. kép) (É 1)

A) Margitsziget, Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1998.
Ltsz.: 2006.1.1.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredékes, profilja sérült, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 38 x 30 x 24 cm.
D) Lemezekkel tagolt profilú ablak bal szárkövének felső része.
E) -
F) 13-14. sz. fordulója - 14. sz. vége.

2. Mérműtöredék (19-20. kép) (É 2)

A) Margitsziget, Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1998.
Ltsz.: 2006.1.2.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült profilú, két, összetartozó töredék. Közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 47,5 x 30 x 25,5 cm.
D) Lemezekkel tagolt profilú ablak bal szárának felső része.
E) -
F) 13-14. sz. fordulója - 14. sz. vége.

3. Mérműves töredék (21. kép) (É 3)

A) Margitsziget, Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1998.
Ltsz.: 2006.1.3.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Profilja sérült, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 38 x 30 x 16 cm.
D) Lemezekkel tagolt profilú ablak szárkövének darabja, induló mérmű csonkjával.
E) -
F) 13-14. sz. fordulója -14. sz. végéig.

4. Mérműves töredék (22. kép) (É 4)

A) Margitsziget, Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1998.
Ltsz.: 2006.1.4.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült profilú, íves töredék, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 33 x 15 x 11 cm.
D) Lemezekkel tagolt profilú ablak enyhén ívelődő töredéke, egyik oldala lefaragott.
E) -
F) 13-14. sz. fordulója - 14. sz. vége.

5. Mérműves töredék (É 5)

A) Margitsziget, Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1998.

[13] KUBINYI 1861. 19.

[14] Az udvarhely Ny-i épületében, a 3. 4. 5. helyiségben a 14. és 15. századi szintemelések egy-egy rétegét a falakról levakart, színes, festett vakolat, sitt, alkotta. Az 1. helyiségben, a falhoz épített, 17.századi tábori kápolna oltárának a hátfalába beleragadt a többrétegű, színes középkori falfestés nagyobb foltja. Irásné Melis Katalin szóbeli közlése.

Ltsz.: 2006.1.5.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült profilú, morzsolódó.
C) Durva mészkő, 26 x 30 x 15 cm.
D) Külső oldalán ívekkel, belső felén lemezekkel díszített profilú ablak enyhén ívelt töredéke.
E) -
F) 13–14. sz. fordulója - 14. sz. vége.

6. Mérműves töredék (23–25. kép) (É 6)
A) Margitsziget, Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1998.
Ltsz.: 2006.1.6.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült profilú, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 31 x 30 x 22 cm.
D) Felemás profilú ablak ívindításos oldaltöredéke. Kívül hengeres, belül lemezekkel tagolt profil. Törésfelülete utánfaragott.
E) -
F) 13–14. sz. fordulója - 14. sz. vége.

7. Mérműves töredék (É 7)
A) Margitsziget, Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1998.
Ltsz.: 2006.1.7.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Egy oldalán lefaragott, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 17 x 30,5 x 15 cm.
D) Profilja egyik oldala lemezekkel tagolt, a másik a lefaragás miatt eldönthetetlen.
E) -
F) 13–14. sz. fordulója - 14. sz. vége.

8. Mérműtöredék (É 8)
A) Margitsziget, Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1998.
Ltsz.: 2006.1.8.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Nagyon sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 10,5 x 6,5 x 13,5 cm.
D) Külső oldalán kettényíló hengertag díszíti, belső oldalának nagy része hiányzik.
E) -
F) 13–14. sz. fordulója - 14. sz. vége.

9. Mérműtöredék (É 9)
A) Margitsziget, Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1998.
Ltsz.: 2006.1.41.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült profil, morzsalékos, porló törésfelület.
C) Durva mészkő, 13,8 x 16 x 11 cm.
D) Vályúzott mérmű egyenes tagjának töredéke, egymásnak háttal fordított és eltolt ívindításokkal.
E) -
F) 13–14. sz. fordulója - 14. sz. vége.

10. Mérműves töredék (68–69. kép) (É 10)
A) Margitsziget, Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1998.
Ltsz.: 2006.1.123.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Lefaragott, közepes megtartású, törésfelülete porlik.
C) Durva mészkő, 46 x 23 x 21 cm.
D) Mérműves falnyílás felső díszítménye, lemezekkel tagolt profilú, háromszögű, lépcsős áttörést kísérő mérmű indítások. A középső tag aljában csaplyuk. Egyik oldalát lefaragták.
E) -
F) 13–14. sz. fordulója - 14. sz. vége.

11. Béllet rétegköve (É 11)
A) Margitsziget, Domonkos kolostor. É-i kolostorkert, 19. századi falból került elő, 1998.
Ltsz.: 2006.1.9.
BTM raktár, Öntőház u.: u: udvar, 2. ép.
B) Sérült, törésfelülete porlik.
C) Durva mészkő, 23,4 x 17 x 15,5 cm.
D) Egyik sarkában lapos vályú, rózsaszínűre festve, azon ferde fehér csík. Egy falsík maradványa fehérre festett.
E) -
F) 13. sz.

12. Béllettöredék (É 12)
A) Margitsziget, Domonkos kolostor. É-i kolostorkert, 19. századi falból került elő, 1998.
Ltsz.: 2006.1.10.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar 2. ép.
B) Profilja, festése sérült, törésfelülete morzsalékos.
C) Durva mészkő, 25 x 2o x 21 cm.
D) Sarkában lapos vályú, rózsaszín, rajta 3 és 6 cm közökkel ferde, fehér csíkozás. Mindkét falsík maradványa fehér.
E) -
F) 13. sz.

13. Béllet rétegköve (31. kép) (É 13)
A) Margitsziget, Domonkos kolostor. É-i kolostorkert, 19. századi falból került elő, 1998.
Ltsz.: 2006.1.22.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar 2. ép.

B) Majdnem ép darab, sérüléseknél porlik.
C) Durva mészkő, 47 x 33 x 25 cm.
D) A kváder egy sarkán rózsaszínűre festett lapos vályú, mellette a hosszabb síkon piros festéknyomok, a rövidebb síkon fehér festéknyom.
E) –
F) 13. sz.

14. Hevederív (33–34. kép) (É 14)
A) Margitsziget, Domonkos kolostor. É-i kolostorkert, 19. századi falból került elő, 1998.
Ltsz.: 2006.1.24.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar 2. ép.
B) Festett, majdnem ép, jó megtartású.
C) Durva mészkő, 42 x 24 x 32 cm.
D) Egyenes hátú, ovális orrtagú, sarkantyús hevederív tagozata. Egyik tagozata kitört, de a kitört rész többsége megvan. Egész felülete rózsaszínűre festett.
E) –
F) 13. sz.

15. Bordatöredék (É 15)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség feletti feltöltés, felső réteg, 1997.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar 2. ép.
B) Festett, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 12 x 9 x 4 cm.
D) valószínűleg hevederívről letörött sarkantyús tagozat, a külső zugban lemeszelt szürke csík fut.
E) –
F) 13.–14. sz.

16. Borda (43. kép) (É 16)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület 1. helyiség, 19. századi feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.53.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Durva mészkő, 57,5 x 18 x 28 cm.
D) Lapos hátú, enyhén ívelt, felül elszedett szarvas borda. Orrtag nagy része hiányzik. Mindkét illesztő síkján bekarcolt osztóvonal, mellettük elhelyező jel.
E) –
F) 15. sz.

17. Bordatöredék (É 17)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.54.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Roncsolt, morzsalékos, nagyon porlik.
C) Durva mészkő, 14,5 x 16 x 18 cm.
D) Laposhátú, alsó élszedésű vályúzott borda töredéke. Megmunkált felületein fehér festés.
E) –
F) 13–16. sz. eleje.

18. Bordatöredék (É 18)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.55.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos, porlik.
C) Durva mészkő, 19,5 x 13 x 13,7 cm.
D) Lapos hátú, felső élszedésű vályúzott borda, megmunkált felületein besárgult fehér festés, lemeszelve.
E) –
F) 13. sz.–16. eleje.

19. Bordatöredék (É 19)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.56.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Festett, töredékes, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 12 x 13 x 14 cm.
D) Alsó élszedésű, vályúzott bordatöredék. Fehér festéssel és meszeléssel.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

20. Bordatöredék (É 20)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés. 1997.
Ltsz.: 2006.1,57.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Festett, töredékes, porlik.
C) Durva mészkő, 15 x 14,5 x 11 cm.
D) Alsó élszedésű, vályúzott bordatöredék, fehérre festett.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

21. Bordatöredék (É 21)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, a válaszfalak közötti feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.58.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Nagyon sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 15,5 x 14 x 18 cm.
D) Alsó élszedésű, vályúzott, félpálcával bővített bordatöredék. Felületén nyomokban fehér festés.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

22. Bordatöredék (É 22)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1. helyiség, falomladék, 1997.
Ltsz.: 2006.1.59.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Három darabra törött, jó megtartású, sérült.
C) Durva mészkő, 36 x 10,5 x 12 cm.
D) Körtetagos borda orrtagja, szürkére festett, rajta fehér csík. Enyhén ívelt.
E) -
F) 13–14. sz.

23. Bordatöredék (É 23)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.93.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar 2. ép.
B) Festett, sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 13 x 19 x 15 cm.
D) Laposhátú, alul élszedett, félpálcával bővített bordáról. Besárgult fehér festéssel.
E) -
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

24. Bordatöredék (É 24)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.102.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Kopott, festett, porlik.
C) Durva mészkő, 27,5 x 17,5 x 15 cm.
D) Lapos hátú, vályúzott borda törzse. Megmunkált felületeit tojáshéj színű festés fedi.
E) -
F) 13. sz.–16. eleje.

25. Bordaorr (61. kép) (É 25)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület. 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.105.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Közepes megtartású, törésfelületein porlik.
C) Durva mészkő, 17 x 10 x 14 cm.
D) Körtetagozatos bordaorr, lemezén fordított „L" alakú kőfaragójellel.
E) -
F) 14–15. sz.

26. Bordaorr (62. kép) (É 26)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.114.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Festett, törésfelülete porlik.
C) Durva mészkő, 14 x 10,5 x 8 cm.
D) Lapított körtetagozat, lemezén bekarcolt osztóvonal, vakolt, fehérre festett.
E) -
F) 13. sz.–14. sz. eleje.

27. Bordaorr (É 27)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.115.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Festett, porlik.
C) Durva mészkő, 16 x 12 x 7,5 cm.
D) Vályúzott, hengeres orrú borda. Tojáshéjszínűre festve, a hengertagon fehér csík.
E) -
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

28. Béllettöredék (É 28)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.116.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar 2. ép.
B) Jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 17 x 9,5 x 8,5 cm.
D) Élben záródó, nem szimmetrikus keresztmetszetű orrtag. Illesztő síkja ferde.
E) -
F) 13–14. sz.

29. Ajtóbéllet (É 29)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.12.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült. Felülete porlik.
C) Durva mészkő, 25 x 16 x 16 cm.
D) Tompaszögű kváder, vörösre festett síkokkal. Egyik festett felületén kétrétegű meszelés.
E) -
F) 15–16. sz.

30. Ajtóbéllet (É 30)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.13.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredékes, lisztszerűen porlad, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 20 x 16 x 14 cm.
D) Rétegkő, egy oldala vörösre festett.
E) -
F) 15–16. sz.

31. Ajtóbéllet (É 31)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K–i díszudvar, DNy–i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.14.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredékes, morzsolódó.
C) Durva mészkő, 35 x 24 x 15 cm.
D) Tompaszögben találkozó oldalai vörösre festettek. Kisebbik felülete égett, mindkét festett oldala átmeszelve.
E) –
F) 15–16. sz.

32. Ajtóbéllet (É 32)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K–i díszudvar, DNy–i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.15.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredék, felülete porlik.
C) Durva mészkő, 20 x 17 x 16 cm.
D) Rétegkő homloktöredéke. Vörösre festett, négyszer meszelt.
E) –
F) 15–16. sz.

33. Ajtóbéllet (É 33)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K–i díszudvar, DNy–i sarok, falomladék. 1998.
Ltsz.: 2006.1.16.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Morzsolódó törésfelület, kagylózárványos.
C) Durva mészkő, 29,5 x 20 x 32 cm.
D) Rézsűs töredék. Falsíkot alkotó felületei vörösre festettek.
E) –
F) 15–16. sz.

34. Ajtóbéllet (26. kép) (É 34)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K–i díszudvar, DNy–i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.17.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredékes, morzsolódó.
C) Durva mészkő, 15 x 22 x 27 cm.
D) Rézsűs töredék. Falsíkot alkotó felületei vörösre festettek. Külső síkja a rézsűtől 13 cm–ig vörös, majd fehér.
E) –
F) 15–16. sz.

35. Ajtóbéllet (27. kép) (É 35)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K–i díszudvar, DNy–i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.18.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Törött, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 28 x 27,5 x 56 cm.
D) Kétfelé tört rétegkő, egyik rézsűje fehér. Többi felülete vörös, rajta sötét, kékesszürke és zöldessárga falfestés maradványa.
E) –
F) 15–16. sz.

36. Ajtóbéllet (27. kép) (É 36)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K–i díszudvar, DNy–i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.19.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos, porlik.
C) Durva mészkő, 3o x 27 x 15 cm.
D) Rétegkő. Rézsűje fehér, oldalai vörösek, az egyiken fehér csík. Falsíkján háromszögletű jel.
E) –
F) 15–16. sz.

37. Ajtóbéllet (É 37)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K–i díszudvar, DNy–i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.21.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 29 x 25 x 27 cm.
D) Sérült rétegkő. Megmaradt felületein vörös festés. Az egyiken fehér csík.
E) –
F) 15–16. sz.

38. Ajtóbéllet (É 38)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K–i díszudvar, DNy–i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.25.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 23,5 x 21 x 19 cm.
D) Rétegkő sarokdarabja. Egy oldalán vörös festés, később átmeszelt.
E) –
F) 15–16. sz.

39. Ajtóbéllet (É 39)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K–i díszudvar, DNy–i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.26.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos, porlik.
C) Durva mészkő, 25 x 18 x 28 cm.
D) Rézsűs rétegkő. Falsíkja besárgult fehér festésű, rézsűje vörös. Ezt lemeszelték. Illesztő síkján el-

helyező jel.
E) -
F) 15–16. sz.

40. Ajtózáradék (35. kép) (É 40)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.27.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredék, morzsolódó, porló törésfelület.
C) Durva mészkő, 27 x 26,5 x 30 cm.
D) Rézsűs és élszedett ajtózáradék darabja, mely füllel ízesült a helyére. Rézsűje fehér, más oldalai vörösre festettek.
E) -
F) 15–16. sz.

41. Ajtóbéllet (É 41)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.28.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2.
B) Nagyon rossz állapotú, morzsalékosan törik, porlik.
C) Durva mészkő, 23 x 22 x 25 cm.
D) Rétegkő rézsűs töredéke, leváló apró darabokkal. Falsíkján vörös festés, átmeszelve.
E) -
F) 15–16. sz.

42. Ajtóbéllet (É 42)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.29.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Törött, sérült, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 11 x 20,5 x 32 cm.
D) Rézsűs töredék. Két síkja fehérre festett. A két fehér közötti sík vörös.
E) -
F) 15–16. sz.

43. Ajtóbéllet (É 43)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i, díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.73.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 26 x 27 x 21,5 cm.
D) Élszedett, rézsűzött rétegkő. Egyik felülete fehérre festett.
E) -
F) 15–16. sz.

44. Ajtóbéllet (É 44)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék. 1998.
Ltsz.: 2006.1.75.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült. Kagylózárványos, porlik.
C) Durva mészkő, 23 x 23 x 30 cm.
D) Rézsűs rétegkő, egyik felületén vörös festés, illesztő síkján ék alakú bevágás.
E) -
F) 15–16. sz.

45. Falsarok (É 45)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.85.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar 2. ép.
B) Roncsolt, porlik.
C) Durva mészkő, 41 x 16 x 36,5 cm.
D) Rétegkő. Rézsútos oldalai festettek. A rövidebb vörös, a hosszabb fehér. Ezen tojáshéj színű átfestés. Mindkettőn átmeszelés maradványa.
E) -
F) 15–16. sz.

46. Falsarok (É 46)
A) Margitsziget. Királyi udvarház, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.87.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 44 x 29 x 32,5 cm.
D) Rézsútos. Rózsaszín - vörös - tojáshéj színű átfestések, és átmeszelés látszik.
E) -
F) 15–16. sz.

47. Falsarok (É 47)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.88.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar. 2. ép.
B) Töredékes, porlik.
C) Durva mészkő, 24 x 29 x 36 cm.
D) Rézsútos. Többször átfestett: rózsaszín - vörös - tojáshéj. Átmeszelve.
E) -
F) 15–16. sz.

48. Falsarok (É 48)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.89.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.

B) Sérült, morzsalékos, égett.
C) Durva mészkő, 25 x 52 x 28,5 cm.
D) Sérült rézsűjű rétegkő. Falsíkja vörösre festett, átmeszelt rész megégett.
E) -
F) 15-16. sz.

49. Falsarok (É 49)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.90.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 33 x 19 x 20 cm.
D) Rézsútos kváder. Síkjait előbb rózsaszínűre, majd tojáshéj színűre festették. A rézsútos rész 10 cm szélességtől szürke színű.
E) -
F) 15-16. sz.

50. Falsarok (É 50)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.92.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos, porlik.
C) Durva mészkő, 21 x 29 x 27 cm.
D) Rézsútos rétegkő. Síkjai vörösre festettek. Egy részét szürkére, másikat tojáshéj színűre festették át.
E) -
F) 15-16. sz.

51. Falsarok (É 51)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.101.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porló felületű.
C) Durva mészkő, 40 x 19 x 26 cm.
D) Falsíkja vörös. Rézsűjén 7 cm szélesen vörös, onnan vastagodó finom habarcs, szürke. Az egész festett felületet átmeszelték.
E) -
F) 15-16. sz.

52. Nyíláskeret záradék (56. kép) (É 52)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület. 1. helyiség, feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.108.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 29 x 28 x 15 cm.
D) Ívesen forduló élszedett töredék. Élszedése fehér. Hátsó síkján bekarcolt ív követi az áttörést, mellette vörösre festett vakolat. A homloklapba 8 x 6,5 x 4 cm-es csaplyukat vésték.
E) -
F) 13-15. sz.

53. Festett kváder (É 53)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.109.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Roncsolt, porlik.
C) Durva mészkő, 28 x 19 x 25 cm.
D) Homloksíkján lilásra átfestett vörös festés. Feltűnően sok karcolás van rajta.
E) -
F) 15-16. sz. eleje.

54. Festett kváder (É 54)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.110.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredékes, morzsolódó.
C) Durva mészkő, 19 x 22 x 10 cm.
D) Rézsűje és falsíkja vörös, lemeszelt.
E) -
F) 15-16. sz. eleje.

55. Falsarok (É 55)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.111.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, közepes megtartású.
C) durva mészkő, 31 x 24 x 37 cm.
D) Rézsűs sarokdarab. Homloklapján 13 mm vastag finom habarcson szürke festés, szélén fehér csíkkal. A rézsű többi része eredetileg fehér volt, de vörösre festették. Átmeszelték. A rézsű fehérjén háromszögletű halványpiros csíkozás látszik.
E) -
F) 15-16. sz. eleje.

56. Rézsűs kváder (É 56)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.112.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 27 x 23 x 34 cm.
D) Rézsűs kváder. Egy oldala és mellette a rézsű vörös, homloklapján 2 mm-es lyuk van.
E) -
F) 15-16. sz. eleje.

57. Ajtózáradék (É 57)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, omladékból, 1998.
Ltsz.: 2006.1.117.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 88,5 x 16 x 20 cm.
D) Íves, élszedett ajtózáradék ív indulása. Homlok lapján fehér festésen piros csík, melyből a fal felé háromszögletű minta indul. Feltűnő gondos faragás.
E) -
F) 15. sz.-16. sz. eleje.

58. Rézsűs falsarok (É 58)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, omladékból, 1998.
Ltsz.: 2006.1.134.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 47 x 26 x 29 cm.
D) Rézsűs kváder. A rézsű fehér, néhol előbukkan alóla a vörös. Falsíkján a rézsűtől 13,5 cm szélesen vörös, majd szürke. Ezen vízszintes fehér csík.
E) -
F) 15. sz.-16. sz. eleje.

59. Festett töredék (É 59)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.147.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Nagyon sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 26 x 14,5 x 22,5 cm.
D) Profiljából kevés maradt épségben. Két tompaszögben találkozó síkja és egy különálló lemez vörösre festett.
E) -
F) 15. sz.-16. sz. eleje.

60. Ajtó szárkő (32. kép) (É 60)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.23.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 32 x 27,5 x 74 cm.
D) Rézsűs, élszedett ajtó szárkövének lábazati tagja. Homloksíkját két vízszintes, ék alakú bevágás díszíti. Alsó illesztő síkján korábbi felhasználásra utaló finoman csiszolt részlet.
E) -
F) 15. sz.-16 sz. eleje.

61. Ajtó szárkő (É 61)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület 1. helyiség, feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.50.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Több lemezre hasadt, sérült, hiányos.
C) Márga, 21 x 23 x 97 cm.
D) Élszedett szárkő. Pados telepedésű márgából. Az ajtótok falcában négy csaplyuk maradványa.
E) -
F) Középkor.

62. Ajtókeret (É 62)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1998.
Ltsz.: 2006.1.52.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Kétfelé törve, rongált, porlik.
C) Durva mészkő, 28 x 15 x 71 cm.
D) Ék alakú orrtagban végződő élszedett keret tagozata.
E) -
F) 13-14. sz. fordulója - 16. sz. eleje.

63. Ajtókeret (42. kép) (É 63)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.72.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 18 x 22 x 31 cm.
D) Élszedett keretből lefűrészelt darab. Anyaga igen finom szemcsés.
E) -
F) 15-16 sz.

64. Ajtókeret (É 64)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.76.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Morzsalékos, nagyon sérült.
C) Durva mészkő, 18 x 17 x 30 cm.
D) Élszedett keret rétegköve. Talpsíkján bekarcolt osztó vonal.
E) -
F) 15. sz.-16. sz. eleje.

65. Ajtókeret (É 65)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.79.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.

B) Kopott, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 16 x 17 x 50 cm.
D) Négyzetes keresztmetszetű szárkő tagozata.
E) –
F) 15. sz.–16. sz. eleje.

66. Ajtókeret (46. kép) (É 66)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.82.
BTM rajtár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 24 x 30 x 43 cm.
D) Élszedett ajtó rétegköve. Homloklemezén bekarcolt „1"-es. Alatta egy darab kifűrészelve. Különböző síkjaiban három kampósszeg.
E) –
F) 15. sz.–16. sz. eleje.

67. Ajtó szárkő (É 67)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.113.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 24 x 22 x 53 cm.
D) Élszedett ajtó szárkövének felső része, a záradék befogadására készült rézsűvel. Homloklapján ék alakú, vízszintes bevágás, mint a 2006.1.23. számú töredéken.
E) –
F) 15. sz.–16. sz. eleje.

68. Kapu szárköve (66. kép) (É 68)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.120.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 25 x 25 x 99 cm.
D) Két oldalon élszedett szárkő lábazati tagozata. Az egyik élszedés homorú, és a talpsík felett 7 cm-re indul. Alsó negyedében csaplyuk.
E) –
F) Középkor.

69. Ajtókeret (É 69)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület. 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.125.
BTM raktár Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Nagyon sérült, morzsalékos, porlik.
C) Durva mészkő, 21 x 16 x 46 cm.
D) Élszedett, falcolt szárkő lábazati része. Az élszedés kisebb horonnyal bővített.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

70. Ajtókeret (É 70)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 4. helyiség K-i fala előtt, 1998.
Ltsz.: 2006.1.128.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredék, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 21 x 16 x 36 cm.
D) Élszedett szárkő töredéke. Élei kopottak.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

71. Ajtó szárkő (É 71)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti betöltéséből, 1997.
Ltsz.: 2006.1.143.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Nagyon sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 17,5 x 15 x 35 cm.
D) Falcolt ajtókeret töredék.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

72. Ajtókeret (É 72)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 6. helyiség, feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.144.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 24 x 32 x 44 cm.
D) Élszedett, falcolt ajtókeret töredéke.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

73. Ajtókeret (É 73)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 6. helyiség, feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.145.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Profilja lemorzsolódott, porlik.
C) Durva mészkő, 20 x 23 x 25 cm.
D) Külső felülete lepusztult. Csak a falc maradt meg.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

74. Festett töredék (36. kép) (É 74)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 6. helyiség, feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.36.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.

B) Roncsolt, porlik.
C) Durva mészkő, 13 x 14 x 16 cm.
D) Ívesen hajló élszedés csak kis darabon maradt meg. Fehérre festett.
E) -
F) 13. sz.-16. sz. eleje.

75. Nyíláskeret (É 75)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 6. helyiség, feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.40.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 19 x 15 x 13,5 cm.
D) Élszedett ablak íves záradékindítása. Falsíkja fehérre festett.
E) -
F) 13–14. sz. fordulója - 16. sz. eleje.

76. Ablakzáradék (38. kép) (É 76)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 6. helyiség, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.38.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Morzsalékos, sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 15 x 15,5 x 21 cm.
D) Élszedett ablak íves záradékindítása. Falsíkja fehérre festett. Két darabban van.
E) -
F) 13–14. sz. fordulója - 16. sz. eleje.

77. Kerettöredék (É 77)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 6. helyiség, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.39.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredékes, közepes megtartású, porlik.
C) Durva mészkő, 21 x 19 x 7 cm.
D) Élszedett keret töredéke. Egy síkja fehérre festett.
E) -
F) 13–14. sz. fordulója - 16. sz. eleje.

78. Ajtókeret (É 78)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.74.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Morzsalékos sérült.
C) Durva mészkő, 18 x 18 x 20,5 cm.
D) Élszedett keret lábazatának lefűrészelt tagozata. Három külső felülete fehérre festett.
E) -
F) 15. sz.-16 sz. eleje.

79. Ajtó szárkő (É 79)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.83.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Teljes darab, porlik.
C) Durva mészkő, 24 x 26,5 x 71,5 cm.
D) Többszörösen élszedett ajtó rétegköve. Falsíkján fehér csík. A rézsűn és a mellette lévő síkon fehér festés.
E) -
F) 15. sz.-16. sz. eleje.

80. Béllet rétegkő (É 80)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.-5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.96.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Morzsalékos, porlik.
C) Durva mészkő, 51 x 19,5 x 23 cm.
D) Rézsűzött, lemezzel és horonnyal díszített rétegkő. A horonyban fehér festék maradványa.
E) -
F) 13. sz.-14. sz. eleje.

81. Nyíláskeret záradék (54. kép) (É 81)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.-5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.106.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Nagyon sérült, kopott, porlik, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 36 x 27,5 x 19 cm.
D) Lépcsősen élszedett záradék íves indító részlete. Átmenő ívrésze fehér. Az élszedettek tojáshéj színűek.
E) -
F) 13. sz. eleje.

82. Ajtózáradék (55. kép) (É 82)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1. helyiség, feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.107.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 15 x 20,5 x 22 cm.
D) Élszedett keret íves lezárása. Az íves felület fehér. Homlok síkján, a felső sarokban két vízszintes bevésés. Hátsó síkján bekarcolt íves vonal. Mellette vörös csík. Az áttörés felett hevenyészett fészek.
E) -
F) 13–15. sz.

83. Kapuzáradék (É 83)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1-5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1998. Ltsz.: 2006.1.146.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sarkán sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 47 x 51 x 19 cm.
D) Élszedett záradék lapos ívű indítása. Íves része fehérre festett. Sérült sarkánál csatlakozó idom részére fészket vésték.
E) –
F) 13. sz.

84. Margit-síremlék töredéke (É 84)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1-5. helyiség feletti feltöltés, alsó réteg, 1997. Ltsz.: 2006.1.11.
BTM Vármúzeum: raktár, III. em. faliszekrény.
B) Sérült, morzsalékos.
C) Fehérmárvány, 19 x 13 x 9,5 cm.
D) Valószínűleg a baldachin peremtöredéke. Profiljából lefaragtak. Két csapolási hely van a töredéken. Anyaga kissé szürkés.
E) –
F) 1330 körül.

85. Kőlap (É 85)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 3. helyiség K-i fala előtt, omladék, 1998. Ltsz.: 2006.1.91.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Vörösmárvány, 26 x 23 x 6,5 cm.
D) Rézsűs szélezésű kőlap töredéke. Felső síkja és rézsűje polírozott. Rézsűje alatt, a telepedési réteg felületén 6 cm széles, finoman faragott peremet alakítottak ki.
E) –
F) 13–16. sz.

86. Kőlap (75. kép) (É 86)
A) Margitsziget. Királyi udvarház, Ny-i épület, 3. helyiség K-i fala előtt, falomladék, 1998. Ltsz.: 2006.1.131.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Vörösmárvány, 29 x 21 x 7,5 cm.
D) Polírozott felületű, csiszolt oldalú kőlap. 6 cm széles peremrésze lapos vésővel alakított.
E) –
F) 13–16. sz.

87. Kőlap (76. kép) (É 87)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 3. helyiség K-i fala előtt, falomladék, 1998. Ltsz.: 2006.1.132.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredékes, jó megtartású.
C) Vörösmárvány, 30 x 19,5 x 9 cm.
D) Keskeny, ívesen alávágott peremű töredék. Felső síkja, pereme és a horony csiszolt, polírozott. Az egyik hosszanti oldala ferdén alakított. Hátsó törésfelületében furat van.
E) –
F) 13–16. sz.

88. Kőlap (52. kép) (É 88)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 3. helyiség K-i fala előtt, falomladék, 1998. Ltsz.: 2006.1.141.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Törött, jó megtartású.
C) Vörösmárvány, 44,5 x 39 x 5,5 cm.
D) 39 cm széles lemez három, összeillő darabja. Felülete polírozott.
E) –
F) 13–16. sz.

89. Kőlap (53. kép) (É 89)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület. 3. helyiség K-i fala előtt, falomladék, 1998. Ltsz.: 2006.1.142.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Törött, jó megtartású.
C) Vörösmárvány, 24 x 28 x 6 cm.
D) Éle, és felülete polírozott. Négy összetartozó darabból. Alsó felülete telepedési réteg.
E) –
F) 13–16. sz.

90. Oszloptörzs (60. kép) (É 90)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 3. helyiség K-i fala előtt, falomladék, 1998. Ltsz.: 2006.1.98.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredék, jó megtartású.
C) Vörösmárvány, mag.: 44,5 cm, átm.: 18 cm.
D) Polírozott felületű oszlop töredéke.
E) –
F) 13–16. sz.

91. Oszloptöredék (É 91)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.-5. helyiség válaszfalak közötti, feltöltéséből, 1997. Ltsz.: 2006.1.61.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Morzsalékos, porlik.
C) Durva mészkő, mag.: 25 cm átm.: 15 cm.

D) Két darabra törött oszloptöredék. Törésfelületén feltűnően sok a csigazárvány.
E) -
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

92. Oszloptöredék (70. kép) (É 92)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 5. helyiség feltöltése, 1998.
Ltsz.: 2006.1.124.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredékes, sérült, kopott.
C) Márga, mag.: 27 cm, átm.: 16 cm.
D) Nagyon sérült felületű töredék. Illesztő síkján sérült kőfaragó csap és esztergálásra utaló koncentrikus körök láthatók.
E) -
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

93. Ablakpárkány (44. kép) (É 93)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.77.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 41 x 21 x 20 cm.
D) Rézsűzött saroktöredék. Hátlemezén 11 cm szélesen fehér alapon vörös festés nyomai látszanak. Felső illesztő síkján bekarcolt faragási segédvonal.
E) -
F) 15. sz.–16. sz. eleje.

94. Ablakpárkány (58. kép) (É 94)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 3. helyiség K-i fala előtt, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.99.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos, porlik.
C) Durva mészkő, 39 x 33 x 19 cm.
D) Kétoldalt rézsűzött saroktöredék, másodlagos befalazásból. Belső rézsűje laposabb, szélesebb és hosszabb.
E) -
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

95. Ablakpárkány (É 95)
A) Margitsziget. Királyi udvarház, Ny-i épület, 3. helyiség K-i fala előtt, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.103.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsolódik.
C) Durva mészkő, 40 x 24,5 x 15 cm.
D) Ablakpárkány rézsűzött töredéke. Homlok éle sérült.
E) -
F) 13–14. sz.

96. Pillértalapzat (72–73. kép) (É 96)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor, kerengőudvar, újkori köves gödör, 1998.
Ltsz.: 2006.1.127.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 34 x 23,5 x 32 cm.
D) Fordított „T" alakú lábazat. Felső síkjában tégla alakú csaplyuk, ragasztóhabarccsal.
E) 13. sz.

97. Lábazat (41. kép) (É 97)
A) Margitsziget. Királyi udvarház, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.68.
BTM raktár Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredék, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 12 x 15 x 14 cm.
D) Négyzetes bázisból kinövő, kétszer, vályúsan szűkülő lábazat saroktöredéke.
E) -
F) 13–16. sz.

98. Lábazat (É 98)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.69.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar 2. ép.
B) Sérült, jó megtartás.
C) Kemény mészkő, 11,5 x 11 x 11,5 cm.
D) Oszlopocska kocka alakú lábazata, átlós sarkain élszedés.
E) -
F) 13–16. sz.

99. Középpillér lábazat (50. kép) (É 99)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 5. helyiség. Eredeti helyzetéből kiemelve, 2004.
Ltsz.: 2006.1.85.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Jó állapotú.
C) Kemény mészkő, 47 x 40 x 21,5 cm.
D) Tégla alakú bázisból kinövő, homorú éllel kinövő keskenyebb felső síkkal. Eredetileg négyzetes volt, de egy oldalát rövidebbre faragták. Talpsíkján bevésett szerkesztővonalak.
E) -
F) 14. sz.

100. Lábazat (65. kép) (É 100)
A) Margitsziget. Királyi udvarház, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.95.
BTM raktár Öntőház u.: udvar, 2. ép.

B) Sérült, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 45 x 30 x 33 cm.
D) Két sarkantyút választó horonnyal díszített kapu lábazati rétegköve. Az egész darab középkori habarcsból lett kibontva.
E) –
F) 13. sz. vége.

101. Lábazat (57. kép) (É 101)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület. 4. helyiség feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.100.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, jó megtartású.
C) kemény mészkő, 20 x 36,5 x 15,5 cm.
D) Szögletes bázisból előreálló, a nyolcszög öt oldalával záródó lábazat. A szegletes alapot domborúan szűkülő párna fedi. Ez a bázishoz simul. Következő tagozata élszedett rövid henger, tetején bevésett gyűrűvel, mely a csatlakozó oszlop helyét jelzi.
E) –
F) 13. sz.

102. Középpillér talapzat (80. kép) (É 102)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 3. helyiség. Eredeti helyzetéből kiemelve, 2004.
Ltsz.: 2006.1.138.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar 2. ép.
B) Repedezett, sérült, közepes megtartású.
C) Homokkő, 55 x 55 x 36 cm.
D) Négyszegletes bázisból kinövő, sarkain fél gúlákkal díszített, nyolcszögletű oszlop talapzata. Beszállításkor az egyik sarka letörött.
E) –
F) 16. sz. eleje.

103. Kúttál (39. kép) (É 103)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 3. helyiség K-i fala előtt, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.44.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Vörösmárvány, 15,5 x 13 x 6,5 cm.
D) Finoman polírozott belső felületű tál töredéke.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

104. Kúttál (39. kép) (É 104)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 3. helyiség K-i fala előtt, falomladékból, 1998.
Ltsz.: 2006.1.45.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar 2. ép.
B) Törött, sérült, jó megtartású.
C) Vörösmárvány, mag: 6,5 cm, átm: kb. 40–2 cm.
D) A 2006.1.44. számú darabhoz tartozik, de azzal össze nem illeszthető két töredék.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

105. Szenteltvíztartó medence töredéke (63–64. kép) (É 105)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 6. helyiség, feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.119.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Törött, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 27 x 15 x 24 cm.
D) A nyolcszög öt oldalával záródó, vagy nyolcszögű medence saroktöredéke. Falvastagsága.: 6 cm. Mélysége.: 22 cm. Belső felülete csiszolt. Külső oldalán egy helyen, vékony vízkőréteg fedi.
E) –
F) 13–14. sz. fordulója – 14. sz. vége.

106. Áttört dísz, kőrács eleme (28–29. kép) (É 106)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1. helyiség. XVII. századi katonai kápolna oltárába befalazva. Kiemelve 2004-ben.
Ltsz.: 2006.1.20.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 50 x 50 x 35 cm.
D) Négyzetes alapú tömb, lóhere alakú áttöréssel. Az áttörésben 1686-os befalazás. Homloklapján átlós, bekarcolt osztóvonal. Tisztítását a laza kőszerkezet akadályozza.
E) –
F) 13–14. sz.

107. Áttört dísz, kőrács eleme (30. kép) (É 107)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1. helyiség. XVII. századi katonai kápolna oltárába befalazva. Kiemelve 2004-ben.
Ltsz.: 2006.1.51.
BTM raktár Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Morzsalékos, sérült.
C) Durva mészkő, 50 x 50 x 35 cm.
D) A 2006.1.20. számú darab párja. Az áttörés kb. csak a tömb feléig tart. Egyik negyedén a homloklapon bekarcolt átlós osztóvonal látszik.
E) –
F) 13–14. sz.

108. Füstelvezető, átfúrt kváder (71. kép) (É 108)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 4. helyiség. ÉK-i sarok, középkori betöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.126.

BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsolódó.
C) Durva mészkő, 43 x 25 x 32 cm.
D) Két darabra törött kváder, közepére 18 cm átmérőjű lyukat faragtak. A homloklap simított, a hátsó oldal kúposan kiszélesedik.
E) -
F) 13–14. sz.

109. Padlófűtés légnyílása (É 109)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor, D-i udvar, 2. épület, 1. helyiség, 15–16. századi oszlop alapozása. Kiemelve 1999-ben.
Ltsz.: 2001.9.2.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 25 cm széles, 22 cm magas, átló 31 cm, légnyílás átm.: 11,5 cm.
D) Két darabban előkerült összeillő töredék, tetejére vájatot faragtak a nyílást lezáró fémsapka részére.
E) -
F) 13–14. sz.

110. Légnyílásos padlólap (É 110)
A) Margitsziget. Királyi udvarház, Ny-i épület, 4. helyiség, ÉK-i sarok, középkori betöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.66.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsolódó, porlik.
C) Durva mészkő, 16 x 13 x 14 cm.
D) Negyedes saroktöredék az áttörés és a körötte húzódó gyűrű alakú vájat részletével. A töredék felülete kopott.
E) -
F) 13–14. sz.

111. Légnyílásos padlólap (40. kép) (É 111)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület. 4. helyiség, ÉK-i sarok, középkori feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.67.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 21 x 13,5 x 14 cm.
D) Majdnem negyedes töredék, hiányzó sarokkal, áttörés és zárgyűrű részletével. Élei kopottak.
E) -
F) 13–14. sz.

112. Légnyílásos padlólap (É 112)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 4. helyiség, ÉK-i sarok, középkori feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.94.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 33 x 19 x 15 cm, az áttörés átm.: 11 cm.
D) Feles töredék. Járófelülete kopott.
E) -
F) 13–14. sz.

113. Légnyílásos padlólap (51. kép) (É 113)
A) Margitsziget, Domonkos kolostor, D-i udvar 2. épület, 1. helyiség, középkori feltöltés, 1999.
Ltsz.: 2006.1.135.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, kopott, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 45 x 31 x 18 cm.
D) Negyedes töredék, peremes áttörés maradványával. Felülete és hosszabb éle kopott.
E) -
F) 13–14. sz.

114. Légnyílásos padlólap (É 114)
A) Margitsziget, Domonkos kolostor, D-i udvar, 2. épület 1. helyiség, középkori feltöltés, 1999.
Ltsz.: 2006.1.136.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Kopott, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 36 x 27 x 17 cm.
D) Saroktöredék, áttörés és perem vájat részletével.
E) -
F) 13–14. sz.

115. Kváder töredék (É 115)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.70.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 19 x 14 x 12 cm.
D) A töredék egy oldala vakolt, felülete repedezett, átmeszelve.
E) -
F) 13–16. sz.

116. Kváder töredék (É 116)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.71.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 9,5 x 10 x 6 cm.
D) Kis töredék, amelynek az egyik síkját finom habarcs és kréta-bólusz fedi. Ezen sárga festékréteg, amelyet átmeszeltek.
E) -
F) 13–16. sz.

117. Ablakkeret (É 117)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997. Ltsz.: 2006.1.60.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porlik, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 45 x 16 x 26 cm.
D) Ablakkeret rétegköve, melyet két pálca közötti horony díszít. A horony és a pálcák vörösre festettek.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

118. Nyíláskeret osztó (É 118)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.42.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 18 x 14,5 x 20 cm.
D) Egyszerű osztó töredéke. A falsíkra merőleges oldalán 4 cm szélesen fehér, majd sárgás árnyalatú festés látszik. Előreálló tagozatának szélén 8 cm mély luk van.
E) –
F) 15–16. sz.

119. Nyíláskeret (37.kép) (É 119)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 3. helyiség, betöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.43.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar. 2. ép.
B) Erősen sérült, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 20,5 x 16 x 25 cm.
D) Kétosztatú nyílásosztó lábazati töredéke. Falsíkján beszürkült fehér festés, szélén vörös csíkkal. Az orrtag mellett korabeli kampósszög. Átmeszelve.
E) –
F) 13–16. sz.

120. Párkány (É 120)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997. Ltsz.: 2006.1.46.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Igen rongált, porlik.
C) Durva mészkő, 34,5 x 26 x 20 cm.
D) „S" alakban forduló félhenger és vályú profilú tagozat, felül ferde síkokkal záródik.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

121. Párkány (É 121)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997. Ltsz.: 2006.1.47.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos, porlik.
C) Durva mészkő, 18 x 17 x 17,5 cm.
D) Félhenger és vályú díszítette tagozat, ferde síkkal záródik. A 2006.1.46. számú darabhoz tartozik, de illeszkedő törésfelületük nincs.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

122. Ajtókeret záradék (É 122)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 6. helyiség, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.37.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, morzsalékos, repedt.
C) Durva mészkő, 12,5 x 11,5 x 15 cm.
D) Élszedett ajtó záradékindítása. Felületei ívesek és szürkére festettek.
E) –
F) 13–14. sz. fordulója – 14. sz. vége.

123. Osztó töredék (É 123)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997. Ltsz.: 2006.1.62.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Morzsolódó, zárványos.
C) Durva mészkő, 21,5 x 14 x 21 cm.
D) Két félhenger közül kinövő tagozat, melyet keskeny lemezek és két lapos vályú határol. Az egyik zugban fehér festékmaradvány.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

124. Párkány (É 124)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.78.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Jó megtartású, sérült.
C) Kemény mészkő, 22,5 x 11 x 30 cm.
D) Párkány rézsűzött rétegkövének darabja. A rézsű kivételével igen gondosan, hullámosan vésett, a homloklemez maradékán duplaívű bevágás látszik. (Esetleg római kori kőből átfaragott.)
E) –
F) 15. sz.–16. sz. eleje.

125. Párkány (45. kép) (É 125)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.80.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.

B) Elfaragott, sérült, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 48 x 9 x 38 cm.
D) Rétegkő homlokzati darabja. Csak a falsík és egy hozzá csatlakozó, hegyesszögben végződő rézsű maradt meg.
E) -
F) 15. sz.-16. sz. eleje.

126. Ülőfülke alja (67. kép) (É 126)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 3. helyiség K-i fala előtt, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.121.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, töredékes, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 32 x 35 x 31 cm.
D) Ülőfülke alsó rétegkövének saroktöredéke. Ülőlapjának vastagsága: 12 cm.
E) -
F) 13. sz.-16. sz. eleje.

127. Ülőfülke alja (É 127)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 3. helyiség K-i fala előtt, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.122.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredékes, sérült.
C) Kemény mészkő, 46 x 30 x 29 cm.
D) Ülőfülke alsó rétegkövének töredéke. 11 cm vastag ülőlapjából csak kis felület maradt meg a sarokban.
E) -
F) 13. sz.-16. sz. eleje.

128. Lépcsőlap (74. kép) (É 128)
A) Margitsziget. Királyi udvarház, Ny-i épület, K-i lépcső, 1998.
Ltsz.: 2006.1.130.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Töredékes, sérült, kopott.
C) Márga, 31 x 21 x 6 cm.
D) Lépcsőfok megkopott járófelületének töredéke. Alsó törésfelülete egy telepedési réteg.
E) -
F) 14-15. sz.

129. Csigalépcső lap (59. kép) (É 129)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 4. helyiség, DK-i sarok, középkori feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.97.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült jó megtartású.
C) Homokkő, 43 x 27 x 17,5 cm.
D) A lépcsőorsó és a lépcső tőtöredéke maradt meg.
E) -
F) 13-14. sz.

130. Oszlopdob (77. kép) (É 130)
A) Margitsziget, Domonkos kolostor, D-i udvar, kórház, árkádos folyosó, feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.133.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 64 x 52 x 17 cm.
D) Nyolcszegletű oszlop sérült rétegköve. Egyik illesztő síkján „X" alakú elhelyező jel van.
E) -
F) 16. sz.

131. Párkány (É 131)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.81.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Törött, morzsalékos, porlik.
C) Durva mészkő, 44 x 56 x 28 cm.
D) Két darabra tört tagozat, melynek mindkét oldalán a rézsű szélesedik.
E) -
F) 15. sz.-16. sz. eleje.

132. Párkány (É 132)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely K-i díszudvar, feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.137.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült közepes megtartású.
C) Kemény mészkő, 43 x 24 x 24 cm.
D) Vízvető párkány (vagy béllet) töredéke, Vályújában fehér festés. A vályút élszedés kíséri.
E) -
F) 13. sz.-16. sz. eleje.

133. Párkány (É 133)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.-5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1987.
Ltsz.: 2006.1.139.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Durva mészkő, 48,5 x 18 x 14,5 cm.
D) Rézsűzött vízvető párkány rétegköve. Illesztő síkja felső részén egy csaplyuk mellett kitörés.
E) -
F) 13. sz.-16. sz. eleje.

134. Konzol (47-49. kép) (É 134)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1998.
Ltsz.: 2006.1.84.

BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Ép, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 69 x 25 x 35 cm.
D) Rövidtörzsű konzol. Tetején keresztgerenda vályúja. Homlokívén kétoldali élszedés, a tetősík alatt 4 cm-nyire félgúlákkal indítva.
E) –
F) 13–14. sz. fordulója – 14. sz. vége.

135. Kapuzáradék (É 135)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.118.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar. 2. ép.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 25 x 22 x 30 cm.
D) Élszedett íves kapuzáradék indítása. Ferde síkú rétegkő.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

136. Rétegkő (É 136)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.140.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 50 x 25 x 18 cm.
D) Élszedett falnyílás rétegköve.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

137. Fiálé töredéke (88. kép) (É 137)
A) Margitsziget, Domonkos kolostor. Templom szentélytoldás D-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1997.
Ltsz.: 2001.8.1.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 24 x 21,5 x 29 cm.
D) Négy kihajló (bimbósvégű) levéllel díszített fiálé töredéke. (Működő talapzaton.)
E) –
F) 13. sz.

138. Fiálé töredéke (89. kép) (É 138)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, D-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1997.
Ltsz.: 2006.1.179.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 26 x 21 x 42 cm.
D) Négy kihajló levéllel díszített fiálé törzstöredéke. A négy levél indító részletével. Alatta másik két levél maradékával. (Működő talapzaton.)
E) –
F) 13. sz.

139. Fiálé töredéke (90. kép) (É 139)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, D-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1997.
Ltsz.: 2006.1.163.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, égett, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, átm.: 10 cm, mag.: 33 cm.
D) Hagyma alakú gombban végződő fiálécsúcs két darabban.
E) –
F) 13. sz.

140. Akantusz leveles töredék (86. kép) (É 140)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, D-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1997.
Ltsz.: 2006.1.171.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Durva mészkő, 8 x 10,5 x 20 cm.
D) Falpillér saroktöredéke. Rézsűsen kapcsolódó lemezeken akantuszlevelek töredéke. Az egyikből csak a szár részlete maradt meg.
E) –
F) 13. sz.

141. Bordacsomópont (78–79. kép) (É 141)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1998.
Ltsz.: 2006.1.149.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Morzsolódó, jó megtartású.
C) durva mészkő, 31 x 31 x 32 cm.
D) Laposhátú, alul élszedett, félpálcával bővített, vályúzott bordák csomópontja. A bordák 15 cm szélesek, és 30 cm magasak.
E) –
F) 14. sz.

142. Borda (É 142)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1998.
Ltsz.: 2006.1.150.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Morzsalékos, sérült.
C) Durva mészkő, 13 x 22,5 x 23 cm.

D) Laposhátú, alul élszedett, félpálcával bővített, vályúzott borda töredéke. Két darabból összeragasztva. A töredék egyik oldala sötétszürkére égett. A törzs felső részén 6 cm széles fehér sáv.
E) -
F) 14–15. sz.

143. Borda (85. kép) (É 143)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés rétegből, 1997–1999.
Ltsz.: 2006.1.151.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 10,5 x 11,5 x 15,5 cm.
D) A vályúzatnál letörött szarvas borda orrtag töredéke.
E) -
F) 15. sz.

144. Borda (É 144)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1997–1999.
Ltsz.: 2006.1.152.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Nagyon sérült, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 9 x 18,5 x 15,5 cm.
D) Vályúzott, félpálcával bővített borda töredéke. A pálcák melletti zugokban fehér festékmaradvány.
E) -
F) 14–15. sz.

145. Borda (É 145)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1997–1999.
Ltsz.: 2006.1.153.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Durva mészkő, 15,5 x 11 x 15 cm.
D) Vályúzott, félpálcával díszített borda töredék. Zugaiban fehér festék.
E) -
F) 14–15. sz.

146. Borda (É 146)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1997–1999.
Ltsz.: 2006.1.154.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Durva mészkő, 18 x 27 x 18,5 cm.
D) Ékhátú, vályúzott, félpálcával bővített borda töredéke. Illesztő síkján bekarcolt osztóvonal.
E) -
F) 14–15. sz.

147. Borda (É 147)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 3. helyiség, ablak alatti falomladék, 1998.
Ltsz.: 2006.1.155.1–4.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 1.) 10,5 x 10 x 13 cm, 2.) 11,5 x 9 x 12 cm, 3.) 10,5 x 8,5 x 11 cm, 4.) 12 x 8,5 x 7 cm.
D) Vályúzott, félpálcával díszített borda négy orrtöredéke.
E) -
F) 14.–15. sz.

148. Borda (É 148)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1998.
Ltsz.: 2006.1.156.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Durva mészkő, 19,5 x 11 x 13 cm.
D) Vályúnál letörött szarvas borda orrtag.
E) -
F) 15. sz.

149. Borda (94. kép) (É 149)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, ÉNy-i támpillér mellett, betöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.157.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, közepes megtartású.
C) Durva mészkő,18 x 12 x 12 cm.
D) Vályúzott, hengeres orrú borda orrtagja. Illesztő síkján osztóvonal. Átm.: 6 cm.
E) -
F) 13–15. sz.

150. Pillértalapzat (É 150)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 3. helyiség. Középkori helyéről kiemelve, 2004.
Ltsz.: 2006.1.158.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Ép, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 45 x 39,5 x 21 cm.
D) Téglalap alapú bázis, rézsűs szűkítéssel. Finoman megmunkált. Egyik hosszabb rézsűjén 5 cm oldaltávolsággal, hét, 3 x 1 x 5 cm-es lyuk van.
E) -
F) 14. sz.

151. Kettősoszlop lábazat (83. kép) (É 151)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.-5. helyiség, kidőlt faltörmelék, 1997.
Ltsz.: 2006.1.159.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 46 x 29 x 13 cm.
D) Téglalap alapú bázisból kinövő, gyűrűkkel tagolt ikeroszlop lábazata. Felső síkján a csatlakozó oszlopok kontúrja. Négy sarkán kis levélkék díszítik.
E) –
F) 13. sz.

152. Kettősoszlop lábazat (É 152)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.-5. helyiség, kidőlt faltörmelék, 1997.
Ltsz.: 2006.1.160.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 22 x 7 x 11 cm.
D) Ikeroszlop lábazatáról letörött párnatag. Két darabból összeragasztva.
E) –
F) 13. sz.

153. Oszloptöredékek (83. kép) (É 153)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.-5. helyiség, kidőlt faltörmelék, 1997.
Ltsz.: 2006.1.166.1-3.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Vörösmárvány, átm.: 11 cm, mag.: 1.) 25 cm, 2.) 20 cm, 3.) 30 cm.
D) Pontozott véséssel alakított oszlop töredékek. Talpsíkjuk illeszkedik a 2006.1.159. számú, kettős oszloplábazathoz.
E) –
F) 13. sz.

154. Oszlopfejezet (92. kép) (É 154)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 5. helyiség, kormos padló, 1997.
Ltsz.: 2006.1.162.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Rossz megtartású, porlik, sérült.
C) Durva mészkő, 33 x 38 x 29 cm.
D) Nyolc kiálló, hengeres, függőleges bordával tagolt fejezet. A bordák osztása nem szimmetrikus. Talpsíkján csaplyuk. Díszítményei sérültek. Két darabból ragasztva.
E) –
F) 16. sz. eleje.

155. Dombormű (É 155)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.-5. helyiség, kidőlt faltörmelék, 1997.
Ltsz.: 2006.1.161.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, közepes megtartású, 4 habarcs réteg borította.
C) Kemény mészkő, 20 x 18 x 30 cm.
D) A Mithrast ábrázoló dombormű részlete, a baloldalon álló alak arca és mellrésze sérült.
E) –
F) Római kor

156. Mérmű (87. kép) (É 156)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1997.
Ltsz.: 2006.1.164.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Durva mészkő, 18 x 17,5 x 24 cm.
D) Lapos orrtagú, vályúzott profilú mérmű induló töredéke.
E) –
F) 14-15. sz.

157. Mérmű töredékek (É 157)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás É-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1997.
Ltsz.: 2006.1.165.1-2.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 1.) 6,5 x 15,5 x 23 cm, 2.) 12 x 14 x 7 cm.
D) Lemezekkel tagolt ablak mérműves töredékei.
E)–
F) 14-15. sz.

158. Mérmű (É 158)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.-5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.180.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Durva mészkő, 13 x 14 x 6 cm.
D) Hengertaggal díszített mérműves ablak oldaltöredéke. A falcnál törött el.
E) –
F) 14-15. sz.

159. Oszlop (É 159)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor, D-i udvar, 14-15. századi kemence kőalapozása, 1999.

Ltsz.: 2006.1.181.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Égett.
C) Vörösmárvány, átm.: 9 cm, mag.: 22 cm.
D) Oszlop töredéke.
E) -
F) 13. sz.

160. Béllet (É 160)
A) Margitsziget, Domonkos kolostor, a szentély É-i oldalán a főbejárat előtti fa gyökerei között. 1997-1999.
Ltsz.: 2006.1.176.1-3.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 30 x 7 x 9, 15,5 x 7 x 5, 10 x 7 x 4 cm.
D) Vályúba átforduló félhengerrel díszített béllet töredékei. Ívesek.
E) -
F) 14-15. sz.

161. Béllet töredékei (É 161)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentély, É i kapu előtti fa gyökerei közül kerültek elő, 1997.
Ltsz.: 2006.1.177.1-2.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 1.) 14,5 x 6 x 8 cm, 2.) 12,5 x 12 x 7 cm.
D) Béllettöredékek. Hengertagos - vályútöredékkel, horony lemezzel, félpálcával.
E) -
F) 14-15. sz.

162. Béllet (É 162)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás D-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1997.
Ltsz.: 2006.1.178.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 8 x 9,5 x 30 cm.
D) Körtetaghoz kapcsolódó vályú induló részlete.
E) -
F) 14-15. sz.

163. Leveles párkány (81. kép) (É 163)
A) Margitsziget. Domonkos kolostor. Templom, szentélytoldás, D-i támpillérek között, középkori feltöltés réteg, 1997.
Ltsz.: 2001.7.1.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Kemény mészkő, 22,5 x 14 x 29 cm.
D) A párkány homorú, alsó részén két sorban levelek.
E) -
F) 13. sz.

164. Ablakpárkány sarokköve (84. kép) (É 164)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1. helyiség, D-i ablak. Kiemelve, 2004.
Ltsz.: 2006.1.170.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Festett, sérült, jó megtartású.
C) Durva mészkő, 46 x 31 x 29 cm.
D) Rézsűzött ablakpárkány saroktagozata. Homloklapja és a rézsű melletti felület festett: fehér alapon ferde vörös csíkozás. Az ablak mellett: piros lábazatból vörös növényi motívumok. A rézsűn csak néhol maradt meg a festés.
E) -
F) 13. sz. Festés: 15-16. sz. fordulója.

165. Nyíláskeret (É 165)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 5. helyiség DK-i negyed, tűzhely, 2004.
Ltsz.: 2006.1.169.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Durva mészkő, 16 x 24 x 23 cm.
D) Nyíláskeret előreálló tagozata, kétoldali élszedéssel. A falc két oldalán vörös festés maradványa. Az előre álló rész fehér. A falsík megmaradt részlete: fehér alapon élénkpiros indítás.
E) -
F) 13-14. sz.

166. Béllet (É 166)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.-5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.174.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 17 x 11,5 x 13,5 cm.
D) Béllet előreálló lemezekkel határolt, vályúba átforduló részlete.
E) -
F) 13-15. sz.

167. Béllet (É 167)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.-5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.175.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Durva mészkő, 14 x 16 x 18,5 cm.

D) Lemez melletti félpálca és félhenger közötti vályú díszíti a részletet.
E) –
F) 14–15. sz.

168. Ablakosztó (93. kép) (É 168)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1.–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.172.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Kissé sérült.
C) Durva mészkő, 25 x 16 x 11 cm.
D) Ablakosztó középtagozata. Egymásnak illesztett syma tagok díszítik. A sarkokban bekarcolt osztóvonal.
E) –
F) 14. sz.

169. Ablakrézsű (É 169)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 5. helyiség, DK-i negyed, tűzhely, 2004.
Ltsz.: 2006.1.173.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, rossz állapotú.
C) Durva mészkő, 36 x 24 x 20 cm.
D) Élszedett ablakrézsű átfaragott rétegköve. Rézsűjébe fészket faragtak. Homloksíkján égett festéknyomok.
E) –
F) 13–14. sz.

170. Padlólap áttöréssel (82. kép) (É 170)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 4. helyiség, ÉK-i sarok, középkori feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2001.9.1.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, közepes megtartású.
C) Durva mészkő, 24 x 26 x 20 cm.
D) Negyedes töredék, két darabból összeragasztva. Az áttörést gyűrű alakú vájat kíséri.
E) –
F) 13–14. sz.

171. Padlólap (É 171)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 4. helyiség mellett, folyosó, betöltés, 1999.
Ltsz.: 2006.1.182.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, jó megtartású.
C) Vörösmárvány, 20,5 x 16 x 5,5 cm.
D) Padlólap saroktöredéke. Felülete kopott, éle legömbölyödött.
E) –
F) 13. sz.–16. sz. eleje.

172. Kváder (91. kép) (É 172)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1. helyiség, faltörmelék, 1997.
Ltsz.: 200.6.1.168.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, konzervált.
C) Durva mészkő, 28 x 11 x 39 cm.
D) Festett felületű rézsűs rétegkő töredéke. A rézsűn farkasfog minta kísér piros csíkot. A falsíkon megújított okkersárga minta (kandeláber) részlete maradt meg.
E) –
F) 13–14. sz.

173. Kváder (É 173)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, K-i díszudvar, DNy-i sarok, falomladék, 1999.
Ltsz.: 2006.1.167.
BTM Vármúzeum, kislelet raktár.
B) Sérült, morzsalékos.
C) Durva mészkő, 23 x 22 x 16,5 cm.
D) Egy síkja vörösre festett.
E) –
F) 14. sz.–16. sz. eleje.

174. Kváder (É 174)
A) Margitsziget. Királyi udvarhely, Ny-i épület, 1–5. helyiség, válaszfalak közötti feltöltés, 1997.
Ltsz.: 2006.1.148.
BTM raktár, Öntőház u.: udvar, 2. ép.
B) Sérült, porlik.
C) Durva mészkő, 22 x 22 x 29 cm.
D) Nagyon sérült, kopott felületű töredék.
E) –
F) 13–15. sz.

Tóth Attila

IRODALOMJEGYZÉK

FEKETE-NAGY 1973 — FEKETE Lajos – NAGY Lajos: Budapest története a török korban. In: Budapest története 2. Bp., 1973. p. 337–436.

FEUERNÉ 1971 — FEUERNÉ TÓTH Rózsa: A margitszigeti domonkos kolostor. BudRég 22. (1971), p. 245–268.

GÁL 2000 — GÁL Éva: Margitsziget. Bp., 2000.

HORLER 1988 — HORLER Miklós: Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye. 1. Bp., 1988.

IRÁSNÉ MELIS 2004 — IRÁSNÉ MELIS Katalin: A Budapest Margit-szigeti domonkos apácakolostor pusztulása a 16–17. században. BudRég 38. (2004), p. 107–120.

KOVÁCS 2006 — KOVÁCS Eszter: Budapest, XIII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. In: Régészeti kutatások Magyarországon 2005. Bp., 2006. p.

KUBINYI 1861 — KUBINYI Ferenc: Margitsziget műemlékei. ArchKözl 2. (1861), p. 1–25.

LUX 1938 — LUX Géza: Újabb ásatások a Margitszigeten. Technika (1938. június), p. 204–213.

RÓZSA 1995 — RÓZSA György: Budapest legszebb látképei. Bp., 1995.

VÁRKONYI 1984 — R. VÁRKONYI Ágnes: Buda visszavívása. 1686. Bp., 1984.

KATALOG DER IM BEREICH DES KÖNIGSSITZES UND DEM DOMINIKANERNONNENKLOSTER AUF DER MARGARETENINSEL VON BUDAPEST GEFUNDENEN ARCHITEKTONISCHEN STEINFRAGMENTE

KAPITEL I.

Die Dominikanernonnen der Margareteninsel flohen aufgrund der Nachricht von der verlorenen Schlacht bei Mohács 1526. Auf die Bitte der Königin Maria hin kehrten sie zurück, aber das vor Buda (Ofen) verbliebene türkische Militär- und die Feldzüge, in denen die Heere von Johann Szapolyai und Ferdinand von Habsburg miteinander um das Königreich Ungarn und die Einnahme Budas kämpften, verursachten auch den Nonnen große Schwierigkeiten. Das Erscheinen und Lagern der ungarischen, österreichischen und türkischen Heere, die militärischen Ereignisse auf der Budaer und Pester Seite schlossen die Nonnen auf der Insel ein und schnitten das Kloster von den Budaer und Pester Märkten, ihren dortigen Häusern und Dörfern ab. Wegen der unsicheren Lage flohen sie 1529 nachNagyvárad (Großwardein), doch ist anzunehmen, daß das Kloster damals noch nicht unbewacht blieb. 1541 fiel Buda in türkische Hände, jedermann flüchtete von der Margareteninsel, und damals setzte der Verfall der mittelalterlichen Gebäude ein. Die österreichischen kaiserlichen Heere zogen im Herbst 1542 vor Buda auf, um seine Rückeroberung zu versuchen. Zuerst belagerten sie Pest, aber die Türken leisteten erfolgreich Widerstand, und das kaiserliche Heer zog ab. Für die Berichte über die Kriegsereignisse schuf Enea Vico eine Illustration *(Abb. 1)*. Der Kupferstich von 1542 zeigt die Ostseite der Margareteninsel. Das kaiserliche Heer zog in den Königssitz und das Nonnenkloster ein. Auf die Burgmauer am Donauufer wurden Kanonen gestellt, die Soldaten benutzten die im Hafen des Königssitzes errichtete Schiffsbrücke. In der Zeit der Türkenbesetzung bauten die Türken nicht auf der Margareteninsel, sie nutzten sie als Mahdwiese und hielten Pferde auf ihr. 1686 besetzte das zur Befreiung Budas von den Türken anrückende Heer erneut die Insel, für das Heer Karls von Lothringen wurde im Königssitz und Nonnenkloster ein Militärspital eingerichtet. Im Raum 1 des Westschlosses wurde die Kapelle des Militärspitals eingerichtet, von der der aus mittelalterlichen Steinen errichtete Altar erhalten blieb *(Abb. 2)*. In der Kirche und um sie herum haben wir Kenntnis von vier großen Soldatenmassengräbern. Noch am Anfang des 18. Jahrhunderts war das Krankenhaus auf der Insel unter Aufsicht des Pester Stadtrates in Betrieb, und als man es auflöste, wurden die als Krankensäle verwendeten Räume durch starkes Ausräuchern desinfiziert. Der Militärfriedhof auf der Insel geriet in Vergessenheit. Nach 1686 kam die Insel in den Besitz der Erben der Dominikanernonnen, der Klarissinnen, und am Ende des 18. Jahrhunderts erwarb sie die Habsburger Erzherzogsfamilie. 1799 wurde sie Privatbesitz Palatin Josephs, und dieser begann sogleich mit ihrer Umgestaltung zum Feriensitz des Palatins. Während der archäologischen Untersuchungen 1995–2004 wurde erkennbar, daß Palatin Joseph außerordentlich große Sorgfalt auf die vollständige Beseitigung der Überreste des königlichen Schlosses und des Nonnenklosters verwendet hatte. Zuerst ließ er in allen Gebäuden die Baudetails aus Kalkstein und Marmor entfernen, Tür- und Fensterrahmen, Schwellen, Treppenstufen sowie die Säulen, Wandpfeiler, Gesimse usw. aus behauenen Steinen *(Abb. 3)*. An mehreren Stellen, vor allem an den Stützpfeilern, fehlten auch die Armierungsquader der Ecken. Danach wurden die niedrigeren Wände geschleift und die mehrstöckigen Gebäudereste gesprengt. Die stehenden Wände fielen nach außen um die Gebäude, und die Decken stürzten in die ebenerdigen Räume hinunter. Die Mauertrümmer wurden verteilt und mit Gartenerde bedeckt. In den Mauertrümmern fanden sich Münzen der Zeit 1800–1815. Nur die Kirchenruine wurde stehen gelassen, aber auch von ihr „wurden die Mauern tiefer abgetragen, weil die hohen Mauern den dort gepflanzten Nadelbäumen die Luft nahmen". Ferenc Kubinyi, der 1861 als erster die Kirchenreste beschrieb, notierte, daß im gesamten Kirchenbereich Hausteine verstreut seien. Von diesen blieben einige bis an den Anfang des 20. Jahrhunderts erhalten und wurden auch fotografiert. Am Ende des 19. (?) Jahrhunderts hat Erzherzog Joseph von Habsburg zwischen die Mauern des Königsschlosses am Donauufer die neogotische Ladislaus-Kapelle erbauen lassen, und wegen des Baues der Krypta wurden auch die Ost- und Südwand des Chors der Klosterkirche großenteils abgerissen. 1945 gruben die Deutschen an der Ostseite der Insel Schützengräben und Kanonenunterstände, im Laufe der Kämpfe zerschossen die Russen von der Pester Seite aus die neogotische Kapelle.

Die ersten archäologischen Untersuchungen fanden in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts statt. In Wirklichkeit bestand dies darin, daß vom Klostergebiet die Trümmer der am Anfang des 19.

Jahrhunderts umgerissenen Mauern und die Auffüllung über ihnen abgeräumt wurden. Mit Ausnahme der Kirchenmauern blieben überwiegend die mittelalterlichen Fundamente erhalten. 1938 wurde in festlichem Rahmen der bekannte Ruinengarten eröffnet, der 1962, 1985 und 2001 wiederholt erneuert werden mußte. Eine neue Gruppe von behauenen Steinen/Ziersteinen fand sich bei den Denkmalforschungen von Kálmán und Géza Lux (1920er–1930er Jahre). Diese und die bei den Denkmaluntersuchungen von Rózsa Tóth 1959–1962 gesammelten Steine wurden im Lapidarium auf dem Ausgrabungsgebiet untergebracht. Bis 1985, als eine erneute Gartengestaltung vorgenommen wurde, war das unbewachte Lapidarium zerschlagen worden und ein großer Teil der Steine verschwunden. 1985 öffnete ein kleineres, ebenfalls unbewachtes Lapidarium im Kreuzgang und dem Kapitelsaal, einen Teil der damals nicht ausgestellten Steine schaffte man ins Lappidarium.8 Die auf der Insel verbliebenen Steine wurden großenteils erneut verschleppt. Zwischen 1995 und 2006 wurden alle im Freien verbliebenen und bei der Ausgrabung gefundenen Ziersteine ins Lapidarium des Budapester Historischen Museums überführt. Als erstes beschäftigten wir uns mit den Steinfunden der Ausgrabungen zwischen 1995 und 2004, die mit wenigen Ausnahmen in den Räumen und Höfen des mittelalterlichen Königssitzes und dem Chor der Klosterkirche zum Vorschein kamen *(Abb. 4–5)*.

1. *Gruppe*. Die erste Gruppe der Steinfunde bilden jene Stücke, die an Ort und Stelle, in der originalen mittelalterlichen Lage gefunden wurden. Dazu gehören die Schwellen, Tür- und Fensterdetails im Erdgeschoß des W-Gebäudes des Königssitzes, die Mittelpfeilersockel der Wohnräume und Stufenplattenfragmente *(Abb. 6–8)*. Nach Abschluß der Grabungen nahmen wir die locker gewordenen oder leicht zu entfernenden Ziersteine heraus und verbrachten sie ins Lapidarium *(Abb. 9–10)*.
2. *Gruppe*. In der SW-Ecke des östlichen Prunkhofes des Königssitzes stand im 14.–16. Jahrhundert ein Torturm mit Obergeschoß. Am Anfang des 19. Jahrhundert fiel der Turm zusammen, in seinen Mauertrümmern befanden sich besonders viele bemalte Ziersteine *(Abb. 11–12)*.
3. *Gruppe*. Bauelemente aus den mittelalterlichen Aufschüttungen.
4. *Gruppe*. Die meisten Ziersteine wurden als Mauersteine in den Mauertrümmern gefunden *(Abb. 13)*. In den freigelegten Mauerteilen kamen auch viele wertvolle Ziersteine zu Tage, die nicht herausgenommen werden konnten *(Abb. 14–15)*.
5. *Gruppe*. Von jenen Steinen, die aus den auf die Laufebene der einzelnen Räume gefallenen Wandtrümmern oder den Wandtrümmern an der Außenseite der Räume zum Vorschein kamen, nehmen wir an, daß sie ebenfalls aus der mittelalterlichen Wand des Königssitzes stammen. Zumeist waren es sekundär verwendete Mauersteine.
6. *Gruppe*. Ein Teil der Steine aus der Auffüllung der Unterboden-Heizeinrichtung stammen aus der Heizeinrichtung *(Abb. 16)*.
7. *Gruppe*. Dieses sind Steinfunde aus der in die Höfe des Königssitzes geschafften und auch die Mauerreste bedeckenden Auffüllung. Sie können nicht bestimmten Gebäuden zugeordnet werden.

KATALOG

In den Jahren 1995–2004 wurde die Freilegung der Überreste des mittelalterlichen Königssitzes und des Dominikanernonnenklosters auf der Margareteninsel durchgeführt. Unter den archäologischen Funden waren auch zahlreiche Fragmente von Bauelementen *(Abb. 17–94)*. Ein Teil der wertvollsten Ziersteine stammt aus mittelalterlichen, mit Niveauerhöhung verbundenen Auffüllungsschichten oder aus den eingefallenen mittelalterlichen Mauern, aber die meisten Ziersteine haben wir aus der Auffüllung vom Anfang des 19. Jahrhundertsausgewählt, die die Räume des westlichen Hofsitzes und die Gebäudeüberreste bedeckte.

Die Vermessung der Steine ist noch nicht beendet, deshalb können die mit der Bruchfläche nicht zusammentreffenden, offensichtlich aber zusammengehörigen Stücke, die Fragmente von Türen, Fenstern und Gewölberippen, vorerst nicht zusammengesucht werden.

In den 174 Posten des Katalogs werden fast 190 St. Ziersteine publiziert. Verteilung der Funde im gesamten Material: grober Kalkstein – 75%, harter Kalkstein – 13%, Rotmarmor – 8%, Mergel – 2%, kalkhaltiger Sandstein, Weißmarmor und Hárshegy-Sandstein – 2%.

Beobachtungen über den Zustand des Steinmaterials:

1. Die Stücke aus hartem Kalkstein, Marmor und Sandstein sind gut erhalten.
2. Die Stücke aus Mergel reißen bekanntlich schieferartig.
3. Die Stücke aus grobem Kalkstein sind mehrheitlich in schlechtem Zustand. Ihr unbehandelter Teil bröckelt, zerfällt, sie vertragen kein Kleben. Bei Mobilisierung oder Reinigung löst sich der bemalte Putz von den Steinen. Die Gründe dafür sind: – schon ursprünglich schlechtere Qualität

des Steinmaterials, – Ausgelaugtheit aufgrund der geografischen Lage des Trümmergebietes, – ungenügende klimatische Gegebenheit des Lagers.

Die in den ersten Jahren der Ausgrabung gefundenen bedeutenderen Stücke wurden ausgestellt, ihr Material ist auch heute gut erhalten, weil sie nach ihrer Einlieferung mit Sandsteinfestiger getränkt wurden. Dadurch konnte nicht nur der Zerfall aufgehalten, sondern auch der farbige Putz und die Farbe der Wandmalerei aufgefrischt und verstärkt werden. Gewisse gelbe und hellgrüne Motive wurden erst nach der Behandlung sichtbar. Das später eingelieferte Fundmaterial blieb mangels Festigers unbehandelt, doch erhielt der sehr zerfallende und anfällige farbige Putz eine 3% ige Paraloid-Tränkung und 5% ige Paroloid-Tränkfixierung. Das Kleben der zusammengehörigen und laufend kleiner werdenden Fragmente ist ohne Festigung jedoch sinnlos.

Aufgrund der erhalten gebliebenen bemalten Wandelemente kann mit Sicherheit folgendes festgestellt werden:

1. Die Außenwand des W-Gebädes des Hofsitzes hatte ein rot-weißes Quadermuster.
2. Dieses wurde teils oder gänzlich durch ein weißes Quadermuster auf bläulich-grauem Grund ersetzt. 1861 fand auch Ferenc Kubinyi diese Farbe als Verzierung des Kirchenschiffes.[13]
3. Auch die Innenwände aller Räume im W-Gebäude waren bemalt. In dem einen Raum war zu erkennen, daß man auf sehr feinen Sandputz gemalt hatte, in einem anderen waren die Farben auf mit Marmorpulver gemischten Gipsgrund aufgetragen worden.

ERKLÄRUNG ZU DEN BEZEICHNUNGEN IM KATALOG:

A) Fundort, Fundumstände, Jahr, Inv.-Nr., Aufbewahrungsort,
B) Zustand der Gliederung,
C) Bestimmung des Steinmaterials, Maße des Fragments (Länge x Dicke x Höhe), fallweise Durchmesser,
D) Beschreibung des Fragments,
E) Inschrift gibt es auf keinem, dies wird mit Gedankenstrich angezeigt,
F) annähernde Datierung.

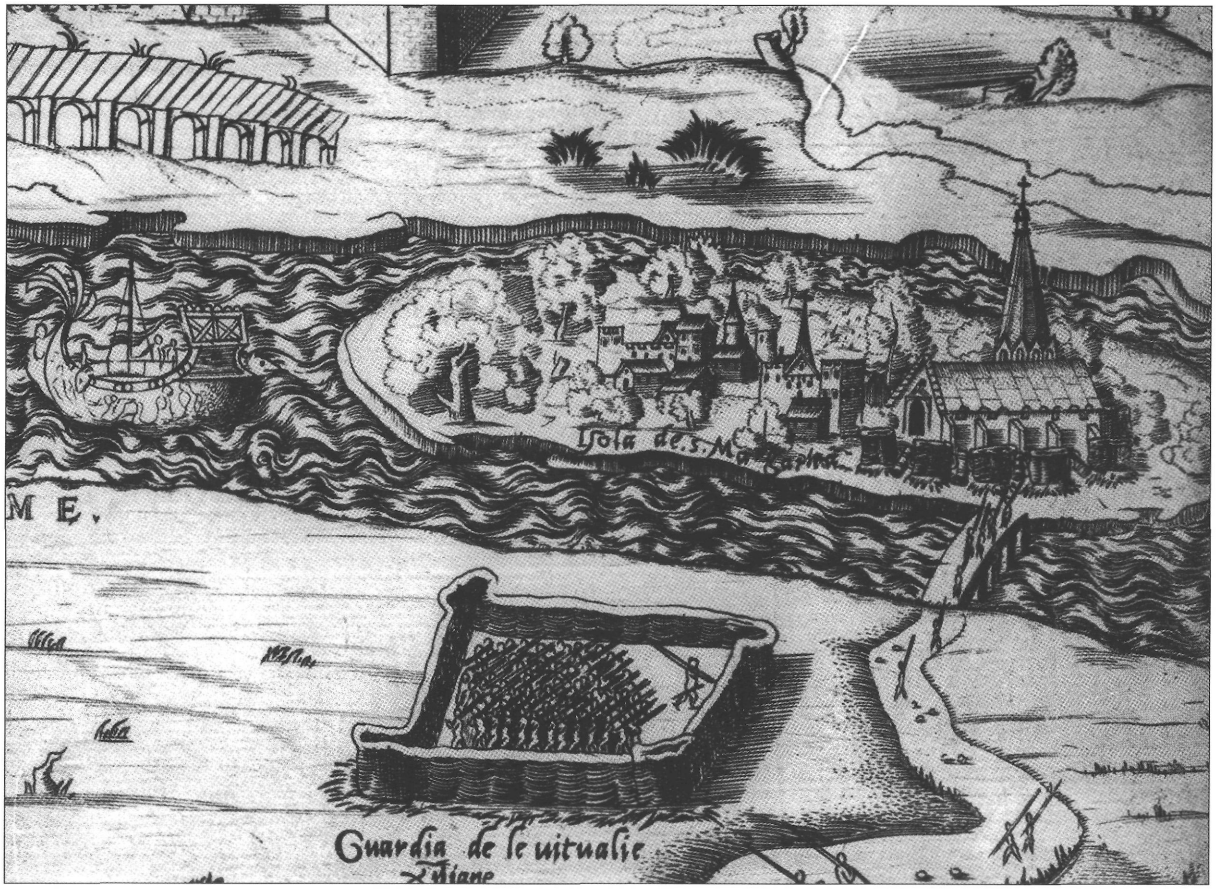

1. kép. Budapest XIII. A Margit-sziget keleti oldala 1542-ben. Enea Vico: Buda és Pest látképe az 1542-es ostrom idején. (Rézmetszet részlete)

2. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert. Királyi kastély, Ny-i épület: az 1. helyiség. 17-18. századi oltár feltárás közben (1998).

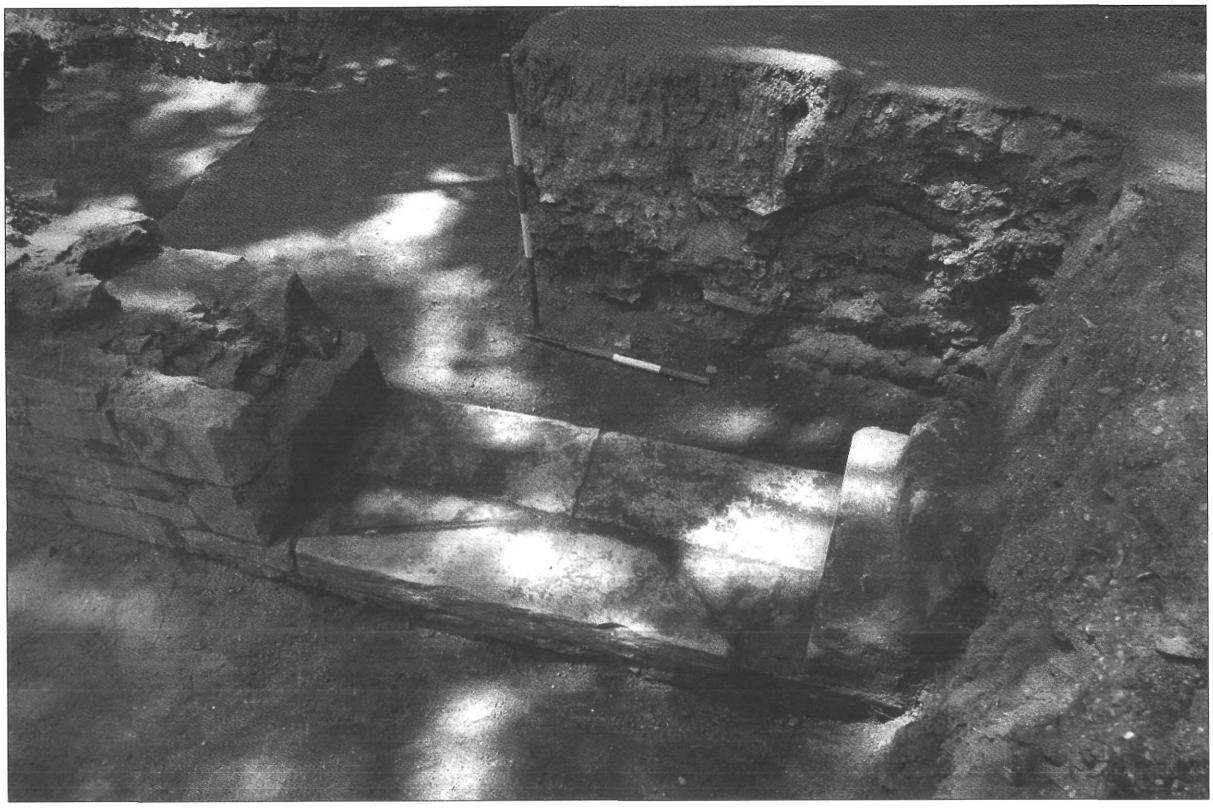

3. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert. Királyi kastély Ny–i épület. 1. helyiség, Ny–i főbejárat feltárás közben. 13–16. század.

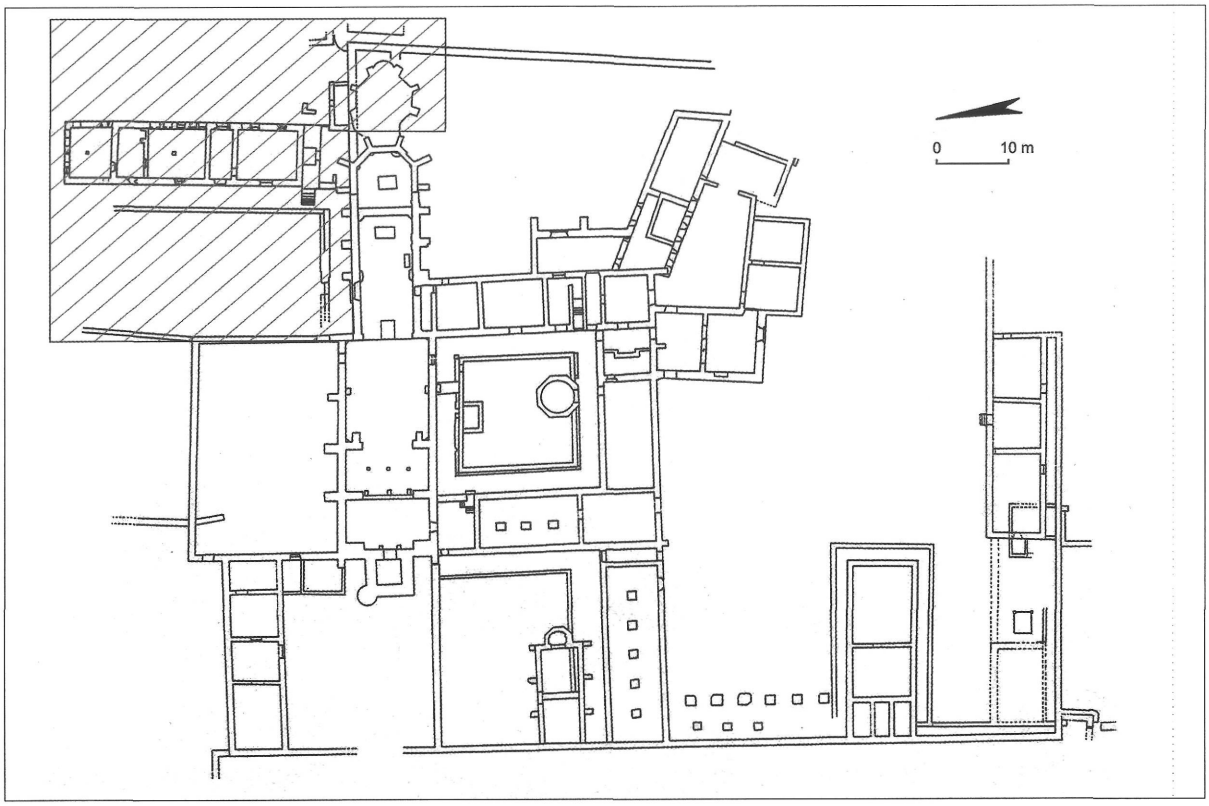

4. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert. A királyi kastély elhelyezkedése a domonkos apácakolostor temploma mellett. 13–16. század.

5. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert. Királyi kastély: a Ny–i épület falmaradványai az újkori feltöltés kihordása után (1998) 16. század.

6. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert. Királyi kastély, Ny–i épület: az 1. helyiség. Feltárás közben. (1998). 13–16. század.

7. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert. Királyi kastély, Ny–i épület: 2. helyiség. K–i ajtó belső oldala feltárás közben (2004). 13–16. század.

8. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert. Királyi kastély, Ny–i épület: 4. helyiség. Az 5. helyiségbe vezető ajtó. 13–14. század fordulója – 16. század.

9. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert. Királyi kastély, Ny–i épület: 5. helyiség padlórétegei és a középpillér lábazata. 13–14. század.

10. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert. Királyi kastély, Ny–i épület: 3. helyiség padlórétegei és pilléralapjai feltárás közben. 13–16. század.

11. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert. Királyi kastély K–i udvar: bejárat a 6. helyiségbe. 15–16. század.

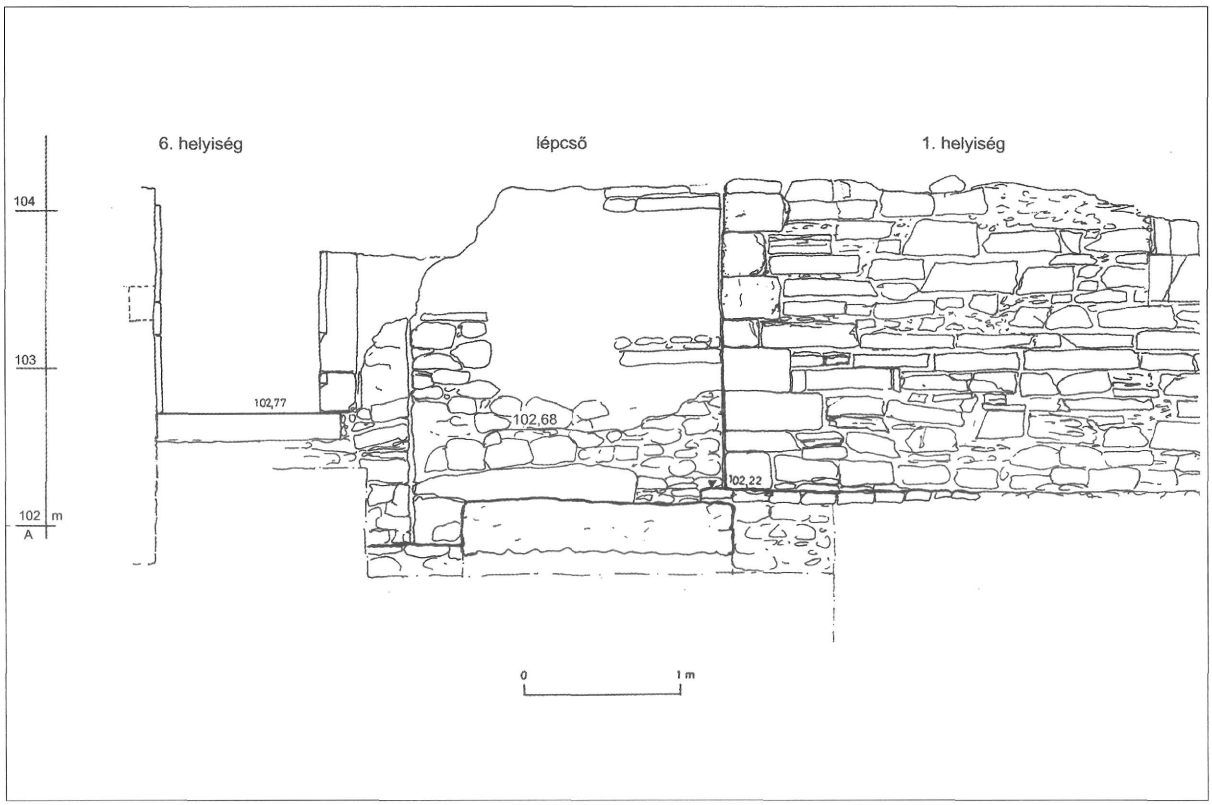

12. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert. Királyi kastély, K–i udvar: a 6 helyiségbe vezető ajtó keleti oldala. 15–16. század.

13. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert. Királyi kastély, Ny–i épület: 3. helyiség. Ablak párkányok a keleti falban. 13. század.

14. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert, déli udvar. 13. századi oszloplábazat a 14–15. századi épületben.

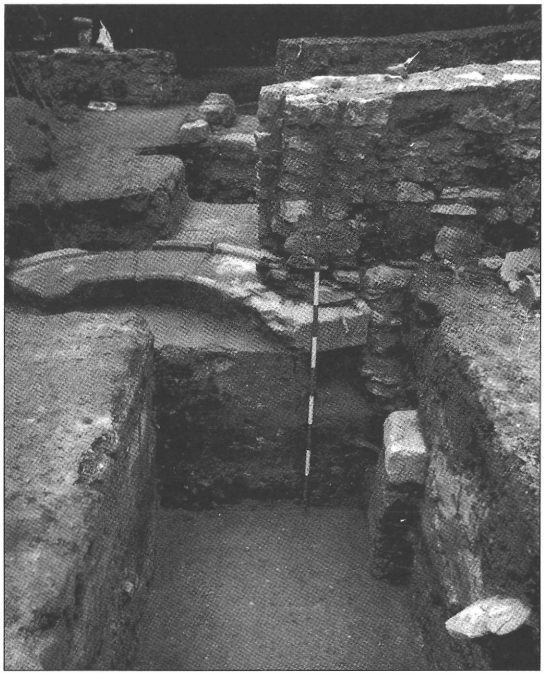

15. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert. Apácakolostor: 14–15. századi kútrészlet a 16. századi konyha küszöbe alatt.

16. kép. Budapest XIII. Margitsziget, romkert, déli udvar: világi nők háza. Padló alatti fűtőberendezés légnyílása és fedele. 13–14. század.

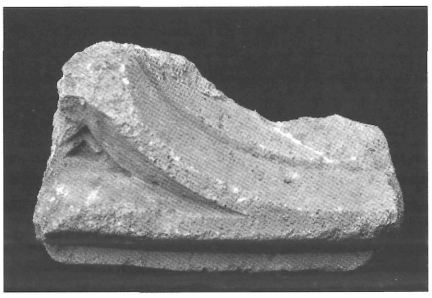

17. kép. Katalógus: 1

18. kép. Katalógus: 1

19. kép. Katalógus: 2

20. kép. Katalógus: 2

21. kép. Katalógus: 3

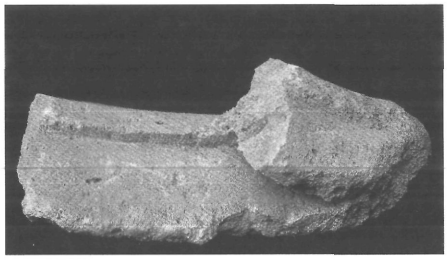

22. kép. Katalógus: 4

23. kép. Katalógus: 6

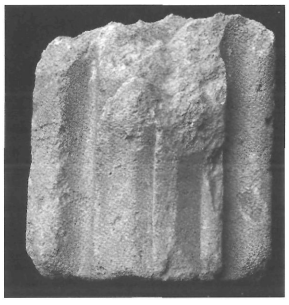

24. kép. Katalógus: 6

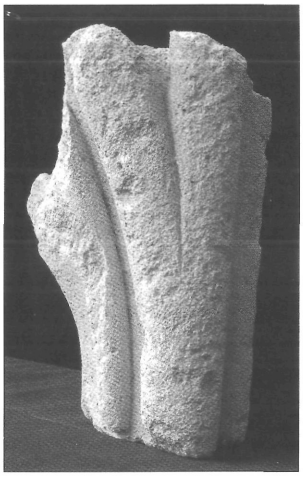

25. kép. Katalógus: 6

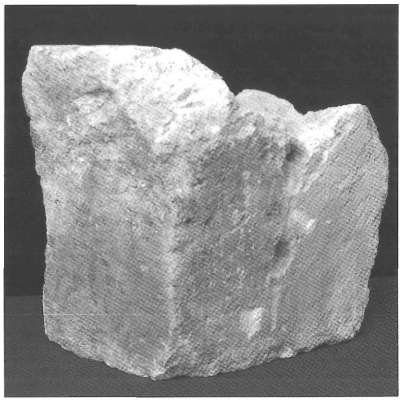

26. kép. Katalógus: 34

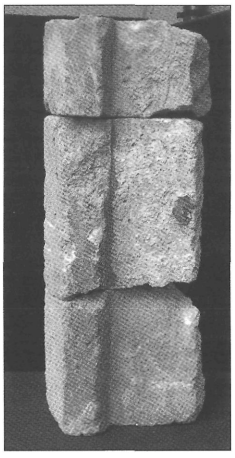

27. kép. Katalógus: 35–36

28. kép. Katalógus: 106

29. kép. Katalógus: 106

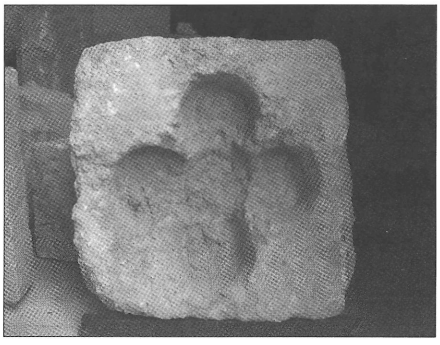

30. kép. Katalógus: 107

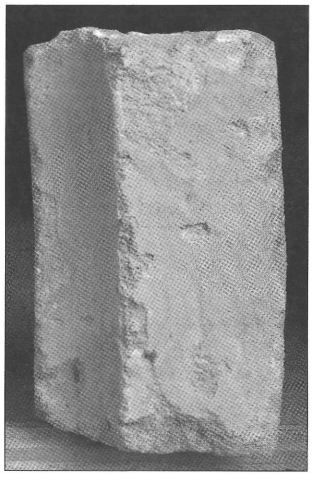

31. kép. Katalógus: 13

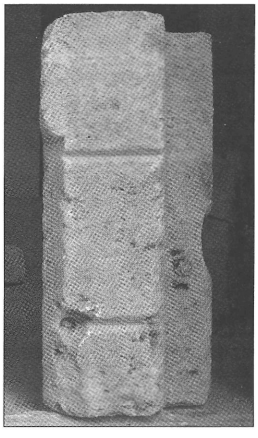

32. kép. Katalógus: 60

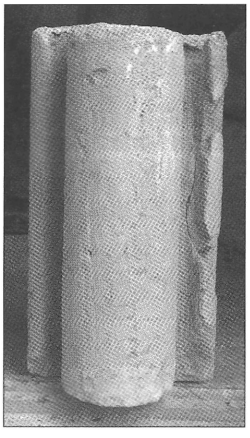

33. kép. Katalógus: 14

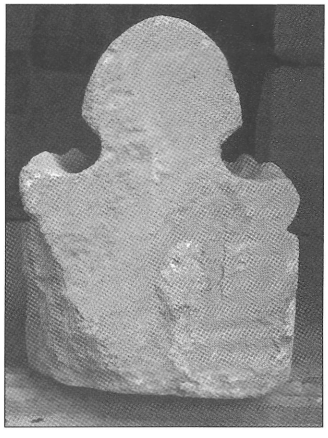

34. kép. Katalógus: 14

35. kép. Katalógus: 40

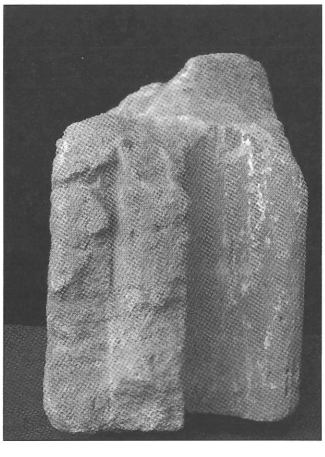

36. kép. Katalógus: 74

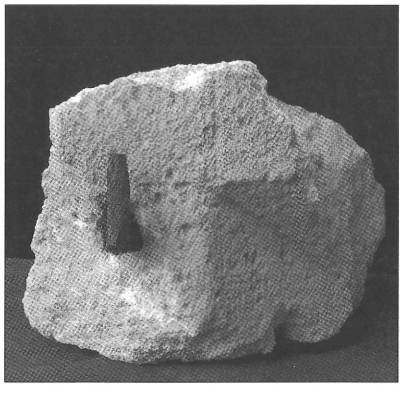

37. kép. Katalógus: 119

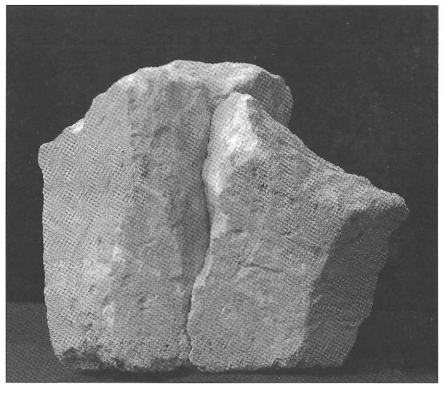

38. kép. Katalógus: 76

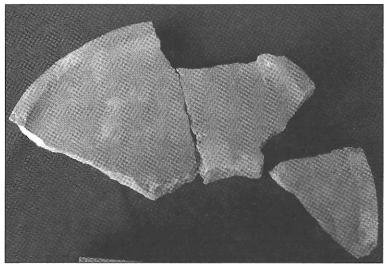

39. kép. Katalógus: 103–104

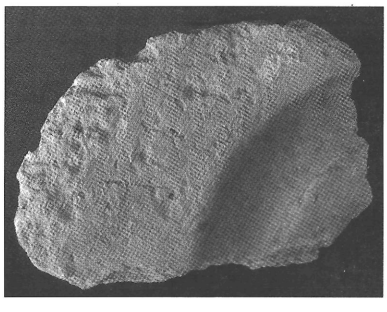

40. kép. Katalógus: 111

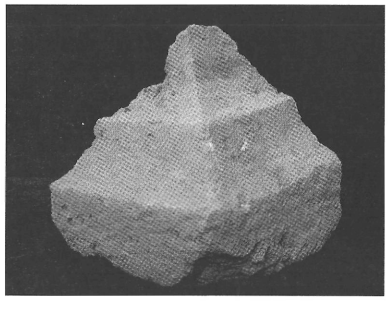

41. kép. Katalógus: 97

42. kép. Katalógus: 63

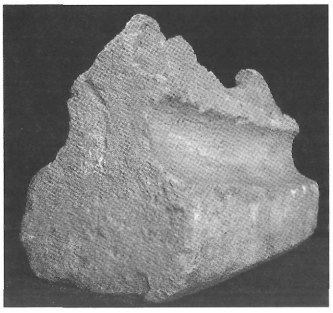

43. kép. Katalógus: 16

44. kép. Katalógus: 93

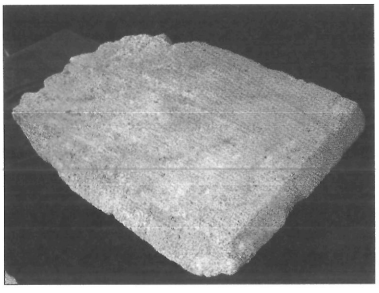

45. kép. Katalógus: 125

46. kép. Katalógus: 66

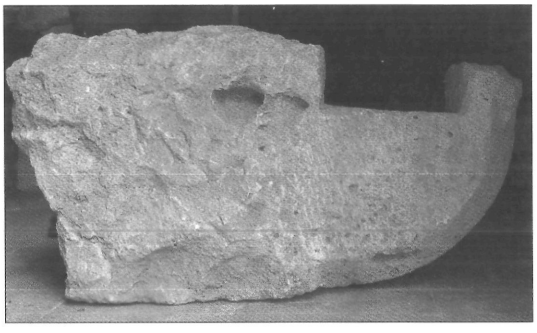

47. kép. Katalógus: 134

48. kép. Katalógus: 134

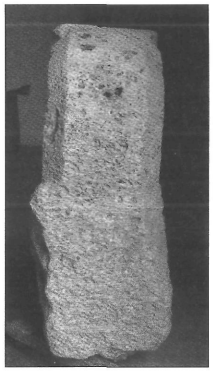

49. kép. Katalógus: 134

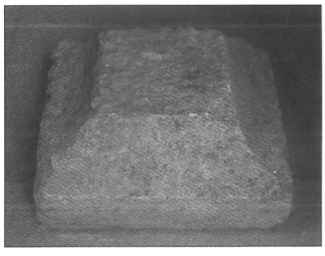

50. kép. Katalógus: 99

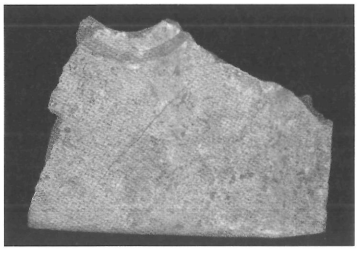

51. kép. Katalógus: 113

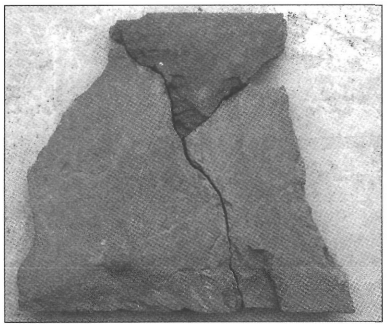

52. kép. Katalógus: 88

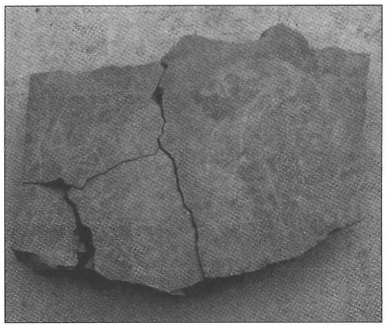

53. kép. Katalógus: 89.

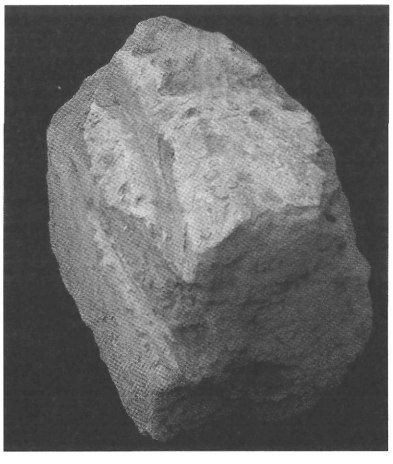

54. kép. Katalógus. 81

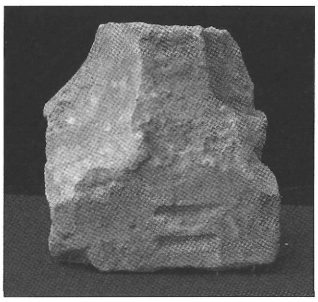

55. kép. Katalógus: 82

56. kép. Katalógus: 52

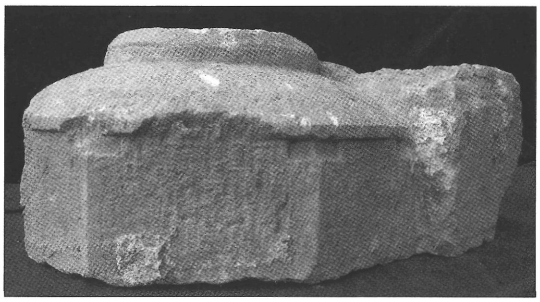

57. kép. Katalógus: 101

58. kép. Katalógus: 94

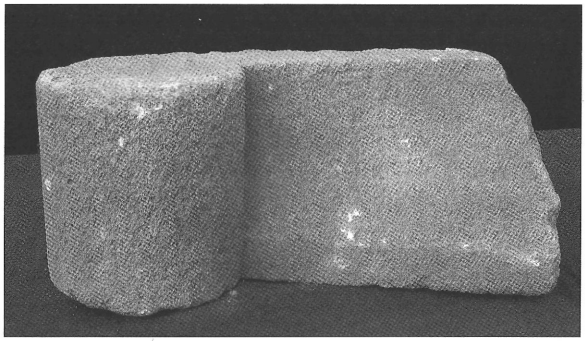

59. kép. Katalógus: 129

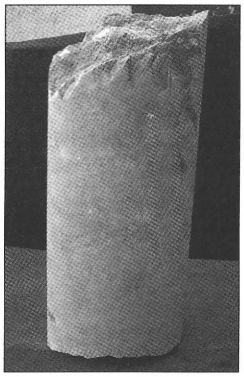

60. kép. Katalógus: 90

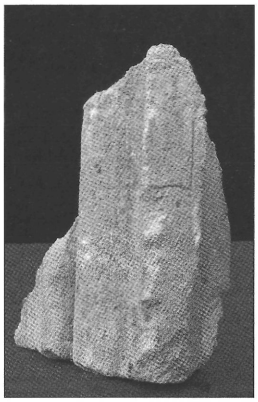

61. kép. Katalógus: 25

62. kép. Katalógus: 26

64. kép. Katalógus: 105

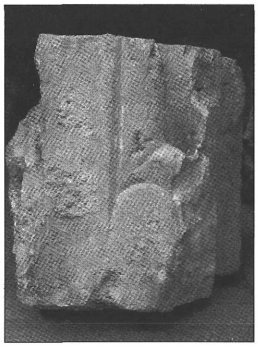

65. kép. Katalógus: 100

66. kép. Katalógus: 68

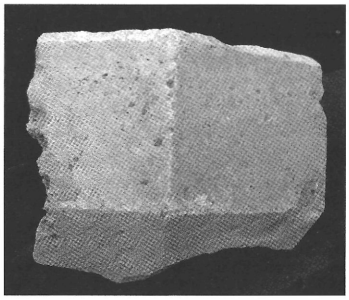

63. kép. Katalógus: 105

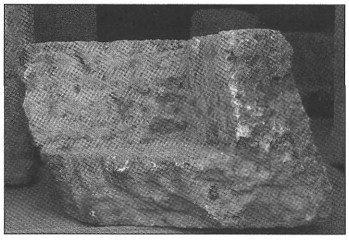

67. kép. Katalógus: 126

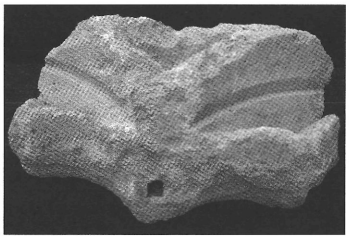

68. kép. Katalógus: 10

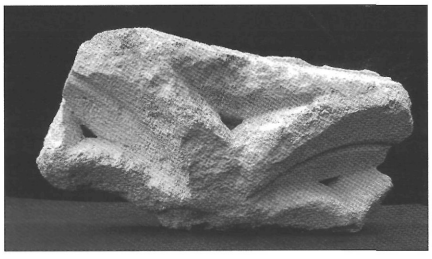

69. kép. Katalógus: 10

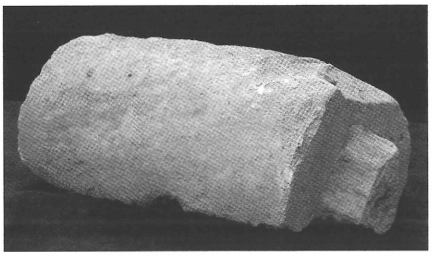

70. kép. Katalógus: 92

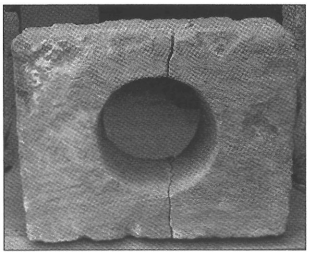

71. kép. Katalógus: 108

72. kép. Katalógus: 96

73. kép. Katalógus: 96

74. kép. Katalógus: 128

75. kép. Katalógus: 86

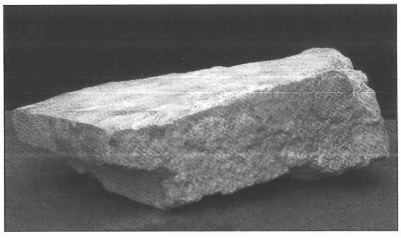

76. kép. Katalógus: 87

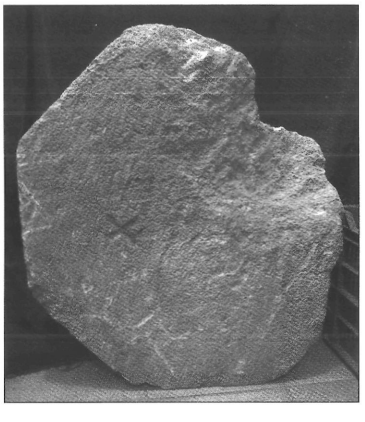

77. kép. Katalógus: 130

78. kép. Katalógus: 141

79. kép. Katalógus: 141

80. kép. Katalógus: 102

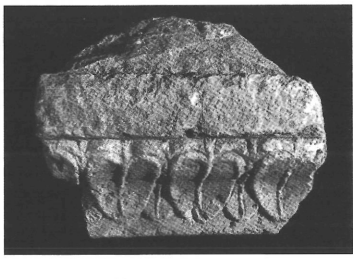

81. kép. Katalógus: 163

82. kép. Katalógus: 170

83. kép. Katalógus: 151

84. kép. Katalógus: 164

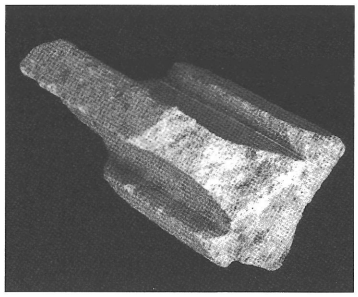

85. kép. Katalógus: 143

86. kép. Katalógus: 140

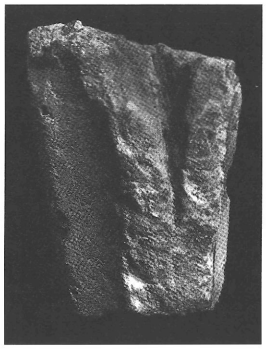

87. kép. Katalógus: 156

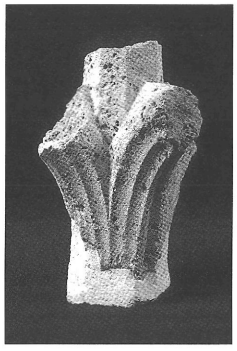

88. kép. Katalógus: 137

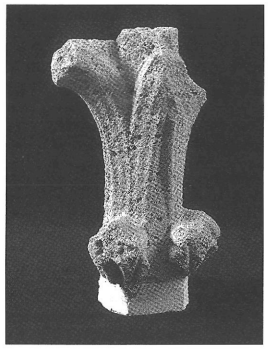

89. kép. Katalógus: 135

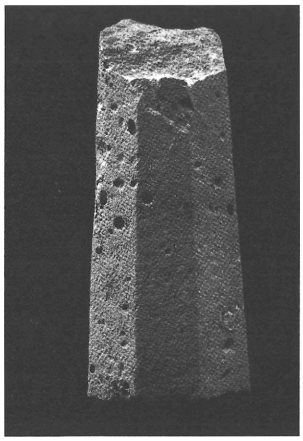

90. kép. Katalógus: 139

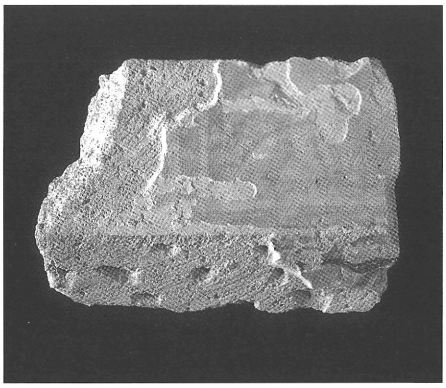

91. kép. Katalógus: 172

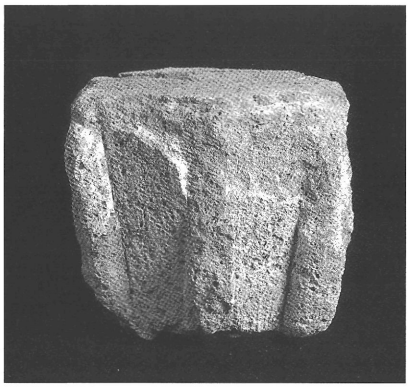

92. kép. Katalógus: 154

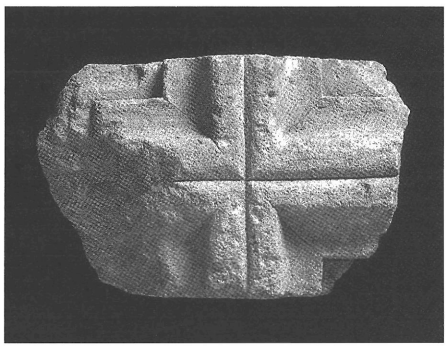

93. kép. Katalógus: 168

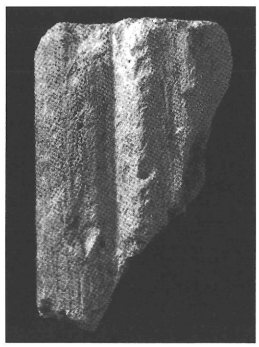

94. kép. Katalógus: 149

HAVASI KRISZTINA

AZ ÓBUDAI KIRÁLYI, UTÓBB KIRÁLYNÉI VÁR KŐEMLÉKEI*

(Kutatási helyzetkép, 2004.)

I. FEJEZET

A lassanként száz éves évfordulója elé tekintő – és a területen folyt ásatásoknak köszönhetően azóta is gyarapodott – faragványegyüttes a Székesfővárosi Múzeum Kőemléktárának *(1. a–b. kép)* és utódjának, a Budapesti Történeti Múzeum középkori kőtárának egyik – nemcsak tételszámát tekintve – legjelentősebb kora 13. századi együttese.[1] A darabok nagy része 2002 óta Óbudán, a gázgyári lakótelep egykori művelődési házában berendezett raktár két kisebb helyiségében, néhány további faragvány pedig a Kálvin közben, a református templom kertjében, illetve a lelkészlak pincéjében található.[2] A BTM jelenlegi, 1998-ban megnyílt állandó kiállításán két darab képviseli ezen együttest (Függelék 8., *19., 18. kép).*

A szóban forgó faragványok első katalógusa Horváth Henriknek (1888–1941) köszönhető, aki 1932-ben a Székesfővárosi Múzeum Kőemléktárának rendezése során többek között az akkor ismert óbudai anyag javáról is tételes jegyzéket adott közre.[3] Az 1978-ban Székesfehérvárott rendezett, Árpád-kori kőfaragványokat áttekintő kiállításon az

* Az itt olvasható rövid tanulmány kivonatoltabb formában 2004. november 9-én, a Budapesti Történeti Múzeumban rendezett „Medium regni-királyi központok a középkori Magyarországon" című konferencián hangzott el. Eredetileg beszámolónak készült, amely az óbudai királyi, királynéi vár anyagának Altmann Júlia és Kárpáti Zoltán által végzett régészeti feldolgozásához kapcsolódva a kőfaragványok katalogizálásáról és a faragványok addigi feldolgozása során szerzett ismeretekről adott vázlatos áttekintést. A konferencián elhangzottakhoz képest a beszámoló két 2005. tavaszán újonnan azonosított 13. századi töredék (Függelék 9., 13.) tárgyalásával bővült, melyek közzétételét különösen indokolttá tette, hogy egy eddig csupán rajzról ismert és elveszettnek hitt (a palotaudvar nyugati portáljának értékelésében fontos szerepet játszó) darabról, illetve az óbudai anyagban eddig ismeretlen koragótikus támaszforma lábazattöredékéről van szó, melyek némiképp árnyaltabb megvilágításba helyezik a 13. századi épületről, illetve a faragványegyüttes művészettörténeti helyéről alkotható elképzeléseket. Az itt olvasható tanulmány kézirata 2005. júniusában lett lezárva, illetve lektorálva (ezt Tóth Sándornak köszönöm). A két, fent említett kivételtől eltekintve a közölt adatok a 2004-es (azóta néhány tekintetben már megváltozott) állapotokat, ismereteket tükrözik. Mindenekelőtt köszönöm Altmann Júliának a kőfaragványok feldolgozásának lehetőségét, segítő tanácsait s az általa feltárt kőfaragványokról átadott ismereteit. A munkához nyújtott további rengeteg segítségért, illetve a kézirat áttekintéséért, észrevételeikért ismételten köszönet mondok Altmann Júliának, Lővei Pálnak, Kárpáti Zoltánnak, Marosi Ernőnek, Plajner Borbálának, Tóth Sándornak és Végh Andrásnak, a KÖH Műemlékvédelmi Tudományos Intézet Gyűjteményi Osztálya és az Építészeti Múzeum munkatársainak, valamint Csaholczi László Tiszteletes Úrnak és az Óbudai Református Gyülekezetnek.

[1] HORVÁTH 1932a.; HORVÁTH 1932b. 111.; Az épületmaradványok és a kőfaragványok az 1908–1984. között folyt ásatások során kerültek felszínre. 1908–1909-ban, illetve 1923-ban Lux Kálmán vezetésével a MOB, 1934–35. között Nagy Lajos és Lux Kálmán felügyeletével és a MOB közreműködésével a Székesfővárosi Múzeum, 1949–1951. között pedig a Vármúzeum Középkori Ásatási Osztálya Gerevich László vezetésével folytatott a területeken ásatásokat. 1973–1984. között a BTM Középkori Osztályáról Altmann Júlia végzett feltárásokat. A feltárt épületmaradványok alaprajzáról alapvető: LUX 1916. 5–6. á. (195–196.); CSEMEGI 1943a. 2–3., 7. á. (35–36., 40.); GEREVICH 1962. 316. á. (375.); ALTMANN 1976. 65. á. (63.); ALTMANN 1982. Abb. 2. (224.). A régészeti kutatásokról összefoglalóan Kárpáti Zoltán tartott beszámolót a fent említett konferencián.

[2] Az óbudai református templom kertjében két gótikus faragvány lelhető fel, ezeket már „régóta" itt őrzik. Az egyik a vár területéről ismert bordák leggyakoribb típusának viszonylag ép képviselője. A 15. század közepére helyezhető, homorlatpárral kísért kötetagos borda (m.:30 cm; h.: 55 cm; sz.: 27 cm, típusa közzétéve: ALTMANN 1982. 230–231., Abb. 18.) a templomtorony mellett, a templom és a lelkészlak közötti kerítésfal belső oldala mellett fekszik. A másik faragvány, egy homorlattal tagolt vízvetőpárkány (h.:104 cm; mé.: 42 cm; alj felfekvési felületének mé.: ~51; m.: 23 cm), melyhez hasonló Gerevich László ásatási felvételeinek egyikén látható (BTM KO. Fotótár, ltsz. 3354.), a templom mögött hever.

[3] A Halászbástya Kőemléktár rendezésének előkészületei 1928–1929-ben kezdődtek meg. A kiállítás a tervek szerint az 1930-as Szent Imre évre nyílt volna meg, a megnyitóra azonban csak két évvel később került sor. A kiállításról, a rendezésről s a rendezés szempontjairól, illetve ezen belül a Kálvin közben előkerült óbudai töredékekről: HORVÁTH 1932a. (Bevezetés) 2.; HORVÁTH 1932b.; VIRÁGH 1–5. és 10.; VÉGH 2003. 47., 14–15. k. (48–49.). A Halászbástya Kőemléktárának óbudai részéről az itt láthatókon túl további két felvétel ismert. A BTM KO. Fotótárában őrzött felvételeken (ltsz. 20410–20411.), melyek a kiállítás későbbi (1948. utáni?), átrendezett állapotát örökítik meg, az előcsarnokból a kápolnába nyíló portál összeállításából az egykori keleti nézetnek megfelelő látható. A faragványok katalógusa, illetve említésük a Halászbástya kőtár ismertetésén belül: HORVÁTH 1932a. (17.), 27–42., 47–49., 52., 63–65. sz.; HORVÁTH 1932b. 106. és 111.

óbudai királyi várat három, 1200 körülre, illetve kora 13. századra keltezett töredék képviselte.[4] 1984-ben Altmann Júlia tollából született a vár újonnan előkerült román kori köveit ismertető cikk.[5]

Az elmúlt év folyamán lehetőség nyílt a faragványegyüttes feldolgozásának megkezdésére. Az anyag szétválogatásával, csoportosításával és leltározásával párhuzamosan elkészült a faragványok rajz- és fotódokumentációja.[6] A lezáráshoz közeli állapotában kétszázat meghaladó tételszámú, a Lapidarium Hungaricum rendszerét követő, leíró katalógusban a Halászbástya Kőemléktárának lajstromába felvett, valamint a későbbi ásatások során előkerült és leltárba vett darabok mellett 184 újonnan beleltározott töredék szerepel. Mindezek a munkálatok a töredékek muzeális megőrzésének, nyilván- és számontartásának elengedhetetlen feltételei, ugyanakkor ezek jelentik művészettörténeti feldolgozásuk első lépcsőfokait is. Nélkülözhetetlenek az egyes darabok és azokon keresztül az egykori együttes megismerésében és elemzésében, az anyagcsoport belső összefüggéseinek, illetve művészettörténeti helyének feltérképezésében. Így most az óbudai királyi, utóbb királynéi vár kőfaragványainak befejezéséhez közeledő - de nemrégiben előkerült leleteknek köszönhetően még újabb tételekkel is bővülő - katalógusa teszi aktuálissá, hogy e lapokon vázlatosan beszámoljak a töredékegyüttes vizsgálatainak eddigi alakulásáról, illetve a feldolgozás jelen fokán felmerülő kérdés- és problémakörökről.

1.) Már maga a címadás se problémamentes, hisz azok a Kálvin-közben előkerült maradványok *(2. kép)*, amelyeket ma a történettudomány, a régészeti és művészettörténeti kutatás konszenzusa „az óbudai királyi, illetve királynéi vár" titulussal illet, az előkerülésük utáni közel három évtizedben egyházi épület - nevezetesen a 11. századi alapítású, Szent Péterről nevezett óbudai prépostság - fragmentumaiként voltak számon tartva.[7] Ehhez az - elsősorban Lux Kálmán által kidolgozott - elképzeléshez Óbuda topográfiájára vonatkozó korabeli történeti ismeretek[8] mellett főként az előkerült épületmaradványok szabályos alaprajzi elrendezése szolgáltatta az alapot. Lux 1916-ban közzétett elgondolásában a kelet felé vörösmárvány portállal megnyíló, márványburkolatúként leírt és feltételezhetően bordás boltozattal fedett előcsarnok nagyszabású templom portikuszaként, az ettől délkeletre feltárt, észak-déli irányú, kelet felé poligonális alaprajzú résszel bővített épületszárny maradványa pedig az óbudai káptalannak helyt adó *qvadrum* részleteként nyert értelmezést.[9] Ez a kép az 1930-as évek derekán folyt Kálvin utcai és Fő téri ásatások eredményei nyomán kezdett átalakulni.[10] Nagy Lajos és Lux Kálmán - Csemegi József közreműködésével folytatott - 1934-35-ös feltárásai nemcsak bővebb összefüggéseikben értékelhető épületmaradványokat, hanem a maradványok világi rendeltetésének, uralkodói rezidenci-

[4] ÁK. 208-210. Kat. 139-141. sz. (Marosi Ernő). 1.) Ezek közül az abakuszának sarka alatt állat(bárány)fejjel díszített oszlopfőtöredék (MNM. ltsz. 34/1924.; ÁK. kat.: 139., ill. MAROSI 1984. 121., Abb. 106.) 1978-ban még csak feltételesen megfogalmazott vári eredete - a Szent Péter prépostság faragványaival fennálló rokonságra hivatkozva - az utóbbi évtizedben vitatottá vált. PANNONIA REGIA 110. Kat. I-55., ill. 92. Kat. I-33. (Tóth Sándor), illetve MAROSI 2001. 280., 38. j. Az esztergomi ún. Szent István terem egyik fejezetével és egy másik, esztergomi ásatásokon előkerült s elveszett apró fejezettöredékkel (GEREVICH 1938. 149., CVI/1-2.) szorosan összefüggő darabot 1924. július 19-én, óbudai lelőhelyűként iktatták a Magyar Nemzeti Múzeum Leltárkönyvébe. (34. sz.: *„Kőfaragvány, valószínűleg oszlopfő, vagy konzol saroktöredéke. Palmettás lombdísz közül kitekintő állatfőt ábrázol. Találtatott Óbudán. XIII. század. Ajándékozta Maulthner László régiségkereskedő. Budapest."*). Ezen - részben eredetétől függően 1200 körülre, illetve 1150-1200 közé helyezett - fejezet Óbudán belüli stíluskapcsolatainak prépostsági orientációja - tekintettel a „szentélyrekesztő körébe" utalható faragványok növényi ornamensei között (így pl. az ún. Krisztus és Tamás dombormű keretarchitektúráján) felbukkanó hasonló levéltípusokra, kezelésmódra és faragástechnikai fogásokra - megalapozottnak tekinthető. Gerevich Tibor a darab elemzésekor egyébként csupán állítólagos óbudai eredetről beszélt, könyvének hely- és tárgymutatójában pedig az óbudai proveniencia kérdőjellel szerepelt, GEREVICH 1938. 149. o., CVI/1. k. és 823. o.; Eltekintve Gerevich kérdőjelétől, a darab vári eredetét egyedül a leltározás éve támogatná, hisz azt megelőzően Óbudán csak a Kálvin közben folytak régészeti kutatások, ez esetben a töredék az 1923-as (a várkápolna területén folyt) ásatások egyetlen ismert lelete lenne. Azonban a közelebbi provenienciára vonatkozó egyéb dokumentumok hiányát, valamint a régiségkereskedő ajándékozását figyelembe véve ugyanekkora eséllyel számolhatunk szórványlelet gyűjteménybe kerülésével is.
2.) Egy már az 1978-as kiállítási katalógusban is kérdőjelesen 13. századiként feltüntetett oszlopfő (ÁK. Kat. 140., Függelék, 26.) esetében a lelőhelyadatok és stílusjegyek ma inkább a római eredet javára oldják fel a kérdőjelet. CSEMEGI 1943a. 38.
3.) Az 1978-as kiállításon szereplő harmadik darab (ÁK. kat. 141., Függelék 7.), amely ábrázolásával az óbudai együttesen belül talán a legnagyobb szakirodalmi érdeklődést váltotta ki. Attikai profilú keménymészkő lábazattöredék, melyen sarokdíszként plasztikusan kidolgozott, legtöbbször - Horváth Henrik nyomán - római harcosként leírt figura jelenik meg: a féltérdre ereszkedett, hátralibbenő köpenyű férfialak előrenyúló baljában belülről láttatott kerek pajzsot, hátralendített jobbjában letörött felületű bárdot tart. A töredék a Kőemléktár utólagos bővítésére is példa: 1934-es előkerülése után Horváth Henrik szinte azonnal beemelte a kiállításba. Erről lásd: VIRÁGH 9.

[5] ALTMANN 1984. 431-437., valamint uő.: BRAUNSCHWEIG 1991. 455-456., Kat. 147-149. a-r.

[6] A faragványok felmérési rajzait Plajner Borbála, fényképeiket Tihanyi Bence (BTM) készítette.

[7] LUX 1916. 202.; VU. 1916. 582.; SZŐNYI 1924. 49-50.; HORVÁTH 1932a.; HORVÁTH 1932c. 292.; HORVÁTH 1935a. 88-89.; HORVÁTH 1935b. 4-9.; GARÁDY 1937. 248-251.; GEREVICH 1938. 46.; GARÁDY 1939. 80-81.

[8] Többek között: RUPP 1868. 3-11.; SALAMON 1885. 481-483.

[9] LUX 1916. 202-205.; LECHNER 1922. 8.; SZŐNYI 1924. 49-50.

[10] GÁRDONYI 1937. 4-9.; CSEMEGI 1939. 75-88.; CSEMEGI 1943a.; BOGYAY 1944b. 498., 501-502.; GÁRDONYI 1945. 573.,578-580.; BERTALAN, 1976. 32-33.

ának való meghatározásához több, régészeti alapon nyugvó érvet is felszínre hoztak.[11]

2.) Ugyanakkor – visszakanyarodva a címadás kérdéséhez – pusztán a Kálvin közben előkerült leletegyüttesről sem beszélhetnénk, hiszen az itt feltárt középkori épületmaradványokkal megalapozottan összefüggésbe hozható kőfaragványok némelyikének lelőhelye nemcsak az egykori vár árkain, hanem Óbuda határain is messze kívül esik. Az előbbiek között említhető meg a Nagyszombat utcai katonai amphitheatrum („királydomb") ásatásakor, a megfigyelések szerint 18. századi barokk lakóházak építési rétegeiből kikerült – s azóta ismét elveszett – néhány középkori faragvány, melyek Csemegi József felmérései rajzai szerint a Kálvin utcában előkerült darabok megfelelői voltak.[12] Így egy késő gótikus, 1500 körüli időszakra keltezett bordatöredék, amelynek várbeli párja ma szintén csak rajzról ismert. Továbbá egy vaskos, élszedett bordát indító – formai jegyei nyomán tágabban datálható, leginkább a 13. század közepére, második felére helyezhető gyámkő, amelyet – ha megkerülne – a vár területéről ismert, erősen sérült, rozettadíszes zárókővel lehetne összevetni.[13]

3.) A Kálvin közben folyt régészeti kutatások során felszínre került faragványok egy része – több provinciális római darab – nem feltétlenül a középkori vár épületének emlékét képviseli, legfeljebb a terület ókori maradványokkal átszőtt régészeti kontextusára hívja fel ismételten a figyelmet. Ugyanis az 1930-as évek ásatásai óta regisztrált tény, hogy a Kálvin köz területén régészetileg megfogható legkorábbi középkori maradványok a korai 13. századi épülethez tartozók voltak, s ezek közvetlenül a római kultúrrétegre települtek rá.[14] A királyi vár legkorábbi, 13. századi fragmentumai között nem egy olyan található, amely római kőemlékek átfaragására, újrahasznosítására szolgáltat példát. Így például az úgynevezett előcsarnok délkeleti falpillérének 1908/1909-ben fellelt lábazatán (Függelék 1., *16. kép*), vagy az egyik Altmann Júlia által feltárt, szintén 13. századi keménymészkő ívbélletkő hátoldalán[15] tűnik fel római ornamens, illetve tagozat, továbbá a belső udvar nyugati portáljának (Függelék 8.) alsó lábazatköve is korábbi épülettag átfaragásáról tanúskodik. Ezeket tekintve logikusnak tűnt, hogy a tiszta, 13. századi átfaragástól mentes római faragványtöredékek (szobrok, kisebb méretű oszlopfők és lábazatok) is – az egykori vár területéről előkerült darabok jogán – szerepeljenek a katalógusban. Esetükben az már csak elvi szinten felmerülő kérdés, hogy a királyi vár helyén állott római épület emlékét képviselhetik-e, avagy a 13. század eleji építkezés során a helyszínen lelt, illetve a környék antik maradványaiból odahurcolt, csupán alapanyagként hasznosított kövek voltak-e? Netalán a 13. századi architektúrába spoliumként beillesztett darabok lehetőségével is számolhatnánk? Ez utóbbi esetben kisméretű növénydíszes oszlopfőkre gondolhatunk: bár számuk csekély és stilárisan is határozottan elkülöníthetők, mégis, némiképp zavarba ejtő módon ugyanazon méretadatokkal jellemezhetők, mint egynéhány kora gótikus társuk. Továbbá vannak olyan kérdéses faragványok is, amelyek a téma művészettörténeti kutatásában egyaránt feltűntek már római és 13. századi, kora gótikus darabként is. Így például az 1934/35-ben másodlagos befalazásból kibontott korinthoszi jellegű oszlopfő (Függelék 26.), vagy a Gerevich László ásatásai során feltárt, királyi trónus, illetve oroszlános ülőpad kartámlájaként értelmezett – ragadozómadár testű és oroszlán fejű keveréklényt ábrázoló – sematikus és nyers kidolgozású, bizonyára római faragvány.[16]

4.) A kronológiailag a faragványegyüttes értékelésének végére illő királynéi tulajdonban lévő vár (az 1343-tól a 16. század elejéig terjedő időszak) emlékeit tárgyaló rész komoly hiányokkal küzd. Ennek oka elsősorban az, hogy a kőraktárakban meglévő későbbi, gótikus és reneszánsz fragmentumok darabszámra körülbelül megegyeznek a 13. századiakkal, azonban a töredékesség mértékében sajnos messze túltesznek azokon. Jóllehet építkezésekkel is kapcsolatos történeti források az adott időszakból már szerencsésebben maradtak fenn,[17] mégis a tö-

[11] Az 1934–1935-ös ásatásokról a legrészletesebben: CSEMEGI 1943a. 34–44., illetve vázlatosan, összegző jelleggel: HORVÁTH 1938. 17.,70. és XVIII. képtábla; BOGYAY 1944b. 498., 501–502.; GEREVICH 1962. 374.; BERTALAN 1976. 32.; ALTMANN 1982. 223.

[12] CSEMEGI 1943b. 124–125.

[13] vö.: CSEMEGI 1943b. (124.) 1. ábra/2–3. és CSEMEGI 1943a. (37–38.) 5. ábra/ 3–4. ill., 6. ábra/ a.

[14] CSEMEGI 1943a. 39.; MAROSI 1985. 553–554. Topográfiai helyzetét tekintve a királyi vár az egykori légiótábor délkeleti részének közelében épült fel.

[15] Ltsz.: 81.421. 27., ALTMANN–BERTALAN 1991. 456. Kat. 149/s.

[16] Ltsz.: 53.2037., m.: 48 cm., sz.: 14,2 cm., mé.: 44,5 (ebből a hát mélysége: 29,2) cm. A faragvány jelenleg a BTM Öntőház utcai kőtárában található. BTM KO. Rajztár, 8701.(8548) és 10395–10396 (az utóbbi kettő a „trónusra" vonatkozó rekonstrukciós elképzelés). A faragvány trónus-interpretációja a szakirodalomban komoly hivatkozási alappá vált (értsd: királyi trónus jelenléte), mint a XIII. századi székhely egyik bizonyítéka. A faragványról: GEREVICH 1962. 381. és 325. k. *„...sárkányos karfájú ülőpad töredéke"*; GEREVICH 1971. 23., X/29. *„...part of throne..."*, továbbá: TAKÁCS 1993. 55.

[17] A történeti forrásokról, az eladományozásról, valamint a királynéi vár épületéről s a XIV–XV. századi építkezésekről: RUPP 1868. 5–7., 10–11.; SALAMON 1885. II. (Ó-Buda Mátyás korában) 482–495.; GÖMÖRI HAVAS 1891. 40–46.; CSEMEGI 1943a. 40.; GEREVICH 1962. 372–373.; KUMOROVITZ 1966. 9–11.; BALOGH 1966. I. 169–171.; ŚNIEŻYŃSKA-STOLOT 1974. 22–24.; BALOGH 1975. 130–131.; GEREVICH 1973a. 367.; GEREVICH 1973/b. 246–248.; ALTMANN 1982. 222.; BERTALAN 1982. 205–206.; MoMűv. 1300–1470. k. 303–304.; ALTMANN–BERTALAN 1991. 186., 195.; MAROSI 1991. 51.

redékeken kevés olyan jól elemezhető stíluskritikai fogódzó adódik, melyek segítségével pontosabban lehetne azokat datálni, illetve a forrásokban említett, vagy azok nyomán feltételezhető királynéi építkezéseket és a fennmaradt darabokat kérdőjelek nélkül egymás mellé lehetne állítani. Ezek közül néhány: Csemegi József leírása szerint háromboltsüveges boltozatrészhez tartozott az 1934–35-ös ásatások alkalmával lelt egyik zárókő, amelyet – a keleti épületszárny homlokzata előtt fennmaradt pillérsorral együtt – hagyományosan a 16. század közepén készült, s így idősebb Erzsébet királyné építkezéseiből fennmaradt darabnak szokás tekinteni.[18] A zárókőből kiágazó bordák homorlattal kísért körtetagos profilja a tárcsa oldalain is körbefutott. A darab – amely többek között azért is lényeges, mert a gótikus anyag bordatöredékeinek döntő részét a rajta láthatónak megfelelő profilúak teszik ki – ma sajnos csak az 1943-ban publikált felvételről ismert.

A 14. század közepi építkezések egyik legnívósabb, az udvari ötvösművészet produktumaihoz is több szállal kötődő emléke (volt) az a filigrán kivitelű, bepecsételt díszítésű padlótégla töredék, melyen hatkaréjos mezőben, növényi díszítésű háttér előtt trónuson ülő nőalak(?) jelent meg *(6. kép)*. Ez a Gerevich László által feltárt és egy helyütt megemlített padlótégla-töredék jelenleg nem fellelhető, rajza Várnai Dezső hagyatékában található.[19] Egyelőre még vizsgálandó kérdés, hogy a részben az 1949–51-es ásatások alkalmával előkerült s akkor a Zsigmond korra, azon belül is 1400 tájára helyezett téglabordák[20] és egyéb idomtégla töredékek,[21] valamint további sima padlótéglák hogy viszonyulnak a fentebbi Anjou-kori emlékhez, illetve összefüggésbe hozhatók-e Zsigmond második nejének, Cillei Borbálának 1425-ben Bécsbe, Johann Holczlerhez intézett levelével, melyben többek között óbudai várának építkezéseihez tetőcserepek és „egyéb téglák" készítéséhez értő mesterek küldését kéri.[22] De a kevés számú idomtégla értékelésének helyzete ennél kissé összetettebb, ugyanis az óbudai töredékek között feltűnik egy profilált, kímatagos keretű, fonatdíszes reneszánsz darab is, amelynek pontos analógiái a budai várhegyen kerültek elő (Függelék 25., *3. kép*).[23] A késő gótikus és reneszánsz emlékek közül megemlíthető még egy meredek spirálvonalban kannelúrázott vörösmárvány törzstöredék, illetve egy osztott nyíláshoz utalható, finoman tagozott, márgából készült, reneszánsz keresztosztós nyílás szárkövének töredéke is (Függelék 23–24., *4–5. kép*).

II. FEJEZET

1908. december 8-án a Műemlékek Országos Bizottságának Jegyzőkönyvében Lux Kálmán másodépítész következő sorait iktatták: *„...Bizottságunknak folyó évi november 20-án bejelentvén, hogy az óbudai református paplak alapozási munkálatai alkalmából egy középkori épület alapfalai és egyes faragott műrészletei kerültek napfényre, a leleteket haladéktalanul megtekintettük és azt tapasztaltuk, hogy azok egy nagyobb szabású és gazdag kivitelű román templom – talán az egykori Királynéváros Szent Péter egyházának figyelemreméltó maradványai miért is az alapozási munkák alkalmából előkerült részek kiegészítése céljából szakszerű ásatást rendeltünk el. Az ásatásra kedvezőtlen évszak következtében a kutatás csak arra a területre szorítkozott, amely be fog építtetni, még az ásatás szükségszerűen a jövő év kora tavaszán lesz folytatható. Eddig is megállapítható már, hogy a napfényre került falrészletek egy román templom egyik [sarok?] tornyának maradványai, melyek közül különös figyelmet érdemelnek a kapubéllet gondosan tagolt, fehér és vörös márványból faragott*

[18] CSEMEGI 1943a. 34–35., 38., 40. 1–2., 5/2., 6/c. á.; GEREVICH 1962. 374–375.; GEREVICH 1971. 22.; GEREVICH 1973b. 246–248.; ALTMANN–BERTALAN 1991. 195.; ALTMANN–BERTALAN 1995. 165.

[19] KÖH MÉM. Várnai Dezső hagyatéka, Gysz. 363/9. /17./. Mivel a darab nem található, főként a motivikus és az ikonográfiai értékelés szempontjából is kérdés, hogy Várnai rajzán mennyi a rekonstruktív invenció. Most nem is térnék ki a fragmentum stiláris-ikonográfiai vizsgálatára, e tekintetben csupán vázlatosan vö. többek között: MoMűv. 1987. 329/2., 331. k. Továbbá: GEREVICH 1962. 376.; GEREVICH 1973b. 248. Gerevich László általában a palotából előkerült padlótéglákat egy elveszett(?) figurális díszítésű töredék („*...a XIV. sz. dereka körüli időből származó lejárt padlótégla ábrázolása – divatos ruhában ülő nőalak...*";„*...az egyik padlótégla magas gótikus széken ülő, díszesen öltözött hölgyet ábrázol...*") nyomán Erzsébet királyné korára (1343–1380) helyezte. Feltételezte, hogy a díszített padlótégla – mivel a földszinti terekben többnyire vörösmárvány padló maradványai kerültek elő – az emelet valamely helységét burkolhatta.

[20] Kétszer hornyolt bordatöredékek: BTM KO. ltsz.: 2002.121.49. és 2002. 121. 54. Feltárásukról (1949) és datálásukról: Várnai Dezső-hagyaték, KÖH MÉM Gysz. 363/9. /6./

[21] Oszloptörzs és oroszlánfejes díszítőelem töredéke. BTM KO. ltsz.: 2002. 121. 71. és 2002. 121. 55. Az előbbiről: Várnai Dezső-hagyaték, KÖH MÉM Gysz. 363/9. /15./

[22] A németül írt levél (rontott) átirata közzétéve: FEJÉR 1844. 730. CCCXXVII.: „*Barbara, von gotts Gnaden Romische und ze Ungarn etc. Kunigin. Erbar und lieber getrewer. Wir laszen dich wisszen, dasz wir zugriffen und angefangen haben unser geschlösser alhir ze Vngern, und nemlich unser Sitz ze Eczelburg für sich gepauern, dazu wir Cziegelbrenner solst bestellen, und wie du uns die dingen magst, noch der gewonheit, als sie die ze Wienn prennen. Was wir In von dem Tausent geben sollen. Dachcziegel und ander Cziegel, Wann wir In zu Bereitschaft geben Hüetten und Holz, oder wie sust. Das ainen weg und fueg gehaben mag, Das lasz uns wiederumb zest und vorgeschriben wisszen. Daran beweist du uns ainen sundern dinst und wolgefallen. Gegeben zum Tothans an dem Eritag nag dem Suntag Oculi Anno Domini MCDXXV.*" E forrás értelmezéséhez: SALAMON 1885. 483–484. (magyar fordítással); GÖMÖRI–HAVAS 1891. 41., 46.; GEREVICH 1962. 374.; GEREVICH 1973/b. 248. (az utóbbi helyen az eredeti szöveg kissé pontatlan idézetével)

[23] A Kapisztrán téren és a Fortuna u. 18. szám alatt, Bencze Zoltán és Altmann Júlia kutatásai során előkerült darabokról: VÉGH 1998. 37. és 379–380. k., 177. Kat.: 100.785–100.786.

részletei. Ezeknek a hely színén, hozzáférhető és látható állapotban leendő fönntartását föltétlenül kívánatosnak tartjuk...".[24]

Az előkerült maradványok Lux által szorgalmazott fenntartására Kós Károly és Zrumeczki Dezső lelkészlak-tervének kisebb módosításával sor került,[25] azok a mai napig - viszonylag jó állapotban - megtekinthetők az épület pincéjében. Ugyanekkor 1908-1909-ben, illetve az iktatókönyvi bejegyzések szerint 1911-ben is az ásatásokat és az ásatások alkalmával előkerült kőfaragványok fontosabb darabjait dokumentáló, ma alapvető forrásértékkel bíró felvételsorozat[26] készült a MOB számára, amely ma is a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal Fotótárában található. A legtöbb ásatási felvétel[27] dél-délnyugat felől mutatja a feltárt előcsarnokot, illetve az előcsarnok északkeleti sarkában in situ fellelt részleteket: az északkeleti falsarok összetett alaprajzú falpillérét és a kelet felé a kápolnába nyíló bélletes portál bal oldali (északi) lábazatát *(7. kép)*, a lábazatmaradványok felett pedig az előcsarnok betöltésében lelt oszloptörzset és két fejezettöredéket. A portállábazatnak az archív felvételen látható felső rétegét kivéve a maradványokat ebben a formában tartották fenn a lelkészlak pincéjében. Lux Kálmán az előcsarnokról készített összegző, ásatási alaprajzán *(8. kép)* már a szemközti, délkeleti oldal falpillérének, illetve portállábazatainak hitelesen visszailleszthető darabjait is szerepelteti, bár ezek a részletek egy ásatási fényképfelvételen sem láthatók, és a jelentésből is csak annyi tudható meg róluk, hogy az előcsarnok területén, elszórtan kerültek elő. E rajzon Lux a lábazatokhoz kapcsolódóan egy sematikus kiosztású, nagyobb négyzetes lapokkal burkolt padlót jelzett.[28]

Miként a legelső fénykép-páron is látható *(1. a-b. kép)*, az előcsarnok lábazatainak együttese lényegében ugyanebben a formában került kiállításra 1932-ben. A Halászbástya Kőtár óbudai előcsarnokot megidéző összeállítása Lux Kálmán közreműködésével készült, az eredetileg feltárt állapothoz képest a fő különbség az, hogy a délkeleti falsarokba lokalizált lábazatot a Kálvin közben in situ hagyott északkeleti helyére illesztették. Ezt megelőzően Lux rajzi rekonstrukciót is készített az előcsarnok keleti oldalának lábazati zónájáról *(9. kép)*.[29] Ezen az alaprajz és a nézet között apró eltérés mutatkozik: az alaprajzon a sarokfalpilléreket és a keleti portál lábazatát egybefüggőnek ábrázolta, s a lábazatok felső attikai profilú rétegét e szakaszokon folyamatosan körbefutónak tüntette fel. A kelet felé felvett nézetrajzon a vörösmárvány lapokkal burkolt s az előcsarnok falsíkjába forduló rézsűs lábazati sáv felett három rétegsorból felépülő - a falpilléreknél magasabbnak ábrázolt - bélletes portállábazat ül. Az alsó, élszedett talplemezű, homorlat-negyedpálcás tagolású lépcsőződő lábazatréteg és az attikai profilú,

[24] Lux Kálmán másodépítész 1908. december 4-én kelt elszámolása: MOB Iktatókönyv 1908. (KÖH Könyvtár, Mikrofilmszám:37). 904. sz. Ezt megelőzően egy 1908. november 20-án kelt iratban dr. Kuzsinszky Bálint bizottsági tag tett bejelentést *„...hogy Óbudán a református templom mellett épülőfélben lévő paplak telkén román és csúcsíves építészeti részletek kerültek napfényre..."*.. A helyszíni szemlére 1908. november 23-án került sor. MOB Iktatókönyv. 1908. 859. sz. (uo.); e bejelentés előzménye a BTM KO. Adattárában (41983. sz.) található. Abban Zrumeczky Dezső és Kós Károly értesítették Kuzsinszkyt a maradványok előkerüléséről: *„...van szerencsénk szíves tudomására miszerint tervek után készülő és művezetésünk alatt álló óbudai református parochia építkezésénél/III. Calvin u. 4. sz. a református templom mellett/ a földkiásási munkákkal kapcsolatosan épület romokra találtunk. A fölszínre hozott egyes kődarabok gothikus ívdarabokat mutatnak, a kő qvader falazat és vörösmárvány padozat gothikus templommaradványokra enged következtetni. Amennyiben Nagyságod a kiásott romok iránt érdeklődik, úgy kérjük a helyszínén való megjelenését. Intézkedtünk, hogy addig a romokat lehetőleg kíméljék..."*; Az Építészeti Múzeumban őrzik a Kós Károly és Zrumeczky Dezső által tervezett református parókia építési naplóját, amely szerint az első maradványok 1908. november 20-án bukkantak elő. *„...a pincze(?)kiásás alakalmával ráakadtunk [...] régi falakra, melyek formájukra nézve és a talált egyes faragottkövek alakjából ítélve egy román vagy korai góth templom maradványai"* Köszönöm Fehérvári Zoltánnak, hogy az utóbbi dokumentumra felhívta a figyelmemet.

[25] MOB Iktatókönyv 1909. 10. sz., Lux Kálmán 1909. január 8-án kelt jelentése: *„1909. január 7-én kelt levelükben Kós Károly és Zrumeczky Dezső építészek az óbudai református parókia ásatása alkalmából fölszínre került műemlékek megóvása ügyében sürgős intézkedéseket kérnek...nevezetteket levélben bíztam meg az óbudai református parókia építése alkalmából fölszínre került román stílű templommaradvány megóvása és hozzáférhetővé tétele céljából eszközlendő tervváltoztatások megbeszélése végett...."* Az 1908. november 25-én elkezdett ásatásokra még 1909-ben is utaltak ki pénzt, erről lásd: MOB Iktatókönyv 1909. 31. sz. Lux Kálmán 1911. augusztus 6-án jelentette, hogy *„...az óbudai ref. paplakba beépített középkori maradványok megóvása céljából foganatosított munkálatokat felülvizsgálta és azokat elfogadhatónak találta és az engedélyezett 1522 kor. 23 f. kiutalását javasolja..."* MOB Iktatókönyv 1911. 772. sz.

[26] KÖH Fotótár, poz. ltsz. 7066., 5081., 7987., 7997., 12144., 7986., 8016., 6975., 6997. vö.: köv. j.

[27] KÖH Fotótár, poz. ltsz. 4707 (neg. ltsz. 10341.)., poz. ltsz. 4708 (neg ltsz. 10342)., poz. ltsz. 4709 (neg. ltsz. 10343.)., poz. ltsz. 4711 (neg. ltsz. 10344)., poz. ltsz. 24970., 24963., 4730. Egyes felvételek hátlapján 1909-es készítési dátum szerepel.

[28] Lux rajzán utólag kiszínezve ma a helyszínen és a kőtárakban meglévő, illetve azonosítható részletek vannak. A színek itt és a továbbiakban is az eltérő kőfajtákat: a fehéres árnyalatú /kemény édesvízi/ mészkövet és a vörösmárványt jelölik.

[29] Lux Kálmán rekonstrukciós elképzelése az előcsarnokról: LUX 1916. 194-197., továbbá 8-9. á. Vonatkozó töredék híján Lux Kálmán (analógiás alapon született) invenciójának tekinthető, a kápolnába nyíló portál béllethasábjainak hornyolt sarokmegoldása, amely megjelenik a két rekonstruált alaprajzon, illetve az előcsarnok keresztmetszetének rekonstrukciós kísérletén, viszont elmarad az előcsarnok keleti falának lábazatáról készített rajzáról. LUX 1916. 8-11. á. Vö.: 7-8. kép., valamint KÖH Tervtár, ltsz. 10838.

oszlopbélletes felső lábazat között Lux szaggatott vonallal egy közbenső, a felső attikai lábazat bázisaként funkcionáló réteget jelölt. Csupán leírásában említi meg, hogy a feltáráskor találtak ekként értelmezhető mészkőtöredékeket. Sajnos ez a rekonstrukciós rajz az egyetlen forrás a portálarchitektúra ezen elemének meglétéről.

A következő felmérési rajzon az előcsarnok helyszínen fenntartott maradványainak jelenlegi állapota látható *(10. kép)*. A pince északi részén balra az északkeleti sarokfalpillér két darabból illesztett lábazata, annak fehérmészkő-lapokkal burkolt, lépcsőződő alsó zónája és a közbe ékelt, valaha a pillérformát követően végigfutó profilált vörömárvány lemez részlete. A fehérmészkő lapokkal burkolt pillérbázist kétfelől - a helyiség északi és keleti falsíkján - alacsonyabb, a portál lábazati rézsűjén is folytatódó, vékonyabb vörösmárvány lapokkal burkolt sáv kíséri. Ilyen, a kialakítása miatt falburkolathoz utalható márványlap a kőtárban még található. A keleti, valamint az északi falsáv lábazatának közepén jól látható, hogy a falazat porózusabb kőből (tufából) készült kvádereihez fémkapcsokkal rögzítették a burkolólapokat. Jobbra felül pedig a burkolt falsáv és az alsó lábazati zóna közé ékelt vörösmárvány lemez látható, a soron következő lábazat felfekvésének előkészített felületi megmunkálással és illesztőhabarcs lenyomatának helyszínen feltűnő foszlányaival.[30] Továbbá ezek mellett ma is megvan - igaz, helyenként nagyon töredezetten és az 1916-ban közölt rajztól eltérő kiosztásban - az előcsarnok eredeti, kora 13. századi vörösmárvány padlóburkolata.[31]

Az előcsarnok északkeleti sarkában fennmaradt erőteljes tagolású, összetett alaprajzú, meglehetősen specifikus pillérforma bordás keresztboltozat tervét feltételezi. Olyanét, amelyben a diagonálisan álló, a szélsőknél valamennyivel vaskosabb háromnegyedoszloppal bővített, nyolcszög-szeletű forma az átlós bordát, a derékszögű szögletekben álló oszlopocskák pedig a homlokíveket hordhatták. Itt kell említést tenni az Altmann Júlia által az előcsarnoktól északra, az északi belső várfal kapuépítményének keleti oldalán feltárt, újkori falból kibontott ívbélletkövekről. A derékszögű szögletre felfekvő és 12-13 cm átmérőjű hengertaggal bővített, esetenként homorlatpárral is kísért ívbélletelemek - melyek között fehérmészkőből és vörösmárványból készültek egyaránt vannak - joggal hozhatók összefüggésbe az előcsarnok valamely portáljának ívbélletével.[32]

Az előcsarnok keleti, kápolnába vezető portáljának lábazattöredékei a kőtári darabok között visszaazonosíthatók voltak. A portállábazat alsó rétegének mindkét oldalából maradtak fenn töredékek (Függelék, 3-4., *11., 13. kép*). Az élszedett talplemezen ülő, homorlattal alámetszett, illetve homorú oldalú vékony lemezzel lezárt hengertaggal kialakított vörösmárvány rétegköveken 15x15 cm nagyságú, közel derékszögben lépcsőződő részek sorakoznak. Az erre felfekvő felső lábazati réteg kövei közül szintén a portál mindkét oldalához tartozók kerültek elő (Függelék, 5-6., *12., 14. kép*). A bal oldali (északi) lábazat a Halászbástya kiállítás lebontása óta törhetett ketté, a szemközti pedig már az 1908-1909-es ásatásokon is igencsak megviselt állapotban került elő. E szintén vörösmárványból készült darabok profilja attikai, rajtuk 27x27 cm nagyságú falhasábok sorakoztak, melyekhez eredetileg három-három, az illesztéki alakításából vélhetően szabadon álló, 15 cm átmérőjű oszlop járult. A portál bal oldali lábazatsorának már felszedett tagjai az egyik korai, 1909-es - az előkerült faragványokat a református templom kertjében megörökítő - felvételen is azonosíthatók *(15. kép)*.

Az előcsarnok architektúrájának gyűjteményben őrzött darabjai közül a már említett, római sírkőből, vagy oltárkőből átdolgozott falpillérlábazat (Függelék 1., *16. kép*) a MOB ásatásain került elő, a faragvány hihetően az előcsarnok délkeleti sarkába illeszkedő darab volt. A soron következő darabok lokalizációja már kevésbé problémamentes. Az előbbiekben bemutatott sarokfalpilléreknek minden tekintetben megfelelő alapformákból építkezik egy erősen roncsolt felületű, Altmann Júlia kutatásaiból előkerült lábazat (Függelék 2., *17. kép*). Az előcsarnok ismert pillérlábazataitól eltérően ez vörösmárványból készült, és az ottani sarokfalpillérek háromnegyedoszloppal bővített nyolcszög-szeletű tagja itt kétszer tűnik fel. Mégpedig egymás mellett,

[30] Ezt a laptöredéket 1908-1909-ben a többi lábazatkővel együtt felszedték, mivel habarcskötés nélkül fekszik a helyén. 2004-ben a pincében még további két laptöredék hevert, melyek vastagságuk (7,5 cm) és kiképzésük (csiszolt előoldal, nyers, nagyolt hát, egyenletesen szemcsézett alj és részben csiszolt, részben borzolt felfekvési felület) miatt szintén a lábazati rézsű s a profilált lábazat réteg közé ékelt lapok lehettek. A laptöredékek két-két oldala törött, egymással nem illeszkednek. Alaprajzilag az egyik (sz.: 31,5 cm., mé.: 32 cm) egyenes szakaszból származik, a másik (sz.: 29,5 cm., mé.: 37,5 cm.) a falsíkot és falrézsűjét kapcsolt össze. A lapok 35-40 cm mélyen a falmagig nyúltak hátra..

[31] A változatos hosszúságú négyzetes- és nyújtott téglalap alakú lapokat a helység észak-déli tengelyével párhuzamosan fektették le. A kápolnaportál északi béllete előtt a padlóburkolat utólagos javítása, pótlása figyelhető meg. További padlóburkolathoz utalható vörösmárvány laptöredékek a kőtárban.

[32] ALTMANN-BERTALAN 1991. 455-456. Kat. 149. a-s. Az ívbélletkövek lelőhelyével kapcsolatos szíves tájékoztatást Altmann Júliának és Kárpáti Zoltánnak köszönöm.

egymással párhuzamosan állnak, s karcsúbb oszloppal bélelt szöglet fűzi össze őket. Ugyanezzel a (méretrend tekintetében is közel egyező) tagozatfűzési szisztémával lehet találkozni a 19. század második fele óta a műemléki szakemberek, művészettörténészek kitüntető figyelmét élvező, sokáig Budapest legrégebbi román kőemlékeként számon tartott, ma az állandó kiállításban megtekinthető nagyszabású fejezetzónán is (Függelék 20., *18. kép*).[33] A sásleveles oszlopfőkkel bővített összetett pillérfejezet felső harmadában leveles indákkal vegyülő, különféle keveréklényekkel és sárkánypárral benépesített, dús plaszticitású, aláfaragott s helyenként áttört díszítménysáv vonul végig. A pillérhez utalható fejezetzónát az 1949–51-ben napvilágra került újabb portálok ornamentális részletei nyomán, meggyőző stíluskritikai érvekkel Gerevich László hozta kapcsolatba az óbudai anyaggal,[34] ma a darab óbudai várból való származása – a specifikus részletformák és alaprajz egyezését is figyelembe véve – kimondható.

A korábban a Svábhegyen, a Béla király út 2. szám alatt álló Városkút forrásházának egyik nyílása fölé szemöldökkő gyanánt befoglalt faragvány 1926/27. folyamán dr. Kuzsinszky Bálint (1864–1938) kezdeményezésére került a Székesfővárosi Múzeum középkori gyűjteményébe.[35] A késő középkori eredetű vízmű fölé emelt forrásház közelebbi építési korára és építési körülményeire nézve konszenzus nincs.[36] Általánosságban 17–18. századinak szokták tekinteni, az eddig ismert történeti adatok azonban számos nyitott kérdést és lehetőséget hagynak a forrásház építési kora körül, melyekbe itt most nem bocsátkoznék bele. Bizonyos, hogy a forrásházba a 13. századi fejezetzónával egyidejűleg attól határozottan elkülönülő, feltehetően a környéken állott budaszentlőrinci pálos kolostorral összefüggő gótikus faragványok[37] is beépítésre kerültek, ezek még ma is a helyszínen láthatók. Az 1970-es években déli részének lebontásával helyreállított műemlék[38] ma ismert első képi dokumentumai dr. Arányi Lajostól (1812–1887) származnak, valószínűleg az 1870-es évekből *(19. kép)*.[39] A forrásház archív felvételei[40] és ábrázolásai nyomán annyi mindenesetre elmondható, hogy az(ok) aki(k) e középkori faragványokat beépítésre alkalmasnak találták, illetve e célból azokat kiválasztották, meglehetősen művi módon (mintegy műromszerűen) tervezték meg az összeállítást. A szemöldökként megjelenő fejezetzóna felett óriási körtetagos pillértörzsből fűrészelt lap tűnik fel ívmező gyanánt, s az egész bordapárból alkotott szárköveken ül. Az összeállítást kétfelől kísérő íves falfülkékbe pedig egy-egy lábazat van elhelyezve.

Az 1908–1909-es ásatásokon talált fejezettöredékeket az in situ, illetve a feltárás után felszedett s a templomkertben elhelyezett lábazatoktól függetlenül is fényképsorozat örökítette meg *(21. kép)*. Az itt látható felvétel három oszlopfője közül az alsó kettő ma is megvan (Függelék 14. 18. és *23.*, *26. kép*), az alsó, sásleveles darab *(23. kép)* az, amelyet az ásatási képeken a kápolnaportál lábazata felett láthatunk, s elég valószínű, hogy az előcsarnok betöltéséből került elő. A legfelsőként megörökített töredék,[41] valamint a következő, szintén Lux korabeli felvételen *(21. kép)* látható fejezettöredék[42] elveszett. E fejezetek közül az egyik az 1930-as években a Halászbástya kiállításán még szerepelt.[43] A fejezettöredékek kialakítása kapcsán még Lux Kálmán jegyezte fel, hogy azok bélletsorba illő darabok voltak.[44] A kehelyfejezet és a csatlakozó bélletsarkok egybe voltak faragva, s a felületüket borító növényi díszítmény folyamatosan futott végig. A kápolnaportál lábazatának alakítása a béllethasábok és az önállóan is kidolgozott oszloptörzsek váltakozó sorát tételezi fel, a fenti fejezettöredékek pedig a

[33] SZENDREI 1902. 384.; DIVALD 1903. 87–88. (34. k.); ÉBER 1904. 58. (4. k.); GERECZE 1905. 317. (85–86. sz.); PETRIK 1911. 9.; LECHNER 1922. 8–9.; SZŐNYI 1924. 49., ill. 57. (76–77. k.); HORVÁTH 1932a. 17. sz.; HORVÁTH 1932b. 97., 106., 111.; HORVÁTH 1935a. 14.; HORVÁTH 1938. 70. és XVII. kt.; GARÁDY 1938. 245. (1–2. k.); GARÁDY 1943. 406–407. (5. k.).

[34] GEREVICH 1962. 375., 379., 322. k.; Uő.: 1971. 23. és X/25.; Uő.: 1973. 367–368., 187. k., továbbá: GEREVICH 1962. 375., 379. (322. k.); GEREVICH 1971. 23., X/25.; GEREVICH 1973a. 367–368., 187. k.; ALTMANN–BERTALAN 1991. 126–127., ill. 455. Kat. 148.; ROSTÁS 2000. 9.

[35] BTM Adattár, Kiscelli Múzeum iratanyaga. Kuzsinszky Bálint 1926. nov. 30-án kelt levele a Székesfővárosi Tanács számára, valamint a Tanács és I. kerületi elöljáróság és a Székesfővárosi Vízművek 1926 decembere és 1927 márciusa között folytatott levelezése a faragvány kibontásával kapcsolatban.

[36] GARÁDY 1930. 121., 123.; A forrásházat, a közvetlen környékén épp a befalazott középkori faragványokra alapozva kolostorromok után kutató Garády 18–19. századinak tartotta. GARÁDY 1938. 245–264.; GARÁDY 1943. 406–408. (5–6. k.). A forrásház építési korára vonatkozó további elképzelésekről Vö.: 33. j.

[37] GARÁDY 1938. 245.

[38] VUKOV 1975. 151–152.

[39] Leírásukat lásd: GERECZE 1905. 317. 85. sz.:*„...A Svábhegyen lévő tévesen ú.n. török-kút épületfalában lévő román ízlésű dombormű-töredék, vázolta dr. Arányi Lajos (színes távlati vázlat; 43x29)"*; MOB Rajztár, 86. sz. *„Ugyanaz. Befalazott dombormű rajza külföldi analógiákkal egyetemben. Vázolta dr. Arányi Lajos, tollrajz (27x42)"* Jelenleg KÖH Tervtár, ltsz. 11349. illetve ltsz. 11348. (dr. Arányi Lajos hagyatéka). Az ábrázolásokhoz tartozó műemléki törzsívek – a jelen ismeretek szerint – nem maradtak fenn.

[40] KÖH Fotótár, poz. ltsz. 9816., poz. ltsz. 9419.

[41] Erről is készült külön felvétel: KÖH, Fotótár, poz. ltsz. 6997.; LUX 1916. 198., 204. (18. á.).

[42] LUX 1916. 198., 204. (17. á.); VU. 1916. 582.; MAROSI 1984. 101., Abb. 245.

[43] HORVÁTH 1932a. 34. sz.

[44] LUX 1916. 195.

portálbéllet egybefüggő fejezetsávval való lezárásáról árulkodnának. Az elveszett fejezetek ornamentikája, formakincse is közös volt. A karcsú kehelyfejezeteket egy rétegben könnyed mintázású, bimbóban végződő, karéjos levelek díszítették. Némileg hasonló, szintén dekoratív-naturalisztikus felfogásáról árulkodó, ám sokkal árnyaltabban kezelt ornamens és többrétegű kompozíció tűnik fel az Altmann Júlia ásatásaiból előkerült, attikai lábazatot indító konzoltöredéken is (Függelék 21. és *22. kép*).[45] Az igen kvalitásos faragványon a peremig nyúló karéjsor előtt hajlékony és nyúlánk karéjos levelek jelentek meg, melyek közét alul apró háromkaréjos levélkék tarkították. Az ép levelet furatlyukpár kíséri, elhegyesedő domború középér tagolja, a karéjos ujjak felülete homorúan vájatolt, vagy sima. A feni darabok ornamensének párhuzamaként leginkább pilisszentkereszti, illetve pilisszentkereszti kötődésű esztergomi példák lennének idézhetők.[46] A koragótikus fejezetzóna töredékeitől díszítményének kompozíciójában némileg elkülönülő konzoltöredék ornamensének felfogásmódjában – a pilisi vonatkozás mellett – elsősorban 12. század végi esztergomi, székesegyházi faragványok reminiszenciája tükröződik.[47] A konzoltöredék stílusa révén az 1200-as évek elejének legkvalitásosabb magyarországi díszítőfaragványai közé utalható, s ismételten rávilágít Óbuda s a kora gótika magyarországi centrumainak viszonyára, valamint gótikarecepcióban betöltött helyének, szerepének kérdéseire.

A következő kehelyfejezeten szikárabb alakítású, sásleveles dísz látható (Függelék 18., *23. kép*). Jellegzetessége, a gyémántmetszésű szemekkel díszített levélgerinc, amely díszítmény további óbudai köveken is feltűnik. Az előbbihez hasonló szerepben egy kisebb méretű fejezettöredéken (Függelék 19. és *24. kép*) látható, valamint szegélydíszként szerepel az egykor bizonyosan az épület külsején húzódó vakívsor elemén (Függelék 22., *25. kép*).

A következő felvételen az egyik legépebb 1908–09-ben előkerült darab szerepel (Függelék 14. és *26. kép*). A derékszögű szögletbe illeszkedő, 12–13 cm átmérőjű törzset koronázó sarokoszlopfőn kétsoros, az alsó sorban karéjos rátétlevelekkel élénkített sásleveles díszítmény látható. Stilárisan, a növényi dísz alakítását, felfogásmódját tekintve e darab viszont kissé elkülönül a konzoltól, illetve a portál fejezetzónájához utalható, elveszett töredékektől. Itt keményebb metszésű, stilizáltabb ornamens látható, amely stílus, típus, felfogásmód tekintetében is a kalocsai székesegyház koragótikus fejezettöredékeivel rokonítható.

2004. októberében az óbudai királyi vár fejezettöredékeinek sora három újabb taggal bővült. Mindhármat régészeti összefüggéseitől sajnos már megfosztott helyzetből, a református templom északi oldala mellett húzódó, terméskövekkel kirakott virágágyásból sikerült kiemelni. A kemény fehér mészkőfaragványokon friss sérülés- és vágásnyomok, illetve másodlagosan rákötött cementes habarcs maradványok voltak láthatóak, melyek valószínűsítik, hogy a fejezetek nem túl régen kerültek a virágágyás földjébe.[48] A két épebb darab szögletbe illeszkedő, 12–13 cm átmérőjű sarokoszlop fejezetét alkotta, és mindkettőnél a falsarkokra is átfordult a díszítmény (Függelék 15–16., *27–28. kép*), részméreteik tekintetében pedig megfelelnek az előbb látott fejezetnek. A teljesebb darabon *(27. kép)* vájatolt sásleveles dísz vonul végig, a szabatos, mély metszésű vájatok indítását félköríves motívumok töltik ki. A kehelyfejezetet borító két sáslevél közül a bal lezárása a peremig nyúlik, a jobb levél felső részét – egy vékony sávban a pálcaforma nyakgyűrűig lenyúló – törés borítja. A törésfelület kissé felkapó pereme a jobb falsarok fejezetrészére is átnyúlik, utalva e fejezetrész felső harmadában egykor megjelenő figurális ábrázolásra. Ebből ítélve a fejezet díszítménye aszimmetrikus komponálású volt. A sásleveles kehelyforma és a fejezet felső harmadát borító, részben a levéldísztől függetlenül élő, horizontálisan komponált (figurális-növényi) dísz társítására a svábhegyi faragvány idézhető, ahol egyébként az igen hasonló módon kezelt, félköríves megállítású, vájatolt sáslevéldísz is megtalálható *(18. kép)*. A másik darabnál viszont a sásleveles kehelyfejezet két oldalán eltérő jellegű és

[45] ALTMANN 1984. 431., 6. sz. és 7. kép.

[46] BÉKEFI 1900. 132–133., ENTZ 1966. 46., 140. 37. k.; MAROSI 1971. 215–216. Abb. 51–52.

[47] GEREVICH 1938. CVI./3., CXLV.; MAROSI 1971. 177–178., 213–215.

[48] A helyiek elmondása szerint 2004. nyarán a református templom főbejárata előtti lépcsőt újrarakták, a lépcső alatt körülbelül 1 méter mély „aknát" ástak. Feltételezhető, hogy a faragványok e munkálatok során kerülhettek elő, illetve jutottak a virágágyásba. Alaprajzilag az 1780-as évek végén, a vár egykori keleti épületszárnyának déli részére épült templomtorony és lépcső a keleti palotaszárny poligonális bővítményétől csak kevéssé délnyugatra emelkedik. A református templom jelen formájában a 18. század közepe után épült, tornya valamivel későbbi (1788) toldalék. Homlokzata 1878-ban helyreállításon esett keresztül. Többek között az 1949–1951-es ásatás rajzai szerint (pl. KÖH Tervtár, ltsz. 10836.) is a templom külső lábazati szintjéhez képest kb.104 cm-re már az udvari portálok küszöbkövei, illetve az azokhoz kapcsolódó 13. századi padlószint (!) húzódik. 1875-ben Arányi Lajos a pilisi járás műemlékeinek összeírásakor Óbudán, a református templom közelében – általa rómainak gondolt – összefüggő falmaradványokat írt le. *„...különös figyelmet érdemelnek az aréna, egy faragott kövekből épült s jó karban lévő ódon falazat a ref. templom közelében, amely alighanem castrum stativum maradványa, mert 1 és fél méterrel áll lentebb a mai talajnál..."*, ARÁNYI 1881. XXII. 26.; A templom építéstörténetéről, előzményeiről: MÉSZÁROS 1886. 16., 19., 26.; GÁRDONYI 1937. 4–5.; MMT. VI/II. 366–367. (306–308. k.).

mintázású ornamens indult. Balra a simára csiszolt sarokfelület előtt – ismét a svábhegyi fejezetzóna indadíszére emlékeztető – plasztikus, aláfaragott, indás-leveles rész kezdeménye tűnik fel. A jobb oldalon, laposabban alakított, hajlékony, egymáson átbujtatott indákkal, háromkaréjos levélkékkel befuttatott vájatolt felület látható (Függelék 16. és *28. kép*).[49]

III. FEJEZET

A kora 13. századi faragványok csoportosításának, elemzésének legfontosabb kiindulási pontjait – miként eddig is látható volt – az eredeti összefüggéseikben feltárt portálmaradványok jelentik. Gerevich László (1911–1997) 1949–1951 között folyt ásatásai a templomkertben a lelkészlak és a templom közötti szakaszon két egymással nem egészen szemben elhelyezkedő, eltérő tagolású és formavilágú portál lábazatának töredékeit hozták felszínre.[50] A portálok az előcsarnoktól délre fekvő, keletről, délről és nyugatról is épületszárnyakkal körülvett négyszögletes alaprajzú belső udvar keleti és nyugati oldalán kerültek elő. A portálok az egykori épületegyüttes keleti, illetve nyugati szárnyának egy-egy földszinti terébe vezettek, bélletük a közbenső udvar felé nézett, külső oldaluk a kváderrel burkolt falak síkjába illeszkedett.[51] A megfigyelések szerint a keletihez csatlakozó helység padlóját – miként az előcsarnokét és a déli épületszárnyét is – vörösmárvány lapok burkolták.[52]

A nyugati szárnyba vezető portál, amelynek bal oldali lábazatát és bélletének alsó rétegét találták meg, múzeumba, kiállításra került. A keleti oldal portálját, amely az előzőhöz képest kissé délebbre helyezkedett el, s amelynek lábazata mindkét oldalon feltárható volt, visszatemették. E portálok formavilágának, feltárt állapotának, valamint régészeti összefüggéseinek a fényképek mellett[53] forrásértékű dokumentumai azok a nemrégiben azonosított rajzok, amelyeket a MOB, majd az OMF kötelékében dolgozó Várnai Dezső (1910–1975) 1949-ben Gerevich László ásatásain készített, s amelyeket ma a KÖH Építészeti Múzeuma őriz *(29., 34. kép)*.[54]

A belső udvar nyugati portáljának alaprajza egy oszloppárral tagolt bélletet mutat *(31–33. kép)*. A szárkő elé ülő derékszögű szögletben feltehetően egy-egy vörösmárvány oszlop állt,[55] a béllethasáb sarkát pedig ornamentális homorlat tagolja. A portál bal oldali (déli) bélletének maradványán (Függelék 8.) alacsony talplemez felett a kápolnaportál felső kőrétegének megfelelő formálású attikai lábazat fut körbe, melynek tóruszát az oszlop előtt lapos formálású ötujjú saroklevél díszíti. Az egykorú felvételek szerint az eredeti állapothoz egy további, alsó kőréteg – derékszögben lépcsőződő bázis – is hozzátartozott *(30–32. kép)*.[56] A külső oldalon a lábazat attikai profiljáról annak majdnem megfelelő kialakítású függőleges tagozatsor fordul át, amely élesen metszett plasztikus keretbe foglalta a portál bélletét. E külső keret tagozatsorával egykor a Halászbástya kőtárában kiállított, viszonylag nagy sugarú íves rétegkövön is lehetett találkozni,[57] amelyet leginkább a portál íves keretkövének gondolhatnánk. A portál pusztán profilált, architektonikus tagolású keretével szemben a külső béllethasáb lekerekített peremű homorlattal tagolt sarkát plasztikus alakítású, mélyen aláfaragott, leve-

[49] A harmadik, még értékelhető fejezettöredék (Függelék 17.) valószínűleg falsík elé kiülő fél, vagy háromnegyedoszlopfő felső részéből maradt fenn. A bal oldalán derékszögű szöglethez kapcsolódó, négyzetes fejlemez alatt erős kiülésű kehelyperem látható. A kehely sima felületét a fejlemez (jobb) sarka, illetve középrésze alá nyúló plasztikus formák, valamint az azokat borító szőrzet, haj, vagy tollazat részleteként értelmezhető vájatos nyomokból ítélve figurális formák díszítették.

[50] GEREVICH 1962. 375., 316., 319–321., 323. k.; GEREVICH 1973a. 366., (186., 188. k.); ALTMANN–BERTALAN 1991. 126–127., Kat. 147. (Altmann, J.); ALTMANN–BERTALAN 1995. 162–163.

[51] Mindkét épületrész falának vastagsága azonos, az alaprajzok szerint 130–140 cm körüli lehetett.

[52] Továbbá mindkét portál udvari oldalához a lábazatok között vörösmárvánnyal burkolt járófelület csatlakozott. Többek között: 31. és 36. k.

[53] Nyugati épületszárny portáljának archív felvételei: BTM KO. Fotótár, ltsz. 1759. és ltsz. 1726. (1949. július 21.); a bélletkő még eredeti helyén látható a KÖH Fotótár, neg. ltsz. 31551. felvételen és a BTM KM Fotótárában őrzött pozitívon. A keleti épületszárnyba vezető portál archív felvételei: BTM KO. Fotótár, ltsz. 1811.(1949. július 27.) és ltsz. 1826.

[54] KÖH MÉM. Várnai Dezső-hagyatéka, Gy. sz. 363/9. /20. és 42./, továbbá uo.: 363/9. /29., 32., 37., 25., 39./. A hagyaték feldolgozásához nyújtott segítséget Ritoók Pálnak és Fehérvári Zoltánnak köszönöm. A dokumentumok gyűjteményszáma után zárójelbe tett számok a hagyaték óbudai várra vonatkozó részének lapjaira utalnak. Az ezekről 2004-ben készített tételes jegyzék megtalálható a MÉM-ben a hagyaték mellékleteként.

[55] A csatlakozó oszlop 15 cm átmérőjű volt, az illesztési felületre kiképzéséből ítélve körbe kidolgozott törzset rögzíthettek. Az ásatáskor készült színes ceruzarajzon Várnai (igaz, kérdőjellel) vörösmárvány oszlopot jelölt, a jelenlegi összeállításban (BTM állandó kiállítás) fehér mészkövet imitáló kiegészítés látható. A kőtárban jelenleg három 15 cm átmérőjű oszloptörzs-töredék ismeretes, mindhárom vörösmárványból készült. (BTM KO. ltsz.: 32/4.(?), h.: 23,2 cm.; ltsz.: 81.421.23., h.: 33 cm.; ltsz.: 2002.121.97. h.: 15,5 cm., á.: 15,2 cm.) A portálon a szöglet nagysága: 27,5x28 cm.

[56] A jelenlegi kiállításon modern vörösmárvány bázis utal rá, az eredeti mészkő bázis feltehetően a helyszínen visszatemetésre került, vagy elkallódott.

[57] HORVÁTH 1932a. 42. sz. *„Ajtótimpanonhoz vagy ablakkerethez tartozó hasonlóan tagolt két részlet. Mészkőből. ...20x38 és 32x25 cm"* A '30-as években még meglévő két faragvány nagy valószínűséggel azonos a Lux Kálmán által publikált *„ablaktalp sarokkő"*-vel. LUX 1916. 203. 14/4. ábra. A Lux rajzán látható faragványok portál külső keretével egyező profilúak. Az egyik darabon talplemezen ülő, attikai profilú lábazati szakasz és annak folytatásaként bal oldalt (!) függőlegesen átforduló tagozatsor volt látható, s e függőleges tagozatsornak megfelelő tagolású volt az íves kő is.

les indát és figurális részeket rafináltan vegyítő, cizellált felületű indás ornamens bélelte, a gyakran idézett összefonódó nyakú sárkánypárocskával. Ezen ornamentális bélletsarok s a külső keretmegoldás összjátékának köszönhetően a portálarchitektúra finoman rétegzett, árnyalt tagolású lehetett. Várnai Dezsőnek a portálról készült felmérése többek között azért is igen lényeges, mert rajza szerint a portálmaradványhoz kapcsolódóan – annak közvetlen környékéről – egy eddig közöletlen darab, egy ívbélletkő is előkerült *(32. kép)*.[58] Örömteli, hogy ez a 2004-es konferencián még elveszettként bemutatott faragvány azóta, Várnai rajzának – a rá vonatkozó egyetlen forrásnak – köszönhetően megkerült (Függelék 9., *29. kép*). Az ép hosszúságú rétegkő sarkán vékony peremmel határolt hullámindával díszített domború tag húzódik. A lapos alakítású hullámindából sima felületű, háromkaréjos, „lóhere" alakú levélkék válnak le,[59] az ornamens részletalakítása, dekoratív felfogásmódja közel áll, ahhoz a díszítményrészlethez, amely a templomkertből előkerült egyik fejezet *(28. kép)* jobb oldalán látható. Az eredetiben tanulmányozható darab megerősíti azt az ásatási rajz nyomán is adódó sejtést, hogy a faragvány a portál ornamentális béllethasábjának megfelelő ívbéllet-rétegből maradhatott fenn.

Tagolási szisztémájában a nyugati portál ezen részletmegoldásával rokon az a bélletkő, amelyet a MOB ásatások hoztak napvilágra. Lelőhelye miatt Lux az előcsarnok külső, északi oldalán nyíló, csupán alapjaiban feltárt bélletes portáljához utalta.[60] A töredék a Halászbástya Kőemléktár rendezésékor azonban már nem volt felelhető,[61] ma is – miként az elmúlt több mint hét évtizedben – egyedül csak a Lux által készíttetett fényképfelvétel *(35. kép)* alapján értékelhető.[62] A faragvány pálcataggal kísért derékszögű béllethasáb indítását vagy lezárását alkotó rétegkőhöz tartozott, melynek sarkát lekerekített peremű, szabatosan metszett homorlat tagolta. Az udvar nyugati portáljának sárkánypáros bélletkövéhez nemcsak tagolásmódjának azonossága, hanem igen hasonlóan kezelt, plasztikus alakítású, aláfaragott és áttört – magas faragói kvalitásról tanúskodó – ornamense is köti. A díszítmény gerincét alul karéjos levélpárból kibomló, alant hurkolódó (majd hullámindaként folytatódó), hajlékony, naturális fogalmazású inda alkotja, melynek közeibe alulról könnyed formálású, szétterülő levelek kapaszkodnak.[63] A sorba fűzött indamedalionokba bújtatott többtagú levéldísz az Île-de-France-i kora gótikus épületplasztika legkorábbi alkotásain tűnik fel, különösen elterjedt a 12. század második felének, illetve végének alsó- és közép-rajna vidéki, valamint az alsó-szászországi művészetében. A motívumnak a 13. századközepéig nyúló töretlen népszerűségét többek között rajzi illusztrációk s a miniatúrafestészet alkotásai is biztosíthatták.[64] E függőleges tagozatot bélelő artisztikus ornamens külön figyelemre érdemes, hisz e jól megragadható előzményekkel rendelkező motívumkinccsel együtt egy jól körülhatárolható és új stíluskör – a jelek szerint itt – minden valószínűséggel a királyi palota északi portálján léphetett be a középkori Magyarország művészetébe.[65]

[58] A rajzon aláírva: *„az ív lehullott köve"*. Az ornamentika mellett a rajzon feltüntetett méretadatok is megegyeznek az előkerült darabéval.

[59] Ez a stilizált alakítású, de dekoratív hatású, differenciálatlan felületű indával kombinált levéltípus a hazai emlékanyagban Pilisszentkereszten (pl. kerengő zárókövek tárcsájainak oldalain: GEREVICH 1977. Figs. 35–37.), a kalocsai székesegyház anyagában (kapubéllet fejezetzónájának a Paksi Városi Múzeumban azonosított töredékén, a karcsú sásleveles kehelyfejezet mögött a bélletfal díszében: TAKÁCS 2000. 315–316., 16. k., Függ. 11. sz.), illetve a vértesszentkereszti bencés apátság koragótikus növényi ornamentikájának formakészletében bukkan fel (pl. Keresztboltozat záróköve: MAROSI 1985. 558. 6. k.; KOZÁK 1993. 61. sz.).

[60] LUX 1916. 195.

[61] Az 1908–1909-es feltárás és a kőtárrendezés (1928–1930/31.) közötti időszakban a faragványokat az óbudai református templomnál őrizték. Az ásatásra és a kiállításra is Kontra Aladár lelkész hivatali ideje (1902–1945) alatt került sor, ő engedte át a faragványokat a Székesfővárosi Múzeumnak. HORVÁTH 1932a. Bevezető. A faragványok 1932 előtti állapotáról egyedül a KÖH fényképsorozata tájékoztat (KÖH Fotótár, poz. ltsz. 5081., 6975., 7987., 7997., 12144. 7986., 8016.) Az ásatások alatt, illetve az azt követő év(ek)ben a faragványok egy részét, egy ideig bizonyosan a templomkertben helyezték el. A szóban forgó darab elveszéséről Horváth Henrik, illetve Csemegi József tájékoztat. HORVÁTH 1938. 70. XV. kt.; CSEMEGI 1943. 41. (1. j.), 42. (10. j.).

[62] A felvétel közzétéve: LUX 1916. 194. 3. á.; VU. 1916. 582.; SZŐNYI 1924. 58. (83. k.); HORVÁTH 1938. XV. kt.

[63] A töredéket eredetiben tanulmányozó Lux Kálmán leírása: *„Érdekes gazdag díszítést mutat egy ajtóbélléskő, melynek font levéldísze jellegzetes román ízlésű megoldást nyujt, szép faragását külön kell kiemelnem, korát Möller István műegyetemi tanár 1180. év körüli időre teszi..."* LUX 1916. 198.; A darabot már csak fényképről ismertető Horváth Henriknél a következőt olvashatjuk: *„Románkori töredék 1200. körül. Kapubéllethez tartozó, összefonódott növény és fantasztikus állatidomokból álló, függőleges képszalag..."*, HORVÁTH 1938. 70.

[64] Saint Denis nyugati homlokzat déli portál oszlopai 1140 előtt, illetve Chartres nyugati középső portál bélletoszlopai 1145–1150. k., SAUERLÄNDER 1970. 11., 44., 63–65., Abb. 2., 10–11. Sauerländer e kőornamens-típus kapcsán a ciszterci kéziratillusztrációk és az ötvösművek szerepére hívta fel a figyelmet. A jáki apátsági templom szempontjából az ornamens eredetét és elterjedését a kőornamentikában Bogyay Tamás vizsgálta. BOGYAY 1944a. 31., (16. k.).

[65] Az óbudai faragvány stiláris téren is mintaadó szerepét a zsámbéki premontrei prépostági templom nyugatról második déli pillérének mellékhajó felé eső fejezete (KÖH Fotótár, neg. ltsz. 115846. és 125143., poz. ltsz. 7085. rajza: LŐVEI 1996. 41. (6. k.), valamint Lux-hagyaték, KÖH Tervtár, ltsz. 11578.) világíthatja meg. Az ornamenstípus 13. századi magyarországi és ausztriai példáit a litéri kapu kapcsán összegyűjtötte Levárdy Ferenc terjedését vizsgálta: LEVÁRDY 1970. 276–278.

A belső udvarról a keleti épületszárnyba vezető portál főbb vonásaiban – így bélletalakításában, lábazatának formálásában – az előbb látottaktól eltérő tervezői invencióról tanúskodik *(34. kép)*.[66] A portál két bélletrétegből áll. A lépcsőződő, tagolatlan sarkú mészkő béllethasábokhoz két-két vörösmárvány oszloptörzs csatlakozott. A magas, lépcsőzetes bázis felett ülő, alacsony talplemezükkel egybefaragott mészkőlábazatok esetében attikai típust követő, de kissé specifikus profilalakítás figyelhető meg. A fényképeken és a rajzokon az alsó tórusz lapos kiképzésű, erősen kiülő, a felső tórusz vékony, lekerekített peremű homorlattá alakul. E profilalakítás alapján a keleti kapulábazat köré további töredékek társíthatók. Így a MOB ásatásain fellelt állapotához képest ma kissé csonkábban meglévő kisebb nyílás (portál?) 12 cm átmérőjű oszlopot indító lábazata, valamint ennek párjaként felfogható kisebb lábazattöredék (Függelék 10–11. és *35. kép*).[67] A lábazattöredékek valószínűtlenül lapos alakítású alsó tóruszát hasonlóképp síkszerű, csupán vékony szegéllyel kiemelt saroklevél díszíti. A profilalakítás mellett különösen tipikus e csoport darabjainál a felületkezelés. A szinte papírvékonyságú, precízen metszett tagozatokat és a saroklevéleket peremeik mentén keskeny szegélyfaragás határolja, a közbenső felületeken pedig – valószínűleg szándékoltan – meghagyták a fogasvéssővel előidézett, aprólékosan rovátkolt textúrát. Ez a dekoratív felülethatást keltő fogás olyan momentum, amely ténylegesen is kifinomultabb római kőfaragványok megmunkálási technikáját idézi. E felületkezelés kíséretében pontosan ugyanez, az előbbi lábazatokon látott, éles metszésű profil jelenik meg – csak éppen a talp mentén tükörképesen megkettőzve – egy Altmann Júlia ásatásaiból előkerült, oszlopgyűrűként meghatározható darabon is. A mindkét oldalán keskeny, mély, négyzetes csaplyukkal ellátott mészkőfaragvány, kisebb, 11–11,5 cm átmérőjű, minden bizonnyal vörösmárványból készült oszloptörzseket fűzött össze (Függelék 12., *36–37. kép*).[68] A gyűrű az egyik végén kifordulva folytatódó profilrészlet szerint nem szabadon álló, hanem valamiféle felülethez kapcsolt oszloptörzset oszthatott. Kissé marginálisnak tűnhet, de az oszlopgyűrű, valamint az oszlopgyűrűvel tagolt támasz motívumának jelenléte a töredékesség ilyen fokán álló anyagban – a stílus s egyáltalán a 13. század elején itt tényked gótikus műhely árnyaltabb jellemzése szempontjából – különösen értékes. Az oszlopgyűrű *(bague, Schaftring)* alkalmazása a 12. század közepének, második felének Île-de-France-i építészetében elevenedett fel (nem utolsó sorban ötvösművészeti, kisművészeti alkotások nyomán) és a korai, majd a klasszikus gótika építészeti eszköztárának kedvelt darabjává vált.

Ezek a – különféle oszlopok, összetett, illetve kötegelt formájú támaszok kapcsán alkalmazott – szépen profilált, a tagolt forma mellett rendszerint vékonynak ható gyűrűk elsősorban statikai – a járulékos támasz, valamint a fal vagy pillérmag kötését erősítő – funkcióval is rendelkeztek.[69] Funkciójuk mellett a koragótikában dekoratív szerepük bizonyosan nem elhanyagolható. Szerepet játszottak a támaszok vertikalitásának ritmikus megszakításában, a támasz horizontális és vertikális tagjainak tekintetében különféle anyagok, illetve a kifestés színeinek variálására adtak ismételt alkalmat. Az oszlopgyűrű hazai alkalmazására a 13. század első évtizedeiből több példa idézhető: az óbudaihoz igen hasonló mészkő–vörösmárvány kombinációban és profilformával megtalálható a vértesszentkereszti bencés apátság 1200 tájára, vagy a századelőre helyezett kövei között.[70] Az esztergomi Szent István protomártír templom építkezéseihez, közelebbről a templom fennmaradt lábazataihoz utalható, oszlopgyűrűként meghatározható töredékeket azonosított Marosi Ernő az Esztergomi Vármúzeum egykori kőraktárában.[71] További és kissé későbbi (1220-as, 1230-as évekbeli) példák idézhetők a jáki apátsági templom gádorfalának falpilléreiről és főszentélyéből, valamint északi mellékhajófalának külsejéről.[72] A motívum miniatűr verziója pedig ott látható Gertrudis királyné pilisszentkereszti síremlékének törpeárkádsorán is.[73]

A BTM Úri utca 4. alatti kőtárában nemrégiben sikerült fellelni egy kötegelt falpillér töredékes lábazatát, amely stílusát (sarokdíszítmények, felületkezelés),

[66] Terjedelmi és műfaji kereteink miatt, más lapokon elemezendő probléma, hogy ezek az elsősorban az udvari portálok (és a faragványtöredékek között vázolható „körük") esetében megragadható és leginkább a portálok architektonikus tagolásmódjának, profilkezelésének különbségeivel, illetve a bélletbe szőtt plasztikus ornamens alkalmazásával, illetve annak hiányával leírható stíluskülönbségek, eltérések miként értékelhetők? Van-e, lehet-e kronológiai vetületük a királyi rezidencia építéstörténetében? Egymás mellett élő, vagy egymásra rakódó stílusrétegekről, pluralizmusról, vagy műhelyváltásról tanúskodhatnak?

[67] A *„kormeghatározó"* profiltípus értékelése: LUX 1916. 198.

[68] Csiszolt felületű vörösmárvány oszloptörzs töredékek 11,3–11,7 cm közötti átmérővel az óbudai palotából: BTM KO ltsz.: 53.1892.1–2., 53.2009.5., 53.2014.4., 90.92.2–3., 90.92.6., 90.92.11–12., 90.92.14. 90.92.16., 90.92.21., 2002.121.80–92., 2002.121.101., 2002.121.103–106. 2002.121.108., illetve 36/2–5.

[69] VIOLLET LE DUC 1867. 59–63.

[70] KOZÁK 1993. 288., 6. sz. M. Kozák Éva a vörösmárvány oszloptörzseket – a képen szereplő oszlopgyűrű említése nélkül – lelőhelyük alapján az előcsarnokhoz utalta.

[71] MAROSI 1984. 205–206., Kat. Nr. 68–72., 274. k.

[72] BOGYAY 1944a. 62., 64., 36., 38. k.

[73] A síremlék konstrukciójáról és művészettörténeti helyéről: TAKÁCS 1994.

részletalakítását (profil, méretrend) tekintve az udvar keleti portálja köré csoportosítható faragványokhoz igen szorosan kötődik (Függelék 13., *38–39 kép*).[74] A falsík elé kiülő lábazat a fennmaradt részletek szerint közel 30 cm-es sugárral kijelölt, félhenger idomú pillérmagból állt, melyhez egykor öt sugárirányban álló karcsú oszlop csatlakozott. A fennmaradt két oszloplábazat közül csupán a külső sarkát díszítő levél csekély nyoma észlelhető, ellenben a hengeres pillérmag a járulékos oszlopok lábazatának csatlakozása között erősen stilizált, lapos szegéllyel határolt háromszög alakú levélkék tűnnek fel. Az óbudai királyi palota anyagában a félköríves pillérmaghoz tartozó törzstöredékek nem ismeretesek, azonban a járulékos oszloptörzsek 11,5 cm nagyságú átmérője nemcsak csiszolt vörösmárvány oszloptörzseken fordul elő, hanem az előbb bemutatott – karcsú oszlopot nagyobb (átmérővel rendelkező) íves szakaszhoz kapcsoló – oszlopgyűrűn is. A két darab direkt egymás mellé (pontosabban egymás fölé) utalásánál óvatosságra int, hogy a gyűrű mindkét oldalán megjelenő precíz csaplyuk megfelelője a lábazaton hiányzik, ugyanakkor a lábazat és a gyűrű formai, alaprajzi részleteinek szoros egyezése nyomán az oszlopgyűrű motívuma megalapozottan vonható be ezen óbudai pillérforma elemzésébe. Elsősorban az oszlopgyűrű illesztéstechnikai vonatkozásai valószínűsítenék, hogy a hengeres pillérmagot külön megfaragott és befüggesztett monolit oszloptörzsek vették körül. Az ásatásokon előkerült több tucat törzstöredék közül a megfelelő átmérőjűek vörösmárványból készültek. Így feltehető, hogy a kötegelt falpillér ismeretlen anyagú és színű, hengeres magját – a sajátos faragói felületkezelésének köszönhetően matt hatású, fehér keménymészkő-lábazat és a szintén ismeretlen alakítású fejezetzóna közé foglalva, valamint gyűrűsen osztva – csiszolt, polírozott állapotukban mélyen fénylő, karcsú vörösmárvány oszloptörzsek övezhették.

A lábazattöredék azon túl, hogy e francia koragótikával divatba jött dekoratív pillérforma – *pilier cantonné* – magyarországi recepcióját újabb példával gazdagítja, a királyi palota valamely terének építészeti kialakításáról, belső tagolásmódjáról alkotható fogalmaink árnyalásához nagyban hozzájárul. Hisz ez a kötegelt pillérlábazat – az előcsarnokarchitektúra elemei mellett – a kőtári anyag talán egyetlen olyan – kivételesen jól értékelhető darabja, amely belső tér kialakításáról tájékozat. Maga a támaszforma is differenciált tagolódású bordás boltozat (a sugárirányban álló járulékos oszlopocskáknak megfelelően: homlokív–átlós borda–hevedetív–átlós borda–homlokív) létére utal, vagy legalábbis annak tervét feltételezi. A darab jelenleg tisztázhatatlan régészeti lelőkörülményei azonban a lokalizációval kapcsolatban óvatosságra intenek. A későközépkorban bizonyosan Szent Erzsébetnek szentelt[75] palotakápolnának csupán alapfalmaradványait, alaprajzi elrendezését ismerjük. A régészeti kutatás által Erzsébet királyné (†1380) építkezéseihez utalt „késő gótikus" kápolnát a hajóval azonos szélességű, kívülről támpillérekkel erősített poligonális szentélyfej zárta *(2. kép)*.[76] Az 1923-as ásatás a szentélypoligon szögleteiben álló karcsú faltagolók kb. 40–60 cm széles hengeres lábazati bázisát találta.[77] Altmann Júlia kutatásai pedig a korai, 13. századi kápolna kívül poligonális, belül félköríves kialakítású szentélyzáradékának a későgótikus kápolnán belül elhelyezkedő maradványait hozták felszínre.[78] Az alaprajzi elrendezésén kívül bizonytalanul értékelhető kápolnától eltekintve, a régészeti kutatások során a belső udvart övező épületszárnyak közül a keleti és a nyugati szárny egy-egy földszinti helységében is megragadható volt belső faltagoló támasz meglétére utaló lábazat, illetve megfelelő alapozás. Az alapfalakból a keleti szárny északi részében egy 7,6 m széles 11,2 m hosszú, téglalap alaprajzú helység rajzolódik ki, amelynek vörösmárvány lapokkal burkolt padlóját és az udvar felé vezető portáljá is ismerjük. Lux Kálmán beszámolói és ásatási rajzai szerint a helység délkeleti sarkában nagyjából 50x50 cm nagyságú, poligonális alaprajzú lábazat *(„sarokoszlopszék")* maradványát tárták fel.[79] A szintén 7,6 m belszélességű nyugati épületszárny helységkiosztása ismeretlen, a szárny nyugati homlokzatát négy támpillér osztotta három egyenlő nagyságú szakaszra. Az északról számított második támpillér vonalában a fal belső oldalán félköríves formájúnak jelölt pilléralap

[74] A darab az Úri utcai kőtár azon részében hevert, ahol korábban a Gerevich László ásatásain, illetve az azt megelőző kutatásokból előkerült óbudai faragványokat őrizték. A kő leltári szám, illetve jelzet nélküli, közelebbi lelőhelyét az ismert régészeti dokumentációk alapján eddig nem sikerült tisztázni.

[75] BÁRTFAI SZABÓ 1935. 109. 148. sz. BALOGH 1966. 169.; GEREVICH 1973b. 248.

[76] 14. század derekára való datálásához: ALTMANN–BERTALAN 1991. 195.

[77] CSEMEGI 1943. 34., 38., ill. 7. á.

[78] Altmann Júlia jelentése, in.: RégFüz Ser. I. No. 38. 1985. (Az 1984. év régészeti kutatásai) 91., 163/7.; ALTMANN–BERTALAN 1991. 125–126., 130.; ALTMANN–BERTALAN 1995. 161–162. Az alaprajzi felvételek szerint a későbbi kápolna belülről 18–18,4 m hosszú, szentélyénél kb. 7 m, nyugati végében 6,2 m széles volt. A korai kápolna belső hossza 13,5 m, szélessége pedig 4,6 m körüli lehetett.

[79] LUX 1916. 194–195., 5. á.; CSEMEGI 1943a. 34.; GEREVICH 1962. 374.

került feltárásra *(2. kép)*.[80] A falpillér alapozás(?) szélessége 140–150 cm, kiülése 80 cm körül lehetett, a kötegelt falpillér lábazatának megfelelő befoglaló méretei: 130 cm, illetve 75 cm körüliek.

Maga a pillérforma s a típus a 13. század első évtizedeiben a korai, illetve a klasszikus gótika egymástól nem független műhelyeivel tűnik fel Magyarországon. A típus alkalmazásának példái ismeretesek a pilisi ciszterci apátság kerengőjéből,[81] illetve a kalocsai ún. II. székesegyház kápolnakoszorús szentélyfejéből is,[82] valamint Esztergomból, a székesegyház északi oldala mellett állt Szent István protomártír templomból *(42. kép)*.[83] A 13. század második évtizedére helyezhető esztergomi lábazat és a hozzá kapcsolódó kisebb töredékek a pilisi és kalocsai példáktól eltérő – már a „klasszikus, érett gótika" fogalmával jellemezhető – stíluskört képviselnek s az óbudai töredékhez meglehetősen közel állnak. Az esztergomi és az óbudai lábazat esetében a profilalakítás, formálásának azonosságán túl nagyon hasonló felfogásmódról tanúskodik a hengeres pillértest és a járulékos oszloptörzsek között megfogalmazott viszony. Míg a pilisi és kalocsai példákon a járulékos törzsek attikai lábazata sűrű, tömött sorban övezi a pillérmagot, az ornamentális bázison túlnyúló alsó tóruszuk a köztes szakaszokon egymásba ér, mintegy feltorlódik. Addig az esztergomi és az óbudai darabon a karcsú törzsek kissé távolabb helyezkednek el egymástól, a közbenső részeken a filigránabb, talplemezhez igazodó profil a pillértestet is hosszabb szakaszokon övezi, ezáltal nagyobb felületek láttatására nyílt lehetőség, a hengeres pillértest és a karcsú törzsek kapcsolata lazábbá, a kompozíció szellősebbé vált. Az esztergomi és az óbudai darabok formálásában, felfogásában megnyilvánuló hasonlóságok a kortársi kapcsolatnál szorosabb összefüggések feltételezését is megengedik az érseki és a királyi központ két építkezése között.

IV. FEJEZET

Az óbudai együttes jelentőségét a 13. század első negyedének magyarországi művészetében hangsúlyozni szükségtelen,[84] a II. András-kori (1205–1235) udvari művészetben, illetve a gótika 13. század eleji magyarországi recepciójában betöltött helyének, szerepének körvonalait pedig további beható művészettörténeti tanulmányok feladata árnyalni. A fennmaradt töredékek tanúsága szerint, a 13. század elején újonnan kiépített királyi rezidenciában az épület tervének egyik fontos komponense volt a fehér mészkő és a vörösmárvány polikrómiáját kiaknázó, reprezentatív jelzővel illethető anyaghasználat.[85] Vörösmárványból készült az előcsarnok és a belső udvart körülölelő épületszárnyak közül a keleti és a déli földszinti tereinek padlóburkolata, a kápolnába nyíló portál lábazata s ugyanitt a lábazati zónában bizonyosan a falak burkolata, a falpillérek egyes rétegei, továbbá tucatszámra a különféle méretrendű oszloptörzsek. Az utóbbi évek kutatásainak köszönhetően a Gerecse-hegységben bányászott vörösmárvány pályafutása a 12. század végi – 13. század eleji Magyarország művészetében is jól ismert.[86] A 12. század utolsó negyedének esztergomi építkezéseinél felfedezett – színe miatt méltán a középkori anyaghierarchia csúcsán álló porfírhoz, illetve bíborhoz hasonlított – kőanyag oklevelekből is ismert tardosi bányahelyét Imre király (1196–1204), aki 1198-ban Esztergom várbeli palotájáról is részben lemondott,[87] az érseknek adományozta. II. András viszont egy időre, 1217/1218-ig visszavette az esztergomi egyháztól bátyja tardosi adományát, Katapán nembeli Jakab és Paulinus ispánokat tüntetve ki azzal.[88] Óbudán az összeállítás

[80] Az épület nyugati szárnyát Gerevich László 1949–1951 közötti ásatásai tárták fel. A feltárt maradványok alaprajza többek között látható Várnai Dezső két rajzán: KÖH MÉM Gysz. 363/9 (10.,16), illetve a KÖH Tervtárában őrzött alaprajzokon: ltsz 10931., 10829. A rajzok a nyugati szárny északnyugati sarkában a keleti szárny északkeleti helyiségének délkeleti sarkában regisztrált sarokfalpillér lábazatával megegyezőt jelölnek.

[81] BÉKEFI 1900. 132., 70. á.; GEREVICH 1977. 173. Fig. 34.; GEREVICH 1984. 12–13., 61., 67., 71. k.; GEREVICH 1985. 119., 136–137. Abb. 14., 42.; HOLL 2000. 129. Abb. 62. A kútpillérről: TAKÁCS 1992. 8–10.

[82] ENTZ 1966. 38., 137. és 15., 29. k.; TAKÁCS 2000. 323–325. és 33–36. k.

[83] ENTZ 1966. 46., 140–141. Fig. 39.; MAROSI 1972. 100–101. és 20–22.; MRT. 5. 91–95.; MAROSI 1984. 51–52. 205–206. Kat. Nr. 68., 72., Abb. 269., 272. MAROSI 2000. 66–67.

[84] Művészettörténeti helyéről és jelentőségéről összefoglalóan többek között: BOGYAY 1944. 501–502.; MAROSI 1979. 75.; MAROSI 1984. 171.; MAROSI 2000. 66–68.; MAROSI 2001. 279–280. A XIII. századi királyi rezidencia történeti szerepének alapvető értékelése: KUMOROVITZ 1971. 7–53., az építkezés szempontjából különösen: 35–36. o., forrásainak további elemzése: KUMOROVITZ 1972. 7–35.

[85] Az előcsarnok és polikróm architektúrája művészettörténeti értékeléséhez: LUX 1916. 197–198.; HORVÁTH 1935a. 88–89.; HORVÁTH 1935b. 5.; GEREVICH 1938. 118–119.

[86] LŐVEI 1992. 3–8.; LŐVEI 2001. 39–45., valamint Uő.: „Virtus, es, marmor, scripta" Vörös márvány és bronzbetű. In.: Maradandóság és változás. Szerk.: Bodnár Szilvia–Jávor Anna–Lővei Pál–Pataki Gábor–Sümegi György–Szilágyi András. Bp., 2004. 53–70.); PINTÉR–SZAKMÁRY–LŐVEI–TÓTH–DEMÉNY 2001. 53–70. Az óbudai faragványok anyagvizsgálatával Tóth Mária és munkatársai (MTA Geokémiai Kutatóintézet), valamint Pintér Farkas (ÁMRK) foglakoznak.

[87] MES. I. Nr. 139., 156. Ez az adat egyben az óbudai építkezések – közvetett – „terminus post quem"-jének is tekinthető.

[88] Imre és András adományai a kancellária által 1217-ben, illetve 1218-ban kiállított oklevelekből ismeretesek: MES I. Nr. 220., ill. Nr. 223., 214–217. A reprezentatív királyi épület mellett

fehér részét adó kő - amit a 19., s még gyakran a kora 20. századi szakirodalmában is fehérmárványként írtak le[89] - a tagozat-, és ornamensfaragásra egyaránt kiválóan alkalmas - a közeli környéken is bányászott - kemény édesvízi mészkő volt. Ehhez az időjárási viszontagságokat jól álló s valóban márványszerűvé csiszolható kőfajtához a 13. századi építők könnyedén, a helyszín ókori rommaradványaiból is hozzájuthattak, s a már említett kövek tanúsága szerint éltek is e kínálkozó lehetősséggel. Ez a jelenség nem egyedülálló a 13. század első negyedének magyarországi művészetében. Az ország rangban második érseki székesegyházának, feltehetően a kalocsainak a királyi rokon, Andechs-Meráni Berthold érseksége (1207-1218) alatt meginduló építkezéséből való koragótikus keménymészkő töredékek között Óbudáról, illetve vélhetően egykor Óbuda területén állott római építmény(ek)ből származtatható faragványok is regisztrálhatók.[90] A másodlagosan felhasznált római kőfaragványok közösnek nevezhető forrása egyébként egyre inkább úgy tűnik, nem az egyetlen kapocs a két, „Dunamenti" építkezés között.

A Függelék jelöléseinek magyarázata:

A: A faragvány meghatározása.
B: Kora.
C: Kőanyaga.
D: A faragvány befoglaló, valamint jellemző méretei cm-ben megadva: m.: magasság; sz.: szélesség; h.: hosszúság; mé.: mélység/v.: vastagság; á.: átmérő; r.: sugár.
E: Lelőhely, lelőkörülmények.
F: Előkerülés dátuma és a feltáró neve
G: Archív fényképfelvételek
H: Felmérési rajz
I: Jelenlegi tárolási, őrzési hely. Korábbi kiállítások.
J: A faragvány leltári száma, egyéb jelzetek
K: Közlések
L: Katalógus szám. (Havasi K.: Az óbudai királyi utóbb királynéi vár kőfaragványainak katalógusa, [Kézirat, 2004.] nyomán)

FÜGGELÉK

1. A: *Sarokfalpillér lábazata (16. kép)*
B: 13. század első negyede
C: kemény édesvízi mészkő
D: sz.: 83 cm., mé.: 79 cm., m.: 25,5 cm., á[1].: ~17 cm., á[2].: 13,5 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz. Az ún. előcsarnok területéről került elő, in situ összefüggések nélkül. (LUX 1916. 195.)
F: MOB 1908-1909-es Lux Kálmán vezetésével ásatásából.
G: BTM KO. Fotótár, neg. ltsz. 37.; KÖH Fotótár, neg. ltsz. 28101. A Halászbástya-kőtár felvételein: KÖH Fotótár, poz. ltsz. 30336. (neg. ltsz. 119093), ill. poz. ltsz. 30299. (neg. ltsz. 119092); [Az előcsarnok maradványait nagyobb szögben ábrázoló, ismert 1908-as felvételeken (KÖH Fotótár poz. ltsz. 4709., ill. poz. ltsz. 4711.) e darab nem látható].
H: Alaprajzi összefüggéseivel: LUX 1916. 196. 6. á.; továbbá: BTM KO Rajztár, ltsz. 9645. (9395).; Plajner Borbála 2004.
I: 2002-től a BTM KO., Óbuda, volt gázgyári művelődési ház, régészeti raktár. 1932 és 1966 között a Halászbástya Kőemléktárában volt kiállítva.
J: 33.
K: LUX 1916. 194-196. és 5-6. á.; HORVÁTH 1932a. 33. sz.; HORVÁTH 1935a. 89. és III. t. 2. k.; HORVÁTH 1935b. 7. és 2. á.
L: Kat.: I-1.

2. *A: falpillérlábazat töredéke (17. kép)*
B: XIII. század első negyede
C: vörösmárvány
D: m.: 15, 5 cm., mé.: 90 cm., sz.: 99,5 cm.
E: Bp., III. Óbuda Kálvin köz.
F: Altmann Júlia ásatásából
G: Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári művelődési ház, régészeti raktár.
J: 2002. 121. 3.
M: Kat. I-2.

3. A: *Lábazattöredék* a kápolnaportál északi bélletéből, alsó réteg *(11. kép)*
B: 13. század első negyede

a vörösmárvány korai, óbudai felhasználásának emlékét képviselhetik a Szent Péternek szentelt prépostsági templom régészeti kutatása során a szentély északi oldala mellett, a sekrestyével azonosított négyzetes alaprajzú helységben feltárt vörösmárvány lapokkal burkolt padló maradványai. A megfigyelések szerint az erősen megégett vörösmárvány padló a korai falmaradványokhoz csatlakozó mészkőpadlóval azonos szinten helyezkedett el. ALTMANN-BERTALAN-KÁRPÁTI 2003. 44., 1-2., 31. kép. A prépostsági padlórészlet datálásának alsó határát a vörösmárvány bányászásának és széleskörű felhasználásának 12. század utolsó harmadába nyúló kezdetei jelentik.

[89] Kalocsával, Óbudával összefüggésben: HENSZLMANN 1876. 76.; LUX 1916. 194.; SZŐNYI 1924. 49.

[90] Ezekről és a részben ebből fakadó proveniencia-problémákról: HORVÁTH 1935a. 97.; KAMPIS 1935. 315.; MAROSI 1985. 553-554.; TAKÁCS 2000. 310-311., MAROSI 2001. 279. Aquincum kőfaragványainak 13. században alapanyagként való felhasználására további példa a bátmonostori timpanon: TORMA 1874. 135., 140-143.

C: vörösmárvány
D/a: m.: 15,5 cm., mé.: 83 cm., sz.: 72 cm.
D/b: m.: 15,5 cm., mé.: 43 cm., sz.: 48 cm.
E: Bp., III. Óbuda., Kálvin köz. Az archív felvételek (lásd: G.) tanúsága szerint előcsarnokból kelet felé nyíló portál eredeti összefüggéseiben feltárt bal oldali lábazatsorának két illeszkedő töredéke.
F: A MOB 1908–1909-ben Lux Kálmán vezetésével folyt ásatásából.
G: KÖH Fotótár, poz. ltsz. 4708.(5148); poz. ltsz. 4707.(5149); poz. ltsz. 4709.; poz. ltsz. 4711.; 24790.; poz. ltsz. 24963., valamint azonosítható a Halászbástya egykori kiállításának portál-összeállításában: KÖH Fotótár, poz. ltsz. 30299 (neg. ltsz. 119092); Tihanyi Bence 2004.
H: BTM KO. Rajztár, ltsz. 9041. (8959); Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda-gázgyári művelődési ház régészeti raktár.
J/a: 32/a. (Faragványra tévesen felfestve: 63/2)
J/b: 32/a (Faragványra tévesen felfestve: 63/3)
K: LUX 1916. 193–194., 196., 1., 6. á.; HORVÁTH 1932a. 32. sz.
L: Kat. I–3. a–b.

4. A: *Lábazattöredék* a kápolnaportál déli bélletéből, alsó réteg *(13. kép)*
B: 13. század első negyede
C: vörösmárvány
D: m.: 15,5 cm., 107,5x109 cm.
E: Bp., III. Kálvin-köz. Valószínűleg az előcsarnok területéről.
F: MOB 1908–1909-es, Lux Kálmán vezetésével folyt ásatásaiból.
G: KÖH Fotótár, poz. ltsz. 7997. és poz. ltsz. 12144., valamint azonosítható a Halászbástya egykori kiállításának portál-összeállításában: KÖH Fotótár, poz. ltsz. 30299 (neg. ltsz. 119092), poz. ltsz. 30336. (neg. ltsz. 119093); Tihanyi Bence, 2004.
H: Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda-gázgyári művelődési ház, régészeti raktár.
J: 31/a. (Faragványra tévesen felfestett szám:63/1)
K: LUX 1916. 194., 196., 6. á.; HORVÁTH 1932a. 31. sz.
L: Kat. I–4.

5. A: *Lábazattöredék* a kápolnaportál északi bélletéből, felső réteg *(12. kép)*
B: 13. század első negyede
C: vörösmárvány
D: összeillesztve: 90x81,5 cm., m.: 16 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin-köz, valószínűleg az előcsarnok területéről
F: MOB 1908/–1909-es, Lux Kálmán vezetésével folyt ásatásából.
G: KÖH Fotótár, poz. ltsz. 7997. és poz. ltsz. 12144. (1908–1909.), valamint azonosítható a Halászbástya egykori kiállításának portál-összeállításában: KÖH Fotótár, poz. ltsz. 30299 (neg. ltsz. 119092) és poz. ltsz. 30336. (neg. ltsz. 119093).; Tihanyi Bence, 2004.
H: LUX 1916. 5–6. ábra.; BTM Rajztár, ltsz. 9044/a. (8462); Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári művelődési ház., régészeti raktár.
J: 32/b. (Faragványra tévesen felfestve: 65/1.).
K: LUX 1916. 194–196. és 1., 6. á.; HORVÁTH 1932a. 32. sz.
L: Kat. I–7.

6. A: *Lábazattöredék* a kápolnaportál déli bélletéből, felső réteg *(14. kép)*
B: 13. század első negyede
C: vörösmárvány
D: m.: 17,5 cm., sz.: 84x58 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz, valószínűleg az előcsarnok területéről, vagy annak közvetlen környékéről.
F:
G: Látható a Halászbástya egykori kiállításának portál-összeállításában: KÖH Fotótár, poz. ltssz. 30299 (neg. ltsz. 119092), poz. ltsz. 30336.(neg. ltsz. 119093); Tihanyi Bence, 2004.
H: LUX 1916. 5–6. ábra.; BTM Rajztár, ltsz. 9045/a(8963); Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári mh., régészeti raktár.
J: 31/b. (Faragványra tévesen felfestve: 63/6.)
K: LUX 1916. 195–196. és 5–6. ábra.; HORVÁTH 1932a. 31.
L: Kat. I–6.

7. A: *Lábazattöredék*
B: 13. század első negyede
C: kemény édesvízi mészkő
D: m.: 13 cm; sz.: 22,3 cm; h.: 33 cm
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz, HORVÁTH, 1935/b. 4. o. szerint: *„...a kövek régi összefüggéseiből kiszakítva, körülbelül 50 méternyire találták az 1908-ban feltárt kapucsarnoktól, melynek talapzati profiljával szószerint megegyezik..."*
F: 1934-ben, Lux Kálmán és Nagy Lajos ásatásai során találták.
G: KÖH Fotótár, poz. ltsz. 19224.; Tihanyi Bence, 2004.

H: BTM Rajztár, (9393.) 9643.; Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári művelődési ház, régészeti raktár.
J: 656.
K: HORVÁTH 1935a. 21., 89–90. és XXXI. t./2. k.; HORVÁTH 1935b. 3–4., 6–7. és 1. á.; HORVÁTH 1936a. 21. és 12/b. k.; HORVÁTH 1936b.; HORVÁTH 1938. 69. és XIII. kt.; CSEMEGI 1943. 38. és 6/d. á.; GEREVICH 1971. X. t. 25. k.; ÁK., 1978. 210. Kat. 141.; 1984. Abb. 248.; MAROSI 2000. 62.; MAROSI 2001. 282. és 10. k.
L: Kat. I–8.

8. A: *Kapuzat bal oldali lábazata és alsó bélletköve (29–31. kép)*
B: 13. század első negyede
C: kemény édesvízi mészkő
D: sz.: 98 cm., mé.: 57 cm., ma.:53,3 cm. (ebből: alsó kőréteg m.: 20,5 cm., bélletkövek m.: 32,8 cm), törzsá.: 15 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz. Református templom és lelkészlak közötti területen, eredeti összefüggéseiben. Várnai Dezső feljegyzése szerint: *"Óbuda Kálvin u. 10. sz. kutatóárok"*
F: Gerevich László ásatása, 1949. június 11.
G: BTM Fotótár, ltsz. 1726. (1949. júl. 21. állapot), 1759., valamint KÖH Fotótár, neg. ltsz. 31554.
H: Várnai Dezső-hagyatéka, óbudai ásatások, KÖH MÉM Gysz.: 363/9. /29., 37., 39., 42./; KÖH Tervtár, ltsz. 10835–10836.; BTM KO. Rajztár, ltsz. 9206 (9144)., illetve rekonstruált összefüggésekkel: 10400.
I: BTM Állandó kiállítás
J: 55.32. (faragványon felfestve)
K: GEREVICH 1962. 375–378. és 319–321. k.; NAGY 1964. 152. o.43. k.; GEREVICH 1971. 22–24. k.; GEREVICH 1973. 366–367. és 186., 188. k.; MAROSI 1984. 366. 143.; ALTMANN-BERTALAN 1991. 126–127., ill. Kat. 147., 455. (J., Altmann).; MAROSI 1991. 46–47.; ALTMANN-BERTALAN 1995. 162–163.; ROSTÁS 2000. 8–11. és 4. k.
M: Kat. I–12.

9. *A: Ívbélletkő töredéke (29., 32. kép)*
B: 13. század első negyede
C: mészkő
D: h.: sz.: 30 cm., sz.: 18,5 cm., mé.: 14,5 cm
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin-köz. Református templom és lelkészlak közötti területen, eredeti összefüggéseiben feltárt portál keleti oldala előtt került elő.
F: Gerevich László ásatása, 1949. június 11.
H: Várnai Dezső felmérési rajza (1949. június) in.: Várnai Dezső-hagyatéka, óbudai ásatások, KÖH MÉM Gysz.: 363/9. /42/; Plajner Borbála, 2005.
I: BTM KO. raktára

10. A: *Lábazattöredék*
B: 13. század első negyede
C: kemény édesvízi mészkő
D: m.: 15 cm., sz.: 43 cm., mé.: 81 cm., átm.:11,5 cm
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin-köz.
F: Valószínűleg a MOB 1908–1909-es ásatása során került elő.
G: Tihanyi Bence, 2004.
H: Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári művelődési ház, régészeti raktár.
J: Faragványra felfestett jelzet: 65/3. (Méretadatok nem felelnek meg a Horváth 1932a. 65. sz. tételének
K: LUX 1916. 198., 203. 14./3. ábra.
L: Kat: I–17.

11. A: *Lábazattöredék (35. kép)*
B: 13. század első negyede
C: kemény édesvízi mészkő
D: m.: 9,2 cm., sz.: 16,5 x 13 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin-köz
F: Gerevich László 1949–1951. ásatásaiból
G: Tihanyi Bence, 2004.
H: Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári művelődési ház, régészeti raktár.
J: 53. 2057.
L: Kat. I–19.

12. A: *Oszlopgyűrű (36–37. kép)*
B: 13. század első negyede
C: kemény édesvízi mészkő
D: m.: 12,5 cm., sz.: 19 cm., mé.: 14 cm., á.:11,5 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz
F: Altmann Júlia ásatásából
G: Tihanyi Bence, 2004.
H: BTM Rajztár (szám nélkül)., valamint Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári művelődési ház, régészeti raktár.
J: 81. 421. 6. (Faragványra felfestett szám)
L: Kat.: I–20.

13. A: *Kötegelt falpillér lábazatának töredéke (37–39. kép)*
B: 13. század első negyede
C: kemény édesvízi mészkő
D: m.: 12,5 cm., sz.: 63 cm., mé.: 34 cm., r.: 28–30 cm., á.: 11,5 cm

E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz.
H: Plajner Borbála, 2005.
I: BTM KO. Úri u. 4. kőtár (2005 júniusa előtt).

14. A: *Sarokoszlopfő (26. kép)*
B: 13. század első negyede
C: kemény édesvízi mészkő
D: m.: 22,5 cm., sz.: 27x30 cm., á.:11,5 cm., fejlemez sz.:15x15 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz.
F: MOB 1908-1909-es Lux Kálmán vezetésével folyt ásatásából.
G: KÖH Fotótár, poz. ltsz. 6975., poz. ltsz. 7987.; Tihanyi Bence 2004.
H: BTM Rajztár, (9396)-Mendele Ferenc felmérési rajza 1966-ból, illetve Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári mh., régészeti raktár.
J: 39.
K: LUX 1916. 198-199., 16. á.; VU. 1916. 582. 4 k.; HORVÁTH 1932a. 39. sz.; HORVÁTH 1932b. 111.
L: Kat. II-1.

15. A: *Sarokoszlopfő (27. kép)*
B: 13. század első negyede
C: kemény édesvízi mészkő
D: sz.: ~43 cm., mé.: 34,5 cm., m.: 23 cm., csatlakozó törzsátm.: 12-12,5 cm., nyakgyűrű m.: 3,5 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin-köz. 2004. október 21-én a református templom északi oldala mellett, a virágágyásban találtuk.
F: 2004. október 21. (Havasi K.)
H: Plajner Borbála, 2005.
I: Óbuda, református lelkészlak pincéje.
L: Kat. II-2.

16. A: *Sarokoszlopfő (28. kép)*
B: 13. század első negyede
C: kemény édesvízi mészkő
D: m.: 16,5 cm., sz.: 35,5 cm., mé.: 25 cm., törzsá.:12-13 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin-köz., 2004. október 22-én a református templom északi oldala melletti virágágyás terméskövei közül emeltük ki.
F: 2004. október 22. (Havasi K.)
H: Plajner Borbála, 2005.
I: Óbuda, református lelkészlak pincéje.
L: Kat. II-3.

17. A: *Oszlopfő töredéke*
B: 13. század első negyede
C: kemény édesvízi mészkő
D: m.: 16 cm., sz.: 33,5 cm., mé.: 20,5 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz., 2004 október 22-én a református templom északi oldala melletti virágágyás terméskövei közül emeltük ki.
F: 2004. október 22., Havasi K.
H: Plajner Borbála, 2005.
I: Óbuda, református lelkészlak pincéje.
L: Kat. II-5.

18. A: *Oszlopfő töredéke (23. kép)*
B: 13. század első negyede
C: kemény édesvízi mészkő
D: sz.: 32,5 cm., ma.: 20,5 cm., m.: 21 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz, valószínűleg az előcsarnok területéről.
F: MOB 1908/1909-es, Lux Kálmán vezetésével folyt ásatásából.
G: KÖH Fotótár, poz. ltsz. 8016., poz. ltsz. 7987., poz. ltsz. 6975., poz. ltsz. 4707., poz. ltsz. 4708. (neg. ltsz. 10342.), poz. ltsz. 4711., poz. ltsz. 24970.; Tihanyi Bence, 2004.
H: Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári művelődési ház, régészeti raktár.
J: 30.
K: LUX 1916. 193., 195., 199. és 1., 4. á.; VU. 1916. 582. 1. k.; HORVÁTH 1932a. 30. sz.
L: Kat. II-4.

19. A: *Fejezettöredék (24. kép)*
B: 13. század első negyede
C: kemény édesvízi mészkő
D: m.: 9,2 cm., sz.: 18,8 x13 cm., fejlemez m.: 2,2 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz.
G: Tihanyi Bence, 2004.
H: Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári művelődési ház, régészeti raktár.
J: 2002. 121. 1.
L: Kat. II-6.

20. A: *Fejezetzóna (18-19. kép)*
B: 13. század első negyete
C: kemény édesvízi mészkő
D: sz.: ~ 136 cm., ma.: 38 cm., mé.: ~ 43 cm.
E: Bp., XII., Béla király út 2. szám alatti ún. Váraskút forrásházának keleti falába volt befoglalva: KÖH Fotótár, poz. ltsz. 9816.
F: Kuzsinszky Bálint kezdeményezésére 1927-ben bontották ki a forrásház falából, ekkor került a Székesfővárosi Múzeumba.
G: BTM KO. Fotótár, neg. ltsz. 142.; KÖH Fotótár, poz. ltsz. 9816. és neg. ltsz. 28211.; Halászbástya kiállításról készült képek közül: KÖH Fotótár, poz. ltsz. 30299., 30336.; BTM

KO. Fotótár, neg. ltsz. 20410-20411.; BTM KM. Fényképgyűjtemény, F.69.2848.
H: Dr. Arányi Lajos hagyatéka: KÖH Tervtár, ltsz. 11349. illetve 11348. Leírásuk: GERECZE 1905. 317. o. (MOB Rajztár 85-86. sz.).
I: BTM, állandó kiállítás
J: Faragványra felfestve: 17. (Halászbástya Kőemléktár-béli száma); korábbi, Székesfővárosi Múzeumban kapott leltári száma: 14871.
K: SZENDREI 1902. 384.; DIVALD 1903. 88. és 34. k.; ÉBER 1904. 58. és 4. k.; GERECZE 1905. 317. 85-86. sz.; PETRIK 1911. 9. 21., 1-2. á.; SZABÓ 1913. 276.; LECHNER 1922. 4., 8-9.; SZŐNYI 1924. 49., 57. 76-77. k.; DIVALD 1927. 61.; SIKLÓSSY 1929. 12-13. k. és 15.; HORVÁTH 1932a. 17. sz.; HORVÁTH 1932b. 97., 106., 111.; HORVÁTH 1935a. 14.; HORVÁTH 1938. 70. és XVII. képtábla; GARÁDY 1938. 245., 1-2. k.; GARÁDY 1943. 406-407. és 5. k.; GEREVICH 1962. 375., 379. és 322. k.; MMT VI. Budapest Műemlékei 2. 1962. 530-533. és 523. k.; NAGY 1964. 150.; GEREVICH 1971. 23. X/25.; GEREVICH 1973. 367-368. és 187. k.; ALTMANN-BERTALAN 1991. 126-127., ill. Kat. 148. 455. (J. Altmann); ROSTÁS 2000. 9.
L: Kat. II-10.

21. A: *Konzoltöredék (22. kép)*
B: 13. század első negyede
C: kemény édesvizi mészkő
D: m.: 19,5 cm., sz.: 17,5 cm., mé.: 9,5 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz. 13-14. szelvény
F: Altmann Júlia ásatásából
H: BTM KO. Rajztár, ltsz. 16., 488 (Héjjas Pál munkája, 1980-as évek)
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári művelődési ház, régészeti raktár.
J: 81. 421. 5.
K: ALTMANN 1984. 431., 437. és 12. kép
L: Kat. II-11.

22. A: *Ívsoros párkány sarokdarabja (25. kép)*
B: 13. század első negyede
C: mészkő
D: m.: 25,5 cm., sz.: 39 cm., mé.: 21 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz. 14. szelvény.
F: Altmann Júlia ásatásából
G: Tihanyi Bence, 2004.
H: BTM Rajztár, ltsz. 235., Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári művelődési ház, régészeti raktár.
J: 81. 421. 3.
K: ALTMANN 1984. 431., 4. sz. és 437., 10. k.
L: Kat. II-16.

23. A: Spirálisan kannelúrázott *törzstöredék (4. kép)*
B: 15. század (?)
C: vörösmárvány
D: m.: 24,7 cm., átm.: 11 cm.
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz. 14/a szelvény.
F: Altmann Julianna ásatásából
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári művelődési ház, régészeti raktár.
J: 2002. 121. 118.

24. A: Keresztosztós *nyílás szárkövének töredéke (5. kép)*
B: 15. század vége - 16. század eleje
C: márga
D: sz.:44 cm., m.: 26,6 cm., v.: 6,3 cm
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz.
F: Altmann Júlia ásatásából
G: Tihanyi Bence, 2004.
H: Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári művelődési ház, régészeti raktár.
J: 2002. 121. 56/a-b.
L: Kat. VI-15.

25. A: Kímatagos keretű *fonatdíszes töredék (3. kép)*
B: 15. század vége - 16. század eleje
C: égetett agyag
D: m.: 13 cm., sz.: 12,3 cm., v.: 6,3 cm
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz. 18/b. szelvény.
F: 1980. augusztus 5., Altmann Júlia ásatása
G: Tihanyi Bence, 2004.
H: Plajner Borbála, 2004
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári mh., régészeti raktár.
J: 2002. 121. 70.
L: Kat. VII-4.

26. A: *Oszlopfő*
B: római
C: kemény édesvízi mészkő
D: m.: 24 cm; sz.: 26,5 cm; mé.: 13 cm; á.:~15-16,5
E: Bp., III. Óbuda, Kálvin köz, Csemegi József feljegyzése szerint (1943/a. 38. o.) a keleti várfalhoz csatlakozó D. jelű falból, másodlagos beépítésből.
F: A Nagy Lajos és Lux Kálmán 1934-35-ös ásatásából.
G: Tihanyi Bence, 2004.
H: Plajner Borbála, 2004.
I: BTM KO., Óbuda, volt gázgyári művelődési ház, régészeti raktár.
J: 39. (Halászbástya kőtár katalógusa nyomán utólag kiadott téves jelzet vö.:)
K: CSEMEGI 1943a. 38. 6/b. ábra; ÁK 1978. Kat. 140., 209-210.
L: Kat. VIII-4.

IRODALOMJEGYZÉK

ALTMANN 1976 — ALTMANN Júlia: Újabb Kutatások az óbudai királyi illetve királynéi vár területén. BudRég 24/1-2. (1976), p. 249-252; 64-66.

ALTMANN 1982 — ALTMANN, Júlia: Neueste Forschungen der Burg Königin in Óbuda, ActaArchHung 34. (1982), p. 221-232.

ALTMANN 1984 — ALTMANN Júlia: Románkori kőemlékek az óbudai várból I.. BudRég 25. (1984), p. 431-437.

ALTMANN-BERTALAN 1991 — ALTMANN, Júlia - BERTALAN, Herta: Óbuda vom 11. bis 13. Jahrhundert/Óbuda im Spätmittelalter. In.: Braunschweig 1991. p. 113-131.;185-200.

ALTMANN-BERTALAN 1995 — ALTMANN Júlia - BERTALAN Vilmosné: A középkori Óbuda. In.: Óbuda évszázadai. Szerk.: Kiss Csongor, Mocsy Ferenc. Bp., 1995. p. 139-199.

ALTMANN-BERTALAN-KÁRPÁTI 2003 — ALTMANN Júlia - BERTALAN Vilmosné - KÁRPÁTI Zoltán: A budai (óbudai) társaskáptalan Péter temploma. BudRég 27. (2003), p. 39-62.

ARÁNYI 1881 — ARÁNYI Lajos: A pilisi járásban föllelt nevezetes régiségek. (Emléképületek, romok, római föliratos kövek.). ArchÉrt. 1. (1881.), p. XX-XXVII.

ÁK 1978 — Árpád-kori kőfaragványok. Katalógus. Szerk.: Tóth Melinda, Marosi Ernő. Székesfehérvár, 1978.

BALOGH 1966 — BALOGH Jolán: A művészet Mátyás-király udvarában. 1-2. Bp., 1966.

BALOGH 1975 — BALOGH Jolán: Die Anfänge der Renaissance in Ungarn. In: Matthias Corvinus und die Kunst. Graz, 1975.

BÁRTFAI SZABÓ 1935 — BÁRTFAI SZABÓ László: Óbuda egyházi intézményei a középkorban. Bp., 1935.

BERTALAN 1976 — BERTALAN Vilmosné: A középkori óbudai ásatások. 1850-1975. BudRég. 24/1. (1976), p. 31-42.

BERTALAN 1982 — BERTALAN Vilmosné: Óbuda Nagy Lajos és Erzsébet királyné korában. In: Művészet I. Lajos király korában. 1342-1382. Szerk.: Marosi Ernő, Tóth Melinda, Varga Lívia. Bp., 1982. p. 205-217.

BÉKEFI 1900 — BÉKEFI Remig: III. Béla és a magyar nemzet művelődése. In: III. Béla magyar király emlékezete. Szerk.: Forster Gyula. Bp., 1900. p. 115-144.

BRAUNSCHWEIG 1991 — Budapest im Mittelalter. Hrsg. Gerd Biegel. BRAUNSCHWEIG, 1991.

BOGYAY 1944a — BOGYAY Tamás: A jáki apátsági templom és a Szent Jakab kápolna. Szombathely, 1944.

BOGYAY 1944b — BOGYAY Tamás: Tíz év középkori ásatásainak művészettörténeti eredményei Századok 78. (1944), p. 1-3.; 489-509.

CSEMEGI 1939 — CSEMEGI József: Adalékok Budapest művészetének történetéhez, Történetírás 3. (1939. febr.), p. 75-88.

CSEMEGI 1943a — CSEMEGI József: Hol állott egykor az óbudai királyi vár? MMÉEK 77/5. (1943), p. 34-44.

CSEMEGI 1943b — CSEMEGI József: Az óbudai amfiteátrum ásatása alkalmával előkerült középkori faragványok. MMÉEK 77/16. (1943), p. 124-125.

DIVALD 1903 — DIVALD Kornél: Budapest művészete a török hódoltság előtt. Bp., [1903].

ENTZ 1966 — ENTZ, Géza: Les pierres sculptées de la cathédrale de Kalocsa = A kalocsai székesegyház faragványai. BMH 28. (1966), p. 31-56.; 134-144.

ÉBER 1904 — ÉBER László: Középkori és renaissance emlékek Budapest területéről. BudRég 8. (1904), p. 51-84.

FEJÉR 1844 — FEJÉR Georgius: Codex Diplomaticus Hungariae. X/6. Buda, 1844.

GARÁDY 1930 — GARÁDY Sándor: Egy budai polgár feljegyzései. Historia 3. évf. (1930) 4-6. sz., p. 115-133.

GARÁDY 1938 — GARÁDY Sándor: Buda középkori és újkori vízművei, különös tekin-

tettel a Svábhegy-városkút kutatására (sajtó alá rendezte: Gyuricza Anna). BudRég 32. (1998), p. 245–265.

GARÁDY 1937 — GARÁDY Sándor: Az óbudai Fehéregyháza. Történetírás 1. (1937), p. 248–270.

Garády 1939 — GARÁDY Sándor: A budai (óbudai) káptalan alapítása. TBM 7. (1939), p. 70–91.

GARÁDY 1943 — GARÁDY Sándor: Budapest székesfőváros területén végzett középkori ásatások összefoglaló ismertetése. (1931–1941). BudRég 13. (1943), p. 401–438.

GÁRDONYI 1937 — GÁRDONYI Albert: Az óbudai Fejéregyház problémája. Történetírás 1. (1937), p. 3–23.

GÁRDONYI 1945 — GÁRDONYI Albert: Óbuda és környéke a középkorban. TBM 14. (1945), p. 573–588.

GERECZE 1905 — GERECZE Péter: A Műemlékek Országos Bizottsága Rajztárának jegyzéke. In: Magyarország Műemlékei 1. szerk. Forster Gyula. Bp., 1905. 317. 85–86. sz.

GEREVICH 1938 — GEREVICH Tibor: Magyarország románkori emlékei. Bp., 1938.

GEREVICH 1962 — GEREVICH László: Az óbudai királynéi vár maradványai a Kálvin közben. MMT. VI/II. Bp., 1962. p. 372–382.

GEREVICH 1971 — GEREVICH László: The Royal Castle at Óbuda. In.: The Art of Buda and Pest in the Middle Ages. Bp., 1971. p. 20–24.

GEREVICH 1973a — GEREVICH László: Budapest művészete az Árpád-korban. In: Budapest története 1. Bp., 1973. p. 351–401.

GEREVICH 1973b — GEREVICH László: Budapest művészete a későbbi középkorban a mohácsi vészig. (A XIV. században ujjáépülő város művészete). In: Budapest története 2. Bp., 1973. p. 243–334. (243–267)

GEREVICH 1977 — GEREVICH, László: Pilis Abbey a Cultural Center, ActaArchHung 29. (1977), p. 155–198.

GEREVICH 1984 — GEREVICH, László: A pilisi ciszterci apátság. Szentendre, 1984.

GEREVICH 1985 — GEREVICH, László: Ergebnisse der Ausgrabungen in der Zisterzienserabtei Pilis. ActaArchHung 37. (1985), p. 111–152.

GÖMÖRI HAVAS 1891 — GÖMÖRI HAVAS Sándor: Budapest múltja és a királyi várak Ó-Budán. BudRég 3. (1891), p. 5–46.

HOLL 2000 — HOLL, Imre: Funde aus dem Zisterzienserkloster von Pilis. VAH 11. Bp., 2000.

HORVÁTH 1932a — HORVÁTH Henrik: A Fővárosi Múzeum kőemléktárának leíró lajstroma. Bp., 1932.

HORVÁTH 1932b — HORVÁTH Henrik: A Székesfővárosi Múzeum középkori lapidáriuma a Halászbástyán. Magyar Művészet 8. (1932), p. 89–128.

HORVÁTH 1932c — HORVÁTH Henrik: A középkori Pest-Budának helyszínen maradt emlékei. I. Magyar Művészet 8. (1932), p. 288–311.

HORVÁTH 1935a — HORVÁTH Henrik: Budai kőfaragók és kőfaragójelek. Bp., 1935.

HORVÁTH 1935b — HORVÁTH Henrik: Pannóniai antik elemek továbbélése román épületplasztikánkban. Pécs, 1935.

HORVÁTH 1936a — HORVÁTH Henrik: A magyar szobrászat kezdetei. Pécs, 1936.

HORVÁTH 1936b — HORVÁTH, Heinrich: Zum Weiterleben der pannonischen Antike in der Spätromanischen Bauplastik Ungarns. UJb. 16. (1936), p. 4–9.

HORVÁTH 1938 — HORVÁTH Henrik: Budapest művészeti emlékei. In: Magyarország művészeti emlékei 2. Bp., 1938.

KAMPIS 1935 — KAMPIS Antal: Horváth Henrik: Budai kőfaragók és kőfaragójelek. Magyar Művészet IV. 10. (1935), p. 313–315.

KOZÁK 1993 — MEZŐSINÉ KOZÁK Éva: A vértesszentkereszti apátság. Bp., 1993.

KUMOROVITZ 1966 — KUMOROVITZ L. Bernát: Idősb Erzsébet királyné építkezéseinek történetéhez. TBM 17. (1966), p. 9–25.

KUMOROVITZ 1971	KUMOROVITZ L. Bernát: Buda (és Pest) „fővárossá" alakulásának kezdetei. TBM 18. (1971), p. 7–53.
KUMOROVITZ 1972	KUMOROVITZ L. Bernát: Adatok Budapest főváros Árpád-kori történetéhez. TBM 19. (1972), p. 7–35.
LECHNER 1922	LECHNER Jenő: A régi Pest és Buda. Bp., 1922.
LEVÁRDY 1970	LEVÁRDY Ferenc: A litéri román kapuzat. MMv 5. (1967–1968), p. 269–282.
LŐVEI 1992	LŐVEI Pál: Tömött vörös mészkő – „vörös márvány" – a középkori magyarországi művészetben, ArsHung 20. (1992), p. 3–28.
LŐVEI 1996	LŐVEI Pál: A zsámbéki rom műemléki védelmének története. MMv 10. (1996), p. 39–58.
LŐVEI 2001	LŐVEI Pál: „Virtus, es, marmor, scripta" Red Marble and Bronze Letters. ActaHAHung 42. (2001), p. 39–55.
LUX 1916	LUX Kálmán: Árpádkori építészeti maradványok Óbudán. MMÉEK. L/28. sz. (1916. VII. 9) 193–202. és L/29. sz. 2002–205.
MAROSI 1971	MAROSI Ernő: Einige stilistische Probleme der Inkrustrationen von Gran. ActaHAHung 17. (1971), p. 171–229.
MAROSI 1972	MAROSI Ernő: Egy gótikus Madonna Somogyvárról és a Szent Egyed apátság kerengője. MűÉ 21. (1972). 2. szám, p. 93–102.
MAROSI 1979	MAROSI, Ernő: Stilrichtungen zwischen 1220–1230. in der Bauskulptur. In.: Forschungsfragen der Steinskulptur der Arpadenzeit in Ungarn. (Akten der Pannonia Konferenzen 3.) Székesfehérvár, 1979. p. 71–77.
MAROSI 1984	MAROSI, Ernő: Die Anfänge der Gotik in Ungarn. In: Esztergom in der Kunst des 12–13 Jahrhunderts. Bp., 1984.
MAROSI 1985	MAROSI, Ernő: A pilisi monostor szerepe a XIII. századi magyarországi művészetben. StComit 17. (1985), p. 551–561.
MAROSI 1991	MAROSI, Ernő: Mittelalterliche Kunst aus Buda und Pest. In.: Braunschweig 1991. p. 43–70.
MAROSI 2000	MAROSI Ernő: A második kalocsai székesegyház néhány művészettörténeti kérdése. In.: Kalocsa történetéből. Szerk.: Koszta László, Kalocsa, 2000. p. 51–68.
MAROSI 2001	MAROSI Ernő: Historizmus az 1200 körüli művészetben Magyarországon. In.: Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián. 2001. Társadalomtudományok. Bp., 2005. p. 269–298.
MES I.	Monumenta Ecclesiae Strigoniensis 1. Ed.: Knauz, Ferdinandus. Strigonii, 1874.
MÉSZÁROS 1886.	MÉSZÁROS Sámuel: Az óbudai ev. Református anyaegyház száz éves története. Bp., 1886.
MMT VI/II.	Magyarország Műemléki Topográfiája 6. Budapest műemlékei 2. szerk. Pogány Frigyes. Bp., 1962.
MRT 5.	Magyarország régészeti topográfiája. 5. Komárom megye régészeti topográfiája. Esztergom és a Dorogi járás. Szerk. Horváth István, H. Kelemen Márta, Torma István. Bp., 1979.
MoMűv 1300–1470. k.	Magyarországi művészet. 1300–1470 körül 1–2. Szerk. Marosi Ernő. Bp., 1987.
NAGY 1964	NAGY Emese: A középkori Buda és Pest építészetének technikai és szervezeti kérdései 1. BudRég 21. (1964), p. 133–187.
PANNONIA REGIA	Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Szerk. Mikó Árpád, Takács Imre. Bp., 1994.
PETRIK 1911	PETRIK Albert: A régi Buda-Pest építőművészete 2. Bp., 1911.
PINTÉR-SZAKMÁRY et al 2001	PINTÉR Farkas – SZAKMÁRY György – LŐVEI Pál –TÓTH Mária – DEMÉNY Attila: „Vörös márvány" faragványok nyersanyaglelőhelyeinek kutatása. Műemlékvédelmi Szemle 11. (2001), p. 53–70.
RADNAI 1979	RADNAI Lóránt: A budai Városkút. In: Budapest 1979. 3. szám, p. 40–41.

ROSTÁS 2000	ROSTÁS Tibor: Udvari műveszet Magyarországon a 13. század második negyedében és közepén, avagy a Gizella-kápolna hazai kapcsolatrendszere. Műemlékvédelmi Szemle 10. (2000), p. 5-52.
RUPP 1868	RUPP Jakab: Buda-Pest és környékének helyrajzi története. Pest, 1868.
SALAMON 1885	SALAMON Ferenc: Budapest története 1-2. Bp., 1885.
SAUERLÄNDER 1970	SAUERLÄNDER, Willibald: Gotische Skulptur in Frankreich 1140-1270. München, 1970.
SAUERLÄNDER 1990	SAUERLÄNDER, Willibald: Das Jahrhundert der Grossen Kathedralen 1140-1260. München, 1990.
SIKLÓSSY 1929	SIKLÓSSY László: Svábhegy. Bp., 1929.
ŚNIEŻYŃSKA-STOLOT 1974	ŚNIEŻYŃSKA-STOLOT, E.: Queen Elisabeth as a Patron of Architecture. ActaHAHung 20. (1974), p. 13-36.
SZABÓ 1913	SZABÓ László: Az Árpád-kori magyar építőművészet. Bp., 1913.
SZENDREI 1902	SZENDREI János: Román építészeti emlék a Svábhegyen ArchÉrt 22. (1902), p. 384.
SZŐNYI 1924	SZŐNYI Ottó: A román stíluskorszak és a Szent Margit sziget műemlékei. In: Budapest műemlékei. Szerk.: Lechner Jenő. Bp., 1924. p. 47-64.
TAKÁCS 1992	TAKÁCS Imre: Egy 13. századi kút töredékei a pilisi ciszterci monostorból. MűÉ 41. (1992), p. 1-18.
TAKÁCS 1994	TAKÁCS Imre: Gertrudis királyné síremléke. In: PANNONIA REGIA p. 248-255.
TAKÁCS 2000	TAKÁCS Imre: Egy eltűnt katedrális nyomában. Újabb töredékek a 13. századi kalocsai székesegyházból. In: A középkori Dél-Alföld és Szer. Szerk. Kollár Tibor. Szeged, 2000. p. 305-335.
TAKÁCS 1993	TAKÁCS Miklós: Az oroszlánosi monostor oroszlánja. ArchÉrt 120. (1993), p. 47-61.
TORMA 1874	TORMA Károly: Adalék Sarmizegetusa és Aquincum feliratahoz. ArchÉrt. 8. köt. 7. sz. (1874), p. 135-144.
VÉGH 2003	K. VÉGH Katalin: A Budapesti Történeti Múzeum az alapítástól az ezredfordulóig. In: MHB 11. Bp., 2003.
VÉGH 1998	VÉGH András: A budai királyi palota középkori idomtégla töredékei. In: Lapidarium Hungaricum 4. Szerk. Horler Miklós, Feld István. Bp., 1998.
VIRÁGH	VIRÁGH Antal: „Ahogy én láttam". Visszaemlékezés a Fővárosi Múzeum (ma Budapesti Történeti Múzeum) megalakulására, fejlődésére és nagyra növésére. Kézirat. 1979-1981. BTM KO. Adattár, M. 223-81.
VIOLLET-LE-DUC 1867	VIOLLET-LE-DUC, Eugèn Emmanuel: Dictionnaire raisonné l' architecture française du XIe au XVIe siècle. Tom. 2. Paris, 1867.
VU. 1916	Az óbudai bazilika maradványai. Vasárnapi Újság 63. évf. 37. sz. (1916), p. 582.
VUKOV 1975	VUKOV Konstantin: A Városkút forrásházának helyreállítása. Műemlékvédelem 19. (1975), p. 151-152.

STEINDENKMÄLER DER KÖNIGLICHEN BURG VON ÓBUDA

Forschungsbericht, 2004

Die Studie soll skizzenhaft die bisherigen Ergebnisse der kunsthistorischen Bearbeitung einer der reichsten Fragmentsammlungen des Budapester Historischen Museums, d.h. der der Schnitzwerke der Burg von Óbuda präsentieren. Die Bearbeitung läuft im Zusammenhang mit der Katalogisierung der Steinstücke. Es werden hier auch weitere Fragen und Probleme der Forschung erörtert.

Das Gebäudefragment in der Kálvin-Gasse (Kálvin köz), das durch den Konsens der Geschichtswissenschaft, der archäologischen sowie der kunsthistorischen Forschungen heute als „die Burg des Königs, später die der Königin in Óbuda" bezeichnet wird, wurde nach der Erschließung etwa noch drei Jehrzehnte lang als das der Óbudaer Hl.-Petrus-Propstei aus dem 11. Jh bezeichnet. Die Grundlage dieser Theorie (vor allem mit dem Namen Kálmán Lux verbunden) bildete neben den zeitgenössischen historischen Kenntnissen über die Topographie von Óbuda vor allem die systematische Anordnung der freigelegten Gebäudefragmente. Lux publizierte im Jahre 1916 seine Theorie. Er meinte, dass die marmorbedeckte, angeblich mit Rippengewölbe überdachte Vorhalle mit einem Portal aus rotem Marmor mit Öffnung nach Osten soll als Porticus der geräumigen Kirche gedient haben. Nordöstlich davon die Überresten des Nord-Süd-Gebäudeflügels, der später mit einem witeren Teil poligonalen Grundrisses erweitert worden war, wurde als ein Teil des *qvadrums* identifiziert. Hier soll das Kapitel von Óbuda tätig gewesen sein. Dieses Bild hat sich durch die Ausgrabungen in der Kálvin Strasse und am Hauptplatz (Kálvin utca, Fő tér) in der Mitte der 1930-er Jahre geändert haben. Die archäologischen Arbeiten zwischen 1934-35 haben nicht nur zur Entdeckung neuer Fragmente geführt, die sich dann in einem weiteren Kontext untersuchen lassen. Sie haben gleich auch neue Argumente ans Tagelicht gebracht, die dazu dienen, dass die Überreste als die der königlichen Residenz identifiziert werden können. Den wichtigsten Teil des bearbeiteten Materials aus dem ersten Viertel des 13. Jahrhunderts bilden die frühgotischen Schnitzwerke. Ihre erste Katalogisierung verdanken wir Henrik Horváth (1888-1941). Er hat das *Lapidarium* auf der Fischerbastei geordnet und 1932 einen Katalog herausgegeben - u.a. auch über die Steinmetze von Óbuda. Die Sammlung selbst hat im zweiten Weltkrieg große Schäden erlitten, sie wurde später endgültig geräumt.

Ein Teil der Schnitzwerke von den archäologischen Arbeiten in der Kálvin Gasse (Kálvin köz) - etliche provinziale römische Stücke - repräsentieren nicht unbedingt die mittelalterliche Burg. Sie machen uns höchstens wiederholt auf den besonderen archäologischen Kontext des Gebietes aufmerksam, nämlich dass er mit Fragmenten aus dem Altertum umwoben ist. Die frühesten mittelalterlichen Überreste gehören zum Gebäude aus dem 13. Jh, sie liegen direkt auf der römischen Bauschicht.

Unter den ältesten Fragmenten der königlichen Burg, d.h.denen aus dem 13. Jh. gibt es mehrere, die durch das Neumetzen und Wiederverwendung römischer Steine entstanden sind. So z.B. auf dem Sockel des südöstlichen Pilasters in der sogenannten Vorhalle, weiter auf dem des westlichen Portals des Hofes, oder auf der Rückseite einer Bogenleibung erscheinen römische Ornamente, bzw. Gliederungen. Deshalb sind im Katalog auch solche Steinbruchstücke aufgezählt, die im 13. Jh. nicht neugemetzt worden sind (Statuen, kleinere Kapitelle und Sockel). Rein theoretisch bleibt für uns die Frage, ob diese zu dem römischen Gebäude an der Stelle der königlichen Burg gehören, oder ob sie nur diejenigen Steinstücke sind, die man als Baumaterial benutzt hat, und die bei der Bauarbeit am Anfang des 13. Jahrhunderts vor Ort gefunden, bzw. von den antiken Überresten der Umgebung an diese Stelle geliefert worden sind. Sollen wir eventuell mit der Möglichkeit rechnen, dass sie in die Architektur des 13. Jahrhunderts als Spolium eingefügt sind? Dabei sei an die kleinen Kapitelle mit Ornamentik gedacht: obwohl die Zahl dieser sehr gering ist, und obwohl sie sich sogar auch stilarisch eindeutig absondern lassen, sind sie verwirrender Weise doch mit den selben Maßangaben zu charakterisieren, wie einige andere frühgotische Exemplare. Es gibt noch weitere problematische Schnitzwerke, die in der kunsthistorischen Forschung des Themas sowohl als römische, als auch als frühgotische Stücke bezeichnet sind.

König Ludwig der Große hat im Jahre 1343 die Burg von Óbuda seiner Mutter geschenkt, von nun an galt sie als Residenz der jeweiligen ungarischen Königin.

Kronologisch der letzte Absatz der Beschreibung der Schnitzereisammlung der Burg ist mangelhaft. Das ist die Periode von 1343 bis zum Anfang des 14. Jahrhunderts. Es mag daran liegen, dass die späteren, gotischen und Renaissance-Fragmente in

den Lapidarien zwar zahlenmäßig mit denen aus dem 13. Jh. überseinstimmen, sie sind aber leider viel mehr fragmentarisch. Es sind glücklicher Weise zeitgenössische historische Quellen über die Bauarbeiten erhaltengeblieben, aber wir haben immer noch wenig gut analysierbare, stilkrirtisch relevante Anhaltspunkte, mit deren Hilfe die Bruchstücke genauer datiert werden könnten. Man darf auf Grund der erhaltenen Fragmente und Quellen neben der aktiven Bautätigkeit in der Mitte des 14. Jahrhunderts (Schlosskapelle und Erweiterung des östlichen Burgflügels) auch zur Zeit von Sigismund (das erste Viertel der 1400-er Jahre, unter Borbála Cillei) und im späten 15. Jh. (unter Erzsébet Szilágyi und vielleicht auch z.Z. von Königin Beatrix) mit weiteren kleineren Arbeiten rechnen.

Der zweite Teil der Studie untersucht die Baufragmente und Schnitzwerke der Burg von Óbuda, die im Laufe des 13. Jahrhunderts auch als Residenz der ungarischen Könige galt. Den mittleren Teil des Nordflügels im quadratisch gelegten Gebäudekomplex nimmt ein massives, viereckiges Bauwerk mit dicken Wänden ein. Es soll innerhalb des Komplex als Turm erschienen und gleichzeitig als Vorhalle der Burg gedient haben. An der nördlichen Wand öffnete ein Leibungsportal, der Boden im Innenraum ist mit rotem Marmor, die Wände sind mit Polichrom (mit rotem Marmor und weißem Kalkstein) bedeckt. Die zusammengesetzt gegliederten Pilaster deuten auf ein Rippengewölbe. Auf der östlichen Seite sind die Überreste des Portals der Burgkapelle zum Vorschein gekommen- teilweise auch heute noch in situ. Die Sockelzone mit Leibung ist aus rotem Marmor gefertigt. Weitere Überreste von dem Portal sind uns von dem Hof im östlichen und westlichen Burgflügel bekannt. Wir können in dem Komplex aus dem 13. Jh. grundsätzlich zwei Stilschichten unterscheiden.

Die Datierung der Schnitzwerke von Óbuda ist immer eine ziemlich offene Frage gewesen. Die Ornamentik der Kapitelle zeigt eine gewisse Verwandtschaft teils mit den Fragmenten der II. Kathedrale von Kalocsa, der Zisterzienser Abtei in Pilisszentkereszt und der Benediktiner Abtei in Vértesszentkereszt (etwa um 1200, bzw.die ersten Jahrzehnte des 13. Jahrhunderts). Teils aber scheinen die Fragmente der *pilier cantonné,* die zur inneren Gliederung des Westflügels diente, sowie die des Portals im Ostflügel verwandt mit denen der Propsteikirche des Protomartyren Hl. Stephan (1210-er, evtl. Anfang der 1220-er Jahre) zu sein. Gleichzeitig treffen wir hier wohl das erste Mal in der mittelaterlichen Kunst Ungarns auch die weit verbreiteten Ornamente und Type der ungarischen und nieder-österreichischen Spätromanik, und zwar auf den Fragmenten des Westflügels und des Nordportals der Vorhalle, auf einigen Säulenköpfen. Es ist immerhin fraglich, ob diese Stilschichten das chronologische Nacheinander oder Zusammenleben bezeugen? Weitere kunsthistorische Untersuchungen sollen noch die gegenseitige Beziehung der Stilschichten, ihre Stelle in der Rezeption der ungarischen Frühgotik, weiters ihre Rolle in der Architektur und Zierplastik der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts differenzieren.

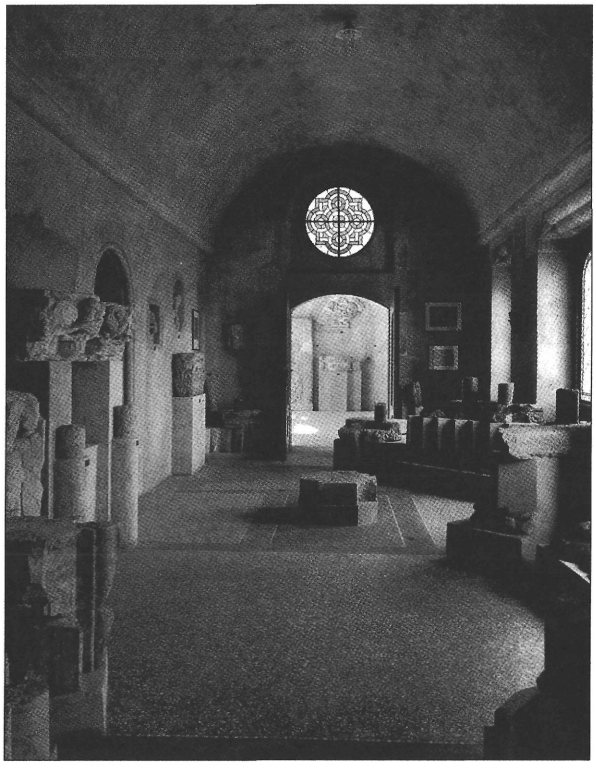

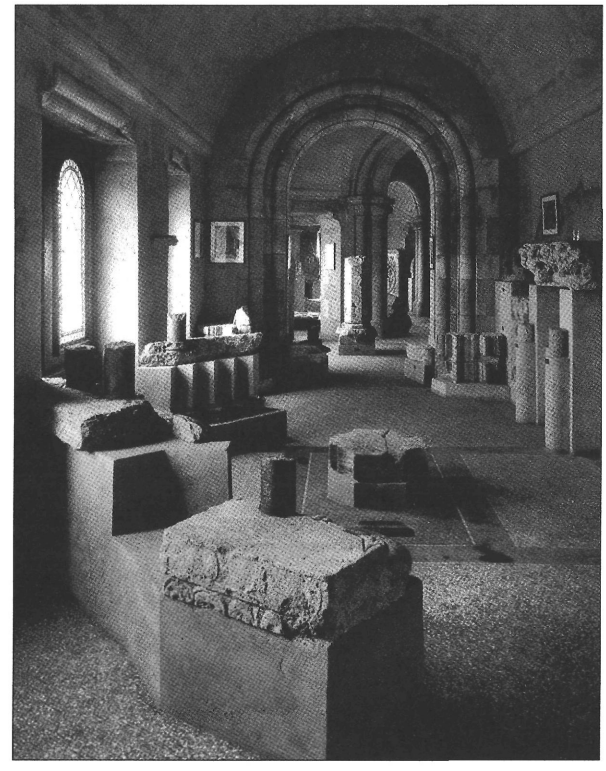

1. a–b. kép. A Halászbástya Kőemléktára az óbudai faragványokkal. 1930–as évek eleje. (KÖH Fotótár, poz. ltsz. 30299. és 30336.)

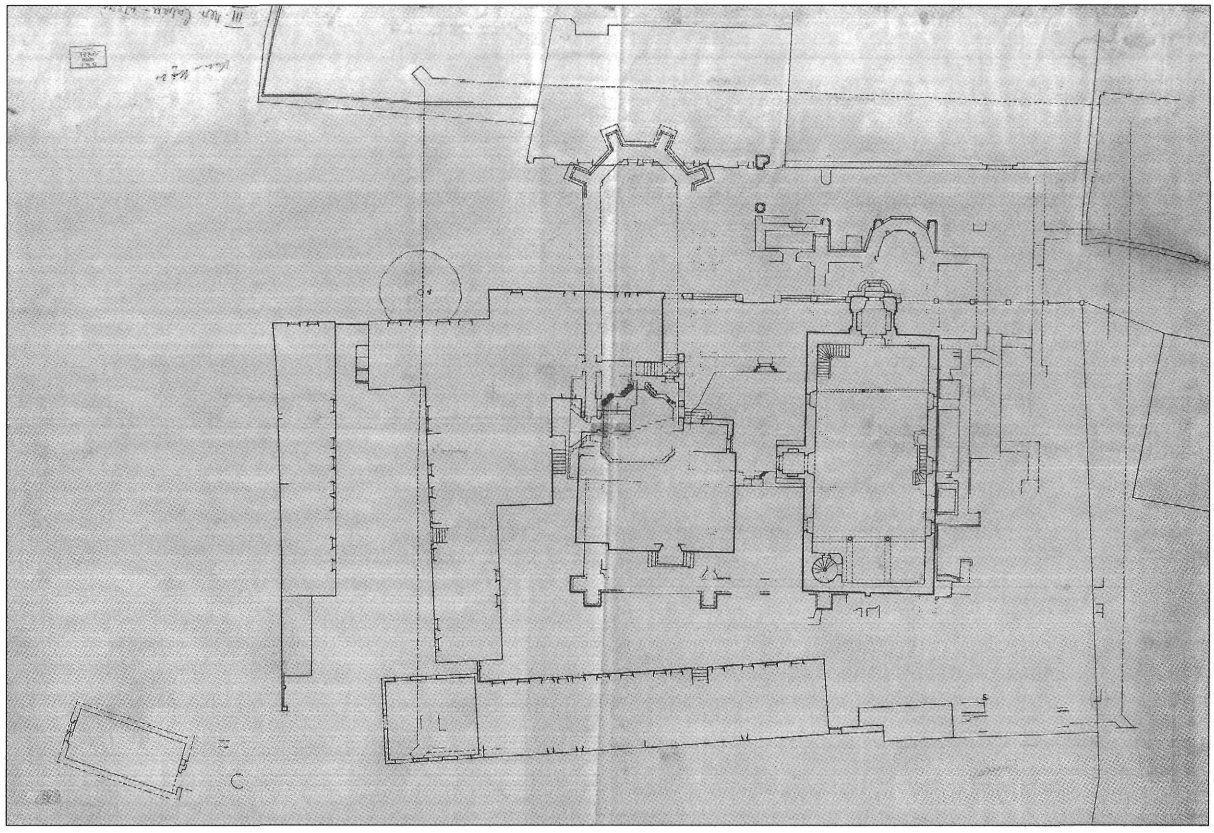

2. kép.A Kálvin közben feltárt maradványok és újkori épületek összesített alaprajza. (Várnai Dezső rajza 1949–1951. között. (KÖH MÉM, Várnai Dezső hagyaték. Gysz. 363/9./16.)

3. kép. Reneszánsz idomtégla töredék (Függelék 23). (Tihanyi Bence felvétele, 2004.)

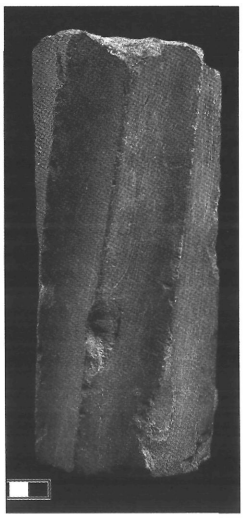

4. kép. Kannelúrázott törzstöredék (Függelék 21). (Tihanyi Bence felvétele, 2004.)

5. kép. Keresztosztós nyílás szárkövének töredéke (Függelék 24). (Tihanyi Bence felvétele, 2004.)

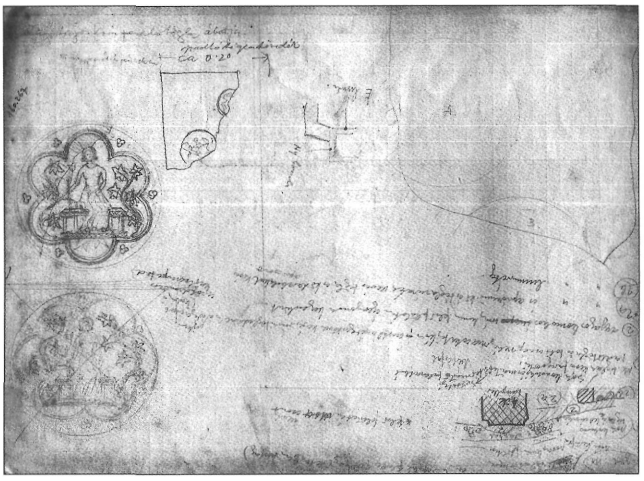

6. kép. Bepecsételt díszítésű 14. századi (elveszett?) padlótégla-töredék Várnai Dezső rajzán. 1949–1951. (KÖH MÉM. Várnai Dezső hagyatéka, Gysz. 363/9./17.)

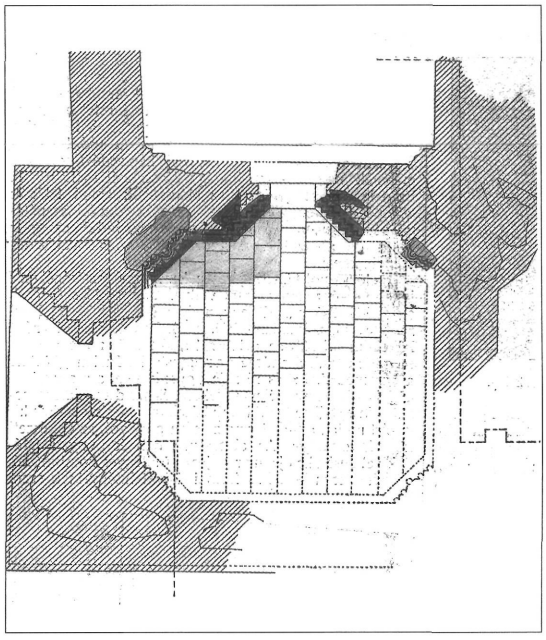

8. kép. Lux Kálmán előcsarnokot ábrázoló ásatási alaprajzának részlete (LUX 1916. 196., 6. ábra nyomán) a visszaazonosítható faragványok kőanyagának megfelelő színezésével.

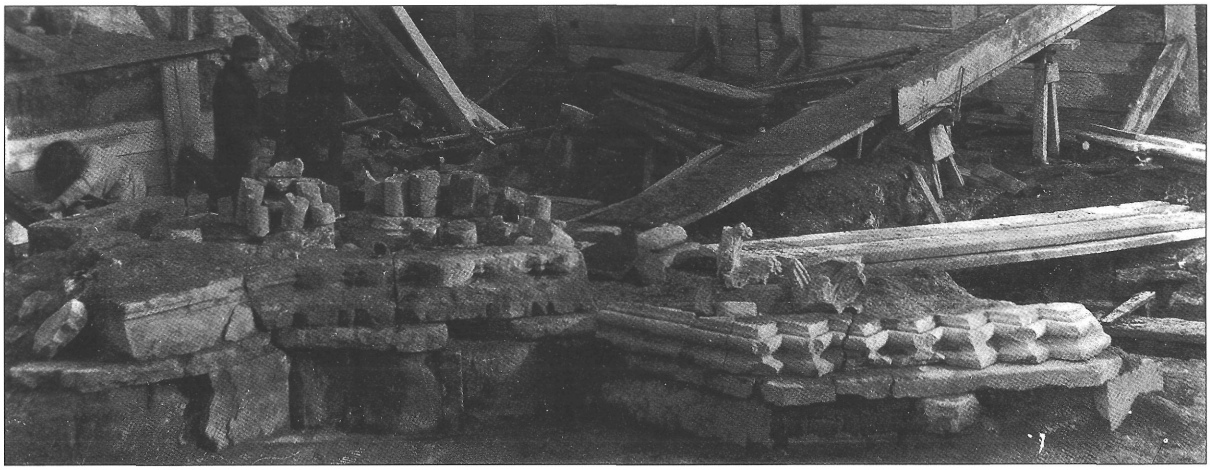

7. kép. Az előcsarnok északkeleti része délnyugat felől feltárás közben. 1908–1909. (KÖH. Fotótár poz. ltsz. 4708.)

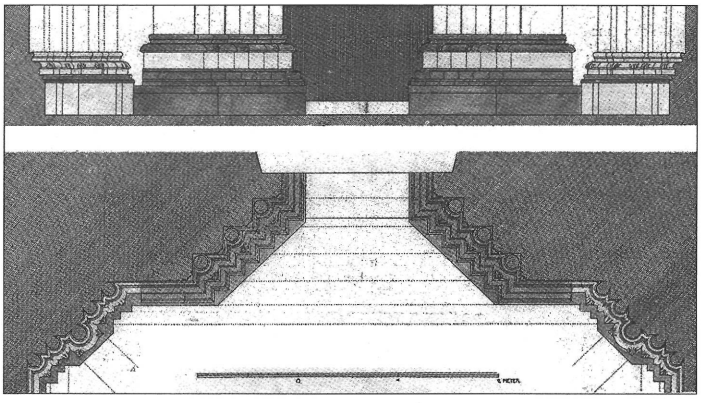

9. kép. Lux Kálmán rekonstrukciója az előcsarnok keleti részéről, a vörösmárvány és mészkő faragványok színezésével. Alaprajz és nézet kelet felé. (Lux 1916. 198., 10–11. ábra nyomán)

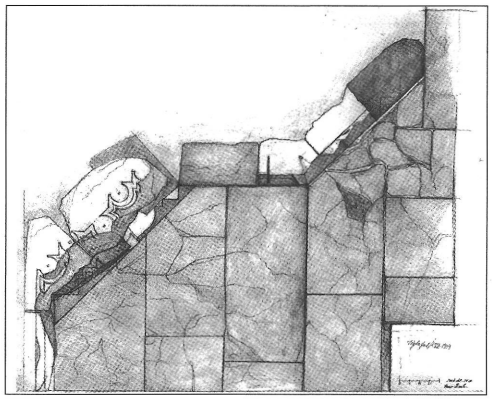

10. kép. Az előcsarnok belső, északkeleti oldalának a református parókia pincéjében fenntartott részlete. Színezett alaprajz. (Havasi Krisztina, 2004. október)

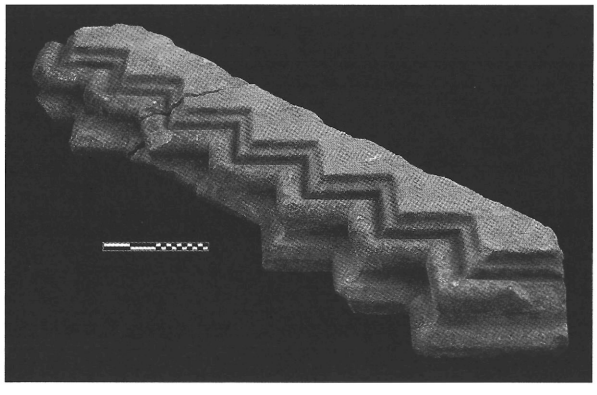

11. kép. Az előcsarnokból a kápolnába nyíló portál északi lábazatának alsó rétege (Függelék 3). (Tihanyi Bence felvétele, 2004.)

12. kép. Az előcsarnokból a kápolnába nyíló portál északi lábazatának felső rétege (Függelék 5). (Tihanyi Bence felvétele, 2004.)

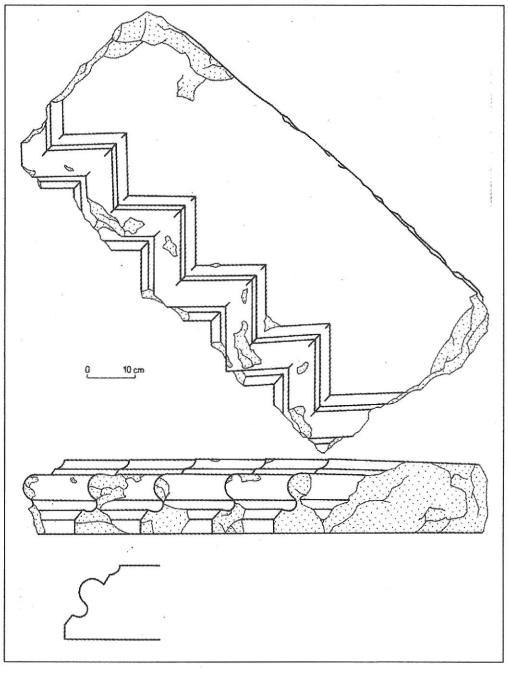

13. kép. Az előcsarnokból a kápolnába nyíló portál déli lábazatának alsó rétege (Függelék 4). (Plajner Borbála rajza, 2004.)

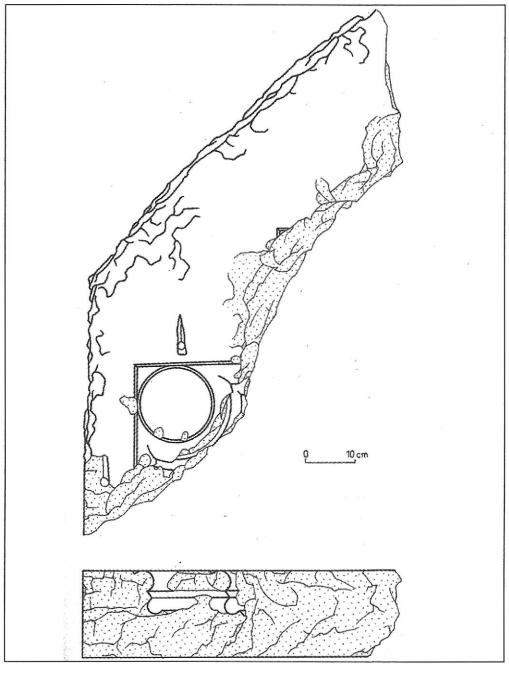

14. kép. Az előcsarnokból a kápolnába nyíló portál déli lábazatának felső rétege (Függelék 6). (Plajner Borbála rajza, 2004.)

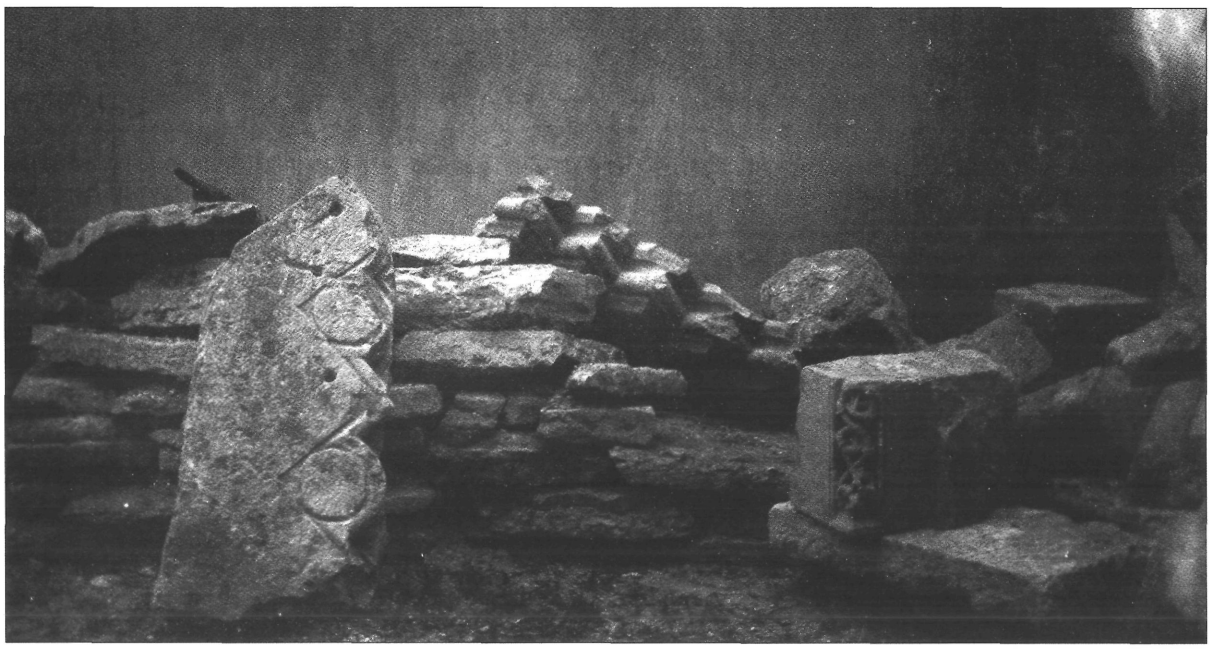

15. kép. Faragványtöredékek a templomkertben a MOB ásatásából. 1909. körül. (KÖH Fotótár, p. 12144)

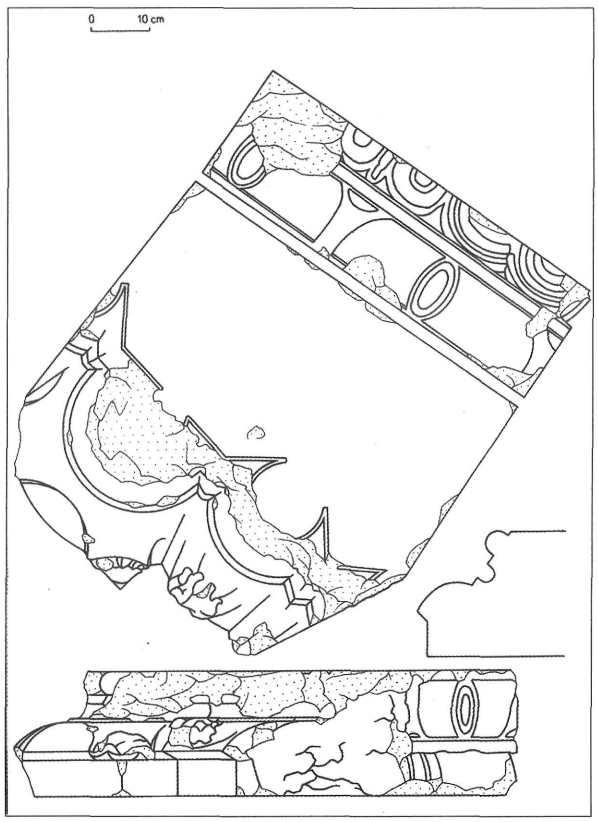

16. kép. Sarokfalpillér lábazata, valószínűleg az előcsarnokból. (Függelék 1). (Plajner Borbála rajza, 2004.)

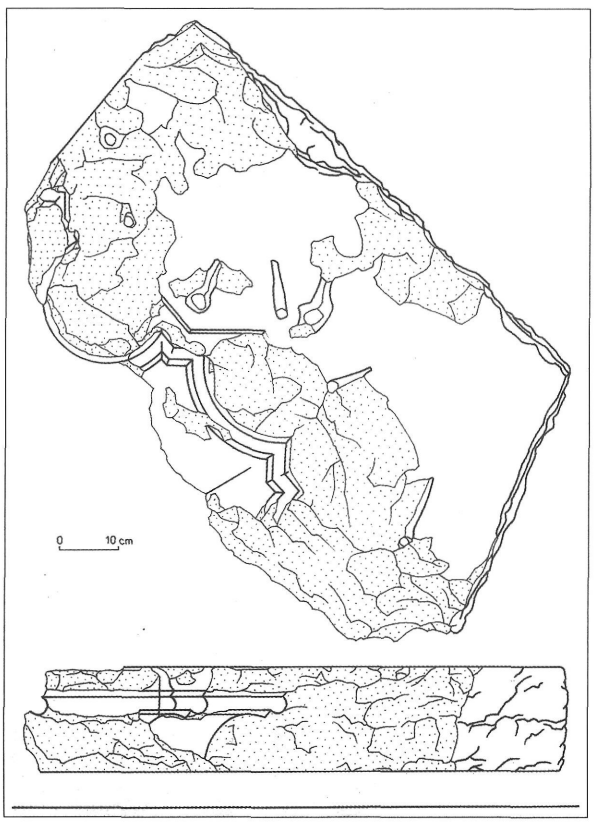

17. kép. Pillérlábazat (Függelék 2). Plajner Borbála rajza, 2004.

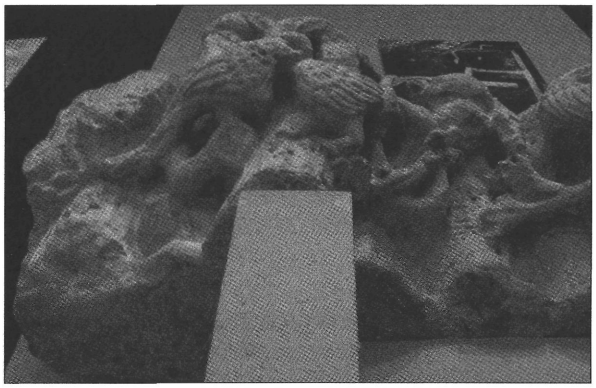

18. kép. A svábhegyi Városkútból kibontott fejezetzóna (Függelék 20) részlete, alulnézet. (Havasi K. 2004.)

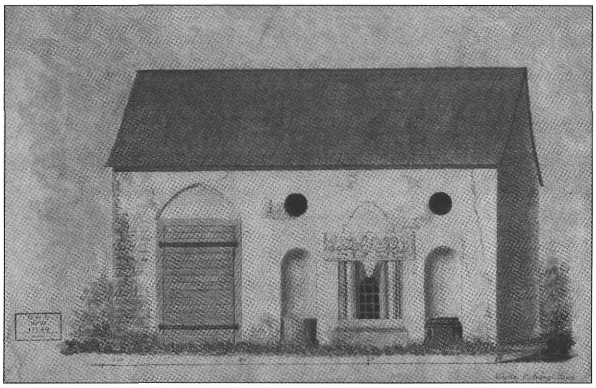

19. kép. A svábhegyi Városkút forrásházának keleti oldala. (Dr. Arányi Lajos munkája, 1870–es évek., KÖH Tervtár, Arányi–hagyaték, ltsz. 11349.)

20. kép. Fejezettöredékek a templomkertben a MOB ásatása után. 1909. körül. (KÖH Fotótár, poz. ltsz. 6975.)

21. kép. Elveszett fejezettöredék a MOB ásatásából. 1909. körül. (KÖH Fotótár, poz. ltsz. 5081.)

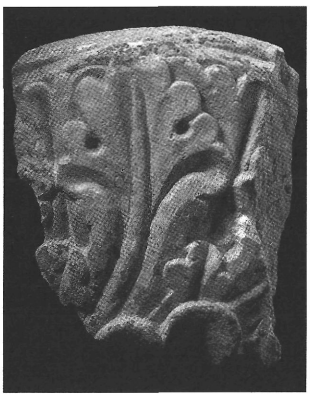

22. kép. Konzol töredéke (Függelék 21). (Tihanyi Bence felvétele, 2004.)

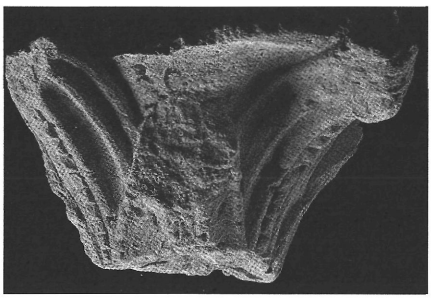

23. kép. Oszlopfő töredéke (Függelék 18. sz). (Tihanyi Bence felvétele, 2004.)

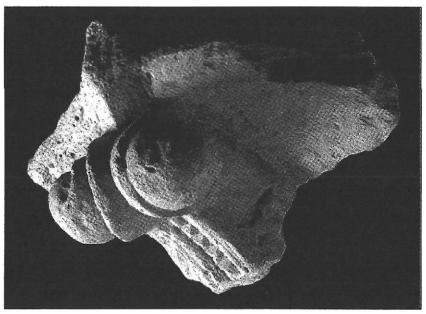

24. kép. Oszlopfő töredéke (Függelék 19). (Tihanyi Bence felvétele, 2004.)

25. kép. Vakívsor sarokköve (Függelék 22). (Tihanyi Bence felvétele, 2004.)

26. kép. Sarokoszlopfő (Függelék 14). (Tihanyi Bence felvétele, 2004.)

27. kép. 2004–ben, a templomkertben előkerült fejezettöredék (Függelék 15). (Havasi K., 2005.)

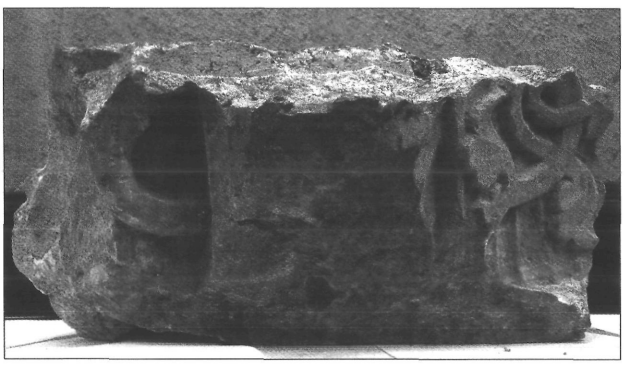

28. kép. 2004–ben, a templomkertben előkerült fejezettöredék (Függelék 16). (Havasi K., 2005.)

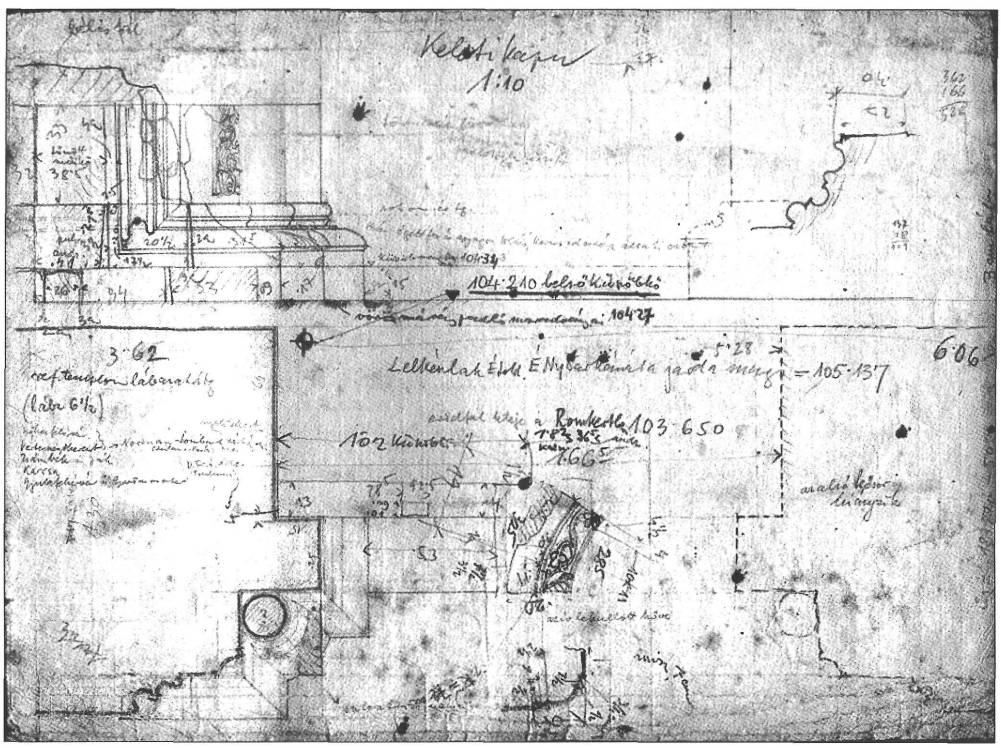

29. kép. Az udvar nyugati portáljának feltárt maradványai. (Várnai Dezső felmérési rajza. 1949., KÖH. MÉM. Várnai-hagyaték, Gysz.: 363/9./42.)

30. kép. Az udvar nyugati portáljának bal oldali béllete a feltárás után, 1949. (KÖH Fotótár, neg. ltsz. 31554.)

31. kép. Az udvar nyugati portáljának bal oldala a feltárás és a bélletkő eltávolítása után, 1949. július 21. (BTM. Fotótár, ltsz. 1726.)

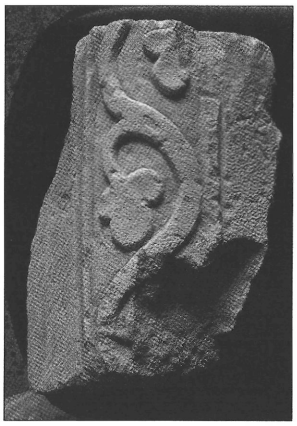

32. kép. Az udvar nyugati portáljának megkerült ívbélletköve. (Havasi K. 2005.)

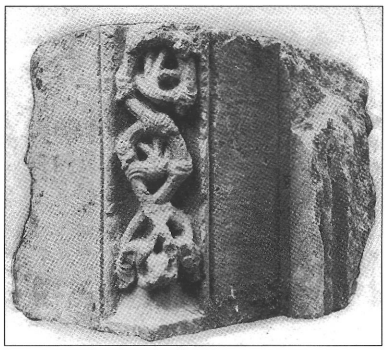

33. kép. Elveszett bélletkő töredék a MOB ásatásából. 1909. körül. (KÖH Fotótár, poz. ltsz. 7066.)

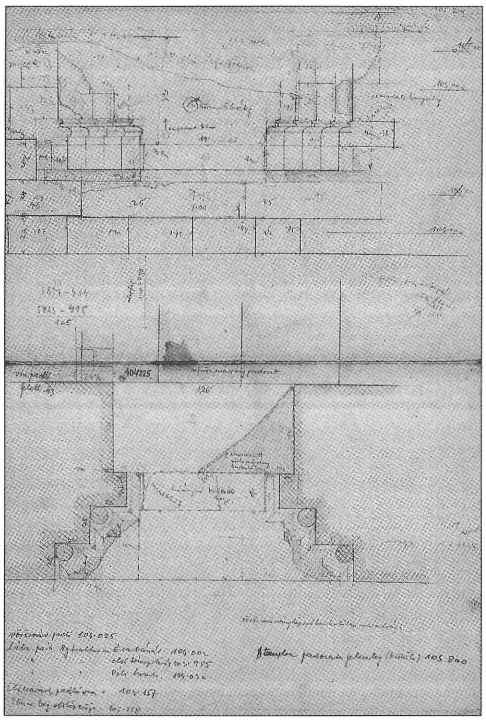

34. kép. Az udvar keleti portáljának feltárt maradványai. (Várnai Dezső felmérési rajza. 1949., KÖH MÉM., Gysz. 363/9./20.)

37. kép. Oszlopgyűrű és vörösmárvány oszloptörzsek összeállítása.

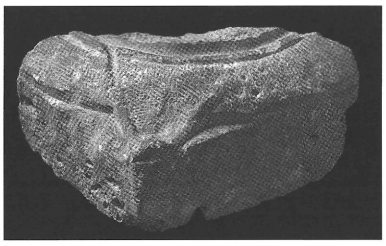

35. kép. Lábazattöredék (Függelék 11. sz). (Tihanyi Bence felvétele 2004.)

36. kép. Oszlopgyűrű töredéke (Függelék 12). (Tihanyi Bence felvétele, 2004.)

38. kép. Kötegelt falpillér lábazata (Függelék 13) és részlete. (Havasi K. 2005.)

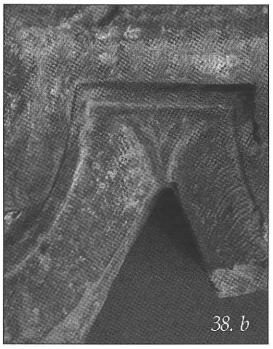

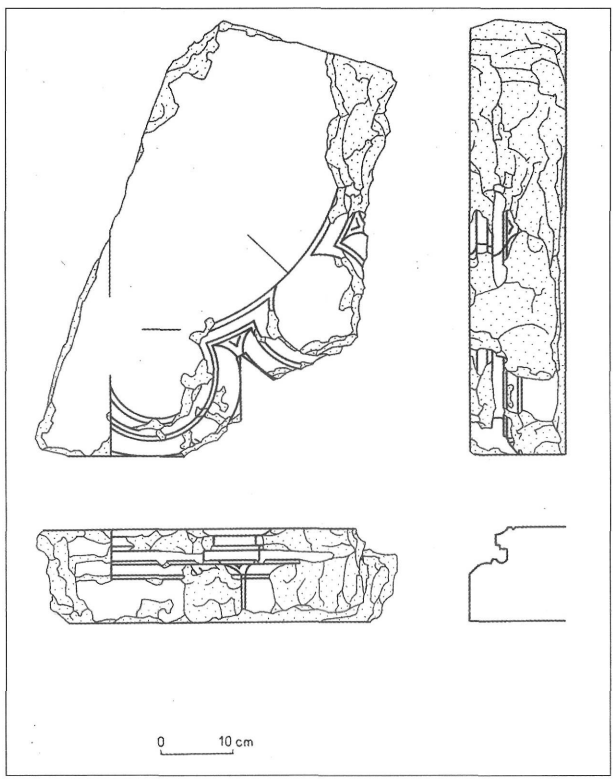

39. kép. Kötegelt falpillér lábazata (Függelék 13). (Plajner Borbála rajza, 2005.)

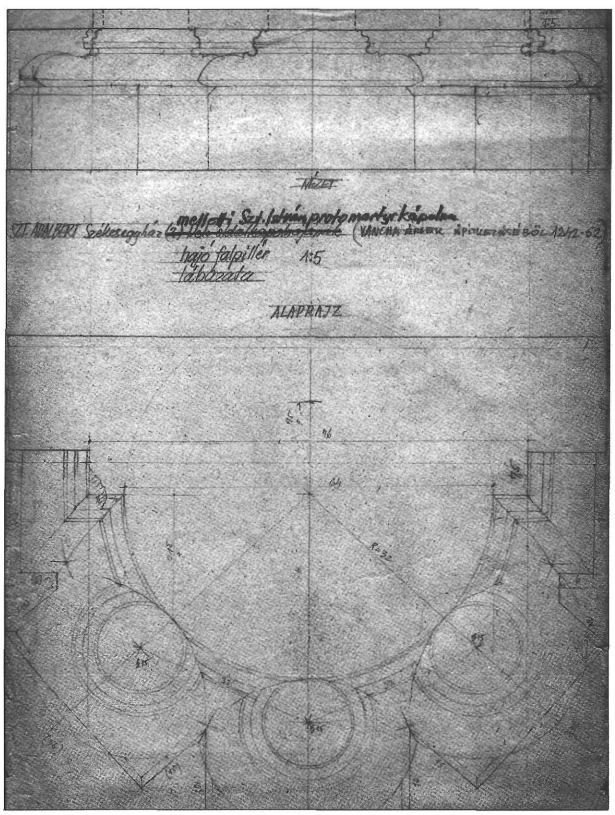

40. kép. Kötegelt falpillér lábazata az esztergomi Szent István protomártír templomból. (Várnai Dezső felmérési rajza. 1970. körül. KÖH MÉM., Gysz. 363/5.)

HOLL IMRE

KÜLFÖLDI KERÁMIA MAGYARORSZÁGON III. (14–17. SZÁZAD)

I. Németországi kőcserép, II. Perzsa fajansz, III. Kínai porcelán

I. NÉMETORSZÁGI MŰHELYEK

Bevezetés

A Magyarországra került importkerámia kérdéseivel régebben már két ízben is foglalkoztam, a különböző országokból ide hozott kerámiák mellett a 15. századi németországi kőcserép edények csoportjaival is. Hogy utóbbiak tárgyalására ismét sor került, azt a nemzetközi kutatás újabb eredményei indokolják: elsősorban pontosabb csoportosításuk, de keltezésük és elterjedésük adatai is.

Bár a különböző németországi kőcserép-készítő műhelyek kérdése már régóta foglalkoztatta a kutatást, részletesebb csoportosításuk a sokféle Rajna-vidéki, északnémet és szászországi műhely elkülönítésére (és főleg e műhelyek korai korszakának bemutatására) csak később kerülhetett sor – elsősorban a középkori régészet új eredményei alapján. A minket is érintő, Rajna-vidéki műhelyek közül Siegburg volt a legjelentősebb, kialakulását a műhelyleletek feltárásával lehetett tisztázni. E szerint a 13. század közepén jutottak el az égetésnél 1000 °C fölött a „Protosteinzeug", majd 1300 körül 1200 °C fölött a valódi kőcserép létrehozásához.[1] Az itteni műhelyek termelékenysége, az edénytípusok számtalan formaváltozata és köztük az asztali használatra szánt csészék, poharak és kancsók elegáns formái a 14. századtól kezdve mind kedveltebbé váltak; ezzel párhuzamosan exportjuk rendkívüli módon kiterjedt.[2] Elterjesztésükben jelentős szerepet kapott nyugat és észak felé a Hanza városok kereskedelmi tevékenysége, amire az új kutatások számos példával utalnak.[3]

A kelet-németországi kőcserép készítő műhelyek sorozatának szétválasztása, lokalizálása J. Horschik összefoglaló munkájában történt.[4] E műhelyek többségéből csak a kora újkori edények sorozatai ismertek (elsősorban a gyűjtemények anyagának stíluskritikai vizsgálatával és írásos források alapján). A minket itt érintő kérdésben Waldenburg (Szászország) műhelyeinek készítményei fontosak. Bár a város fazekasai már 1388-ban céhszabályzatot kaptak, e korai idő készítményeit a szerző még nem tudta bemutatni; az általa tárgyalt fejlődés szerint 1400-1450 között jelentek meg a világosszürke kőcserép edények okkersárga, vagy őzbarna sómázas felülettel. (A waldenburgi kőcserép típusainak tábláin a 15. századra keltezve csak erősen hasas formájú edények és kancsók szerepelnek; az első bemutatott arcoskorsó „Gesichtskrug" már „16. sz. e. fele-közepe" keltezéssel.[5] A továbbiakban már a 16. század készítményei közé sorolja többek között az arcos korsókat és a „sündisznó-edényeket" („Igelgefäß").

[1] BECKMANN, B.: Der Scherbenhügel in der Siegburger Aulgasse. 1. Bonn, 1975. p. 19–20. Beosztása szerint az itteni 3. periódus a 13. sz. közepétől a Fasteinzeug készítését mutatja; a valódi kőcserép a 4. periódusban jelenik meg 1300 körül. (Nagy vesztesége a kutatásnak, hogy a bonni vezetés szűkkeblűsége miatt a szerző nem folytathatta munkáját; a tervezett 2. kötet-ben tárgyalta volna a különböző más lelőhelyekről már ismert darabokat és így a további fejlődést is a 15. században.)

[2] Elsősorban a Németalföld, Anglia, Dánia, É-Németország irányába szállítottak, mindenütt főleg az asztali használatra szánt korsókat, kancsókat, csészéket, poharakat kedvelték. A kereskedelmi elterjedésről STEPHAN, H-G.: The development an production of medieval stoneware in Germany. In: Ceramics and Trade. Davey, Hodges (eds.). Sheffield, 1983. p. 95–120; a többi német kőcserépközpontról is.

[3] GAIMSTER, D.: Der Keramikmarkt in Ostseeraum 1200 bis 1600. In: Lübecker Kolloquium zur Stadtarchaologie im Han-seraum 2. Der Handel. Lübeck, 1999. p. 99–110. Itt az összes, Rajna-vidéki, alsó-szászországi és kelet-szászországi kőcse-répgyártó műhely jelentőségéről 1300-tól kezdve. Minden városban kimutathatóak. – A legnagyobb mennyiséget a 14. sz. közepétől Siegburgból vitték, így például Elbing/Elbląg, (Poroszország) városi posztócsarnok pincéjében ez a kerá-miának 80%-a. NAWROLSKA, G.: Archaeological evidence for trade in Elbląg. In: Lübecker Koloquium 2. p. 373–385.

[4] HORSCHIK 1978. – Szászország, Thüringia, Lauzitz és Szilézia műhelyei

[5] HORSCHIK 1978. 430–433 old. képei; az arcos korsó a 18. kép. A 15. század anyagáról: 59–60. (Bár idézi MECHELK, H. W. munkáit, a keltezésnél nem veszi át annak 14. sz. végi meghatározását, a 15. sz.elejétől keltez. Nem használta fel BILLIG, G.: Mittelalterliche Weranlagen...in: Arbeits- u. Forschungsberichte zur sachs. Bodendenkmalpflege 11–12. (1963), p. 173–364; tanulmányában szereplő, ott már waldenburginak meghatározott cserepeket, illetve keltezésüket: „15. sz., késő középkor". (362–364.)

A bizonyára ugyancsak waldenburgi kőcserép edények között a minket érdeklő korsók és poharak formáit és készítésük korát az újabb régészeti leletek számos lelőhelyről teszik ismertté - jelentősen kibővítve, illetve revideálva az előbb tárgyaltat.

Waldenburgi kőcserép a 14. század végétől

A német régészeti kutatás már korábban feltételezte a leletek elterjedésének gyarapodása miatt, hogy több kőcserép típus, így például a magas, karcsú testű füleskorsók és a ritkább tölcséres szájú poharak (Trichterhalsbecher) egy része nem lehet Rajna-vidéki (siegburgi) készítmény, azoktól némileg eltérő kiképzésük miatt. Kezdetben szászországi kőcserép, vagy „szász kőcserép siegburgi módra" elnevezéssel különböztették meg, illetve Waldenburg tágabb körzetének különböző lelőhelyein talált töredékeit 1991-ben egy régész „valószínűleg a közeli Waldenburg város" készítményének tartotta, megjegyezve, hogy ezt csak műhelylelet döntheti el.[6] - Már korábban H. W. Mechelk drezdai régész is közölt általa waldenburginak meghatározott kancsót (alacsony, széles testtel, vállán körpecsét-, és felragasztott szamóca dísszel), amit lelőhelye alapján a 14. század végére keltezett.[7] (Ilyen szamócadísz-töredékek szerepelnek az említett Waldenburg környéki leleteknél is.) Ami azonban a legfontosabb Fleischer idézett feldolgozásában: két lelőhelye esetében is a cserepeket *1390 előttre lehet keltezni*, mert az okleveles adatok szerint ebben az évben már elhagyatott helyek! Ráadásul ezek szerint nemcsak az applikált szamóca dísz, de a továbbiakban tárgyalandó karcsú testű kancsók és tölcséres nyakú poharak fellépését (mindkettőnél jellemző a hullámosra nyomkodott talpkarima)[8] is korábbra helyezhetjük (a később bemutatott teljes példányokat ugyanis csak a 15. század elejére, illetve első felére keltezik).

A hivatkozott ásatási feldolgozásokból (és más, nem idézett cikkekből) látható, hogy 1963-tól kezdve mind több bizonyítéka került elő a korai szászországi kőcserép készítésének. Waldenburg szerepe feltételesen valószínűsítve egyre gyakrabban kapott hangot, de a számbajöhető kerámiatípusok skálája is gyarapodott. Az egyre jobban alátámasztott feltételezés ellenére sok feldolgozásban továbbra is Rajna-vidékinek tartottak olyan kőcserép kancsókat és korsókat, amelyek részletformái azoktól eltértek, siegburginak határozták meg (vagy egyszerűen elkerülték a pontosabb megnevezést).[9] Mint említettük már, Horschik még 1978-ban sem sorolt a korai waldenburgi edénytípusok közé minden ilyet. Másokat a régi kutatás kormeghatározásai befolyásoltak, amikor „1500 körüli" készítésre hivatkoztak saját új leletanyaguk esetében (amelyre csak a késői pusztulási rétegből levont következtetés adott okot).

A kerámia kutatásban az igazi áttörést (mint más esetekben is) a *műhelyleletek* közlése jelentette. F. Fassbinder ugyanis Chemnitz városi ásatásaiból feldolgozott kőcserép korsóit és egy tölcséres nyakú poharát *(2. kép 1-3.)* vetette össze a Waldenburgban talált töredékekkel.[10] Ő is arra a kidolgozási jellegzetességre hivatkozott, amit Fleischer már megfigyelt: a hullámos talpkarima elkészítésének egészen másféle technikájára. (Míg Siegburgban ezt utólag ragasztják rá az edényaljra, itt azzal együtt készül. A korongról levágás után nyomkodják hullámosra; a feneken a levágás jellegzetes hurkos-vonalas nyoma látható.) A chemnitzi karcsú kancsók egyébként abba a régtől ismert típusba tartoznak, amit a nemzetközi kutatás gyakran „Jakobakanne" névvel határozott meg (és egyébként a siegburgi gazdag korsó-kancsó sorozatnak is 14.-15. századi tipikus formája - igazolva a német kőcserép-készítő műhelyek kapcsolatainak - egymásra hatásának gyakori példáját).

[6] FLEISCHER, R. et al.: Spätmittelalterliche Irdenware und Steinzeug aus dem Gebiet von Waldenburg. A.U.F. 36. (1991), p. 30–37. A szerző itt már megjegyzi, hogy az edények hullámosra nyomkodott talpa másféle, mint a rajnai és északnémet kőcserépnél (ezt a különbséget magam már 1990-ben hangsúlyoztam, mint a szétválasztás egyik kritériumát); azonkívül szamóca díszes és körpecsétdíszes töredékek is gyakoriak. Abb. 4, 1–22.

[7] MECHELK 1970. 149, 157; Abb. 62,5. - A lelőhely gödrének anyaga csak következtetéssel kelteztethető, egy a szerző által siegburginak tartott kőcserépkancsó formája alapján: „um 1370", ilyeneknél az 1378–1381 közötti érmekkel keltezettek is vannak (i. m. 149).
A drezdai galléros peremű kancsón hat felragasztott kerek szamócadísz van, a kőcserép világosszürke, felülete rozsdabarna sómázas (i. m. 139) - A szerző már korábbi munkájában is közölte a kar[illegible]sót (és hasonlókat Chemnitz –Karl-Marx-Stadt); már akkor feltételezte, hogy ezek a későbbi korból ismert Waldenburg anyagának előzményei, hisz itt később is kedvelik a körpecsét- és applikált díszítést. MECHELK, H. W.: Ein hohmittelalterlicher Keramikfund von Zwickau. In: Arbeits- und Forsch. z. sächs. Bodenkmalpflege

[8] Hogy poharak is tartoznak ide, azt a közölt talptöredékek méretei árulják el (átm.: 6–7 cm), egyébként teljes pohár nagyon ritkán került elő a közölt anyag szerint. A biztos megkülönböztetést azonban nehezíti, hogy a karcsú korsóknál is találunk 7 cm-es talpat, bár a nagyobbaknál ez már 8–9 cm.

[9] Érdekes, hogy MECHELK 1970. Abb. 61. 1–3. képén közölt karcsú korsókat még siegburginak vélte (i. m. 138) a 15. sz. első feléből; pedig ő ismerte korán fel Waldenburg szerepét. - Lipcsében előkerült tipikus waldenburgi darabokat „valószínűleg Siegburg, 15/16. sz." meghatározással még 1999-ben is közölték.

[10] FASSBINDER 1997. Abb. 3. - Waldenburg Töpfereiabfälle: Abb. 6 (a jellegzetes talptöredékek, egyenletes barna „Anflugglasur").

A chemnitzi kőcserép leletek színe világosszürke, a külső felület vörösesbarna sómázas, ennek világosabb vagy sötétebb árnyalataival. Az egyik kancsó hasán függőleges-ovális benyomkodások láthatóak *(2. kép 3.)*; ez gyakori, szándékos kialakítás ezeknél a magas korsóknál (amiket egyes régiókban nemcsak asztali bor-sör tárolásra, de ivóedényként is használtak).

A csoport keltezése szempontjából is fontosak az itteni leletek, az utóbb említett korsó a 14. század vége – 15. század első feléből származó betöltésből került elő. Mások a 15. század első felének égési rétegében; a tölcséresnyakú pohár *(2. kép 1)* pedig 14. század végi égési rétegből. (Utóbbi lelőhelye a város gazdag lakónegyede; amit azért emelünk ki, mert a kis poharak e kerámiacsoportban ritkák.)

Tovább finomítja a keltezés kérdését az a már korábban feldolgozott gazdag kőcserép-sorozat, amely az északi Hanza-város, Greifswald egyik nagyméretű, fabéléses gödrében került elő.[11] Innen 48 db teljes edényt tudtak összeállítani; ezek között a siegburgi kancsók és korsók 57%-al szerepelnek, a „szász kőcserép siegburgi formával" (azaz waldenburgi) 14,53%-al. Mivel a gödör építése 1355/56-ra keltezett, a leletek ezt követően 1380/90 körüliek lehetnek,[12] köztük az előbb tárgyalt karcsú füleskorsók (egyik ugyancsak hasa két oldalán összenyomott alakú). Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy az ilyen kőcserépedények típusai hosszabb ideig készültek, főleg a kedvelt típusok. Ezt bizonyítják például az említett siegburgi „Jakobakannák" analóg formájának *(1. kép)* éremleletekkel keltezett hollandiai példányai: ezek között 1371-ben és 1435 körül elrejtetteket is találtak.[13]

A figurális díszű kőcserép

Az ún. arcos kancsók, szakállasfejes korsók (ném. Gesichtskrug, Bartmannskrug) leggyakoribb változatai 1500 körül és később elsősorban a Rajna-vidék (Köln, Aachen), Belgium (Raeren) kőcserépkorsói és kancsói nyakra felragasztott díszítésként ismertek. A korábbi korszakból csak kevés – és nem pontosan keltezett – emlék maradt,[14] ráadásul ezek az edény alak és az applikált díszek megoldásában nagyon eltérőek. A szászországi waldenburgi műhelyekhez kötött arcos korsók néhány változatának besorolásakor Horschik említett művében többek közt talán ezért is (valamint a régebbi irodalom kormeghatározásához igazodva) szerepelnek „16. század első fele-közepe" és „1530/ 50" közötti meghatározással.[15] *(3. kép)*

Az egyik közölt korsó sajátságos díszét nem csak a nyakon elhelyezett karakteres, szakállas fej adja, de hat kis fül is, melyekből karikák csüngenek.

Az utóbbi megoldás szerepel azokon az erfurti korsókon is (5 db töredéke került elő), amelyeket az ilyesféle kőcserép edények eddig leggazdagabb leletegyüttese jelent.[16] Az előzőtől eltérően a szakáll itt vékony, felragasztott csíkokból áll, de a kiugró orr hasonló. Az edény talpa benyomkodott, hullámvonalas kiképzésű *(4. kép 4.)*; Egy másik sorozat (20 db töredéke) korsói egyszerűbb díszítést kaptak: a nyakra helyezett arcot csak az orr, szemek, száj jelzésszerű visszaadása, illetve a kis szakáll adja; a talpkarima benyomkodásai függőleges irányúak. *(4. kép 3.)* Ugyancsak nagy számban szerepelnek a kisméretű fülespoharak, egyszerű hornyolt díszű testtel, a talpkarima ferde körpecsétes rovátkolást kapott (20 példányból; *4. kép 2.)*; egy esetben ezek között a szakállas fejjel díszített is szerepel. A csoport besorolásához jól használhatóak azok a kancsók (kb. 25 példány töredékei), amelyeket a kutatás már régebbről is ismert; például a drezdai kőcserepek között Mechelk különítette el az ilyen, vállukon körpecséttel és felragasztott szamóca díszekkel ellátott kancsókat. (Ezeket tartotta szászországi készítménynek és a korai – 14. század vége – kezdetekhez kötötte.) A drezdai és az erfurti kancsók formailag nem egyformák, de kétségtelenül rokonságban állnak, talán az utóbbiak valamivel későbbiek lehetnek.

[11] ANSORGE, J. et al.: Ein Holzschacht aus der Baderstrasse l/a in Greifswald. Bodendelkmalpflege in Mecklenburg-Vorpommern Jahrbuch 50. (2002), p. 119–ff.

[12] Az utóbbi keltezés egy másik, hasonló leletanyagot tartalmazó latrina korából adódik. I. m. 122-. Szerzők szerint az egy helyről származó nagy mennyiségű kőcserép a helyi társadalom felsőbb rétegének szokásaira utal. Ugyanilyen következtetésre jutottak a város más pontjain feltárt latrinák értékelése során. I. m. 129–130.

[13] SARFATIJ, H.: Münzschatzgefäße in den Niederlanden I. Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek 29. (1979), p. 491. ff. Itt a 4, 7, 8, 12, 13. számúak.

[14] A 13. sz. elejére és a 13. sz.-ra kelteznek rajnavidéki keményre égetett cserépből illetve Faststeinzeug-ból figurális díszű kancsókat: Wirth, S.: Mittelalterliche Gefäßkeramik. Köln, 1990. 16, Nr. 348, 346. – STEPHAN 1992. 142; Pl. 14–17; hat siegburgi kőcserép poharat és kancsót a 15. sz.-ra keltez stílusuk alapján. – A 16-17-sz.-i Bartmannskrugok minden kőcserép-katalógusban szerepelnek.

[15] HORSCHIK 1978. 63–65 (ugyanitt szövegközti képeken két példány); külső színük vörösesbarna, okkersárga, szürke és okker; M: 10,5–15,5–18 cm.

[16] LAPPE, U.: Ein Fund früher Steinzeuggefäße von Erfurt. A.U.F. 30. (1985), p. 247–250. – Színük vörösesbarna, sárgásbarna, sötétbarna sómázas. A korsók 25 és 30 cm magasak, a kis poharak 9,5 cm. – Készítési helyük kérdésében Horschik waldenburgi meghatározására hivatkozik.

Az Erfurt, Dóm tér leletegyüttesét közlője „egy 16. század eleji tűzvésszel" hozta kapcsolatba, illetve 1500 körüli készítésűnek tartotta; a tömeges előfordulást egy itteni kereskedő árukészletével magyarázva. Utóbbi elképzelést elfogadhatjuk, a keltezést annál kevésbé.[17] (Sajnos a teljes leletegyüttes részletes értékelése, más leleteinek kora nem ismert, de a tűzvészre sincs adat!) Az utóbb említett kancsó-variációk fejlődési idejét, időtartamát még nem ismerjük. Mechelk csak feltételezte, hogy az egész 15. század folyamán készülhettek még ilyenek (de ezeket nem ismerjük).

A kormeghatározás kérdéséhez közelebb visz az egyszerűbb, szakállasfejes korsóhoz közel álló, máshonnét közölt nagyobb sorozat. Lengyelországból 6 lelőhelyről 14 töredékét foglalta össze T. Nawrolski.[18] Ezek részben a német lovagrend egykori területén fekvő kastélyokból, várakból, egy-egy esetben kolostorból illetve városból (Elbing-Elbląg) kerültek elő (majdnem mind a tengerparti vidék, a már említett Hanza-kereskedelem hatókörzete!); többségük a szerző ásatásából. Két fő típusuk van: a középmagas (20 cm alatti) korsók és a magas, karcsú testű (a már előzőekben említett Jakoba-korsó típus). Valamennyinél szerepel a nyakra ragasztott szakállas fej, szabadkézzel kialakított, késsel vagdalt – a többféle kidolgozás ellenére azonos stiláris jegyekkel készültek.

Jellemző a kőcserép-kutatás nehézségeire, buktatóira, hogy Nawrolski, bár hivatkozik a hasonló darabok thüringiai és szászországi elterjedésére, ennek ellenére sem csatlakozik a waldenburgi meghatározáshoz; végül is a távolabbi kereskedelmi közvetítésre hivatkozva Siegburgra gondol.[19] – A lengyelországi leletek lelőkörülményei a 15. századra mutatnak, egy töredék még a 14. század végére. *(4. kép 1; 5. kép 1)*

Az arcos korsók következő nagyobb csoportját Wismarból közölték.[20] Itt a város 3 lelőhelyéről 7 darab került elő. Jellemző, hogy ezek más itteni leletekkel összevetve ritkaságnak számítanak – és így igazolják az ilyen korsók reprezentációs jellegét. Alátámasztja ezt a szerző szerint az is, hogy a város leggazdagabb lakóterületéről származnak. (Egyébként ez esetben is az Északi-tenger melléki Hanzavárosról van szó, a német kőcserép elterjedésének jellemző körzetéről.) – Sajnos a szerzők ez esetben is tévesen siegburgi eredetűen vélték leleteiket – az előbb idézett lengyel régészhez hasonlóan – nem ismerve fel a jellegzetesen eltérő készítési technikát. Pontosabb kormeghatározásukra a hosszabb időn át használt emésztőgödrök nem adtak támpontot, „15. század?". *(5. kép 3)*

Az ilyen korsók 1414 utáni használatának bizonyítéka Jéna ekkor alapított Szt. Kereszt kolostorának leletei, itt az arcos töredékek együtt kerültek elő a jellegzetes korai applikált szamóca dísz darabjával.[21] Ezeknél a szerző már a waldenburgi meghatározást használja. (Miközben másoknál még mindig bizonytalan az eredet kérdése.)

További időbeli lehatárolást a svédországi Skanör (a Dániával szemben lévő déli félsziget egykori dán királyi vára) ad, ami 1425 körül már elpusztult. Az itt előkerült karcsú, magas testű korsók közt az egyszerű síma nyakúak ugyanúgy szerepelnek mint két szakállas-arcos példány; minden esetben a csoportra jellemző, élesen benyomkodott talpkarimával.[22] Közlőjük már egyértelműen a szász Waldenburg készítményeihez sorolja.

A csoport fellépésének korai bizonyítéka az északnyugat Csehországban (Ervenice) egy toronyvárból előkerült töredék is, „14. század vége – 15. század eleje" közötti leletekkel keltezve (bár ezt még akkor természetesen rajnavidéki importnak vélték).[23] *(5. kép 2)*

A kutatás eredményeit összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Waldenburgban már a 14. század végétől kezdve készülnek magas és alacsonyabb testű kőcserép korsók, valamint tölcséres nyakú poharak; egy részük nyakán szabadkézzel mintázott, jellegzetes, szakállas arc. Használatuk a 15. század első negyedében is bizonyítható. Ezek a készítmények –

[17] Nyilván HORSCHIK késői keltezése befolyásolta, bár annál korábbra keltez; a hivatkozott szamócadíszes kancsókból nincs 1500 körülire meghatározott.

[18] NAWROLSKI 1987.

[19] i. m. 683: „eindeutig auf die Siegburger Provenienz." (Miközben megjegyzi, hogy ottani hiteles ilyen lelet nincs, csak rokon edényformák.) – A későbbi évek lengyel kutatása azonban már felismerte e csoport waldenburgi eredetét (a német és angol feldolgozásokat követve); már így szerepelnek a csoport további lengyelországi leletei kapcsán: REBKOWSKI, M.: Nowe znaleziska... (Neue Funde des Waldenburger Steinzeugs in Nordpolen) In:Archaeologia et historia Urbana. Czaja, R., Nawrolska, G. (Red). Elbląg, 2004. p. 421-428. A 15. században belül pontosabb keltezésük még nem sikerült.

[20] GRALOW, K.-D. – HOPPE, K.-D.: Rheinische Steinzeugkrüge mit "Bartmann" aus dem Wismarer Stadtkern. A.U.F. 25. (1990), p. 156-160.

[21] RUPP, M.: Archäologische Untersuchungen... In: Alt-Thüringen 334. (2001), p. 246-282.; Abb. 4:8-11, kőcseréptöredékek szamócadísszel, illetve arc részlettel; u. o. 12-15. rajzon a jellegzetes korsótalpak.

[22] GAIMSTER 2001. 57; Fig. 5. Itt ezek is a Balti-tenger vidéki kerámia importjának példái között szerepelnek, kiemelve, hogy a lelőhelyek a németországi különböző műhelyek készítményeinek jellegzetes felhasználóira, több esetben dán királyi kastélyokra, várakra, illetve a Hanza-kereskedelem északi végpontjaira jellemzőek.

[23] NECHVÁTAL, B. in: AR 17. (1965), 830-845. Obr. 224; mint a legrégebbi plasztikus díszű kőcserép Csehországban.

ugyanúgy, mint más németországi kőcserép áruk – szélesebb körben is elterjedtek, főleg északi irányban, a közvetítő Hanza-kereskedelem segítségével. A távolabbi felhasználók esetében a plasztikus díszűek elsősorban feudális körökben tartoztak az asztali terítékhez. Az étkezési-ivási szokásoknak megfelelően inkább a korsókat kedvelték (ezért itt a kis pohártípus ritkább). Ma még nincsen olyan jól keltezhető leletanyag, ami alapján e típusok továbbélése meghatározható lenne, bár a kőcserép edénykészlet formái más esetben (például a siegburgi készítményeknél) hosszabb ideig változatlanul készültek. Jelen esetben az irodalomban előforduló 1500 körüli/utáni keltezéseket tévesnek tarthatjuk, ezt ugyanis csak a késői raereni kőcserép korsók arcos díszű ritkább példányainak – és a régi irodalom meghatározásának – rokon volta befolyásolja. Ugyanakkor a waldenburgi magas, karcsú kancsók típusa, mint már említettük, siegburgi párhuzamai alapján e forma 14. század végétől a 15. század első feléig divatos (és átvétele ez időben nemcsak Waldenburg, de egy másik kőcserépégető központ, Langerwehe – Siegburgtól nyugatra – esetében is kimutatható).[24]

Bár ma már akadnak régészek, akik Waldenburg kőcserép-készítő műhelyei esetében tagadják a siegburgi hatást (ami annak korábbi kezdetei és egész Közép-, és Észak-Európa piacait meghódító termelékenysége alapján tévedés), jól látható, hogy az 1388. évi céhalapítástól kezdve igyekeztek maguk is a piaci versenyben helyt állni. Ha mennyiségi szempontból ez nem sikerült, annak nyilván az lehetett az oka, hogy kevesebb műhelyük működött. Ugyanakkor nem csak a divatos asztali edénytípusokat vették át, de ezek egy részénél egy újféle figurális díszítést is bevezettek, ami a polgári és feudális használóknál a reprezentációs – a ritka, különlegességeket kedvelő – szokásokat is kielégítette. (A továbbiakban a budai leletek kapcsán ezt még egy újabb megoldással fogjuk bizonyítani.)

A „sündisznó-edények"

A waldenburgi kőcserép egyik jellegzetes csoportja a „sündisznó-edények" (ném. Igelgefäß). Horschik említett összefoglalásában e ritka edényekből 5 példány szerepel, zömmel régi múzeumi-, és magángyűjteményből. Több példány Lipcse városközpontjában került elő, egy pedig Göltzsch[25] vízivárából (Szászország). Formájuk egymástól nagyon eltérő, de közös vonás a két kónikus részből álló magas talp (amit külön darabból ragasztottak a testhez), szabadkézzel háromszögű kivágásokkal áttörve. A hengeres vagy ovális test felületét sűrű felragasztott tüskedísz borítja, a váll magasságában helyezkedik el az arc, alatta félkörívben vagy lelógva a mély bevagdalásokkal jelzett széles szakáll. A test alsó részén három kis kerek fülük van, amelyekben kis gyűrűk lógnak. Színűk barnás-okkersárga, vagy vörösesbarna *(6. kép)*.[26]

E különleges edények, melyeknek eredeti funkciója kérdéses (talán különleges, orvosságként használt olaj tárolói?), kormeghatározásánál Horschik 1520/30, illetve 16. század első fele-közepe keltezést adott (ami a régi irodalom követése, amikor még a 16. századnál korábbi darabokról nem tudtak!). Ugyanakkor az egyik erfurti korsónál – amit még nem ismerhetett – már szerepelnek a kis gyűrűkkel díszített kerek fülek *(4. kép)*. Az utóbbi leletegyüttest semmiképp sem tarthatjuk ilyen későinek, még ha feltételezzük is, hogy a 14. század végi- 15. sz. eleji szakállas-arcos korsók divatjának folytatói voltak. (Hisz az ott szereplő másik edénytípus, a szamóca díszes, széles szájú kancsó nem lehet száz évvel későbbi, mint a korai darabok.)[27]

A kis gyűrűkkel ellátott kerek fülecskék divatjának eredete szempontjából egy másik készítő hely jöhet számításba. Újabban Coppengrave (Észak-nyugat-Németország Hildesheim körzet, Szászország) műhelyeihez – ahol a 14. században kőcserép és közönséges cserép ólommázzal is készült – sorolja a kutatás[28] azokat a kettős fejjel (elöl szakállas férfiarc, hátul női) ellátott talpas edényeket, melyek cserepét világoszöld ólommáz borítja. Ritka formájukat a fölső részen elhelyezett két-két fülbe helyezett kis gyűrűk gazdagítják. Korukat dániai és svédországi leletek alapján a 14. század második felére határozták meg. Bár az imént említett

[24] SARFATIJ i. m. 503–507; hollandiai éremleletes példányai 1430 előtt és 1432-ből, a legkésőbbit 1460 körül rejtették el. Jellemzőjük a barna , vagy szürkés máz, kissé hasasabbak, mint példaképeik. – A lengyel és erfurti arcos korsók kapcsán nyitvahagyott kérdés: STEPHAN 1992. 143: „...a még tisztázandó keltezés nagyjából 1400-tól a 16. századig tart." (E véleményt is a bizonytalan meghatározások befolyásolták, bár a waldenburgi eredetet elfogadja.)

[25] Az 1937-ben előkerült darabra 1955-ben hívtam fel a figyelmet, képét is közölve., a „dreihauseni" csoporttal kapcsolatban említve.

[26] HORSCHIK 1978. 65–66; 21–24. kép és Taf. 1.

[27] Az említett erfurti kancsóhoz közel álló példányt Horschik is a 15. sz. közepe-második felére keltezte; HORSCHIK 1978. 430–431, 5. kép.

[28] STEPHAN, H-G.: Spätmittelalterliche Gesichtsgefäße aus Mitteleuropa. In: Everyday and Exotic Pottery from Europe. Ed. D. Gaimster and M. Redknap. Oxford, 1992. p., 127–156; különösen 136, Pl. 2; Pl. 7. – Az augsburgi kettősarcú pohár (redukált égetésű cserép) rokon az előbbiekkel, de sokkal művészibb arcábrázolással, stílusa alapján 1400 körül keltezték. Ennek is négykaréjos szája van és két fülében gyűrűk. i. m. 138; Pl. 10.

kettősarcú edények egészen más jellegűek, a készítő műhelyük helyi töredékei arra mutatnak, hogy esetenként nagyon különböző megformálású példányok készültek, például proto-kőcserépből egy kis szakállas fejjel díszített korsó is bizonyítható. Úgy tűnik, itt még nem volt egységes sémája az arcos edényeknek. Mégis készítményeik széleskörű ismertsége Németországban hozzájárulhatott a korszak más műhelyeinek mintakincséhez. – A korábban tárgyalt „sündisznó-edények" gyűrűkkel díszített fülecskéi szerintünk mindenképpen korai megoldásokra vezethetők vissza.

Tovább bonyolítja a „sündisznó-edények" kérdését egy újabb lelet a lengyelországi Elbląg (Elbing, Keleti-tenger melléki város) ásatásából.[29] Ezt a tüskedíszes edényt közlője ugyancsak az előbbiek eredetéhez kötötte, illetve a lengyelországi szakállas arcos korsók publikációjához (és evvel közvetve a 15. századhoz). *(7. kép)* Ez a példány is áttört talpra állított, de az e fölött sorakozó kis füleket arcok díszítik. A fölső test oválisan szélesedő alakú és tüskékkel sűrűn borított; nagyméretű füle volt. A 22 cm magas töredék edénye eredetileg jóval magasabb lehetett, sajnos felső részének kiképzését, esetleges díszítését (volt ezen is szakállas arc?) nem ismerjük. Kialakításának eltérő megoldása a többitől eltérő talpforma és az arcokkal díszített kis fülek miatt felveti bennünk a gondolatot: a waldenburginak meghatározott „sündisznó-edények" kapcsolatban állhatnak az ún. Dreihausen-Falke csoporttal, egymást ösztönözve.

A Dreihausen-Falke csoport

Ennek a még ismeretlen eredetű csoportnak edényeiről az új nemzetközi kutatás jelentősen megváltoztatta tudásunkat. Két irányban is kibővíti ismereteinket: a használt edénytípusok formái kibővültek, elterjedési körük is jóval meghaladja a korábbi területeket. Először a lengyel régészet mutathatta ki, hogy ott hét helyről is ismertek darabjai,[30] de Nawrolski összefoglalását Stephan-Gaimster további, főleg sziléziai lelőhelyekkel gyarapíthatta.[31] Az utóbbi összefoglaló tanulmány a németországi elterjedést is sűrítette, főleg Szászország és Lausitz területén (itt kiemelkedő Görlitz – 4 lelőhellyel – és Bautzen – 4 példány töredékeivel). Még meglepőbb eredményt hozott az északnémet Hanza-városok, valamint Dánia és Svédország ásatásainak ilyen szempontú áttekintése: részben városi leletekként, de még gyakrabban királyi-püspöki várak anyagában lehetett rátalálni e különleges, az asztali reprezentációs felszereléshez tartozó poharakra és a magasabb, talpas serlegekre. Néhány eddig ritka esetben még távolabbi helyeken is felbukkant már a jellegzetes, egyenes testű poharakból egy-két példány: Lettországban lovagrendi várból, Észtországban városból és kolostorból, Finnországban városból és püspöki várból, norvég kikötővárosból – de szerepelnek Angliában és Izlandon (!) is.[32]

Az utóbbi esetekből kitűnik, hogy a közép-európai sűrűbb elterjedés mellett a távolsági kereskedelmet észak felé uraló Hanza-városok, mint kiinduló pontok segítették a legtávolabbi elterjedést párhuzamosan a nagy mennyiségű másféle németországi kőcserép áruval. (A Balti-tenger mellékén a másféle kőcserép mindenütt a legkedveltebb a gazdagabb városi polgárság asztalán.)

Az új leletek arra is rámutattak, hogy a régtől ismert pohár és serlegtípusok – elsősorban a leggyakoribb egyenes testű hengeres alakú poharak – mellett más formák is készültek; ezek azonban jóval ritkábbak. Már a budai töredékek is bizonyították, hogy szerepelt kónikus testű kis pohár is[33] az edénykészletben; ebből most már egy teljes példány is előkerült Regensburgban. Svédországi és Németországi lelőhelyekről ismert új típusként az ún. zarándokpohár (Beutelflasche, Pilgerflasche, Krause), ami közönséges cserépből jól ismert forma Észak-Németország, Szászország későközépkori kerámiái között. (Eredete valószínűleg egyszerű, tökhéjból készített olcsó ivóedény lehetett: erősen gömbölyödő testű, ívesen szélesedő, rövid nyakkal.) E pohárforma átvétele a műhely egyébként nagyon sajátságos formakincsének kiegészítésére talán azért volt lehetséges, mert ez sem volt mindennapos, általánosan elterjedt. Egészen ritka típust képviselnek az erősen hasastestű kancsók, Boroszlóból, Bautzenből, Dél-Lengyelországból; az egész testet és a fület is borító pecsét dísszel, elöl három, illetve egy szakállas fejjel díszítve *(8. kép)*. Stephan szerint a forma a kelet-szászországi, lausitzi, és sziléziai helyi formákra vezethető vissza és így egyben a Dreihausen-Falke csoport készítési régiójára is utal. Ez egybehangzik e kőcserép-cso-

[29] NAWROLSKA, G.: Archaeological evidence for trade in Elbląg from the 13th to the 17th centuries. In: Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum II: Der Handel. Lübeck, 1999. 375, Fig. 4, 5. – Sajnos a más tárgyú cikk részletesen nem foglalkozik e lelettel és korával.

[30] NAWROLSKI 1989. – Lengyelországi lelőhelyekre először 1990-ben hívtam fel a figyelmet, közülük a boroszlóit a szerző nem ismeri.

[31] STEPHAN–GAIMSTER 2002.

[32] U. ott lelőhely térkép és a leletek egy részének katalógusa. – A dániai, svédországi és baltikumi lelőhelyekről még lásd: GAIMSTER 2001, valamint a szerző korábbi munkáinak ott szereplő irodalma, illetve az általa felhasznált régészeti adatok.

[33] HOLL BudRég 16. (1955) 21. kép.

port újabban megismert legsűrűbb lelőhelyeinek tanúságával.

A budai emberalakos edényre utaló töredékek[34] első analógiája Jena egykori karmelita kolostorából került elő (alapítása 1414); az itteni anthropomorf kőcserépedényből két töredék az arccal és a ruharedőkből *(8. kép 1)*[35] Az arc másféle, – szerzője szerint talán szerzetest ábrázol – de a ruharedők függőleges vonala a budainak párja.

Ami a készítés még továbbra is ismeretlen helyét illeti, Stephan részletes vizsgálata szerint a középkori Lausitz területe jöhet számításba. Erre mutat a neutronaktivációs analízis is: 15 kémiai elem alapján e csoport a legközelebb a zittaui kerámiához áll.[36]

Waldenburgi kőcserép Budán

Két korábbi feldolgozásban már ismertettem a siegburgi kőcserép budai példáit és 1990-ben ezektől már elkülönítettem az eltérő – akkor ismeretlen műhelyként tárgyalt – csoport jellemzőit. Utóbbiak a waldenburgi készítmények. Akkor keltezésüknél a 15. század kezdetére gondoltam; az új külföldi eredmények szerint ezt visszafelé a 14. század végétől is számíthatjuk. Egyébként az egyik budai töredék, egy pohárváll felragasztott málnaszemes dísszel lelőhelye alapján ugyancsak ezt támasztja alá: a Kápolna melletti udvarban álló kis épület – amit I. Ulászló idejében már használtak – padlószintje alatti „f" rétegből került elő. *(9. kép 1)* E vékony rétegek még az építkezést megelőző planírozás korábbi nyomai[37] (még a „c" rétegben is 14. századi fehér csésze). De a példány esetében sem zárhatjuk ki, hogy vannak még 1400 előtti darabok köztük. Bizonyos azonban, hogy a waldenburgi poharak mennyisége jóval kevesebb volt, mint a siegburgi.

Ugyancsak technológiai jellemzői (cserépanyaga) alapján ide sorolhatjuk a ritka megoldású töredéket a ferde sorokban felragasztott tüskékkel. Alsó részének törésfelülete arra mutat, hogy itt ragasztották össze a külön készített talprésszel *(10. kép)* e szerint lehet, hogy megoldása olyasféle volt, mint a külföldi anyag tárgyalásakor említett „sündisznó-edényeké". E töredék lelőhelye (keleti szikla-Zwinger, 2. r.) I. Ulászló és Mátyás érmeivel keltezett; nagyobb részben a század második felének kerámiáival. Ennél későbbi időre töredékünket sem tehetjük, de lehet, hogy még a század első felében készült? Semmiképpen sem tartozhat a Horschik szerint elképzelt 1520/30 körüli időbe.

Az újabb ásatások során a palota Előudvarában feltárt házaknál ugyancsak jelentkeztek a siegburgiak mellett waldenburgi példányok is. Pontos mennyiségüket nehéz megbecsülni, de legkevesebb tucatnyi példányt számíthatunk. Sajnos a rétegek megfigyelésének hiánya miatt nem tudhatjuk, tartozott-e ezekből néhány még az itteni házak lakóihoz (?), de zömmel valószínűleg a késői planírozáskor kerültek csak ide (ahogy a palotára jellemző kályhacsempék is). Az itteni poharak megformálásában nagy különbségek vannak: főleg a talpkarima kidolgozása sokféle, a palotából korábban bemutatott töredéken látható ferde bevágások körpecsét dísze, ujjal benyomkodott éles-hullámos szegély többféle megoldásban. *(11. kép)* Van köztük egy, amely nem kőcserép, de jó kidolgozásával másolja ezeket; mázа foltos. *(11. kép 1. 3)*

Egy hornyolt válltöredéken a felragasztott szamóca dísz is megvan (74/1. lh.). Az itt feltárt II. sz. ciszternából 3-4 különböző példányból kerültek elő töredékek, valamint egy ép példány, amelynek alakja azonban erősen különbözik az általános formától.[38] Ha az alsó rétegből került elő, úgy még lehetne 14. századi is, de feljebb itt is Zsigmond-kori leletek voltak. (A kályhacsempék a 15. század közepe előtt nem kerülhettek ide.)

A város területéről előkerült waldenburgi poharak közül az aranyművesek műhelye közelében talált férfiarcos poharat kell kiemelnünk,[39] régebbi keltezése (a 14-15. század fordulója) helytálló, de jellegzetes kiképzése ide határozza meg készítését *(11. kép 3)*

A Dreihausen-Falke csoport kerámiája Magyarországon

A budai palota leleteit az újabb ásatások csak két egyenes falú pohár töredékével bővítették. Egyik az

[34] HOLL ActaArcHung 42. (1990) Abb. 2.

[35] RUPP a 21. jegyz. említett cikke, Abb. 4:3, 6. – A szöveg szerint volt itt sakktábla-mintában elhelyezett pecsétdíszes töredék is; de egy korábbi ásatáson is találtak ilyet. 274. 21. j.

[36] STEPHAN–GAIMSTER 2002. 130–132, 156; Abb. 50. (243 mintát vizsgáltak szászországi kerámiákból.) Zittau Drezdától 70 km-re fekszik DK-re, a cseh–lengyel határszögletben. Stephan e feldolgozásban részletesen cáfolja H. Rode régész állítását, aki Bautzenben talált darabok alapján ottani készítésüket állítja. Bár a cserepek fazekasműhely hulladékanyagában kerültek elő, mégsem rontott darabok; mennyiségük sem támasztja alá műhelylelet mivoltukat. (Itt is avval a máshonnét is ismert jelenséggel találkozunk, amikor a közönséges szemétanyagot bizonyítékként használták fel.)

[37] E terület rétegrajza: GEREVICH 1966. 218: 326. kép. – Itt a korai rétegek megmaradtak, míg az épülettől É-ra az udvart kitakarították és csak a 15. sz. első harmadától kezdve kezdődött fokozatos feltöltése.

[38] Képe ZOLNAY L.: Az 1967–75. évi budavári ásatásokról... BudRég 24. 4. (1977) 102. kép: 15. századi mázas díszedény. – Nemcsak alakja, de színe is eltér a többségtől: piszkos sárgásbarna, foltos. ltsz. 78.12.2.

[39] H. GYÜRKY, K.: Forschungen auf die Gebiete des mittelalterlichen Buda. ActaArchHung 34. (1982), p. 204–205. Abb. 20. M: 14,1 cm; ltsz. 1972.1.20. (A meghatározási nehézségekre jellemző, hogy akkor még a legkitűnőbb német régész is siegburginak tartotta.)

Előudvar északi részének ásatásakor a Kaputorony szobájából került elő, a szokásostól részben eltérő dísszel: a négypontos négyzetek fölött a más típusoknál is előforduló háromszög-pecsétek sora alkot mintát *(13. kép)*[40] – A régebben közölt tüskedíszes edényt *(12. kép)* korábban a siegburgi műhelyhez kapcsolt darabbal rokonítottam; most már bizonyos, hogy a területileg is közelebbi waldenburgi műhely „sündisznó-edényei" jöhetnek számításba – csak az a kérdés, hogy párhuzamosan, azonos időben készültek-e, vagy az egyik korábbi? (Sajnos a 15. században belül egyik leletünket sem tudjuk pontosan keltezni, de mindkettőnél a század eleje a valószínűbb.) – Hogy a tüskék, felragasztott díszek divatjával már ekkor is számolhatunk, azt egy egészen más alakú (gömbölyű testű, hullámosra nyomkodott talpú) csehországi éremleletes edény mutatja, *1419 körüli* érmekkel *(12. kép. 2)*.[41] Ez közönséges vörös cserép és kívül-belül gesztenyebarna mázzal fedett. A tüskéket kis szemölcsök veszik körül, mint a waldenburgi töredékünkön.

A magyarországi vidéki elterjedés kapcsán már említettünk egy pohár-alj töredéket Pilis ciszterci kolostorából; ehhez egy oldaltöredék is kapcsolható.[42] További távolabbi lelőhely a Tisza melletti Monostorsáp, ahol pecsétdíszes serlegtöredék került elő; ez valószínűsíthetően a birtokos Verebi család nemesi kúriájához kapcsolható[43] *(13. kép 3)*

Már régebben utaltunk arra, hogy a Mátyás-kori budai díszkerámia létrejöttét sokféle hatás eredményezte, köztük a „dreihauseni" pecsétmustrák is. E poharak sorát olyan újabb töredékek bővítik, amelyek beszédesebb bizonyítékai állításunknak. Az Előudvar ásatásánál a IV. pince feltöltéséből egy zöldmázas pohár darabjain csak egyféle pecsétdísz van, sakktábla mintás elrendezésben (míg a többinél mindig többféle pecsét, szabálytalanul). Az 1470/80 körüli években a fazekas még láthatott a sokáig megőrzött kőcserép poharakból, *(14. kép)*,[44] mert a budai példányok pusztulása csak ekkor kezdődött.

II. PERZSA FAJANSZ

A budai királyi udvar példányai

Már a hódoltság kora előtt is eljutott Budára a perzsa kerámia. Egy nagyméretű (száj átm.: kb. 20 cm) csésze töredéke puhább fajansz, elmosódott kobaltkék festéssel. Külső oldalán a perem alatt elnagyolt vonalakkal szegélymintája meandert utánoz; alatta stilizált levelekkel indás dísz részlete. Belül a felső szegély nagyon hanyagul rajzolva, lejjebb itt is indás dísz részlete, de más alakú levelekkel *(16. kép 1)*. A színtelen fedőmáz üveges, a belső oldalán erősebben irizáló.

Darabunk technikai kivitele és alakja teljesen eltér a későbbi korszak példányaitól; jellege közel áll Lane feldolgozásában szereplő, a 15. század közepére keltezett csészéhez, a perzsa kék-fehér áru korai darabjához.[45] Ezekből nagyon kevés ismert, mert az ilyenek a gyűjtők figyelmét nem keltették fel. Lane darabját a kínai Hsüan Te (1426/ 35) korszakának stílusához kapcsolja – egy perzsa feliratos példány 1444-es évszáma Meshedből is e régi korra utal. – A budai csésze is e korszak kínai porcelánjainak hatására készülhetett (amikor még a régebbi lótusz virágos-leveles-indás díszítés tovább fejlődve divatban volt.[46] A máz alatti kobalt-festés technológiája ekkor még nem érte el a 16-17. századi perzsa fajanszok minőségét. (Két további darabot az ActaArchHung készülő kötetében tárgyalunk.)

A későbbi példány lelőhelye a déli Rondella korábbi, elbontott kaputornyának feltöltése (3. r., 6,80 m), ami leletei és helyzete alapján a Rondella építését (1530-as évek Szapolyai János király idejében) megelőzve került ide.[47]

A tányér fehér puha fajansz, színtelen máz alatt sötétkék festéssel, belső oldalán a mázban vékony repedésekkel. (V: 0,4-1 cm közötti, a karima felé vastagodó; átm. legalább 20 cm lehetett. Ltsz. 51.1472,a-e.[48] *(16. kép 2)* – Belső felületét kö zépen tollal rajzolt vékony kanyarodó indák töltik ki, melyekre ecsettel festették a stilizált leveleket és virágokat nagyon sűrűn, betöltve a felületet. A karima felé felemel-

[40] Lelőhely: 75/11. sz., Kaputorony szoba. Ltsz. 86.160.1.; átm.:5,5 cm. 41 RADOMERSKI, P. – RICHTER, M.: Korpus ceské stredoveké keramiky datované muncemi. Sbornik N.M.P. – Historie 28. (1974), p. 65, 98–99. „Valószínűleg import." M:12,6 cm. – Sajátságos, hogy e darabot a kutatás eddig nem használta fel a waldenburgi kőcserép keltezéséhez!

[42] ltsz: 82.50. Szentendre, Muzeum.

[43] RÁCZ M. – LASZLOVSZKY J.: Monostorsáp, egy Tisza menti középkori falu. (Budapest 2005) 55,137–138; XXIX.t.1. – 1420-ban jelölték ki a lakóház telkét; Verebi Pálnak előzőleg Budán háza volt.

[44] 1980. évi ásatás. – Magyar Károlynak köszönöm e lelet, valamint a korábban szereplő kőcserép poharak közlésének engedélyét. – A budai díszkerámia formai és díszítési sajátságainak részletesebb összehasonlítása különböző külföldi kerámiák és ötvöspoharak megoldásával HOLL I.: Spätmittelalterliche Tischgerät... (ActaArchHung, sajtó alatt)

[45] LANE 1957. 34; Pl. 19. Átmérő: 24,8 cm. – A budai töredék 52.2345.ltsz. Palota, „Istálló előtt". V: 0,3–0,45 cm. – HOLL 2005. 77. képen még pontosabb keltezés nélkül „16. századi vagy korábbi".

[46] GARNER 1952. 22; e korszak áruját nagy mennyiségben exportálták a Közel-Keletre. Pl. 16. táljának peremén, külsején ugyancsak meander szegély látható. Csészék indás dísszel: Pl. 26–27.

[47] A lelőhely rétegei, rétegrajza: GEREVICH 1966. 250; 377. kép. U. itt került elő egy 1525-körüli faenzai tányér, a Casa Pirota műhelyből, 4,75 m mélyről. BERTALAN Vilmosné: Groteszk díszítésű faenzai tál. BudRég 17. (1956) 241–245. – Az itteni ásatást Nagy László irányította.

[48] A lelőhely koordináta-számozásában kétszer is elírtak egy-egy számot, de a mélység adatok: 6,80 m, 5–7 m, bizonyítják.

kedő szakaszt vastag kék sáv választja el, ezen kívül pedig fehér alapon arab betűs írás maradványa van. A tányér alján is volt festés: halványabb és hanyagabb megoldású.

Darabunk pontos párhuzamát nem ismerjük, de már a 15. század második felére keltezett perzsa tányér szegélyén is felirat fut körbe és ez a szokás még a 17. századig követhető.[49] A perzsa tányérok egy részén ez időben a finom kalligrafikus tollrajzzal készített növény-virágdísz is jellemző, önállóan, vagy csak háttérként. – A budai tányér stílusa egészen más, mint a továbbiakban tárgyalásra kerülő csészéké, valamelyik fejlett műhelyből származik. – (A 16. század első negyedében ezen kívül Kütahya/Anatólia fajanszával is számolhatunk Budán.)[50]

A kék-fehér perzsa fajansz és kínai előképei (16. – 17. század)

A perzsa fajansznak a következőkben tárgyalt kisméretű csészéi a kutatás előtt alig ismertek. Ennek egyik oka kerámia feldolgozottságának egyenetlensége: a műgyűjtés és a múzeumok érdeklődése számára inkább a korai korszak gazdag díszű, kiemelkedő kvalitású kerámiája fontos, a koraújkorból pedig az ugyancsak változatos dekorációjú nagy tálak és edények, melyek esetenként műhelyekhez is köthetőek. A 16-17. századi kis csészék ezekhez viszonyítva szerényebb kvalitásúak, a mindennapi használatban ugyan nagyon elterjedtek lehettek, de nem képviseltek megőrzendő értéket. A lehetőséget, hogy ilyenekkel a kutatást megismertethessük, először a budai királyi palota nagyarányú ásatása adta.[51] A továbbiakban az itteni nagyon sokrétű anyagból csak néhány jellegzetes csoport darabjait emeljük ki. Ezek ugyanis beszédes képviselői a régtől ismert kérdéskörnek: a kínai porcelán hatása a perzsa kerámiára.[52]

Esetünkben az a figyelemre méltó, hogy a kínai hatás az ilyen mindennapos, olcsó áru esetében is érvényesült; készítői különböző műhelyek esetében is igyekeztek hasonló megoldásokat találni. Ez arra mutat, hogy a kínai export nagyarányú fellendülése miatt a tea-kávé-bor fogyasztásánál használt kis kínai csészéket mindenütt használták és a perzsiai műhelyek igyekeztek valami hasonló áruval kiegészíteni – egyébként eltérő ízlésű kerámiák mellett – saját árukészletüket. A leletanyag előkerülési helyei szerint ez főleg a távoli nyugati piac (az Oszmán birodalom és hódoltsági területe) esetében sikeres is volt.

Az egyszerűbb kivitelű kis perzsa csészék egy részének megkülönböztetése a másolt kínai porcelánoktól néha nehézségbe ütközik – gyakorta találkozunk feldolgozásokban, múzeumi leltárakban „kínai porcelán" meghatározással is. A különbségek elsősorban a *technológia* oldaláról ismerhetőek fel. A jó minőségű, keményre égetett perzsa fajansz anyaga főleg a törésfelületeken, ezek szemcsézettségén tűnik ki – szemben a kínai porcelán sima vagy kagylósabb törésfelületétől. A bevonásukhoz használt máz is eltérő a kínaitól: 53 üvegesebb, a csészék talpkarimájának belsején néha vastagabban összefolyó, nem egyenletes és néha zöldes árnyalatú; máskor a csésze külső oldalán a talpkarima fölött lefolyva megvastagodott. A talpkarima rendszerint már nincs teljesen mázazva, a fajansz anyaga látható (míg a kínai kis csészéknél ez is mázzal bevont). Az üvegesebb máz a gyengébb minőségű készítményeknél néha elveszti eredeti fényét, illetve a földbe kerülve a romlásnak nem ellenálló és kissé irizáló felületet kap. A nagyon gyenge kivitelű, puhább fajanszok[54] esetében a csészék egészen elvesztik eredeti fehér-sárgásfehér színűket, piszkosfehér vagy piszkossárga felületűek, esetleg teljesen fénytelenné válnak. (Ezeket már nem lehet összetéveszteni a kínai darabokkal.)

A megkülönböztetés másik lehetősége a *stílus* vizsgálata. Eltekintve most a jellegzetesen perzsa megoldású dekorációktól – a kínai csészéket utánzó darabok festési stílusa erősen különbözik. Az átvett minták – főleg virág, leveles ág, vagy kínai szimbolikus motívum, néha az egész felületet betöltő indás-virágos dekoráció – eltérő jellege főleg akkor tűnik

[49] LANE 1957. Pl. 20 A; Pl. 52 A; Pl. 52 B,és továbbiak. Ezek azonban más mintájúak és a fekete-türkiz színű csoportba tartoznak. Az utóbbi példány annyiban rokon, hogy közepét a vékony stilizált virágrajz teljesen kitölti. – Az É-perzsa Kubacsi műhely egyes darabjainál említik a puha fehér cserepet és a máz finom repedéseit, i. m. 35–36, 78; ez még nem elegendő az azonosításhoz.

[50] Részletesen: HOLL 2005. 59–63. kép.

[51] A palota régi ásatásának zárt leletegyütteseit feldolgozva került sor először részletesebben a közelkeleti és távolkeleti kerámiák áttekintésére, valamint a régészeti keltezés és a stílusvizsgálat lehetőségeire. A perzsa és kínai anyag itt bővebben tárgyalt, de válogatott példákból áll: HOLL 2005. A távolkeleti kerámia hódoltság-kori megjelenésére hívta fel a figyelmet GERŐ Gy.: Türkische Art. Red. Fehér G. Bp., 1978. 349–350; Abb. 6–8. Kiemelte a perzsa anyag változó minőségét és jegyeit.

[52] LANE 1957. 34–36, 78, 82–89. – MEDLEY, M.: Chinese ceramics and islamic design. In: The Westward influence of the chinese Arts. Colloquites on Art and Archaelogy in Asia No. 3. London, 1976. 1–10.

[53] HODGES, H.: The technical problems of copying Chinese porcelains in thin glase. In: The Westward influence of the chinese Arts. London, 1976., 79–87. (Itt a kínai porcelán anyagának és mázának eltérő összetételéről.) LANE 1957. 109–110: A jó minőségű perzsa fajanszról, összetévesztése az irodalomban a porcelánnal.

[54] LANE 1957. 34–35: egyes esetekben „puhább" fajansz. – A budai anyagban a rossz minőségű áru romlása miatt jól elkülönül, cserepe késsel karcolható.

szembe, ha összevetjük az eredeti kínaival. Annak ellenére, hogy a perzsa fajanszok festői is gyakorlott dekorátorok (gondoljunk csak arra, hogy az olcsó, tömegesen festett áru nagy sorozatban készült), darabjaiknál hiányzik az a könnyed, művészi lendület, ami még a legolcsóbb kínai daraboknál is érezhető. A levelek, virágok rajza a legtöbb esetben elnagyoltabb, sematikus; hiányzik az eredeti példaképnél látható változatos megoldás, a naturális képhez közelítő finomabb részletezés. Nyilvánvaló, hogy e darabokat nem a finom kidolgozású ismert perzsa tálak és tányérok rangosabb műhelyei készítették.[55] A feltűnő különbségek a *18. és 24. képek* csészéinek összevetésekor tűnnek ki. Végül olyan darabok is előfordulnak, amelyek hanyag festése már nehezen hozható kapcsolatba a kínai mintákkal, néha azonban kikövetkezhető, mi volt az előkép.

Végül a csészék egy részének fenekén alkalmazott *műhely-mester jegyek* is árulkodóak. Az olcsó kínai csészék legnagyobb részénél hiányzik a korszakra utaló jegy; a perzsa csészék esetében ilyennel gyakrabban találkozunk. Ezek teljesen más jellegűek; egyeseknél felismerhető, hogy a bonyolult kínai jegyeket sematikus-geometrikus rajzúval pótolták.[56] (Kérdés, hogy minden esetben műhely-jegyként szerepeltek-e, vagy pusztán a kínai árura akartak utalni – a vásárló miatt?) Előfordul, hogy csak egy elmosódott kék folt pótolja a jegyet. – A kék színűeken kívül halvány barnával festett jegy is található, egy-egy esetben fekete illetve piros. (!) (Buda, Baja és Eger csészéinek jegyei: *17. kép*)

Az összetévesztés lehetősége adott Kütahya fajanszai esetében is. Ismert ugyanis a kisméretű (M: 4-5,2 cm) kávéscsészék sorozata innen is. A közölt múzeumi darabokat Carswell a 18. század első, illetve második felére keltezte.[57] (De felhívja a figyelmet arra is, hogy a 16-17. század készítményeit még alig ismerjük, pedig az írásos adatok szerint ekkor is dolgoztak az itteni műhelyek.) A közölt csészék nagy része az Iznikből ismert színes megoldásokat mutatja (fehér alapon sárga, zöld, kobaltkék, az élénkpiros kis pontokkal; fekete vonallal keretezve); de van egy csoport, amelyen csak kobaltkék minták vannak. Utóbbiak egy részénél Carswell szerint is kínai hatás érezhető (pl. A külső oldalon stilizált tájkép, három nagy virágdísz), mások viszont már jellegzetes iszlám stílusúak. E késői darabok alján rendszerint Meissen kétkardos jegyét utánozták (mert ekkor már innen is hoztak kávéskészleteket); másokon viszont a fenéken kettős kék kör látható, ami már 16. századi kütahyai tálon is előfordul (és izniki darabokon sohasem használták). – A kütahyai csészék stílusa különbözik az általunk bemutatott, feltételezett perzsa csészéktől (és a kínai motívumok esetében is nagyobb mértékben változtatták ezek rajzát), nem is szólva a fenék műhelyjegyeiről. (De ellene szól az anatóliai importnak az is, hogy anyagunkban a jellegzetes izniki 17. századi áru alig fordul elő, míg a 16. században még jelentős mennyiségű.)

A budai hódoltságkori rétegekből előkerült perzsa kerámiáknál a többség esetében nem rendelkezünk támpontokkal a 150 éven belül kronológia felállítására; stílusuk és motívumkincsük sem olyan, hogy biztosabb kormeghatározáshoz elegendő lehessen. Viszonylag kevés az olyan darab, amelynél az előkerülési hely (és rétege) arra utal, hogy már a 17. század első harmadában szemétbe került. Másoknál a leletösszefüggések (a rétegben talált nagyobbszámú másféle 16. századi kerámia és érmek) miatt feltételezhetjük, esetleg még a 16. században került ide. – Maguk a kínai készítmények, mint előképek a keltezéshez itt kevésbé bizonyítékok, hisz nem tudjuk, másolásuk egykorú-e, vagy hosszabban tartó divatjuk miatt jóval későbbi?[58] Egyes darabok bizonyosan közel egykorúak a kínaival.

A budai perzsa csészék nagyobb részén találkozunk növénydíszítéssel; a legkedveltebbek a levelesgyümölcsös ág, illetve a hasonló jellegű kínai „ling-shi" motívum különféleképpen stilizált alakja. Mindkétféle dísz gyakori a csészék belsején alul. A gyümölcsös ág egy vagy két barackkal a kínai halhatatlanság szimbólumaként régóta kedvelt motívum, ami a taoizmus megerősödésével 1522 után vált kedvelt dekorációvá – és egyben jó szerencsét kívánó jelképpé. (A barack mellett a szilva és a gránátalma is ilyen.) E díszekkel a jóminőségű, kemény fehér fajanszokon is találkozunk *(18. kép. 1)*, még gyakoribbak a rosszminőségű, színűket vesztett példányokon. Utóbbiak között hármat is lelőkörülményei szerint (Pince, „b" réteg, 1959; VIII. gödör) még a 16. század utolsó negyede – 17. század első harmada közötti időre is keltezhetünk (a velük együtt előkerült leletek/érmek alapján, bár a feltöltés ideje későbbi, *18. kép 2*). A rossz minőségű fajanszoknál ritkább esetekben a festés nem sötét kobaltkék, hanem fekete.

[55] Ezeknél ugyanis az alaposabban kidolgozott rajz és minták jellemzőek. A budai leleteknél ilyet csak két esetben találtunk – lásd a továbbiakban – ezek egészen eltérnek finom stílusukkal.

[56] LANE 1957. 115–118, a perzsa fajanszok jegyei. A budai darabokon szereplőkből itt többet mutatunk be, mint korábban; a 4. és 6.–7. számú talán még 16. századi, a többi a 17. századból. Az 1–4, 11. sz. a. jóminőségű darabokon.

[57] CARSWELL, J.: Kütahya, Tiles and Ceramics. In: Altun, A. – CARSWELL, J. – ÖNEG, G.: Turkish Tiles and Ceramics. Istanbul, 1991. Sadbek Hanim Museum, 49–57.

[58] A kínai kék-fehér porcelán 16. századi darabjainak stílusát 1600 körül már utánozták: LANE 1957. 89.

A csészék egy másik csoportjára jellemző dísz az egész külső felületet borító, indásan kanyargó növénydísz, stilizált levelekkel. Általában nagyon hanyag rajzúak, a virágokat sematikusan, vagy csupán egy folttal jelzik (nem ismerhető fel naturális előképük). Jó minőségű kemény fajansz csészék, az egyik máza kissé irizáló és zöldes árnyalatú, festése élénk kobaltkék, fenekén egyszerű kereszt-alakú jeggyel. A további példányok is kemény fajanszok, egyiken a festés rikító ultramarinkék[59] *(18. kép 4)* Ennek peremét vékony barna csíkkal hangsúlyozták. Ugyanilyen megoldású a harmadik, de itt csak az indadísz vonala maradt és a virágokat jelző foltok, a levelek helyett kis kacsok ágaznak ki. A maradék felületek kitöltése is ilyen szervetlen kacsokkal történt. Utóbbi példány lelőhelye alapján (A nyugati várudvar középkori nivója feletti szemétréteg) nem lehet a 17. század első harmadánál későbbi. *(18. kép 3)*

E jellegzetes csoport előképei is a kínai csészék között találhatóak, sőt Budán is előfordulnak *(24. kép)*. Ezeket összevetve tűnik ki a stíluskülönbség: az eredeti dekorációk változatainak hanyag utánérzése egyszerűsítése, már nem olyan gondos rajzzal. Ugyanakkor a minta eltérése a sematizálás ellenére is még utal arra, hogy különböző mintájú (de azonos díszítés szerkesztésű és azonos korú) kínai csészék jelentették az alapot (egyes esetekben még a perem barna csíkjával is!).

A kínai kék-fehér áru díszítő motívumai között szereplő madáralak ugyancsak utánzásra talált. Ritkább darabjai mind a jóminőségű fehér fajanszok között találhatók.[60] *(19. kép 1)*

A kínai díszítésmód átvételének további példája, amikor követve az eredeti módszert (a fehér szín dominál, a festés egy-egy foltja azt még jobban kiemeli) a csészék oldalán három kerek foltot képezve stilizált virágmotívumot helyeztek el. Szembenézetből ezek közül mindig csak egy látható. Az eredeti kínai gazdagrajzú virágok helyett egyszerűbb megoldásút találunk, máskor már egészen összefolyó sematizált, hanyag sötétkék festést. A csészék közepes minőségű sárgásfehér fajanszból készültek (késsel karcolható anyagúak), csontfehér, vagy romlottabb piszkossárga színűek; a vékony fedőmáz irizál (kis méretűek, magasság: 5 cm; *20. kép 1)*. Az eredeti kínai motívum talán még a 16. század végéről származik, a palotában az 1600-as évek elején már a szemétre került. *(20. kép 2)* – A perzsa 17. századi darabokról leolvasható, hogy a másolás során hogyan készültek az idő múlásával mind gyengébb kivitelű példányok.

Kék-piros, fekete-fehér és monokróm csoportok

Az elsőből csak két példány töredéke maradt. A kiegészített esetében a fehér alapon (ami ma már a rossz minőség miatt piszkos sárgás) piros kerek foltok díszítik (ez nem máz, hanem a máz alatti földfesték; belsejében alul kis vörös foltokból képzett rozetta. Pereme alatt kék vonaldísz. E darabok egy nagyon ritka 15. századi kínai csoport késői, 17. századi másolatai (esetleg a 16. század második felére keltezett, máz feletti emailfestéses csészéké), de felvetődhet kütahyai eredetük is. *(19. kép 5)*

Ugyanígy kis számban találkozunk monokróm, kívül egyszínű piros csészékkel, belsejükben színtelen, vagy elnagyolt kék festésű *(19. kép 6)*.

A 16-17. században egyaránt készültek.

Csak három példány képviseli a monokróm, kívül sötétbarna csészéket, belül csontszínűek, minta nélkül. Kettőnek alján a kikarcolt dísz fehér színe látható. (Nagyon jó minőségű fajansz – összetévesztik a kínaival.)

Anyagunkban ritka a fekete-fehér díszű, csak két nagyobb csésze és fedő képviseli. A többiektől egészen eltérő jellegű, nagyon finom rajzú darabok; egyik lelőhelye alapján (Pince „b" r. – 4.r.: 1959) talán még a 16. századba sorolható. *(19. kép 3)*

A monokróm perzsa fajanszok legkitűnőbb készítményei a teljesen fehér csészék – melyeket csak melegebb, csontfehér színük különbözteti meg a kínaitól ; vékony faluk áttetsző.[61] A 17. században viszonylag gyakori darabok.[62] Ugyane műhelyben készültek halványkék festéssel is, de színárnyalatuk és visszafogottabb mintájuk teljesen más jellegű, mint a szokásos perzsa készítményeknél: a csésze fehér hatása a domináló. Vonalas festésű stilizált foltok, vagy egyetlen vékony sáv hanyag kivitele jellemzi ezeket *(21. kép)*.[63]

III. KÍNAI PORCELÁN

Késő középkor

Már régebben felhívtuk a figyelmet arra, hogy a kínai porcelán ritka darabjai korábban is elkerültek Budára. A részletesebb vizsgálatuk szerint a 14. század második felében Nagy Lajos király udvarába is került: egy nagyméretű váza töredékei kék festésű mintájának stílusa és technológiai jellege szerint az ismert ritka példányok közé tartozott. Hasonló, de

[59] FEHÉRVÁRI G.: Az iszlám művészete. Bp., 1987. 171, szerint az É-iráni „Kubacsi"-kerámia jellemzője az indigókék árnyalat már a 15. sz.-ban. Kérdés, hogy feltételezhetjük-e ezt darabjaiknál?

[60] HOLL 2005. 75. kép.

[61] LANE 1957. 109–110; kiemeli anyaguk finomságát, a vastag üveges mázukat; egyes esetekben bemélyített díszüket.

[62] Részletesen HOLL 2005. 124–126.

[63] A bemutatott példány az É-i Előudvar ásatásból való, ennek és több kiegészített csésze pontos lelőhelyét nem ismerjük, valamelyik török gödörből származhatnak.

valamivel későbbi példány töredéke a polgárváros egyik lakójának (főúr, főpap?) tulajdonában lehetett, ez egy nagyméretű, öblös csészéhez tartozhatott, mert belseje is festett.[64]

Két további példány darabja lelőhelye alapján még a 15. századba sorolható (Nagyudvar 6. réteg, érmek 14. század második fele - 1469; Kápolna mellett 5. r., érmek 1390-1494/1545, gazdag 15. századi leletanyaggal). Egy nagyobb csésze és egy lapos tál töredéke, kék festéssel.[65]

Kínai kék-fehér csoportok, 16-17. század

A porcelánok leggazdagabban képviselt csoportja, de zömmel nagyon töredékes állapotban, ami pontosabb besorolásukat is nehezíti. Úgy becsültük, mennyiségük a palotában mintegy háromszoros lehet a perzsa fajanszokhoz viszonyítva és néhány másalakú darabon kívül valamennyi a kisméretű kávés-teás csészék használatának divatját bizonyítja. (Csak kivételesen találunk néhány kisméretű tányért, nagyobb csészét.) Ez ugyanakkor avval is járt, hogy a finomabb készítésű példányok mellett zömmel már másod-, harmadrangú, nyilván olcsóbbak kerültek ide. (Ugyanakkor országos viszonylatban egészen más lehetett arányuk.)

A palota leletanyagának nagyobb részénél a pontosabb meghatározást, korszakokhoz kötést a 16-17. századon belül nehezíti töredékessége (nem ismerjük a csészék teljes díszítését, csak kis részleteket), régészeti oldalról pedig a többnyire kevert rétegek (15-17. század együtt) széles időhatára. Másrészt nehézséget jelent a kínai porcelánok díszítésénél a hagyományőrző szemlélet - évszázadokon keresztül azonos témák, dekorációs sémák ismétlődése. Európai látásmód számára nehezen érthető, hogy nincsenek egymástól élesen elváló nagyobb stílus-korszakok, mert a régi minta követése, sokszor másolása akár kétszáz évig természetes volt.[66] Ez nem csak az egyszerűbb növényi díszekre áll, de a természeti képekre is (madarak, négylábúak, rovarok természetes környezetben), már a 14. századi porcelánokon gyakoriak, de folytatódott a 15-16. században is, a régi festészeti példákat követve. Csak 1600 körül kezd változni ennek stílusa: gazdagabb, naturálisabb (bár sokszor még a régebbit másolják).

Néhány esetben sikerül a leletösszefüggések alapján megközelítő időhatárt adni; más esetben egyes feltűnőbb dekorációs minta divatossá válásának idejéhez kapcsolni a jobb példányokat. (A sokszínű festésű porcelánok, melyeknél a jellemző színárnyalatok és minták a rövidebb korszakokhoz is jól köthetőek, anyagukban hiányoznak.[67] - Talán avval magyarázhatjuk, hogy a kék-fehér áru képezte az export túlnyomó részét ez időben az Oszmán birodalom irányába; a színes kerámiát az izniki műhelyek termelése biztosította még a hódoltság-kori tartományokba is.) A csészék zöme a provinciális műhelyek igénytelenebb készítménye, egyszerűsített mintákkal.

Az egyik ritkább, finom kidolgozású (vékony falú) és szép, árnyalt festésű csoportba tartoznak azok a csészék, melyek belsejét alul egy sziklán ülő madár díszíti. (Jellemzőnek tarthatjuk, hogy az egyébként a mintát azonos módon másoló tucatáruval szemben itt minden darabon más alakú madarakat találunk, például kölönböző varjú-félék, kék kövirigó, „remeterigó", stb. *(19. kép 2)*

Az egyik példányt lelőhelye miatt (nyugati udvar pincéje, 11,7-12 m ugyanitt izniki fajanszok, érmek 1589-ig) sorolhatjuk a 16. század második felébe. De a továbbiak között is van olyan töredék, ami már a 17. század első felében szemétre került (XIX. gödörből). Sajnos nem ismerjük még, hogy az ilyen csészék külső oldalát milyen mustra díszítette, az első példány aljának külső festéséből talán a kedvelt természeti kép (talaj növényzettel, rovarokkal stb.) ábrázolására gondolhatunk. Ez a stílus a 16. század utolsó harmadától kedvelt és a kutatás kiemeli az ekkor készült áruk egy részének finomságát, szépen árnyalt festését.[68]

Ismét csak lelőhelye alapján (nyugati udvar, pince, 10-11 m; érmek e mélységben már 1632-től is) nem tarthatjuk későinek azt a tányért, aminek közepén a „futókutya" lendületes rajza finoman árnyalva látható. Ugyane helyről és mélységből származik egy típusában az átlagos darabjainktól eltérő kis tányér töredéke, külsején alja felé függőleges bordázattal. *(22. kép 5)*

[64] HOLL 2005. 87. kép.

[65] HOLL 2005. 89. kép.

[66] A külföldi kutatás számos példával bizonyította a több császári korszakon keresztül ívelő másolást (néha még az írásos jegy megtévesztő alkalmazásával). L. pl. GARNER 1952. Pl. 42, A–B–C–D. képek táljait, négy egymást követő korszakon át 1426–1521 között. Más szerzők e miatt kérdőjelezik meg régebbi közlések kormeghatározását; a megkülönböztetést csak némely technológiai jellemző, vagy kisebb eltérés a dekoráció követésénél árulja el.

[67] HOLL 2005. 101. képen az egyetlen korai. Egy 17. sz. végi csésze már hanyag kivitelő rajzával különbözik; mangánlila csak a kis virágon van.

[68] GARNER 1952. 35–37. Ugyanekkor találkozunk a tájkép ábrázolás finom megoldásával is; i. m. Pl. C. De természeti elemeket tovább használtak még az átmeneti korszakban is (1620–1332); GARNER 1952. Pl. 65A. Ezért a korábbi keltezésemet is ki kell bővíteni. A madaras csészék pontos analógiáit nem ismerem, de nagyméretű csészék alján szerepel a „The Wanli Shipwreck" néven ismert malajziai portugál hajóroncs porcelánjai között. (Elnevezésével utaltak arra, hogy e periódus: 1573–1620 közötti árukészletét szállította később exportként. Lásd Internet beszámolóját www.mingwrecks.com alatt. A rakományt 2004-ben hozták felszínre.)

Bár később is alkalmazott megoldás, de 1575/85 körül kezdett dekorációs séma, módszer, amikor a különféle mintákat függőlegesen elválasztott mezőkben helyezik el. Egy finom., virágkehely formájú – és ezért csipkézett peremű – nagyobb csésze töredékein látható; kívül természeti ábrázolás részlete, belül az alj mintájából itt is az előbb említett madárábrázolás sémájára következtethetünk. Lelőhelye nem ad pontosabb keltezést a 16-17. századon belül, de finom megoldása alapján a 16-17. század fordulója után nem készülhetett *(22. kép 1)*. (Az ilyen különálló képekre osztott dekorációnál 1600 után a paneleket már hangsúlyozott kereteléssel látták el.)

Egy korábban már közölt tányér ugyancsak az önálló képmezőkre tagolt beosztás példája, a nyugateurópai exportra készülő áru jellegzetes képviselője. Középen folyóparton játszó gyerekek jelenete, a szélén váltakozva madarak és virágok mezői (Átm.: 21 cm. *31. kép*).[69]

Érdekes módon a perzsa fajanszoknál olyannyira kedvelt kínai motívumok: gyümölcsös ág, „ling-shi" jelkép – a barack és szilva a hosszú élet, a „szent gomba" szerencse jel – anyagunkban viszonylag ritkán képviselt;. Egy töredékes lelőhelye alapján (Pince, „b" réteg – 4. r. 1959. 1532-1551 közötti érmek; 16. század második fele izniki fajanszok) sorolható a 16. századba. Tulajdonosa számára értékes lehetett, mert a törés mellett 4 ponton is kis lyukakat fúrtak (nem a teljes vastagságon keresztül), hogy az akkor még csak megrepedt csészét megerősítsék *(23. kép)*. Ilyen javítással néhány további példányon is találkoztunk – általában a finomabb, értékesebb daraboknál. – A „gomba" motívumnak inkább sematizált változásait, végül puszta dekorációként használt díszét találjuk gyakrabban.[70]

A madármotívumos csészék között találkozunk a három kócsag vagy három daru képével is, ezek a ritkább, nagyobb csészék fenekén láthatóak. Ezek is jelképek (a „halhatatlanok" hírnöke és kísérője) és így ugyancsak jókívánságot jelentenek a tulajdonos számára. (Más kérdés, hogy a különböző motívumok közül melyeket értették még a törököknél?)

A perzsa kerámiáknál jellegzetes csoportot képviselő növényindás dísz előképeinek jó példái vannak. Lényegében a teljes külső felületen körülhaladó „S" vonalakból ágaznak ki a kisebb indák és levelek, utóbbiakat már tekeredő kacsok jelzik, az egy-egy elhelyezett virág is sematikus rajzú. Halványkék árnyalással töltik ki (ami igyekszik a kontúrrajzon belül maradni). Belül csak a csésze alján van egy-egy virág. Egyik példánynak peremét vékony barna csíkkal hangsúlyozták.[71] – Egy töredékes példány lelőhelye szerint (nyugati udvar, pince 10-11 m, 3. r.) a 17. század közepénél nem lehet későbbi. – Az ilyen csészék szerintünk azoknak a nagy csészéknek kis változatai – utódai, amelyekből az isztambuli Szeráj gyűjteményéből közöltek Chia Ching jeggyel (1522–1566).[72]

A budai leletek közül említésre méltóak az ugyancsak ritkább, de jellegzetes csoportot képviselő monokróm (kívül egyszínű, világos almazöld vagy kávébarna mázú) csészék. Jellemzőjük a belül-alul elhelyezett miniatűr tájkép. Ez a kínai festészet hagyományait követve még az ilyen redukált formájában is mindig visszaadja a három síkban elhelyezett fő motívumot: előtérben 2-3 fa, háttérben halványan árnyalt hegyek, középen a folyó. (A kínai tájkép neve ugyanis „hegy-víz kép", mert e nélkül nem képzelhető el.)[73] Eltérő változataik ellenére e sémához mindig ragaszkodnak;[74] jellemzőjük még a finom, vékonyfalú kidolgozás. *(24. kép)* – Már a 17. század készítményei, de a finomabb kivitelüket még a század első felébe helyeznénk. (A perem belsejének szegélydísze később pontatlanabb rajzú.)

A monokróm csészék sorában találkozunk ritkábban olyannal, ahol a belső alj kék festése virágokkal teli kosarat ábrázol (kívül kávébarna, a perem fehér). Hanyagabb rajza alapján 17. századi: ezek a legkisebbek. – Ugyanakkor viszont a legnagyobb típusnál (talp átm.: 4,3 cm, a tájképeseknél 3,6 cm) a kívül barnamázas csésze belsején szép rajzú, nagyobb virág, bimbós-leves ágak bokra látható (krizantém: *24. kép*).

[69] Előudvar, 74/43. lh.: török gödör. – ZOLNAY L.: Bud-Rég 24. 4. (1977), 108. kép; „Kínai... az 1550-es évekből." – A Wan-Li korszak paneles mintájának fejlődéséről LION-GOLDSCHMIDT, D.: Ming porcelains in the Santos Palace Collection, Lisbon. In: Transactions of the Oriental C.S. 1984-1985. 79-ff. – Beosztása alapján az előbbi csésze és a tányér az első fázis: 1575/90 közé keltezhető.

[70] Részletesen HOLL 2005; l. még 92. és 94. képen

[71] GARNER 1952. 42, 70; szerinte a barna csík jelzi, hogy a csésze, tál nem régebbi a 17. sz.-nál, annak ellenére, hogy mintájukkal a korábbi stílust (1522/66 korszaka), sőt a jegyet is utánozták.

[72] ZIMMERMANN Taf. 42–43. (Átmérő: 37–38 cm) Ezek még gondos rajzúak. Egyiken az indákat levelek kísérik, a másiknál kacsok, ami ilyen indás díszeknél már a 14. századtól kezdve folyamatosan kedvelt.

[73] A kínai művészet, festészet jellegéről, szimbolikájáról, európai szemmel nehezen érthető hagyományőrző szemléletéről MIKLÓS P.: A sárkány szeme. Bevezetés a kínai piktúra ikonográfiájába. Bp., 1973. – Már a korai időkben készültek a művészek – iparosok számára jól használható mintakönyvek; a motívumok így évszázadokig másolhatók. HOLL 2005. 91. kép. – MEDLEY, M. : Sources of decoration in Chinese porcelain. In: Chinese painting and the decorative style. Colloquites on Art and archaeology in Asia, No. 5. London, 1975., 58–73; hangsúlyozza: a botanikai és orvosi kézikönyvek (14-15. sz.) illusztrációit is használhatták a kerámia dekorátorok a virágok, növények stb. mintájaként századokon keresztül.

[74] Ezek a miniatürizált tájképek felfogásukban közelebb állanak a régi korok – 13. sz. m. f.–14. sz. – festészetéhez, mint saját koruk zsúfolt kompozícióihoz.

A monokróm csoportok kívül kék vagy piros, egyszínű, minta nélküli darabjaira csak egy-egy kis töredék utal; ugyanígy aránylag ritka volt itt a tiszta fehér (áttetsző falú), egy esetben belül máz alatt benyomott dísz (16. század második fele ?). Divatjuk a 15. századtól folyamatos volt, így keltezésük is kétséges.

IV. A PERZSA FAJANSZ ÉS A KÍNAI PORCELÁN ELTERJEDTSÉGE

A budai palota mellett a polgárváros területén, sőt kisebb mértékben a külvárosokban is a hódoltságkori leletek kíséretében a perzsa fajansz és a kínai porcelán megtalálható. Nagyobb részt ezek típusai megegyeznek az ottanival, de egészen eltérő mintáiúak is előfordulnak.[75] Sajnos az esetek többségében a lelőhely nem ad választ kronológiai kérdésekre, mindkét fajta kerámia együtt kerül elő a hódoltságkor egyéb 16-17. századi leleteivel. Talán az új ásatások feldolgozása során sikerül jobban keltezhető együtteseket elkülöníteni és arra is kapunk feleletet, hogy a városi háztartásokban ezek aránya hogyan viszonyult a mindennapos háztartási, asztali edényekhez. Fontos feladata lehet még a kutatásnak annak vizsgálata is, hogy közvetlenül a hódoltság előtt a 16. század első évtizedeiben került-e kínai kerámia Budára? (Ahogy kütahyai és izniki fajansz esetében ezt már bizonyíthattuk.)

A város északi szakaszán, leletmentés során[76] a puha fajanszok egy ritka típusának darabjait találták. Sárgásfehér puha anyagú csésze oldalán a máz alatt piros földfestékkel készített nagy kerek folt látható, belsejének alján pedig kék közepű és piros szirmokkal képzett stilizált rozetta. A peremet és a belső aljat vékony kék vonal határolja *(25. kép 1)*. Kivételesen a fenéken a mesterjegy is piros! E típusról már a palotai két példány során megállapíthattuk, hogy egy nagyon ritka kínai megoldás utánzása.[77] A díszítésből szembenézetből csak egy látszik. – A Tárnok u. 11. épület kútjából[78] a 16. század elejének és második felének izniki kerámiáin kívül két kínai csésze peremtöredéke is előkerült. Egyiken a palotából ismert rácsos minta. A továbbiak kissé romlott anyagú perzsa csészék töredékei *(26. kép 3-4)*. Utóbbiak élénk kobaltkék festése a keleti művészet kedvelt szamárhátíves mezőkben stilizált növényi dísze, illetve az előbbi kínai rácsszegély hanyag másolata. (Jellemző, hogy e perzsa csésze vastagabb – 3 mm –, mint kínai előképe – 1,5-2 mm.)

A domonkos kolostorhoz tartozó, városfalon kívüli épületénél[79] a korábban közölt kínai madaras töredéken kívül a romlott sárgás anyagú perzsa fajanszokból csészék és tányér töredékei vannak; a nagyobb kihajló szájú csészén és a tányéron két tónusban szürke festéssel. (A csésze ívsoros mintája rokon a perzsa 17. századi tányérokéval. *27. kép*) A domonkos kolostor ásatásából előkerült változatos perzsa és kínai kerámiát korábbi munkámban már tárgyaltam. A már feldolgozott újabb ásatások közül a déli városrész egyik török kori pincéjének vegyes (13-17. századi) betöltésében kisebb mennyiségben került elő távolkeleti csészékből is.[80]

A perzsa anyagot egy rikító kék festésű töredék képviseli, tömött mintája a kerekedő indás-kacsos rajza rokonságban áll az előzőkben már tárgyalt csoporttal *(28. kép 1)*. Hasonló élénk, indigókék színű és vastag rajzú töredék az egri 17. száazdi töredékek közt is található. A további négy perzsa példányból kettő a hasas testű, szűknyakú kis edényekhez tartozik (egyik festés nélkül, mint a palotában is, pl. a nyugati udvar pincéjében a 17. század első feléből). A harmadik egy festés nélküli csontfehér, áttetsző falú csészéből maradt (lásd ezekre a palotai monokróm csoportoknál leírtakat).

A kínai porcelánokat 7 példány töredéke képezi. Egyik festetlen hófehér csésze pereme. A többi a kék-fehér áru képviselője; ezeknél hangsúlyoznunk kell, hogy valamennyi finom kidolgozású, közülük négy csésze az ún. virágkehely formájú. Ezekre jellemző a kissé csipkézett perem, vékony fal és a finoman árnyalt festés. Külsejükön természeti kép: egyiken a perem alatt úszó kacsákkal (belül pedig a többször említett kétbarackos ág ismert jelképe ismétlődik, *28. kép 5*). A másodikon felül hegyekkel, alatta valamilyen növényi dísszel *(28. kép 4)*. Két to-

[75] Néhány jellegzetes darab: HOLL 2005. 90. kép 6; 91. kép 4; 98. kép 4; 105–106.kép.

[76] Táncsics M. u. 7. két városfal közötti feltöltés kevert korú rétege; izniki kék-fehér tál, kínai újkori töredék. H. Gyürky K. ásatása. – ltsz. 96.51.1. a-b.

[77] HOLL 2005. 127.

[78] ZOLNAY L.: Kutatások a Tárnok u. 9–13. telken. BudRég 23. (1973), p. 245–254; csak a 16. sz. közepi izniki kancsót említi. A kútból – D munkahely, 3–5 m – az izniki kerámiák az 1530-1540 – 16. sz. m. fele korszakait mutatják; a kínai töredékek a 17. sz. elejét, a perzsa a 17. sz. e. felét. – A 32 db érem a 16. sz. elejétől 1623-ig képviselt (a török akcsék nincsenek meghatározva). A korai izniki – kütahyai töredék: HOLL 2005. 70. kép.

[79] GERŐ Gy. Jelentések: BudRég 21. (1964), p. 317–318. Itt 15. sz.-i itáliai majolikán kívül a leletek zöme hódoltság-kori volt. Gerő említi az 1602.évi ostrom pusztítását a külső épülettel kapcsolatban. GYÜRKY, K.: Das mittelalterliche Dominikanerk-loster in Buda. Bp., 1981., 57–63; X. tábla 1. metszetrajz – utal a kolostor K-i szárnyából egykor kivezető lépcsőre és ajtóra, melyet a török-korban falaztak be, az itteni új török városfal építésével kapcsolatba a 16. sz. végén. – A korai ostromot követve hordták ki a szemetet?

[80] TÓTH A.: Török kori leletegyüttes a budavári Királyi Palota előterében. In: GERELYES–KOVÁCS 2002. 261–268. – Az itteni import áru nagyobb részét az izniki fajanszok alkotják, ezekből legalább kétszer annyi lehetett, mint a többiből.

vábbiból ugyancsak valamilyen természeti képre következtethetünk peremük alapján *(28. kép 4)*. – Az ötödik csésze eltérő stílust képvisel. Kívül-belül egyaránt festett, de a mintákat függőleges – vonallal elválasztott – mezőkbe helyezték. Sajnos a töredékek keveset árulnak el a mintából, csak az kivehető, hogy nagyon sűrűn töltik ki a mezőket és két részlet is őzek (?) fejére, pontokkal borított testre utal *(28. kép 2)*. A belső dísz is ilyen paneles beosztású, de itt levegősen elhelyezett leveles ágak-virágok voltak. – A most felsorolt darabok stílusköre jól meghatározható: a 16. század második felének-végének készítményei. E korról írva Garner kiemeli, hogy bár ekkor már nagyarányú exporttevékenység jellemezte Kínát, mégis ezek között nemcsak gyengébb tucatáru szerepelt, de egészen kiváló minőségű is.[81] A zónás beosztású csészét is erre a korszakra tehetjük, közelebbről 1575/85 körüli időre.[82] – A hatodik darab egy nagyobb csésze töredéke, kívül-belül festett volt, de csak az alsó szegélydísz maradt meg. Belsején a magyarországi kínai porcelánoknál ritkán látható díszítés: a fedőmáz alatti bekarcolt pikkelymustra *(28. kép 3)*. (Ez az „an-hua" avagy rejtett dísz, régtől kedvelt kínai technika; csak fény felé fordítva tűnik elő, már a 11-12. században is használták.)

Bár a lelőhely régészei adatai nem jelentenek ehhez jó támpontot, a magunk részéről úgy véljük, a keleti importáru itt csak a 16. századot és a 17. század elejét képviseli, tehát azt a kort, ami alatt a kínai porcelánok minőségileg jobb-ritkább termékei gyakoriak a palota területén is.

A Víziváros egyik török kori házának leletei mutatják, hogy az itt lévő, szerényebb tulajdonviszonyokat jelentő háztartásokban is számolnunk kell néhány keleti import kerámiával.[83] A hat darab között kettő kívül halványzöldmázas, belül kék tájképfestéses kínai csésze *(29. kép 1)*, a harmadik kívül csokoládébarna mázas töredék. A perzsa csészéket egy, jó minőségű, kemény fajanszból készült példány képviseli; kívül pereme alatt vékony szamárhátíves vonal fut körbe, alján vastagabb, kétféle kék árnyalattal festett ívsor díszíti, belül alul álló madár alakja *(29. kép 2)*. Ennek stílusa elég jól követi az ilyen témájú kínai darabokat; de külsején az alsó minta és a peremet kísérő íves vonal is kínai hatás. A csésze fenekén elmosódott, bonyolultabb rajzú jegy van. A csésze tűzben megégett, felülete rücskössé vált. Két további perzsa töredék a palotai anyagnál leírt, áttetsző fehér monokróm csoportnak a halvány-elmosódott kékkel festett változataihoz tartozik a 17. századból. Ezek tűzben megégett kis töredékek. Véleményem szerint épségben csak az előző perzsa csésze élte meg azt a 17. század végi ostromot, amelyben a ház elpusztult; a többiből addigra már csak töredékek maradtak a ház régebbi szemétjéből.

A Víziváros déli részén került elő[84] egy kis perzsa csésze; a csontfehér, kitűnő minőségű kemény fajansz külsején halványkék stilizált növénydísszel, lendületes rajzzal (M: 4,2 cm; *30. kép 1*). Ugyaninnen való egy kínai csésze töredéke a jólismert növényindás motívummal (de festése jóval hanyagabb, mint a jobb palotai darabokon; *30. kép 2*). Mindkettő a 17. század első felére tehető.

Baja

A vidéken számos hódoltságkori helyen előforduló anyagból figyelmet érdemel az alábbi leletegyüttes; kis példányszáma ellenére jellegzetes példa a Közép- és Távolkelet műhelyeiből származó importanyag használatára. Baja városának közepén egy 17. századi szemétgödörben találtam;[85] a nyolc perzsa és három kínai csésze többsége majdnem teljes megmaradt (4 db csak töredékben). Valószínűsíthető, hogy zömüket egyidőben használták és nem egy hosszabb idő során felhalmozódott szemét maradványai – tehát egy háztartásból származtak.

A perzsa fajanszok széles skálája képviselt: a rossz minőségű, sárgára színeződött példányok külsején stilizált leveles-virágos kék festés van *(32. kép 1; 3. sz. jegy.)*; a valamivel jobb minőségű példány hasonló stílusban festett *(32. kép 2)*. Egy további, kissé romlott csészén a Budáról ismert, kis kerek foltként rajzolt virágdísz szerepel (fenekének jegye hasonló jellegű, mint több budaié).

Egyetlen példány képviseli a budai anyagban gyakori élénk-kék (indigókék festésű – a jóminőségű kobaltra jellemző) díszű növény-virág-indás motívum perzsa átfogalmazását. A jóminőségű fajansz fedőmáza alatt kívül kékes, belül zöldesfehér árnyalatú, belül alján a kedvelt stilizált motívummal *(32. kép 4)*. Fenekén elmosódott kék jegy (talán a négyzetes alakú). A csésze peremét vékony sötétbarna csík fedi (ahogy

[81] GARNER 1952. 36.

[82] Lásd a 69. j. irodalmát.

[83] SABJÁN T. – VÉGH A.: Török kori lakóház és kályhák maradványai a budai Vízivárosból. In: GERELYES–KOVÁCS 2002. 269–288; 4. ábra 3. U. itt került elő több török pipa és színes üvegkarperec. A Gyorskocsi utcai ház lakója az ásató szerint az itteni délszlávokhoz (rácok?) tartozott. (A csészék: 99.47.13 – 18. ltsz.)

[84] Hunyadi J. út 13. előtt, csatornázásnál, 1960. VII. – Gyürky K. és Nagy L. megfigyelése.

[85] Baja, Ferenciek tere, szemétgödör; csatornázási munkák során. (1951. IX. 3. Holl I.) – Baja, Türr I. 54.3.5–16 ltsz. – A gödör teljes anyagának feldolgozását Kovács Gy. készíti; a perzsa és kínai csészéket részletesen az ActaArcHung készülő cikkben tárgyalom. (A gödörben előkerült 17. sz. elejei kályhaorom a Gyulai Múzeum Katalógusában közölve; néhány csésze színes képe: HOLL 2005. Tf. VII–VIII.)

a budai 17. század első harmadában már szemétbe került daraboknál is, utalva kínai előzményükre).

Egy további, jellegzetes 17. századi perzsa csoportot több példány képvisel. Ezek a monokróm, tiszta fehér színű csoport darabjait készítő műhelyből származnak, de festett díszt is kaptak. Ez mint Budán, itt is más stílusú, mint a szokásos kék-fehér perzsa daraboknál: inkább a csésze csontfehér színe dominál, amit a halványkék, elszórtan alkalmazott rajzos motívumok még jobban kiemelnek. A csoport összetartozását bizonyítja az azonos, jó minőségű és áttetsző falu fajansz, csontfehér szín és az általános csészeformáktól eltérő félgömb alakú test, valamint a nagyon kis talp (átm.: 2,6-3,2 cm). Az egyik példány oldalán körbe foglalt halvány rajzú stilizált növénydísz látható, két további darabon széles kék sáv elmosódott belső rajzzal, illetve szegletes vonalakkal *(32. kép 5-6)*. Utóbbi darab az alja felé is vonalas festést kapott és fenekén elmosódott jegy látható. Ezek is valamilyen ritkább kínai dekorációk hatására készültek.

A kínai porcelánokból két töredék a 17. század első felében a budai anyagból jól ismert kékfestéses, indás-virágos motívumot mutatja: egyik finomabb rajzú, másik elnagyoltabb. A harmadik csésze kívül kávébarna, belül a gyakori egyszerű megoldású tájképpel. *(33. kép)* - Úgy vélem, az utóbbit sem lehet a 17. század közepénél későbbre tenni; később ugyanis a halványkék-sötétebb kék színű festést felváltotta a nagyon jó minőségű, tüzes kobaltkék (angol „purplish blue" árnyalat), amit korjelzőnek tartanak.[86]

Eger, vár

Az 1596-ban török kézre került vár leletanyaga jó alapot ad a bizonyíthatóan 17. századi import anyag megismeréséhez.[87]

A perzsa fajansz sokfélesége képviselt, zömmel a más helyekől ismert stílusú és technológiájú darabok. A jobb minőségű kemény fajanszcsészék közt az indás-virágos motívummal élénk ultramarinkék festésűek változatai; egyiknél kékesfekete levelek foltjával, a másiknál durvább vastag vonalakkal (és szétfolyó, feloldódott festéssel; *34. kép 1-2*). Utóbbi esetében a peremen vékony barna csík (ami Kínában a 17. század második negyedétől kezdve használt) látható. Ugyanilyen sárgásfehér kemény fajanszból és ilyen kék színárnyalattal festve további - de már másféle, rajzos mintájú - csésze is van. Ennek, és egy következő alján pedig rácsalakú bélyeg *(34. kép 3-4)*. Ugyanez a bélyeg Budán egy leveles-ágas mintájú sötétkékkel festett csészén található.

A Budán gyakori nagyon rossz minőségű, puha anyagú, sárgára elszíneződött csészék itt ritkák; példányuk a széprajzú stilizált kínai jelképpel az alján és fenekén jeggyel - esetleg a 16. század végén és a 17. század elején voltak gyakoribbak? *(34. kép 5)* - Kemény, de romlott színű fajanszból egy ritkább edényforma mutatható ki: gömbölyödő testű, befelé szűkülő nyakkal, az irizáló máz alatt sötétkék festéssel.

A monokróm, egyszínű csészék között halványkék és élénk kék színűek, máz alatti bekarcolt mintákkal szerepelnek, egy harmadik minta nélkül foltos levendulakék színű *(35. kép 1-2)*. Egy negyedik, az előzőkkel egyező méretű kis csésze (M: 4 cm körül) kívül barnásvörös színű (nem angóbbal készített) mázából kivésett függőleges csíkozást mutat (átm.: kb. 10 cm; *35. kép 3*). Már a budai anyag korábbi bemutatása során jeleztük, hogy a perzsa monokróm áru sorában különböző karcolt díszek vannak. A mostani kék, illetve vöröses színű csészék mintájának analógiája Lane egyik darabján[88] a 17. század végére („vagy később") keltezve; de ott az alapszín szürkészöld, függőleges fehér csíkokkal. - Mind a négy egri darab nagyon jó minőségű kemény fajansz (a halványkékek áttetsző falúak, v: 2-3 mm); belül csontfehér, irizáló felületű.

A csontfehér monokróm csoportnak szép példái a húszas évek régi ásatásából származnak: egyik függőleges hornyolásokkal, a másik már a korábban említett halványkék festéssel. Mindkettő áttetsző falú, a fedőmáz kisség irizál és a talp felé vastagodó (M: 5 cm). Az újabb ásatásból festetlen, bekarcolt mintával, valamint halványkék festéssel[89] több pél-

[86] Lásd pl. JENYNS 1951. 22: „...a blend of indigo and vilolet blue..." szín, mint korjelző Shun Chih (1644-61) korszak táljain és később.

[87] Sajnos Kozák K. korai halála miatt a leletanyag részletes kiértékelése, a hódoltság korszakának esetleg lehetséges időrendi tagolása (az ásatási megfigyelések támpontjai) még várat magára. Rövid áttekintésünk csak ízelítő összehasonlítás; részben Pataki V. 1925-38. évi ásatásából és Kozák K. 1957-60. évi feltárásaiból. (A töredékek a gótikus épület, a Tömlöcbástya és a Földbástya kutatásánál kerültek elő.)

[88] LANE 1957. Pl. 99 B. 110. Leírása szerint ilyen kék színnel is van; a technikát Kirman műhelyéből vehette át az ismeretlen műhely. - Véleményem szerint e perzsa nagy csészék (átm.: 21 cm) dekorációjára a régi kínai nagy szeladoncsészék hatottak (átm.: 22-35 cm), külsejükön a bevésett dísz virágkelyhet utánoz („lotus-bowls") 13-14. sz.-ban. E nagyrabecsült szeladonok ismerete-hatása később is feltételezhető. (Két példányuk KAHL, R.: Longquan celadon of the Yuan and Ming Dynasties in the Topkapi Saray Museum. In: Transactions of the O.C.S. 1984-1985. 43-44, pl. 3-4.) - A perzsa darabok a dekorációt már geometrikussá változva mutatják - ráadásul több színű (zöld, kék, vörös) megoldással. Töredékeink a keltezés miatt fontosak: a kisebb csészék már a 17. sz.-ban elterjedtek.

[89] Két kiegészített csésze képe FODOR L. - KOZÁK K.: Lelet-együttesek a románkori székesegyház környékéről. EMÉ 8-9. (1970-71. [1972]), p. 147-149; 15. kép alsó sor. Két másik példány, halványkék festéssel illetve festetlen: Kozák K.: Az egri vár feltárása II. (1957-63). EMÉ 2. (1964), p. 223, Tömlöcbástya feltárásánál, 56. kép (jobb és baloldali, M: 4,9 cm). - U. e kép középső: egy élénkkék növénydíszes festésű csésze; leírása szerint fenekén mesterjegy, belül alján két levél, perzsának meghatározva.

dány töredéke került elő, egy részükön a halványkék növénydíszt vörösesbarna pettyekkel színesítették *(36. kép)*. Utóbbiakat későbbinek vélem, talán már a 17. század közepe után (?), a korábbi szándékoltan egyszerű stílust felváltó új modorban. – (Egy monokróm, kívül vörös csésze a régi feltárásból: HOLL 2005. *108. kép* 2.)

A kínai porcelán típusai részben megegyeznek a Budáról ismert darabokkal, így például a különböző egyszerű, a perem alatt elhelyezett szegélydíszítésekkel. Az indás-virágdíszes csoport többféle darabjai közül az első nagyon finom, részletező rajzú, halványkék festésű töredék talán még 1600 körüli lehet, alja felett a kínai hullámmotívum árnyalt rajzával *(37. kép 1)*. Két további példány töredékén már hanyagabb rajzzal találkozunk, ezzek a század első harmada körüliek lehetnek *(37. kép 2-3)*. Egy negyedik példány feltűnően más megoldású: csupán vékony halványkék vonalakkal adja vissza ezt a mintát *(38. kép 1)*.

Egészen eltérő stílusú, elnagyolt rajzú egy csésze töredéke, függőlegesen állított virágokkal; peremének széldíszítését durván húzott ferde vonalakkal rontották *(37. kép. 6)*.

A finomabb kidolgozású darabok közé sorolható egy sokszögletes oldalú csésze, a szögleteket követő, vonalakkal elhatárolt mezőkben valamilyen rajzos képpel *(37. kép 5)*.

Egészen új dekorációt mutat egy fehér csésze pereme alatt elhelyezett rajzos kis virág; egy másik monokróm fehér porcelán csésze – ugyanilyen áttetsző fallal – folytatja még ekkor is a festetlen fehér porcelán ősi divatját, egy csontsárga színű töredéken máz alatti bekarcolt hullámos vonalrajz van *(38. kép 3-4)*.

A monokróm, kívül egyszínű – halványzöld vagy kávébarna – csészék, belül aljukon a kis tájképpel itt is előkerültek. A négy különböző példány töredékeiből három világos olivzöld, egy kávébarna; a tájkép részletek halványkék árnyalatokkal, más-más részlet megoldásokkal jelentkeznek *(39. kép)*.

Az egri anyag legkésőbbi példányai közé tartozik egy nagyobb méretű mély csésze (V: 4 mm, alj: 7 mm; átm. kb.: 15 cm). Külső felületén a század második felére jellemző szép elénk kobaltkék festésű, az egész felületet kitöltő stilizált növénydísz íves mezőkbe helyezve sorakozik; belül csak alja és a perem széle díszített *(40. kép)*. A 17. század utolsó negyedébe tartozhat.

A perzsa és a kínai kerámia előfordulásával a hódoltság korának területén – elsősorban jelentékenyebb várakban és városokban mindenütt számíthatunk, de mint az eddig előkerültek mutatják, (például Székesfehérvár)[90] nagyon eltérő mennyiségben. Dolgozatunkkal ezek meghatározásához is szeretnénk a kutatást hozzásegíteni.

[90] HOLL 2005. 107. kép; Siklósi Gy. ásatása. – Néhány töredék Esztergom várából az 1934/38. évi műemléki kutatásnál került elő. – Újabban a horvátországi Rakolca vár (Ruzica) ásatásából öt töredéket közöltek, tévesen kínai porcelánnak meghatározva. RADID, M. – BOJCIC, Z.: Srednjovjekovni Grad Ruzica. (The medieval burg Ruzica). Osijek, 2004. Kat. Nr. 434–437. Talán az utolsó egy fehér kínai csésze töredéke, a többi a kék-fehér perzsa darabok jellegét mutatja, az első fenekén jeggyel. A hódoltságon kívülre csak kivételesen kerültek; egy példány Szendrő várából – TOMKA G.: Borsodi végvárak kerámialeleteinek török kapcsolatai. In: GERELYES–KOVÁCS 2002. 299–300., 1. ábra 2. Fotók: Kádas Tibor (MTA Régészeti Intézete), Bakos Margit (Budapesti Történeti Múzeum). Rajz és számítógépes kép: Ősi Sándor, Réti Zsolt (MTA Régészeti Intézete). Térkép HOLL 1990; Nawrol ski 1989; STEPHAN–GAIMSTER 2002 alapján: Ősi S.

IRODALOMJEGYZÉK

FASSBINDER 1997 — FASSBINDER, F.: Die edlen und weitberübten Gefäß. Arbeits u. Forschungsberichte zur Sachsischen Bodendenkmalpflege 39. (1997), p. 67–77.

GAIMSTER 2001 — GAIMSTER, D.: Life and lifestyle in the Baltic Castle. Castella Maris Baltici 5. (2001), p. 51–66.

GARNER 1952 — GARNER, H.: Oriental Blue and White. London, 1952.

GERELYES–KOVÁCS 2002 — A hódoltság régészeti kutatása. Szerk. GERELYES I. – KOVÁCS Gy. Bp., 2002.

GEREVICH 1966 — GEREVICH L.: A budai vár feltárása. Bp., 1966.

HOLL 2005 — HOLL, I.: Fundkomplexen des 15.–17. Jahrhunderts aus dem Burgpalast von Buda. In: VAH 17. Bp., 2005.

HORSCHIK 1971 — HORSCHIK, J.: Beiträge zur Herskunftsfrage einer gotischen Steinzeug-Gruppe. Keramos 53–54. (1971), p. 11–33.

HORSCHIK 1978 — HORSCHIK, J.: Steinzeug 15–19. Jh. Dresden, 1978.

JENYNS 1951 — JENYNS, S.: Later Chinese Porcelain. London, 1951.

LANE 1957 — LANE, A.: Later Islamic Pottery. London, 1957.

MECHELK 1970 — MECHELK, H.W.: Stadtkernforschung in Dresden. Berlin, 1970.

NAWROLSKI 1987 — NAWROLSKI, T.: Poznosredniowieczne dzbany... (Spätmittelalterliche Steinzeugkrüge aus dem Gebiet Polens mit Vorstellungen von Gesichten). Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 35. (1987), p. 673–683.

NAWROLSKI 1989 — NAWROLSKI, T.: Sredniowieczne naczyna ... (Mittelalterliche Steinzeuggefäße vom Dreihausentyp aus dem Gebiet von Polen). Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 37. (1989), p. 497–512.

STEPHAN–GAIMSTER 2002 — STEPHAN, H. G. – GAIMSTER, D.: Die "Falke-Gruppe". Das reich verzierte Lausitzer Steinzeug der Gotik und sein archäologisch-historischer Umfeld. ZAM 30. (2002), p. 107–163.

AUSLÄNDISCHE KERAMIKFUNDE IN UNGARN III. (14–17. JH.)

I. Steinzeug aus Deutschland, II. Persien, III. China

Die Bearbeitung ist eine Fortsetzung der Publikationen von 1955 und 1990. Die Ergebnisse der neueren Forschungen haben im Fall der deutschen steinguterzeugenden Werkstätten unsere bisherigen Kenntnisse über die Rolle der Waldenburger Werkstätte bedeutend erweitert, wie auch die Kenntnisse über die Chronologie des hiesigen frühen Steingutes. Außer der meinerseits bereits 1990 ausgesonderten Stücke, die zu dieser Gruppe gehören, konnten wir diese Gruppe mit weiteren neuen Funden bereichern. Detailliert untersuchen wir die Variationen der sog. Gesichtskrug-Gruppe (deren spätere,- Formen,- halten wir für nicht so alt, wie es die bisherige Forschung angenommen hatte). *(Abb. 9.3)* Wir haben ein Budaer Bruchstück zur „Igelgefäß"-Gruppe zugeteilt *(Abb. 10)*, welches auf Grund seines Fundortes spätestens aus dem 15. Jh. stammt.

Die neue, polnisch-englisch-deutsche Forschung hat das Verbreitungsgebiet der „Dreihausen-Falke Gruppe" wesentlich erweitert, gleichzeitig wird die representative Eigenart derartiger Gefäße, Gläser (worauf auch wir bereits 1955 hingewiesen haben) durch zahlreiche adelige-königliche-erzpriesterliche Vorkommen bewiesen. Das mit Stachel verzierte, auch früher publizierte Bruchstück *(Abb. 12)* weist auf das Aufeinenderwirken der parallel wirkenden Waldenburger Werkstätten hin. Unter den mit Blei glasierten Zierkeramiken der Budaer Werkstatt kommen in den 70/80er Jahren des 15. Jh. solche Stücke vor *(Abb. 15.)*, die die Auswirkung der „Falke-Gruppe" zeigen.

Die Bearbeitung des Fundmaterials im Budaer Palast (HOLL 2005) hat unsere Aufmerksamkeit auf die Frage der Keramik im Mittleren und Fernen Ostern gerichtet. In bedeutender Menge kommen die persischen Fayencen unter den Funden des Palastes in der türkischen Herrschaft nicht nur im 15. Jh. bzw. am Anfang des 16. Jh., sondern hauptsächlich in den 16. und 17. Jh vor.

Bei der Durchsicht haben wir diejenigen chinesischen Porzellanstücke berücksichtigt die auf die Erzeuger der ähnlich geformten persischen Schalen Einfluß gehabt haben mussten (die provinziellen Fundorte: Baja, Eger, werden in einem späteren Beitrag des ActaArchHung ausführlicher untersucht werden). Das chinesische Porzellan ist bereits in den 14–15. Jh. in Buda erschienen (HOLL 2005), und zur Zeit der Türkischen Herrschaft wurden es durch die Vermittlung des Osmanischen Reiches massenhaft nach Ungarn geliefert. Die qualitativ feineren Stücke vertreten die Gruppen des zweiten Hälfte des 16. Jh. *(Abb. 22-23.)*; Die Typen des ersten Drittels des 17. Jh. haben die persischen Schalen wohl nachgeahmt. *(Abb. 18. 3-4.)*.– Es ist für das ungarische Fundmaterial charakteristisch, dass diese persischen und chinesischen Waren hauptsächlich aus kleinen Schalen bestanden: es knüpfte sich an die Gewohnheit von Kaffee-und Teetrinken.

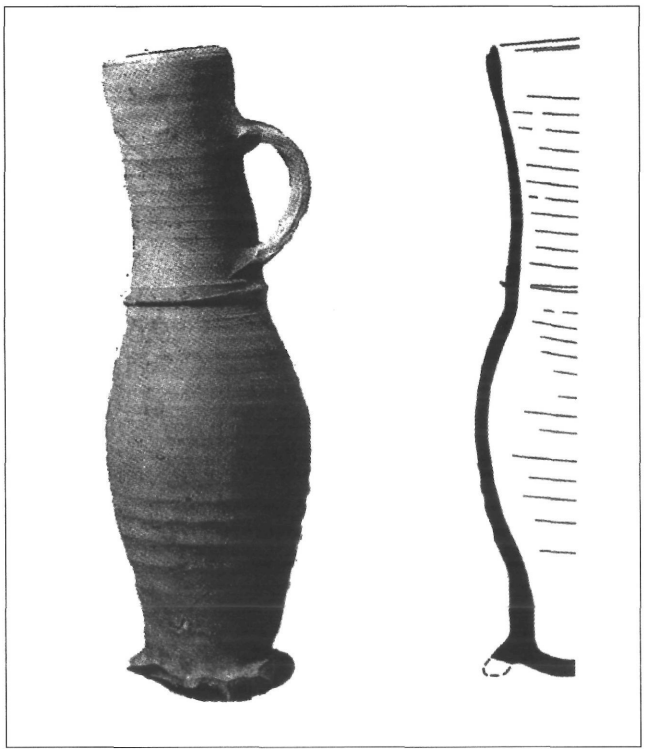

1. kép. Siegburgi Jacoba-kanna, 1425-ben elrejtett éremlelettel, Hollandia (SARFATIJ után). M: 27 cm. Hasonló van már 1371-ből.

3. kép. Arcos korsó (HORSCHIK után)

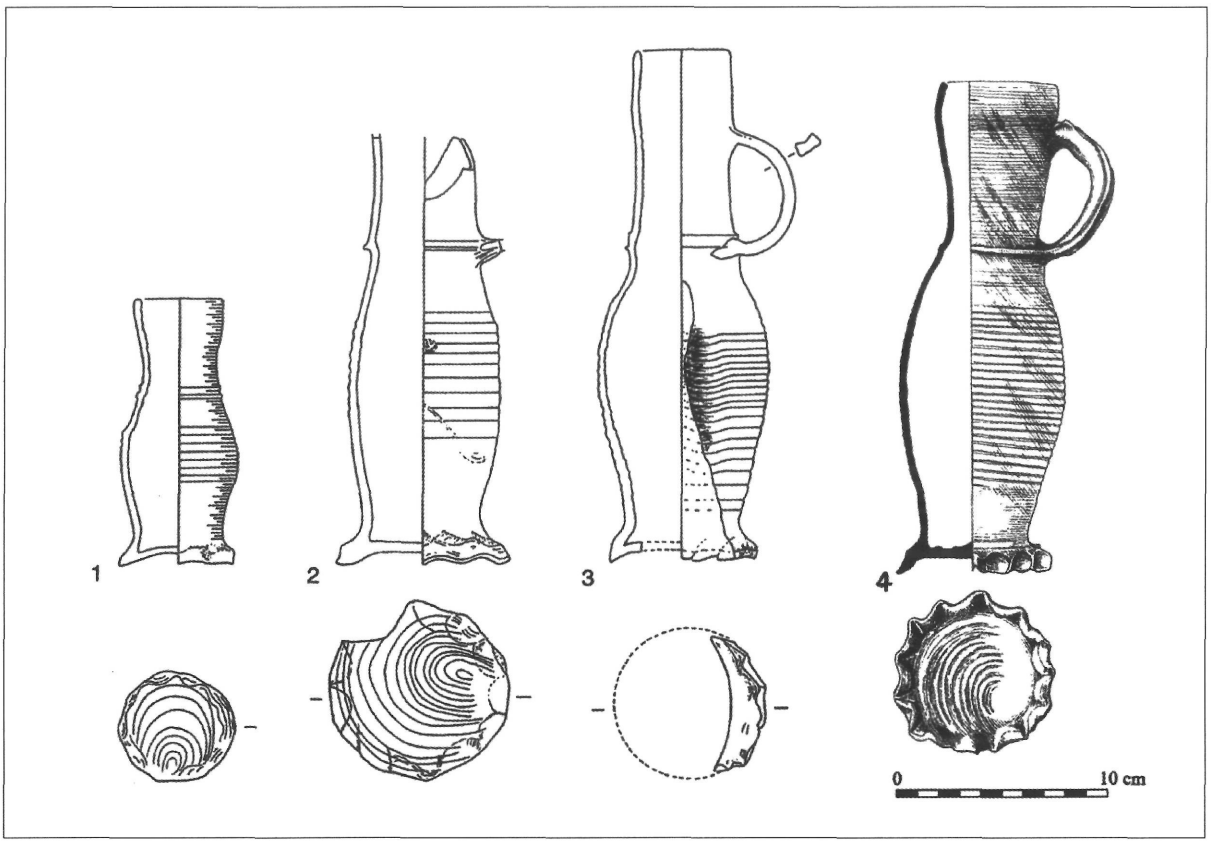

2. kép. Waldenburgi kőcserép pohár és korsók, 15. sz. eleje; 1–3: Chemnitz (FASSBINDER után); 4: Drezda, 15. sz. első fele (MECHELK után)

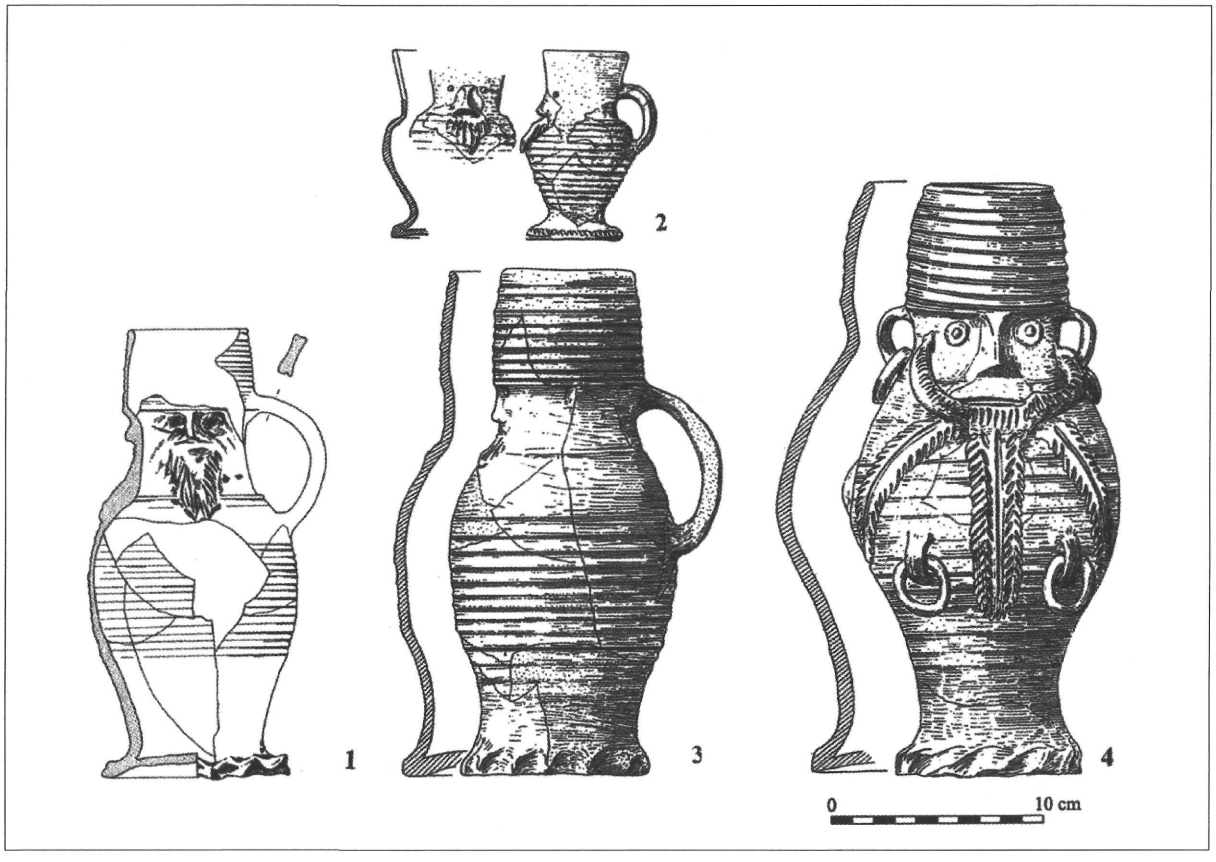

4. kép. Arcos korsók és pohár, szászországi – waldenburgi műhelyek. 1: Golczewo, 15. sz. eleje (NAWROLSKI után); 2–4: Erfurt (LAPPE után)

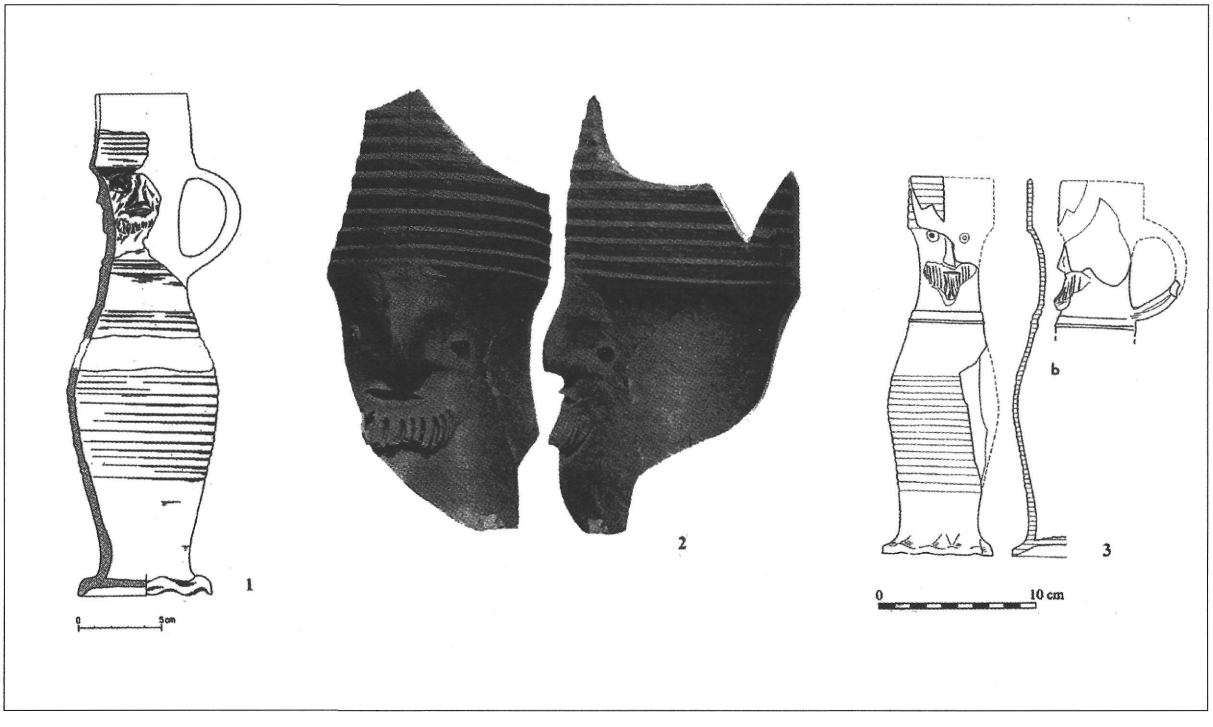

5. kép. Arcos korsók. 1: Frombork (Lengyelo., NAWROLSKI után); 2: Ervenice (Cseho., NECHVÁTAL után, 14. sz. végi – 15. sz. eleji leletekkel); 3: Wismar (GRALOW–HOPPE után)

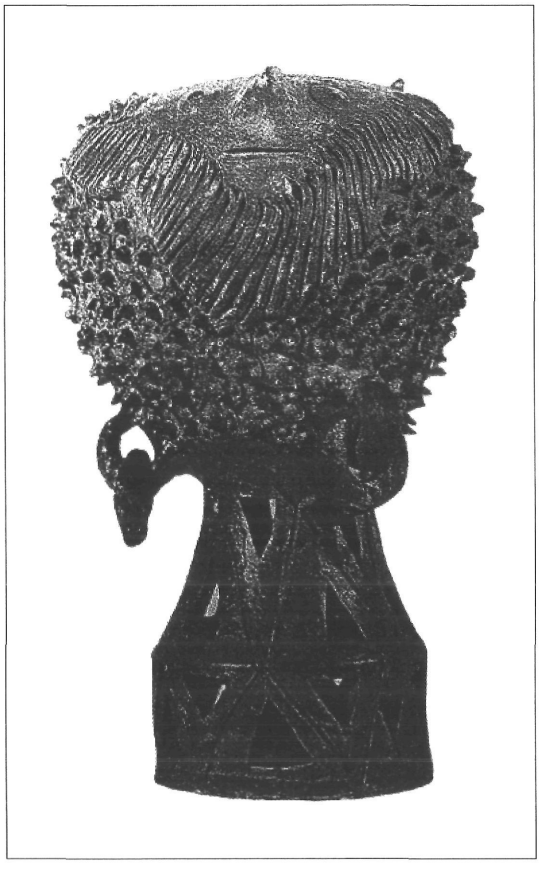

6. kép. Sündisznó-edény (HORSCHIK után)

7. kép. Sündisznó-edény, Elbląg (NAWROLSKA után)

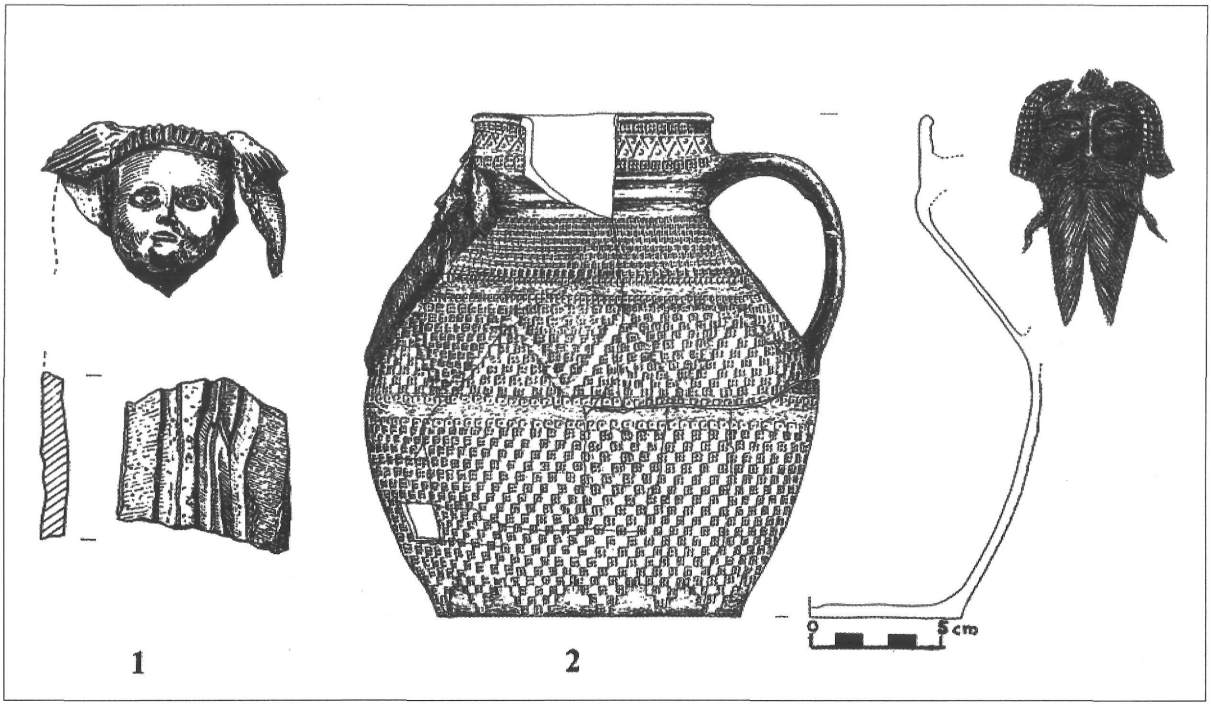

8. kép. A Falke-Dreihausen csoport kőcserépedényei, 15. sz. eleje. 1: Jena (RUPP után); 2: Boroszló (STEPHAN–GAIMSTER után)

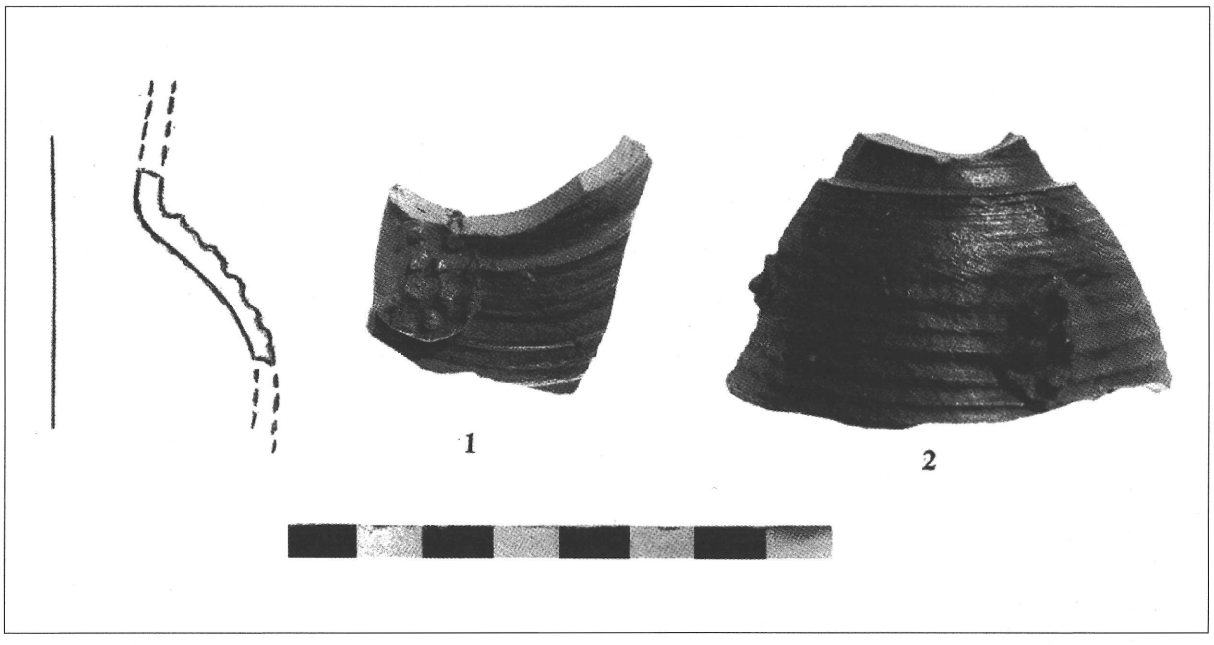

9. kép. Waldenburgi kőcseréppoharak töredékei, Buda, palota. 1: Kápolna mellett, „f. r." 14. sz. vége – 15. sz. eleje; 2: VIII/3. gödör 5. r. 15. sz.

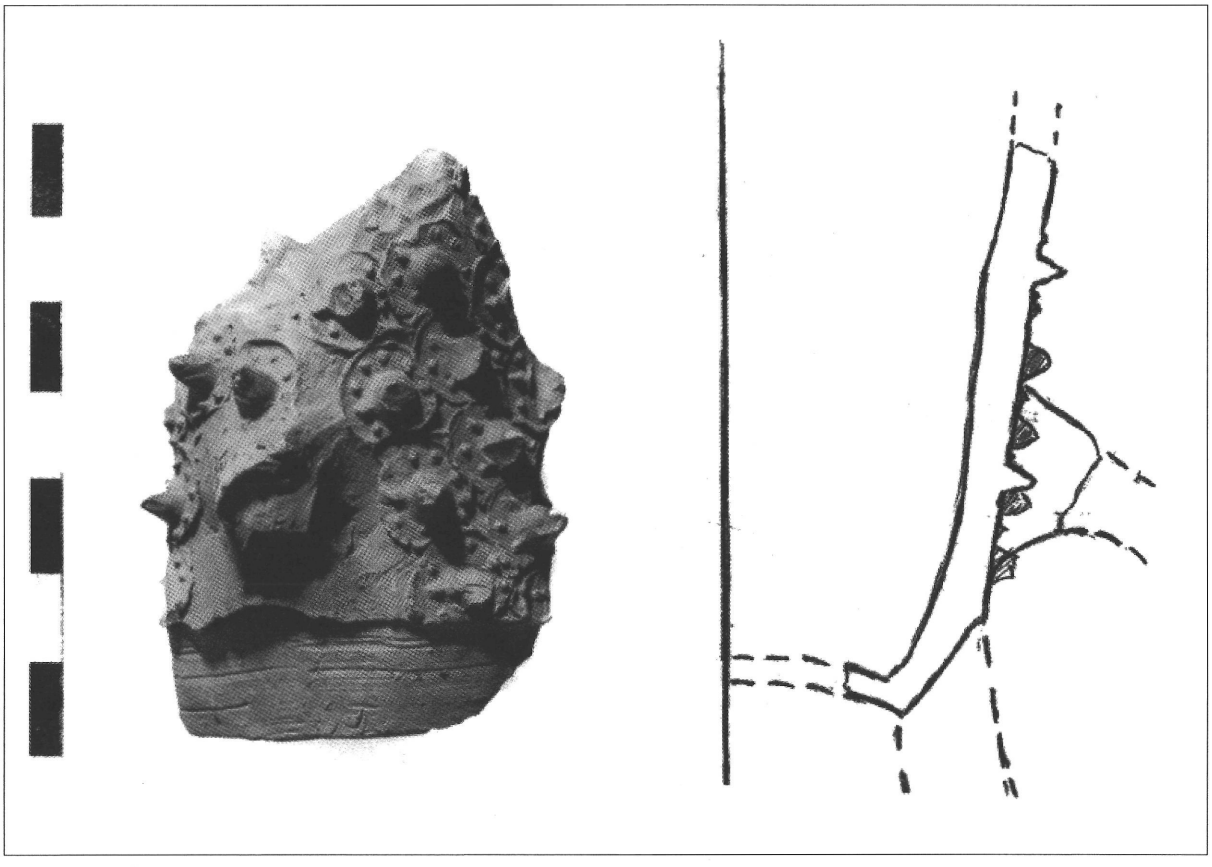

10. kép. Waldenburgi tüskedíszes edény, Buda, palota

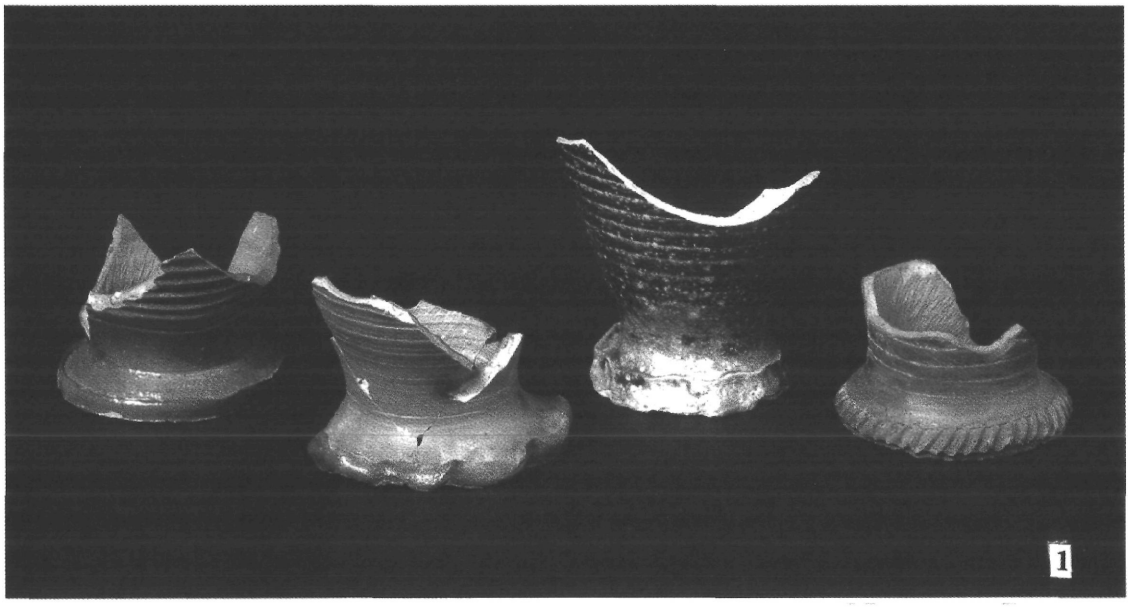

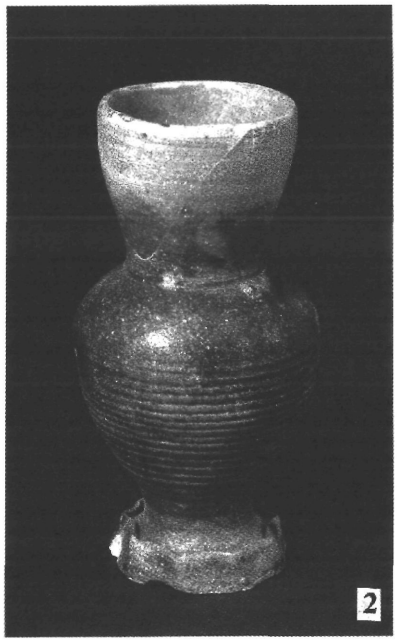

11. kép. Waldenburgi poharak, 14. sz. vége – 15. sz. eleje. 1: Palota, Előudvar, Konzolos épület (második: l. h.); 2: Előudvar, II. ciszterna (ZOLNAY után); 3: Domokos kolostor (GYÜRKY után)

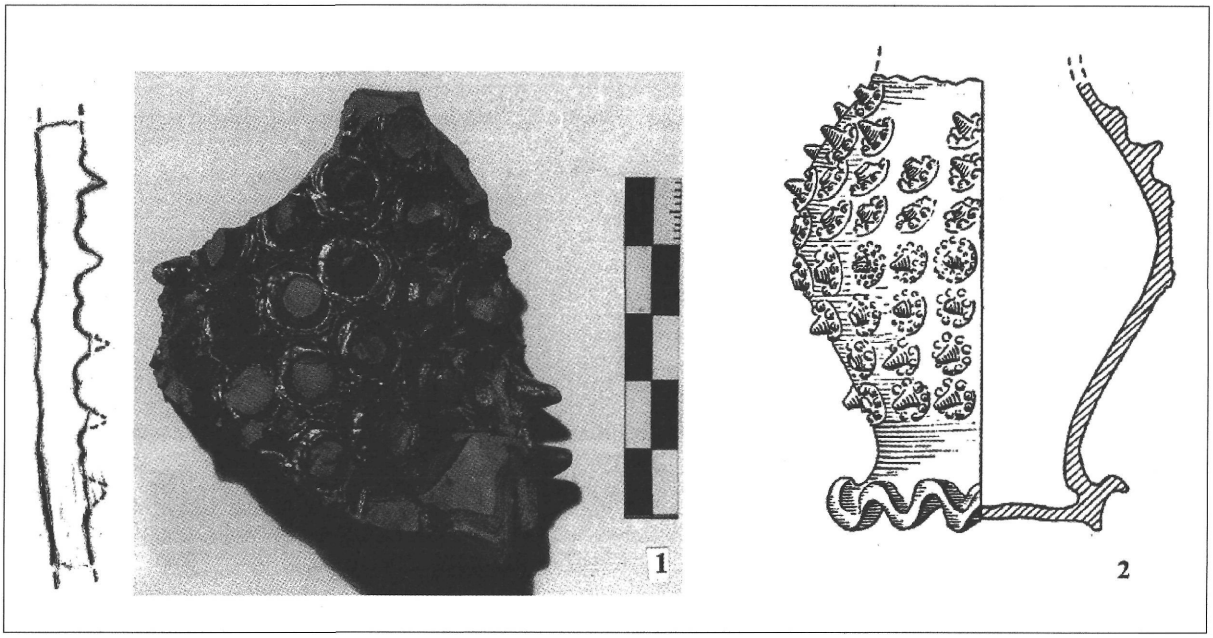

12. kép. Dreihausen-Falke csoport tüskedíszes edénye, Buda, palota. 2: Tüskedíszes cserépedény, 1419 körül, Potehy (Cseho. RADOMERSKI-RICHTER után)

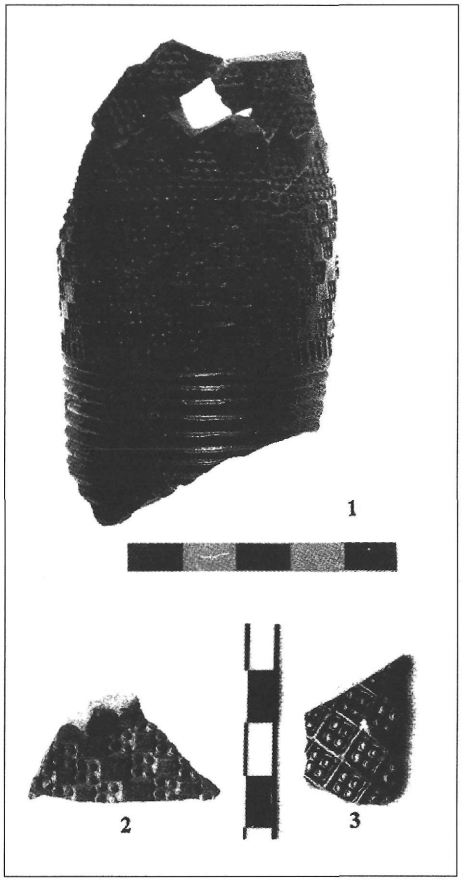

13. kép. Dreihauseni töredékek. 1: Buda, palota, Előudvar-Kaputorony; 2: Pilisszentkereszt, kolostor; 3: Monostorsáp (RÁCZ-LASZLOVSZKY után)

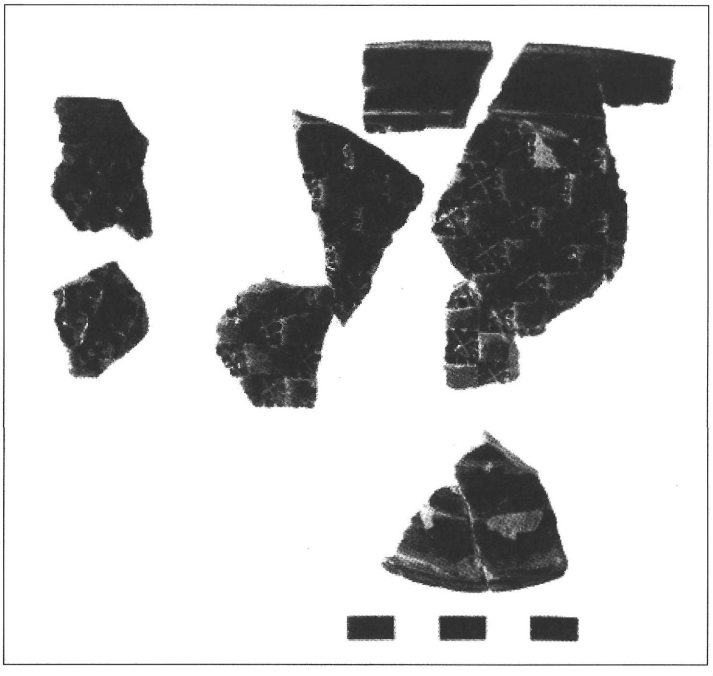

14. kép. Zöldmázas pecsétdíszes díszkerámia. Buda, palota, előudvar – IV. pince. 15. sz. vége.

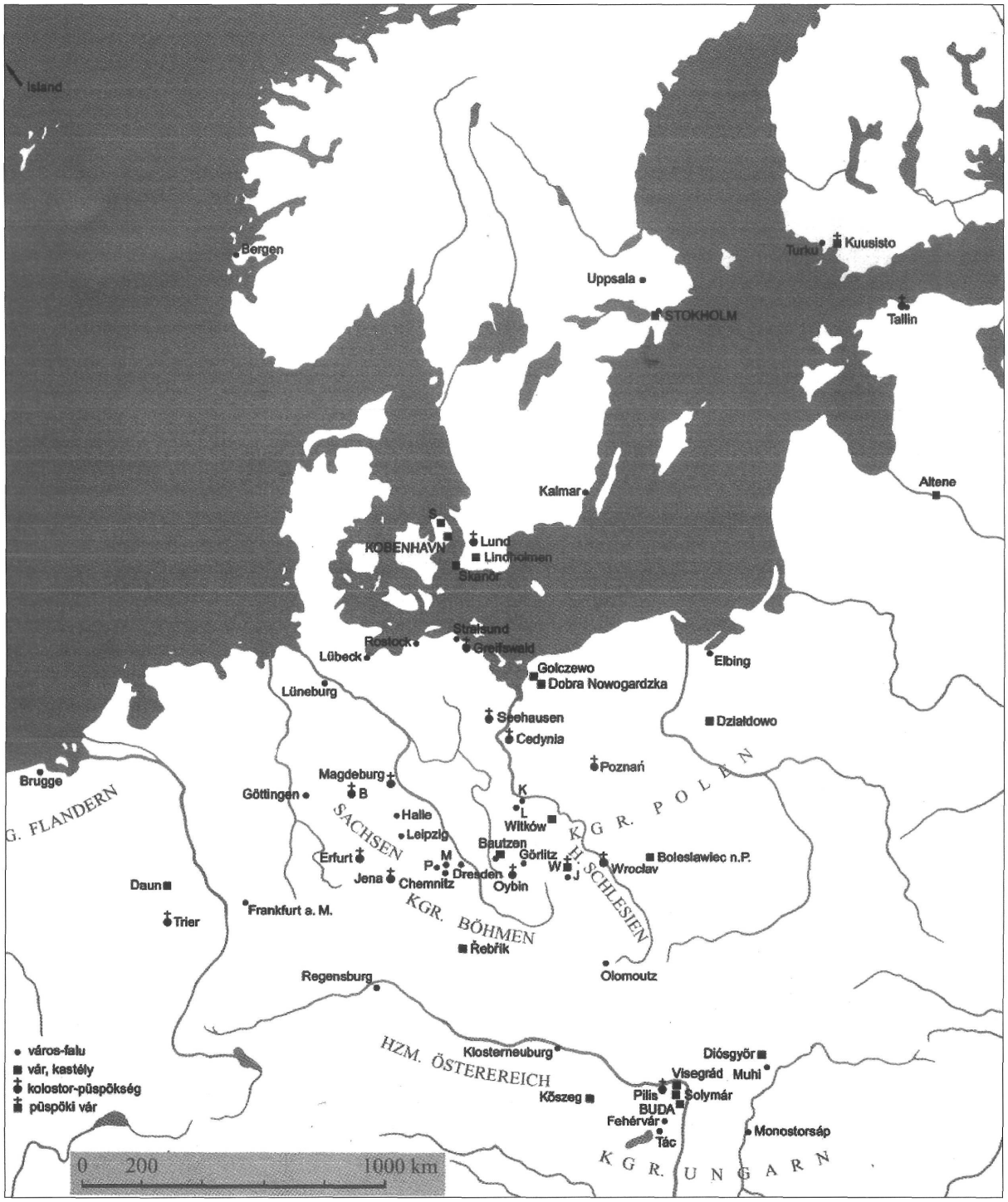

15. kép. A Dreihausen-Falke csoport edényeinek elterjedése

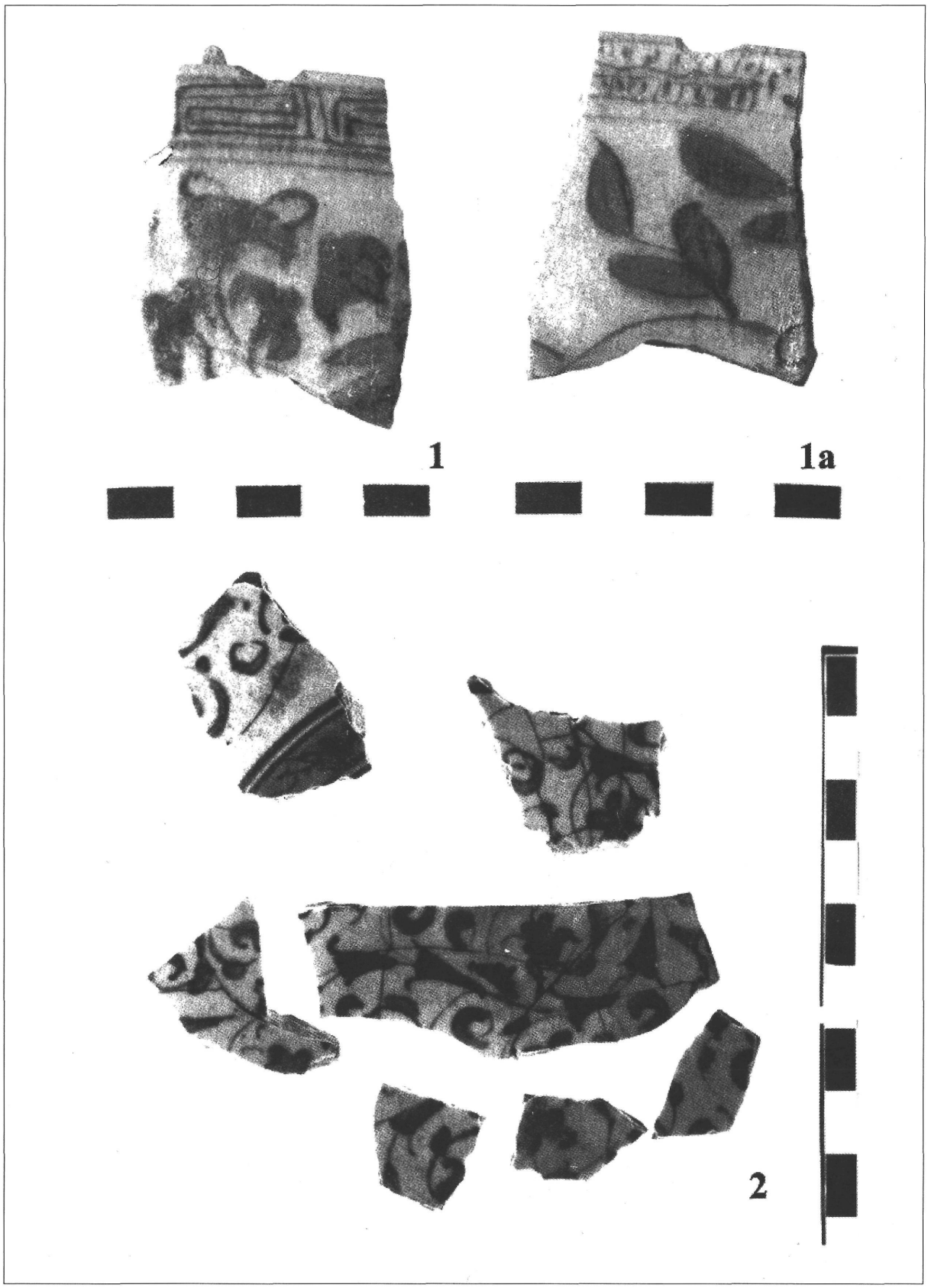

16. kép. Perzsa fajanszok. 1: 15. század; 2: 1530 előtt. Buda, palota

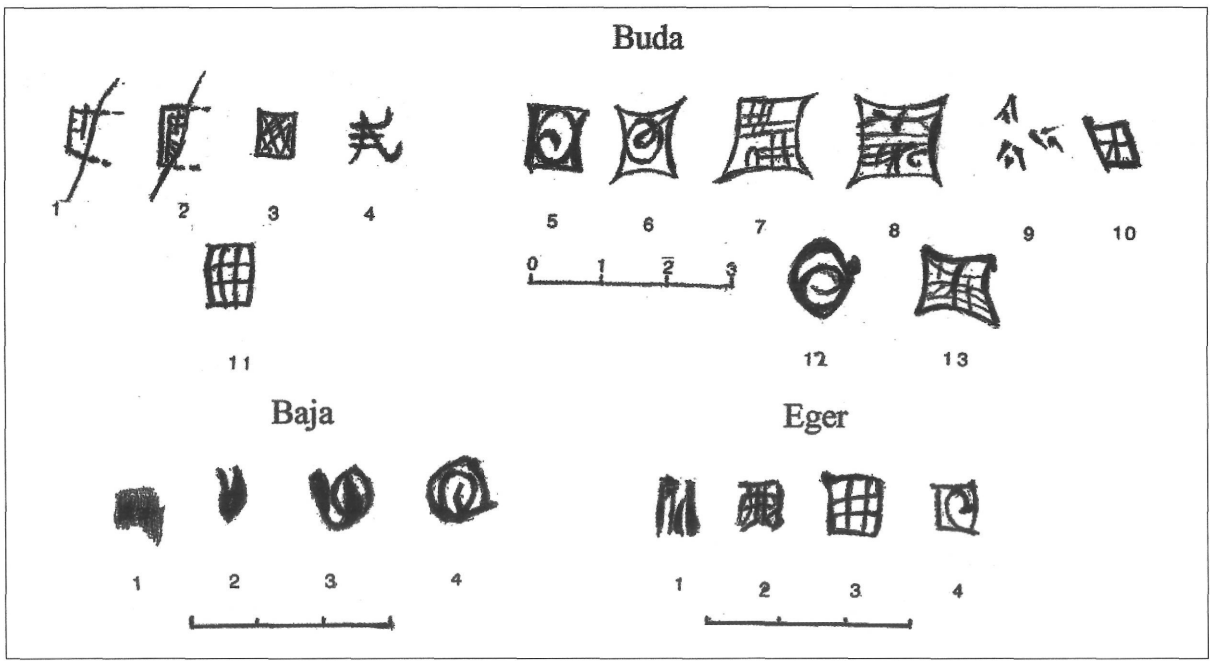

17. kép. Perzsa kék-fehér fajanszok jegyei. Buda, palota. 1–4, 11: kemény fajansz; 5–10, 12–13: romlott kemény fajansz; Eger, vár. 1: monokróm csontfehér; 2–3: kemény fajansz; 4: romlott, sárga

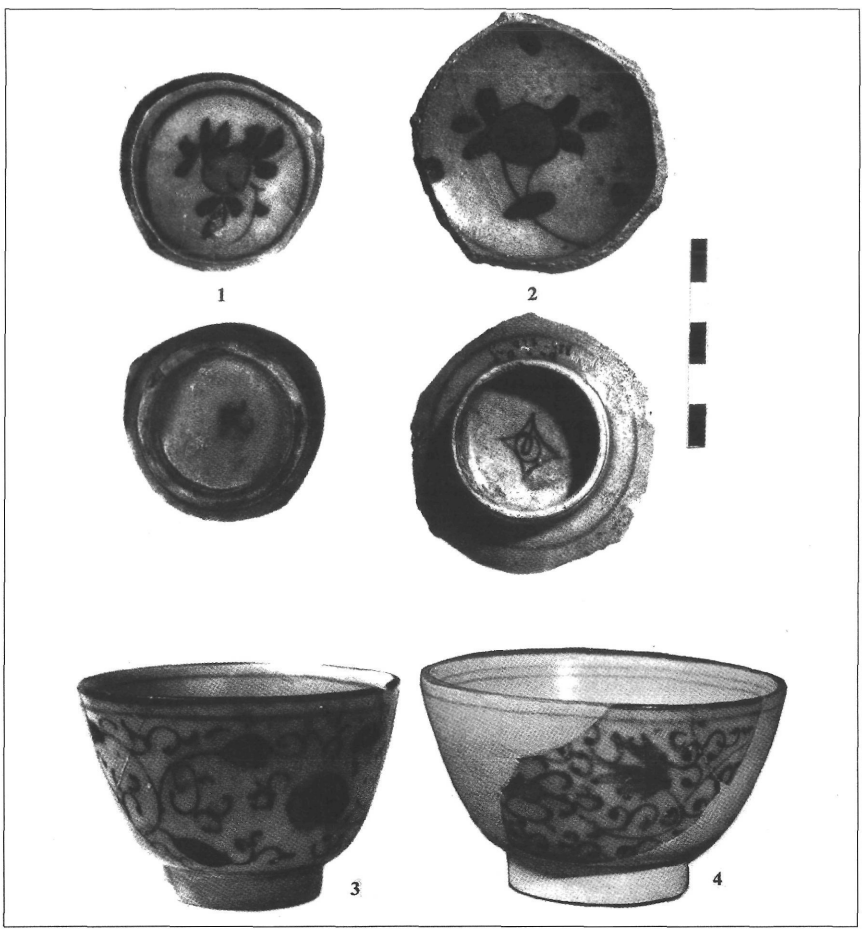

18. kép. Perzsa kék-fehér fajanszok, Buda, palota.

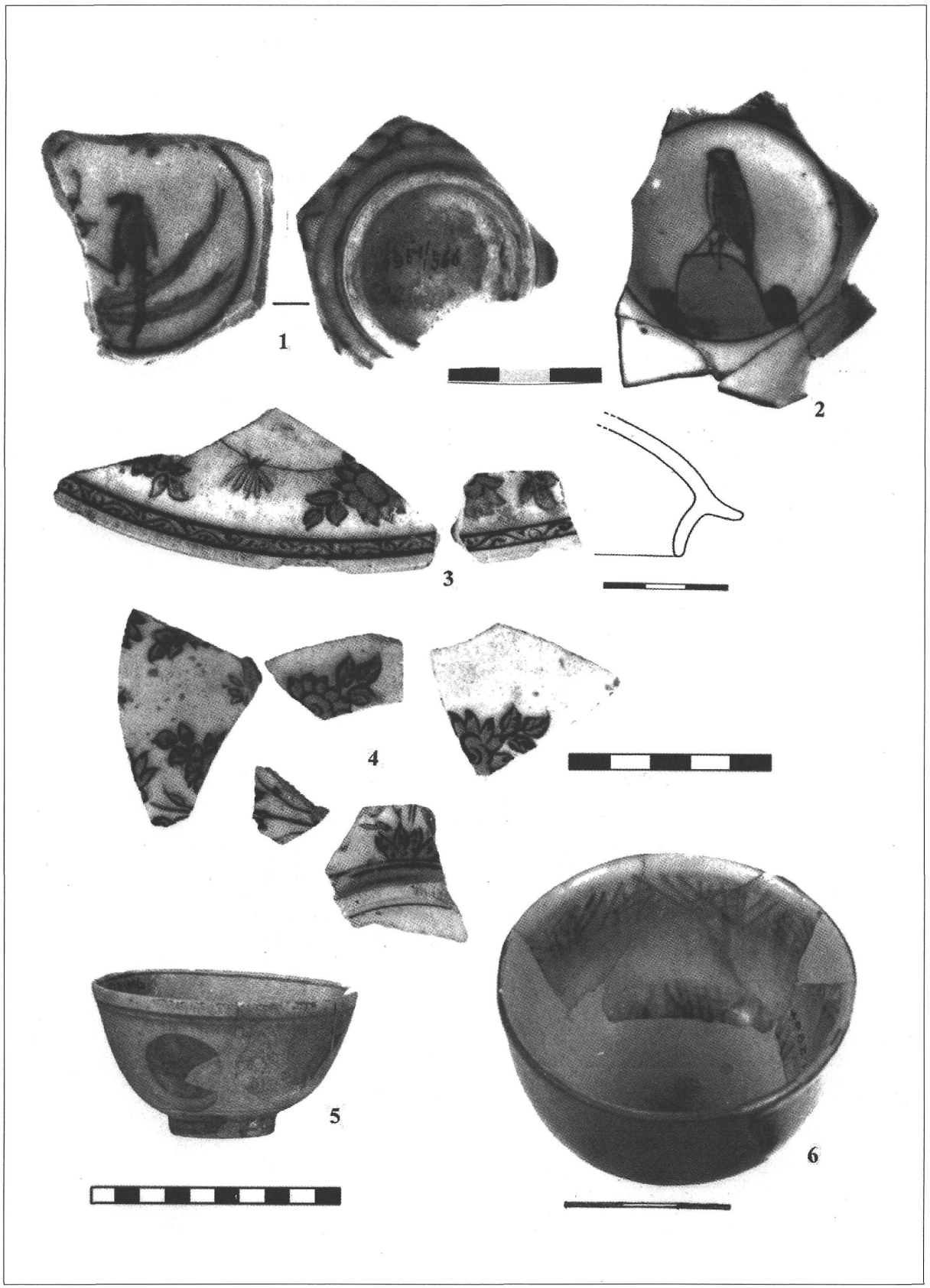

19. kép. Perzsa fajanszok. 2: kínai porcelán; 3–4: fekete-fehér; 5: fehér piros folttal; 6: monokróm, kívül vörös. Buda, palota

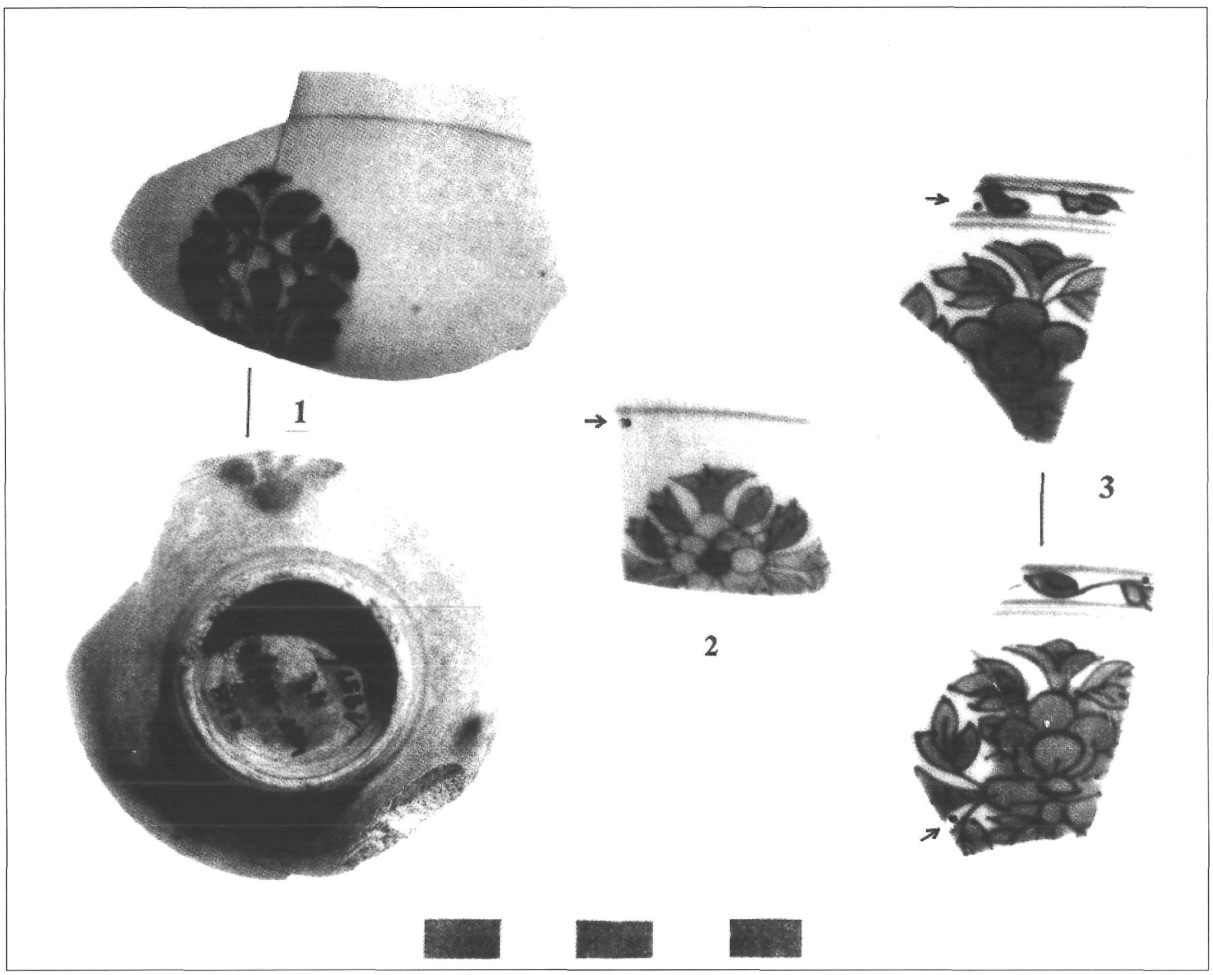

20. kép. 1: Perzsa csésze kék virágdísszel; 2–3: kínai porcelánok virágdísze, 16. sz. vége – 17. sz. eleje, Buda, palota. (javítás befúrása)

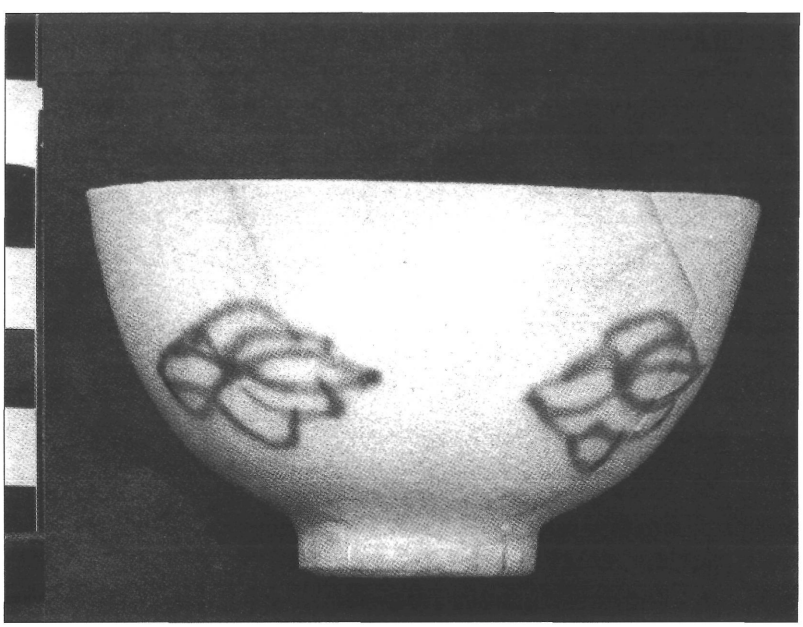

21. kép. Csontfehér perzsa fajanszcsésze halványkék festéssel, M: 4,4 cm, 17. sz. Buda, palota – Előudvar

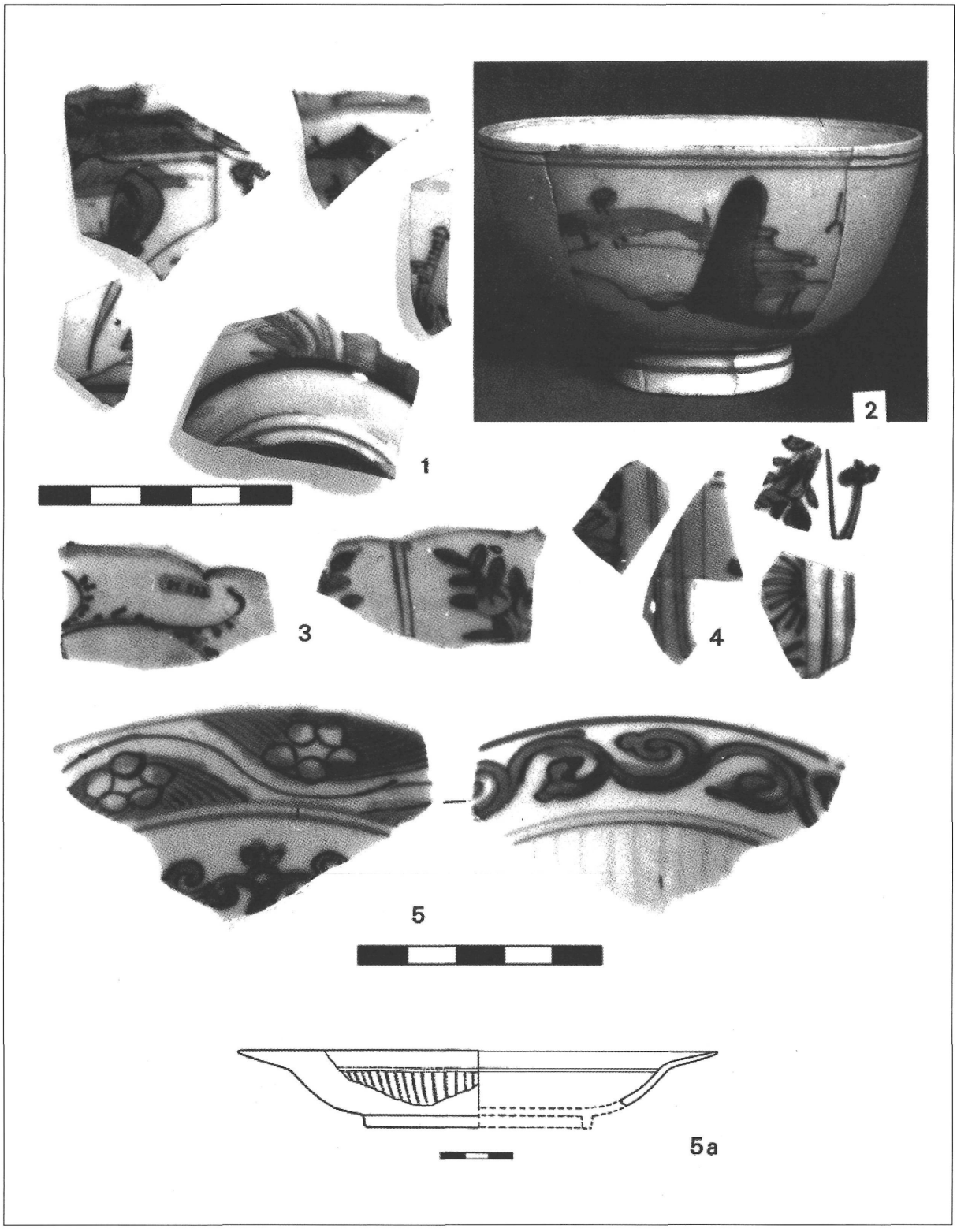

22. kép. Kínai porcelánok, 16. sz. vége és 17. sz. első harmada, Buda, palota

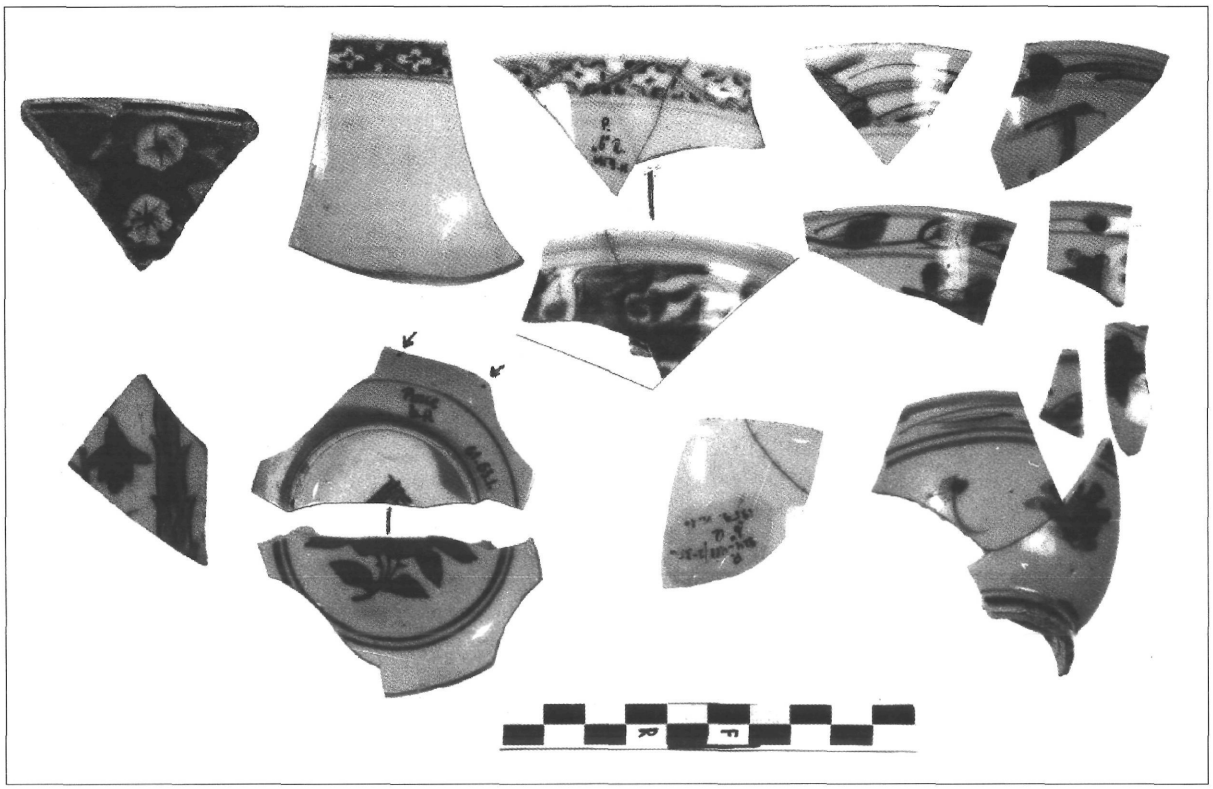

23. kép. Leletegyüttes (Pince „b. r." 1959); Izniki töredékek, 16. sz. második fele és kínai csészék, 16. sz. vége – 17. sz. első fele. Buda, palota

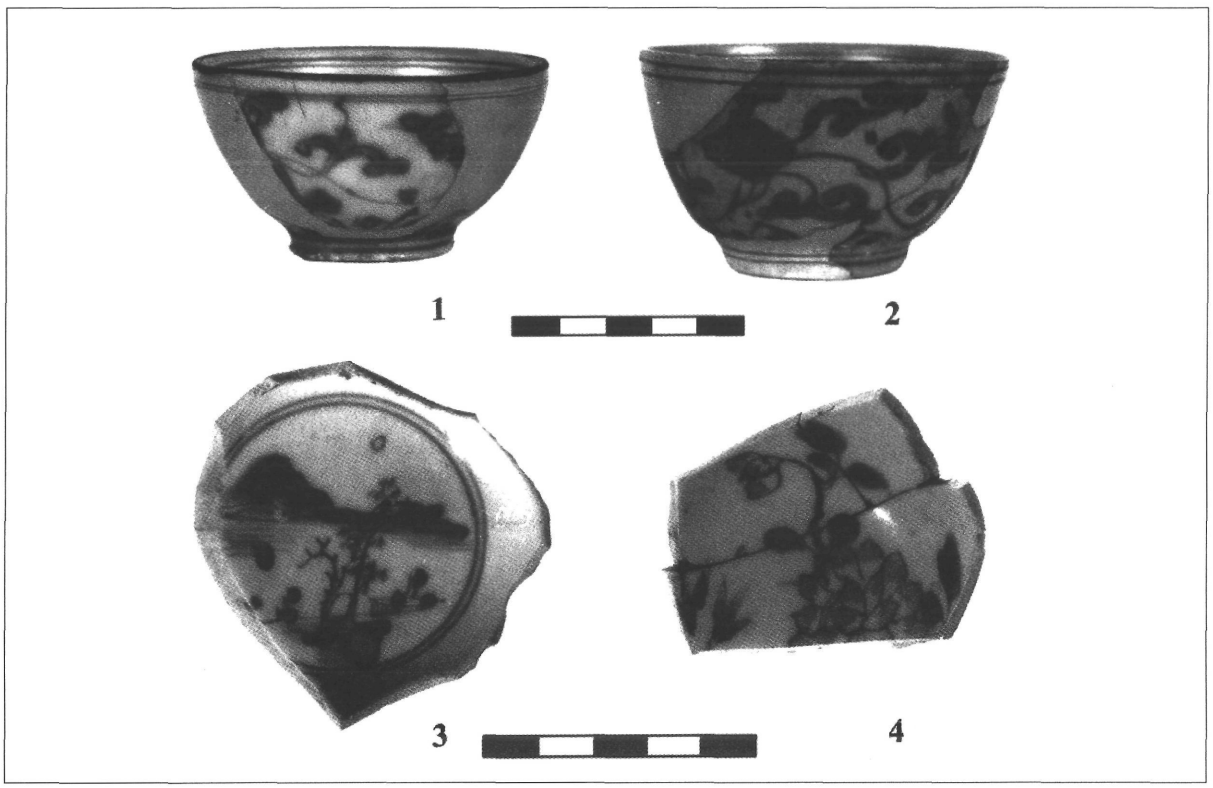

24. kép. Kínai porcelláncsészék. 1–2: Kék-fehér növényindás, 17. sz. első harmada; 3: tájképes, kívül halványzöld; 4: virágmintás, kívül barnamázas. Buda palota

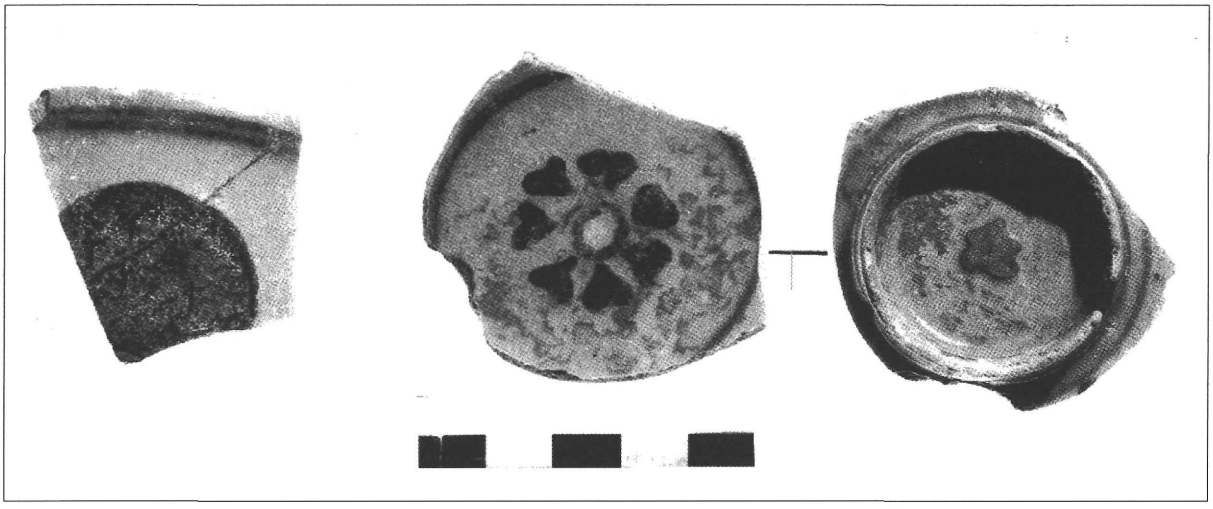

25. kép. Kívül piros folttal díszített csésze, Buda, Táncsics M. u. 7. városfalnál

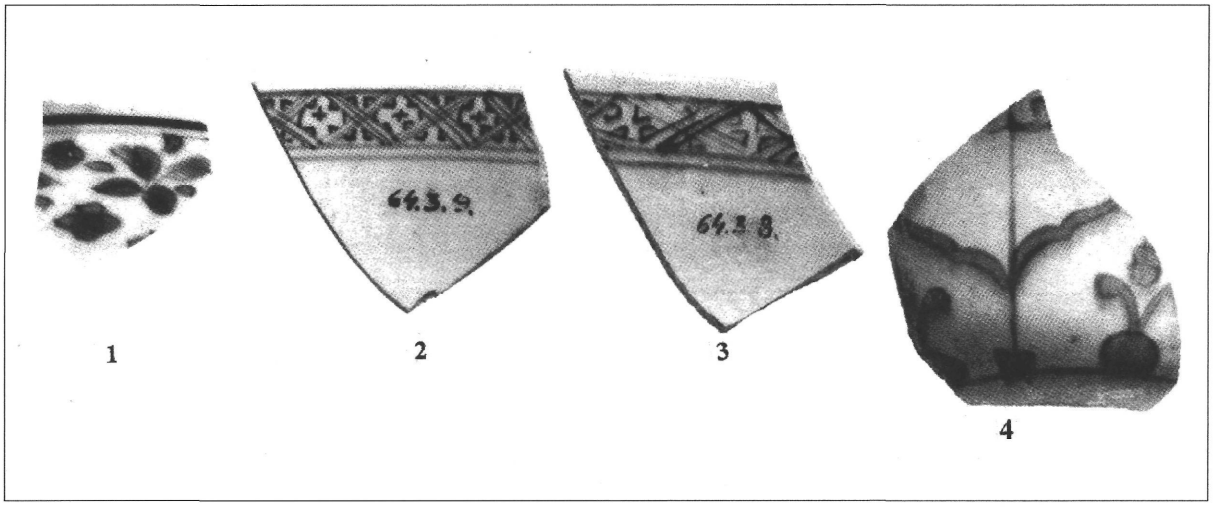

26. kép. 1–2: kínai és 3–4: perzsa csészék töredékei; kék-fehér. 17. sz. első fele. Buda, Tárnok u.11. Kútból

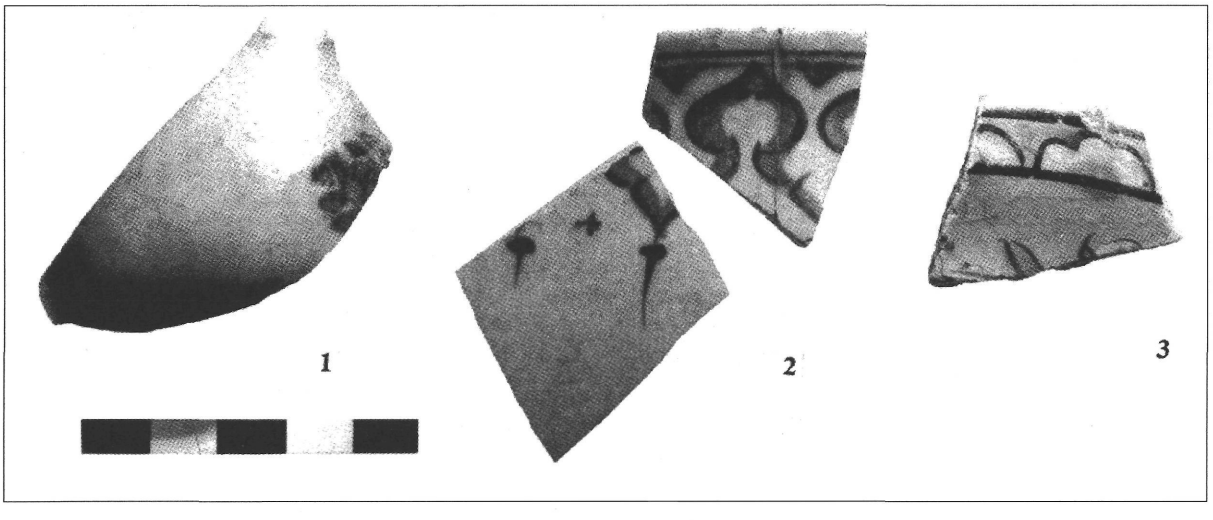

27. kép. Perzsa csészék és tányér töredéke. 1: kék; 2–3: fekete festéssel. 17. sz. Buda, Domonkos kolostor épülete a városfalon kívül. (GERŐ 1960)

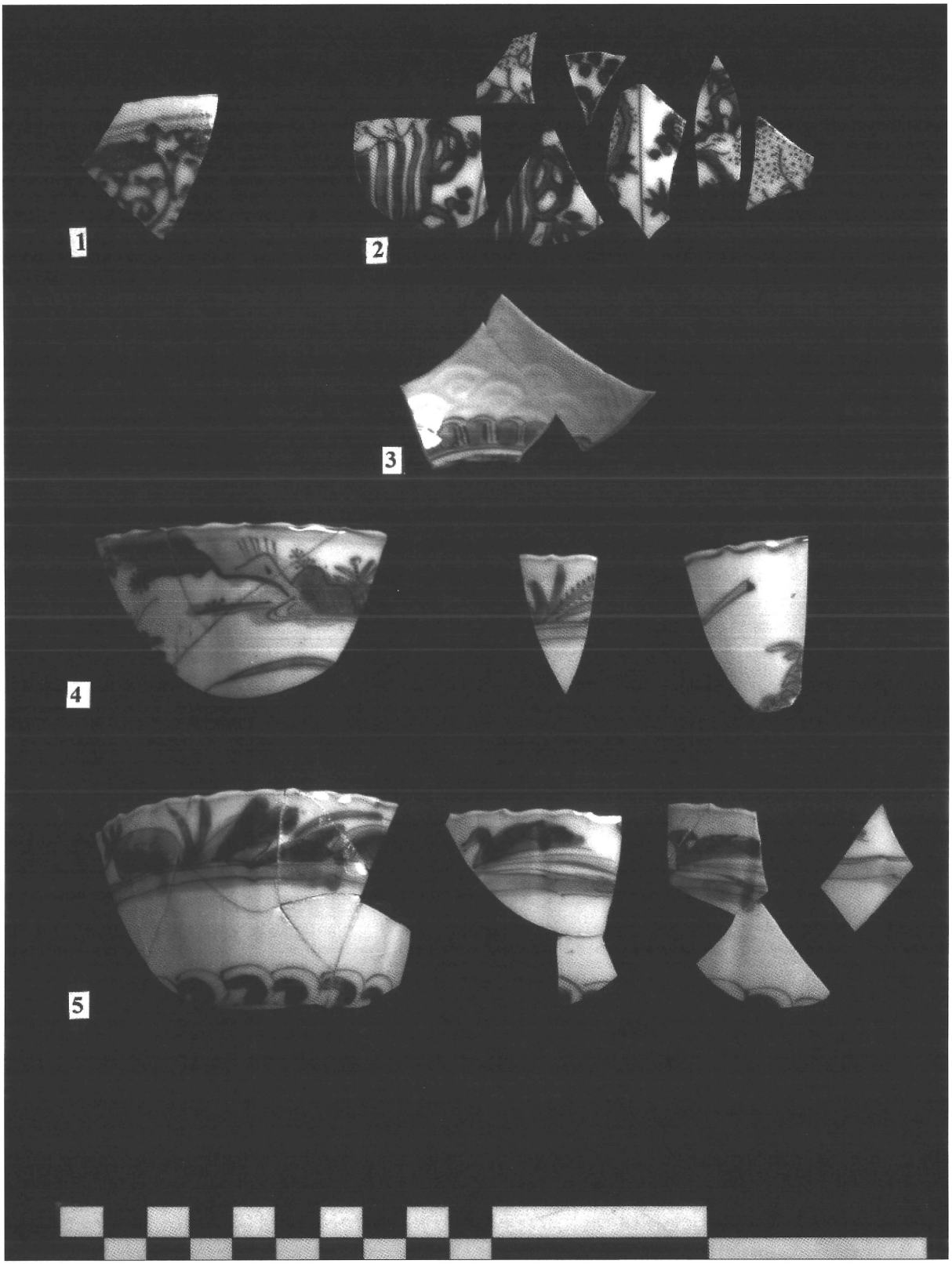

28. kép. Kínai csészék kék mintákkal, 16. sz. vége; 1: perzsa töredék. Buda, Szt. György tér – Lovarda u. (TÓTH után)

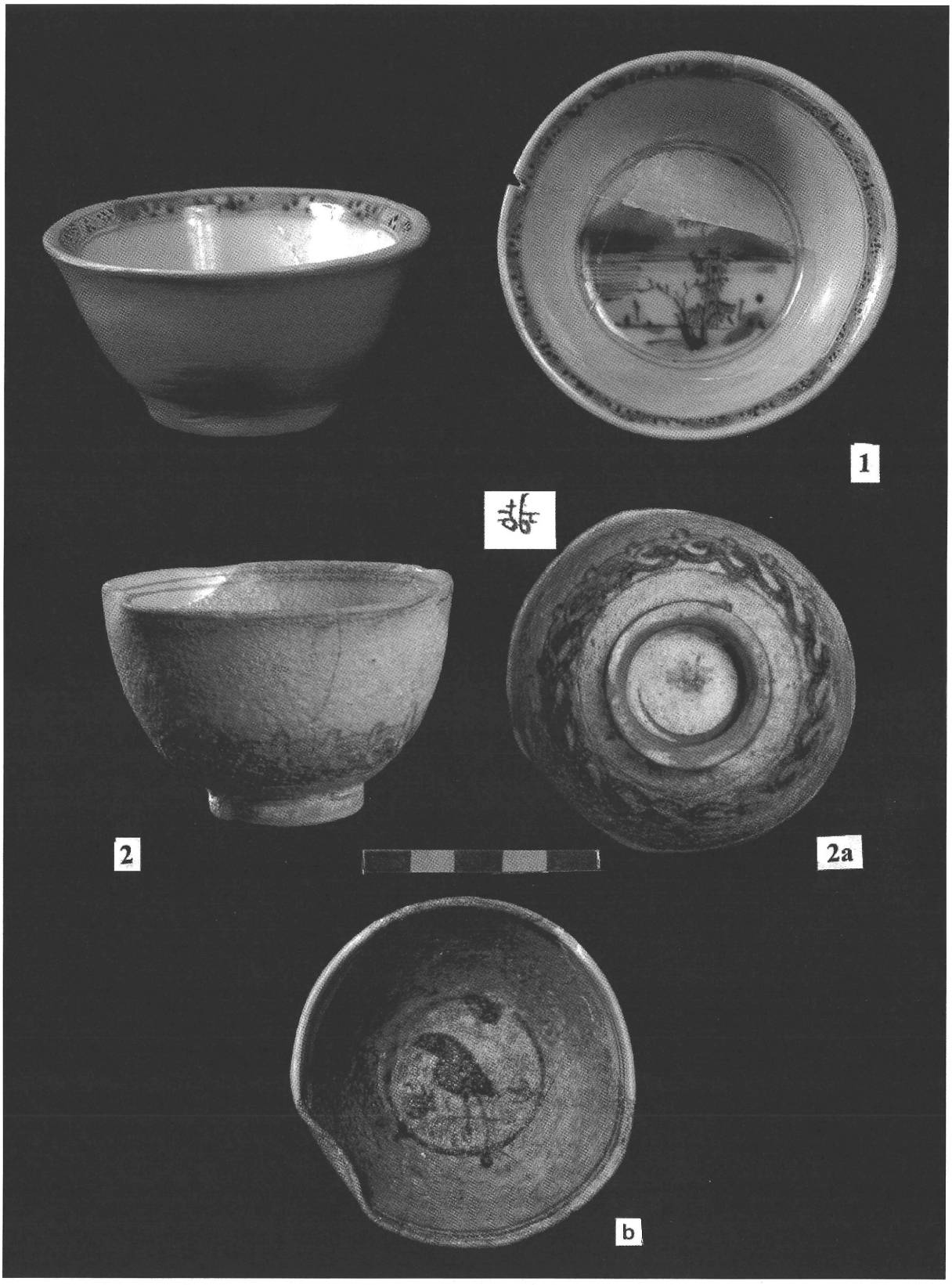

29. kép. 1: Zöldmázas kínai csésze; 2–2b: perzsa csésze. Víziváros, Gyorskocsi u. (VÉGH után)

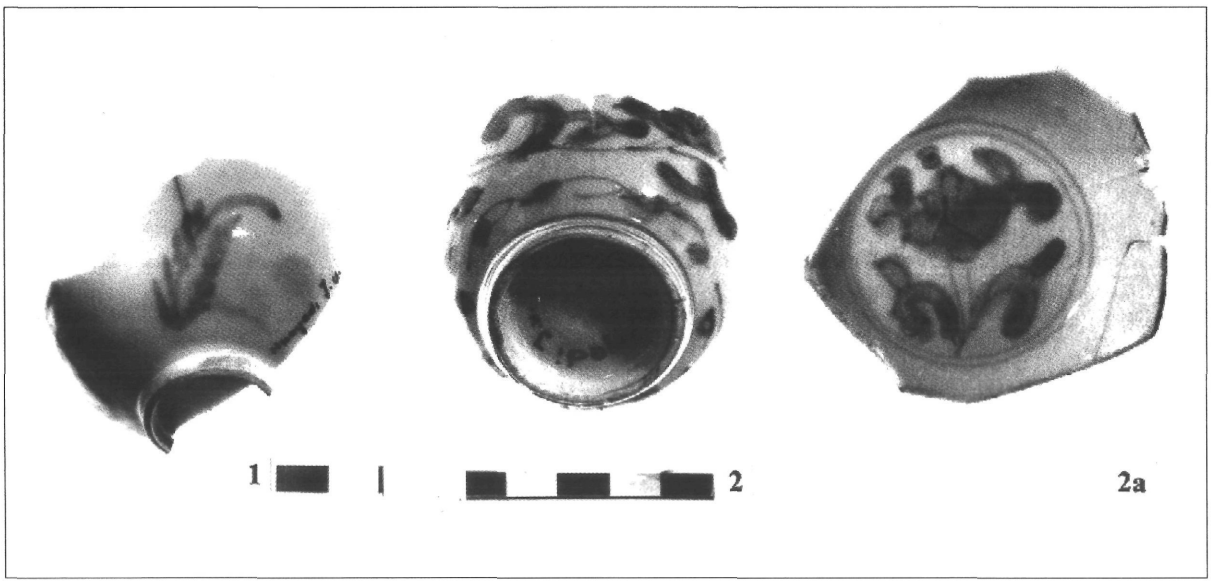

30. kép. 1: perzsa fehér csésze; 2: Kínai csésze 17. sz. első fele. Víziváros, Hunyadi J. út 13. (GYÜRKY)

31. kép. Kínai porcelántányér, 16. sz. vége – 17. sz. Buda, palota, Előudvar 74/73. lh. (ZOLNAY után)

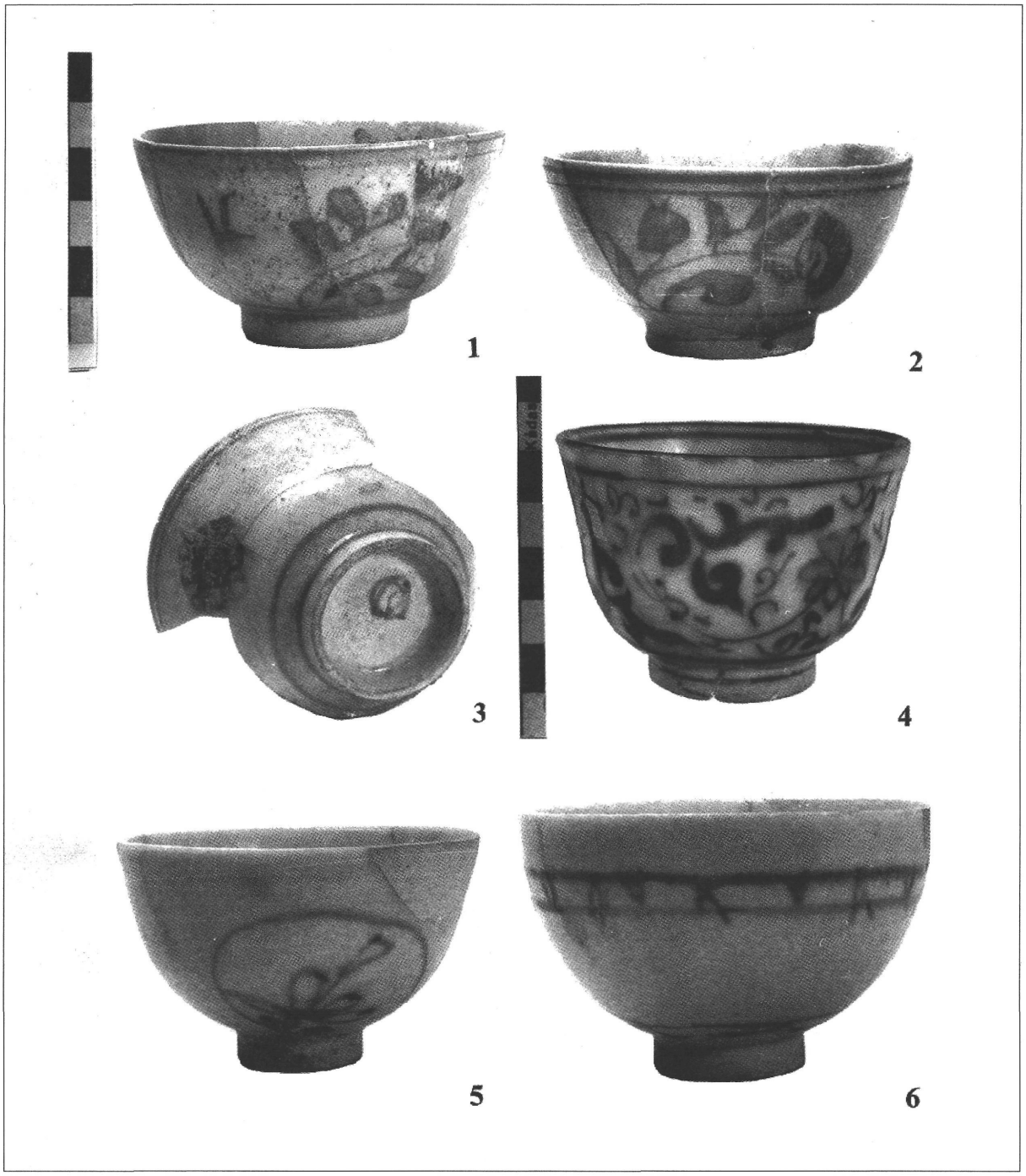

32. kép. Perzsa fajanszcsészék, 17. sz.; 5–6: a fehér csoport festett példányai. (Baja, szemétgödör)

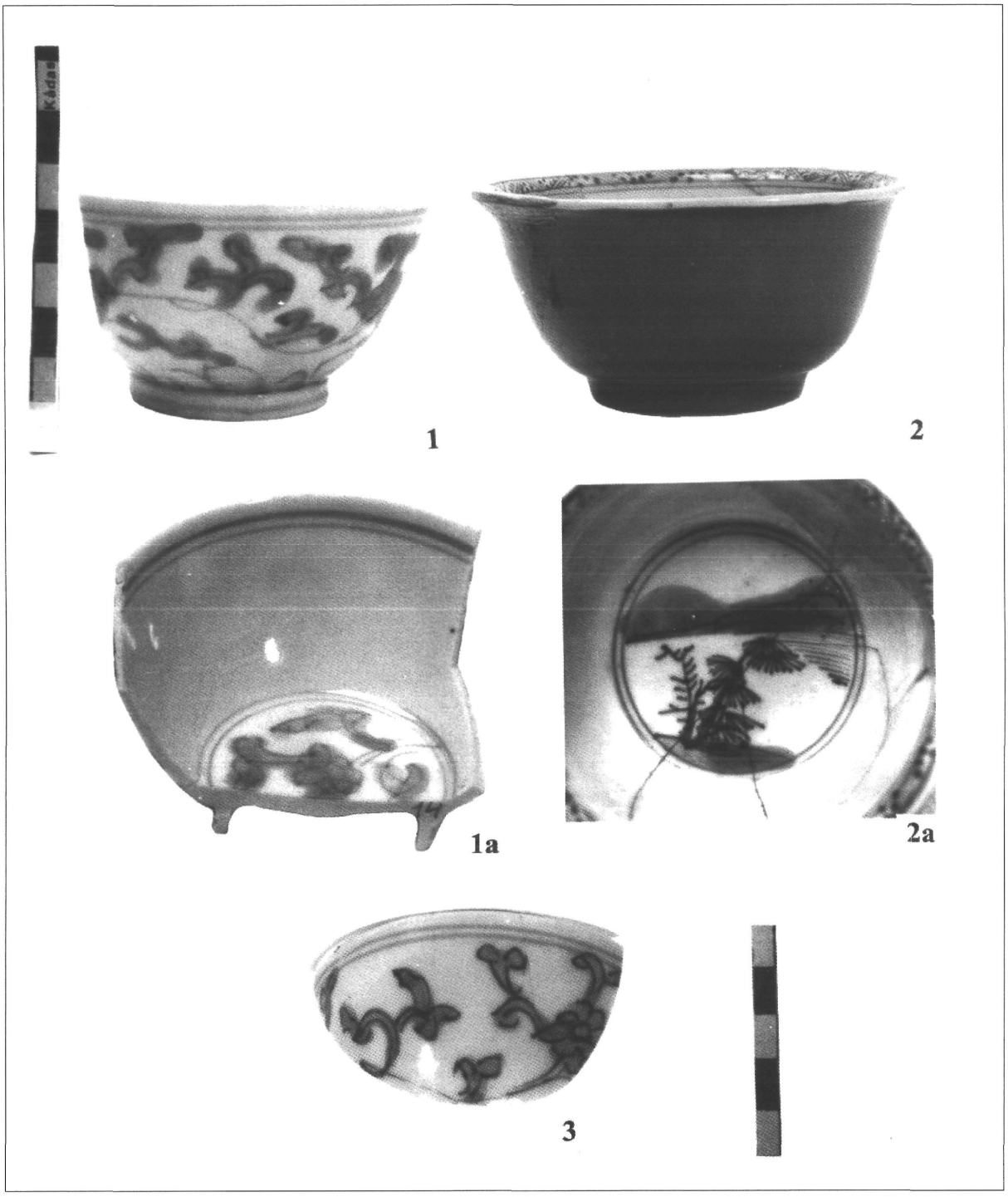

33. kép. Kínai porceláncsészék. 17. sz. első fele és közepe; kívül barna mázas, tájképes csésze. (Baja, szemétgödör)

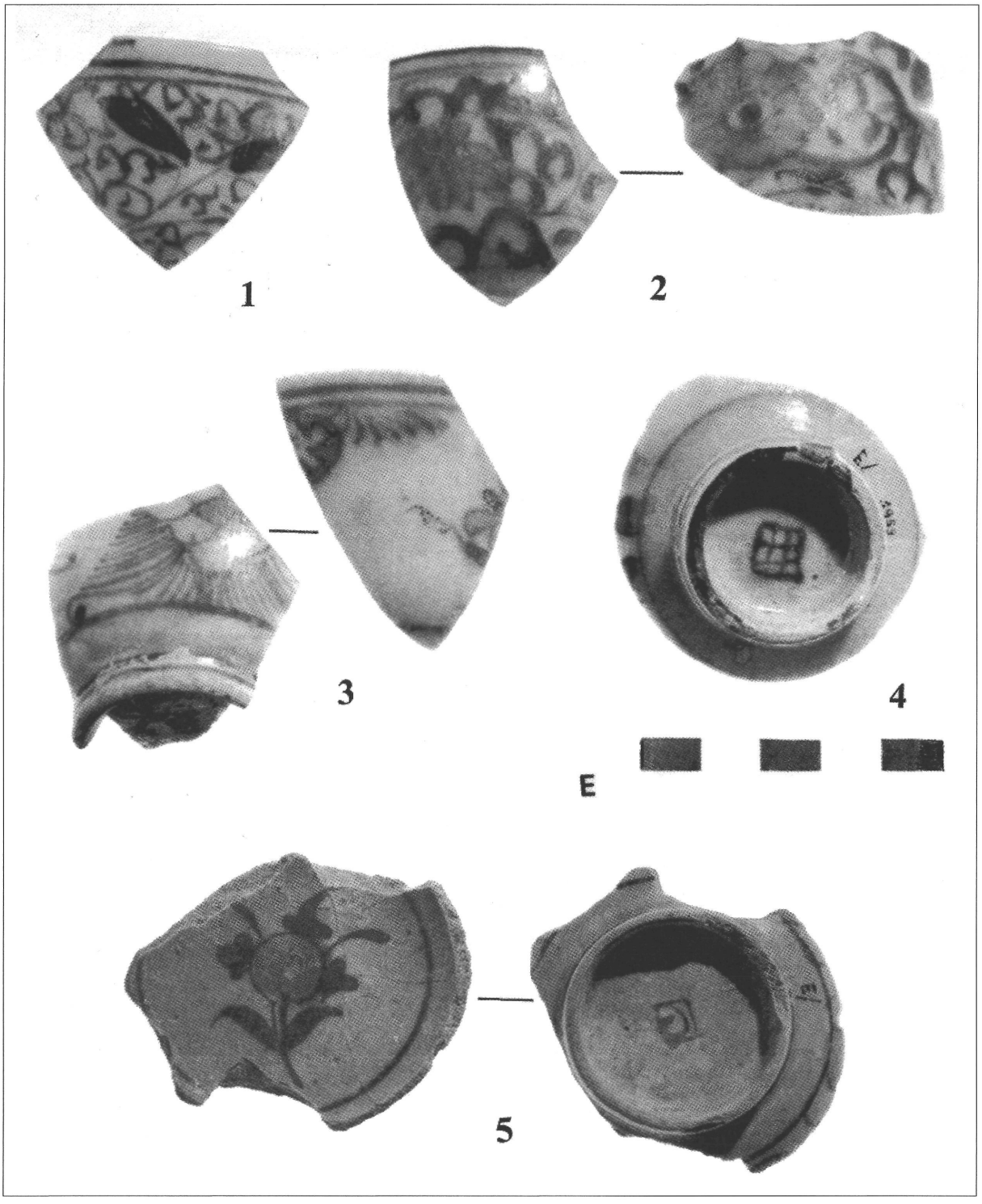

34. kép. Kék-fehér perzsa csészék, 17. sz. (Eger, vár)

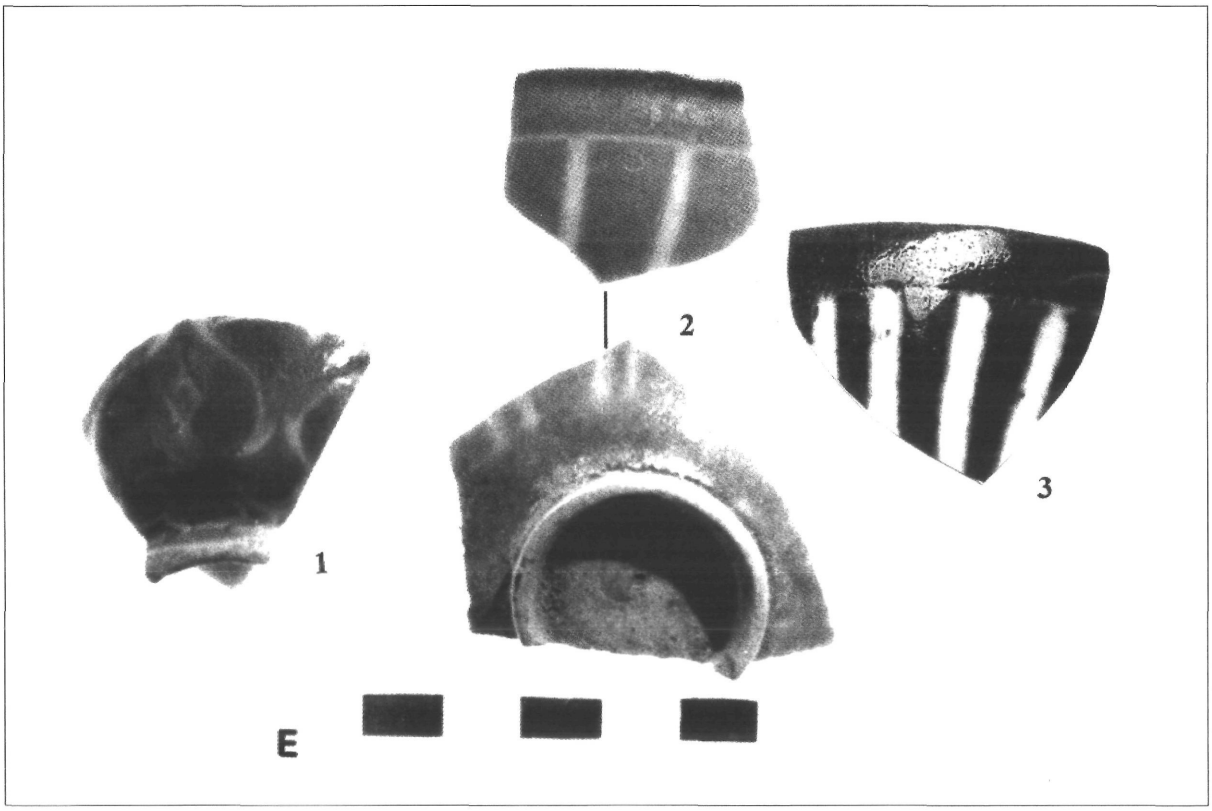

35. kép. Kívül kék színű, karcolt díszű csészék, 3: barnásvörös-fehér színű, 17. sz. (Eger, vár)

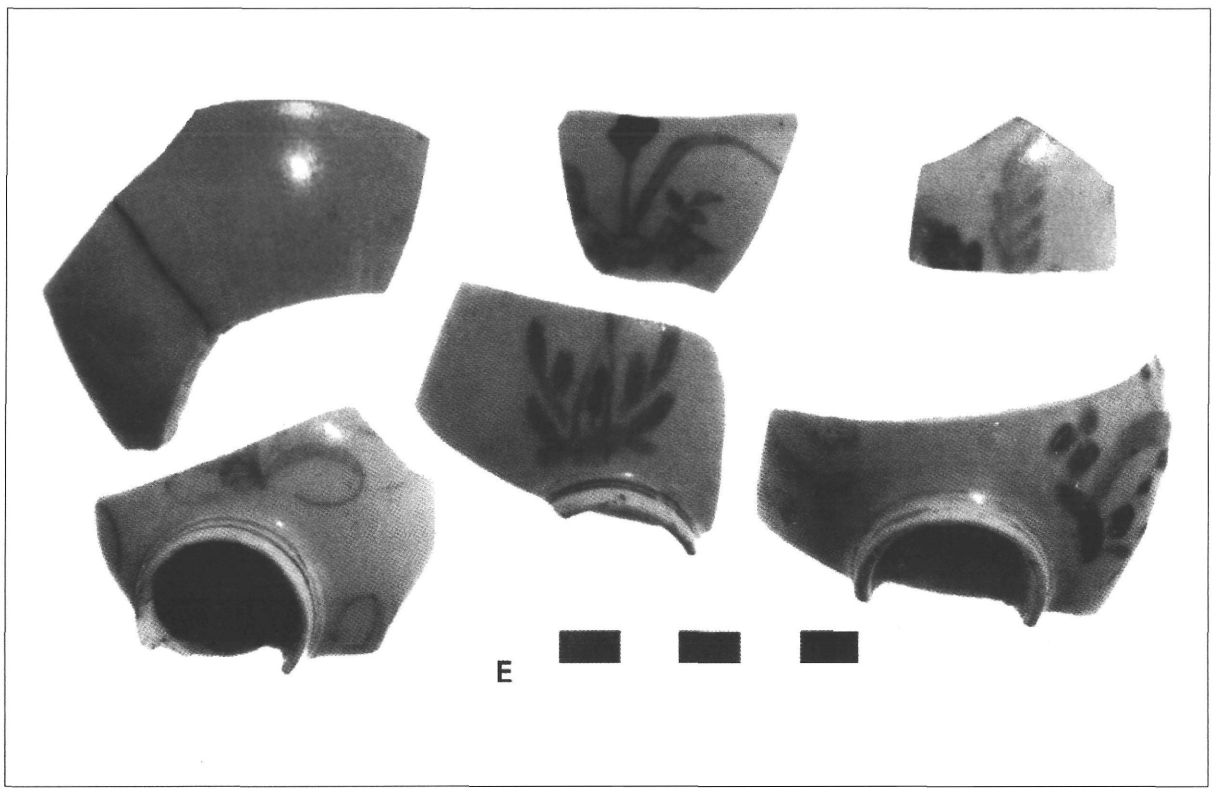

36. kép. A monokróm fehér perzsa csoport csészéi, halványkék és lila festéssel, 17. sz. (Eger, vár)

37. kép. Kínai porceláncsészék töredékei, 17. sz. (Eger, vár)

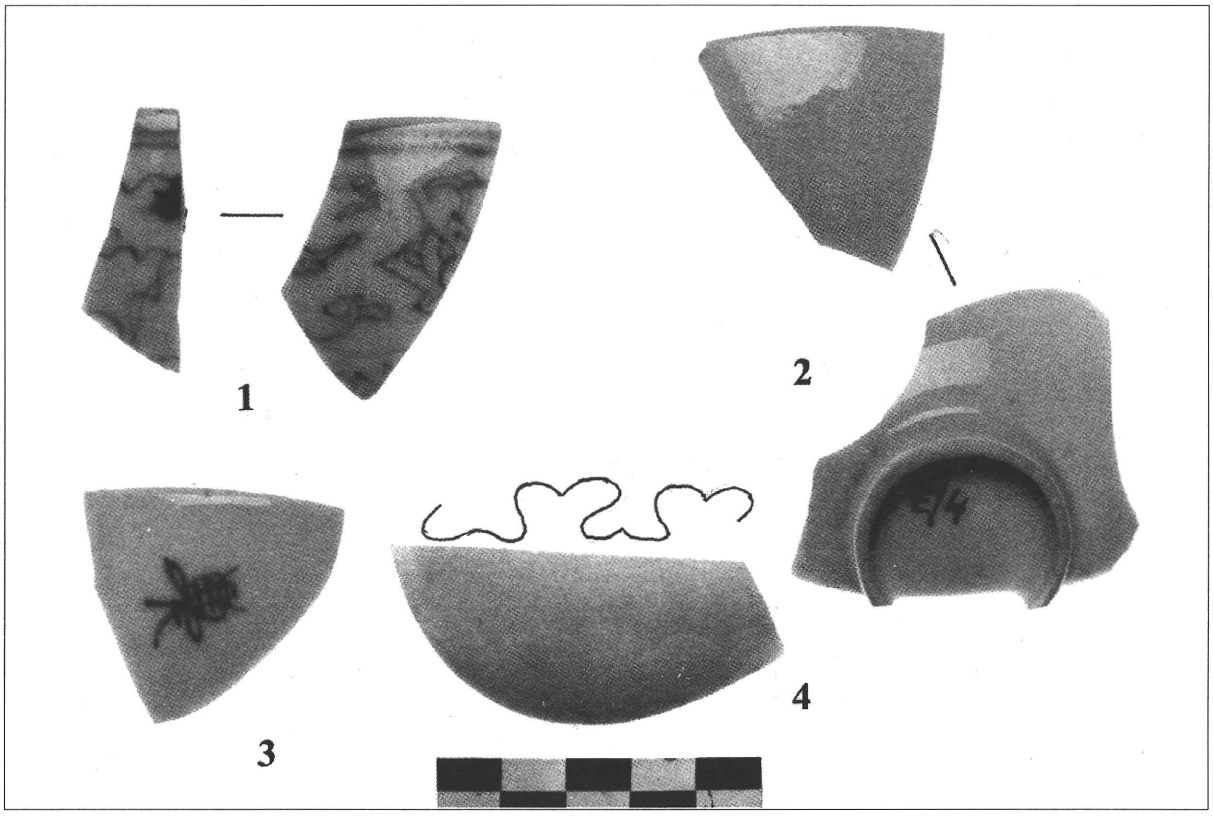

38. kép. Kínai porceláncsészék töredékei, 17. sz. (Eger, vár)

39. kép. Kínai csészék töredékei, 17. sz. (Eger, vár)

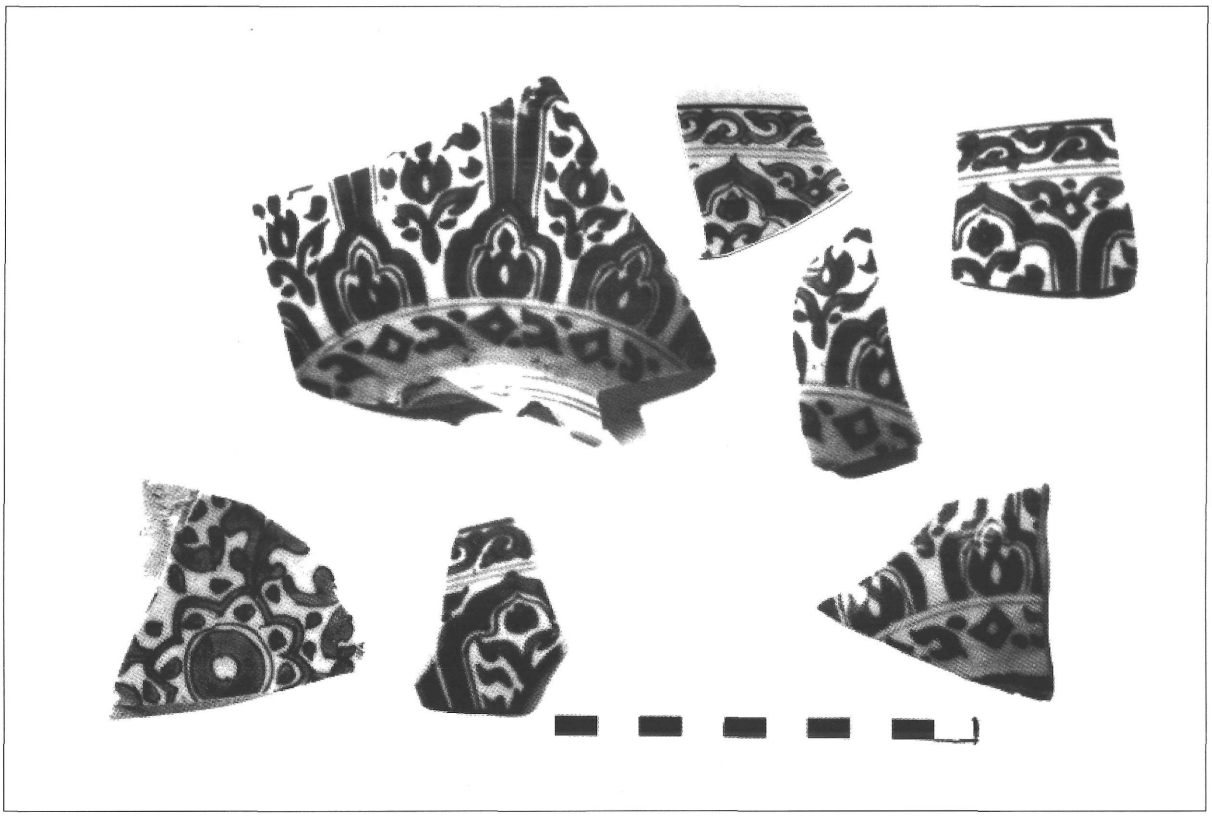

40. kép. Nagyméretű kínai csésze, 17. sz. (Eger, vár)

BENDA JUDIT

FAZEKASMŰHELY A 18. SZÁZADI VÍZIVÁROSBAN

„Den Töpfer kümmert's nicht,
wenn ein Topf zerbricht."
(német közmondás)

Ásatásról viszonylag ritkán kerül a múzeumba 18. századi kerámia, mivel az 1686-os évvel lezárul a közép- és a koraújkori régészet gyűjtőköre. A 19–20. századból származó néprajzi anyagot gyűjtésekkel, vásárlásokkal gyarapítják, ezért mintegy száz év használati kerámiájának ismerete és vizsgálata szinte kimarad a tudomány látóköréből. 2005 nyarán, Budapest II. kerületében, a Kapás utcában[1] módunkban volt egy újkori fazekasműhelyt megásni, melynek lelőkörülményei és leletanyaga olyan egységes egészet alkotott, hogy fontosnak tartottuk foglalkozni vele. A feltárás során előkerült egy hosszú ház maradványa, melynek egyik egykori lakója a 18. század utolsó harmadában fazekasműhelyt működtetett benne. A következő tulajdonos, az eredetileg az udvaron felhalmozott műhelyhulladékot, selejtet, visszahordatta a házba és padlószint-emelésre használta. A szerencsés körülmények folytán ránk maradt a műhely és annak termékei, melyeket a következőkben igyekszünk bemutatni.

A TELEK ÉS A KÖRNYÉK A 18. SZÁZADBAN

Az ásatás során komoly terepegyengetési munkálatok nyomait figyeltük meg,[2] amit a 17. század végén végezhettek el. Az eredetileg kelet, azaz a Duna felé lejtő felszínt vízszintesre töltötték fel és erre a talajra építették az utca K-i oldalának házait. A telkek kimérésének itt nem volt köze a középkori beépítettséghez,[3] mivel a területen (a Csalogány utca – Medve utca – Margit körút által határolt háromszögben) jószerivel nem maradtak meg komolyabb épületrészletek az egyházi intézmények (dzsámik) valamint a középkori városfal kivételével. Érdekes, hogy ennek ellenére az utcahálózat viszont szinte teljes egészében a középkori vonalat követte. Az utca neve többször változott a 18–19. század folyamán.[4]: Oelberg, Sankt Florian és Friedhof után 1850-től említik Drei Hauer Gasse-nak az utcában nyílt Három Kapáshoz címzett fogadó után. Végül is ez a név állandósult a mai Kapás utcára. Sokkal beszédesebb azonban a vele párhuzamosan, tőle keletre futó Gärtner, majd Hafner Gasse, amit ma Fazekas utcának hívnak az egykor itt állott műhelyek miatt.

A telek az 1695. évben készült Zaiger Über die Wasserstadt-ban már szerepel,[5] igaz három más szomszéddal még egy igazgatási egységet alkot a mai Kapás utca 17., a Fazekas utca 12. és 14. számú telkekkel együtt. Tulajdonosa Nicolaus Merz pék volt, aki akkor egy éve birtokolta azt. A jegyzék semmiféle ép vagy romos falat nem említ és ilyeneket az ásatás során sem találtunk. Az 1740–50 között készült Matthey-féle térképen *(1. kép)* a telek két utcára nyíló részre van már bontva,[6] valamint már áll rajta két ház. Az 1760–1790 évek között osztották négy részre a telket, mert ettől kezdve már külön számon szerepelnek. A ház tulajdonosait későbbről is ismerjük.[7] 1912-ben Gaál Franciska, 1934-ben pedig Schlotter Mátyásné birtokolta a földszintes ingatlant. A '30-as évek városrendezési lázát igen, de a '70-es évekét már nem élte túl az akkor már nagyjából 280 éves épület, mert lebontották. A sokáig üresen álló grundon a rendszerváltás előtt óvodát akart építeni a II. kerületi Tanács, de ez a terv 1989 után füstbe ment. A magánkézbe kerülő telket 15 éven keresztül parkolónak használ-

[1] A telek mai címe: Kapás utca 21–25, de valójában a 19–21–23–25–27 telkek összevonásából keletkezett területről van szó. A szóban forgó ház a 19. telken állt.

[2] Régészeti dokumentáció, BTM Adattár

[3] A vízivárosi Fő, Gyorskocsi, Iskola és Medve utcákban, az aránylag jó állapotban megmaradt Kőépületek miatt – néhány kivételtől eltekintve – nem volt szükség a telekhatárok módosítására a 17 század végén. Az ettől nyugatra lévő területen viszont – a főként boronafalú vagy fachwerkes házak elpusztult helyein – újra ki kellett mérni a telkeket. Lásd még a Vízivárosi Zaigert: NAGY 1964.

[4] UTCANÉVLEXIKON 139., 207.

[5] NAGY 1964. 237., 6. ábra „Ein Haus in der oelberg-gassen gelangt bisz an das gartner gässl, hat im gesicht wie im Ruckhen 15. kl. An der rechten seyten ist 34. kl. 3. sch., und an der linckhen 39. kl. 3 sch. Lang, ist öd. f. –, g. i. 555. der Nicolaus Merz Burg. Beegckh hats angenohmmen anno 1694. den 1. July.

[6] A Kapás utca felőli oldalon két – az utcára merőlegesen épített – ház állt, de a hátsó kertjük közös, a Fazekas utcai oldalon egy – az utcával párhuzamosan épített – ház állt.

[7] ADALÉKOK II. 159.

ták, majd egy újabb tulajdonosváltást követően most társasház építését tervezik rajta.

A török uralom után szükségessé vált az ország elnéptelenedett helyeinek újratelepítése. A Budára költöző polgárok főként délnémet területekről jöttek,[8] nagyobb tömegben Bajorországból, Poroszországból, Baden-Württenbergből és Bécsből, kevesebben Tirolból, Stájerországból, Sziléziából, Elzászból és Svájcból. Foglalkozásuk szerint elsősorban kézművesek, kereskedők[9] és napszámosok voltak. Amíg a Várhegyen kizárólag a németeké, addig a vár alatt már engedélyezett volt más nemzetiségűek (rác, magyar, zsidó) és más vallásúak (lutheránus, kálvinista, mohamedán, schizmatikus) letelepedése is. A 17. század végére már népessé váló Vízivárosnak több piacra is szüksége lett, így két teret alakítottak ki: az ún. Felső-Vásártér később a Bomba, majd Batthyány tér nevet kapta, az Alsó-Vásártér pedig mintegy száz éven keresztül viselte a Cserép vagy Fazekas tér elnevezést[10] – bizonyára nem véletlenül. A budai fazekascéh 1693-ban alakult.[11] A mesterré avatáskor esküt kellett tenniük, taksát fizetniük, mesterremeket készíteniük, maguknak virágnevet és „keresztszülőket" választaniuk.[12] Az 1873-as lakónévjegyzék[13] szerint az utcában már csak egy fazekas lakott, név szerint Gotsch András, azonban a környékbeli utcákban (Iskola, Szt. János, Fekete Medve) még működött egy-egy műhely.

A HÁZ ÉS A MŰHELY

Egy Bél Mátyástól fennmaradt leírásból ismerjük a 18. században betelepült sváb parasztok házépítési szokásait.[14]

„A németek csinosabban építkeznek, mint a magyarok. Nem kedvelik a sövényfalat: a gerenda-, kő- vagy téglafalat szeretik. S akár kő-, akár faházat építenek, arra törekednek, hogy ne csupán használható, hanem egyúttal a legkényelmesebb legyen a lakásuk. Az ormótlan fákat szabályosan pallérozzák, s amíg csapózsinórral a fal szerint ki nem mérik, nem kapcsolják őket össze. Ezután gerendából megvetvén az alapot, lefektetik a padlógerendákat azon mód, ahogy az összeillesztéshez megfaragták, és végeiket összekapcsolván, ehhez illesztik a többit, amíg a fal olyan magas, amilyet a méret megkíván: hosszát a család nagysága határozza meg. Elül kettesével, legfeljebb hármasával hagynak ablaknyílást, oldalt, ha a hosszméret engedi, ugyanennyit, s a dísz és világosság kedvéért, ólomba foglalt üvegekkel fedik. Az ajtót ritkán irányítják közvetlenül az udvarra, hanem gyakrabban egy pitvarfélére, s ehhez a konyhát is hozzáépítik a főzésre való tűzhely vagy melegítés céljára. Kívül a kenyérsütő kemence van, belül a tűzhely városi módra. Ahogy elébb a lakóhelyiséget csinálták, hátrább olyformán két–három kamrácskát építenek a házhoz, a zsellérek s más munkások számára. Istállót annyit csinálnak, amennyi kinekkinek gazdaságához képest szükséges. A tetőt zsindellyel vagy szalmával fedik. A falat szalmával vagy polyvával kevert agyaggal gondosan megmunkálják, s megléniázzák, hogy kőfalnak lássék. Akik jobban szeretik a kő- vagy téglafalat, teljesen azonmód járnak el, ahogy egyéb kőházat csinál az ember. Mesteremberek segítségével megvetik az alapot. A földre rakott hatalmas kövekből hat, legfeljebb nyolc láb magasra. Erre építik rá a falakat olyan gondosan, ahogy a kész falakat vakolják s kétszer–háromszor mésszel kevert homokkal fedik, s száradása után tiszta mésszel fehérítik. A házigazda lakóhelyiségét belül feldíszítik házi eszközökkel, tálakkal, tányérokkal, kancsókkal, valamint képekkel s más efféle dísszel. Ágyukat többnyire szintén kamrácskákban helyezik el. Annyira igyekeznek csinosságra, hogy házaik városi házaknak látszanak. Többnyire pincéjük is van a ház alatt, a föld gyomrában, amiket kőfal vesz körül. Gyakran ide teszik el a bort és a gabonát. Az egész telket deszkakerítéssel vagy ha nincsen deszka, vesszővel veszik körül."

Nem meglepő, hogy a feltárt ház is ehhez hasonló képet mutatott. Az ásatás kezdetekor munkagéppel leszedett legfelső (szürke sittes) réteg alatt előbukkantak az újkori ház kőfalai és padlószintjei. Az épület az utcára merőlegesen, KNy–i irányban húzódott, udvara tőle délre volt megtalálható. Agyagba rakott sárga homokkőből épültek alapfalai, de több átépítés történt rajta az évszázadok alatt *(2. kép)*. Az első periódusban valószínűleg három szobából állt (1., 2., 3. helyiségek), amit még a 17. század végén húztak fel. A második periódus során egy újabb kamrával (4. helyiség) toldották meg. A harmadik periódusban újabb átépítés történt: a 4. helyiséget kettéosztották. A negyedik átépítés már a 20. században történhetett, amikor az utcáig érő 1. helyiség K–i falának alapozását betonnal megerősítették és a ház végébe egy óvóhelyiséget építettek szintén betonból (5. helyiség). A második vagy a harmadik periódusban működhetett itt a fazekasműhely, amikor is újabb belső átalakításokat hajtottak végre. Egysoros, tégla alapozású fa (?) osztófalakkal kis műhelyekre bontották a 2. és a 3. helyiséget, valamint a 2. helyiségben egy Y alakú tégla–fa szerkezetű pultot (?) ala-

[8] NAGY 1975., 134–136.; NAGY 1966. 34–35.

[9] „Ő legsz. felsége kegyelmesen rendelkezni fog, hogy különféle nemű kézműveseket hívjanak az országba, a közterhektől való és tizenöt éven át tartó teljes mentesség biztosításával." 1723. évi CXVII. Tc.

[10] 1903–óta Szilágyi Dezső tér.

[11] KRESZ 1991. 528.

[12] NAGY 1999. 132–134.; BODÓ 1975. 91–92. A virágnév adás szokása Budán még nem bizonyítható.

[13] Adressen Kalender 1873. 432.

[14] ÁCS 1996. 116–117.

kítottak ki. Az udvarban a szintemelés alatt egy 20–40 cm vastag, sárga, kőporos réteg húzódott, ez lehetett a ház építési rétege, hiszen ugyanez volt a ház építőanyaga is.

Száz évvel később, 1847-ben egy dőri fazekas műhelyéről készült tervrajz[15] más beosztást mutat. A telken álló mezővárosi típusú épület ún. „nagyházának" harmadik helyisége szolgált műhelyül. Itt a szoba négyzet alakú (16x16 láb), és minden megvolt benne, ami a mesterség űzéséhez (2 korong, rakodópolc), illetve a legények ottlakásához (ágyak, asztalok, pad, kályha) szükséges. A vízivárosi műhely nem volt ilyen túlzsúfolt, mivel a feltáráson megállapítható volt, hogy a ház munkahely- és lakóhely funkciói elkülönültek egymástól.

Műhelyen kívül[16] (udvaron vagy fészerben) végezték általában az agyag előkészítését: áztatás, szűrés, tisztítás, taposás, soványítás; a megkorongolt edény szikkasztását, szárítását és a „maszatolós" műveleteket: az engobbal és mázzal való öntést, írást. Az ide fuvarozott nyersanyagot, vagyis az agyagot feltehetőleg a ház udvarán dolgozták meg. Ehhez kapcsolódó régészeti emléket – például agyagáztató vermet – nem találtunk, mert a feltárt telektől D-re fekvő telken (Kapás utca 17.) álló lakóház közelében statikai okokból nem dolgozhattunk, így a 19. ház udvarának helyét az ásatás során meghagyott földrézsű foglalta el.

A házban végzett[17] munkafolyamatok voltak: a másodlagos gyúrás, a korongolás, és esetleg a mázőrlés. A kemence köré épített polcokon történt a kész edények szárítása a lázsafán, az előkészített agyagot pedig sokszor a pincében tárolták. A gyúrásra, a korongolásra és a szárításra utaló nyomokat találtunk a feltáráson. Az ásatás során előkerült a ház eredeti, tapasztott agyagpadlója is *(3. kép)*. Az 1. helyiség hosszúságát nem ismerjük, de feltételezhetően az utca vonaláig ért, szélessége 470 cm volt. A 2. helyiség mérete négyzetes: 470x470 cm, a 3. helyiség hosszúsága 580 cm, szélessége ugyanannyi, mint a többi szobának. A 2. helyiség ÉNy-i sarkában, kissé ferde irányban álló H-alakú benyomódás (közepén a tengely lenyomatával) minden valószínűség szerint a fazekaskorong *(4. kép)* helyét jelenti. A padlót vékony barna sárréteg borította, kivéve a lenyomat körüli részt, mivel a lábkorong itt elfedte a padlót. Maga a korong ún. blokk-korong[18] volt, amely típust a 14. századtól a 18. századig használták a fazekasok. Tőle D-re egy nagyjából 1 méter átmérőjű és mintegy 30 cm mélységű süllyedés volt a padlón. Mivel alatta nem találtunk beásást vagy szemétgödröt, feltételezhető, hogy a helyiségben történt nagyobb erőhatást igénylő munkafolyamat, például agyaggyúrás miatt keletkezett ez. A szoba tere egy válaszfallal egykor ketté volt osztva, K-i felén egy Y alakban lerakott téglasort találtunk, amely egy faszerkezet alapozása lehetett. A válaszfalhoz tapasztva egy kályha alapozását is feltártuk. A nyomokból ítélve úgy gondoljuk, hogy a 2. helyiség K-i fele talán a kész agyagedények szárító szobája volt. A 3. helyiség szélessége szintén 470 cm, hosszúsága 600 cm volt, padlóját ugyanúgy sárga agyag borította. A szoba ÉNy-i sarkában, a fal mellett egy téglából rakott kályhaalapozást találtunk. A hosszú szoba egy téglasorral – amely feltehetőleg egy faszerkezetű fal alapozása volt – szintén ketté volt osztva. A K-i felében kis, egysoros téglából rakott négyzet, talán egy tetőtartó dúcolatnak a nyoma. A 4. helyiség már a ház második építési periódusában készült. Ezt a szobát kettéosztották és mindkét részen egy-egy kályhát állítottak fel. Az 5. helyiség tulajdonképpen egy betonfalú pince volt, amit minden valószínűség szerint a 2. világháború alatt építettek óvóhelyiségként.

Égetőkemencének a telken nem volt nyoma, valószínűleg a betonpince építésekor bonthatták el.[19] A szomszéd telken két téglából rakott légcsatorna került elő, amelyeknek a belseje erősen fekete, kormos volt. Az egyik a 19. számú telek 5. helyiségéből, a másik a 21. számú telek 5. helyiségéből vezetett ki és V alakban a 21. telek udvarrészében futott össze egy kémény lezárással. Nem tudjuk, hogy ez vajon a fazekasműhelyhez tartozott-e, de mindenképpen valamilyen ipari használatot feltételez. Analógiák alapján[20] az égetőkemencét ún. német típusú hosszúkemencének feltételezzük. Erre utalnak a megtalált égetési segédanyagok is, a háromszög alakú hasábok és a cseréplapok. A szobákban összesen négy kályhaalapozás volt megfigyelhető. Ezek az első két vagy három periódusban működtek, de mindenképpen a műhely megszüntetése és a járószint emelése előtt.

Kéziszerszámok nem maradtak ránk a műhelyből, ez nem is csoda, mivel ezek általában fából készültek. Kivéve azt a két agyagnegatívot, amit a későbbiekben részletesebben be fogunk mutatni.

[15] KRESZ 1991. 555–556.

[16] FRECSKAY 2001. 73–75. és KRESZ 1991. 554.

[17] FRECSKAY 2001. 77–79.

[18] Csupor István meghatározása, akinek segítségét ezúton is köszönöm.

[19] Szintén a ház mögött, a telek végében tártak fel Szekszárdon a Rákóczi utca 67.-ben egy hasonló típusú hosszúkemencét. MÉSZÁROS 1968. 27–28., 66–67.

[20] SZABÓ G. T. 2003. A mórágyi Kossuth Lajos utca 86-ban feltárt edényégető kemence is német típusú „hosszúkemence" volt. SZABÓ 1999. 125–129.

A szemben lévő telken is fazekasműhely működött.[21] A ház a Matthey-féle, 1740–50 között készült felmérés szerint a telek É-i oldalán húzódott, ami a 19. század végén elkészült bérház építésekor teljesen elpusztult. Előkerült azonban egy selejtgödör, benne rontott darabok, égetési kellékek, házdíszítő elemek játék-, és kályhacsempe töredékek voltak. Ezek sajnos akkor kidobásra kerültek, mivel az ásatás célja a középkori településnyomok feltárása volt.[22]

A műhely működését az építészeti jellemzők, a leletanyag és a 2. helyiségének sárga agyagpadlóján talált német verésű, 1782-ben készült garas alapján, az 1770–1790 közötti évekre datáljuk.

A ház tisztításából rengeteg félkész edénytöredék került elő: tálak, tányérok, fazekak, lábosok, korsók, kancsók darabjai. Szinte mind mázatlanok, csak a rózsaszínes engobe volt rajtuk. Sok fazekas segédanyagot is találtunk: kis kerámia háromlábakat és háromszögletű hasábokat, lapokat és „laposkákat", melyek az égetéskor kellettek. Mivel a leleteket nagy tömegben a felső, laza, szürkésbarna, sittes rétegben találtuk, úgy tűnik, hogy a ház padlószintjét – egy átépítés során – a 18. században megemelték, talán a területre jellemző mindig magas talajvízszint miatt. A leletanyag 90%-ban törött, félkész cserepeket tartalmazott és csak kb. 10%-ban mázazottakat. Ez arra utal, hogy amíg a fazekasmester a korongolást szinte tökéletes minőségben végezte, addig az első égetést (a megszáradt, engobozott, de még mázatlan edényeken) elég rossz hatásfokkal készítette, hiszen nagyon sok edény tönkrement, szétpattant a kemencében.

A LELETANYAG

Agyag

Az alapanyag ugyanaz lehetett, mint amit padlótapasztásként, a ház belsejében találtunk. Valószínűleg a környékről származott, ugyanis a közelben is nyíltak a korszakban agyagbányák: egy a mai Moszkva tér helyén, és egy szinte a Kapás utca végében, a mai Mechwart-liget környékén. Bár ezek az agyaglelőhelyek téglavetőként üzemeltek, nem kizárt, hogy fazekas-agyagnak is használhatóak voltak. Maga az anyag sárga színű, enyhén mészpettyes, amit a megdolgozás során sem távolítottak el belőle. A fazekakat erősen szemcsés-, a lábasokat kevesebb homokkal soványították, a tálak készítésénél azonban keveretlen, tisztított agyagot használtak. Mivel a korszakban a főzőedények (fazék, lábas) készítéséhez szigorúan tilos volt tálasagyagot használni,[23] ezért feltételezzük, hogy azokhoz az alapanyagot máshonnan hozatták.

Mázak, festékek

Az edényeket a vastag falú, kihajló peremű főzőfazekak kivételével engobozták és mázazták. Háromféle színű engobot, azaz öntőföldet tudtunk megkülönböztetni az egyszer kiégetett töredékeken: fehéret, halvány rózsaszínűt és halvány sötétsárgát. A fazekasműhelyben csak ólommázakat és földfestékeket használtak. Az alapszínek – zöld, sárga, barna – mellett sokféle színváltozat is előfordult: citromsárga, sötétsárga, vörös, világosbarna, sötétbarna, feketésbarna, világoszöld, sötétzöld és gyűjtöttünk egy türkizkék színű darabot is. Az edények készítési technikáját megvizsgálva három fő csoport alakult ki.

Vannak egyszínmázas darabok (nem csak a lábasok, fazekak, hanem a tányérok, fedők között is), vannak az engobbal és mázzal színezettek és vannak a festett és átlátszó mázzal bevont darabok csoportjai. Az ásatás során találtunk egy fazékaljat, benne vöröses színű festéklerakódással. Ezt valószínűleg a virágos és a sásleveles tányérok festésénél használták. Előkerült egy nagy darab zöld, enyhén kristályos rög, ami a „grünspann", azaz a még feloldatlan formában lévő zöld máz alapanyaga. Ezenkívül találtunk egy lábast, aminek alján vastag, fehér mészlerakódás van. Ezt nem tudjuk szorosan a műhely életéhez kötni, valószínűbb, hogy a ház egyik kimeszeléséből maradt ránk.

EDÉNYTÍPUSOK

A leletanyag sokszínűségéből úgy tűnik, hogy a 18. századi fazekasműhelyben még nem váltak szét az egyes mesterségek[24] (fazekas, tálas, korsós, kályhás). Az alább bemutatásra kerülő edények mind ebben az egy műhelyben készültek, ez alól csak az egyértelműen vásárolt habán kerámiák és tintatartók a kivételek.

Fazekak

Kétfajta fazéktípus különböztethető meg a leletanyagban *(17. kép)*. Az egyik archaikus főzőfazék típus, amely homokkal erősen soványított, szemcsés anyagú, vastag falú, barnás színűre égetett fazék, egyszerű, kihajló peremmel, mázazás nélkül. A másik a klasszikus „vászonfazék" típusa: sárgás színű, vékony falú, rovátkolt oldalú, pereme széles,

[21] Kapás utca 12. A szerző ásatása volt 2002-ben.

[22] A Kapás utca 6–12. összevonásra került telkein, egy nagyméretű irodaház építését megelőző leletmentésen előkerültek Buda középkori karmelita kolostorának maradványai.

[23] NAGY 1999. 132.

[24] Ugyanezt állapította meg Nagy Janka Teodóra is a mórágyi anyaggal kapcsolatban. NAGY 1995. 510. Segítségét itt szeretném megköszönni.

galléros kiképzésű, széles füllel rendelkezik *(23. kép B)*. Ezeknek a daraboknak belső felületét sárga vagy barna mázzal borították.

Lábasok

A lábasok anyaga homokkal soványított volt, sárgás színűre égetettek *(14. kép)*. Négyféle peremváltozatot tudtunk megkülönböztetni *(23. kép C)*: a ferdén felhúzott, enyhén lekerekítettet, a vízszintesen kihúzott, enyhén lekerekítettet, a vízszintesen kihúzott, maga alá hajlítottat és a kissé felhajló típusút. Egyes darabok oldalfala teljes felületében rovátkolt, más daraboknak sima és egy-két-három barázdával díszített. Ívesen hajló lábuknak az edényfalhoz való illesztése többféle módon történt *(13. kép)*: a kissé szétlapított lábat kétoldalról visszahajtották és két ujjbenyomással fixálták (a nagyobb darabokon), vagy a hengeresre formázott lábat egy ujjbenyomással erősítették meg (a kisebb darabokon). A játéklábasokon nem volt szükség erre, mert az edény kis súlyát elviselték a lábak deformálódás nélkül. A serpenyőrész fogóit nehéz típusokba sorolni, mivel mindegyik különböző formájúra sikerült *(12. kép)*.

Tányérok

A leglátványosabb edénytípusok a leletanyagban a tányérok. Alakjuk alapján két (lapos és mély sinces), nagyságuk alapján is két (tálak, tányérok), peremük alapján négy csoportra oszthatók *(23. kép A)*: duzzadt-lapított, duzzadt-háromszögletű, duzzadt és felhúzott-bordázott. A töredékek között találunk edényfalon hátul fülezett (akasztólyukas) és az edény peremén négyszögletű hurkafüles darabokat *(15. kép, fent)*.

Sajnos csak egy apró töredéket találtunk a műhely legszebb festett virágos *(5. kép, jobb alsó sarokban)* tányér típusából. Az ilyen tányérok alkották a korabeli sváb műhelyek legkarakteresebb darabjait, korukban is dísztányérnak[25] tartották őket és ünnepi alkalmakkor vagy lakodalomkor vették le a falról, a tálaspolcról. A vajszín alapra festett, feketével kontúrozott, zöld levelű, piros és sárga szirmú margarétacsokrokat a tányér peremén gyakran gótbetűs felirat keretezte.

Szintén nagyon kedveltek voltak a korszakban a sásleveles díszítésű tányérok *(5. kép)*. Ezek vajszín vagy fekete alapra festett piros-fehér-zöld (nemzeti színű?) csíkos festéssel készültek, majd az első égetés után átlátszó mázzal fedték és újraégették. A fazekasmester virtuozitását mutatta, hogyha festés közben a tányért ügyesen megforgatta, öblében a festékcsíkok spirállá folytak össze. A tányér peremét barokkosan ívelt levélminta, szélét csíkozás borította.

A Víziváros legelterjedtebb és talán legkedveltebb fajtája a csíkosra festett, fésűs bekarcolású *(8. kép)* tányérok csoportja. Ezeknél a tányéroknál a ráfolyatott, még folyékony engobot egy fésűszerű szerszámmal visszakarcolták és ezt a száradás és első kiégetés után sárga vagy zöld mázzal fedték.

A korszakban gyakori, de a területen ritka a „mohás"[26] *(6. kép, alsó két darab)* díszítésű edény. A fehér engobbal fedett tányérokat spongyába vagy rongyba mártott festékkel tunkolták meg, így kapta a sajátos „modern" díszítését. Ezt az első égetés után átlátszó mázzal fedték, majd újraégették.

A folyatottmázas *(7. kép)* díszű tányérok is igen népszerűek voltak. Az írókával sűrűn a peremre folyatott fehér vagy zöld zsinórminta az első égetés után átlátszó vagy zöld mázat kapott. Ezt a tányértípust a - leletek tanúsága szerint[27] - 19. század végéig készítették Budán.

A legegyszerűbb díszítési módot az anyagban az egyszínmázas *(6. kép, felső négy darab)* tányérok képviselik. Itt az engobos fedéssel kiégetett darabok belső felületét egyszínű (zöld, sárga vagy barna) mázzal vonták be.

Éjjeli edények

Az éjjeli edények halványvörös színűre égetettek, peremük ívesen kihajló, tagolatlan, belsejüket engobe és sárga vagy halványzöld máz fedi *(23. kép D, első darab)*.

Melencék

A melencék *(15. kép lent)*, vagy másképpen vájlingok, mosogatótálak, esetleg húsmosó tálként is ismertek. Általában két füllel készültek, nagyöblűek, peremük profilált, engobbal és mázzal bevontak. A máz lehet világoszöld, sötétzöld, vagy sárgásbarna *(23. kép D, hátsó 5 darab)*.

Fedők

A fedők *(10. kép)* mind az ún. kúpos fedők típusába tartoznak. Az egyetlen kivétel egy kisméretű fedő, aminek az alját úgy alakították ki, hogy egy hozzá illő tégelyt le tudjon fedni. Vannak mázas és mázatlan példányok, a mázasak általában sötétbarnák, de akad köztük olyan, amelyik egy-egy tányér díszítésmódját követi (folyatott mázas, fésűs bekarcolású). Volt köztük közepes és kisméretű fedő, valamint kerek- és gombfogójú. A kicsi, barnamázas

[25] NAGY 1995. 488., 501.

[26] IGAZ-KRESZ 1965. 128.

[27] BTM, Kisleletraktár, tabáni és Csalogány utcai anyag.

fedőket (gyerekjáték?) „futószalagon" gyártották, erre utalnak azok a rontott darabok, amelyeket a második égetés során megfolyt mázuk mintegy hozzáragasztott az alapként szolgáló tetőcseréphez *(11. kép)*.

Szűrőtál

Csak egy szűrőtál töredékei maradtak meg *(9. kép)*, a vörösre égetett anyagú tálnak egy alj és egy oldaltöredéke. Az első égetés során sérült meg (talán mert az edény méretéhez képest túl vékonyra sikerült az oldalfala), ezért ez is mázatlan maradt.

Bokály, csésze

Kisméretű, halványvörösre égetett anyagú bokály füles oldaltöredéke volt *(9. kép)*. Az edény az első égetés során megsérülhetett, mert díszítőfestése, mája hiányzik. Csészét nem találtunk, csak a peremét *(9. kép)* letört kacskaringós hurkafüleket, valamint a rontott, összeégett darabok között egyet *(11. kép, jobb felső sarokban)*.

Kuglófsütő, virágcserép

Kívül sötétzöld, belül sárgamázas kuglófsütő hullámos falú 4x5 centis oldaldarabkája. Bár nem volt elterjedt még a korszakban a később oly divatossá váló „Balkonenblumen", azaz virág (muskátli) házban, ablakban, tornácon tartása, de mégis erre utaló darabokat is találtunk. Egyenesen felhúzott falú, enyhén gallérosra alakított pereme alatti díszítése: két egyenes vonal között hullámvonal fut körbe *(17. kép fent)*, fenekét három átszúrt lyukkal tették vízfelszívóvá *(17. kép bal alsó sarok)*.

Kályhacsempék

A csempéknek három fő mintázási típusát lehetett elkülöníteni *(19. kép)*: az írókával festettet, a formába nyomottat és a rátétdíszeset. A négyzetes kialakítású lapcsempéknek és a hozzá tartozó szegélydaraboknak is spirálosan csorgatták felületére a fehér festéket, majd ezt fedték be zöld mázzal. Más darabok, főként a lábazati és a párkánycsempék „térbeli" sablonba nyomva készültek és sima, egyszínű mázat kaptak. Szintén a kályha peremét díszítették azok a plasztikus rátétdísszel (rozetta, masni, növényfüzér = „copf") készült lapcsempe darabok, melyek már a klasszicizmus divatja szerint készültek.

Játékok

Általában kisméretű edények *(9. kép)*: fedő, lábas, tányérka, kuglófsütő, kis fazék *(21. kép második darab)*, de van köztük egy kutyafigura is, amelynek sajnos feje és három lába letörött. Az edénykék mind ugyanolyan megformálásúak és mázazásúak, mint a „felnőttek" edényei.

Fazekas segédeszközök

Az ásatáson négyféle, égetéshez használt segédeszközt találtunk *(18. kép)*. A térbeli háromszög alakúra formált hasábok oldalait kivágásokkal áttörték, hogy a sokszori hőhatásnál, égetésnél ellenállóak legyenek. Ezek az égetendő edények „emeletekre" bontását szolgálták. Ezekre helyezhették a helyben készített kerámia lapokat, vagy a másodlagos felhasználású tetőcserepeket. Némelyikre ráfolyt égetés közben az edényről a máz. A kicsinyke háromlábak és az ún. laposkák az edények egymástól való közvetlen elválasztását szolgálták, hogy a kemencében folyékonnyá váló máz vagy a nagy hő miatt össze ne ragadjanak.

Két különleges lelet is előkerült: egy kályhacsempe- és egy csésze fülének formázási negatívja *(20. kép)*. A csempe vastagfalúra kialakított, finoman iszapolt agyagból készült, formázott oldala homokkal finoman behintett. A negatív egy félkör alakú párkánycsempéhez készült, megmintázása barokkos: dúsan hajló levelek, gyöngyvirág, gyümölcs. Az anyaga és a többi munkától eltérő jellegű díszítése és kopottsága alapján úgy gondoljuk, hogy nem helyben készült, hanem a mester örökölte, vásárolta vagy régi hazájából hozta magával. Az angyalfejes negatív egyértelműen a műhelyben készült. Vékonyfalúra alakított, rosszul kiégetett, háromszög alakú darab. Oldalfalait visszahajlították, belsejében egy puttó feje és alatta két angyalszárny látható. Sajnos sem a kályhacsempéről, sem a csészefülről készült pozitív edénytöredéket nem leltünk.

Találtunk viszont olyan másodlagosan megégett *(11. kép)*, vagy túl nagy hőfokon égetett agyagedényeket (fazék, fedő, kacskaringós hurkafül) melyek fizikai változáson mentek keresztül,[28] szerkezetük szinte összeolvadt, üvegesé vált, mert az égetőkemencében „rossz helyre", tehát a tűz közvetlen közelébe kerültek.

Vásárolt kerámia

A mester és családja a műhelyben készült kerámiákat nyilván a saját háztartásában is használta, de szükségük és igényük volt piacon vásárolt holmikra is. Nem helyben készítettnek tartjuk a habán kerámiákat. A sárga-kék-zöld-lila mázzal festett töredékek közül kiemelkedik két ép darab *(22. kép)*. Egy fröcskölt kék festésű bögre és egy szintén kék színnel szépen festett, virágos-leveles díszítésű szenteltvíztartó. Meg kell még említeni a töredékek

[28] WARTHA 1892. 9-10.

között talált két ép tintatartót *(21. kép)* és egy grafittal kevert anyagú olvasztótégely töredékét.

NÉPRAJZI PÁRHUZAMOK

Az ismertetett anyagegyüttes a főzőfazekaktól a játékokig széles skálát ölel fel. Analógiák keresése szempontjából a festett tányérok vizsgálata a legcélravezetőbb, mert az egyszínmázas fazekak, fedők, kuglófsütők viszonylag egyformák a korszakban szinte egész Közép-Európában. A festett tányérok párhuzamait kutatva[29] a Sárköz vidéki, bajai, mórágyi, hartai, siklósi és szekszárdi[30] gyűjtések vizsgálata során bukkanhatunk a leghasonlóbb darabokra. Az adatok szerint azon a környéken többször is történt német betelepítés. Ők természetesen magukkal hozták a korabeli, „otthon" elsajátított szakmákat - köztük a fazekasság mesterségét is - bár elsősorban földművelésből és szőlőtermelésből éltek. Az erős puritánság, és hagyományokhoz való kötődés[31] miatt maradhatott fenn - mintegy száz évvel később is - ugyanaz a mintakincs, ami a környék fazekasközponttá válásának díszítésbeli sajátosságait adta.

Mórágyon két német betelepítés[32] történt a 18. században, melynek során fazekasmesterséget is űző[33] családok költöztek a faluba. 1724-ben hesseni, 1784-ben pedig pfalzi parasztok népesítették újra a falut. Háromféle, jól elkülöníthető stílusban díszítették a tálaikat:[34] festett-fésűs bekarcolt, sásleveles és virágmintás festést alkalmazva, a vízivárosi anyagban mindhárom minta megtalálható. Némelyik motívum és szín használata felveti a lehetőségét az óhazában már működő fajanszgyárak[35] által használt minták átvételének. Olyan, kifejezetten német ételkészítési-táplálkozási szokásokról hírt adó, Mórágyon megtalálható darabokat,[36] mint a túróérlelő fazék, kiöntőcsöves kanta nem találtunk, ez valószínűleg a városi környezet igényeihez való alkalmazkodást jelenti. Sajnos „téves nyomon" járt Mészáros Gyula,[37] aki részben az itáliai majolika, részben a török keramika átvételével magyarázta a szekszárdi leletanyag mintakincsét. A közölt szekszárdi leletek között lényegében ugyanazok a díszítéstípusok és színhasználat jelenik meg, mint a mórágyi és a budai anyagban. Az edényeket Mészáros - kevés kivételtől eltekintve - a 18. századra datálta[38] és a két fent említett stílus - a népművészetben való - továbbélésének tartotta.

Régészeti feltáráson, Székesfehérvárott is került elő egy 18-19. századi leletegyüttes, melyet a feltáró Siklósi Gyula egy korabeli fogadó szemétgödrének leletanyagaként azonosított. Az általa vizsgált 18. századi anyag összetétele lényegében megegyezik a miénkkel (galléros peremű fazekak, lábasok, éjjeli-edények, csészék és tányérok), kár, hogy a publikáció nem részletezte a tányérok díszítő festését. A tányérokról és lábasokról közölt peremrajzok is pontosan megegyeznek az általunk ismertetettekkel. A három fő tányértípus:[39] a duzzadt peremű, az ívelt peremű és az egyenesen felhúzott, kívül tagolt peremű is megjelenik benne, a csészék[40] között pedig a plasztikus díszítésű füles és a kacskaringós hurkafüles is. Miskolcon és Mezőcsáton is találtak[41] hasonló darabokat, de azt a publikáló nem tudta egyértelműen beazonosítani, például a sásleveles díszítésű tálakat habán hatásnak tulajdonította.

Valószínűleg a betelepülő kézművesek őshazája volt Hessen és Baden-Württenberg, ahol egyes falvakban[42] ugyanilyen jellegű és díszítésű edényeket készítettek. A heidelbergi[43] Kornmarkton folytatott ásatás során is találtak festett tányérokat, melyek meglepően hasonlítanak a magyar anyaghoz. A sávos és a figurális díszítésű tálak, tálkák, tányérok (Irdenware) „divatja" úgy tűnik, a korszakban elég általános volt. Folyatott, illetve csepegtetett mintájú tányért a korszakban Kervenheimben[44] is készítettek, valamint Amsterdamban[45] is találtak ilyen jellegű darabokat. A „Tupfenverzierung"-nak nevezett díszítés vagy a tányér egész öblét elfoglalja, vagy csak a középső részét, ez esetben a peremét és a falát egyenes vagy hullámvonallal díszítették. Barokk kályhacsempe negatívokat őriz a Niederrheinisches Freilichtmuseum is,[46] némelyik bemutatott darabon meglepően hasonló buja leveles díszítés van, mint amilyen a mi töredékünkön látható.

[29] KRESZ 1991. 30., 70. kép (fésűs díszítésű tál Szekszárdról), 72. kép (ecsettel festett sásleveles tál Sárközből).
[30] KRESZ 1991. 545.
[31] Solymár 2003. 71-130., 131-142.
[32] MÉSZÁROS 1996. 219-225.
[33] A betelepülők elsősorban földművelésből, szőlőtermesztésből, később marhatenyésztésből éltek; a mesterségek űzése csak másodlagos, téli foglalkozás volt számukra. NAGY 1995. 510.
[34] A mórágyi anyagot először Beczkóiné Révész Ágnes közölte, de azóta foglalkozott vele Mészáros Gyula is, nemrégiben pedig Nagy Janka Teodóra dolgozta fel a témát.
[35] NAGY 1995. 509.
[36] NAGY 1997. 261-264.
[37] MÉSZÁROS 1968.
[38] A festett, virágos díszítésűeket habán hatásúnak tartja a 17. századra keltezi, a folyatottmázas és a fésűs bekarcolt mintásakat pedig a török díszítésminták tovább élő, 18. századi változatának.
[39] SIKLÓSI 2002. 111.
[40] SIKLÓSI 2002. 131-134.
[41] VIDA 1999. 31-33., 29-30.kép
[42] NAGY 1995. 509. Felsorolja a vidék fazekasközpontjait.
[43] BENNER 1992. 68., 67.kép
[44] FRANKEWITZ 1988. 148-149.
[45] BAART 1988. 159-165.
[46] MIELKE 1988. 207-213.

Végül meg kell említenünk, hogy Soproni Olivér[47] a Budapesti Történeti Múzeum két anyagegységét vizsgálta meg és a talált hasonló darabokat publikálta. Az egyik a tabáni, a másik a Csalogány utcai leletegyüttes volt, melyet Garády Sándor a '30-as évek végén a Tabán bontásakor, és a '40-es évek elején a Víziváros egyes részeinek átépítésekor gyűjtött. A teljes egészében törökkorinak (16-17. század) publikált edényeket Soproni bonyolult rendszer szerint csoportosította, túlzott jelentőséget tulajdonítva az apró díszítésbeli eltéréseknek. A publikációból sajnos nem derül ki, hogy miért tartja a darabokat hódoltság korinak, bár ő maga is feltűnő hasonlóságokat lát a „törökkori" és a barokk anyag között. A budai leletanyagot és a leltárkönyvekben regisztrált lelőkörülményeket újra megvizsgálva az derült ki,[48] hogy a feltárt szemétgödrök mind a Tabánban, mind a Csalogány utcában, 18. századiak voltak. Az általa publikált kerámiatányérokat három díszítési típusra lehet bontani: sásleveles, festett-fésűs bekarcolású és figurális festésű. A Kapás utcai leletanyagban csak az első két típus fordul elő. A feltűnően egyező mintázásúak a Soproni által ismertetett egri, esztergomi, visegrádi és miskolci tányérok is, ami szintén betelepülő német kézművesek lehetőségét veti fel. A tabáni és a Csalogány utcai leletanyagot a felmerült új szempontok alapján érdemes lenne újra vizsgálni. A Kapás utcai, a mórágyi, a magyarországi és a németországi párhuzamokkal való összevetése egy következő tanulmány tárgya lesz.

[47] SOPRONI 1980. 61-69.p., 87-114.

[48] Lásd: BTM, Középkori Osztályának Tabán I-II. és Csalogány utca I-II. leltárkönyveit.

IRODALOMJEGYZÉK

ÁCS 1996 — ÁCS Zoltán: Nemzetiségek a történelmi Magyarországon. Bp., 1996.

ADALÉKOK — Adalékok a Víziváros történetéhez 1-2. Szerk.: Mészáros György. Bp., 1991.

BAART 1988 — BAART, Jan M.: Niederrheinische Keramik des 18. Jahrhunderts in den Niederlanden. In: Keramik vom Niederrhein. Szerk.: Dela von Boeselager. Köln, 1988. p. 159-166.

BENNER 1992 — BENNER, Manfred: Die Keramik des Kornmarktes. In: Vor dem grossen Brand. Stuttgart, 1992. p. 66-75.

BODÓ 1975 — BODÓ Sándor: Fazekas mesterlegények Miskolcon 1768-tól 1872-ig. HOMÉ 14. (1975), p.89-93.

FRANKEWITZ 1988 — FRANKEWITZ, Stefan: Kervenheim - Zur Datierung der Produkte einer niederrheinische Töpfereindes 18. Jahrhunderts. In:Keramik vom Niederrhein. Szerk.: Dela von Boeselager. Köln, 1988. p. 141-152.

FRECSKAY 2001 — FRECSKAY János: Mesterségek szótára. [Reprint] Bp., 2001.

IGAZ-KRESZ 1965 — IGAZ Mária - KRESZ Mária: A népi cserépedények szakterminológiája. NÉrt 47. (1965), p.87-131.

ISTVÁN 1964 — ISTVÁN Erzsébet: Sárközi népi cserépedények. Néprajzi Értesítő 46. (1964), p. 91-137.

KOLPRATH 1982 — KOLPRATH, G: Hafner in Wien in der Neuzeit, Neuzeitliche Keramikfunde in Wien. In: Keramische Bodenfunde aus Wien, Mittelalter-Neuzeit. Wie, 1982. p. 127-226.

KRESZ 1991a — KRESZ Mária: Agyagművesség. In: Magyar Néprajz 3. Kézművesség. Bp., 1991. p. 524-600.

KRESZ 1991b — KRESZ Mária: Magyar fazekasművészet. Bp., 1991.

MÉSZÁROS 1968 — MÉSZÁROS Gyula: Szekszárd és környéke törökös díszítésű kerámiai emlékei. Szekszárd, 1968.

MÉSZÁROS 1996 — MÉSZÁROS Gyula: Régi mórágyi kerámia. WMMÉ 19. (1996), 219-276.p.

MIELKE 1988 — MIELKE, Heinz-Peter: Niederrheinische Herdkeramik. In: Keramik vom Niederrhein. Szerk.: Dela von Boeselager. Köln, 1988. p. 207-214.

NAGY 1964 — NAGY Lajos: A Víziváros XVII. század végi topográfiája. TBM 16. (1964), p. 181-249.

NAGY 1966 — NAGY Lajos: Buda polgársága a XVII. század végén. TBM 17. (1966), p. 27-57.

NAGY 1975 — NAGY Lajos: Budapest története 1686-1790. In: Budapest története 3. Bp., 1975. p. 27-254.

NAGY 1995 — NAGY Janka Teodóra: A mórágyi kerámia és a korai néprajzi kerámia történeti kérdései. Ethnographia 106. (1995), p. 481-517.

NAGY 1997 — NAGY Janka Teodóra: Magángyűjtemények közöletlen mórágyi kerámiái. Tisicum 10. (1997), p. 257-285.

RÉVÉSZ 1938 — BECZKÓINÉ RÉVÉSZ Ágnes: A mórágyi és gyűdi fazekasság. NÉrt 30. (1938), p. 159-169. és 207-213.

SIKLÓSI 2002 — SIKLÓSI Gyula: Egy székesfehérvári fogadó 18-19. századi üveg- és kerámiaanyaga. In: IKMK 37A. Bp., 2002.

SOLYMÁR 2003 — SOLYMÁR Imre: A dél-dunántúli németek mentalitása. Bonyhád, 2003.

SOPRONI 1980 — SOPRONI Olivér: A magyar művészi kerámia születése, a török hódoltság kerámiája. Bp., 1980.

SZABÓ 1999 — SZABÓ Géza: Die diffuze Beziehung unter den Regionen Europas im 18-19. Jh. Hafneröfen vom deutschen Typ aus Südtransdanubien. Tisicum 11. (1999), p. 125-129.

SZABÓ G. T. 2003 — SZABÓ G. Tamás: A néprajzi kerámia technológiai vizsgálata kísérleti régészeti módszerekkel. Kutató Diákok Mozgalma, A Humán- és

Társadalomtudományi Tagozat 2003. évi esszépályázatának kiemelt I. díjas pályamunkája, www.kutdiak.hu/uj/56-6243.php

VIDA 1999 VIDA Gabriella: A miskolci fazekasság a 16-19. században. In: Officina Musei 8. Miskolc, 1999.

WARTHA 1892 WARTHA Vince: Az agyagipar technológiája. Bp., 1892.

EINE TÖPFERWERKSTATT IN DER BUDAER WASSERSTADT DES 18. JAHRHUNDERTS

Wir haben bei der Ausgrabung auf dem Grundstück im II.Bezirk der Hauptstadt, Kapás utca 21-25 eine Töpferei freigelegt. In dieser Straße sind laut historischer Angaben Bürger von kroatischer und deutscher Nationalität abgesiedelt worden. Es sind die Grundmauer des Barockhauses, sowie eine große Zahl hier produzierter Ausschuss-Keramikscherben zum Vorschein gekommnen. Die Wände der Werkstatt aus gelbem Sandstein wurden in Lehm eingemauert. Das Gebäude hatte in seiner ersten Bauperiode drei, in der zweiten aber schon vier Zimmer, die man später in kleinere Räume aufgeteilt hat. In der Mitte des 20. Jahrhunderts ist dann ein Keller aus Beton am Ende des Hauses angebaut. Der Boden ist ebenfalls aus gelbem Lehm. Im Raum 2 sind sogar der Abdruck der Töpferscheibe, die Stelle, wo der Ton geknetet wurde und das Regals zum Austrocken der fertigen Gefäße gut erkennbar. Einige Funde deuten auf Glasurbeschichtung. Wir haben auf dem Lehmboden einen Groschen aus dem Jahre 1782 gefunden: er ist auf deutschem Boden geprägt worden. Vor der Auflösung hat die Werkstatt angeblich vier Öfen gezählt. Der Brennofen soll hinter dem Haus gestanden haben, aber die Spuren von diesem haben wir nicht gefunden.

Die Tonerde wurde aus der Nähe geliefert. Zu den typischen dekorierten Irdenwaren gehören die Teller. Ein paar Stücke sind mit Blumenmotiv bemalt, andere mit eingeritzter Kammverzierung versehen. Desweiteren einige sind mit dickflüssiger Glasur dekoriert, wiederum andere monochrom glasiert. Schließlich finden wir welche auch von den sog. „moosigen".

Unter den Töpfen unterscheiden wir zwei Gruppen. Zu der ersten gehören die mit körniger Wand und ausbiegendem Rand, zu der zweiten die sogennnaten „Leintöpfe" mit Kragenrand. Wie die Beine der Töpfe und der Pfannen befestigt worden sind, hängt von der Größe der Gefässe ab. Auch die Form der Handgriffe weist eine große Mannigfaltigkeit auf. Die Nachttöpfe haben einen Kragenrand und sind gelb oder grün glasiert. Die Spülgefäße sind tief konkav geformt, glasiert und sie haben am Rande zwei Henkel. Die Verzierung der Deckel ist ähnlich wie die der Teller. Von Pokalen, Tassen und Siebeschalen sind es nur wenige Scherben aufgefunden worden. Das Spielgeschirr ist die verkleinerte Nachahmung jenes der Erwachsenen. Unter den Ofenkacheln sind einige einfach verzierte Stücke, mitunter einige in dem damals modernsten, klassizistischen Stil. Wir haben sogar vor Ort produzierte Keramien gefunden, die zum Ausbrennen der Töpfe nötig waren. Unter den Funden gab es angekaufte Töpfe aus den Werkstätten der Habaner (auch Haushaben).

Ähnliche Werkstätte sind in der Nachbarstraße (Budapest, II. Bezirk, Csalogány utca) und in dem bereits abgebauten Stadteil Tabán schon vor dem 2. Weltkrieg freigelegt worden. Von bemalten Tellern mit ähnlichem Charakter sind Publikationen von den Ausgrabungen in Mórágy erschienen - das Dorf ist übrigens im 18. Jh. mit deutschen Bauern und Handwerkern bevölkert worden. Weitere Analogien finden wir in der Nähe in Szekszárd, Baja, Harta, Siklós sowie ferner in Székesfehérvár, Visegrád und Miskolc. Die Urheimat der neuen Ansiedler war Hessen und Baden-Württenberg, wo in einigen Dörfern Töpfe von gleichem Charakter und gleicher Verzierung hergestellt worden sind.

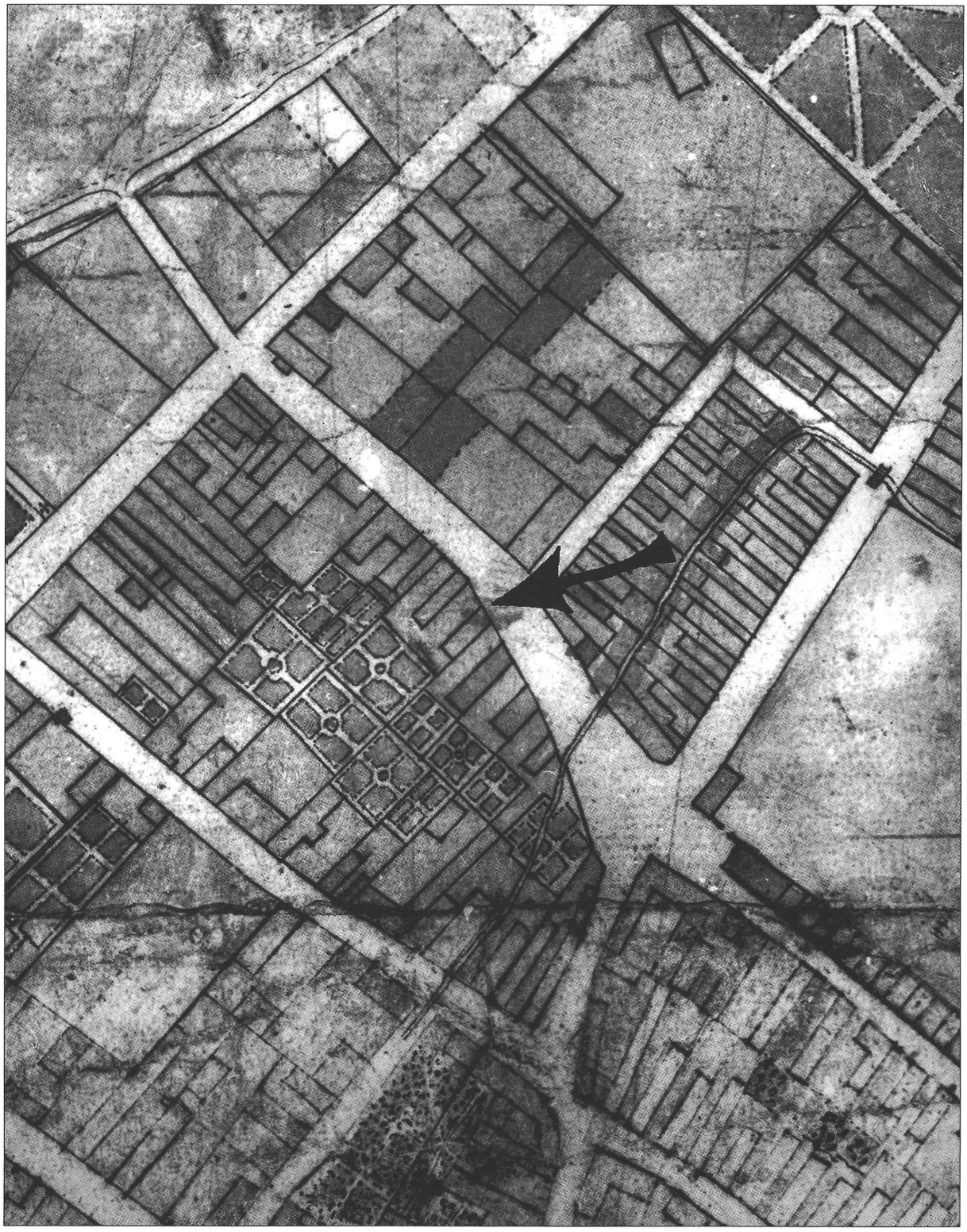

1. kép. A telek és a ház a Matthey–féle felmérésen (1740–50)

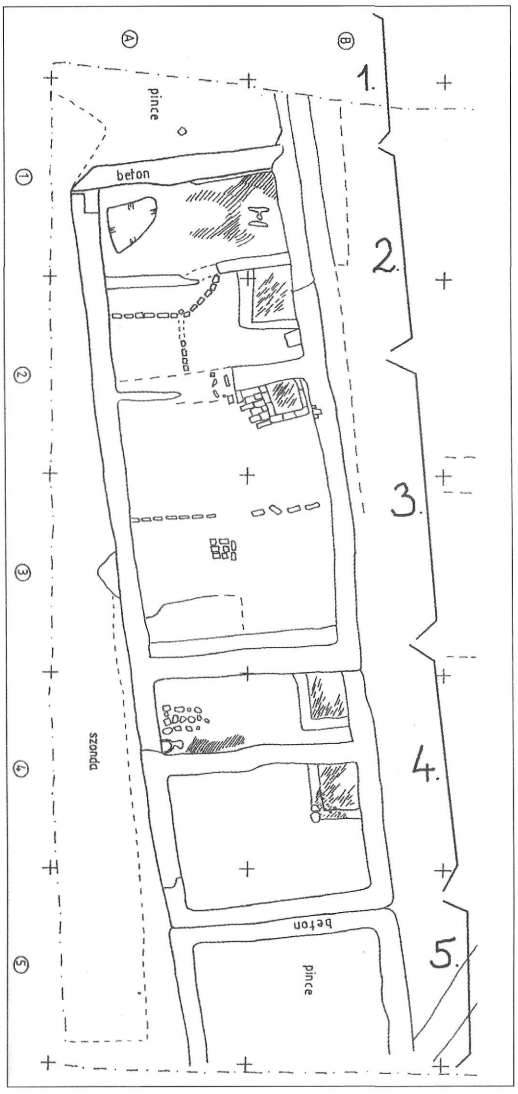

2. kép. A műhely ásatási alaprajza a helyiségek jelölésével (rajz: Czakó Balázs)

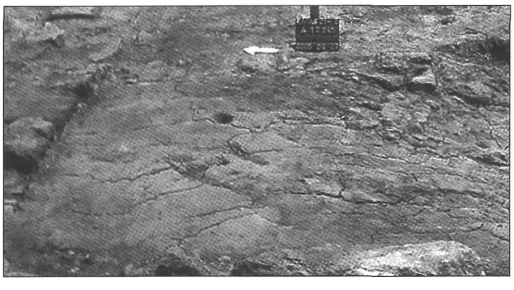

4. kép. A korong lenyomata

3. kép. A műhely ásatási felvétele

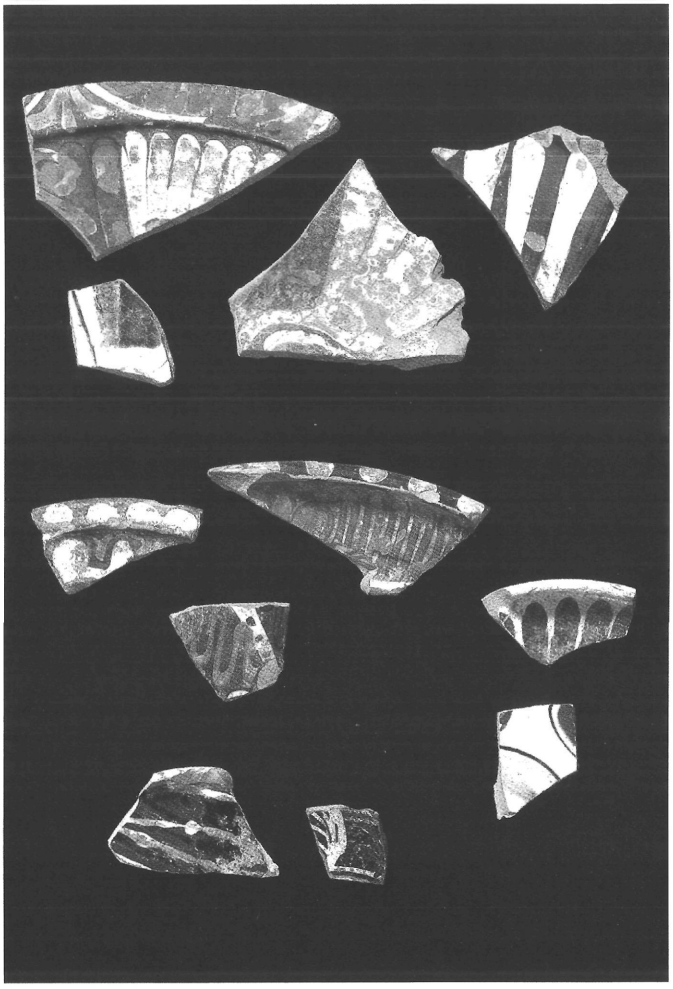

5. kép. Sásleveles festésű tányértöredékek, a virágos festésű a jobb alsó sarokban

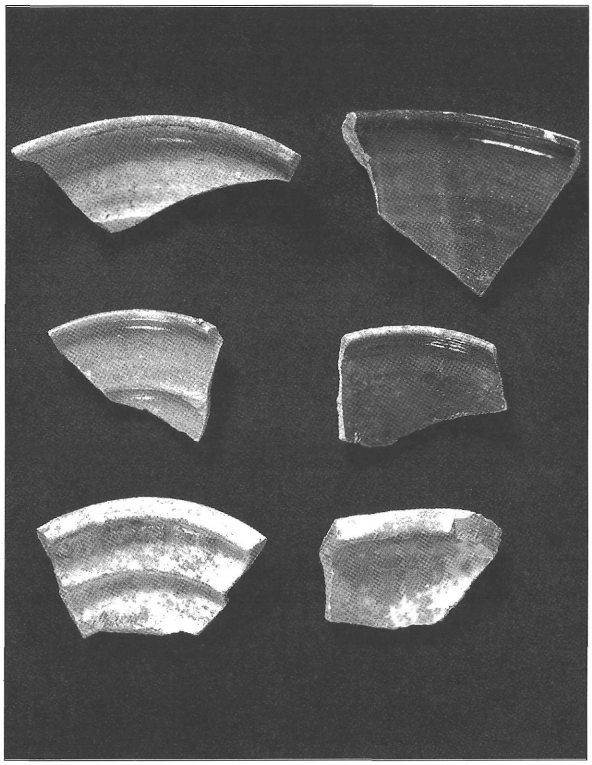

6. kép. Fent az egyszínmázas, lent a mohás festésű tányérok

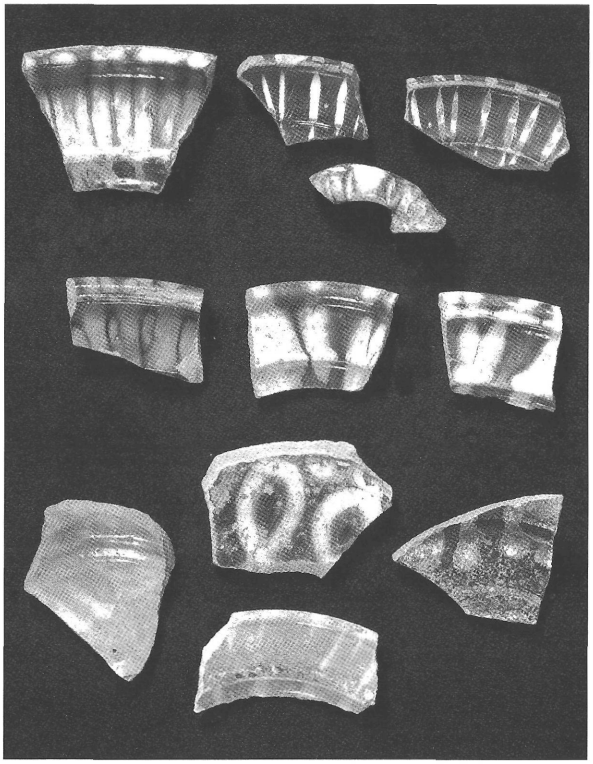

7. kép. Folyatottmázas díszítésű tányérok

8. kép. Csíkosra festett, fésűs bekarcolású tányérok

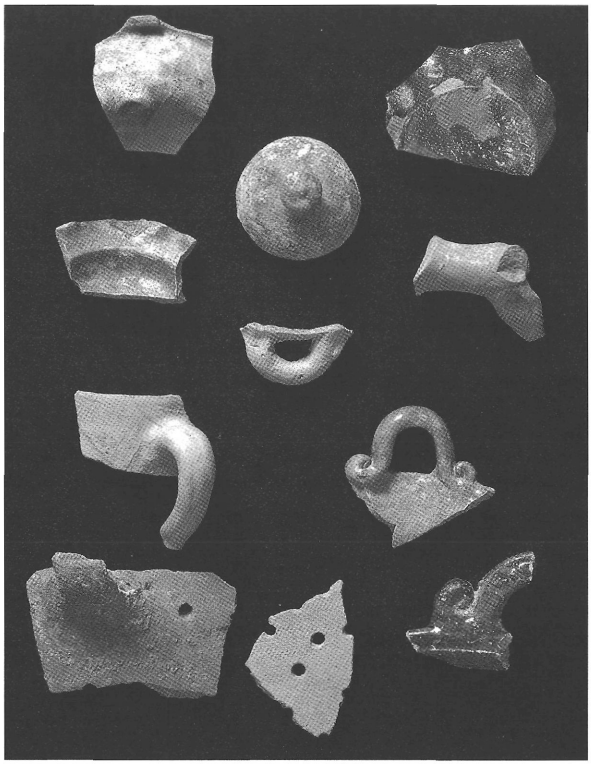

9. kép. Gyerekjátékok, szűrőtál–, bokály–, csészetöredékek

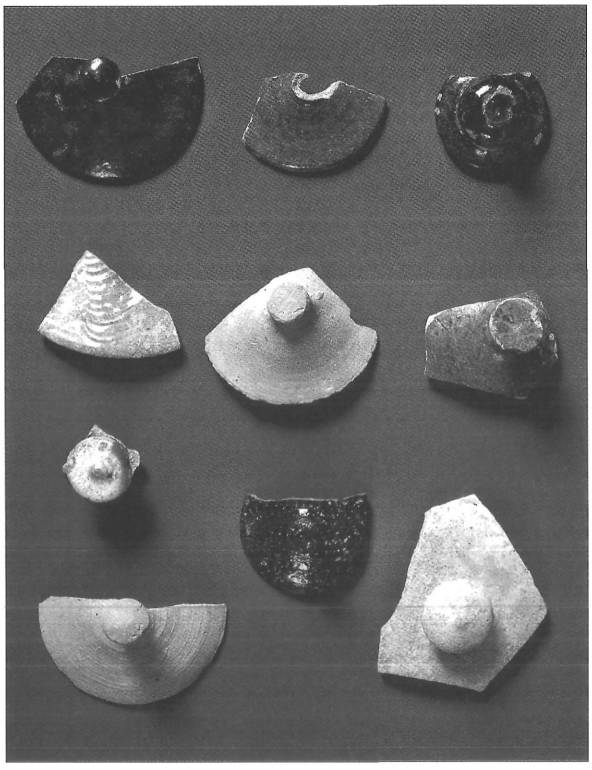

10. kép. Fedők

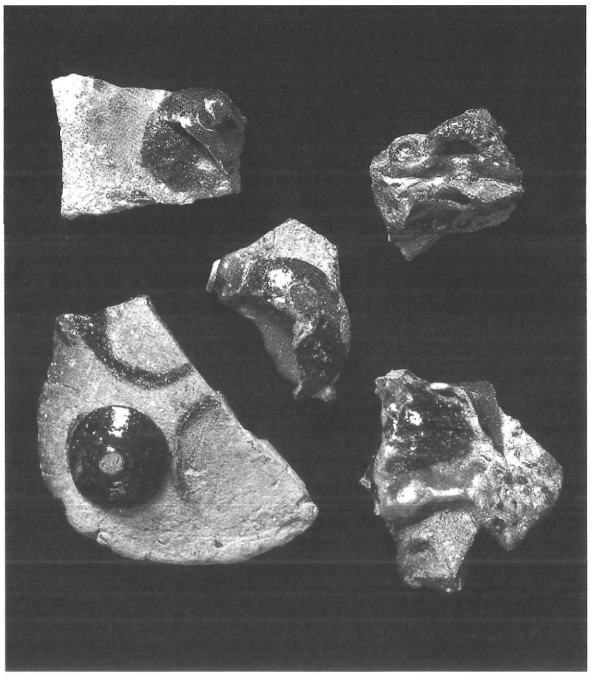

11. kép. A kemencében megolvadt darabok

12. kép. Lábas fogók

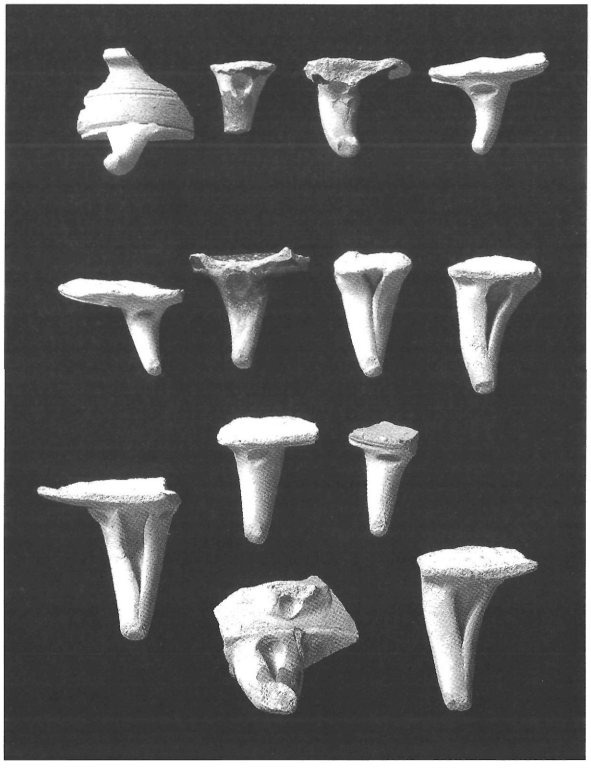

13. kép. Lábas lábak

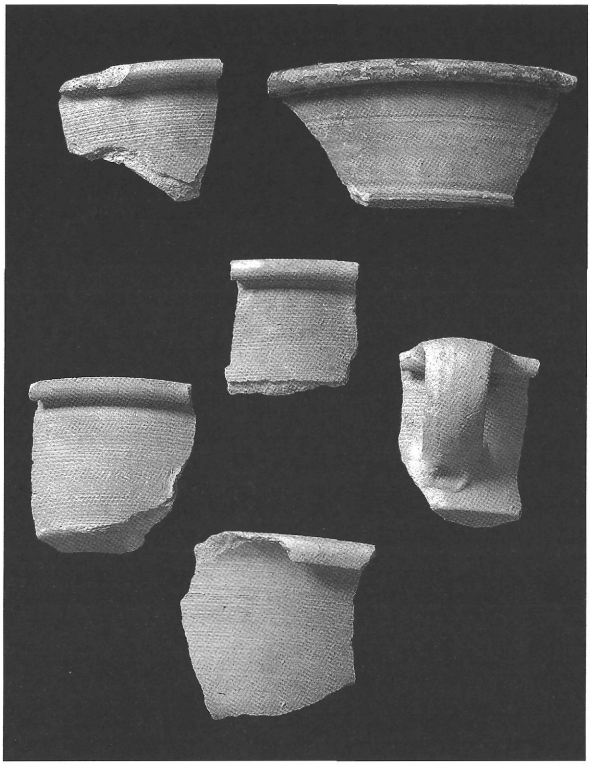

14. kép. Lábas oldalak

15. kép. Füles tálak fülei és melencék

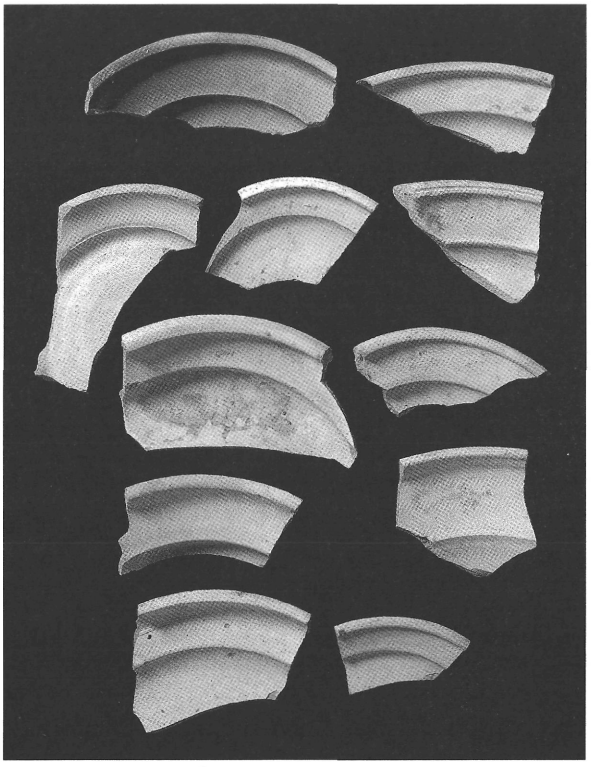

16. kép. Mázatlan tányérok

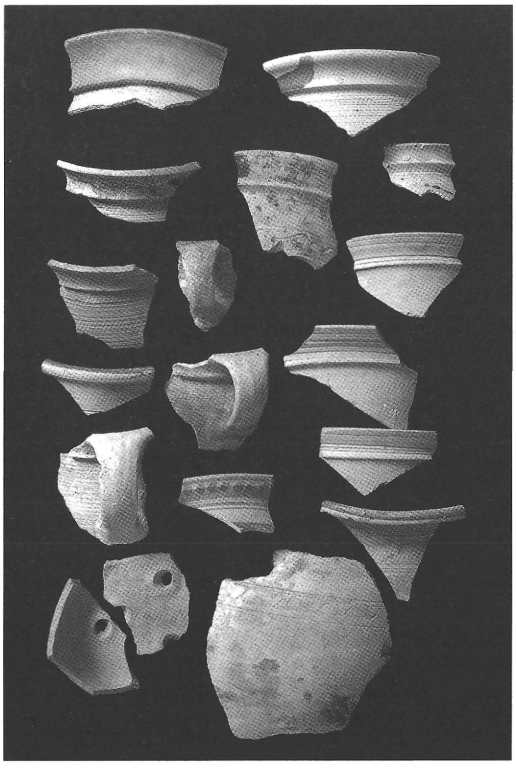

17. kép. Fazekak, virágcserép alja

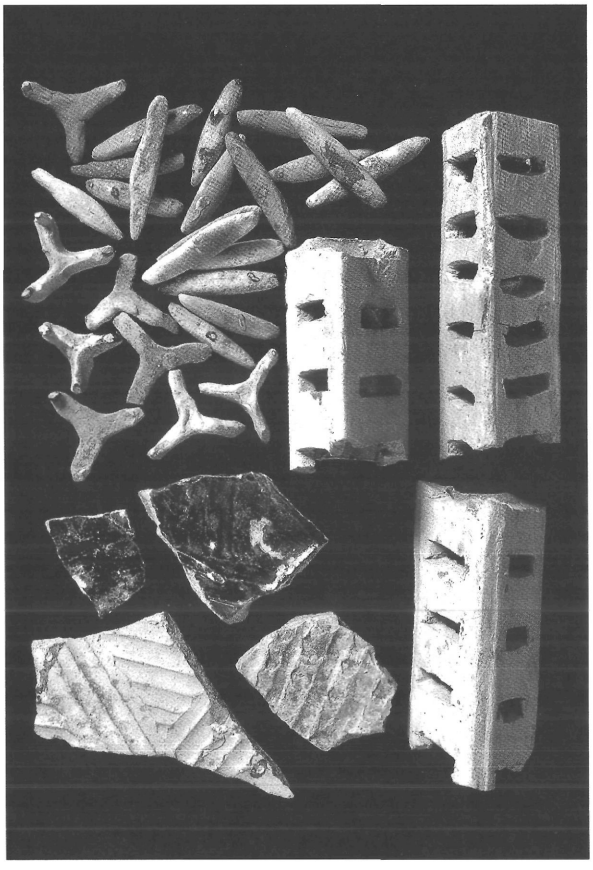

18. kép. Égetési segédanyagok: hasábok, háromlábak, laposkák, lapok töredékei

19. kép. Kályhacsempék

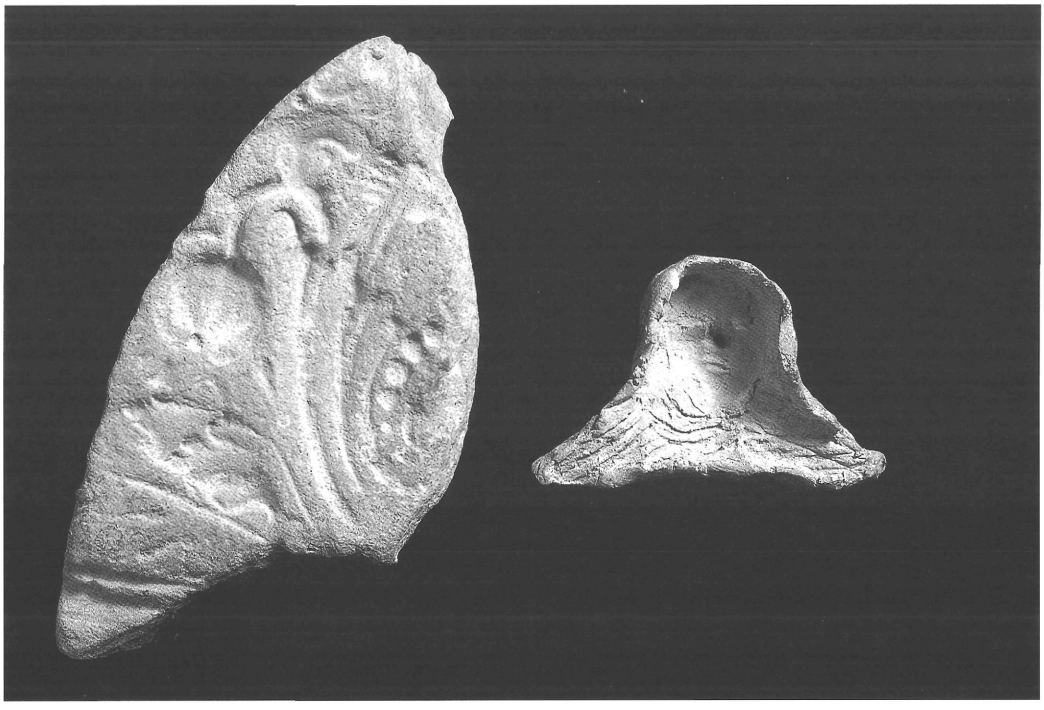

20. kép. Csészefül és kályha párkánycsempe negatívok

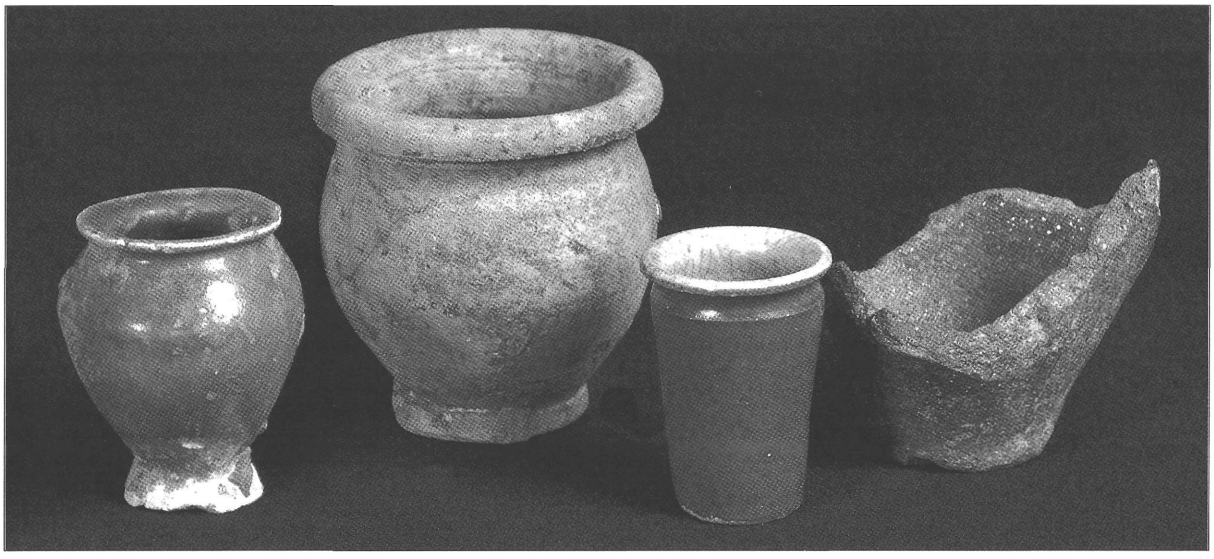

21. kép. Ép edények: játékfazék, tintatartók, olvasztótégely

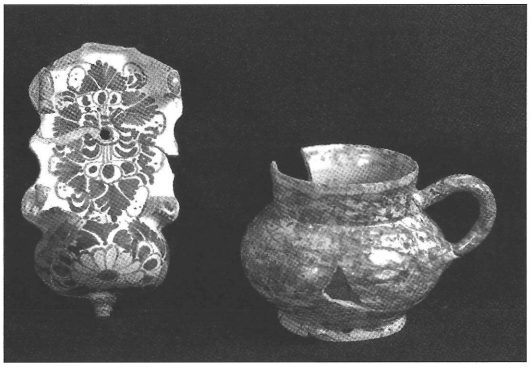

22. kép. Ép edények: habán szenteltvíztartó, bögre

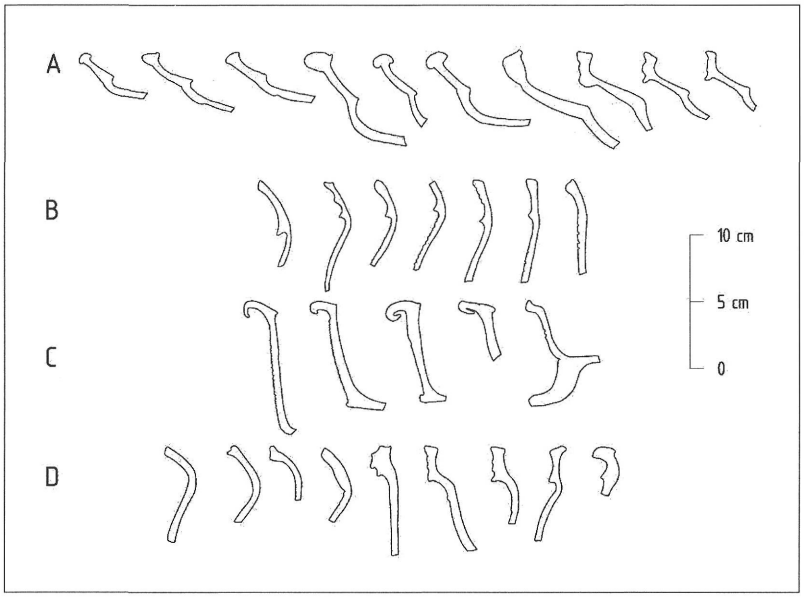

23. kép. Edényprofilok (rajz: Benda Judit)

MŰEMLÉKVÉDELEM

ISTVÁNFI GYULA

ELMÉLETI~, ÉPÍTETT~, VIRTUÁLIS REKONSTRUKCIÓ

(a Kronoszkóp ürügyén)

A rekonstrukció, magyarul az eredeti formába történő visszaállítás, visszaszerkesztés meglehetős kétértelműséget vívott ki a művészettörténetben, műemlékvédelemben, múzeológiában, régészetben. Egyik esetben nélkülözhetetlen a bemutatásban, a fenntartásban, a közmegértésben, ennek megfelelően, akik elkészítik, képzett szakemberek, s munkájuk sajátos és megbecsült tudomány és művészet. Másik esetben a rekonstrukció üldözendő, mert nem, vagy csak ritkán állja ki a tudományos hitelesség próbáját; a nagyközönség megtévesztésének módszere is lehet; esetleg az eredeti tárgy, emlék, maradvány tönkretételével együtt járó beavatkozás. Mindkét vélekedésnek súlyos igazsága van.

Mégis, nélkülözhetetlen eljárás a régészetben, a múzeológiában, a műemlékek védelmében. Legutóbb az Aquincumi Múzeumban jelent meg egy sajátos formája a Kronoszkóp, a SZTAKI találmányaként. A közönség kedvezően fogadta azzal együtt is, hogy manapság a közönségből egy új vizuális médium korántsem válthat ki akkora lelkesedést, szenzációt, mint mondjuk annak idején a kinematográf. Az elmúlt száz év alatt a film, a televízió, a számítógépes animáció, illetve ezek együtt már annyira elkényeztették a közönséget, hogy nem elég megmutatni például egy dinoszaurusz csontvázát, vagy élethű rekonstrukcióját, mert a közönség leginkább arra „vevő", ha az a dino mozog, üldöz, véresen ragadozik. Egy Herkules filmben sem szempont a mítoszhoz való ragaszkodás, fontosabb, hogy Herkules akcióhős legyen minél elborzasztóbb „effektek" jeleneteiben. A mai ember ingerküszöbe már olyan magas, hogy csak az óriásokra reagál. (óriásplakát, óriásjelenet, óriáspoén, , óriásbevétel). Legyen tehát a rekonstrukció is óriási.

Ennek a helyzetnek köszönhetően, egyrészt még inkább elmélyült a fent említett szakmai vélemények közötti szakadék, valóságos táborokra osztva a múzeológia, de főként a műemlékvédelemben érdekelt feleket, másrészt megjelentek a látvánnyal kereskedők – a látványtervezők, rendezvénytudorok, önjelölt animátorok, a CAD (computer aided design) programok virtuózai – tanácsaikkal, ötleteikkel. Egészen odáig, hogy hogyan kell régmúlt épület maradványaira rekonstruált luxusszállodát építeni, tunikás pincérlányokkal, tógás menedzserekkel, Apicius-konyhával. Kérdés, hogy felötlik-e az ókori intelem: „mindent mértékkel"?

Nos, ilyen atmoszférikus körülmények között született meg 2004 őszén a kronoszkóp ötlete Szentgáli Ádám SZTAKI osztályvezető részéről, Zsidi Paula igazgatóasszony támogatásával. A kiindulás, az elméleti rekonstrukció elkészítésére, talán az ókori építészettel foglalkozás sok évtizedes tapasztalata, meg az Aquincummal kapcsolatos egykori tevékenység alapján e sorok íróját bízták meg.

A mondottak és még egy megjegyzés, ami az első ütem elkészültével, az avatáson hangzott el laikus szájból, s ami így hangzott: „Fantáziaképeket mutogatnak a készülékben", késztetnek arra, hogy a rekonstrukció ügyét röviden körbejárjuk.

I. AZ ELMÉLETI REKONSTRUKCIÓ CÉL ÉS ESZKÖZ

Cél, mert ezzel teljesedik egésszé a kutató számára a múltból itt hagyott, vagy feltárt tárgyról, maradványról összegyűjtött ismerete. Ha az adatok elégtelenek, akkor az elvi rekonstrukció, mely arra adna valószínű választ, hogy mi volt, milyen volt, nem készíthető el.

Eszköz is, mert minden további lépés csak ennek ismeretében tehető meg; további kutatási célok, restaurálás vagy bármilyen egyéb rekonstrukció. Elkészítésének sikere, vagy hitele a rendelkezésre álló adatok mennyiségétől és a rekonstruktőr szakmai hozzá értésétől, a tárgykörben szerzett ismereteitől függ. Következésképpen van teljesen rossz, adathiányos vagy félreértett és majdnem tökéletes, elegendő adattal bizonyítható és hozzáértő rekonstruktőrtől származó munka. Az adatok hiányosságát gyakran kisegítheti a hozzáértés, ugyanakkor az elegendő adat is kevés lehet a hozzá nem értő kezében.

Az elméleti rekonstrukció, minden egyéb rekonstrukcióval együtt, soha nem lehet 100%-os. Még akkor sem, ha a tárgy, vagy az épület úgy esett szét,

hogy minden darabját csak helyre kell tenni. De még ilyen esetekben is valami mindig hiányzik, valami mindig bizonytalan. Azaz, az elméleti rekonstrukcióban pótolni kell és értelmezni is. Az értelmezés körül pedig a hozzáértők között is lehet különbség. A különféle megoldások mindegyikét el kell fogadni alkotó teljesítményként. Legfeljebb azt lehet mérlegelni, melyik megoldás használ több vitathatatlan adatot, melyik felel meg jobban az egykori technikai ismereteknek, szerkesztési eljárásoknak, kultikus szabályoknak vagy esztétikai szokásoknak, és melyik eljárásban több a merő spekuláció.

A rekonstrukcióhoz szükséges adatok; formák, méretek, anyagok, szerkezetek, színek alig, részben vagy többségben előkerülnek, de többnyire rejtőzködnek a funkciók, az alkalmazott arányok, néha az eltűnt szerkezetek is. Ezért a munka sikere függ attól, hogy a kutató és/vagy a rekonstruktőr mit, milyen mélységben ismer fel a rendelkezésre álló adatokból.

Első feladat a forma felismerésével a tárgy meghatározása. Ez gyakran nem egyszerű, mert a tárgy lehet nagyon romlott, vagy természetes képződmény, vagy emberi használatra szánt természetes anyag. Ezzel együtt a rendeltetés felismerése feladat. A forma lehet csalóka, mert például egy alapfalig lepusztult épületmaradványnál, csupán egy analógiára hagyatkozva - kicsit közönséges a példa - alaprajzot szemlélve egy haránt elrendezésű szentély összetéveszthető egy homlokjászlas istállóval.

Maradva az épületmaradványok - fennálló rom, vagy régészeti feltárásból származó falak - eseteinél a pontos, jó felmérés az alapja mindenféle rekonstrukciónak. A felmérésnek tartalmaznia kell a méreteken kívül a teljes anyagtani, szerkezeti és - amennyire megítélhető - a technológiai jellemzőket. Ehhez egy építész szaktudása kell, de még ez sem elegendő. Az adott korszakban nem csupán a történeti, de az építészeti és technikai jártasság is szükséges. Sok esetben az analógiák sem elhanyagolhatóak. A kevésbé ismert őskori technikák mellett, a kevés régészeti adatra támaszkodó rekonstrukcióhoz például nélkülözhetetlen a népi építészet, vagy az úgynevezett primitív kultúrák építészetének ismerete. Az ilyen analógia alkalmazása a majdnem azonos, egyszerű technológiával indokolható.

Az ókor emlékeinél a kőfalazatok fejlettebb formáival, az oszlop-gerendás szerkezetekkel, majd a boltozatokkal, a tervező-szerkesztő és kitűző módszerekkel az építészet egy már majdnem letűnt, - de az alapelvekben a 19. században még értett és alkalmazott - világának ismerete szükséges. És ez ma már nem tartozik az átlagépítészek ismerettárába. Az ezredforduló táján végzett építészek a történeti építészet technikájáról vajmi keveset tanultak, hiszen az iskola célja a kortárs építészetre való felkészítés.

Nem hagyható figyelmen kívül - különösen, ha egy elméleti rekonstrukció bírálatával foglalkozunk, - hogy az elméleti rekonstrukcióknak is vannak megoldási szintjei. A legegyszerűbb, megközelítő rekonstrukció egy jobban ismert épület környezetében szokott előfordulni, amelyről csak azt lehet tudni például, hogy városi beépítésű, vagy valami hasonló, s ezt egy szokványos képpel, például háztetőkkel érzékeltetik. Ez valóban fantáziakép.

A következő szint, amikor a feltárt rommező alapfal rengetegében az egyes épületek elkülönítése a cél. Ebben az esetben a lefedettség, a fedetlen helyek, a csapadékvíz elvezetése, esetleg az épített szintek számának meghatározása a módszer lényege. Mindehhez már mérlegelni kell a felmenő fal- és tetőszerkezetekből következő lehetőségeket. Ebben a rekonstrukciós változatban még maradhatnak megoldatlanságok, hiszen az egész - építész kifejezéssel - 500-as szintű vázlat, azaz a lépték 1:500. (ez a rajzon 1 m=2 mm) Hajnóczi Gyula ilyen rekonstrukciókat Pannonia 1990-ig feltárt szinte összes épületére készített, Aquincumra különösképpen. (Itinerárium)

A harmadik eset, amikor az egyes épület minden szerkezeti részletére kiterjedő és a környezeti kapcsolatokat is megoldó elméleti rekonstrukcióra törekszünk. Ilyesmire volt szükség a Kronoszkóphoz is, és ilyesmit szükséges elkészíteni bármiféle helyreállítás, restaurálás, esetleg részleges vagy teljes épített rekonstrukcióhoz is.

II. A MEGÉPÍTETT TELJES REKONSTRUKCIÓ

Ez, mint említettük, a műemlékvédelem fekete báránya. Mégis, a múzeológus bemutatási vágya, vagy a régész bele nem nyugvása abba, hogy kutatásai csak szakmai iratokban jelenjenek meg, vagy az építész hasonló vágya és a tető alá hozás műszaki kényszere, vagy mind együtt, teljes vagy részleges megépített rekonstrukciót eredményeznek. A nagyközönség természetesen hálás. A kritikusok sok mindenre hivatkoznak, néhányat említettünk is, de a kritikák mindent ütő ásza az, hogy „hát a nemzetközi karták is tiltják" Hogyan? Érdemes idézni a vonatkozó mondatokat.

A műemlékügy első nemzetközi dokumentuma az Athéni Karta (1931) az elején úgy fogalmaz, hogy „a jelen levő különböző államoknál általánosan az a tendencia uralkodik, hogy lemondanak a teljes visszaállításról", s aztán „ha romról van szó, szerencsés megoldás a megtalált elemek eredeti helyükre való visszahelyezése (anastylosis)." Ebben az időben a műemlékek jelentős része ókori vagy középkori ere-

detű, többnyire romlott állapotú emlék volt. Vagyis a teljes visszaállításról való lemondás főleg ezekre az emlékekre vonatkozott.

A második világháború azután jó sok romot eredményezett a 18–19. századból is, főként Európában. A gyors helyreállítás igénye egyrészt a modern újjáépítéseket kívánta, helyreállítások nélkül; a nemzeti önérzet másrészt a korábbi állapotok teljes visszaállítását követelte. Némi zavar támadt az építészet és a műemlékvédelem elveiben.

A Velencei Karta csak 1964-ben reagált azzal, hogy a konzerváláson túl mindenfajta beavatkozást elvetett. A restaurálás „a régi állapot és a hiteles dokumentumok tiszteletben tartására támaszkodik, de megáll ott, ahol a hipotézis kezdődik. Ami a feltevésen alapuló beavatkozásokat illeti: az esztétikai vagy műszaki okból elkerülhetetlennek minősített mindennemű kiegészítés építészeti alkotásnak minősül, s mint ilyen, korának jegyeit kell magán viselnie." Ez akkor beton, acél, üveg szerkezeteket jelentett. Készítettünk is néhány ilyen védőépületet hazánkban is. A kor jegyeit magán viselő építészet azonban nagyot változott közben; a posztmodern, regionális, eklektikus, organikus, stb. kifejező eszközök nem passzoltak többé a dogmává vált ajánláshoz.

A Narai Dokumentum (1994) Japánjában, ahol nemzeti, kultikus okból, az örök megújulás szellemének megfelelően, évszázadok óta építenek újjá ősi templomokat centire azonos módon, már nem lehetett egyébről beszélni, mint a kulturális örökség sokszínűségéről. A 11-dik pont kimondja: „a kultúrák sokaságának tisztelete azt követeli meg, hogy az örökséget annak a kultúrának az összefüggésében határozzuk és ítéljük meg, amelyhez az tartozik." A rekonstrukcióról szó nem esik, legfeljebb a konzerválás fogalma alatt szerepel a restaurálás és a revalorizálás is.

A Krakkói Karta (2000) az ezredfordulóhoz illően a legterjedelmesebb, tele feladatokkal, módszerekkel, meghatározásokkal. Illetlenség lett volna azonban a teljes helyreállításról beszélni abban az országban, ahol eredetiben épültek újjá Gdańsk, Gdynia vagy Varsó régi városrészei. „A megfelelő műemlékvédelmi eszközöknek és módszereknek mindig az adott körülményeknek megfelelőnek kell lenniük, de ezek a körülmények *állandó változás* alatt állnak". Van egy körmönfont, de világosabb megfogalmazás is: „Fegyveres vagy természeti katasztrófának áldozatául esett teljes épület rekonstrukciója akkor fogadható el, ha annak az egész közösség önazonosságára nézve van kivételes társadalmi, vagy kulturális motivációja." Ez az említett lengyel és a bekövetkezett balkáni háborús események (Mostar) nagyvonalú megengedése volt. Akadt ennek magyar interpretációja is, valahogy így: indokolt volt a lengyel helyreállítás, mert az épületeket a fasiszta barbárság rombolta le. És az angolok, amerikaiak, oroszok, vagy nekünk az osztrákok és törökök barbár rombolásai? Schulek Frigyesnek és kortársainak egy percig nem okozott gondot, jelentett problémát az effajta bölcselkedés. Ismervén középkori építészetünk értékeit és pusztulásukat, alkotásaikkal helyreállítottak valamit nemzeti önbecsülésünkből és ezért hálásak vagyunk nekik. (Az idézeteket az ICOMOS Karták könyve, 2002 kötetéből vettük.)

No, de mi nem vagyunk latinok attól, hogy Aquincumban felállítunk egy oszlopot. (Néhai kedvelt humoristánk, Peterdi Pál írt „Mi latinok" címmel krokit a fórum kis részletének megemelése idején.) Tényleg, csínján bánjunk a rekonstrukciókkal, de a közhasznúság szellemében – tudniillik legyen valami, amit a nagyközönség is megért – vissza sem kell riadnunk azok mérsékelt változataitól. Viszont nincs értelme az olyan rekonstrukcióknak, amelyekben túl sok a hipotézis, s csupán szakmai, gazdasági vagy politikai erőfitogtatás céljából készülnek. És nincs értelme annak sem, ha egy rekonstrukció annyira „magán viseli korának jegyeit", a meg nem értett szerkezet maival történő pótlását, hogy az már egy divatos kortárs épületté válik. Enynyiben egyetérthetünk a kartákkal.

III. A VIRTUÁLIS REKONSTRUKCIÓK

Többségüket a számítógépek óriási fejlődése tette lehetővé. A számítógéppel segített tervezési programok elvégzik bármely épület gyors megrajzolását, a könnyű módosításokat, rajzi vagy modellszerű megjelenítését, azok körbe–, vagy bejárását, meglévő környezetbe történő képi beillesztését, stb. De természetesen az épület minden vonalát, felületét, méretét, szerkezeti jellegzetességét előbb a tervező meghatározza, vagyis a számítógép önmagától nem készít el semmit, de szinte bármit prezentál a fotorealisztikus pontosságig, amit a programmal megoldatott a tervező. Nem kell megépíteni a házat, anélkül is „járkálhatunk benne", nem kell modellt készíteni, egykettőre elkészíti a gép és még veszélyes helyzeteket sem kell megkísérelni, megkísérteni, előidézi azt a program minden kockázat nélkül. Természetes, hogy a régészet számára is szolgálhatnak ezek a programok, csak a megfelelő technikai és személyi háttér kell hozzájuk.

A Kronoszkóp – a SZTAKI találmánya – egy számítógép központból, egy terepre helyezett betekintő, képalkotó műszerből és egy megvilágítás-érzékelőből áll. A számítógéppel előállított kép a szemlélő

előtt álló romokra „emeli" a rekonstruált épületek képét, s a forgatható műszerrel közel 180 fokos körbetekintést tesz lehetővé. Mivel az egykori város szövetéhez képest egy esetleges mai felszínről tekintünk le a romokra, az eredetinél magasabb horizont mellett, az előtérben álló épületek felmenő falait nem rekonstruáltuk, sőt a bemutatandó épület előterét is elhagytuk, mert csak így kaphatunk belső, részletezhető képeket.

Az 1-es műszerállásból láthatóak dél felé fordulva az E jelű utcán álló lakóházak északi homlokzatai. Nyugatra tekintve, a középtérben látható a Macellum, mintegy felében elvágott állapotban, hogy a perisztilium, egyes üzletportálok és a köralaprajzú épület látható legyen. Jobbra fordulva látjuk a Fortuna Augusta szentély kertjét, majd a Nagy Közfürdő tömegét.

Az E utcán álló lakóházakat Hajnóczi igen egyszerű, töredékes tömegvázlatban adta meg, holott az egyik házat szokás volt átriumos házként emlegetni. Ilyesminek az ő rajzain nincs nyoma, a miénken a szerkezeti rekonstrukciónak megfelelő ház külső képe szerepel. A Macellum rekonstrukciója egyszerű feladat, a hetvenes években készített restaurálás alkalmával - részvételemmel - részleges, szerény anastylosist készítettünk, ennek perspektívája szerepel Hajnóczi rajzán. Ami ehhez képest módosult, az az üzletek mezzanin szintes felépítménye, ami a lefedés - lásd később - lejtésviszonyainak szerkezeti képéből adódik. Ilyen üzlet-egységeket egyébként Hajnóczi is ábrázolt a C jelű, észak-déli főutcát kísérő taberna soron. A Nagy Közfürdő Hajnóczi minden rajzán négy nagy, párhuzamos, egymás melletti nyeregtetős tömegként szerepel. Ezek közül három (frigidarium, tepidarium, caldarium) dongaboltozatos. A csapadékvíz elvezetése így három 13 m hosszú, majdnem vízszintes csatornával lett volna lehetséges. Ilyen egymáshoz csatlakozó kővályú több is maradt a romok közt. Az ilyen szerkezet azonban sok hiba forrását rejti, ezen kívül az egymásnak támaszkodó dongák a szélső helyzetben állékonysági veszélyt rejtenek, továbbá az ilyen terek megvilágítását is csak kis felületek biztosítják. Ezért, meg a keresztboltozat római építőgyakorlatban való rendszeres alkalmazása miatt, rekonstrukciónk három, középső szakaszán keresztboltozatos teret mutat, miáltal az említett szerkezeti problémák megszűnnek. A negyedik helyiség, amit szokás apodyteriumnak nevezni, véleményem szerint fedetlen volt, mert síkmennyezetes lefedése értelmetlen és körülményes, és a frigidárium mellett egyébként is indokolt a fedetlen kert. A megfelelő méretű apodyterium a frigidárium keleti oldalán létezik. Ennek az állapotnak a részletesebb képe a 3-as műszerállásból lesz látható, a program folytatása esetén.

A 2-es műszerállás szinte teljes egészében a nagy lakóházat mutatja a perisztiliummal a középtérben, s kissé jobbra a kétpilléres terem emeletes képe látható. Ez lényegében Hajnóczi-féle rekonstrukció, kisebb igazításokkal. Nem szerepelt viszont az ő rajzain az az épületrész (lupanarium?), amit újonnan rekonstruáltunk.

Végül essék néhány szó a munkamenetről, ami körülbelül a következő. A többé-kevésbé pontos felméréseket egyeztetni kell a helyszínnel. Néhány szögeltérés, rossz helyre rajzolt fal mindig előfordul. Gond lehet a periódusok szétválasztása, az együvé tartozó falak felderítése. Gyakorlatunkban jól alkalmazható módszer, amit Hajnóczi Gyula munkatársaként is alkalmaztam több mint harminc éve. A méreteket áttettem római lábra, s ezzel szerkesztettem meg az alaprajzot, mintegy a régi építész bőrébe bújva. Ezzel az eljárással emelhetők a falak a mennyezetig, ha boltozat létezését tudjuk megállapítani, akkor a boltvállakig. Meg kell jegyezni, hogy Aquincum nagyobb szabású épületei megfeleltek a birodalomszerte érvényes és igen fejlett építési technikának, építészeti elveknek. A régészeti leletek is tanúskodnak erről. Például boltozott épületrészek meghatározott hierarchia alapján készültek. A nagy ív alá be kell férjen a kisebb ív, a boltvállak alá be kell férjen a toldalék épületrész teteje, mert a bevilágítás és a csapadékvíz elvezetés csak így lehetséges. A belsőkben a boltvállak alá kell elférjenek a különböző méretű ajtók. Kis helyiségben szinte biztos a két méter magas, egyszárnyas ajtó, nagyobb térben nagyobb, kétszárnyas ajtókat készítettek. A nagyobb helyiségek légtér méreteinek megközelítésére segíthet valamely szokott arányosság alkalmazása. Ajtók, ablakok szerkezeteire elég jó aquincumi leletek állnak rendelkezésre.

A tetőidom megszerkesztése lehet akár az első lépés is, mert nagy, összefüggő épületek tömegrendszerét csak így lehet meghatározni. A tetők, héjazatok meghatározásánál két megbízható adatot tudni kell. Az egyik, hogy a tető szelemengerendás-sűrű szarufás tetőszerkezet. És a tegula-imbrex rendszerű héjazat meglehetősen nehéz fedés volt. Minden tegula kétoldalt szarufákra támaszkodott. A tető lejtése 22-24 fok körül volt, mert az alacsonyabb hajlásnál beázott, a meredekebb felületről a nehéz héjazat lecsúszott volna. Ez a tetőfajta Itáliában sok helyen ma is létezik, de megmaradtak az ókorból is, vagyis nem hipotézis. Nagyobb méretű boltozatok, keresztboltozatok nem kaptak faszerkezetű alátétet a cserepek (tegulák) alá, hanem

a boltvállak felett és a záradéknál az extrados feltöltésével alakították ki a tetősíkokat, keresztboltozatnál a vápákat is, és a tegula sorokat habarcsba fektették.

Körülbelül ilyen lépésekben készültek el a Kronoszkóphoz az elméleti rekonstrukciók, amelyeket számítógépes modellbe tettek át, s így születtek meg azok a virtuális képek, amelyeket a műszerbe tekintve szemlélhetünk.

Ha lesz folytatása a programnak, ami pénzkérdés, akkor a ráközelítés, zoomolás lehetőségével számol a feltaláló. Ebben az esetben közeli részletek, enteriőrök, színes felületek bemutatására is lehetőség nyílik. Ezeket is meg kell tervezni a Pannóniából ismert, már rekonstruált, festett szobabelsők, vagy az ásatásokból előkerült festett faltöredékek alapján. Töredékek alapján tudjuk például, hogy a Nagy Közfürdő boltozatának kazettás díszítései voltak. Ezek virtuális megjelenítése remélhetően további élményekkel gazdagíthatja a látogatót. Minden esetre meg kell említeni két körülményt. Az egyik az, hogy képzőművészeti alkotások rekonstrukciója során szükséges némi, az alkotásokkal affinitással rendelkező művészi invenció és ábrázoló készség. A másik, hogy minél több formát, színt, motívumot várunk el az elméleti rekonstrukciótól, annál inkább sérül a hitelesség. A rekonstrukciókra elegendő és jól felhasznált adat esetén elég jó lélekkel állíthatjuk, hogy az épület majdnem ilyen volt. A részleteket illetően csak azt, hogy ilyen is lehetett.

REKONSTRUKTION THEORETISCHE~, ERBAUTE~, VIRTUELLE~

(A' propos Kronoskop)

Die Rekonstruktion, Wiederherstellung, Rückkonstruktion in die ursprüngliche Form erlangte in der Kunstgeschichte, im Denkmalschutz, in der Museologie und Archäologie eine ziemliche Zweideutigkeit. Im einen Fall ist sie bei der Vorstellung, Erhaltung, zum Verständnis durch die Allgemeinheit unentbehrlich, dementsprechend sind jene Leute, die sie anfertigen, gebildete Fachleute, ihre Arbeit ist eine eigentümliche und geschätzte Wissenschaft und Kunst. In anderen Fällen ist die Rekonstruktion zu verfolgen, weil sie der Probe der wissenschaftlichen Authentizität nicht, oder nur selten standhält.

Sie ist dennoch ein unersetzbares Verfahren in der Archäologie, in der Museologie und im Denkmalschutz. Zuletzt ist im Museum in Aquincum eine eigentümliche Form, das „Kronoskop" als Erfindung der Ungarischen Akademie der Wissenschaften (unter der Leitung von Ádám Szentgáli und der Unterstützung der Frau Direktor Paula Zsidi) erschienen. Sie wurde von der Öffentlichkeit positiv aufgenommen. Die Fertigstellung des Ausganges und der theoretischen Rekonstruktion wurde dem Verfasser dieser Zeilen anvertraut.

Eine theoretische Rekonstruktion kann - sowie alle anderen Rekonstruktionen - nie 100%-ig sein. In einer theoretischen Rekonstruktion muss man ergänzen und interpretieren. Was die Interpretation betrifft, kann es sogar bei denen Meinungsunterschiede geben, die sich darauf verstehen. Aus diesem Grund hängt der Erfolg der Arbeit davon ab, was, bis zu welcher Tiefe der Forscher und/oder Rekonstrukteur von den zur Verfügung stehenden Daten erkennt.

Die erste Aufgabe ist mit dem Erkennen der Form die Bestimmung des Gegenstandes, damit verbunden das Erkennen des Bestimmungszweckes. Die genaue, gute Erhebung ist die Grundlage jeder Rekonstruktion. Die Erhebung hat außer den Ausmaßen sämtliche Charakteristika im Bereich der Materiallehre, der Struktur, und soweit feststellbar die technologischen Eigenschaften zu enthalten.

Eine erbaute, vollständige Rekonstruktion ist - wie bereits erwähnt - das schwarze Schaf des Denkmalschutzes. Die Kritiker berufen sich darauf, dass dies auch in den internationalen Chartas verboten ist.

Das erste internationale Dokument des Denkmalwesens war die Charta von Athen (1931). Zu dieser Zeit war ein erheblicher Teil der Denkmäler altertümlichen oder mittelalterlichen Ursprungs. Der Verzicht auf die vollständige Rekonstruktion bezog sich hauptsächlich auf diese Denkmäler.

Im zweiten Weltkrieg jedoch entstanden sehr viele Ruinen. Die Charta von Venedig reagierte erst 1964 dergestalt, dass sie außer der Konservierung jede Art von Eingriffen ablehnte.

Das Dokument von Nara (1994) - Japan, wo aus nationalen und Kultusgründen, entsprechend dem Geist der ewigen Erneuerung seit Jahrhunderten uralte Tempel rekonstruiert werden - besagt im Punkt 11: „das Ehren der Vielfalt der Kulturen

verlangt, dass wir das Erbe im Zusammenhang mit jener Kultur bestimmen und beurteilen, zu der es gehört.

Die Charta von Krakau (2000) ist - entsprechend der Jahrtausendwende - am umfangreichsten, voll mit Aufgaben, Methoden, Bestimmungen: „Die entsprechenden Denkmalschutzmittel und -methoden müssen immer den gegebenen Umständen entsprechen, aber diese Umstände sind einer *ständigen Veränderung unterworfen.*" Es gibt auch eine klarere Formulierung: „Die Rekonstruktion eines vollständigen Gebäudes welches einer Waffengewalt oder Naturkatastrophe zum Opfer gefallenen ist, dann annehmbar, wenn dieses hinsichtlich der Eigenidentität der Gesamtheit der Gemeinschaft eine außerordentliche gesellschaftliche oder kulturelle Motivation besitzt. (Zitate aus ICOMOS Buch der Chartas 2002)

Rekonstruktionen sind in der Tat mit Fingerspitzengefühl anzuwenden, aber im Geiste des Allgemeinwohls - gemeint ist: es soll sich um etwas handeln, was auch vom breiten Publikum verstanden wird - sollen wir uns nicht scheuen, diese mit Maß anzuwenden.

Die Mehrheit der virtuellen Rekonstruktionen wurde durch die rasante Entwicklung der Computer ermöglicht. Selbstverständlich werden sämtliche Linien, Flächen, Maße, strukturelle Eigenarten der Gebäude vorher vom Planer festgelegt. Das Kronoskop besteht aus einer Computerzentrale, aus einem, im Gelände stationierten, bilgebenden Instrument, in welches man hineinschauen kann, und aus einem Lichtmessgerät. Das mit dem Computer erzeugte Bild „hebt" das Bild der rekonstruierten Gebäude auf die vor dem Betrachter stehenden Ruinen, das drehbare Instrument ermöglicht einen Blickwinkel von beinahe 180 Grad. Da wir im Verhältnis zum Gefüge der einstigen Stadt aus einer eventuellen, heutigen Fläche auf die Ruinen hinunterblicken, bei einem Horizont, der höher als der ursprüngliche ist, wurden die aufsteigenden Wände der im Vordergrund stehenden Gebäude nicht rekonstruiert, es wurde sogar der Vorplatz des vorzustellenden Gebäudes weggelassen, weil wir nur so innere, detaillierbare Bilder erhalten.

Die Einstellung 2 des Gerätes zeigt beinahe vollständig das Große Wohnhaus, mit dem Perystilum im Mittelbereich, etwas rechts ist das Bild des Saales mit zwei Säulen und dem Stockwerk zu sehen. Im Wesentlichen handelt es sich um die Hajnóczi-Rekonstruktion, mit kleineren Korrekturen. Auf seinen Zeichnungen war jedoch jener Gebäudeteil (Lupanarium?) nicht enthalten, welcher von uns neu rekonstruiert wurde.

Schließlich noch einige Worte zum Arbeitsprozess, der in etwa der Folgende ist: Die mehr oder weniger genauen Messungen müssen mit dem Ort verglichen werden. Ein Problem kann die Trennung der Perioden, die Aufdeckung der zusammen gehörigen Wände bedeuten. „Ich habe die Die Maße auf römische Fuß umgesetzt, somit den Grundriss erstellt und bin dabei quasi in die Haut des alten Baumeisters geschlüpft". Mit diesem Verfahren können die Wände bis zur Decke gehoben werden, wenn wir die Existenz eines Gewölbes feststellen können, dann bis zum Gewölbefuß. Anzumerken ist, dass die größeren Gebäude in Aquincum den sehr hoch entwickelten, im ganzen Reich gültigen Bautechniken, Bauprinzipien entsprachen. Bei der Annäherung an die Maße des Luftraumes der größeren Räumlichkeiten kann die Anwendung einer üblichen Proportionalität behilflich sein. Für die Konstruktionen der Türe und Fenster stehen uns ziemlich gute Funde aus Aquincum zur Verfügung. Bei der Bestimmung der Dächer und Schalungen müssen zwei verlässliche Angaben bekannt sein. Die eine ist, dass das Dach eine Dachkonstruktion mit Bindern, dichten Dachebenen ist. Alle Tegulas waren beiderseitig auf Dachsparren gestützt. Diese Art von Dach existiert auch heutzutage vielerorts in Italien, aber es ist auch aus dem Altertum erhalten. Größere Gewölbe, Kreuzgewölbe erhielten keine Unterlagen aus Holz unter den Ziegeln (Tegulas), sondern die Dachseiten, bei Kreuzgewölben die Dachkehlen wurden über den Gewölbefuß und beim Sturz mittels Auffüllen des Gewölberückens gestaltet, die Tegulareihen wurden in Mörtel gelegt.

Die theoretischen Rekonstruktionen zum Kronoskop wurden in etwa solchen Schritten erstellt. Diese wurden in ein Computermodell umgesetzt, so sind jene virtuellen Bilder entstanden, welche wir beim Blick in das Instrument betrachten können.

Falls das Programm eine Fortsetzung haben wird, wird auch die Präsentation der näheren Details, Interieurs, bunten Flächen möglich. Auch diese müssen anhand der aus Pannonien bekannten rekonstruierten, gemalten Zimmereinrichtungen, oder der bei jeder Ausgrabung gefundenen, angemalten Mauerstücke geplant werden. Ihre virtuelle Darstellung wird den Besucher hoffentlich mit weiteren Erlebnissen bereichern.

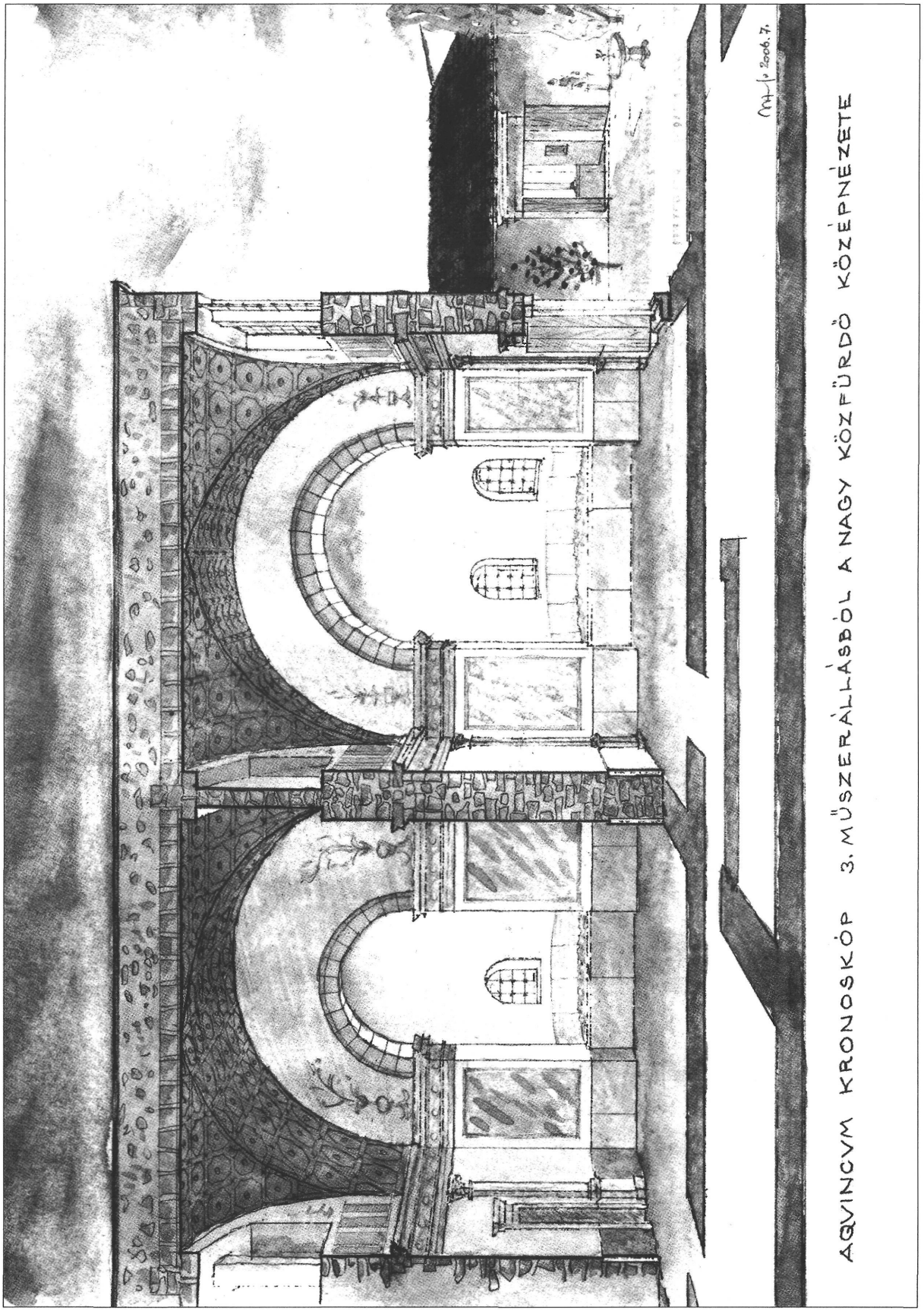
AQVINCVM KRONOSKÓP 3. MŰSZERÁLLÁSBÓL A NAGY KÖZFÜRDŐ KÖZÉPNÉZETE

ZSIDI PAULA

A PAPÍRTÓL A KÉPERNYŐIG - AQUINCUMI REKONSTRUKCIÓK[1]

Napjainkban mindnyájan tanúi lehetünk annak a folymatnak, hogy az építészeti emlékek vizuális megjelenítésének számítógépes formája - származzék is az a történelem bármelyik korszakából - hogyan válik a kutatófolyamat részévé, a vizuális gondolkodást segítő eszközzé.[2] Az Aquincumi Múzeumban 2005 áprilisától a virtuális építészeti rekonstrukciók új alkalmazási területe látható, amely elsősorban a nagyközönség számára teszi jobban érthetővé, vizuálisan is felfoghatóvá az egykori épületet, környezetet. A virtuális rekonstrukciók sajátossága, hogy azok többnyire térben és időben is elszakadnak, elkülönülnek a valóságtól. Az Aquincumi Múzeumban működő újszerű alkalmazásban azonban csak az idő virtuális, a tér kapcsolódik ahhoz a valóságos térhez, amelyben a szemlélő áll. Az új eszköz kapcsán még a teljesség igénye nélkül is érdemes áttekinteni azt az utat, amely az aquincumi - rajzi és valóságos - rekonstrukcióktól a virtuális rekonstrukció első helyi alkalmazásáig vezetett.

A gondolat láttatása az aquincumi kutatások kezdete óta foglalkoztatta az aquincumi ásatókat. *(1. kép)* Már az első régészeti feltárásként értékelt kutatómunka publikációjában, Schönvisner István 1778-ban megjelent kötetében is megtaláljuk illusztrációként a rekonstrukciós rajzokat.[3] Az építészek által, de legalábbis építészek közreműködésével készített korai rekonstrukciók nem maradhattak ki az óbudai Papföldön megindult feltárások során előkerült emlékeknek (pl. nagy közfürdő,[4] polgárvárosi amfiteátrum[5]) a Budapest Régiségei első köteteiben közzétett publikációiból sem.

A következő, nagyjából a 20. század közepéig terjedő időszakban az építészeti pontosság mellett a látvány igénye is vezette a rekonstrukciós rajzok készítőit. *(2. kép)* E korszakban készítette el több aquincumi épület (pl. csúcshegyi villa,[6] polgárvárosi ókeresztény kettős bazilika[7]) rekonstrukciós rajzát Csemegi József. Régész partnere az alaprajzot értelmező Nagy Lajos volt. A korszakban mérnökként működött Szilágyi János mellett Schauschek János, aki igen tevékeny és a rajzok alapján (pl. macellum, a helytartói palota rekonstrukciós rajza) fantáziadús alkotónak bizonyult. Az Aquincumi Múzeum rajztárában található számos rekonstrukciós rajzi munkájának felhasználása kevésbé a tudományos, sokkal inkább az ismeretterjesztés területén történt.[8]

Az aquincumi rekonstrukciók új korszaka érkezett el a 60-as évektől, amikor Hajnóczi Gyula, a polgárvárosi rommező konzerválási programjába bekapcsolódott. Rajzainak nagy része a rehabilitációs program segítését szolgálta, éppen ezért a látvány mellett hangsúlyossá vált az építészeti arányok betartásának és a szerkesztések pontosságnak igénye is. *(3. kép)* Az alaprajzok értelmezésében és a rekonstrukciók készítésében régészként tevékenyen közreműködött Póczy Klára. Együttműködésük eredeménye az a több tucatnyi rekonstrukciós rajz, amely számos hazai és külföldi publikációból is ismert.[9] Az aquincumi polgárvárosnak szinte valamennyi, általa helyreállított, vagy a felszínen látható maradványokkal rendelkező épületét megörökítette: az amfiteátrumot, a macellumot, a vízvezetéket, a

[1] A cikk előadás formájában elhangzott a Castrum Bene (várkutató) Egyesület 2005. október 22-én, Visegrádon, Gerő László halálának 10. évfordulója alkalmából rendezett „Elpusztult épületek virtuális rekonstrukciója" című konferencián.

[2] Néhány nemrégiben megjelent cikk a kérdésről: Buzás Gergely: Múltidéző. Utóirat - post scriptum. A Régi-új Magyar Építőművészet melléklete. 2005/4 V. évfolyam 27. szám. 43-44., Mezős Tamás: Géppel-kézzel. Utóirat - post scriptum. A Régi-új Magyar Építőművészet melléklete. 2005/4 V. évfolyam 27. szám. 41-42.

[3] SCHÖNVISNER 1778.

[4] HAMPEL 1890. 67.

[5] KUZSINSZKY 1891. 81-121., kihajtós kép

[6] NAGY 1937. 27-60., 59-60.

[7] NAGY 1940. 251.

[8] Schauschek János rekonstrukciói illusztrálták Szilágyi János 1956-ban megjelent, népszerűsítő „Aquincum" könyvét is.

[9] Hajnóczi Gyula aquincumi rekonstrukciós rajzainak többsége megtalálható: Hajnóczi J. Gyula: Pannónia római romjai. Bp., 1987. 95-137, illetve Pannonia Hungarica Antiqua. Itinerarium Hungaricum. (Szerk. Hajnóczi Gy. és Mezős T.) Bp., 1995. 41-71.

nagy lakóházat. Jellegzetessége munkáinak, hogy az épületek tömegének bemutatása mellett - metszetekkel - az építészetileg fontos szerkezeti elemeket is láttatja. Hajnóczi Gyula azonban nem maradt a polgárváros területén, hanem a katonaváros emlékeiről (pl. cella trichora, helytartói palota), valamint a 70-80-as években felszínre került legiótáborról és létesítményeiről is készített rekonstrukciós rajzokat. Ezeket azonban nemcsak a helyreállítás során alkalmazták, hanem a korszak kiállítási és romkerti vezetőiben is felhasználták.[10]

Túlzás nélkül állítható, hogy Hajnóczi Gyula aquincumi rekonstrukciós rajzaival is „műfajt" teremtett, melyet szinte valamennyi jelentősebb pannoniai római kori emlék esetében alkalmaztak, határon innen és határon túl.[11] Nyomában építészgenerációk rajzolták a római várost. *(4. kép)* Vladár Ágnes egyik első munkája volt a polgárvárosi rommező rendezési terve, Hajnóczi Gyula útmutatása alapján.[12] Először Aquincum esetében, de talán szélesebb kört tekintve is, a rendezési tervben megjelenik az egyik Mithras szentély helyszíni rekonstrukciója is, melyet aztán később részleteiben Istvánfi Gyula dolgozott ki.[13] Istvánfi Gyula, egyik későbbi munkájaként elkészítette a legiótábor egy részletének rekonstrukcióját.[14] Jól érezhető a Hajnóczi-hatás az egyik aquincumi villagazdaság lakóépületének tömegét bemutató rekonstrukciós rajzon, amely Mezős Tamás munkája.[15]

Időközben az egyre szaporodó régészeti leletek, elsősorban falfestmények, a pontosabb ásatási megfigyelések lehetővé tették az aquincumi épületbelsők rekonstrukcióit is. Ennek sorában készült el többek között a helytartói palota,[16] a katonaváros egy épületének,[17] vagy a két polgárvárosi mithraeum (Hajnóczi Gyula munkája), egy-egy belső rekonstrukciója.

A rajzok nyomán a láttatás eszközeiként jelentek meg kiállításokon a makettok is, ismereteim szerint elsőként, a kor divatjának megfelelően plexiből. *(6. kép)* A polgárvárosról Hajnóczi Gyula által készített terepasztal ma is kiváló szemléltető eszköz. A római kori épületmakettok közül az egyik legutóbbi a helytartói palotáról készült, ugyancsak Hajnóczi Gyula munkájaként.[18] A Műszaki Egyetemről, Istvánfi professzor útmutatása alapján, a mai napig kerülnek ki a diákok által készített makettok, melyek Aquincum egyik vagy másik jelentősebb épületét formálják. Ezek az Aquincumi Múzeum múzeumpedagógiai foglalkozásainak és a kiállításainak rendszeres szereplői.[19] Az ásatások nyomán az aquincumi topográfia egyre teljesebb képe lehetővé tette a településszerkezeti rekonstrukciók készítését is. Ezek némelyike az épített környezet rekonstrukciója mellett, már a természeti környezetet is rekonstruálja.[20] *(7. kép)*

A rekonstruált látvány elsőként került le a papírlapról Gerő László munkásságának során az aquincumi katonavárosi amfiteátrum helyreállításakor. *(8. kép)* A korábbi időszakban az ásatás során előkerült aquincumi falmaradványokat csak konzerválták, betonlepénnyel fedték a falkoronát. A látvány - tekintettel a történelmileg alacsonyan megmaradt falakra - horizontális maradt, vertikális elemek nélkül. Ugyanilyen „lapos", csak légifotón látványos képet nyújtott volna a Nagy Tibor által feltárt katonavárosi amfiteátrum is, viszonylag csekély magasságban megmaradt falaival. A helyreállítást végző Gerő László ezért azon a ponton, ahol az eredeti maradványok erősen sérültek voltak, részleges rekonstrukciót tervezett. Így amellett, hogy az amfiteátrum városképi elemmé vált, érzékelhető lett egykori valóságos tömege is.[21] A Gerő László által sikerrel kipróbált módszert vette át és alkalmazta Hajnóczi Gyula is több mint 20 évvel később, az aquincumi polgárváros esetében.[22] A többnyire alaprajzokat mutató romterületen egy-egy jellegzetes építészeti elemet kiemelt a felszínközeli síkból, azaz egy-egy részletet rekonstruált. Ugyanez a gyakorlat valósult meg később a legiótábor maradványainak helyreállítása során is. *(9. kép)*

[10] Pl. Póczy Klára: Aquincum polgárvárosa. Kiállítási vezető. Budapest, 1991., illetve Póczy, Klára: Aquincum. The Roman Town in Budapest. Budapest, 1994.

[11] Carnuntum esetében ld.: HAJNÓCZI 1988. 55-85.

[12] VLADÁR1970. 165-176.

[13] A tervek alapján történő helyreállítás akkor lekerült a napirendről, de a múzeum távlati fejlesztése során sor kerülhet a rekonstrukcióra.

[14] ISTVÁNFI 1993. 25.

[15] A rekonstrukciót közli: Zsidi Paula: Újabb villa az aquincumi municipium territoriumán (Bp. III. ker. Kaszás-dűlő - Csikós utca). BudRég 27 (1991) 179.

[16] PÓCZY 1958. 128.

[17] Ld. FACSÁDY 1976. 5.

[18] Megjegyzendő, hogy az igen látványosra sikerült makett a palota nemrég privatizált területének új tulajdonosában akár egy valóságban történő teljes rekonstrukció megépítésének gondolatát ébresztheti fel.

[19] Az aquincumi makettokat egy 2002-ben bemutatott kiállításon együtt is láthatták az érdeklődők, nagy részüket közölte a kiállítás katalógusa: ZSIDI 2002. 19-40.

[20] ZSIDI 1997. 86-87., 106., 48. kép

[21] A helyreállítás jelentőségéről ld. további irodalommal: Póczy Klára: Az aquincumi katonai amfiteátrum műemléki helyreállítása Óbuda városrendezési tervének forrásaként. Művészettörténet - Műemlékvédelem. Budapest 1994. 27-37, Harsányiné Vladár Ágnes: Az egykori Pannonia római koori építészeti örökségének helyreállítása és védelme. Művészettörténet - Műemlékvédelem. Budapest 1994. 44-51.

[22] Erről így vall később: Hajnóczi Gyula: Aquincum tanulsága. Műemlékvédelem 37 (1993) 29-39.

Elérkezve a helyszíni rekonstrukciókhoz, nem tehetjük meg, hogy ne tekintsünk kicsit távolabbra is. Ki ne ismerné az „amerikai iskola" alkotta athéni Attalos sztoát, vagy a már a Velencei Charta szellemét tükröző ephesosi Celsus könyvtár újjáépített díszhomlokzatát. E valóságos rekonstrukciókkal kapcsolatban felmerülő és máig vitatott kérdések: elsősorban a mérték, az anyag és a hitelesség, melyeket nemegyszer a funkció és a használhatóság szempontjai is befolyásolnak.[23] Az eredeti funkció és használat visszaállítása érdekében történtek rekonstrukciók számos római kori színházban, pld. Ephesosban, de amfiteátrumokban is, említhetnénk, Pulát, Veronát. Róma leghíresebb körszínházában, a Colosseumban még lift is működik. Egészen más szemléletű rekonstrukciót tükröz a Svájcban, Augusta Raurica római kori város maradványai szomszédságában felépített „Römerhaus". Az egykori város arányaiba illeszkedő, de nem valóságos alaprajzot tükröző, tulajdonképpen kitalált építmény, pompeji és herculaneumi példák elemeit használta fel, mind az épület külsejében mind pedig belsejében.[24] Ha római kori rekonstrukciókról szólunk, akkor nem lehet említés nélkül hagyni Xantent, Colonia Ulpia Traianát, melyet a teljes rekonstrukciók létjogosultságát igazoló példaként szoktak emlegetni. Az azonban már lassan feledésbe merül, hogy kényszer megoldásról volt szó. A 70-es években ugyanis a római város még beépítetlenül maradt területét szabadidő és sportcentrum hasznosítású területként kívánták beépíteni, s csak egy ilyen léptékű látványos tervvel és rendkívül gyors megvalósításával lehetett magtartani kulturális funkcióban a területet.[25] A xanteni példa társadalmi sikere – sokszor kényszerítő helyzet nélkül is – rekonstrukciós hullámot váltott ki, s egymás után születtek mondhatni birodalomszerte a rekonstrukciók, melyek valóban nagy népszerűségnek örvendenek és számos látogatót vonzanak. Hozzánk legközelebb, az aquincumi méretű és rangú, Carnuntum régészeti parkjában készült el a 90-es években a Diana szentély rekonstrukciója, melyet ezévben egy perisztiliumos ház rekonstrukciója követett. A szakmailag vitatott, de a látogatók körében egyértelműen pozitívan fogadott építmények, melyek Aquincummal ellentétben tágas környezetben, beépítetlen térségben állnak, kétségtelenül turisztikai vonzerőt jelentenek.[26]

Ebbe a rekonstrukciós dömpingbe robbant be a 90-es évek elején a digitális technika, amely forradalmasította, térben mozgathatóvá és nem utolsó sorban gyárthatóvá, tömegcikké tette a rekonstrukciókat.[27] Ráadásul a római építészet standardizált jellege miatt az egyes típus-építmények (táborok, szentélyek) viszonylag egyszerűen szerkeszthetők. A digitális technikának köszönhetően végre kibontakozhattak az olyan nagyobb római kori települések is, mint pld. Vindobona (Bécs), amelyet teljes egészében fed a modern nagyváros, s a bemutatásra nemsok lehetőségük van.[28] A digitális rekonstrukciók emellett lehetővé tették, hogy az építészeti elemeket személyekkel élőbbé tegyék. Egyes rekonstrukciók sok fantáziával készült részletgazdagsága sokszor a színházi díszletekhez és a rajzfilmekhez közelíti a rekonstrukcióként jelzett alkotást.

Közös a digitális technikával készített rekonstrukciókban, hogy túlnyomó többségük a képernyője előtt, esetleg kivetítve élvezhető, de sohasemazon a helyen, ahol egykor valóban álltak. 1997-ben született meg Enamében, egy belgiumi kisváros skanzenjében az első olyan „multimédia bemutató", amely már kivetítette a romokra az egykori látványt, egy bencés apátság templomának sziluettjét. Az eszköz a TimeScope nevet kapta. (Két évvel később a szabadtéri múzeum egy újabb, továbbfejlesztett változatot készített, a „kabinos" változat azonban nem volt olyan sikeres mint az első.)[29] Az Örök Várost, Rómát sem hagyja érintetlenül a téma, amint azt a nemrégiben Rómában bemutatott, virtuális régészeti rekonstrukciókat elénk táró kiállítás jelzi. Emellett hírek jelentek meg már a Colosseum vörös téglás kiegészítésének, az ókori Róma városmagjának „átépítésének" – egyelőre csak – ötletéről.[30]

A digitális technika térhódítása Aquincumot sem hagyta teljesen érintetlenül, amelyek kiindulópontja az elkészült és publikált számos rekonstrukciós rajz illetve makett volt. A 90-es években egy svájci-magyar kiállítás kapcsán[31] videokamerával tett virtuális sétát mutattunk be a kiállítás látogatóinak a helytartó

[23] Vö. SCHMIDT 1985. 17–45.
[24] FURGER 1997. 74–80.
[25] PRECHT 1985. 82–98.
[26] Diana szentély: Werner Jobst: Archäologischer Park Carnuntum. Tagesbericht 1990. Carnuntum Jahrbuch 1990. 47–52. Lucius Mateceius Clemens rekonstruált lakóháza 2006. május 31-én nyílt meg.
[27] Összefoglalóan ld. Archäologie *virtuell* Projekte, Entwicklungen, Tendenzen seit 1995. Bonn, 2002.
[28] Vindobona. Österreichischer Limes Teil 1. Die Reise in das antike Wien auf CD-Rom. Michael Klein, Günther Weinlinger, Michaela Kronberger, Martin Mosser közreműködésével.
[29] Marie-Claire Van der Donckt, Ir. Daniel Pletinckx, Dirk Callebaut: Projekt Ename 974 – Neue Technologien in der Präsentation von Archäologie und Stadtgeschichte. In: Archäologie virtuell Projekte, Entwicklungen, Tendenzen seit 1995. Bonn, 2002. 51–52.
[30] „Immaginare Roma Antica: Expo Mondiale di Archeologia Virtuale." Róma, Mercati di Traiano, 2005. szeptember 16 – november 20. www.mult-kor.hu/index 2004.03.11.
[31] Aquincum/Augusta Raurica. Élet a Római Birodalom két városában, rendezte K. Kob – Zsidi P. Budapest 1997, Augst 1998.

palota makettjének felhasználásával. A digitális régészeti rekonstrukciók egy másik kedvelt műfajához az ún. „rétegmodell"-hez kínált jó alapanyagot az Istvánfi Gyula által készített, Óbuda egy részletét bemutató, azonos szemszögből felvett részben rekonstruált képsorozat, mely a település részlet változásait vetítik fel a 2. századtól a mai napig.[32] Emellett elkészült egy kísérleti digitális modell az aquincumi polgárváros egyes részleteiről, mely azonban csak technikailag felelt meg a követelményeknek. Igazi áttörés azonban - elsősorban pénzügyi okok miatt - nem történt.

A külföldi majd a hazai digitális technikával készített rekonstrukciók térhódítása nyomán azonban egyre inkább igényelte az aquincumi közönség is a romterületi látvány digitális rekonstrukcióját. A kiállításokon, publikációkban összefoglalóan bemutatott számtalan rekonstrukciós rajz és makett, amely mára csaknem a teljes várost feldolgozta,[33] nem helyettesítette a digitális programok, vagy a teljes valóságos rekonstrukciók által kínált élményt. Ez utóbbi megvalósítása Aquincum esetében a jelenlegi romterületen több szempontból (hitelesség, városkép, etika) csak korlátozott mértékben indokolt és lehetséges.[34] A számos egyedi épületből álló, összefüggő, több hektáros romterület jelenleg egységes képet nyújt, mely azonban a modern város modern lakótelepeinek és fontos közlekedési útvonalainak szorításában él. Így a kitörést a látogatók „rekonstrukciós élmény" iránti igényének kielégítésére a digitális technika jelentette. Ekkor kereste meg a múzeumot Szentgáli Ádám (MTA Számítástechnikai és Automatizálási Kutatóintézetének munkatársa) és Holakovszky László a „kronoszkóp" ötletével, melynek lényege, hogy a szemlélő a romterületen állva, a készülékbe tekintve az egykori látvány részese lehet. Az eszköz segítségével a virtuális idő és tér a valóságos térrel találkozik. Az ötlet és az igény egymásra találását követően már „csak" pénzre volt szükség, melyet a Nemzeti Kulturális Alapprogram pályázatán nyertünk el. Mindössze négy hónap állt rendelkezésre a fejesztésre, a tartalom kidolgozására és telepítésre, üzembehelyezésre.

A digitális kép tartalmának kidolgozását Istvánfi Gyula professzor vállalta.[35] Az ismert alaprajzról elkészültek az egyes épületek metszetei, majd az adott pontból látható látvány. *(10. kép)* Ezek alapján készült a háromdimenziós modell a műegyetem munkatársai által, melyet aztán a meglévő alaprajzi látványhoz illesztettek. Ezek az adatok az épület tömegének kialakításához voltak elégségesek. Az egyes elemeket folymatos - panoráma - képpé fűzték össze. Így állt össze az a képsor, amely a kronoszkópba nézve és azt elforgatva a helyszíni látványt nyújtja. *(11. kép)* Az első digitális változatot folyamatosan és ami a lényeg roncsolásmentesen fejlesztjük, kiegészítjük, hiszen igazán „aquincumivá" csak azután válhatnak a rajzok és a modellek, ha a helyszínről előkerült építészeti elemeket, esetlegesen megmaradt falfestményrészleteket a megfelelő helyre beillesztjük.

A két kronoszkóp nagy sikerrel mutatkozott be, s hamarosan népszerű lett az Aquincumi Múzeum látogatói körében kicsiknél és nagyoknál, itthoni és külföldi vendégek esetében, a szakmai közönség és az érdeklődő laikusok körében egyaránt. A romkert megszokott látványát nem zavarja a két készülék, az újszerű élmény iránt az érdeklődés folyamatosan fennáll. Ez meggyőzte a múzeumot arról, hogy a programot folytatni kell, s korábban tervezett további hat készülékre igény van.

[32] ISTVÁNFI 1993. 25. Digitális változata elkészült a Budapesti Műszaki Egyetem Építészettörténeti Tanszékén.

[33] Építménytől az épületig - ásatástól a rekonstrukcióig. Őskori, római kori és népvándorlás kori épület rekonstrukciók és makettek. Időszaki kiállítás a BTM Aquincumi Múzeumában 2002. június 25.- október 30. (From hut to building - from excavation to reconstruction. Prehistoric, Roman and Migration Age building reconstructions and models. Temporary exhibition in the BHM Aquincum Museum 2002)

[34] Mint ahogy már szó volt róla a M. A. Victorinus mithraeum rekonstrukciójának lehetősége az anyagi lehetőségek függvényében ma is napirenden van.

[35] A folyamatról e kötetben számol be.

IRODALOMJEGYZÉK

FACSÁDY 1976	R. FACSÁDY Annamária: Aquincum. Táborvárosi Múzeum. Kiállítási vezető. Bp., 1976.
FURGER 1997	FURGER, A. R: Kurzführer Augusta Raurica. Augst, 1997. p. 74–80.
HAJNÓCZI 1988	HAJNÓCZI, Gyula: Versuch einer ideellen Rekonstruktion eines Siedlungsteils aus der Römerzeit. Die Südostecke der Zivilstadt von Carnuntum. Carnuntum Jahrbuch (1988), p. 55–85.
HAMPEL 1890	HAMPEL József: A papföldi közfürdő. BudRég 2. (1890). p. 67.
ISTVÁNFI 1993	ISTVÁNFI Gyula: Feltárt épületmaradványok jelzésszerű bemutatása. Műemlékvédelem 37. (1993), p. 24-28.
KUZSINSZKY 1891	KUZSINSZKY Bálint: Aquincumi amphitheatrum. BudRég 3. (1891), p. 81–121.
NAGY 1937	NAGY Lajos: A csúcshegyi római villa Óbudán. BudRég 12. (1937), p. 27–60.
NAGY 1940	NAGY Lajos: Az aquincumi ókereszténység újabb emlékei. ArchÉrt (1940), p. 246-256.
PÓCZY 1958	PÓCZY Klára: Az aquincumi helytartói palota falfestészete. BudRég 18. (1958), p. 103-148.
PRECHT 1985	PRECHT, G.: Der Archäologische Park Xanten – Konzeption und Realisation. In: Konservierte Geschichte? Antike Bauten und ihre Erhaltung / Hrsg. G. Ulbert und G. Weber. Stuttgart, 1985. p. 82–98.
SCHMIDT 1985	SCHMIDT, Hartwig von: Antike Bau- und Bodendenkmale – vom Sinn und Möglichkeiten ihrer Erhaltung und Gestaltung. In: Konservierte Geschichte? Antike Bauten und ihre Erhaltung / Hrsg. G. Ulbert und G. Weber. Stuttgart, 1985. p. 17–45.
SCHÖNVISNER 1778	SCHÖNVISNER, S.: De ruderibus laconici caldariique Romani et nonnullis aliis monumentis in solo Budensi partim hoc primum anno MDCCLXXVIII repertis partim nondum vulgatis liber unicus. Budae 1778.
VLADÁR 1970	H. VLADÁR Ágnes: Die urbanistische Lage der römischen Bürgerstadt Aquincum in der Stadtregelung von Óbuda und ihre Probleme. Acta Technica Scientiarum Hungaricae 67. (1970), p. 165–176.
ZSIDI 1997	Aquincum/Augusta Raurica. Élet a Római Birodalom két városában / Szerk. P. ZSIDI, A. Furger. Basel, 1997.
ZSIDI 2002	Építménytől az épületig – ásatástól a rekonstrukcióig. / Szerk. ZSIDI P. Budapest 2002.

FROM THE PLAN SHEET TO THE SCREEN- RECONSTRUCTIONS IN AQUINCUM

Aimed at conveying a better understanding of the one-time buildings and the Aquincum neighbourhood, a virtual reconstruction site was launched in the Aquincum Museum, in April 2005. Typically, virtual reconstructions have nothing in common with real time and space. In the application installed in the Aquincum Museum, however, it is only *time* which is virtual, and space is identical with that of the spectator.

It is worthwhile following the milestones which led from the first reconstruction in Aquincum to the first virtual reconstruction site in its own right. The portrayal of "the lost world" has been a chief concern with the excavators from very early on *(Fig. 1)* Apart from architectural exactitude lifelike representation also figured high with illustrators up until the middle of the 20th century. *(Fig. 2)* The 1960's hailed a new era of reconstructions with Gyula Hajnóczy joining the conservation programme of the so-called Polgárváros rubble site (Northern part of Aquincum). Most of his sketches helped the rehabilitation programme so special emphasis was laid on observing the proportions and meticulously constructing the visual representations *(Fig. 3)*. Klára Póczy played an instrumental role in explaining the layouts and the preparation of reconstructions. With his reconstruction drawings, Gyula Hajnóczy was a trendsetter, with generations of architects sketching the Roman city in his wake. *(Fig. 4)* In the meantime, an increasing number of archaeological finds, murals for the most part, and better excavation observations have been seconding the reconstruction of Aquincum interiors. *(Fig. 5)*

Also serving as tools of portrayal, scale models based on the drawings have been put on display. *(Fig. 6)*. Dovetailed with the excavations, an intensive field survey has made it possible to sketch settlement structures in Aquincum, some of which also reproduce the natural environment along with the constructed sites *(Fig. 7)*.

The reconstructed landscape first "came off" the plan sheets in the footsteps of László Gerő's work making the Amphitheatre not only a city landmark but also its mass a perceptible reality. *(Fig. 8)* László Gerő's tried and tested partial-reconstruction method was adopted and implemented by Gyula Hajnóczi twenty years on for the "Polgárváros" (the Northern part of Aquincum) and the "Legioncamp" (the Southern part). *(Fig. 9)*

With the emergence of digital technique there was a growing demand for a reconstructed view of the Aquincum rubble site. To this end, Ádám Szentgáli and László Holakovszky (workers of the Computer Science and Automation Research Institute, Hungarian Academy of Science) developed a device called the "chronoscope" which affords a view of Aquincum as it would have looked in the olden days. Developing the digital material for the picture was undertaken by the architect professor Gyula Istvánfi. *(Fig. 10)* A 3-dimensional model was devised accordingly which was the suited to the existent foundations. The individual shots were joined together to form a panorama picture, which offered a period view of the landscape by looking into the chronoscope. *(Fig. 11)* The first digital version is being continuously and non-destructively improved. The first two chronoscopes made a successful debut and were soon to enjoy great popularity with the visitors of the museum. This has convinced us of the continuation of the scheme of installing 6 further devices, as it had originally been planned.

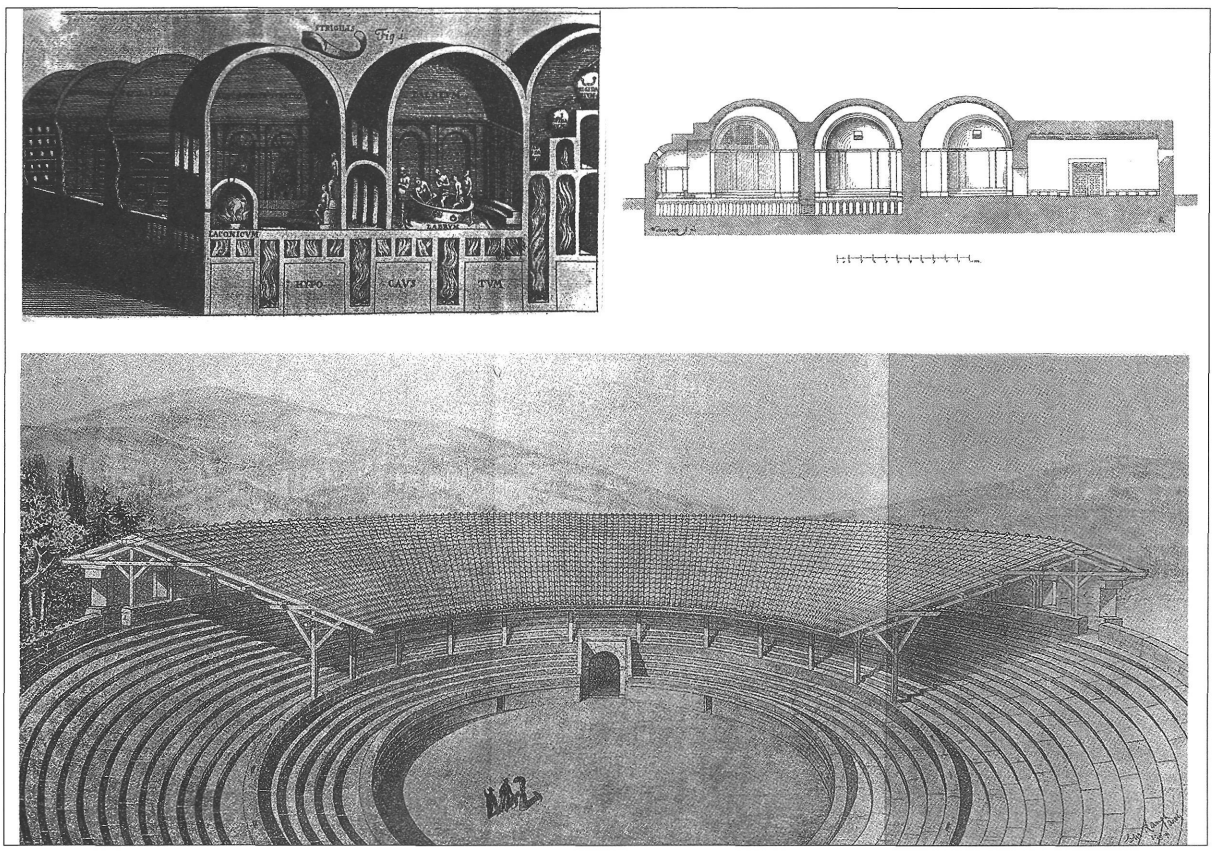

1. kép. Rajzos épületrekonstrukciók az aquincumi feltárások kezdeti időszakából. a. A legiotábor nagy fürdője (SCHÖNVISNER 1778) b. A polgárvárosi nagyfürdő (Lange Keresztély építész, 1890) c. A polgárvárosi amfiteátrum (KUZSINSZKY 1891)

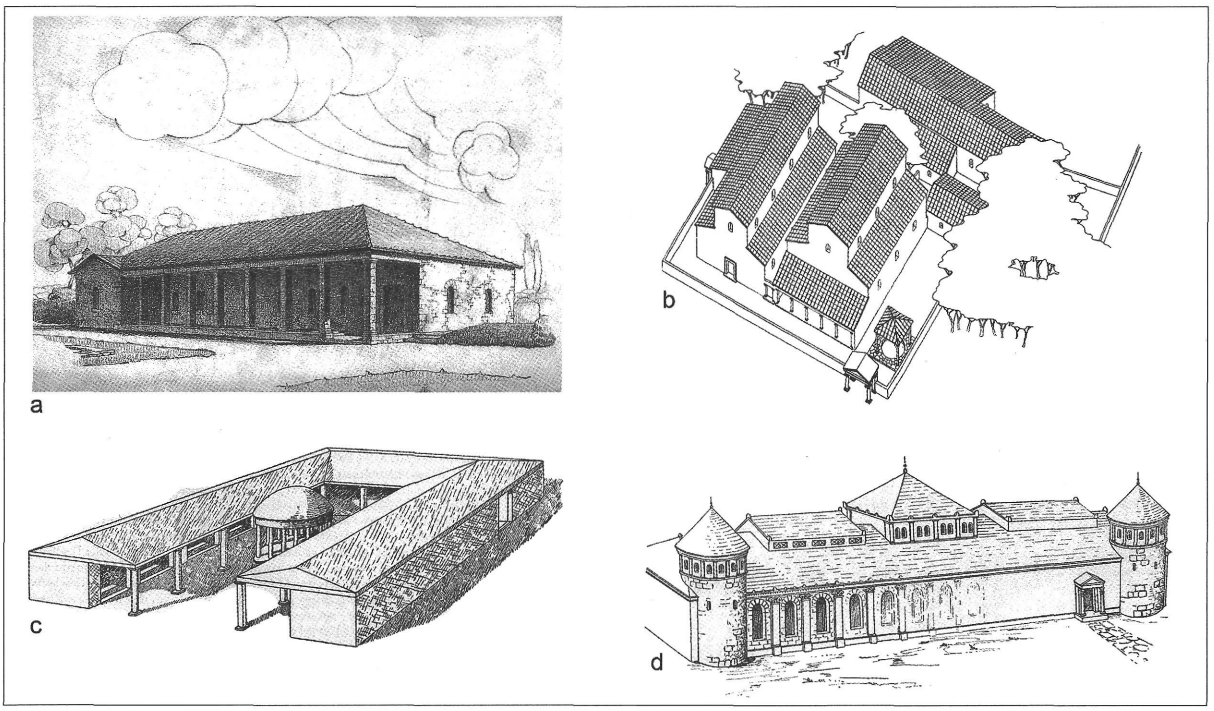

2. kép.Rekonstrukciós rajzok a 20. század közepéig. a. Csúcshegyi villa (Csemegi József, 1941) b. Kettős ókeresztény bazilika (Csemegi József, 1940) c. Macellum (Schauschek János, 1956) d. Az aquincumi helytartói palota (Schauschek János, 1956)

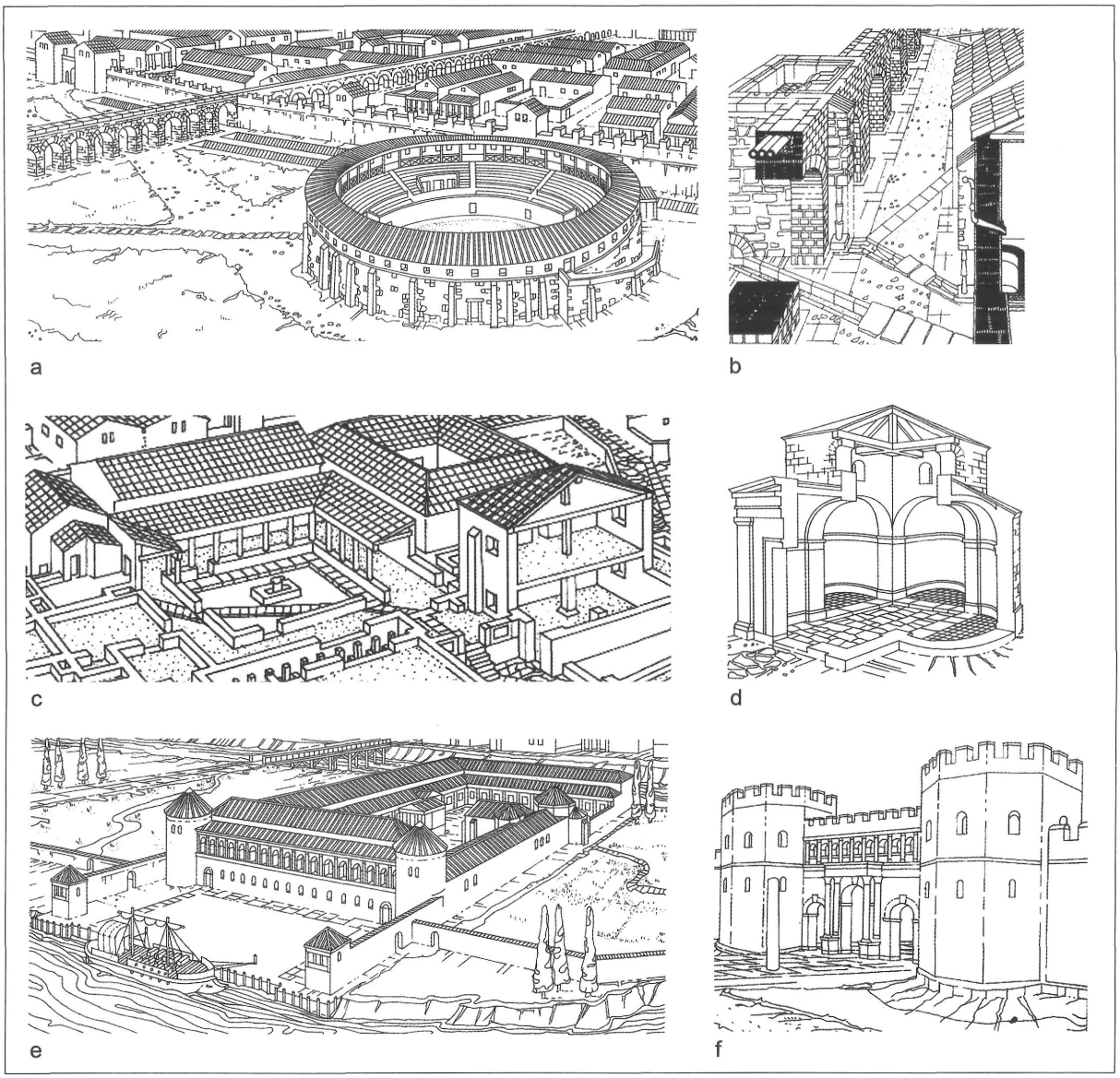

3. kép. Az aquincumi rekonstrukciók „Hajnóczi" korszaka a 60–as évektől 1995–ig. a. Az amfiteátrum és a polgárváros északi városfala b. Az aquaeductus c. A nagy lakóház d. Az aquincumi helytartói palota

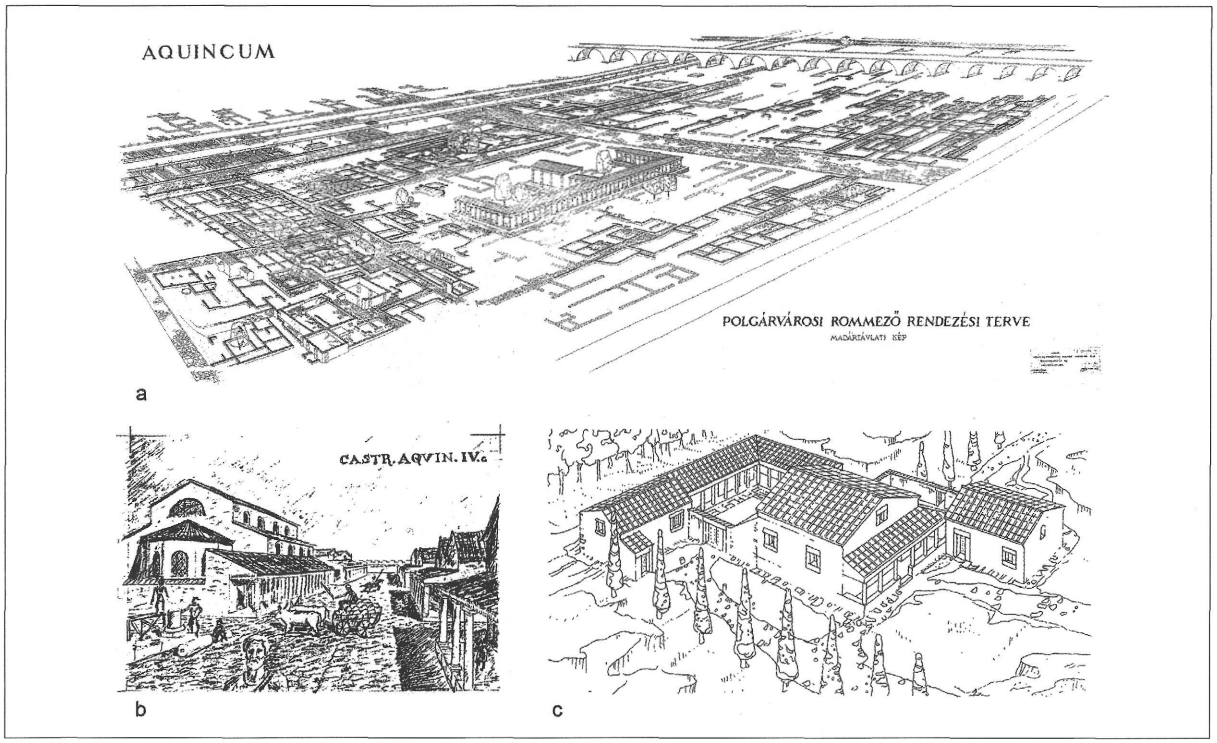

4. kép. A „Hajnóczi–iskola" aquincumi rekonstrukciós rajzai. a. Az aquincumi polgárváros maradványainak rendezési terve (Vladár Ágnes, 1963/64) b. A legiotábor kaszárnyája helyén épült későrómai kori bazilika (Istvánfi Gyula, 1993) c. A Kaszás–dűlő – Csikós utcai villa egyik épülete (Mezős Tamás, 1991)

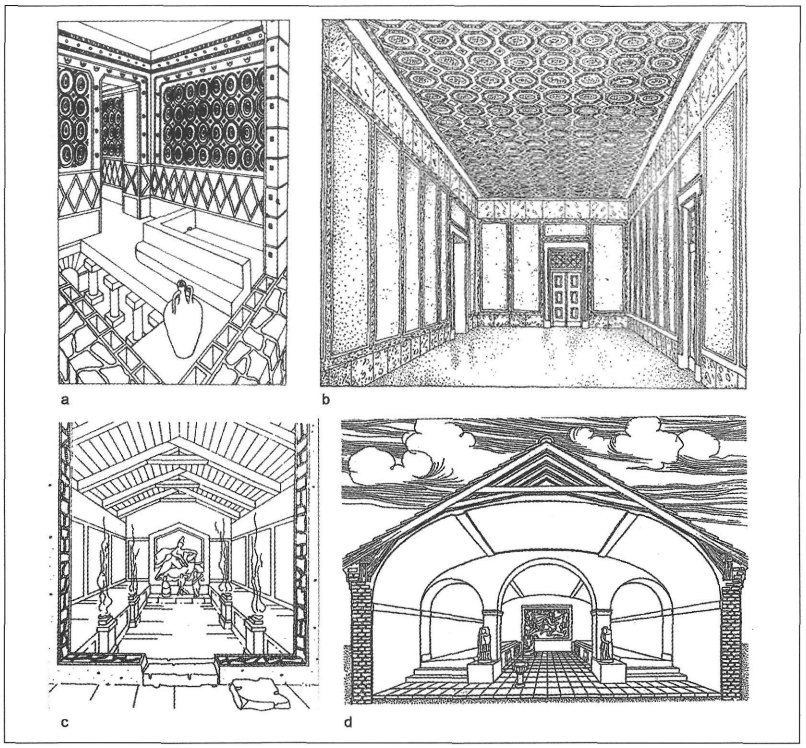

5. kép. Épületbelső rekonstrukciók Aquincumból. a. Fürdőrészlet a katonaváros délkeleti negyedének egy lakóházából (Táborvárosi Múzeum, 1976) b. A helytartói palota egyik reprezentatív helyiségének belső rekonstrukciója (Póczy Klára, 1958) c. A Victorinus mithraeum szentélye (Hajnóczi Gyula) d. A Symphorus mithraeum szentélyének belseje (Hajnóczi Gyula)

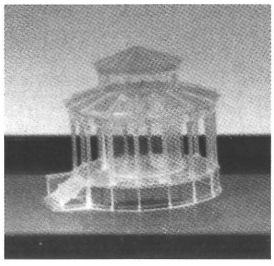
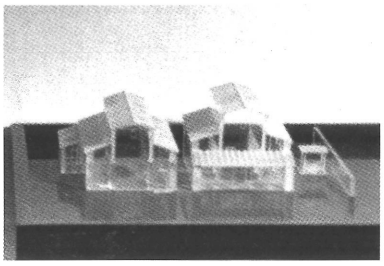
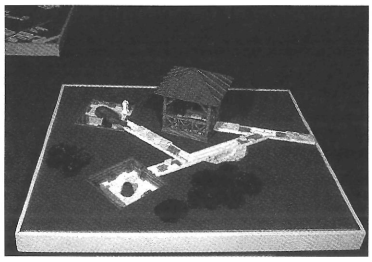

a b

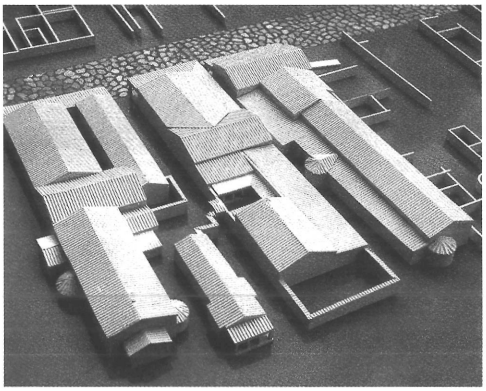
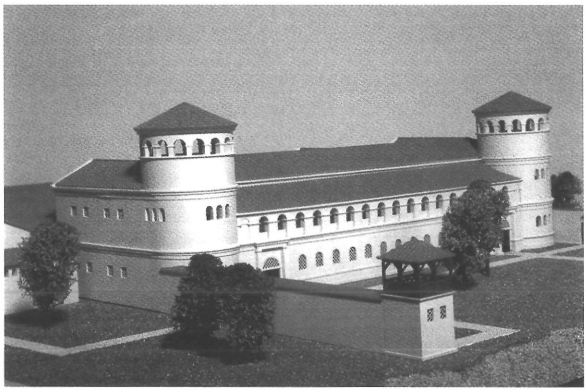

c d

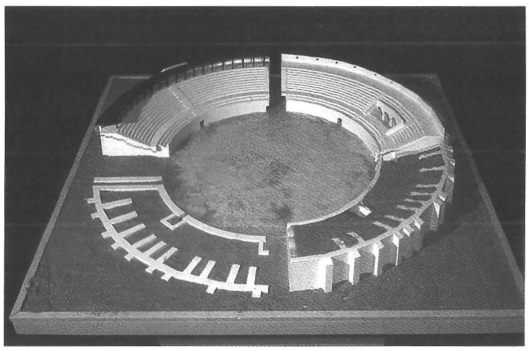
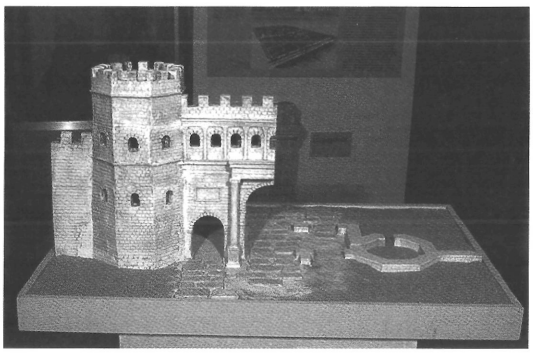
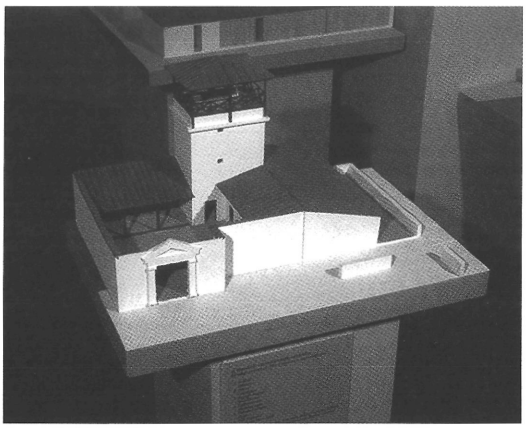
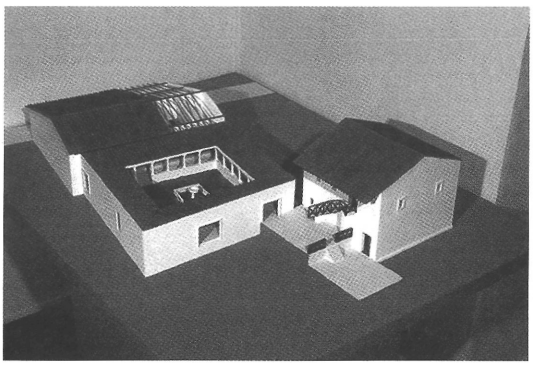

e

6. kép. Épületmakettek Aquincumból. a. A polgárvárosi ún. kerek szentély b. Forrásfoglalás (Római fürdő) makettja c. A polgárváros D utcájának északi oldalán álló hosszúházak a Hajnóczi Gyula által az 1960–as években készített maketton d. A helytartói palota makettja (Hajnóczi Gyula, 1995) e. A polgárvárosi amfiteátrum makettja (BME Építeszettörténeti Tanszék)

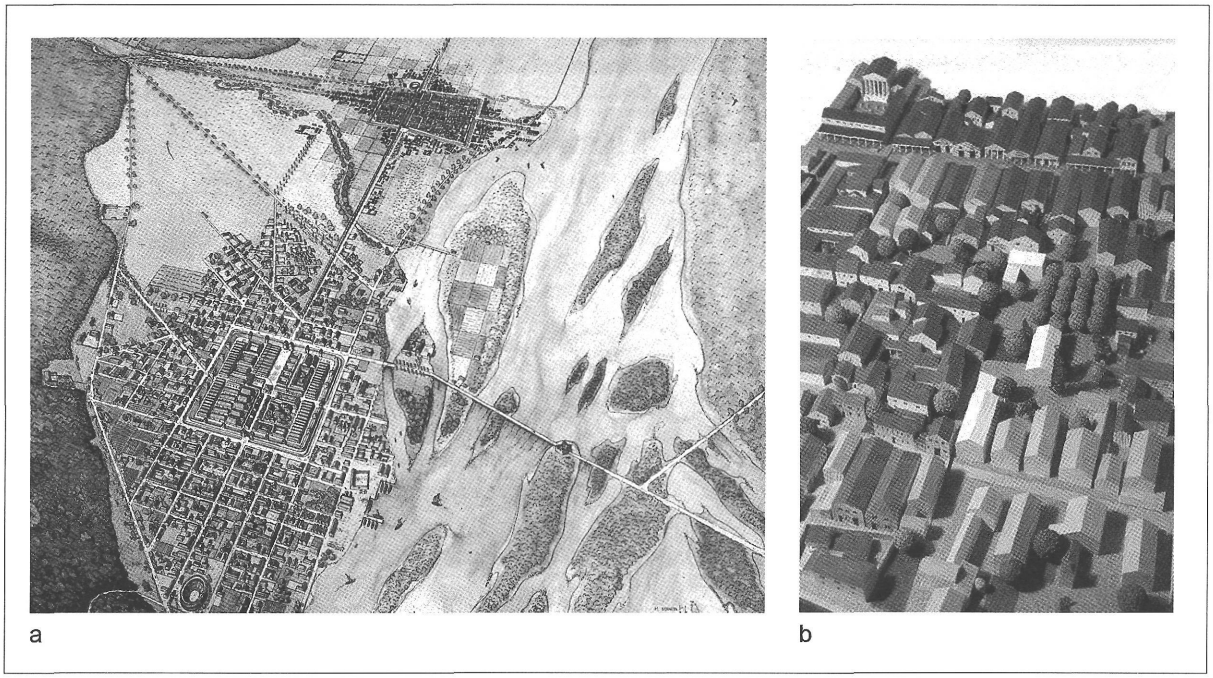

7. kép. Rekonstruált látványok – településszerkezet. a. Aquincum madártávlati képe (Markus Schaub, 1997) b. A polgárváros feltárt részének makettja (Hänggi, 1997)

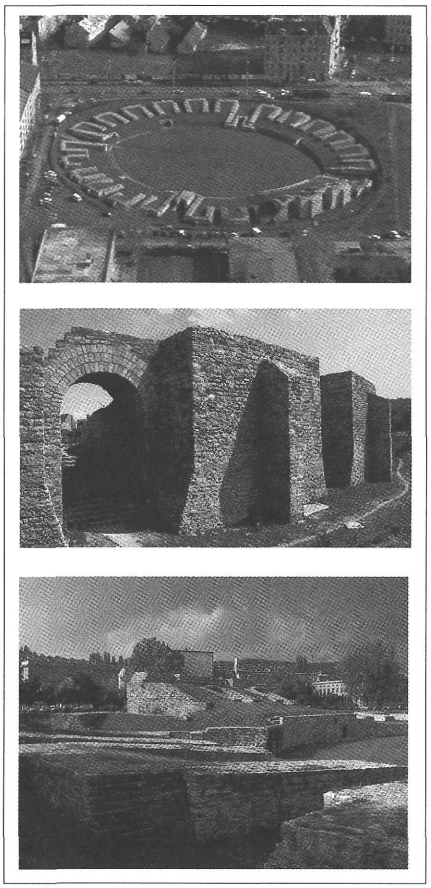

8. kép. Az első rész–rekonstrukció a valóságban – a katonavárosi amfiteátrum (Gerő László, 1942)

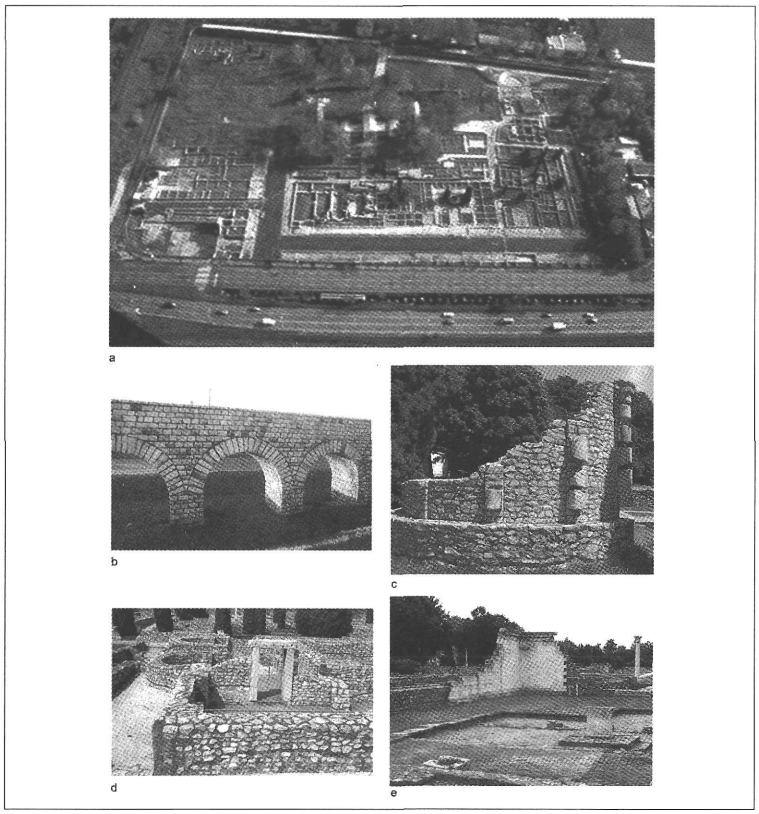

9. kép. Rész–rekonstrukciók a valóságban – aquincumi polgárváros (Hajnóczi Gyula–Póczy Klára, 1968–1979). a. Az aquincumi polgárváros helyreállított területe b. Az aquaeductus rekonstruált részlete c. A macellum részlete d. Ajtónyílás rekonstrukciója a kettős fürdőben e. A forum központi udvara

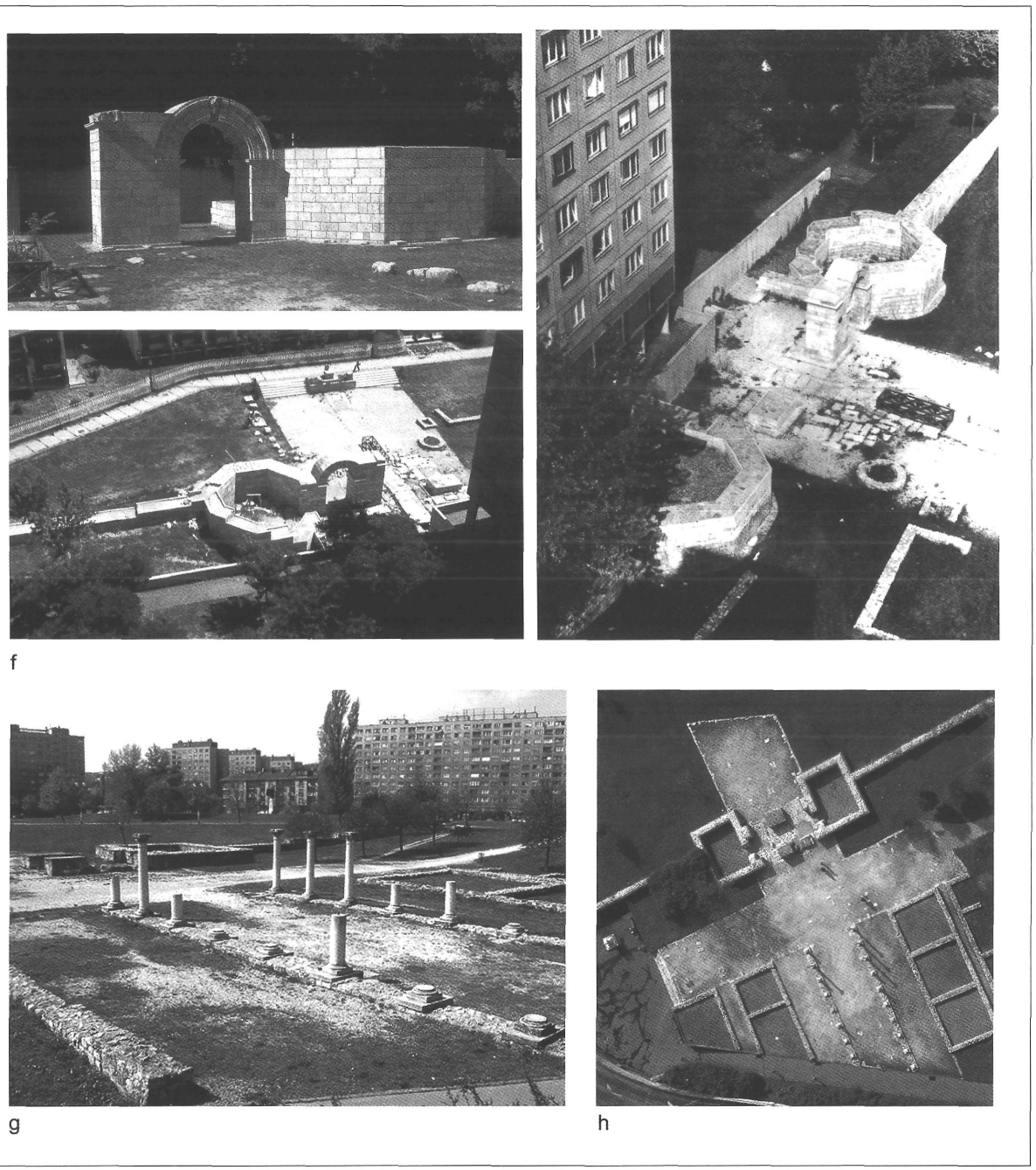

9. kép. f. A legiotábor keleti kapuja g. A legiotábor déli kapuján keresztül haladó via principalis oszlopsora

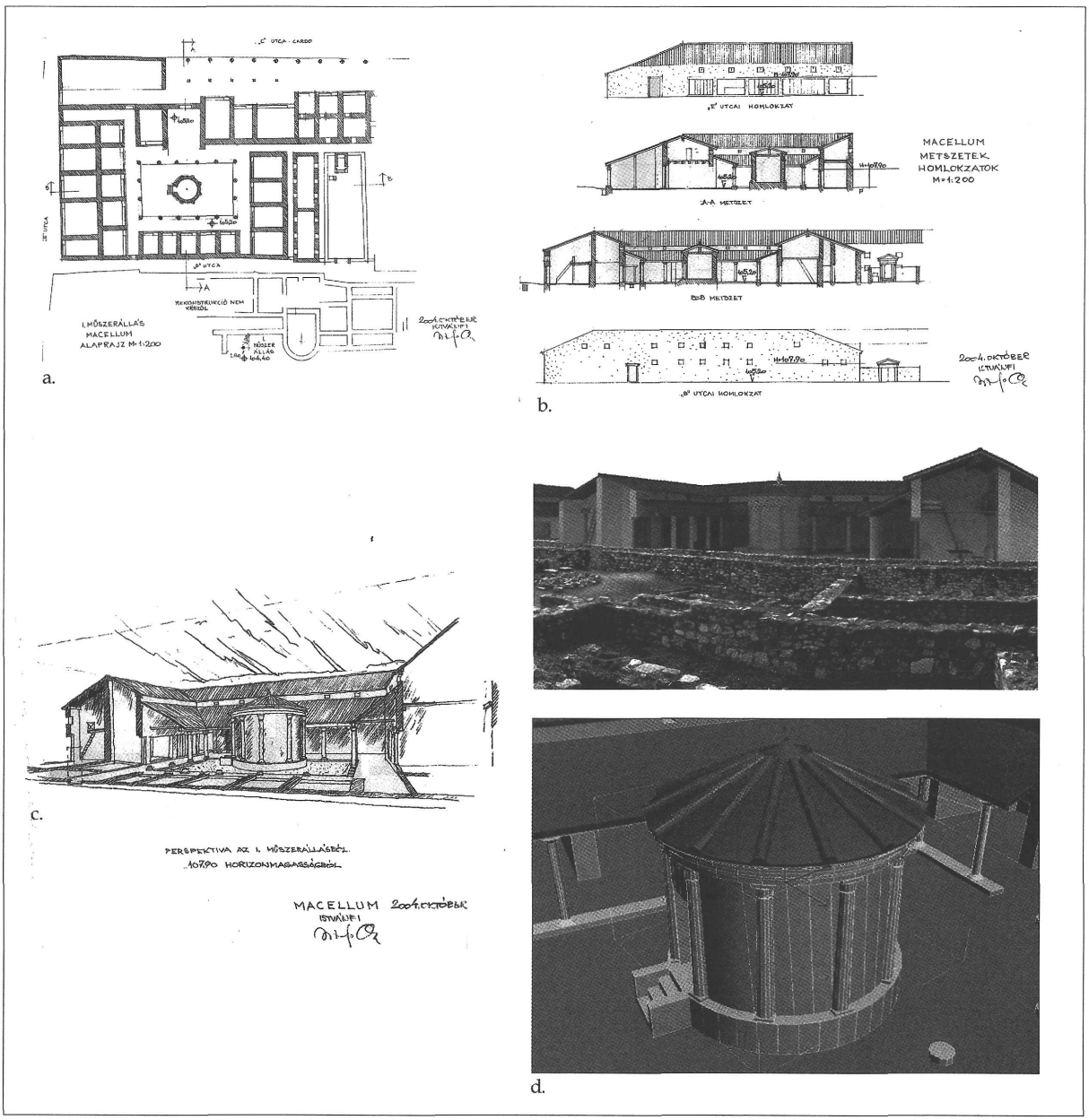

10. kép. A kronoszkóp képének születése – a macellum épülete (rajz Istvánfi Gyula, modell COMPulz Bt.). a. alaprajz b. metszetek c. perspektivikus rajz d. 3D modell

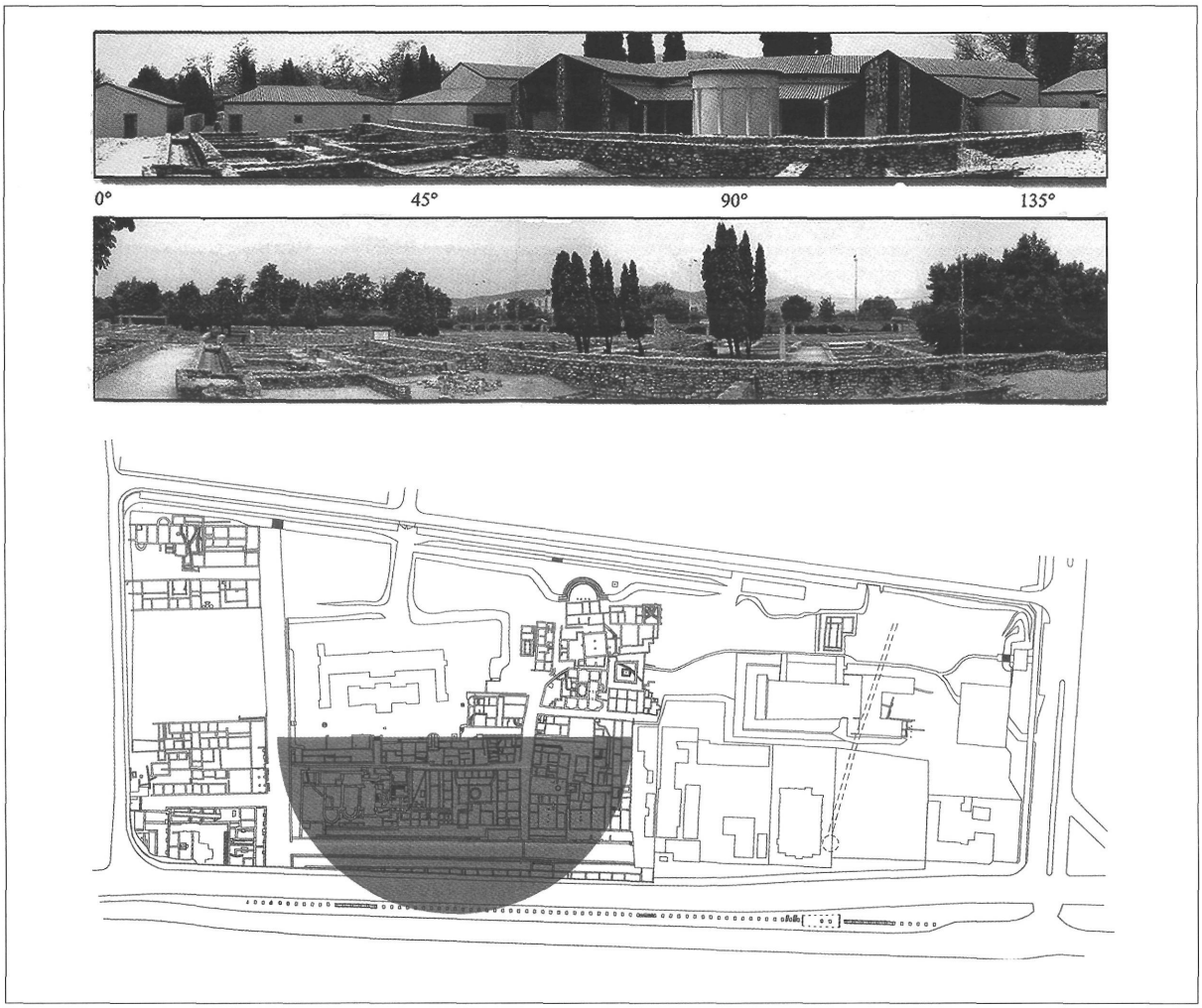

11. kép. Az 1. kronoszkópban látható kép az E utcától a nagyfürdőig.

12. kép. A kronoszkóp használat közben az Aquincumi Múzeumban

MEGEMLÉKEZÉS

KŐSZEGI FRIGYES (ÚJPEST, 1933. - HÉVÍZ, 2006.)

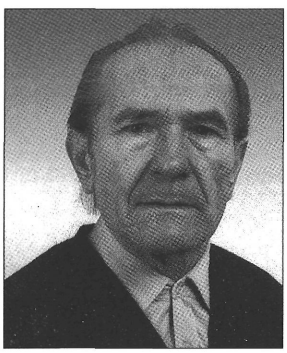

Kőszegi Frigyes 1933-ban született Budapesten. Középiskolai tanulmányait a Könyves Kálmán Gimnáziumban végezte, ahol 1951-ben érettségizett.

1956-ban régész diplomát szerzett az Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán. A Magyar Nemzeti Múzeumban, a váci Vak Bottyán Múzeumban, majd 1963-tól 30 éven át a Budapesti Történeti Múzeumban dolgozott, ahol egy ideig a főigazgató helyettesi tisztséget is betöltötte. 1979-ben védte meg kandidátusi disszertációját *„Nyugat-Magyarország története a későbronzkorban"* címmel. 1993-ban vonult nyugdíjba, de még több évig előadásokat tartott a Miskolci Bölcsész Egyesület Nagy Lajos Király Magánegyeteme történeti tanszékén magyarországi bronzkor témakörében. 1992-ben Móra Ferenc-díjat kapott, a Magyar Régészeti és Művészettörténeti Társulat 2003-ban tiszteletbeli tagjának választotta.

Tudományos-kutatói tevékenységét alapvetően kétféle tendencia jellemzte. Egyrészt számos olyan területi-történeti áttekintő munkát írt, melyek korábban egyáltalán nem, vagy csak említésszerűen publikált régészeti leletek összefoglaló szintéziséből állt. E munkák szakmai ismeretanyagát részletes kutatástörténeti háttérrel, valamint az adott régió ősföldrajzi adottságainak jellemzésével tette teljessé. Ily módon állította össze egyebek mellett Budapest számos kerületének (Pesterzsébet, Rákospalota, XI. kerület, Tétény-Promontor és nem utolsó sorban Óbuda) őskori településtörténetét.

Fő kutatási területe kezdettől fogva a késő bronzkor időszaka volt, melynek számos kis alapterületű, ám annál fontosabb, kronológiai jelentőséggel bíró leletegyüttest eredményező feltárását vezette. A korszak részben általa ásott és publikált leletanyaga (Jászberényi út, Vízakna utca, Egressy út, Harrer Pál utca, Érd, Káposztásmegyer, Sztregova utca, Csepel-Szabadkikötő) látványosan képviseli a koszideri korszaktól a késő urnamezős periódusig terjedő időszak folyamatosságát; ismerete ma már lehetővé teszi a késő bronzkor 700 évet átölelő időszakának finomabb időrendi beosztását. Kutatási eredményeit több nemzetközi konferencián is ismertette (Velem: 1977; Bozsok: 1982).

Szakmai pályafutása talán legnagyobb vállalkozásaként - 13 évvel Patek Erzsébet első összefoglaló munkáját követően - elkészítette nagydoktori disszertációjának alapjaira épülő monográfiáját „A Dunántúl története a későbronzkorban" címmel. Jelentősége - a teljességre törekvő lelőhelykataszter (1351 db lelőhely) megszerkesztése, valamint a területi-kulturális régiók körülhatárolása mellett - az Urnamezős-kultúra Kárpát-medencére vonatkoztatható, ma is használatos 5 fázison alapuló időrendjének megalkotása volt.

Régész-szakmai munkássága mellett kiemelendő aktív tudományos-ismeretterjesztő tevékenysége is. Több, a széles olvasóközönségnek szánt cikke, könyve látott napvilágot, melyek közül kiemelkedik az Univerzum Könyvtár sorozatban megjelent „A történelem küszöbén" című munkája. Általa valamennyi érdeklődő közérthető stílusban, ugyanakkor alapos részletességgel ismerheti meg a Kárpát-medence késő bronzkorának történetét, amelynek világtörténelembe való beágyazódását az egykorú trójai, és észak-olasz területek közismert virágzó kultúráinak szemléletes jellemzése segíti. Óbudához való erőteljes szakmai kötődését mutatja, hogy utolsó munkái egyikeként megírta a kerület történeti monográfiájának őskori fejezeteit.

Szilas Gábor

KŐSZEGI FRIGYES (1933 - 2006) SZAKIRODALMI TEVÉKENYSÉGE

Összeállította: Hanny Erzsébet

1956 A *piliscsabai* koravaskori temető. = Früheisenzeitliche Gräber von Piliscsaba In: Folia Archaeologica 8. (1956), p. 47–62.

1957 *Keleti* típusú bronzkori balták a Magyar Nemzeti Múzeumban. = Bronze Age Axes of Oriental Type in the Hungarian National Museum. In: Folia Archaeologica 9. (1957), p. 47–62.

1958 *Funde* in Érd aus der frühen Hallstattzeit. In: Acta Archaeologia Hungarica 9. (1958), p. 289–298.
Az oroszvári bronzkori temető. = The bronze Age cemetery at Oroszvár (Rusovce). In: Folia Archaeologica 10. (1958), p. 43–59.

1960 *Beiträge* zur Geschichte der ungarischen Urnenfelderzeit (H A–B). In: Acta Archaeologia Hungarica (1960), p. 137–186.
Dömös–Kövespatak. In: Archaeologiai Értesítő (1960), p. 229–230.
Füzesabony–Pusztaszikszó. In: Archaeologiai Értesítő (1960), p. 231.
Pilismarót–Foki föld, Fenyőszög. In: Archaeologiai Értesítő (1960), p. 230.
Vác. (Dezső Gyulával és Kralovánszky Alánnal közösen). In: Archaeologiai Értesítő (1960), p. 239.

1961 *Beiträge* zu der Geschichte der älteren Urnenfelderkultur Transdanubiens. In: Alba Regia (1961–62. [1963]), p. 25–31.
Vác. In: Archaeologiai Értesítő (1961), p. 286.
Váchartyán. In: Archaeologiai Értesítő (1961), p. 292.

1962 *Adatok* a magyarországi okkersírok eredetének kérdéséhez. In: Archaeologiai Értesítő (1962), p. 15–22.
Szentendre–Pannóniatelep. In: Archaeologiai Értesítő (1962), p. 259.

1963 *Adatok* a főváros korai vaskori történetéhez (Ha A–B).= Beiträge zur früheisenzeitlichen Geschichte der Hauptstadt (Hallstatt A–B). In: Budapest Régiségei 20. (1963), p. 11–22.
Vámosmikola–Istvánmajor. In: Archaeologiai Értesítő (1963), p. 299.

1964 *A halomsíros* kultúra néhány magyarországi leletéről. In: Archaeologiai Értesítő (1964), p. 3–15.
Váchartyán. In: Archaeologiai Értesítő (1964), p. 260
Vámosmikola Istvánmajor. In: Archaeologiai Értesítő (1964), p. 252.
A rákospalotai kincslelet. In: Rákospalotai Múzeum Évkönyve. Bp., 1964. p. 9–32.

1965 *Budapest III.*, Szőlő utca 60–64. In: Archaeologiai Értesítő (1965), p. 234.
Budapest XXII., Vöröskereszt u. In: Archaeologiai Értesítő (1965), p. 238.
Budapest XVIII., Vöröshadsereg u. In: Archaeologiai Értesítő (1965), p. 239.
Budapest XVIII., Lakatos u. In: Archaeologiai Értesítő (1965), p. 253.

1966 *Budapest XXII.*, Vöröskereszt u. In: Archaeologiai Értesítő (1966), p. 297.

1968 *Mittelbronzezeitliches* Gräberfeld in Pusztaszikszó. In: Acta Archaeologia Hungarica 20. (1968), p. 101–141.
Mozsolics, Amália: Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás. Bp, 1967. In: Archaeologiai Értesítő 95. (1968), p. 271–274. [Rec.]
Mozsolics, Amália: Bronzefunde des Karpatenbeckens. Depotfundhorizonte von Hajdúsámson und Kosziderpadlás. Bp, 1967. In: Acta Archaeologia Hungarica 20. (1968), p. 374–378. [Rec.]

1969 *A későbronz-* és a koravaskor lakói. In. Budapest 7. (1969:11), p. 36.–39.
Patek, Erzsébet: Die Urnenfelderkultur in Transdanubien. Bp., 1968. In: Archaeologiai Értesítő 96. (1968), p. 131–133. [Rec.]

1971 *Későbronzkori* kutatások a főváros térségében = Spätbronzezeitliche Forschungen im Bereich der Hauptstadt. In: Budapest Régiségei 22. (1971), p. 51–84.
Das Leben in vorgeschichtlicher Zeit. Bp., 1971. 158 p.
Élet az őskorban. Bp., 1971. 160 p.
Érd–Diósdi út 39. = Érd–Diósdi Strasse 39. In: Budapest Régiségei 22. (1971), p. 385., 395.
III. ker. Szöllő u. 60–64. sz. = III. Bez. Szöllő–Gasse 60–64. (Parragi Györgyive közösen) In: Budapest Régiségei 22. (1971), p. 388., 397.

XXII. ker. Vöröskereszt u. = XXII. Bez. Vöröskereszt-Strasse. In: Budapest Régiségei 22. (1971), p. 389., 399.
XVIII. ker. Lakatos u. = XVIII. Bez. Lakatos-Gasse. In: Budapest Régiségei 22. (1971),p. 389., 399.
XI. ker. Sztregova u. - XI. Bez. Sztregova-Gasse. (Nagy Tiborral közösen) In: Budapest Régiségei 22. (1971), p. 389., 399.

1972 *Opgravingen* in romeins Budapest. (Hajnóczy Gyulával közösen). Tongeren, 1972. 31 p.
Budapest II., Pesthidegkút. In: Archaeologiai Értesítő 99. (1972), p. 252.

1973 *Adatok* Zugló őskori településtörténetéhez. (Későbronzkori település a Budapest XIV. ker. Vízakna utcában). In: Budapest Régiségei 23. (1973), p. 9-37.
XX. (Soroksár) Dózsa György út 46. In: Budapest Régiségei 23. (1973), p 258.
Budaörs, Vasútállomás. In: Budapest Régiségei 23. (1973), p. 258.
I. Dísz tér In: Budapest Régiségei 23. (1973), p. 258.
I. Színház utca. In: Budapest Régiségei 23. (1973), p. 258.
XIV. (Zugló) Vízakna ut. 41/b. In: Budapest Régiségei 23. (1973), p. 258.
IV. Káposztásmegyer-Pavilon. In: Budapest Régiségei 23. (1973), p. 259.
Budaörs, Vasútállomás. In: Budapest Régiségei 23. (1973), p. 259.
II. (Pesthidegkút) Dózsa György út. In: Budapest Régiségei 23. (1973), p. 260.
XXII. (Budafok) Vöröskereszt u. In: Budapest Régiségei 23. (1973), p. 272.

1974 *Rákospalota-Pestújhely* története a honfoglalásig. In: Tanulmányok Rákospalota-Pestújhely történetéből. Bp., 1974. p. 15-35.

1975 *Ethnische* Fragen Westungarns in Spätbronzezeit. In: Acta Archaeologia Hungarica 27. (1975), p. 319-329.

1976 *Ethnische* Fragen der Spätbronzezeit in Ungarn (Transdanubien). In: IXe CISPP (Résumes) Nice, 1976. p. 483-484.
II. Pesthidegkút, Dózsa György út . In: Budapest Régiségei 24/1. (1976), p. 403.
III. Harrer Pál u. 8-10. sz. In: Budapest Régiségei 24/1. (1976), p. 403.
XX. Soroksár, Marx Károly út 235. In: Budapest Régiségei 24/1. (1976), p. 404.
XXII. Budatétény, Növény u. 2. In: Budapest Régiségei 24/1. (1976), p. 406.

1978 *90 éves* a Budapesti Történeti Múzeum. In: Népművelés 25. (1978:6), p. 24-26., ill.

1979 *In memoriam* dr. Nagy László 1904-1978. = Erinnerung an Dr. László Nagy. (Kralovánszky Alánnal és Varga Bélával közösen). In: Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 14. (1979), p. 7-10., ill.
Nyugat-Magyarország története a késő bronzkorszakban. Bp., 1979. [kandidátusi értekezés tézisei]

1980 *Mozsolics* Amália köszöntése. In: Archaeológiai Értesítő 107. (1980), p. 226-227.

1981 *Middle* Bronze Age Hoard from Budaörs (Pest County). In: Die Frühbronzezeit in Karpatenbecken und in der Nachbargebieten. Internationales Symposium 1977. Budapest-Velem. MittArchInst-Beiheft 2. (1981), p. 87-89., 269.

1982 *World* history and the Urnfield culture. In: Weltgeschichte und Urnenfelderkultur. Nord-Süd Beziehungen. Internationales Kollokvium 1982. Bozsok-Szombathely. Savaria 16. (1982 [1983]), p. 25-32.
Chardenuox, M. B. - *Courtois*, J. C.: Les haches dans la France méridional. München, 1979. In: Acta Archaeologia Hungarica 34. (1982), p. 401-402. [Rec.]

1984 *Későbronzkori* leletek a Harrer Pál utcából (Budapest III. ker.) In: Budapest Régiségei 25. (1984 [1985]), p. 121-134., ill.
A történelem küszöbén. Bp. : Kossuth K., 1984. 317 p., ill.
Budapest I. Gellérthegy. (Pető Máriával és Nováki Gyulával közösen). In: Régészeti Füzetek Ser 1. No. 37. (1984), p. 8-9.
Budapest I., Gellérthegy. (Pető Máriával és Nováki Gyulával közösen). In: Archaeológiai Értesítő 111. (1984 [1985]), p. 257.
Budapest Régiségei 25. 1984. [főszerkesztő]
Budapest Régiségei 26. 1984. [főszerkesztő]
Burgess, C. B. -Gerloff, S.: The Dirks and Rapiers of Great Britain and Ireland. München, 1981. In: Archaeológiai Értesítő111. (1984), p. 120-123. [Rec.]

Gedl, M.: Die Rasiermesser in Polen. München, 1981. In: Archaeológiai Értesítő 111. (1984), p. 122–123.
Jöckenhövel, A.: Die Rasiermesser in Westeuropa. München, 1980. In: Archaeológiai Értesítő 111. (1984 [1985]), p. 120–132.
Késő bronzkori leletek a Harrer Pál utcából (Budapest III. ker.). In: Budapest Régiségei 25. (1984), p. 121–134.
Mittelbronzezeitliche Grabfunde aus Budapest X. Bezirk, Jászberényi strasse. In: Communicationes Archaeologicae Hungariae 4. (1984), p. 31–40., ill.
Prüssing, P.: Die Messer in nördlichen Westdeutschland. München, 1982. In: Acta Archaeologia Hungarica 36. (1984), p. 312–313. [Rec.]
1985 *Későbronzkori* leletek a Harrer Pál utcából (Bp. III. Ker.) = Spätbronzezeitliche Funde aus der Harrer Pál utca. In: Budapest Régiségei 25. (1985), p. 121–134.
Budapest I. Gellérthegy. (Pető Máriával és Nováki Gyulával közösen). In: Archaeológiai Értesítő 112. (1985 [1986]), p. 268.
Tocik, Anton: Nitriansky Hradok-Zamecek. Bronzezeitliche befestigte Ansiedlung der Mad'arovce-Kultur 1–2. Nitra, 1981. In: Acta Archaeologia Hungarica 37. (1985 [1986]), p. 448–449. [Rec.]
1986 *Kemenczei, T.:* Die Spätbronzezeit Nordostungarns. Bp., 1984. In: Communicationes Archaeologicae Hungariae (1986 [1987]), p. 185–186. [Rec.]
1988 *A Dunántúl* a későbronzkorban. In: BTM Műhely 1. Bp. : BTM, 1988. 220 p., ill.
1993 *A kerület* őskori leletei. In: Régészeti emlékek Budapest XI. kerületében. Bp., 1993. p. 9–12.
A Regöly–Veravár késő bronzkori leletegyüttes tipológiai és időrendi kérdései. In: Wosinszky Mór Múzeum Évkönyve 18. (1993) p. 225–235.
1995 *Őskor.* In: Óbuda évszázadai / szerk. Kiss Csongor. Bp., 1955 p. 33–58., ill.
1997 *Kora-* és későbronzkori telepmaradványok a Budapest, XI. ker.-i Sztregova úton = Früh- und spätbronzezeitliche Siedlungsüberreste im XI. Bezirk (Budapest), Sztregova Strasse. In: Budapest Régiségei 31. (1997), p. 229–245., 14 tábla.
2000 *Dél–Pest* régészeti emlékei a honfoglaláskorig. In: Pesterzsébet története. / Szerk. Bogyirka Emil. Bp., 2000. p. 15–40.

RÖVIDÍTÉSEK - ABBREVIATIONS

ActaArchHung	=	Acta Archaeologica Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaHAHung	=	Acta Historiae Artium Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
ActaAntHung	=	Acta Antiqua (Budapest)
AJA	=	American Journal of Archaeology
AKorr	=	Archäologische Korrespondenzblatt (Mainz)
Alba Regia	=	Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis (Székesfehérvár)
Antaeus	=	Antaeus. Communicationes ex Instituto Archaeologico Academiae Scientiarum Hungaricae (Budapest)
AnthrKözl	=	Anthropológiai Közlemények (Budapest)
AntNat	=	Antiquités Nationales (Saint-Germain-en-Laye)
AntTan	=	Antik Tanulmányok (Budapest)
AqFüz	=	Aquincumi füzetek : Aquincum. A BTM Aquincumi Múzeumának ásatásai és leletmentései. (Budapest)
ArchA	=	Archaeologia Austriaca (Wien)
ArchÉrt	=	Archaeologiai Értesítő (Budapest)
ArchHung	=	Archaeologia Hungarica (Budapest)
ArchKözl	=	Archaeológiai Közlemények (Budapest)
ArsHung	=	Ars Hungarica. A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának Közleményei (Budapest)
BAR BS	=	British Archaeological Reports - British Series (Oxford)
BAR IS	=	British Archaeological Reports - International Series (Oxford)
BJ	=	Bonner Jahrbücher des Vereins von Altertumsfreuden in Rheinlande (Bonn)
BRGK	=	Bericht der Römisch-Germanischen Komission (Berlin)
BTM	=	Budapesti Történeti Múzeum
BudRég	=	Budapest Régiségei (Budapest)
CIL	=	Corpus Inscriptionum Latinarum
CommArchHung	=	Communicationes Archaeologicae Hungariae (Budapest)
DissArch	=	Dissertationes Archaeologicae ex Instituto Archaeologico Universitatis de Rolando Eötvös Nominate (Budapest)
DissPann	=	Dissertationes Pannonicae (Budapest)
EMÉ	=	Egri Múzeum Évkönyve (Eger)
FolArch	=	Folia Archaeologica (Budapest)
FontArchHung	=	Fontes Archaeologici Hungariae (Budapest)
JAMÉ	=	A Nyíregyházi Jósa András Múzeum Évkönyve (Nyíregyháza)
JPMÉ	=	Janus Pannonius Múzeum Évkönyve (Pécs)
JRGZM	=	Jahrbuch der Römisch-Germanischen Zentralmuseums Mainz (Mainz)
KMK	=	A Komárommegyei Múzeumok Közleményei (Tata)
KSIA	=	Kratkie Szobscsenyija o Dokladah i Polevyh Isszledovanyijah Insztituta Arheologii AN. SzSzSzR (Moszkva)
LK	=	Levéltári Közlemények (Budapest)
MAIET	=	Materialy po Arheologii, Isztorii i Etnografii Tavrii (Szimferopol)
MFMÉ-StudArch	=	Móra Ferenc Múzeum Évkönyve - Studia Archaeologica (Szeged)

MHB	=	Monumenta Historica Budapestinensia (Budapest)
MRT	=	Magyarország Régészeti Topográfiája
MűÉ	=	Művészettörténeti Értesítő (Budapest)
NK	=	Numizmatikai Közlemények (Budapest)
RégFüz	=	Régészeti Füzetek (Budapest)
RFS	=	Roman Frontier Studies
RGA	=	Reallexicon der Germanischen Altertumskunde
RLÖ	=	Der Römische Limes in Österreich (Wien)
Savaria	=	Savaria. A Vas megyei Múzeumok Értesítője (Szombathely)
SlA	=	Slovenská Archeologia (Bratislava)
SMK	=	Somogyi Múzeumok Közleményei (Kaposvár)
SovArch	=	Szovjetszkaja Arheologija (Moszkva)
StComit	=	Studia Comitatensia (Szentendre)
StudArch	=	Studia Archaeologia
SzekMÉ	=	Szekszárdi Múzeum Évkönyve (Szekszárd)
SzMMÉ	=	A Szolnok Megyei Múzeumok Évkönyve (Szolnok)
TBM	=	Tanulmányok Budapest Múltjából (Budapest)
VMMK	=	A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei (Veszprém)